

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

1/1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

1/1-сан 2024

март

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ
Сапардурды АБАЕВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
ХАЙРУЛЛА АЛЯМИНОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Тўлкин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Шахло БОТИРОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Шохида ИСТАМОВА
Умида ИБРАГИМОВА
Лола ИСРОИЛОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ
Улфат МАҲҚАМОВ
Уролбой МИРСАНОВ

Сафо МАТЧОН
Шукурилло МАРДОНОВ
Камаладин МАТЯКУБОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Фуркат РАЖАБОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшода САПАРБАЕВА
Феруза САПАЕВА
Зайниддин САНАҚУЛОВ
Қаххор ТУРСУНОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Вохид КАРАЕВ
Гулмира ҚАРЛЫБАЕВА
Ризамат ШОДИЕВ
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ ЭДЕБИЯТ

Paxratdinova R.A. Kelbetliklerdi oqitiw usillari	7
Ruzmetova D.A. Zamonaviy xoriliy til o'qitish muammolari	13
Ботирова Ш.И. Лирик композицияда модерн шеър табиати талқини	21
Мирзалиева Д.Б. Использование информационно-коммуникационных технологий при обучении переводу	24
Kholiyorov B. Teaching english for specific purposes through agricultural domain in Uzbekistan	31

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ametova G.E. Ximiyani oqitiwda oqiwshilardín qizig'iwín qáiplestiriw metodikasi	47
Бердиева Г. Шахса қадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришга доир хорижий тажрибалар таҳлили	53
Ibraymov A.Ye. Raqamlashtirish sharoitida masofaviy va aralash o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari	60
Mirzaxmatov B.B. Noaniqlik sharoitida qaror qabul qilishning psixologik mexanizmlari: boshqaruv qarorlari misolida	66
Ботиров Х.Х. Таълим соҳасида рақобатбардошликка эришиш учун таълим муассасасининг стратегиялари	70
Mirzaxmatov B.B. Noaniqlik sharoitida qaror qabul qilishning psixologik mexanizmlariga ilmiy yondashuvlarning o'ziga xosligi	78
Urinbayev S.Q. Talabalar motivatsiyasini oshirishda raqamli ta'lim resurslarining matematikani o'qitish jarayoniga integratsiyasi	82
Uteuliyev J. N. Pedagog-tarbiyachining axborot kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning yondashuvlari	86
Urinbayev S.Q. Matematikani o'qitishda raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda kreativlikni oshirish masalalari	90
Xujayarova N.S. Talabalarda individual talim traektoriyasi asosida kreativ fikrlash	95
Kurbanova A.O'., Bo'riyeva F.B. Umumta'lim maktablarining ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohasi pedagogik fenomen sifatida	99
Адизова С.Ю. Талабаларни юқори технологик корхоналарда касбий фаолиятга тайёрлаш бўйича тажриба - синнов натижалари	104
Davletmuratova E. O'quvchi yoshlarni vatanparvarlik tuygusini tarbiyalashda xalq pedagogikasining ahamiyati	111
Shodmonova Z.B. Ijtimoiy pedagogik faoliyatga ta'sir etuvchi omillar	115
Саломова Р.В. Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг методик тизимини такомиллаштириш	120
Ovxunov I.A. Bo'lajak o'qituvchilarda virtual borliqqa mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	126
Rahimova M.A. O'quvchilarda empatiyaning shakllantirish usullari	136
Arslanova M.M. Inkluziv ta'lim sharoitida pedagoglarning kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari	142
Бердиева Г. Ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш шакли ва усуллари ҳамда технологияси	148
Muratova Sh. Shaxs tipologiyalari: Xeymans - Lesenn tipologiyasi va Sheldonning	

konstitutsional farqlar psixologiyasi	154
Raximov B.X. Bo'lajak o'qituvchilarda ilmiy tadqiqotchilikka oid intellektni rivojlantirishning psixologik omillar	164
Rajabova J.P. Ижтимоий педагогик таълимни дифференциал ёндашув асосида ташкил этиш йўллари	173
Ro'zieva Z.S. Pedagog kasbiy kompetentligi va emotsional jarayonlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari	179
Yusupova Z. Z. Pedagogik jamoadagi shaxslararo munosabatlar	186
Murodova Z., Qurbonova G. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim barkamollik sifatlarini shakllantirish omili	194
Қодиоров Н.Э. Индивидуал ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш-конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш - педагогик муаммо сифатида	198
Нуридинов Ш.Ш. Муҳандислик йўналиши талабаларини инновацион ёндашув асосида касбий компетенцияларини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари	205
Isabayeva M.M., Toshpulatova D.S. O'quvchilarda kreativ faoliyatini rivojlantirish funktsiyalari	210
Boboqulova D.M. O'quvchilarda tadbirkorlik mexanizmini rivojlantirishda ota-ona va o'qituvchi boshqaruvidagi hamkorlik	215
Расулов А.Н. Таълим кластери асосида "Иқтисодий билим асослари" фанини ўқитишнинг услубий-дидактик имкониятларини яратиш масалалари	225
Botirova M.B. O'yin texnologiyalari orqali matematika darslariga qiziqishni orttirish metodologiyasi	231
Ximmataliyev D.O., Xakimova S.X. Bo'lajak muhandislarning innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish mazmuni va pedagogik shart-sharoitlari	235
Химматалиев Д.О., Толибаева Э. А. Баркамол авлодни тарбиялашда мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш асослари	240
Суярлов А.М. Модернизациялашган таълим шароитида мактаб дарсларининг кластерли интизомий омилларини такомиллаштириш йўналишидаги функционал вазифалар	245
Нуриллаев Ф.Т. Бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-касбий масъулият ҳиссини ривожлантириш	249
Miraxmedov F.T. Bo'lajak jismoniy madaniyat oqituvchilarida vatanparvarlik kompetentligini takomillashtirishning integrativ-pedagogik xususiyatlari	254
Qodirov X.O. Bo'lajak AKT soxasi mutaxasislarida kasbiy-ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik muammolari	259
Allambergenov A.A. O'qituvchilarni zamonaviy dasturlar asosida o'qitishni takomillashtirishga oid xorijiy tajribalar va ularni ommalashtirish	266
Shanazarova Sh.I. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish omillari va xavflari	272
Шарипова Д. Дж., Шукуров Н.Р., Иброҳимов И.Б. Автотранспорт воситалари ҳайдовчиларини тайёрлашда хорижий давлатлар тажрибаси	278
Botirova M.B. Noan'anaviy innovatsion o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning matematikaga qiziqishini rivojlantiruvchi vosita sifatida	284
Комилова Ф.М. Современное образование и педагогико-психологическое гармония консилиума	289
Турумбетова З. Сравнительная характеристика систем образования США, Германии и Японии	294
Ташева С.Р. Ключевые понятия в менеджменте совместных образовательных программ	300
Камилова С.А. Факторы и пути повышения инвестиционной активности на фондовом рынке	304

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХЫЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Yo'ldasheva M.R. Qo'qon qog'ozi qayta tiklandi	309
Рахбаров У.Р. Ўқувчилар онгида жамият мафкурасининг миллий ўзликни англаш жараёнига таъсир этишининг педагогик омиллари	314
Xodjayeva D.Yu. Axborot xurujlariga qarshi yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish	319

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Mamajonov X.A. Fizika fanini o'qitishning samaradorligini oshirish jarayonlari	326
Delov T.E. Milliy virtual akademiya tizimining (vacademia.uz) imkoniyatlaridan foydalangan holda virtual o'quv jarayonini tashkil qilish	333
Исмагуллаева Х.З. Биоповреждения и износ тканей	342
Yusupova Z.Z. Methods that motivate students on online learning platforms	349

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Murodova F.G'. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda ertak va maqollarning ahamiyati	361
Toshova Sh.T. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish va atrof muhitni muhofaza qilish ko'nikmalarini shakllantirish	367
Olimov S. A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion metodik ta'minotni tashkil etish va boshqarish imkoniyatlari	376
Хакимов А. Мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шериклик лойиҳаларининг зарурати ва ўзига хос хусусиятлари	384
Karimova M.B. Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining malaka oshirish jarayonida liderlik ko'nikmalarini takomillashtirish dolzarb ijtimoiy pedagogik muammo sifatida	388
Исmoilова Ю.Т. Бўлажак тарбиячиларда илмий-касбий ижодкорликни ривожлантиришнинг таркибий қисмлари	396
Turdiyeva R.K. Umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy fikrlashga o'rgatish usullari va unga ta'sir etuvchi omillar	403
Beknayeveva Sh.V. Maktabgacha ta'limda personalni boshqarish va rivojlantirish	409
Daminova G.Sh. Maktabgacha ta'lim boshqaruvchilarida boshqaruv xususiyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar	413
Murodova Z., Tursunova S. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy madaniyatini shakllantirish dolzarb muammo sifatida	419
Kalmuratov T. N. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini boshqarish funksiyalari	423
Bozorova Z. Bola shaxsini rivojlantirish va axloqiy tarbiya	428
Sharipova G.S. Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya sohasidagi amalga oshirilgan va oshirilayotgan islohatlar	435
Qarshiboyeva X.K. Boshlang'ich sinflarda innovatsion ta'limni qo'llashning zaruriyati	441
Qarshiboyeva X.K. Boshlang'ich sinflarda faol o'qitishning innovatsion usullari: nazariyadan amaliyotga	445
Валиева Ф.Р. Современные стратегии управления в дошкольном образовании: от теории к реализации	449
Asiljonova Sh.D. Teaching productive language skills to preschoolers	458

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Abduazimov F. Cholg'u ijrochiligidagi repertuar tanlashdagi pedagogik talablar	464

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Toshpo'latov E.B. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida harakatli o'yinlarni tashkil etish mazmunini klasterli yondashuvlar asosida takomillashtirish	469
Bolbekov E. A. Talabalarning sog'lom turmush tarzi mazmunini kreativ yondashuvlar asosida takomillashtirish	473
Yakupbaev A. Jismoniy tarbiya darslarda o'quvchilarni harakatli oyinlarga o'rgatishning dastlapki psixopedagogik mohiyati	479
Якупбаев А.А. Жаҳон ва Ўзбекистон чемпионларида эркин кураш спорт тури бўйича мусобақа даврида партер ҳолатидаги техник усулларнинг таҳлили	483
Zayniddinov T.B. Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarning vatanparvarlik kompetentligini takomillashtirish	488
Quvondiqov S.S. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarining shaxsiy xususiyatlari	493
Орзиев А. А. Тенденция развития традиционного вида спорта кураш и его значимость в воспитание молодежи	498
Спатаев Б.П. Усовершенствование физических качеств будущих учителей физического воспитания на основе инновационных подходов	502
Mambetkasimova Q. Exercises to develop athletic qualities of the athlete	508

ТИЛ ХӘМ ӘДЭБИЯТ

KELBETLIKLERDI OQÍTÍW USÍLLARI

Paxratdinova R. A.

*Aziya xalıqaralıq universiteti, Oqıtıw hám tárbiya teoriyası
hám metodikası (baslawısh tálim) metodikası baǵdarı 1-kurs magistrantı*

Tayanch sozlar: leksika – grammatik, qoraqalpoq tili, tekst, morfologiya, sintaksis, til, metodika, sinf.

Ключевые слова: лексика - грамматика, каракалпакский язык, текст, морфология, синтаксис, язык, методика, класс.

Key words: vocabulary - grammar, Karakalpak language, text, morphology, syntax, language, methodology, class.

Oqıwshılarga sanalı bilim hám tárbiya beriw hár bir muǵallimniń aldına qoyǵan wazıypa. Bul ushın muǵallimnen júda úlken sheberlik talap etedi. Qaraqalpaq tili pání boyınsha hár bir tarawdıń har bir temanı qalayınsha ótiliw tártibin muǵallım hár qıylı etip ámelge asırıwı múmkin. Mısalı, morfologiya tarawı boyınsha sabaq ótiwdiń de ózine tán ózgesheligi bar. Oqıwshılarga morfologiya tuwralı teoriyalıq maǵlıwmat há ámeliy kónlikpe beriwde dáslep sózdiń jasalıwı menen ózgeriwi haqqında bilim beriledi de, onnan soń sóz shaqapları turaqlı úyreniledi. Bunda sóz shaqapların óz aldına ayırım – ayırım há bir klassta uyreniwden burın dáslep sóz shaqapları tuwralı oqıwshılarga túsiniq beriledi. Bul ushın mektep baǵdarlamasında belgili dárejede saat ajratılǵan. Oqıwshılardıń sóz shaqapların, onıń leksika – grammatikalıq ózgesheliklerin durıs hám ańsat túsiniq alıwına erisiwiz ushın sózlerdi sóz shaqaplarına durıs klassifikaciyalap alıwımız kerek. Yaǵnıy sózlerdiń ne ushın sóz shaqaplarına bólinetuǵınlıǵın, bóliniw sebeplerin hár bir sóz shaqabına tán leksikalıq, morfologiyalıq hám sintaksislik ayırmashılıqlardı mısallar járdeminde zárúrli bolǵan metodikalıq usıllardı qollana otırıp túsindiriw kerek boladı. Álbette, sóz shaqapları tuwralı túsiniq bergende mısallar járdeminde túsindiremiz de, onı tómendegidey ámeliy jumıslar tiykarında oqıwshılardıń tolıq hám hár tárepleme ózlestire alıwına erisiwge boladı.

Oqıwshılarga berilgen gáppler menen tekstlerdegi sózlerdiń qaysı sóz shaqabı ekenin anıqlatıw hár bir sóz shaqabına tán grammatikalıq kategoriyalardı mısallar

járdeminde ayttırıw, sabaqlıqta berilgen shınıǵwlar tiykarında hár túrli jazba jumıslardı izlestiriw zárúr.

Kelbetlik sózlerdi tereń úyreniw hám onı sanalı ózlestiriw arqalı oqıwshılardıń awızsha hám jazba til baylıǵı rawajlanadı, óz pikirin basqalarǵa anıq jetkeriwde sheshiwshi áhmietke ie. Oqıwshılarda kelbetlik sózler haqqında baǵdarlama talabına ılayıq bilim payda etiw ushın tómendegi wazıypalardı; iske asırıw kerek:

1. Tematikalıq joba dúzgende kelbetlik ushın ajratılǵan saatlardı temalar boyınsha durıs bólistire biliw hám onda qollanılutugin tiyisli metodikalıq usıllar menen metodlardı anıqlap alıw.

2. Oqıwshılardıń sabaqqa bolǵan belsendiligin hám qızıǵıwshılıǵın boldırıw.

3. Kelbetlik sózlerdi leksika, fonetika tarawları hám basqa sóz shaqapları menen baylanıslı ótiwdi júzege asırıw.

4. Oqıwshılardıń sabaqlıq boyınsha hám kórkem ádebiyat tiykarında berilgen tekstler ústinde islew uqıplın qalıplestiriw.

5. Oqıwshılardıń kelbetlik sózlerdi tekst ishinen tańlap alıwına, onıń atlıq hám ráwishlerden ayırmash'ılıǵın bilip alıwına erisiw.

Álbette, bul talap hám wazıypalardı sabaqtıń barısında iske asırıwda muǵallım birinshiden, kóbinese oqıwshılardıń óz betinshe dóretishilik jumıslardı turaqlı túrde isletip barıwı shárt. Onda kóp noqattıń ornına zattıń belgisin bildiretuǵın sózlerdi taptırıp, oǵan sorawlar qoydırıp, berilgen tekst yáki gáplerdegi kelbetlik sózlerdi taptırıp, olardıń qaysı sóz shaqabı menen baylanısp turǵanın anıqlattırıw, yáki dáslep qanday? Qaysı? sorawına juwap беретugin sózlerdi taptırıp hám onıń mánilerin ayttırıp, onıń qaysı sózdiń belgisin, ya túrin, ya kólemin, yaki salmagın bildirip turǵanın anıqlatıp hám gáp ishinde keltirip jazdırıp kerek boladı.

Házirgi dáwir talabına muwapıq jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıp sabaq ótiw búgingi kúnniń talabı.

Kelbetlik – degenimiz túrdi, tústi, hár qıylı kólemge baylanıslı belgilerdi bildiredi. Morfologiyalıq sıpatı jaǵınan kelbetlik kóbinese atlıq sózlerdi anıqlap keledi. [1.75] Sonday-aq kelbetliklerdiń kórkem shıǵarmalarda, sonıń ishinde talantlı shayır I. Yusupotıń poeziyasında qollanıw ózgeshelikleri haqqında ilimpaz B. Yusupova bılay deydi: «Kelbetliklerdi shayır óziniń sheberlik ustaxansında saralap, elekten ótkerip, poeziyasınıń tiykarǵı ózgesheligi – obrazlılıq jaratıp ushın paydalanadı» [4.132].

Kelbetlik haqqında oqıwshılardıń ulıwma túsinik bergende oqıwshılardıń qatnası menen dáslep taqtada bir neshe mısallar islep (pinbord usili), soń slaydlar arqalı bir neshe gápler beriledi hám olardan kelbetliklerdi taptırıp kerek. Sonday-aq, oqıwshılardıń shınıǵıwlar isletkende hár bir oqıwshınıń ózine jeke tarqatpa materiallar berip jeke islesiwge boladı.

Kelbetlik haqqında ulıwma túsiniń sabaqta kelbetliktiń jasalıwı, yaǵnıy tiykar hám dórendi kelbetlikler, keyingi sabaqlarda omonim hám antonim kelbetlikler hám kelbetliklerdiń dárejeleri ayıladı. Qospa kelbetlikler hám olardıń túrleri, kelbetliklerdiń atlıqtıń ornına qollanıwı keyingi sabaqta ótıledi. Álbette, bul metodikalıq usıllardıń anaw yaki mınaw túri sabaqta ótıletuǵın temanın hám ondaǵı islenetuǵın ámeliy jumıs túrleriniń mazmunı menen kólemine qaray tańlanıp qollanıladı.

Kelbetliklerdi úyreniwde induktiv, deduktiv metodı úlken áhmietke iye. Ásirese, kelbetliklerdiń jasalıwı menen onıń dárejelerin túsindiriwde hám onı bekkemlew sabaqlarında induktiv, deduktiv usıllarınan paydalanıw oqıwshılardıń ótilgen materialdı tereń ózlestiriwiniń birden bir jolı. Máselen, berilgen kelbetlik sózlerdi túbir hám qosımtaga ayırıw onıń dárejelerin tallap kórsetiwge tallaw usılın qollanıwımız kerek. Al, berilgen sózlerge tiyisli qosımtalar qosıp, kelbetlik yaki kelbetliktiń dárejelerin jasawda induktiv usılı paydalı bolıp tabıladı. Kelbetlikke tán ózgeshelik belgilerdi hám onıń basqa sóz shaqaplarınan ayırmashılıqların oqıwshılarga túsindiriwde gúrriń usılınan paydalanıw úlken áhmietke iye.

Bizdi qorshaǵan zatlardıń túr-túsi sapası, onıń kólemi mudamı bir túrli sınılıq qásiyetke iye bola bermeydi, olar hár turli dárejede bolıp keledi.

Zatlardıń bunday qásiyetleri kelbetliktiń dárejeleri arqalı anıqlanadı. Zatlardıń hár qıylı qásiyetlerin kórsetiw ushın sol zatlardıń bar bolsa ózin yamasa reńin, kólemin kórsetetugin kórsetpe qurallar islep, sonıń járdeminde kelbetliktiń dárejelerin hám onıń jasalıw usılların túsindirgen maqul. Sebebi oqıwshılar sol zatlardı kóz benen kóriw arqalı olardı bir-biri menen salıstıradı bir-birinen ózgesheligin ayırıp tanıytuǵın boladı.

Muǵallım kelbetliktiń dárejelerin túsindirgende hár bir dárejenıń ózine tán mánilik jaqtan ózgesheligin hám jasalıw jolların kórsetpe qurallar járdeminde, sonday-aq hár túrli mısallar arqalı túsindiriwı lazım. Oqıwshılardıń belsendiligin hám qızıǵıwshılıǵın arttırıw ushın onnan aldınǵı sabaqta hár bir oqıwshıǵa jurnal yaki kitap betlerindeki hár qıylı reńli súwretler tawıp keliwge tapsırma beriledi. Oqıwshılardıń ózleri alıp kelgen súwretleri menen awızsha gúrriń ótkeriledi. Gáp ishinde zattıń belgilerin bildiretugin zatlardıń túr-túsin, salmaǵın, sapasın hám muǵdar - dárejesin bildiretugin sózlerdi gáp ishinde keltirip gáp quratuw kerek. Mısalı: Súwrette awıl kórinisi. Tábiyat atız kórinisi. Jazǵı dem alısta balalar atızda qawın, pomidor, qıyar, garbız jáne basqa da palız eginlerin jıynap jur. Miywe atlari da palız eginleriniń atlari da atlıq sózler boladı. Sol zatlardıń túr-túsin, sapasın, kólemin belgisin bildirip qanday? degen sorawga juwap беретugin sózlerdi tawıp jazıwı kerek.

Úlken qawın awır qawın, sarı qawın/ eń mazalı qawın. h.t.b.

Kelbetlik sózler tilimizde jiyl qollanilatugin sóz shaqabı bolıp, ol zattın sının, sıpatın, qásietin, kólemin, túr - túsın bildirip keledi.

Kelbetlik sózler menen oqıwshıar baslawısh klastan-aq tanıs. Olar boyınsha ámeliy jumıslar arqalı zattın túr-túsi, belgisi degennen olar zattın túrın bildiretuğın qızıl, aq, kók, qara usağan sózlerdi kóbirek esinde saqlaydı. Bunnan basqa zatlardıń dámi (mazalı, ashshı), zattın kólemin (uzın, qısqa, dóńgelek), waqıt belgisin (mekteptegi, aspandağı, úydegi), ólshemge baylanıslı (awır, jeńil) adamnıń jası, minez – qúlqına baylanıslı (jas, ġarrı, kishipecıl, urısqaq), zattın sapasına baylanıslı (jaqsı, jaman, sulıw) h.t.b kelbetliklerdi jaqsı ajırata almaydı. Kelbetliktiń qanday? qaysı? sorawlarına juwap beretuğınlıǵın belgi menen, kelbetliktiń leksikalıq, gramatikalıq belgileri oqıwshınıń qıyın. Sonlıqtan muğallım oqıwshılardıń kelbetlikti mánilik ózgesheligin biliwine itibar beriwı kerek. Bunda muğallım kelbetlikti atlıq sózler menen baylanıstırıp úyretiwı talap etiledi.

Kelbetlikti oqıtıwda muğallım tómendegilerge itibar beriwı talap etiledi. Muğallım birinshiden, kóbinese oqıwshılarga óz betinshe dóretiwshilik jumıslardı turaqlı túrde isletip barıwı shárt. Onda kóp noqatlardıń ornına zattın belgisin bildiretuğın sózlerdi taptırıp, oğan sorawlar qoydırıw, berilgen tekst yaki gáplerden kelbetlik sózlerdi taptırıp, olardıń qaysı sóz shaqabı menen baylanısıp turǵanın anıqlattırıw, yáki dálep qanday? qaysı? Sorawlarına juwap beretuğın sózlerdi taptırıw hám onıń mánilerin ayttırıw, onıń qaysı sózdin belgisin, ya formasın, yaki kólemin, yaki salmaǵın bildirip turǵanın anıqlattırıw kerek.

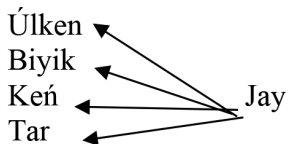
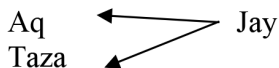
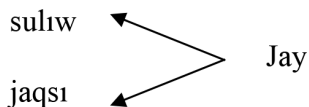
Berilgen kelbetlik sózlerge tiyisli atlıq sózlerdi tawıp qoydırıtıw, yaki olardı gáp ishinde keltirip jazdırıw, yaki óz yadlarınan kelbetlik sózler taptırıp, mánilerin awızsha ayttırıw, berilgen kelbetlik sózlerdiń sinonimlerin yaki onıń antonimlerin taptırıw hám mánilerin ayttırıw, berilgen sózlerge tiyisli qosımtalar qosıp kelbetlikler jasaw, tekst yaki gáplerden dórendi kelbetliklerdi tawıp, onı túbir hám qosımtaǵa ayırıw hám onıń qaysı sóz shaqabınan jasalǵanın anıqlattırıw, berilgen sorawlarǵa awızsha yaki jazba túrde juwap beriw, tekst yaki úzindi tiykarında qısqa yaki tolıq bayan jazdırıw, teksttegi kelbetliklerdiń dárejelerin tabıw, kelbetlik sózlerge tiyisli qosımtalar qosıw arqalı kelbetliktiń dárejelerin jasaw, dóretiwshilik sózlik diktant jazdırıw, gáplerdegi qollanılǵan kelbetlik sózlerdiń sintaksislik xızmetin anıqlaw hám t.b usı usağan ámeliy jumıslardı izbe-iz isletip beriwimiz tiyis. Kelbetlik haqqında oqıwshılarga ulıwma túsiniq bergende oqıwshılardıń qatnası menen dáslep taxtada birneshe mısallar islep, onnan keyin sabaqlıqtan kelbetlikke arnalǵan bir shınıǵıwdı oqıwshılarga óz betinshe isletiw kerek. Shınıǵıwdaǵı kelbetlik sózlerdi oqıwshılarga taptırǵannan keyin, muğallım úyde tayarlap kelgen kórsetpe quraldı taxtaǵa ildiriw tiyis. Onda

sarı boyaw, qızıl qálem, kók kóylek, mazalı qawın, dushshı suw, ulken jay, uzın terek, jaqsı kiyim, jaman jay zattıń túrin – túsin, sapasın, qásietin, belgisin, dámin hám t.b sırtqı shiyki formaların korsetetuǵın sózler jazılǵan boladı. Oqıwshılardı bul sózlerdi oqıttırıp, oǵan baylanıslı tiyisli zatlardı kórsetip, olardıń belgileri menen baylanıstırıp túsindiriw zárur. Oqıwshılardı joqarıdaǵı sózlerdiń zattın qanday belgilerin bildirip turganın anıqlatqannan keyin kelbetliktiń anıqlaması, kelbetliktiń zatlardıń túr - túsin, yaqı sapasın hám t.b qásietlerin bildirip kelgenligin oqıwshılardı hár tárepleme túsindiriw ushın hár turli metodikalıq uallardan paydalanıw kerek. Máselen: Bir ǵana kelbetlik sózdiń ózi birneshe zatlardıń kelbetin kor'setip kelse, al geyde bir zattıń hár turli sınıq belgilerin kórsetip kele beredi. Buni tómendegidey tablica járdeminde túsindirse boladı.

Kitap	→	Qızıqlı	Muǵallım oqıwshılardı kelbetliklerdiń
	→	Taza	ǵápte atlıq sózler menen baylanısp keliwin
	→	Góne	hám ǵáptegi mánilerin tusindiriwde tiykarınan
	→	Burıńǵı	induktiv, deduktiv, kórsetpelilik hám soraw-
	→	Kóp tomlıq	juwap usılınan keń paydalanıwı kerek. Al,
	→	Kishkene	kelbetlik sózlerdiń zatlardıń túr - túsin, yaqı

kólemin, yaqı salmaǵın yamasa sapasın bildirip kelgenligin bildiriwde olardı bir-biri menen salıstırıw arqalı túsindirilse, oqıwshılar olardıń ózgesheligin qiyınshılıqsız uǵıp aladı. Mısalı: Úy sózin alıp, onıń sınıq belgilerin tómendegishe kórsetse boladı.

I.**IV.****II.****III.**

Kelbetlik sózlerdi bir-birine salıstırıw arqalı kelbetliklerdiń zatlardıń hár turli sınıq belgilerin bildirip keletuǵınlıǵın, yaǵnıy aq, qızıl, sarı, kók, qońır t.b kelbetliklerdiń zatlardıń túrin: awır, jeńil sozlerdiń zatlardıń salmaǵın: kishi, ulken, qısqa, biyik kelbetlikleri zatlardıń kólemin: jaqsı, jaman, jumsaq, qattı kelbetlikler zattıń sapasın bildiretuǵın tereń ózlestirip alıw múmkinshiligi tuwadı. Oqıwshılar usınday túsinikke ie bolǵannan keyin ǵana: zatlardıń túr – túsin qanday kelbetlik sózler bildiredi? Zatlardıń kólemin ne? zatlardıń

sapasin qanday sózler bildiredi? Yamasa awır, jeńil sózleri zatlardın qanday belgisin bildirip keledi? degen sorawlar berilip, oǵan tiyisli juwap alınsa boladı.

Bul jerde diqqat etetuǵın bir nárese, oqıwshılardıń sorawlarǵa juwap beriwde, ondaǵı keltirilgen kelbetliklerdi atlıq sózler menen qosa alıp mısál keltiriw lazım.

Oqıwshılardıń sózlik baylıǵın asırıwda kelbetlik sóz shaqabınıń imkaniyatları sheksiz. Aldınnan málim bolǵan reń – tús, maza – dám, adam, nárese buyımnıń belgileri, túri, kólemi, ólshew bildiriwshi sózler, olardıń qanday? qaysı? sorawlarǵa juwap beriw, belginiń dárejesin bildiriw sıyaqlı pikirlerge súengen halda kelbetliktiń mánileri ajratıladı.

Muǵallım dáslepki sabaqtı oqıwshılardıń burın kelbetlik tuwralı alǵan bilimine súene otırıp gúrrińlesiwden baslaǵanı jaqsı 2) Zat degen ne? Qanday zatlardı bilesiz? Usı zatlardıń túr - túsi, belgisi qanday? Bul sózlerdi qaysı sóz shaqabı dep edik? Bul sózlerge qanday sorawlar qoyıwǵa boladı? [2]

Bul sorawlar arqalı gúrrińlesip, ózlerine mısallar taptırıp, muǵallım tiyisli juwmaq isleydi, oqıwshılardıń diqqatın kelbetlik sózlerdiń ózgesheligine awdaradı.

Oqıwshı kelbetlik úyreniwge kiris sabaǵı boyınsha gúrriń ótkergende, olardan kóp nárese talap etilmeydi. Dáslepki shınıǵıwlarda gáp ishinen kelbetlikti tawıp, onı basqa sóz shaqaplarınan ayıra biliw, oǵan durıs soraw qoyıp biliwi hám qanday soz shaqabı menen baylanıslı bolıp keliwin itibarǵa alıw kerek. Ásirese, kelbetliktiń atlıq menen baylanıslıǵın túsindiriw kerek. Ol ushın atlıqtıń grammatikalıq belgilerin eske tusiriw orınlı.

Ádebiyatlar:

1. Насыров Д. Ҳазирги қарақалпақ тили. Морфология. – Нөкис, Қарақалпақстан, 1981.
2. Tuxliev B. Shamsieva M, Ziyadova. Ózbek tilin óqitish metodikasi. Toshkent, 2006.
3. Naurizbaeva A., Pirimjarova R., Embergenova A., Jalelov S. Ana tili. 4-klass ushın sabaqlıq. – Nókis, Bilim, 2013.
4. Юсупова Б. Ибрайым Юсупов шығармаларынла келбетликтің стильлик хызметі. – Ташкент, Tafakkur bo‘stani, 2020.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада қарақалпоқ тилида сифатдошни ўқитиш усуллари ҳақида сўз боради. Шу билан биргаликда қарақалпоқ тилидаги сифатдошнинг тилимиздаги аҳамияти таҳлил қилинади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о методах изучения прилагательных в каракалпакском языке. Наряду с этим анализируется значение каракалпакского прилагательного в нашем языке.

SUMMARY

This article talks about methods of studying adjectives in the Karakalpak language. Along with this, the meaning of the Karakalpak adjective in our language is analyzed.

ZAMONAVIY XORILIY TIL O'QITISH MUAMMOLARI

Ruzmetova D.A.

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti
xorijiy filologiya kafedrası (PhD) dotsenti v.b.*

Tayanch so'zlar: ta'lim mazmuni, metodik tayyorlash, o'rgatish – o'rganish bosqichlari, kommunikativ kompetentsiya, mashqlar sistemasi, kommunikativ – kognitiv metod.

Ключевые слова: содержание обучения, методическая подготовка (методическая организация), стадии обучения и изучения, коммуникативная компетенция, система упражнений, коммуникативный – когнитивный метод.

Key words: content of teaching, methodological preparing, stages of teaching and learning, communicative competence, the system of exercises, communicative and cognitive method.

O'zbekiston aholisining intellektual salohiyatini yuksaltirishda chet tillarni o'qitish alohida ahamiyatga molikdir. Zamon talablariga javob beradigan mutaxassislar tayorlash uchun esa ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o'qitish metodikasini xalqaro standartlar doirasida ishlab chiqish zaruratini yuzaga chiqardi. Ta'lim mazmuni masalasi har qanday o'quv predmetini o'rgatish metodikasida eng muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Chunki, ushbu sohada nimani o'rgatamiz, degan savolga javob izlanadi. Bu esa, o'z navbatida ta'lim maqsadlari oddiy qilib aytganda nima uchun o'rgatamiz, savoliga javob bo'ladi. Bu ikki lingvodidaktik muammoni hal qilish orqali qanday qilib o'rgatamiz (ta'lim metodlari) degan nazariy va amaliy ahamiyatga molik lingvodidaktik tushunchaga oydinlik kiritish mumkin bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, chet til o'qitish mazmuni o'ta muhim metodologik masala hisoblanadi.

Amaliyot, ma'lumki, faoliyat, jarayon bilan bog'liq tushuncha, buni chet tilga tatbiq etilganda, o'rganilayotgan tilda nutq faoliyati turlarini egallash jarayoni tushuniladi. Nazariya esa fan-texnika sohasidagi bilimlar majmuidan iborat. Demak, chet til o'qitish nazariyasi u yoki bu begona tilni o'rgatish/o'rganish amaliyotidan umumlashtirilgan qoida, qonuniyat, soddaroq aytganda, xorijiy tilni egallashga oid mavhumot (bilim)lar yig'indisidan iborat. Til o'rganish

deganda nimani tushunamiz? Ushbu masalada mutaxassislar orasida turli qarashlar va noto'g'ri talqin etishlar kuzatiladi. Masalan, ikkinchi til degan termin ayrim tilshunoslarimizda noto'g'ri munosabat uyg'otmoqda, ya'ni bir paytlardagi ikkinchi ona tilimiz degan psevdoilmiy, yaqin tariximizda bo'lgan hodisani tushunishmoqda. Aslida, hech qaysi shaxs yoki millatning ikkinchi ona tili bo'lmaydi. Ikkinchi va chet tillar esa birdan ortiq bo'lishi mumkin [4].

Tilni nutq faoliyati sifatida egallash chog'ida psixologiyaning, yanada aniqrog'i psixolingvistikaning nutqiy faoliyat nazariyasi, ya'ni nutqning sodir bo'lishi va idrok etilishi qonuniyatlari asosida ish olib boriladi, tilni o'qitish nazariyasi esa pedagogik psixologiya, didaktika, lingvodidaktika va, muayyan darajada, lingvistika ma'lumotlariga suyanadi.

Mazkur fanlarning ilmiy yutuqlari asosida chet til o'qitish metodikasi fan sifatida shakllanadi. Chet til o'qitish metodikasining tarixi, nazariyasi va amaliyoti tadqiqot ob'ekti bo'lishi mumkin. Metodika tarixi retrospektiv aspektida o'rganiladi, ya'ni hozirgacha o'tgan turli bosqichlarida qanday metodlardan foydalanilganligi ko'rib chiqiladi. Jahon miqyosida chet tilni asosan uch yo'nalishda o'rgatib kelingan va shartli holda ularni quyidagicha nomlashadi: 1. To'g'ri metodik yondashuv (natural metod–M.Val'ter, M.Berlits, F.Guen; to'g'ri metod – V.Fietor, O.Espersen; og'zaki metod–H.Palmer; audiovizual metod – K.Guberina, P.Rivan, R.Mishea, J.Gugeneym; audiolingval metod – Ch.K.Friz, R.Lado va b.). 2. Ongli metodik yondashuv (grammatika-tarjima metodi – V.Humboldt, K.D.Ushinskiy va b.; ongli-amaliy metod – B.V.Belyaev; ongli-qiyosiy metod – L.V.Shcherba, I.V.Raxmanov, V.D.Arakin, A.A.Mirol'yubov va b.). 3. Faoliyatga mo'ljallangan metodik yondashuv (aralash metodlar: o'qishni o'rgatish metodi – M.Uest; kommunikativ metod – E.I.Passov; intensiv metodlar: suggestopediya – G.Lozanov; shaxs va jamoa imkoniyatlarini ishga solish – K.A.Kitaygorodskaya; katta yoshdagilarga og'zaki nutqni jadal o'rgatish metodi – L.Sh.Gegechkori va b.).

Har uchala yondashuvda nutq faoliyatini (malakani) egallash va til materialini o'zlashtirish tartiboti turlicha kechadi. Ularning barchasi chet til o'rgatish amaliyotida aralash-quralash tarzda qo'llanib kelinmoqda. Shu bilan birga, o'tgan asrning oxirgi choragida jahon chet til o'qitish nazariyasida kommunikativ-kognitiv metodikaning ilmiy asoslari ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etilmoqda. Kommunikativ-kognitiv metodikaning asosiy g'oyalari lingvistikadan olingan va psixolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik ma'lumotlariga tayanadi. Shu munosabat bilan, kommunikatsiya bir paytning o'zida, ham jarayon, ham natija hisoblanadi. Metod nomidagi "kognitiv" qismiga ko'ra til o'rganuvchi ushbu tilda yangi axborot olishi nazarda tutiladi.

Chet til o'rganish madaniyatlararo muloqot maqomini oladi: talabalar tili o'rganilayotgan xalq (mamlakat)larning keng ma'nodagi madaniyati haqida muhim axborot oladilar.

Oliy ta'limni modernizatsiyalashning hozirgi bosqichi mazmun, tuzilma, natija-maqсадli asos, shakllardagi o'zgarishlar bilan xarakterlanadi, bu esa chet tillarini o'qitish konsepsiyasini tubdan o'zgartiradi. Bu fakt chet til ta'limining asosiy metodologik tamoyillaridan biri bo'lgan kognitiv-kommunikativ yondashuv hodisasiga e'tibor qaratishga imkon beradi. Rus tiliga tarjima qilingan «kognitiv» atamasi "bilish" degan ma'noni anglatadi. Chet tillarni o'qitishda u o'qitishda ongillik tamoyiliga tayanadi. Kognitiv ko'nikmalar - bu bilim jarayoni bo'lib, uning davomida olingan ma'lumotni idrok etish, anglash, uni keyinchalik o'zlashtirish va bilimga aylantirish, kasbiy sohada va muloqotda olingan bilim va ko'nikmalardan keyingi foydalanishni amalga oshiradi.

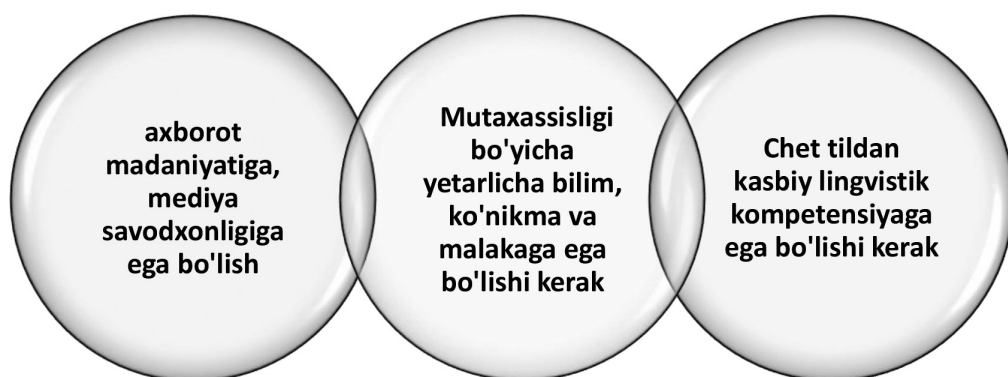
To'g'ri o'qitish bilan kognitiv xorijiy til ko'nikmalarini yaxshilash, jarayonning samaradorligini oshirish mumkin. Agar kognitiv qobiliyatlar zaif bo'lsa, ularni kerakli maxsus texnika yordamida mustahkamlash mumkin. Kognitiv ko'nikmalarni shakllantirish nutq faoliyatining barcha turlarining kommunikativ mohiyatidir: ijtimoiy va maxsus lug'at, grammatik qoidalar va til formulalarini o'zlashtirgan holda gapirish, o'qish, tinglash, yozish. Til tizimini nutq orqali izchil maqsadli o'rgatish o'z tilingizni o'rganish imkonini beradi. Zero, aynan nutqda, ya'ni lug'atda ma'nolar qo'yiladi, uning yordamida va ular asosida odamlar bir-biri bilan muloqot qiladi. Chet tili o'qituvchisi kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning barcha bosqichlarida o'quvchilarning maxsus atamalarni, kundalik va ijtimoiy lug'atni, grammatik va stilistik materialni, o'quv dasturiga muvofiq mashqlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishini ta'minlashi shart.

Mazkur metodik nazariya turli darajada ishlab chiqilgan. Masalan, kommunikativ metodika nazariyotchilari asarlarida (rus tilida [10] E.I.Passov; Yu.N.Abdullaev, A.M.Bushuy; A.N.Shukin; M.A.Abdullaeva; ingliz tilida [2] C.Brumfit) chet tilda faqat nutqiy muloqot jarayoniga e'tibor qaratiladi. Kognitiv nazariya esa metodik aspektda hali etarlicha asoslab berilgan emas. Biroq ayrim o'quv qo'llanmalari [3] kommunikativ-kognitiv metodika g'oyalari asosida tuzilganligini ta'kidlash joizdir. Nazariya va amaliyotning birligi ta'minanmaganligi oqibatida chet til o'qituvchilari nazariy jihatdan kommunikativ-kognitiv metodikadan xabardor bo'lishsa-da, ular qo'llaydigan darslik va qo'llanmalar bu metodikaga asoslangan emas. Yana bir muhim muammo shundan iboratki, aksariyat darsliklar mualliflari tilning kognitiv

jihatini mamlakatshunoslik materiallari sifatida taqdim etishmoqda. Aslida esa til haqidagi (lingvomamlakatshunoslikka oid) ma'lumotlar ham qo'shimcha berilishi talab etiladi. Masalan, grammatik qoidalar, so'z yasalishi haqida tushunchalar va h.k.z.

Chet tilda oliy ma'lumotli pedagog – o'qituvchi ixtisosiy (lisoniy, lingvistik, kommunikativ, lingvokulturologik) va kasbiy (til o'rgatuvchilik) kabi kompetensiyalar sohibi bo'lmog'i darkor. Kompetensiya – “competence” atamasini amerikalik tilshunos olim N. Chomsky [1] ilmiy muomalaga kiritgan, o'zbekchada u turli atamalar bilan qo'llab kelingan layoqat (J. J. Jalolov), omilkorlik (T.Sattorov), maxorat (pedagogika va lingvistikada O'.Yusupov) malaka (psixologiyada).

1.1-rasm. Kasbiy kompetentlikni rivojlantiruvchi omillar

Kasbiy kompetensiya deganda o'qituvchi uchun o'zgalarga muayyan sohani, bizning xolatda chet tilni o'rgatishga qodirlik tushuniladi. Boshqacha aytganda, bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda o'zi uchun o'rgangan tilni o'zgalarga o'rgatish sharoitiga moslashtirish demakdir. Chet til muallimidan asosan to'rt sohani bilish talab etiladi: (1) tildan amalda foydalanish (nutq faoliyati turlarida muloqot qila olish), ya'ni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv malakalariga ega bo'lish; (2) mazkur tilga oid nazariy fanlardan bilimlarni o'zlashtirish; (3) chet til o'qitish metodikasini nazariy va amaliy jihatdan egallash va nihoyat, pedagogika va psixologiya fanlaridan yetarli va zaruriy ma'lumotlarga ega bo'lish va ularni chet til ta'lim jarayoniga tatbiq etish. Xorijiy tillarni o'qitish uchun ajratilgan akademik soatlar sonini cheklanganligi xorijiy tillarni yaxshi biladigan mutaxassis-o'qituvchilarga bo'lgan talabning oshib borishi iqtisodiyot oliy ta'lim muassasalarida talabalarga xorijiy tildagi ilmiy so'z va iboralarni o'qitish usulini takomillashtirishni dolzarb mavzuga aylantirdi. Xorijiy tillarni o'zlashtirish talabalarni barkamol shaxs

qilib tarbiyalashdagi eng ahamiyatli ishlardan hisoblanadi, chunki xorijiy tilni o'rganish, bilim egallash va aqliy qobiliyatni faollashtirish demakdir. Kasbiy mahoratning ajralmas qismi bo'lgan xorijiy tillarni egallash orqali egallangan bilim va ko'nikmalar talabalarning kelgusidagi ilmiy va kasbiy faoliyatlarini amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Ma'lumki, keng ko'lamdagi ilmiy ma'lumotlar asosan ingliz tilida yaratilgan bo'lib, mazmunan boy va turli konferentsiyalar, simpoziumlar va ilmiy mavzudagi seminarlar ham ingliz tilida olib borilishi sir emas. Odatiy o'rta umumta'lim maktabini hisobga olmaganda, talabalarning kasbiy muloqotga kirishlari uchun ingliz tilini o'rta darajada bilish, hatto ingliz tilida so'zlashiladigan mamlakatda yashash natijasida olingan malakaga ega bo'lish ham yetarli emas. Hatto ingliz tilida yaxshi gaplasha oladigan talabalar ham ilmiy hamda kasbiy mavzularda suhbat qilganda qator qiyinchiliklarga duch keladi.

Yuqorida keltirilgan misollardan xulosa qilish mumkinki, kasbga yo'naltirilgan va xorijiy til o'qitiladigan fakultetlarda o'quv jarayonini yuqori saviyada tashkil etish va xususan, ingliz tilidagi terminlar, so'z va iboralarni o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Uzoq yillar mobaynida xorijiy tilni egallashning asosiy mezonini grammatika bo'lib, buning natijasida yangi so'z va iboralarga (leksikaga) nisbatan oddiy birliklar deb qaralgan va ular vaqti kelganda o'rganuvchi tomonidan o'zlashtirilgan strukturalar o'rnini tildagi boshqa so'zlar egallaydi, deb ishonishgan. So'zlashuvchilarda til to'sig'i yuzaga kelishiga sababchi bo'lgan leksik xatoliklar ko'payib borib, chet tilni o'rganayotgan o'rganuvchilar so'z boyligi yetishmovchiligidan shikoyat qilishlariga qaramasdan xorijiy tillarni o'qitishda ayni shunday yondashuv hukmronlik qilib kelgan. "So'z yetishmasligi" muammosi va ingliz tilida fikr-mulohazalarni to'g'ri shakllantirilishga ishonchsizlik eng tajribali o'qituvchilarga ham tanish muammo. O'qitiladigan tilning lug'at boyligini yetarli darajada bilmaslik, o'z nutqini yetarli darajada ifodalay olmaslik oliy ta'lim muassasalarida chet tilni o'qitishda yuzaga keladigan asosiy muammo sanaladi.

Bo'lajak pedagoglar ingliz tili mashg'ulotlarida ilmiy lug'atlarni o'zlashtirishlari chet tilni o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad hisoblanadi. Qabul qilingan o'quv standartlariga binoan, bo'lajak iqtisodichilar, birinchi kursning o'zidayoq so'z va iboralar bilan bosqichma-bosqich tanishib borib, muntazam ravishda ilmiy nutqiy savodxonlikka oid matnlarni o'qib, ikkinchi kursning oxiriga borib esa, ingliz tilida o'z fikr-mulohazalarini erkin va ravon ifoda etishi va kasbiy faoliyati bilan bog'liq mavzularda bimalol suhbat

qurishlari kerak. Bo'lajak pedagoglarga qoida bo'yicha, ingliz tili uchun ajratilgan dars soatlarini kamligidan, ingliz tilida kasbiy muloqot qilishlari uchun kerakli terminlar, so'z va iboralarni yetarli darajada bilmasligidan, kam lug'at zahirasi ga egaligidan (faol va nafaol lug'at boyligi), ingliz tilida o'z fikrini teran va ravon ifodalay olmasligidan va nutq ifoda etish jarayonining murakkablashuvidan shikoyat qiladi. Ingliz tilida mutaxassislikka oid darsda qo'llanishi mumkin bo'lgan qiziqarli va ma'lumot beruvchi matnlarning yo'qligi ham shikoyatlarga sababchi bo'ladi.

Tilda yuritiladigan nutq uch funksiyani bajarishi bu psixolingvistika malumotlaridan malum (A.A. Leontev) [4]: nominativ, kommunikativ va kumulyativ. Nominativ nutq - voqelikdagi ob'ekt (predmet va xodisa)larning nomlarini atash bilan chegaralanadi. Ma'lum bir sohaga tegishli potensial leksikani kommunikativ-kumulyativ metod orqali o'rgatish ensiklopedist olim J. J. Jalolov [2] tomonidan ilmiy-istemolga kiritilgan bo'lib, muallif bunda amerikalik olim E. Sepirning "Til – madaniyat ko'zgusidir" degan fikriga asoslanadi. "Kommunikativ nutq – axborot almashish (uzatish, olish) ni ifodalaydi.

Kumulyativ nutq deganda, o'rganilayotgan tilda to'plangan tom ma'nodagi madaniyatga oid bilimlar majmuidan iborat nutqiy jarayon va hosila tushuniladi. Madaniyatlararo muloqot ayni kumulyativ nutq orqali ro'yobga chiqariladi" [6].

nominativ	kommunikativ	kumulyativ
voqelikdagi ob'ekt (predmet va xodisa)larning nomlarini atash bilan chegaralanadi.	Kommunikativ nutq – axborot almashish (uzatish, olish)ni ifodalaydi.	o'rganilayotgan tilda to'plangan madaniyatga oid bilimlar majmuidan iborat nutqiy jarayon va hosila tushuniladi.

"Kommunikativ xulq-atvor" termini ilk bora I. A. Sternin [3] tomonidan muomalaga kiritilgan bo'lib, uning fikriga ko'ra, u yoki bu xalqning umumlashgan holda tasvirlanadigan muloqot xususiyatlari ushbu xalqning kommunikativ xulq-atvoridir. Bu ta'rif shunisi bilan diqqatga sazovorki, u ayni paytda komunikativ ong tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Biz kommunikativ ong tushunchasiga gapirish, o'qish, yozish, tinglash va tarjima qilish kabi muhim jihatlar bilan birga, chet tilni bilish va egallash omillaridan biri sifatida qaraymiz. Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, umumiy ma'noda kommunikativ xulq-atvor u yoki bu xalqning muloqot qilish me'yorlari va an'analarining yig'indisidir.

Kommunikativ xulq-atvor masalasiga to'xtalib o'tishimiz yana shunisi bilan ahamiyatliki, bugungi kunda millatlararo munosabatlar tez rivojlanmoqda, bu esa ko'plab holatlarni umumlashtirishni talab qiladi. Shuningdek, qiyosiy va madaniyatlararo tadqiqotlar ko'lamini kengaytgan bo'lib, bu madaniyatlararo aloqalarda ba'zi jihatlarni kengroq yoritishni talab qilmoqda. Shu o'rinda I. A. Sternin [3] tadqiqotlaridagi qiziqarli ta'kidni keltirib o'tish joiz. Guruhiiy me'yorlar ma'lum kasbiy, gender, ijtimoiy va yosh guruhlari uchun madaniyat tomonidan belgilab qo'yilgan muloqot xususiyatlarini aks ettiradi. Erkaklar, ayollar, pedagoglar, yuristlar, shifokorlar, bolalar, ota-onalar, "gumanitarlar", "texnarlar" va h.k.larning kommunikativ xulq-atvorida o'ziga xos xususiyatlar mavjud.

Yuqorida keltirilganlar asosida ta'kidlash mumkinki, kommunikativ xulq-atvor faqat xushmuomalalik, qat'iy shakllangan muloqotnigina emas, balki real kommunikativ amaliyotni ham ifodalaydi. Kommunikativ xulq-atvor tarkibiy qism sifatida nutq madaniyatini ham o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiya to'g'risidagi keyingi ta'riflarida, Sandra J. Savignon [4] quyidagi jihatlarni ta'kidlaydi:

1. Kommunikativ kompetensiya faqat og'zaki nutqni o'z ichiga olmasligi kerak. Bunga ham yozma, ham og'zaki nutq tegishli.

2. Kommunikativ savodxonlik matnga asoslangan bo'lib, muayyan nutq holati yoki matn mazmunida namoyon bo'ladi. Kommunikativ jihatdan savodli kishi har doim muayyan holatda qanday muloqot usulini tanlashni bila oladi.

3. Har doim savodxonlik va uning namoyish qilinishi kabi nazariy tushunchalarning farqini anglash muhim. Savignonning fikricha, "Savodxonlik bu kimdir biladigan narsa bo'lsa, uning namoyon qilinishi esa birovning amaliy harakatini anglatadi".

4. Kommunikativ kompetensiya nisbiy bo'lib, muloqotga kirishgan tomonlarning o'zaro hamkorligiga bog'liqdir

Shuni aytish joizki, kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi - ta'lim oluvchilarga ularning bo'lajak kasbiy faoliyati uchun shaxs sifatlarini, shuningdek vazifasi bo'yicha funksional majburiyatlarni bajarishni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantira oladigan texnologiyalar deb izohlanadi.

Navbatdagi metodik muammo shundan iboratki, grammatik qoida berishda muallif-metodistlar katta xatoga yo'l qo'yishmoqda, ya'ni nazariy va normativ grammatikadagi bilimlarni bayon etishmoqda. Bu, albatta, kommunikativ-kognitiv metodikaga zid uslubiy yondashishdir. Chet tilni amaliy o'rgatish/o'rganish jarayonida asosan algoritmik qoidalar (V.S.Tsetlin ta'rifida: operativ qoidalar) qo'l keladi. Kommunikativ-kognitiv metodikaga binoan chet til

o'qitishda quyidagi masalalarni hal etishni tavsiya etamiz: 1. Vashington va Sidney metodik maktablarida ishlab chiqilgan "janr yondashuvi"ga yuqori bosqichlarda e'tiborni kuchaytirish. 2. Til materialiga oid lisoniy qoidalarning metodik chegaralash (grading); 3. Turli o'quv yurtlarida o'tkaziladigan korrekativ kurslar xususiyatini farqlash [8].

Xulosa o'rnida quyidagi tavsiyalarni berishni lozim topdik: 1) har qanday ta'lim jarayoni u yoki bu ta'lim mazmunini o'rgatishni taqozo etadi. Yuqorida biz taklif qilgan ta'lim mazmunini eng so'nggi innovatsion g'oya sifatida maqbul ko'rdik; 2) o'rgatilmish ta'lim mazmunida verbal va noverbal vositalarni farqlasa, ularni madaniyatlararo muloqot nazariyasiga bo'ysundirish va chet til o'quv predmeti yordamida kognizant (til vositasida madaniyatlararo bilim sohibi)ni shakllantirishga erishiladi; 3) o'qitish mazmunini tayyorlash va amalda tatbiq etish Evropa ittifoqi ishlab chiqqan CEFR ma'lumotlaridan foydalanish ham o'rinli deb o'ylaymiz.

Adabiyotlar:

1. Абдуллаев Ю.Н., Бушуй А.М. Коммуникативная методика обучения иностранным языкам и зарубежный педагогический опыт. – Самарканд: СамГИИЯ, 2001. – 131 с.
2. Adilbekovna R. D. Challenges in Teaching English as a Specific Purpose //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 93-97.
3. Jalolov J.J. English: 10-sinf. –T.: "O'qituvchi" NMTU, 2005. – 328 b.; Jalolov J.J. English: 11-sinf. –T.: "O'qituvchi" NMTU, 2005. – 328 b.
4. Jalolov J., Ikramov J. Matn mutolaasi didaktikasi//j. Xalq ta'limi.–1993.–1-son.–B.14-19.
5. Jack C.Richards and Theodore S.Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching: Third Edition.: 2014. 270–P.
6. Jalolov J.J., Umirzaqov T.B., Umirzaqova Sh.G'., Umirzaqov Q.T. English for specific purposes: O'quv qo'llanma. –Andijon: 2012. –B. 312.
7. Ruzmetova D.A. Matn mutolaasi savodxonlikni oshirish omilidir // Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari.–Toshkent, 2021. – №10. –B. 38-44.
8. Икромхонова Ф.И. Инглиз тилидан коммуникатив–когнитив корректив курс назарияси ва амалиёти (нолисоний олий ўқув юртлари мисолида). П.ф.н. Дисс. ... –Т: 2012. –Б.156.
9. Maksudova, G. O., Ilkhamova, I. N., Ruzmetova, D. A., Mamadzhanova, N. A., & Allamuratov, G.A. (2022). Research of Modern Technologies of Education. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 2483-2485.
10. Пассов Е.И. Программа - концепция коммуникативного иноязычного образования. –М.: Просвещение, 2000. – 174 с.;

РЕЗЮМЕ

Maqola chet til o'quv predmeti mazmunining tarkibiy qismlarini qayta ko'rib chiqish va amaliyotga uni tatbiq etishning zamonaviy muammolarini hal etishga bag'ishlanadi.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается установлению составляющих содержания обучения иностранному языку и практике обучения в рамках современных учебных образовательных технологии.

SUMMARY

The article is dedicated to solve the problems of establishing constituents of content of teaching foreign languages and to work out modern technologies of practical learning the prepared content of teaching.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПЕРЕВОДУ

Мирзалиева Д.Б.

преподаватель русского языка

кафедры Узбекского языка и литературы

Ташкентского государственного аграрного университета

Tayanch soʻzlar: tarjima, turi, sinxron, aloqa, axborotlashtirish, fanlararo

Ключевые слова: перевод, вид, синхронный, коммуникация информатизация, междисциплинарный.

Key words: translation, type, simultaneous, communication, informatization, interdisciplinary.

В условиях современного рынка планки профессиональных услуг постоянно возрастают. К тому же, влияние глобализации всегда требует обновления методов преподавания, ведь для того, чтобы соответствовать данным требованиям, студентам необходимо получать новые знания, усваивать новые навыки и умения, которые предполагают применение информационно - коммуникационных технологий. Информатизация высшего профессионального образования, а также междисциплинарный подход требуют разработки новейших способов обучения переводу. Использование информационно-коммуникационных технологий позволяет существенно преумножить интерес студентов к учебному процессу, развить навыки работы с различными источниками информации. Технологии современности стали эффективным помощником в сфере обучения, а также значительно улучшили качество образования и передвинули его на новый уровень.

Понятие «устный перевод» в самом широком смысле может быть определено как межкультурная коммуникация между людьми и группами, которые говорят на разных языках. Синхронный и последовательный переводы обычно использовались на разных конференциях (на-

пример, ООН, ЕС). Теперь же, эти оба вида используются в различных организациях, случаях.

За последние несколько десятков лет интернациональная миграция увеличилась, люди из развивающихся стран все чаще переезжают в развитые страны. С такой повышенной мобильностью повысилась потребность в устном переводе, как средстве коммуникации. Современный рынок профессиональных переводческих услуг диктует новые требования переводчику [1. с 25]. Согласно мнению некоторых авторов, владение ИКТ все большую роль играет для переводчика. Д.К. Кирали полагает, что вскоре в переводческой сфере станут востребованными исследовательские навыки, навыки управления терминологическими базами и эффективного использования электронных информационных ресурсов. Т. Бойл же вовсе считает подход в обучении, который основывается только на переводе текстов, сомнительным. Именно поэтому он концентрирует внимание на выполнении разного рода заданий и приобретении учащимися знаний. Данные знания, по его мнению, позволят справляться с ежедневными проблемами, такими как перевод текстов большого объема, выполнение переводов в сжатые сроки, правильная интерпретация узконаправленных текстов.

Прежде чем приступить к осмыслению практической стороны вопроса, необходимо определить задачи по развитию и прививанию навыков переводчиков. Среди таких задач, на отработку которых нацелены упражнения и методики, можно выделить следующие:

- 1) углубить познания в области лингвистики; общее совершенствование языковой компетенции;
- 2) улучшить исследовательские навыки;
- 3) сформировать систему знаний о переводе, его аспектах, формах, особенностях перевода различных жанров;
- 4) подготовить учащихся справляться с такими сторонами профессиональной переводческой деятельности, как выполнение задач в сжатые сроки, работа в стрессовых условиях, ознакомление с основными нормами этики в переводческой сфере;
- 5) проверять качество выполненной работы;
- 6) углубить знания о мире изучаемого языка;
- 7) работать со словарями, энциклопедиями и другими справочными материалами;
- 8) выработать у студентов навыки изучать предмет самостоятельно

На сегодняшний день существует большое количество технологий обучения иностранному языку. Это учебные интернет-ресурсы, MOOC, Moodle, scratch-, tagcloud-, flipped classroom-технологии (таблица) и др. Однако определенно каждая из них может обеспечить лишь какие-то определенные

задачи, но не достичь поставленной цели. Только лишь в совокупности они способны преподнести решение данной проблемы.

МООС - массовый открытый онлайн-курс. Он включает в себя видеолекции, презентации, проверочные задания и тесты. Эта технология развивает навыки переводческой нотации; умение автоматизировано принять решение на перевод; прогнозирование речи оратора; развитие эмотивно-эмпатийной компетенции; навыки перевода прецизионной лексики;

Scratch-технология – среда программирования, способная создать интерактивные истории для учащихся того или иного направления. Применение данной технологии способствует расширению ментального лексикона учащихся, объема тезауруса (используя квест-игру, тесты, кроссворды и т.д.), приобретению дополнительных фоновых знаний (используя виртуальную экскурсию). Tagcloud-технология – требует обеспечение повсеместного и удобного сетевого доступа по требованию к общему контенту. Она способствует развитию умения поиска необходимой информации в любое время, ИКТ-компетентности учащегося [3. с 971-974].

Представленные выше современные методы обучения устному последовательному переводу в совокупности способны создать педагогические условия, которые способны обеспечить развитие профессиональной компетентности переводчика в сфере устного последовательного перевода на работе, а также становление профессиональной ИКТ-компетентности преподавателя и открытой среды обучения.

Литература:

1. С.В. Курышова. Интеграция Интернет-ресурсов в обучение иностранному языку: на материале французского языка // Вестник СГЮА: научный журнал № 5 (106). - Саратов, 2015.
2. Gerbault J. TIC et diffusion du français: des aspects sociaux, affectifs et cognitifs aux politiques linguistiques. Paris, Éd. L'Harmattan, coll. Langue et parole, 2002, 223 p. URL: [http:// questionsde communication. revues.org/7137](http://questionsdecommunication.revues.org/7137) (дата обращения: 10.04.2015).
3. Лобанова Е. Ю., Тумакова Н. А. Эффективность использования интерактивных методов обучения в техническом вузе // Молодой ученый. - 2015. - №8. - С. 971-974

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada tarjimonlar tayyorlash muammolari va professional tarjimonlar tayyorlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalari hamda tarjimon mahoratini rivojlantirish va singdirish vazifalari bilan birga ushbu sohada o'qituvchilarga yordam beradigan o'quv Internet resurslari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены проблемы подготовки переводчиков, использование информационных технологий при подготовки профессиональных переводчиков. Так же рассмотрены задачи по развитию и прививанию навыков переводчиков. Анализированы учебные интернет-ресурсы, помогающие педагогам в этой сфере.

SUMMARY

This article discusses the problems of translator training and the use of information technology in the training of professional translators. The tasks of developing and instilling translator skills are also considered. Educational Internet resources that help teachers in this area are analyzed.

ЛИРИК КОМПОЗИЦИЯДА МОДЕРН ШЕЪР ТАБИАТИ ТАЛҚИНИ

Ботирова Ш.И.

*Чирчиқ давлат педагогика университети,
педагогика фанлари доктори, проф.*

Таянч сўзлар: ижод ва илҳом, шеър ва шоирлик, талқин ва тасвир, сюжет ва фабула, композиция, модерн, лирика, композиция, шеърят, шакл.

Ключевые слова: творчество и вдохновение, поэзия и поэзия, интерпретация и образ, сюжет и басня, композиция, модерн, лирика, композиция, поэзия, форма.

Key words: creativity and inspiration, poetry and poetry, interpretation and image, plot and fable, composition, modern, lyricism, composition, poetry, form.

Ижод ва илҳом, шеър ва шоирлик, талқин ва тасвир, сюжет ва фабула булар бирлашиб яхлит нуктада – композицияда маромига етади. Шоир сўз қўллаиди, такрорлар, тасвир ва оҳангни қўқлаштиради, уларга залворли бир маъно юклайди, уларни сралайди, тартиблаштиради буларнинг барчаси ягона эстетик марказда уюшади. Хўш, композицияси асар бўлиши мумкинми? Модерн шеърятда-чи? Йўқ, ҳар бир асар ўзининг тизилиш сифати ва фалсафий камров чегарасига эга. Оламдаги ҳар бир ходисаларда маъулм бир тартиб бўлганидек, модерн шеърда ҳам маълум бир композицион тамойил мавжуд. Негаки, шеър табиатидаги умумий бир хусусиятни сюжет ва композиция ташкил қилиши мумкин, аммо модерн шеърнинг табиатида эса бу бошқача шаклда аксланади. Бу ҳақда сўз борганда, У.Ҳамдам қуйидаги мулоҳазаларини баён қилади: “Менинг назаримда янги, модерн шеър бу, аввало, бадий тафаккурдаги янгиланишдир. Асло қофиядан, ритмдан онгли равишда воз кечиш эмас. Албатта, ана ўша янгиланган бадий тафаккур маҳсулига янги либос – янги шакл кийдириш агар шоирга муяссар бўлса, нур устига нур. Бўлмаса, бу шоирнинг айби ё камчилиги ҳисобланмаслиги лозим. Янги шакл, ифода зўр бериш билан эмас, балки дунёқарашдаги, оламни идрок этишдаги янгориш билан, бадий тафаккур тарзимиздаги, дидимиздаги янгиланиш билан, де-

макки, ижтимоий-тарихий, маънавий-психологик заминдаги улкан сил-жишлар билан дунё юзини кўради. Шавкат Раҳмон шеъриятини олайлик. У анъана заминида яратилган янги, оригинал шеъриятдир. Бу шеъриятнинг анъанага яқинлик даражаси анча юксак бўлганидан бир қарашда кўп ҳам оригинал шеърият бўлиб туюлмади. Бироқ адабиёт илми, бадиият қонуниятлари нуқтаи назаридан ҳижжалаб ўрганилганда, Шавкат Раҳмон шеъриятининг ўзига хослиги очила боради ва у масалан, салафлар шеъриятидан қайси бир жиҳатларига кўра ажралиб туришининг гувоҳи бўламиз. Ёхуд модернистик шеъриятимизнинг йирик вакилларида бири Баҳром Рўзимухаммад ва ёхуд Фаҳриёр шеърияти биз кўниккан анъанавий лирикамизга нисбатан ғоят оригинал кўринмасин, улар ҳам ўз анъанасига эга”. Ҳақиқат шуки, мунаққид У.Ҳамдам фикрларида икки жиҳат қабариб кўринади: биринчидан, анъана ва ноанъана орасидаги чегарани фарқлаб ундан узоқлашмаган ҳолда, аниқлаб, ҳар икки хусусиятнинг ютуқ ва камчилиликларига кўз юммаслик бўлса, иккинчидан, ҳар икки ҳолатда ҳам ўз табиатини юзага чиқариш йўлидаги уриниш ва изланшиларни эътироф этганлигидадир. Мана шу эътироф замирида ҳақиқий шеъриятнинг ютуқ-камчиликларини теран англаш сари йўл очиш мумкин бўлади. Бир қарашда, модерн шеъриятнинг яхлит манзараси, поэтик структураси, инсон руҳиятига таъсири, фикр мантикий тараққиёти кабиларни талқин қилиш масаланинг моҳиятини ойдинлаштиради:

Fas – Рим қонунларининг олий ҳуқуқи.

Fas est – “Ҳамма нарса раво”.

қаҳқаҳа билан

ойналар ичига кирмоқчи осмон.

бўйсунмаган шаҳарлар устига

аскарларни,

беҳисоб ҳуқуқлар билан қуроллантириб:

фас!

Fas – гажиб ташланг, дунё илкингизда турар.

Fas – бошқа ҳаёт ва мулкка очиқдир йўллар.

Fas – қаҳр-газаб довругидан қисилган кўзлар.

Одамийлик шундайми, ахир?!.

XX асрда

чақмоқдай ёнди бирдан:

Римнинг чорраҳаларида

бемаъни ибора –

Fas est!

Ҳаётнинг мураккаб зиддиятлари, мана шу модерн шеър моҳиятида шоир ботинида неча минг йиллик антик юнон маданиятидаги босиб ўтилган йўл каби жаранглайди. Бу моҳиятнинг замирида ҳақиқий талантнинг ижодини кўрамиз. XX асрга келиб, ҳамма нарсаларнинг ўзгариши, илм-фанда кечаётган психология, фалсафа ва этика, эстетиканинг бир-бирига уйғунлашиб, яхлит организм каби бир марказда уюшуви юқоридаги шеър тим-солида ойдинлашади. Проф. Қ.Йўлдошев ёзишича: “XX асрнинг сўнгги чорагидан кейинги йиллар жаҳон фалсафаси ҳамда санъати тарихига универсализм даври сифатида киради. Негаки, бу даврга келиб воқеликни англаш ва бадиий акс эттиришга доир илгари амалда бўлмаган барча илмий қараш, ижодий метод, йўналиш ва фалсафий мактаблар ўзларининг бор имкониятларидан деярли фойдаланиб бўлдилар. Шунинг учун ҳам кейинги даврда пайдо бўлган бадиий оқим ва йўналишлар табиатини ифодалаш учун “пост”, “транс”, сингари олд қўшимчалар ёрдамида “трансреализм”, “трансавангард”, “постмодернизм”, “постструктурализм” каби атамалар қўлланилаётир. Бу атамалар реализм, модернизм ёки авангардизмдан кейин келган навбатдаги йўналишу оқимлар маъносини эмас, балки эндиликда санъату адабиётда бу ва бу каби бошқа метод ёки йўналишларнинг бирортаси яқка ҳукмрон бўлмайдиган давр бошланганлигини англатади. Соат сайин ўзгараётган дунёда, ўқирманлар эътиборига турли хил асар намуналари тақдим қилинмоқда. Булар ҳар бир даврдан ҳам мисли кўрилмаган тарзда кўп. Шундайки, ҳар бир давр ҳаётнинг бир маромда кетмаслигини, ўзгаришлар ва ривожланишлар мудом вақт билан чамбарчас боғлиқлигини англатади. Ў.Сулаймон ҳам юқоридаги шеърида ана шу ўзгаришларнинг умумий ва хусусий жиҳатларини ўз юрагидан ўтказиб идроклайди. Ўқувчини минг йиллик тарихда бўлмаган ғайришуурий рух инқирозидан огоҳ қилади. Лекин умид – инсонни ичкарасидадир. Соғлом эътиқод ва маслак билан ҳам ўз бахтини куриш, тажрибалардан чўчимаслик, ҳаёл ва ҳаёт қонунлари ҳеч қачон бир-бирига тўғри келмаслигини тушунтиряпти. Ниҳоятда оғир фалсафий идрок этилган “Fas est” атамасига залворли маъно юклайди. Натижада ўқувчини фикрлаш тарзини ўзгартиришга олиб келади. Бугун шундай мантиқни тушунувчи авлод кўпми? Китоб маҳсулотлари ўқилмай пешлавҳаларда чанг босиб ётган бир пайтда, хослар учун диққатни жамлаш муҳимлигини ички изтироб билан далолатлайди. Мана шу оҳанг – юқоридаги шеърнинг композицион табиатини белгилайди:

*Биринчи файласуф қора кўйлакли тилишунос эди.
Аждодлардан мерос ёввойи дунё унга*

*(у тарихчи бўлган),
нияти ҳам қоп-қора,
қораларнингганими у зот
(телба эди ўзи).
Бизга
ҳамма нарса раво!
Ҳатто мантиғу қиёс
ва ҳуқуқ ҳам хотирлар
бўрини эмиб ўсган
Ромул ва Ремни.
Қаранг, яна такрорланмоқда –
асрлар қаърига сингиб кетган
қисматнинг нишабларини
бўри каби ваҳшийлик билан
қўйдек бемажол шўрлик,
рангпар Рим.*

Тарих ва бугун, келажак ва тахминлар хусусида теран бош ыютирган шоир ва давлат арбоби Ўлжас Сулайман янги эра кишисини, янги учинчи минг йиллик одамлар руҳиятини ҳам куюнчаклик билан чизишга эришди. Шоир яралишдан то бугуннинг кенгликларидаги мифопоэтик афсонларни модернистик талқин қилганлигида қабариб кўринади. “Қора кийган ким эди?” Асли у зоти шарифнинг хатолари Рим ва буни туркий халқлар тарихи, ўтмишига нима алоқаси бор? Ҳамма ҳақиқат мана шу ерда жамланади. Ҳақиқат шуки, шоирнинг файласуф чечакларидан унаётган ўткир ақидалар негизида олам ва одамнинг синоатлари бир маржонга тизилади. Ўзининг мана шу ақидалари бағрида эзилган халқнинг етиб келган манзилларига назар ташлайди. Рим дорулсалтанатида воқеан бўлаётган мана шу ўткир ҳақиқатлар “Fas est” моҳиятида янграши азал ва абад орасидаги мангу курашни тақозоламоқда. Аслида, шоир кўриб турган ҳақиқатнинг орқасида бошқа бир мавжудлик жумбоғи яшириндир. Уни закийларгина фаҳмлай оладилар. Тарихнинг маданий қатламларида қанчадан-қанча буюк ҳақиқатлар ўзининг баҳосини ололмай хунобдир. Буни дунё адабиёти билан тиллаша оладиган шоиргина кўришга қодир. Яратган Аллоҳнинг инсониятга берган ақлу заковати тагида минглаб сирлар мавжуд. Уни замон тафаккури билан шоирона тилда тушунтириш – модернализмнинг чекига ҳам тушиб улгурди. Ўзбек ва қозоқ шеърятининг мана шу мавзу-мундарижаси ҳар бир ўқирманга катта фалсафанинг моҳиятига кириб боришга етаклайди:

*Жимжимадор метеор –
 хомхаёл йиллар.
 Сиз мени севасизми, тоғлар?
 Севасизми, одамлар?
 Сизни тузатилмайди,
 яссиликка айлантирилмайди,
 нурашингиз унутилмайди, тоғлар,
 сизнинг.
 Ажойиб парчаларингиз,
 Чунонам, чатоқ
 лекин,
 сизни қиёслаб бўлмайди,
 тоғлар,
 Сиз – қиёссиз.*

Ернинг ўз мувозанатида бир миллиметр ҳам чиқиб кетмасдан айланиши, ҳар бир жисмнинг тартибли ҳаракатлари – Аллоҳ қарами билан эканлиги маълум. Лекин инсон нафс бандаси. Хоҳласа тоғларни ҳам кунпаякун қиялпти, денгизларни саҳрои кабирга айлантирмоқда, ўзи етиштирган дов-дарахтларни кесиб соб қилмоқда, дарёларни ўзанидан бурмоқда, осмонларга учмоқда. Нафснинг кетига итдек эргашиб, ҳамма балоларни бошлаб бермоқда. Мана шу куйинчаклик билан битилган манзумада – ҳамма изтироблар фикр тўрида ифодаланиб, ўқувчига, хрс ўқирманга ишора қилинмоқда. Катта мушоҳада тафаккурига яқинлашганинг сайин инсон ўзлигининг, насл-насабининг теран англаб борасан. Чунки айнан шу тафаккур қатъларида ўзликка ташналик мужассам.

Ҳар бир шеър табиатидаги сирли жумбоқлар – шоирнинг кўзига ва кўнгилга инган тафаккур ва тимсоллар йиғиндиси. “Ҳурлик ва кўшиқ олиб манзиллар сари бор” ишликнинг ўзи энг катта изтиробнинг бўлаклари. Шу тамойилда шоир диққатида бўлган хусусиятларнинг тобора такомиллашиб бориши қувонарли ҳолдир. Поэтик тафаккур сарҳадлари ҳамда, ғоявий, шаклий-услубий жиҳатларнинг янгиланиб бориши лирик композициянинг чуқурлашувига кенг имкон яратаётгани айтиш ҳақиқатдир.

“Шу маънода айтиш керакки, шеърятимиздаги бугунги модернистик интилишларда кўпинча оҳанг менсилмаётганининг гувоҳи бўлмаяпмизми? Бу ўринда оҳангни фақат бир хил миқдордаги ритмлар йиғиндиси ё қофиядан иборат деб тушунамаслигимиз лозим. Мен туйғу оҳангини назарда тутаяпман. Ҳар қандай яхши шеър ана шу оҳангдан истисно эмас.

Айниқса, ноанъанавий, бугун биз модерн дея эътиборларга ҳавола этаёт-ганимиз шеърда ички туйғу оҳанги бўлмас экан, у ҳеч нимага арзимайди...

Ойбекнинг 20-йилларнинг охири ва 30-йилларнинг аввалида ёзган символистик шеърларини алоҳида урғулаб ўтишни истар эдим. Шоир «Кўнгил шеърлари»нинг аксари жуда жозиб туйғу асосига қурилганки, уларни кўникилган усулларда бирданига ва бирваракайига таҳлил қилиб ташлаш ва бундан завқ олиш ғоят мушкул. Бундай шеърлар рамзларга қоришган, рамзларга айланган туйғу тилини нозик тушунишни тақозо этади. Ҳатто бу ҳам камлик қиладигандек: ўқувчи ўз муҳитидан қабул қилиб олган ва бадий тафаккурида меъёрлашган, қатъийлашган айрим догма нуқтаи назарлар қафасини парчалаб ташлаб шеърни ўқишга тутинмоғи лозим. Шундагина балки омад қулиб боқар: санъат асари ўз бағрини очар... Эҳтимол, шундагина модернизмнинг санъат асарини Аристотель айтганидек, табиатга тақлид ва ундан олинган нусхагина деб эмас, балки табиатга, воқеликка муқобил, у билан баравар беллаша оладиган ўзга бир мувозий воқелик, дейиши маънисини тушуниб борармиз...” Дарҳақиқат, ижтимоий-бадий тафаккурдаги универсализм ҳодисасининг ҳар қачонгидан кенгайиб, такомиллашуви натижасида юқоридаги сифат ўзгаришларига юз тутмоқда. Натижада, инсонни таҳлил ва тадқиқ қилиш модификацияси ҳам бошқачаланди. Бундай улуғвор хусусиятларнинг шартли равишда такомиллашуви модернизм ҳодисасининг бугун ўз мавқени боша “изм”ларга бўшатиб беришга имкон берганлигида кўринади. Шу мақсадда, бу “изм”ларнинг бирортаси эскиргани йўқ. Ҳар қандай “изм” замирида инсон тақдири, унинг ўтмиши, яшаётган замони, тарзи сингдирилгани эътибордан чеккага чиқмаслиги лозим. Ана шундагина биз ҳар бир давр истеъмолидаги йўналишларга тўғри баҳо берган бўламиз:

Юрагимнинг оқарган сочи

Тушиб кетар қўлингдан бир кун

Дарахтлар остига тўкилади куз

Мана сизга ҳаёт ҳақиқати! Инсон умрини улкан картиналарда ёки узундан-узун тизмаларда тасвирлашнинг ҳеч бир жойидан кам бўлмаган ўхшатишига эътибор беринг: Бундай анъана замиридаги ҳақиқий изтироб чекаётган шоира учта масалага диққат қаратади: оқарган соч – биринчи тимсол (қариб, ҳаёт билан хайр-хўш айтишлик ва унинг кеч бўлганлиги); иккинчи тимсол – қўлдан кетган вақтнинг парчалари (бир кун!); ўша кунга эгаси тайёрми деган ҳадик билан юзланиши; учинчи тимсол – дарахталар остига тўкилган куз (ўлим ва ҳаётнинг сўнги, абадий фироқ).

Мана шу уч мисрада катта бир умумлашма тимсол яраклаб кўринади. Учта тимсолнинг – бир инсон қисматида аксланиши, ўзбек ва қозоқ шеъриятидаги модуслар ўзгарганлигига катта ишорадир. Ҳа, айнан шу зайлда битилган асарлар – туркий халқлар адабиётида катта элита вакиллари ҳайратлантиргаетгани шубҳасиз! “Замонавий ўзбек шеъриятида модернизмга нисбатан берилаётган шеърларда эса Европа модернизм адабиётида илгари суриладиган мутлоқо ёлғизлик, тушкунлик, Худони инкор этиш, тарихий маданиятдан воз кечиш, оила ва ота-онага нисбатан нигилистик муносабат масаласи кузатилмайди. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб фикрлаганимизда, “Ўзбек модерн шеърляти” дейилганда анъанадаги шеърлятимизга қараганда янгичароқ, деклоративлик, воқеабандлик, зоҳирййлик хоссаларидан йироқ шеърйй асар тушунилади. Бу шеърлят янги шакллар, янгича композиция, янги услубйй изланишляри билан мана шу “модерн” талабига жавоб беради”. Кўриб ўтганимиздек, ўзбек ва қозоқ адабиётидаги олға силжишлар замирида халқларимизнинг жаҳон ҳамжамиятига аралашуви, янгича дунёкарашнинг, айникса, бадий тафаккурнинг хосланган, ҳамма тан олган ва ўрганишга киришган давр билан ҳам белгиланади. Қадимий аждодлар қолдирган меросни қайта тиклаш ҳамда уларнинг хурматини жой-жойига қўйиш, стратегик ҳамкорликнинг кучайиши, ижтимоий-гуманитар соҳада янги бир босқичга эшик очилиши юқоридаги мулоҳазаларимизни тўлақонли далолатляйди.

Адабиётлар:

1. Ҳамдамов У. Жаҳон адабиёти: Модернизм ва постмодернизм. –Т., Академнашр. 2020. –Б.154.
2. Сулаймонов Ўлжас. Шеърлар. <https://bilim-all.kz/olen>
3. Йўлдошев Қ. Сўз ёлкини. –Т., Адабиёт ва санъат. 2018. –Б.31.
4. Кўрсатилган адабиёт: Сулаймонов Ўлжас. Шеърлар. <https://bilim-all.kz/olen>
5. Эрназарова Г. Ҳозирги ўзбек шеърлятининг медитатив табиати. –Т., Qamar media. 2020. –Б.217.
6. <https://ziyouz.uz/suhbatlar/dunyoni-yangicha-korish-ehitiyoji-umarali-normatov-va-ulugbek-hamdami-suhbati/>
7. <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-zamonaviy-sheriyati/guzal-begim/>

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада лирик композицияда модерн шеър табиати талкини ҳақида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится об интерпретации природы современной поэзии в лирической композиции.

SUMMARY

This article talks about the interpretation of the nature of modern poetry in lyrical composition.

TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES THROUGH AGRICULTURAL DOMAIN IN UZBEKISTAN

Kholiyorov B.

*Head of Department of foreign languages, PhD in pedagogy, Associate professor.
Karshi engineering-economics instituti*

Tayanch soʻzlar: maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), qishloq xoʻjaligi, chet tillarini oʻrgatish, leksik kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiya, kasbiy terminologiya, til koʻnikmalari, oʻquv rejasi, oʻquv dasturi, haqiqiy materiallar, material ishlab chiqish.

Ключевые слова: английский для специальных целей (ESP), сельское хозяйство, преподавание иностранного языка, лексическая компетентность, коммуникативная компетентность, профессиональная терминология, языковые навыки, учебная программа, учебная программа, аутентичные материалы, разработка материала.

Key words: english for Specific Purposes (ESP), agriculture, foreign language teaching, lexical competence, communicative competence, professional terminology, language skills, curriculum, syllabus, authentic materials, material development.

Introduction. Agriculture is one of the most important economic sectors in the world, and special attention is paid to production, joint projects, solving problems in the agrarian sector, growing crops, and improving the English skills of specialists in the field of agriculture. Therefore, the development of lexical competence in the teaching of English in specialized fields has increased the need to study the lexicon related to the agricultural sector. It is important to carry out scientific research on teaching the English language, practical application of knowledge, and improving skills through exercises that develop lexical competence, professional development, and improvement of communicative competence based on the results-based approach in areas specialized in agriculture.

Teaching based on a person-oriented approach in world practice (Accent Language Center), using criteria for selecting authentic texts specialized in agriculture (Content and Language Integrated Learning), forming lexical skills in students (English-medium Instruction, task-based learning, language-based

learning, content-based learning, project-based learning) and scientific research on the development of lexical competence is important, it shows the relevance of studying foreign experiences and carrying out scientific research on the development of lexical competence. B.Kholiyorov. (2023).

A complex system of teaching foreign languages is being created in the Republic of Uzbekistan aimed at forming a mature, highly qualified, modern-thinking young generation. Tasks such as «paying close attention to the issue of teaching English and other foreign languages, and at the same time, establishing education in the necessary specialties and training of personnel on a large scale» are defined”. In accordance with the «concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030», during the transition to the credit module system, it is necessary to teach agricultural lexicon, in particular, to organize methodical works, to study foreign experiences, to develop educational technologies that meet the needs of the times, the intellectual and it is important to demonstrate psychological potential, improve the methodology of English language teaching focused on the profession, and train specialists of various fields who have thoroughly mastered foreign languages.

Extensive cooperation between the countries in the fields of economy, culture, education, science, politics and agriculture is developing. All important sectors of our country are closely related to the requirements and needs of professional personnel training. One of the main conditions for training qualified specialists is their compliance with international and national standards. Training of agricultural specialists is also important. Healthy food, clean water, food security, etc. are the basic needs of humanity on a daily basis. Therefore, agriculture is one of the important economic sectors not only in Uzbekistan, but also in the whole world. In order to exchange information, produce joint products, joint projects, discuss problems and cultivate crops, share experience in academic harmony between students and professors, not only experts in the field of agriculture are needed, but also experts in the language, in particular, English. The main task of the state education policy in the field of development of international cooperation is to implement comprehensive measures to create a unified system of international relations covering international and national markets in the field of education (teaching some subjects in English in non-philological higher education institutions CLIL (Stand for Content and Language Integrated Learning) , cooperation between English language teachers and teachers of other subjects are examples of international projects such as EMI (English as a Medium of Instruction), introduction of STEM (Science,

Technology, Engineering, Math) form of education). Therefore, we must refer to the European standards in the field of higher education, as indicated in the «Bologna Declaration», taking into account the importance of language skills. One of the main requirements of quality teaching is the so-called «language portfolio» - certain lexical and grammatical units that allow communication in the field of professional activity. The creation of requirements for the «language portfolio» of the European Union leads to the development of free professional communication with foreign partners, the fulfillment of such requirements, the development and review of curricula on the professional aspects of teaching foreign languages. This situation should combine theoretical and practical learning in teaching foreign languages and require the development of professional knowledge potential and creative abilities of each person. Explain how the procedures are aligned with some non-traditional problem-based and professionally oriented situations, foreign language learning research, guide teachers in implementing them in English classes or programs, and highlight the benefits and challenges of case study methods with English learners.

The state and challenges of English language teaching in higher educational institutions specializing in agriculture. The need to develop lexical competence in agricultural students of higher educational institutions, the change of paradigms of non-philological higher education and the transition to person-oriented education in pedagogy, the need to take into account the intellectual ability of each student and develop professional foreign language lexical competence determined the topic of our research.

Slesaraenko(Slesarenko I.V.(2007)) claims that specialists are studying the problems of teaching English in higher education institutions specializing in agriculture. One of these methods is the creation of a curriculum based on a vocationally oriented model of personal socio-cultural formation. Communicative, intercultural maturity, professional competence, professional communication, workplace communication and professional language are discussed as components of the English language teaching process. Modular training programs have been developed so that students can analyze information, make creative decisions and form cultural maturity at a high level. There are efforts to create and use universal multimedia textbooks for language learning for special purposes. Educational programs aimed at improving the quality of teaching foreign languages through mass media, in particular, the Internet, are also considered. However, one of the main goals of learning a foreign language is to improve communication skills.

Along with social and economic development, the demand for English in agriculture is increasing. But there are some barriers to using English in agriculture. Some translators do not pay attention to the target needs and knowledge levels of students in the field of agriculture, which causes misunderstandings in the educational process.

The structure of communication skills has been described by a wide range of publications. For example:

1) language skills, including knowledge of words, pronunciation and grammar rules;

2) socio-linguistic ability, that is, the ability to adequately respond to different cultural and social conditions. Depending on the purpose of communication, the selection and use of appropriate language forms and tools, communicative situations and the social role of the participants;

3) speech competence, which is the ability to understand words of various communicative types, to create connected and logical sentences in various functional styles;

4) awareness of strategic competencies, including verbal methods or strategies that may be used;

5) socio-cultural maturity cultural characteristics of native speakers, their customs and norms of behavior, and the communication of representatives of other cultures that can be properly used in the process of implementation;

6) social skills - confidence, ability and desire to communicate with people.

Teaching English for special purposes, including English to students majoring in agriculture, has become increasingly important in recent years. English for Special Purposes courses prepare students well for their future careers and prepare them to become globally recognized professionals. I.M. Tukhtasinov(Tukhtasinov.I.M.& Kholiyorov.B.H, 2019) stated: «Formation of students' interest in learning a foreign language, development of skills and knowledge of vocabulary, reference books and original texts, systematization of necessary grammatical materials, correct understanding of professional texts and development of artistic translation skills are today's requirements.»

According to J.Jalolov(Jalolov.J, 2012), «The selection, distribution, methodical classification and presentation of foreign language material is carried out by program developers and textbook authors. During learning/teaching of the educational material, the student and the teacher participate and work together.

Due to the reforms carried out in the field of education in Uzbekistan, the implementation of the competence approach in the teaching of all subjects at the

links of continuous education increased the attention to professional competence at the stages of secondary vocational education and higher education. Some research works were conducted in this direction, and different views began to emerge. For example, M.A. Berdieva (Berdieva M.A, 2009) in her research work on the formation of professional competence of law students came to the opinion that professional competence is the last goal that a student should achieve, that he acquires professional skills as he acquires new knowledge and skills. It emphasizes that goals can be general but not vague. Therefore, if we want to achieve them, we must tend to make the goals more specific. Objectives should be related to what can be clearly accomplished within the boundaries and resources of the course, i.e. students, their level, time available, materials available, etc. We can start with big goals, but we can't achieve them all because there is not enough time. The student's ability may be less than originally expected, or he may not have the necessary skills to achieve the goal.

In systems where the foreign language is limited only to the scope of the lesson, as in our country, the time of the opportunity to communicate in the language environment and the speed at which the language is taught are of serious importance. In order to acquire the knowledge of listening, speaking, reading, writing and acquiring vocabulary, and to be able to apply all these skills in a foreign language correctly and flawlessly from an academic point of view, there should be a curriculum that provides for regular and effective lessons for 5-7 years. If we think from this point of view, one week of foreign language lessons is not enough. Being a medium of both written and spoken communication, language teaching requires continuity. Textbooks should not be the only source of knowledge.

Another serious problem in language teaching is related to which methods and teaching tools the language is used in. When we use the language in every situation in real life, it is semantically connected with the sentence that came before or after it. With today's rapidly improving technology, there is no doubt that textbooks should no longer be the only source of language learning. If we think about the fact that our teachers use textbooks in 80 percent of cases in teaching foreign languages in our country, other books and additional educational materials should be prepared with special attention.

At the initial stages of learning foreign languages, the influence of the characteristics of the students' native languages can be observed. Such a situation, called «cross-linguistic activity», shows that there is always an interaction between the mother tongue, which is fixed in the student's memory, and another language, which he begins to learn. Also, many aspects of language

develop slowly in language learning. Some features and aspects of language are learned earlier and some later. Sometimes it takes a long time to master many aspects that seem simple because of the differences between languages. If the student does not have the opportunity to hear the language being used and apply it himself, he will not make positive progress in his language learning and will forget what he has already learned in a short time.

Each material presented in language learning should be meaningful and the topics should be connected with each other and, if necessary, with other things that the student has learned in other classes. In this case, teachers other than foreign language teachers are required to work together and make plans together. It also requires that each student's experience and life be considered and connected to the learning process. M. Djusupov (Djusupov M, 2019) defines linguodidactics and methodology as follows: «Linguodidactics explains the theoretical foundations of teaching goals, while methodology deals with applying the results of linguodidactic research to the educational process, taking into account linguistic and extralinguistic features.» From this point of view, it is possible to use content-task-based models of teaching that match the levels of cognitive, linguistic and social development and activities in which students are directly involved in the teaching process. Considering that more than half of the world's population speaks two or more languages in their daily lives, we are sure that learning a foreign language is not a miracle. Moreover, we can teach a foreign language to a student not only as an opportunity for achievement that only a few people can achieve, but also for them to keep up with the times.

Discussion on ESP methodology and research results. Widdowson (Widdowson, H.G, 1978) states that two stages have been adopted to reach the international standard parameters in foreign language studies: in the first stage, students can obtain a master's degree at the fourth (B2) level for English-language higher education institutions. This B2 level student can understand difficult information about personal, social, scientific or professional life topics, use language more fluently, grammatically correct and effective during conversation on various topics and express his/her opinion clearly by giving relevant explanations. The second stage requires vocationally oriented training in a specific specialty using English for Special Purposes (ESP).

Most higher education institutions adopt a traditional teacher-centered approach to teaching English. In this approach, most students are often passive receptive learners. In order to develop students' communicative and professional knowledge in the process of learning foreign languages, we can use some non-traditional technologies and methods, such as problem-oriented

and professionally oriented situations. These methods allow students to be encouraged in the development of team building, communication and creative skills. According to the dictionary, a «situation» is defined as a combination of circumstances at a given time; it is evaluated as a set of important, problematic or brilliant circumstances. Using problem-based and task-oriented situations in the curriculum is important to engage students in active, multifaceted learning. Through problem-based tasks, students learn to solve ill-structured, open-ended, or ambiguous problems, and such tasks engage students in learning about real-life situations. Students can work individually, in pairs, or in groups to understand specific problems and then find possible solutions. According to D.N.Kulibaeva (Kulibayeva D.N., 2002), professionally oriented situations require problem-solving as real partners or specialists of organizations that require students to solve their problems. English is considered as the most effective lingua franca in the global world. It consists of parts in academic and professional fields. Academically, the emphasis is on preparation in English to address global linguistic challenges. It covers both model and curriculum. In the professional world, employers often require high proficiency in English. Organizations, especially multinational companies, draw their human resources from different linguistic communities. This strategy helps organizations from the level of technical competence. Since employees speak different languages, they need a common language to assimilate ideas and activities. Effective communication of employees or maintaining a stable corporate relationship with external organizations requires intensive work in English. Therefore, the impact of personnel on the academic membership of the English language has implications for their recruitment and placement in the respective organizations. Today, English language teaching in specialized areas of agriculture implies the rapid acquisition of lexical skills, assuming the formation of the basic language level at a high level according to the goals and tasks.

There are a large number of technical terms in various fields. On average, specialized lexical units make up 20-25% of the text. Therefore, a high level of vocabulary is essential for working with any types of professional and technical literature. If we want to reach and understand a specific type of word (lexis), we need to know which lexical units belong to these special word combinations, how they are formed and what function they have to perform in the texts. This makes it easier to work with custom texts. Special texts are the starting point for teaching English in higher education institutions specializing in agriculture. Specialized texts of languages are distinguished by special features common to

all languages and fields of study, which are manifested in the specificity, clarity, simplicity, clarity and logical rigor of a special oral speech.

Language teaching for specific purposes is a part of standard language, but while standard language is very multifunctional, language teaching for specific purposes is monofunctional. A standard language, such as polysemy or expressionism, does not have all the features. On the other hand, there are specific characteristics of English language teaching for the agrarian domain, the use of specific terms, non-linguistic means of communication, the tendency to formalize, the standardization of language, as well as the acquisition of specific spoken language directly related to privatization. A more specialized language differs from a non-specialized one by greater colloquial precision. The most important part of a language for agricultural purposes is its lexicon (specific term). It is defined as a set of terms of a certain field, which constitutes the information-transmitting part of a certain specialized language.

Lexical excellence in English language classes in agriculture means using words related to the agricultural sector as much as possible in one's professional activity, effectively using lexical units acquired in a certain environment. A traditional measure of lexical complexity is related to large-scale corpus-based word frequency (i.e., the reference-corpus frequency of words in a text;). (Kyle K.&S.A. Crossley, 2015). Interdisciplinary collaboration, that is, collaboration between language professionals and technical educators, has long been viewed as a valuable mechanism for supporting students' academic literacy development. However, such collaboration, particularly in the form of group teaching in the classroom, is rare; the role of content specialists is underappreciated in team-taught classroom settings.(Yongyan Li, Margaret Cargil, Xin Gao, Xiaoqing Wang, 2019). Such interdisciplinary cooperation in the teaching of English language in the fields of agriculture has been implemented on the basis of mutual solidarity with teachers of specialized subjects. In particular, there is close cooperation with professors and teachers of the department «Technology of agricultural products storage and preliminary processing» at the Karshi engineering-economics institute. This cooperation is manifested in the recommendations of the English language teacher in the preparation of materials for the lesson process, which lexical units that students will have problems with in the future in their field, so the role of content teachers may not be known in the audience, but the correct organization of the process in cooperation is proven by the achievement of the goal in the lesson.

The main goal of teaching foreign languages to students of higher agricultural educational institutions in Uzbekistan is to prepare specialists who know a

foreign language well, which allows to increase competitiveness in the world market. The research conducted in this regard is focused on the formation of skills aimed at special speech in a certain field of science, reading and listening to original texts, working with specialized articles, as well as writing special texts. Students are prepared to communicate in situations in their future professional life, such as conference programs, management of various processes, debates, and practical research in the field. In Business Communication, students learn about verbal and non-verbal communication in negotiations, learn the various negotiation tactics necessary for successful business deals, and learn about cultural differences in the context of international negotiations. The purpose of this presentation is to teach students about academic writing (topic selection, preliminary research, writing preparation methods, scientific text structure, etc.) and related techniques.

During the research of the researcher N. Kushieva (Kushiyeva N.H., 2019), the technology based on the modular system was used as a basis for teaching English to students of non-philological education, especially agricultural education, based on cluster approaches.

The widely recognized principles of the communicative approach to language learning/teaching are:

- Agriculture students learn the language by using it to communicate;
- simple and meaningful communication is the goal of educational activities;
- reflective conversations are an important dimension of communication;
- communication involves learning different languages;

Learning is a process of creative construction that involves trial and error. Therefore, in order to correct the mistake immediately, it should be considered not as a mistake, but as part of the language learning process. The main principles of language teaching for special languages are as follows (See Table 1.1):

Table 1.1**Basic principles of language teaching for special languages**

Absolute properties	Variable properties
The LSP is designed to meet the specific language needs of students; By this we can mean the use of primary communication in public places, in certain situations LSP uses a methodology based on the investigative method and the activities of the discipline that serves it; The LSP is based on language skills, discourse and genres appropriate for this activity.	LSP to a specific discipline (reading, understanding, analyzing academic literature in English in the field of agriculture, participating in discussions, giving lectures, presentations, etc. / to engage in language-primary sectoral communication for professional purposes, to provide partial information about one's work activities, job description, functions of equipment, work-related telephone, video conferencing) or may be related to or intended for several related disciplines (general scientific - for example, agricultural economics / for professional purposes - for example, instructions for reservoirs in food logistics); LSP may envisage the use of English language teaching methodology for general purposes in agricultural fields; An LSP can be created for older students either in a university setting or in a professional work setting. LSP is usually intended for intermediate (B1-B2) or earlier (C1-C2) students. Most of the LSP courses have a basic knowledge of the language system, but can be used by beginners

Curriculums are designed to encourage independent learning of English language students, self-assessment and control of learning, and to help teachers improve their professional knowledge:

students define their own specific goals in learning English. For example, agricultural students have the opportunity to select from the curriculum to study their low level of competence in English;

students can identify their weak points and work independently. In this, teachers can help them through SWOT analysis;

students develop the ability to work with professional literature. For example, they develop their skills related to selecting from English language literature on agriculture, learning to write terms from it, and using them in speech.

Independent language learning is the process of learning without the direct help or intervention of a teacher. Students are responsible for their own learning. Teachers must first develop independent learning: that is, students learn to control themselves, to formulate goals and tasks under the guidance of the teacher. Later, the teacher performs only a mentoring function. Common tools for developing independent work are learner contracts, e-exercises with automatic processing, search tasks using agreement software, web research tasks, and reflective blogs.

Independent learning should be encouraged throughout the lesson. Students must demonstrate their abilities. This includes using an electronic platform (moodle). Below are some examples of what might be included in a given week for agriculture:

a) content of the main lesson: studying the importance of agriculture in the world;

b) independent study:

students complete an electronic activity in which they explore global issues such as the effects of air pollution on agriculture. Collect some ideas, post a comment on an electronic forum, and then have at least two students write a response on the forum;

students enter the vocabulary of a given week and do a word quiz for themselves using the «quizlet» electronic program;

students will write a blog reflecting what they have learned this week. They include information about other things they want to learn;

students are presented with ongoing projects (for example, keeping pace with the world's plants). In the portfolio, they create a collection of collected materials (text, image, audio, video).

Each week of the module may include similar self-study reading tasks. Independent study tasks should be encouraged. They are a good opportunity to distinguish between stronger and weaker students. That is, the teacher gives easier tasks to weak students. Alternatively, weaker students are encouraged to work cooperatively with stronger students.

As a result of independent educational practice, autonomous education is further developed. Students can access speaker lists to identify agrarian domain-specific lexis, but they are encouraged to access corpus linguistics tools to create their own texts (corpus). Corpus tools allow teachers to:

form a list of domain-specific words. For example, regarding the agrarian sector;

learning to use phrases in context. For example, calculating and plotting the frequency, determining the size of the field area;

encourage an inquiry-based approach to learning in teachers and students.

These techniques are particularly useful given the specialized nature of different ESP domains. The curriculum is aimed at developing the following abilities of teachers and students:

Collaboration: employees working together for a common good among peers, such as pairs, group work, joint project work, peer evaluation;

research: the ability to independently search for relevant information and materials. For example, finding and sorting primary data of agro-industrial complexes in the developed world on the Internet;

critical thinking: independent analysis and evaluation of issues to form decisions;

problem solving: finding solutions to difficult or complex problems.

creativity: using imagination or applying original ideas to create something. For example, roles, ads, movies;

learning to teach: increasing awareness of different teaching methods and choosing effective strategies for learning;

managing and evaluating diversity: recognizing differences inside and outside the classroom.

The question of the formation of strategies and methods in the lesson in a foreign language remains underdeveloped until now. There are a number of contradictions in this area:

between the level of knowledge of a foreign language as a student of a non-philological university and the requirements of a specialist, society, economy and industry;

between the necessity of teaching and learning a foreign language in a non-philological higher educational institution and the existing methodological basis for training foreign language specialists;

the need for targeted training on lexical competence in order to increase the level of independent learning of students and the practice of forming it as a self-developing skill.

The agrarian syllabus is aimed at future agrarian professionals who aim to start their careers in agriculture as practitioners or teachers. The training program was prepared in cooperation with agrarian experts, representatives of the carp fishing industry, Kashkadarya Region Scientific Research Institute of Wheat and Legume Crops, Departments of Agricultural Product Storage and Primary Processing Technologies, Agricultural Mechanization, and Plant Biology Departments. They

provide a wide range of opportunities for students to choose the English language and professional skills they need to acquire in the future.

The syllabus is divided into 5 modules. These are based on options selected and modified as a result of a needs analysis conducted with the participation of experts. They cover the basic social, professional and academic skills that students need to know in English. For example, English for socializing, giving presentations, writing short academic papers and doing agricultural research. The main aim of this curriculum is to bring students up to CEFR level B2. However, it should be taken into account that students come to the program with a low level of English. With this in mind, many of the activities in the first module are at A2 level. The main focus of the curriculum is on the development of language skills, but sometimes there is a conflict between language skills and professional skills. For example, learning to make a presentation, making a podcast. Teachers should ensure that language and professional skills are covered. Teachers are also encouraged to develop independent study skills after each lesson.

Based on the needs analysis, three important features of the training program are put forward:

1) no single published study guide covers all areas of the curriculum. Therefore, teachers should refer to a variety of sources that include teaching materials published from time to time. Most of the materials are taken from certain organizations and the Internet.

2) it is necessary to create vocabulary related to this topic for students. To do this, teachers are encouraged to use adaptation software such as Sketch Engine: <https://skell.sketchengine.co.uk>.

Moreover, professor of Applied English Center at The University of Kansas, Michael Garnette frequently uses Corpus of Contemporary American English(<https://www.english-corpora.org/coca/>) platform in his AECR 151 classes to identify different genres of vocabulary groups. The Corpus of Contemporary American English (COCA) is the only large and «representative» corpus of American English. COCA is probably the most widely-used corpus of English, and it is related to many other corpora of English that we have created. These corpora were formerly known as the «BYU Corpora», and they offer unparalleled insight into variation in English. The corpus contains more than one billion words of text (25+ million words each year 1990-2019) from eight genres: spoken, fiction, popular magazines, newspapers, academic texts, and (with the update in March 2020): TV and Movies subtitles, blogs, and other web pages. This also helps the teachers and students to learn word groups profoundly.

It is advisable for teachers to look at vocabulary studies/checks and useful English examples from authentic texts. Teachers are encouraged to help students learn these words in easy and communicative ways.

3) published tests are no longer acceptable for students. We also need to incorporate authentic assessment to match the authentic materials teachers use and the authentic assignments they create.

Objectives. The general objectives are:

- preparing students to use professional English in the agricultural sector;
- formation of positive attitudes and qualities in personal and professional matters;

- develop critical and analytical skills in evaluating problems for objective decision-making;

- teach the use of requirements and problem-solving skills in solving personal and work problems;

- broadening students' views on agrarian problems;

- increase students' intercultural awareness and intercultural sensitivity.

(B.Kholiyorov, I.Khojalepesova, S.Dawletnazarova, G.Normatova, 2019).

Further research on teaching ESP. However, research into teaching ESP does not stop there. Today, I am conducting research not only on the development of lexical competence in the field of agriculture, but also on the development of lexical competence and vocabulary in all non-philological higher educational institutions through authentic materials. My research topic is "The Concept Of Developing Lexical Competence Based On Authentic Materials In English Classes Of Students Of Non-Philological Higher Educational Institutions" refers to the importance of authentic materials in teaching English language to the different non-philological majors. In the world, special attention is paid to teaching the English language based on authentic tools, developing the lexical competence of students through materials enriched from real professional life, increasing the methodological color and diversity of these processes, and organizing the rich experience of leading countries in the educational process by combining it with national experience.

The use of authentic materials in practical English lessons, in particular, the selection of authentic materials, the introduction of the topic, the use of previous knowledge of students in the explanation of the topic, the use of non-pedagogical tools in the enrichment of the lexicon, the use of the reinforcing part, and the development and development of summarizing tasks are researches of the leading scientific centers of the world. and educational institutions, including American English, Teachers' corner of the United States Department of State-AE (USA), British Academic Spoken English and

BASE Plus collections-BASE, Warwick University (UK), British Council-Teaching English-ESP (Great Britain), Nova Southern University (USA), University of Bahcesehir (Turkey), University ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference 277 of Niš (Serbia), University of Salamanca (Spain), «Ovidius» University Of Constanta (Romania), South East European University (Macedonia), Universitas Pendidikan Ganesha (Indonesia), Mykolas Romeris University (Lithuania), University of Costa Rica (Costa Rica), University of Rijeka (Croatia), Universidad Externado de Colombia (Colombia), University of Tirana (Albania), Pascasarjana Universitas Negeri Yogyakarta (Indonesia), Algonquin College of Applied Arts and Technology (Canada), Conducted by AITSL-Australian Institute For Teaching And School Leadership Limited (Australia), Center for Teaching and Learning, Wirley University services (UK).

Conclusion. According to the results of the analysis, it is known that in the practice of teaching English language subjects in a non-philological higher educational institution, the foreign language teacher often has a lack of hours devoted to language learning, the lack of modern textbooks, and the low level of knowledge, skills, and abilities of students. Also, special attention should be paid to the teaching of language teaching strategies and techniques in the conditions of the non-philological higher education system. Their use will help the student to compensate for the lack of knowledge and skills not only in a foreign language, but also in his future professional activities and professional development. In conclusion, the determination of adequate methods for learning a foreign language in the courses of higher education institutions specializing in agriculture plays a major role in the educational system. Because when HR team groups recruit a group of employees to serve nationally and internationally, the local staff's weakness in English can cause a number of problems in negotiating, signing projects, and mastering grant scholarships for higher education institutions.

Literature:

1. B.Kholiyorov. (2023). Development Of Lexical Competence In Teaching English In The Directions Specializing To Agriculture. Lambert Academic Publishing. <https://arm.qmii.uz/site/categ?id=719>
2. Slesarenko, I.V. (2007). Goal-setting in teaching a foreign language in the technical university: interdisciplinary approach. Bulletin of Tomsk State University. # 296, pp. 59–61.
3. Tukhtasinov.I.M.&Kholiyorov.B.H.(2019) Features of the System of Formation of Compensatory Competence Among Agricultural Students as a Means of Filling in Professional Terminology. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-8 Issue-11, September 2019. P-2203-2206. <https://www.ijitee.org>.
4. Jalolov.J.(2012) Chet tili o'qitish metodikasi(Foreign language teaching methodology). – Tashkent, 2012. P-10
5. Berdieva M.A.(2009) Formirovanie professionalnoy kompetentsii studentov-yuristov sredstvami russkogo yazyka (na materiale ustnoy rechi): Diss...,kand. ped. nauk. - T., 2009.-168 P

6. Djusupov M.(2019) Sotsiolinguisticheskie and linguisticheskie problemy zazyka kak sredstva obshcheniya i predema izucheniya. Electronic resource: <http://bilingual-online.net>. (Date of reference: 04.03.2019)
7. Widdowson, H.G. (1978). Teaching language as communication. London: Oxford University Press. P-19
8. Kulibaeva, D.N. (2002). The innovative model of international standard levels of language skills in International-typeschools. Almaty: Atamura. P-114.
9. Kyle K.&S.A. Crossley(2015). Automatically assessing lexical sophistication: Indices, tools, findings, and application TESOL Quarterly, 49 (4) (2015).P-757-786. <https://www.scopus.com>
10. Yongyan Li, Margaret Cargil, Xin Gao, Xiaoqing Wang.(2019). A scientist in interdisciplinary team-teaching in an English forResearch Publication Purposes classroom: Beyond a“cameorole”. Journal of English for specific purposes. 2019. 129-140. <https://reader.elsevier.com>
11. Kushieva N.H. (2019). Characteristics of a cluster approach to teaching English to students: Dis. ... ped. science. Doctor of Philosophy - Tashkent, 2019. - 148 p. - P. 49.
12. B.Kholiyorov, I.Khojalepesova, S.Dawletnazarova, G.Normatova (2019). English syllabus for agrarian studies. Karshi city. <https://arm.qmii.uz/site/categ?id=719>
13. B.Kholiyorov, (2022). Importance of using authentic materials in English classes. <http://www.econferences.ru/index.php/arims/article/view/2336/1432>

РЕЗЮМЕ

Hozirgi kunda maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini (ESP) o'rgatish har qachongidan ham muhimroqdir. Til o'qitishning boshqa sohalariga singari, bu soha ham bir qancha muhim omillarni qamrab oladi. Xususan, qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, atamashunoslik muhim masalalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada qishloq xo'jaligi uchun ingliz tilini o'rgatish zarurati, qishloq xo'jaligi (texnik) lug'atini o'rgatish muammolari haqidagi so'nggi fikrlar va O'zbekistonda qishloq xo'jaligi talabalari uchun leksik kompetensiyaning ahamiyati bayon etilgan. Bundan tashqari, ESP metodologiyasi bo'yicha eng muhim topilmalar muallifning tadqiqot natijalariga ko'ra ham bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время преподавание английского языка для специальных целей (ESP) важно как никогда. Как и другие области преподавания языка, эта отрасль охватывает несколько существенных факторов. В частности, важными вопросами преподавания английского языка в высших учебных заведениях сельскохозяйственного профиля являются компетентность, коммуникативная компетентность и терминология. В этой статье описывается необходимость преподавания английского языка для сельскохозяйственных целей, последние мысли о проблемах преподавания (технической) сельскохозяйственной лексики, а также важность лексической компетентности у студентов-аграрников в Узбекистане. Более того, по результатам исследований автора также изложены наиболее значимые выводы по методологии ESP.

SUMMARY

Nowadays, teaching English for Special Purposes (ESP) is more important than ever. Like other areas of language teaching, this branch covers several essential factors. In particular, competence, communicative competence, and terminology are important issues in teaching English in higher education institutions specializing in agriculture. This article describes the need to teach English for Agricultural Purposes, recent thoughts on challenges to teaching (technical) agricultural vocabulary, and the importance of lexical competence in agricultural students in Uzbekistan. Moreover, the most significant findings on the ESP methodology have also been stated according to the author's research results.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

XIMIYANI OQITIWDA OQÍWSHÍLARDÍN QIZIĞIWIN QÁIIPLESTIRIW METODIKASI

Ametova G.E.

Nókis qalası 25-san ulıwma orta bilim beriw mektep ximiya pání oqıtuvchisi

Tayanch sózlar: kimyo, maktab, tabiiy gaz, metallar, kimyoviy reaksiyalar.

Ключевые слова: химия, школа, природный газ, металлы, химические реакции.

Key words: chemistry, school, natural gas, metals, chemical reactions.

Zamanagóy dúnyada insan tábiyy hám antropogen kelip shıǵatuǵın júda kóp túrlı materiallar hám zatlar menen óz-ara tásir qıladı. Bul óz-ara tásir «**insan~substansiya**» hám «**zat-qarjı-ámeliy iskerlik**» dizimlerine quramalı múnasabetler jıynaǵı kórsetip ótıledi. Sońǵı paytlarda ataqlı «Ximiya ómirdi jaqsılaydı» tezisi tez arada ximiyanı tábiyattı pataslandırıwshı derek sıpatında qarawǵa alıp keldi. Bıraq ximiya eń kerekli nárseler hám qolaylıqlardıń kópligin táminleydi. Házir biz «**ximiya dúnyasında**» jasap atırımız hám ximiya pániniń jetiskenliklerinen ónerli paydalanıw kerek.

Sonıń menen birge, mektep ximiya kursında kundelik ómirde zatlar hám ximiyalıq reakciyalardan qáwipsiz paydalanıw, sawatxanlıq máseleleri jeterlishe jarıtlmaǵan. Ximiyalıq materialı sanalı hám maqsetli ózlestiriw ushın tek ǵana sabaqlar diziminen, bálki qorshaǵan ortalıqtı baqlaw, hár túrlı eksperimentler, ekskursiyalar, ámeliy shınıǵıwlar, kórgizbeli qurallar, sol tiykarda video hám kino materiallarınan keń paydalanıw kerek. «Insan – substansiya» hám «zat - qarjı – ámeliy iskerlik» shólkemlerindeki baylanıs hám múnasabetlerdi ashıw buǵan kóp tárepten oqıtıwshı jumısıniń túrlı formaları hám klasstan tısqarı isler nátiyjelerinen klassta paydalanıwdıń kombinaciyası járdem beredi.

Sonıń ushın biz óz jumısımızda eń áhmiyetli, qızıqlı usınıslardı tańlap alıwǵa hám olardan tómendegi maqsetke erisiw ushın paydalanıwǵa háreket qıldıq: oqıtıwshı hám oqıwshılardıń ximiya páninen klassta hám, klasstan tısqarı jumıslarda hám birlestiretuǵın shólkem islep shıǵıw; ómir menen

baylanısıwdıń didaktik principin ámelge asırıwǵa tiykarlanıp, ximiya pánine qızıǵıwdı qalıplestiriw.

Ómir menen baylanısıw principin ámelge asırıw tiykarında ximiyǵa qızıǵıwdı qalıplestiriw metodikası. Metodologik dizimniń tiykarǵı quram bólekleri tómendegilerden ibarat:

- sabaqta hám klasstan tısqarı shınıǵıwlardı qızıǵıwlardı qalıplestiriw usılları;
- sabaqta hám sabaqtan tısqarı jumıslarda paydalanıwshılıqtı qalıplestiriw usılları.

Sabaqlarda:

- úy tapsırmaları, erkin hám baqlaw jumısları usı täreptegi zatlar hám ximiyalıq reakciyalardı ámeliy qollanıwı máseleleri toplamınan paydalanılǵan;
- oqıwshılardıń individual ruxıy ózgesheliklerin hám pán boyınsha bilim dárejesin esapqa alıw, bul oqıwshı ózi rawajlanıwdı kórsetip beriwi ushın wazıypalardı qıyınshılıq dárejeleri boyınsha tańlaw hám tártipke salıw
- ximiya sabaqlarında úyrenilip atırǵan máselelerdiń usı pán boyınsha klasstan tısqarı jumısları menen baylanıslılıǵı; klassta oqıwshılardıń eń jaqsı islerinen paydalanıw;
- klass ámeliy jumısı kúndelik ómirde ushıraytuǵın ximiyalıq zatlardan paydalanıw, usı zatlardan paydalanıw boyınsha kórsetpeler menen tanısıw boyınsha tapsırmalardı óz ishine aladı;
- ámeliy mazmunlı esaplaw máselelerinen paydalanıw;
- búgingi kúnde tábiyat hám jámiyetde payda bolıp atırǵan hádiyselerdi zamanagóy ximiya kóz-qarastan túsindiriw.

Klasstan tısqarı dögereklerde:

- oqıwshılardıń individual psixik ózgesheliklerin hám pán boyınsha bilim dárejesin esapqa alıw, bul oqıwshı óz jumısına qızıǵıwı ushın wazıypalardı qıyınshılıq dárejeleri boyınsha tańlaw hám tártipke salıw;
- nostandart sheshimlerdi xoshametlew hám olardıń qararın tiykarlaw hám túsindiriwge urınıw;
- kúndelik ómirden mısál hám tapsırmalardan keń paydalanıw;
- úyrenilip atırǵan máselelerdi dodalaw qılıw boyınsha klasstan tısqarı shınıǵıwlardı ótkiziw processinde oqıwshılardıń juwap beriwi usılların (úyrenilip atırǵan materialdı jaqsıraq túsiniw hám ózlestiriwge imkan beriwdi gúrrińler, qosıqlar, krossvordlar, ertekler) erkin tańlaw imkanıyatı berildi individual yamasa topar iskerligi;

- oqıwshılarga jazba yamasa izzertlew tapsırması temasın tańlawda erkin bolıw imkanıyatı berildi, onı bahalaw individual sáwbetler, klassta yamasa konferenciya shıǵıwlar arqalı ámelge asırıldı;
- sabaqta ámelge asırıw múmkin bolmaǵan ximiyalıq tájriybeler ótkiziw hám sabaqta alınǵan maǵlıwmatlar menen kórsetiw ushın esabat tayarlaw.

Tábiyattanıw hám gumanitar kóz-qarastan teoriyalıq máselelerdi dodalaw, materialdı kórsetip anıq hám belgisizlikti birlestiriw, tábiyat hám jamiyetde payda bolıp atırǵan hádiyselerdi aldın bar bolǵan ideyalar hám qaraslar kóz-qarastan túsindiriw ushın jandasıwlar qollanılǵan zamanagóy ximiya.

1. Ámeliy shıǵıwlarında ómirge tiyisli materialdan paydalanıw menen sebepsiz baylanıswın izlew jaǵdayları.

Tema boyınsha sabaq: «Kórsetkishlerdi – anıqlawshı zatlar» (8-klass) Túrli ortalıqta kórsetkishlerdiń reń ózgerisin úyreniw boyınsha ádetiy ámeliy is R.Boylıń tájriybeleri, bunday elementtiń birden tabılıwı haqqındaǵı shıǵarma menen toltırılıwı múmkin. Feolet gúl japıraqlarınıń reńin ózgartiriw haqqında lakmus sıpatında eń kóp qollanılatuǵın kórsetkish, bulardıń hámmesi úyrenilip atırǵan materialdıń insannıń ámeliy iskerligi menen baylanıslılıǵın kórsetedi.

Determinant zatlar haqqındaǵı bilimlerden paydalanıwdıń ámeliy imkanıyatların keńeytiriw maqsetinde shiye sherbeti, qara smorodina túrli ximiyalıq ortalıqta reńin ózgartiriwge misallar keltiriledi. Bunday tájriybelerdi ximiya dógerigine tartıw qılınǵan oqıwshılar tayarlap, quralsız sabaqta kórsetiwleri múmkin. Alınǵan bilimlerdi bekkemlew ushın siz tómendegi uy wazıypasın beriwıńiz múmkin «Limon (sırke) kislatası eritpesi hám soda eritpesi olarǵa alsha yamasa smorodina sherbeti qosılǵanda reńi qanday ózgeredi». Oqıwshılar ádette bul wazıypanı qızıǵıw menen orınlaydı hám baqlanǵan ózgerislerdi tereń túsindirip beredi.

2. Qarama-qarsılıq jaǵdayları. Mısal: «Ápiwayı zatlar metallar» temasındaǵı sabaq 8-klass.

Oqıtıwshı qalayıdan missal qılıp, metallardıń allotropıyası túsiniǵı menen tanıtıradı. Sabaqtıń usı basqıshında siz oqıwshılardıń aldınnan orınlanǵan «Kúlreń qalayı bólegin tayarlaw» klasstan tısqarı islerin kórsetiwıńiz múmkin. Sonday-aq, usı ximiyalıq maǵlumatlardıń ámeliy áhmiyeti ushın qutıshalar hám bostılǵan kózleri menen onıń aldına qıya tigildi. Uzaqta bes-altı dana ámeldar áskeriy bólim ashıq qutılar átirapında kóp bolıp, asıǵıslıq penen qol silkitedi. Álbette, qızıqlı nárseler bar edi: Jer tólede joq edi. Álbette jıldıraq qalaylı ásker túymeleri qutılardan sırlı túrde joq boldı. Tek ǵana mámleketlikler azap kórdi. Joǵaltıw sebebi qalayı qımbatqa túsedi biraq payda bolǵan waqıyanıń ózi qorqınışlı edi búgin basqınshı túymelerdi urlap ketti hám erteń kóresiz ol

quraldı aladı hám bul basqıstı júdá tártipsiz bolıp shıqtı. Ol tek ǵana hámme túymeshelelerdi tazalap bálki qutılarga qandayda bir kúlreni untaǵı quyıldı. Dopıń qorıqshısı bolsa ózin hámme waqıt qorıqlap atırǵanında hámme jer tóle esigine basqa adamlardı kiritpesligine isenim payda qılıw ushın úlken kúshke iye. Qanday etip endi urlanǵandı dárhál qolǵa alıwın talap qılatuǵın generalǵa bólim baslıǵına esabat beriw kerek.

Keliń, oqıtıwshınıń sabaqta ómirge tiyisli qanday paydalanǵanın analiz qılayıq. Úlken shıǵarmadan fragmentti aqılǵa is bergeni ushın qızıǵıw oyatadı, oqıwshılar alınǵan maǵlıwmatlarǵa tiykarlanıp, bul jaǵdaydı ańsat túsindiredi. Klasstan tısqarı shınıǵıwlar oqıtıwshıǵa klassta maǵlıwmattı kórsetiw etiw usılların diversifikaciya qılıwǵa járdem beredi. Bul da oqıwshılarda ximiya pánine, sol pán boyınsha klasstan tısqarı islerge qızıǵıwların qalıplestiriwge xızmet qıladı. Oqıtıwshı sabaq materialınan oqıw oyın yamasa viktorina ótkiziw ushın paydalanıwı múmkin.

3. Ximiya sabaqlarında ómirge tiyisli materialdan paydalanıp boljaw jaǵdayların jaratıw.

Mısal. 8-klass ximiya kursında janıw reaksiyaların úyreniw.

Kópshilik zamanagóy úylerde pechka tayarlaw ushın janılǵı sıpatında tiykarǵı komponent metan (CH_4) bolǵan tábiyiy gázden paydalanıladı. Bunnan tısqarı, etan (C_2H_6), propan (C_3H_8), butan (C_4H_{10}) bar. Eger reaksiyalar nátiyesinde suw hám karbonat angidid payda bolsa, janıw reaksiyaları teńlemelerin jazıń.

Jalınlı ısıtılatuǵın úyler janılǵı sıpatında kómirden (C) paydalanadı, ádette kúkirt aralaspaları bar. Kómirdiń janıwı ushın teńlemelerdi jazıń.

Kislород bolmaǵanda qanday reaksiya payda boladı?

Ne ushın bul reaksiya qáwipli? (Uglerod oksidi yamasa uglerod (II) oksidi reńsiz hám iyissiz gáz esaplanadı. Záherleniw adam ushın sezilmeytuǵın hám kútilmegen tárizde payda boladı). Janıw processinde uglerod oksidi payda bolıwı múmkin bolǵan jaǵdaylarǵa misallar keltiriw. Oqıwshılar ádette kóplegen misallar keltiredi: jabıq orınlarda jalınlar, gázli suw ısıtqıshlarınan natuwrı paydalanıw, más halda shegiw sebeplerdi keltiredi. Suwıq máwsimde avtomashinalarda aydawshılardıń záherleniw jaǵdayları tez-tez ushırıp turadı.

Sabaq klasstı toparlarǵa bólip, rolly oyın formasında ótkeriliwi múmkin: ximikler, shıpkarler, qutqarıwshılar. Sabaqtı actual qılıw ushın sabaq dawamında media xabarlardan paydalanıń. Kórip shıǵılǵan misalda kúndelik ómirde ximiyalıq reaksiyalardan qáwipsiz paydalanıwǵa ayırıqsha itibar beriledi.

11-klass oqıwshıları ushın oqıwshılardıń ilimiy izzertlew islerinen paydalanǵan halda “Ximiyalıq reaksiyalardan paydalanıwǵa tiykarlanǵan

zamanagóy energiya derekleri” temasında sabaq-konferenciya ótkiziwińiz múmkin.

4. Ximiya sabaqlarında ekskurciya dawamında alınğan materialdan paydalanıp, boljawlı jaǵdaydı jaratıw.

“Kremniy birikpeleri” temasındaǵı sabaq (9-klass) “Shiyshe” (axborat-izzertlew isi), “Tsement” (oqıwshılardıń ilimiy-izzertlew isi), “Keramika” (ekskurciya materialları) temalarında tayarlanǵan oqıwshılar kórsetiwlerinen paydalanǵan halda.

Oqıtıwshı sabaqta silikat sanaatı túsiniǵı menen tanıstırıwdan baslaydı.

Keyin oqıwshılar óz islerin kórsetiw etedi. “Shiyshe” kórsetiwi oqıwshılar tárepinen kitaplar hám internetten maǵlıwmatlar tańlaw tiykarında jaratılǵan. Oqıwshılar hár qıylı túrdegi shiysheleardıń ximiyalıq quramı haqqında sóyleydi. «Tsement» kórsetiwleri – oqıwshınıń individual isi qurılısta tsementten paydalanıw boyınsha fotosúwretler hám videoklipler járdeminde tayarlanǵan.

Ekskurciya haqqında esabat sıpatında “Keramika” kórsetiwleri tayarlandı. Ekskurciyada ximiya dógeresine tartıw qılınǵan kishi topar oqıwshıları qatnasadı, olar ekskurciya nátiyjeleri boyınsha Power Point kompyuter kórsetiwleri kórinisinde esabat tayarlaydı, keramika massasın tayarlaw, qalıplew processlerin kórsetiwshi video kliplerdi jazıp alıwları, qurıtıw hám pisiriw.

Oqıwshılar ańsatlıq penen zatlardıń qásiyetleri olardıń ximiyalıq quramına baylanıslı degen juwmaqqa keledi.

Bul sabaqta ximiya pánine tartıw qılınǵan oqıwshılar tayarlaǵan materialdan klasstan tısqarı shınıǵıwlarda aktiv paydalanıldı. Oqıwshılardıǵa olardıń individual ózgesheliklerin esapqa alǵan halda tapsırmalar usınıs etiledi: toparda yamasa jeke tártipte islew qálewı, ótilgen temaǵa qızıǵıw hám basqalar. Oqıwshılar tapsırmanı aldınnan, kerekli maǵlıwmatlardı topladı, sistemalastırdı, kórsetiwler formasında kórsetiw etti hám shıǵarma tayarladı. Oqıtıwshınıń wazıypası tapsırmalardı tayarlaw, ekskurciyalardı payda etiw hám ótkiziw, kórsetiwler, esabatlardı jaratıwǵa járdem beriw, materiallardı tekseriw hám bahalawdan ibarat edi.

Sabaqta xabarlardı tıńlaǵan oqıwshılar ushın test tapsırmaları, solardan shıǵarmalarda kórsetilgen sorawlar dúzildi. Sınaw nátiyjeleri sabaq materialın kópshilik oqıwshılar tárepinen ózlestirilgenligin kórsetti.

Juwmaqlap aytqanda «Qızıqlı» hám «paydalı» principleri mıyzanları tiykarında islep shıǵılǵan: ómirge tiyisli oqıw maǵlıwmatlarınıń sabaq temasına muwapıqlıǵı; ximiya pánine qızıǵıwdı qalıplestiriw boyınsha islep shıǵılǵan metodika aqlıy iskerlikti, rawajlandıradı, ximiya boyınsha bilimlerdi

bekkemleydi hám alingan bilimlerde aniq ómirlik jagdayda qollawga járdem beredi.

Ádebiyatlar:

1. Левченков С.И. Краткий очерк истории химии. (Levchenkov@rambler.ru)
2. Фигуровский Н.А. История химии. М., Просвещение, 1979.
3. Соловьев Ю.И. История химии: Развитие химии с древнейших времен о конца XIX века. М. Просвещение 1983.

РЕЗЮМЕ

Maqolada kimyoni o'qitish mobaynida o'quvchilarning aql-idrokini rivojlantirish, mustaqil fikrlay olish, o'ylash qobiliyatini rivojlantirishda nazariyalar va qonunlarning ahamiyati katta. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishin shakllantirish metodikasi kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bulardan asosiysi – o'quvchilarda aloqa olib borish boyicha ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, o'quvchilar orasinda emotsional aloqalar ornatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z tengdoshlarini fikrini tinglashga o'rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarni bajarilishini ta'minlaydi.

РЕЗЮМЕ

В статье теория и законы имеют большое значение в развитии интеллекта учащихся, самостоятельного мышления и мыслительных способностей при обучении химии. Сегодня метод формирования интереса учащихся к образовательному процессу увеличивается день ото дня. Главное, он развивает коммуникативные навыки и умения учащихся, способствует установлению эмоциональных отношений между учащимися, обеспечивает выполнение учебных заданий, учит работать в коллективе, прислушивается к мнению сверстников.

SUMMARY

In the article, theories and laws are of great importance in the development of students' intelligence, independent thinking and intellectual abilities in the teaching of chemistry. Today, the method of forming students' interest in the educational process is increasing day by day. Most importantly, it develops students' communication skills and abilities, helps to establish emotional relationships between students, ensures the completion of educational tasks, teaches to work in a team, and listens to the opinions of peers.

ШАХСДА ҚАДРИЯТЛИ МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ДОИР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР ТАҲЛИЛИ

Бердиева Г.

Қариш давлат университети катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: кадриятли мулоқот, маросим, миллий характер, тарбия, мактаб, нотик.

Ключевые слова: ценностное общение, обряд, национальный характер, образование, школа, оратор.

Key words: value communication, ritual, national character, education, school, speaker.

Ҳар бир инсоннинг туғилиши унинг камолот сари кўйган дастлабки қадамидир. У жисмонан улғайиш баробарида маънавий жиҳатдан ҳам камол топиб боради. Бу жараёни эса жамиятсиз, жамият аъзолари орасидаги ўзаро кадриятли мулоқотсиз тасаввур этиб бўлмайди. Айни пайтда эса маънавияти юксак шахсни эътиқодсиз, инсоний аъмолсиз тасаввур қилиш ҳам мумкин эмас. Мана шу икки узвий жиҳат жамият аъзолари орасидаги ўзаро мулоқот масаласини хорижий тажриба нуқтаи назаридан кўриб чиқишни тақозо этади.

Хорижий мамлакатларда ҳозирги вақтда ўқувчиларда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш муаммосига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада улар мулоқот доираси ва динамикасини мулоқотга кирувчиларнинг ижтимоий позициялари, уларнинг ижтимоий муносабатлар тизимидаги мавқеи билан белгилайдилар. Японияда шахснинг ривожланиши у бевосита ёки билвосита мулоқотда бўлган бошқа барча шахсларнинг ривожланиши билан боғлиқ, деган қараш мавжуд. Японияда мактаб ўқувчилари ўртасидаги кадриятли мулоқот муносабатлари қатор ўзига хосликларга эга. Японларнинг таълим соҳасида катта муваффақиятларга эришиши, шубҳасиз, ҳамкорлик муносабатларида мулоқотнинг энг маъбул усуллари танил олганидир.

Инсон ҳаётини жамиятсиз ва жамият билан алоқасиз тасаввур этиб бўлмайди. Мулоқот инсон ҳаётининг муҳим қисмидир. Японияда ”Инсон ҳаёти ва ижтимоий тил” назарияси ишлаб чиқилган. Бу инсон ҳаётини чуқур ўрганишдир. Назария бўйича, мулоқот муҳитини ривожлантириш инсон учун муносиб ва ушбу муҳитдан самарали фойдаланиш - инсониятнинг жамиятдаги асосий мезони, деб ҳисобланади.

Японияда ўқувчиларни ўзига хос мулоқот маданиятини муваффақият-ли шакллантиришда Яманаши префектурасидаги Кофу шаҳрида жойлашган “YUNITAS” мактабининг аҳамияти катта. Мазкур мактабда таҳсил олиш ўқувчиларни ўқиши давомида Япония маданияти, қадриятлари билан танишиш имкониятини беради. Мактабда “Япония маданияти билан танишиш” дарслари доирасида ўқитувчилар Япониянинг қадриятли маданияти ҳисобланган - чой маросими, хаттотлик, икебана, нотиқлик, анъанавий япон ошхонаси ва ширинликларини тайёрлаш бўйича дарсларни ташкил қилишади. Мактаб ўқувчилари учун ойига бир марта Япониянинг тарихий жойларига бепул экскурсия ташкил қилинади. Шунингдек, мактабда ўзига хос тарзда вақти-вақти билан нотиқлик танлови мусобақалари ўтказилади.

Японияда ўқувчилар мулоқот жараёнида кўпинча уятчанлик, ноқулайлик ва хижолатни бошдан кечириши билан боғлиқ вазият ташкил қилинади. Японлар учун тинимсиз гапириш фазилат эмас. Чеклов одатда уларнинг хатти-ҳаракатлари учун одатий ҳолдир. Мактаб тарбиясининг ўзига хослиги шундаки, улар болаларни ёшлигидан кўп гапирмасликка, суҳбатдошининг сўзларини тўхтатмасликка ўргатадилар.

Япон ўқувчиларининг қадриятли мулоқот маданиятининг асосий хусусиятлари қуйидагича эътироф этилади:

1. Аксарият ижтимоий вазиятларда япон ўқувчилари мулоқот оқимини назорат қилмайди, уни сақлаб қолишга ҳаракат қилади. Мулоқот жараёнида у ҳукмронлик қилишга ёки ишонтиришга интилмайди. Япон ўқувчилари одатда қисқа гапларни айтишади ва узоқ вақт гапиришмайди. Чунки Японлар учун мулоқот жараёнида айтаётган сўзлари учун масъулиятни ҳис қилиш қадрият ҳисобланади.

2. Мактаб ўқувчилари мулоқотга киришни ўзи бошлашга мойил эмас, уни суҳбатдошига қолдиради. У эҳтиёткорлик билан гапиради, ўзини эркин сўзлашига йўл қўймайди.

3. Япон ўқувчилари дўстона мулоқот оҳангини қадрлашади. Улар ҳеч қачон ўзларининг суҳбатдошларига қарши чиқмасликка ўргатилади, ҳатто у қарама-қарши нуқтаи назарни билдирса ҳам.

Японияда ўқувчиларга мулоқотга киришишда тенгдошларига мурожаат қилаётганда ўзларининг ижтимоий мавқеини англаган ҳолда мулоқотга кириши лозимлиги уқтирилади: бўйсунувчи позиция ёки аксинча, суҳбатдошга нисбатан устунлик позициясида бўлиш. Япон тилшуноси Э.Ивабути: “Бизда аниқ ифода шаклларида кўрқин одат тусига киради”, - дейди. Чунки мулоқотда японлар махсус перефикслар, қўшимчалар, аниқ сўзлар ёрдамида амалга оширилади. Бир гуруҳ исмлар, олмошлар, феъллар фақат пастроққа нисбатан, иккинчиси - юқорига, учинчиси - фақат тенгларга нисбатан қўлланилади. Японияда илгари император билан фақат император мулоқот қилиш ҳуқуқига эга ҳисобланган.

Япон халқи мулоқотнинг тўғридан-тўғри услубидан ғазабланадилар, бу улар учун беҳурматлик ҳисобланади. Улар қадриятли мулоқот жараёнларини “Кадо-га тореру” (четлаб ўтиш, ўткир бурчакларни силлиқ қилиш) орқали олиб боришни афзал кўришадики, у барча нуқтаи назарлар баён қилинмагунча, масаланинг юраги атрофида айлансин. Бундай ҳолда, моҳият аста-секин очиб берилади, энг муҳими, мулоқот жараёнида уни “ўраб олиш” орқали, унга концентрик доирада такрорий ёндашувлар орқали имконият яратилади.

Япония ўқувчиларининг қадриятли мулоқот маданиятининг ўзига хослиги уларда қатъий рад этишни англатувчи “йўқ” сўзи камдан кам ҳолларда қўлланилади. Улар ҳиссиёти ва кайфияти номаълум бўлган “бошқалар” билан ўзаро мулоқотга киришганда “йўқ” дан қочишади. Гарчи бугунги кунда кўплаб япон ўқувчилари мулоқотда четга чиқмаслик ва керак бўлганда “йўқ” деб айтиш яхшироқ деб ҳисобласа-да, умумий қабул қилинган меъёрлар улардан устун келади. Чунки бу улар учун қадрият ҳисобланади. Японияда сукут ҳам йўқнинг белгиси. (Япон тилининг изоҳли луғатида “сукунат” бу мулоқот вакуми эмас, балки суҳбатдош ўз фикрлари ва ҳис-туйғуларини ташқи ифодалашдан тийилишга мажбур бўладиган ҳолат” эканлиги таъкидланган). Сукунат кўпинча бегона одамларнинг сўровларига жавобан рад этиш “йўқ” белгиси сифатида ишлатилади.

Японлар мулоқотда суҳбатдошининг кадр-қимматини ўйлаган ҳолда уни хафа қилмасдан мулоиймлик билан ёндашади. Ушбу мулоқот усули япон миллий характерининг асосий хусусиятларидан бири - хушмуомалаликнинг ташқи кўриниши бўлиб хизмат қилади. Хушмуомалалик, деб ёзади Н.Т.Федоренко, барча японларга хосдир. Махсус хушмуомалалик қадриятли мулоқотнинг ўзига хос хусусиятларида намоён бўлади. Бу борада машҳур япон профессори Римпей Маруяма: “мулоийм иборалар, хушмуомалалик ёки ўзига хос қадриятлар ва бу ибораларни дунёнинг де-

ярли барча мулоқот маданиятида учратиш мумкин, аммо Япония бу борада биринчи ўринда туради”, деб ёзади.

Япон кадриятли мулоқотининг ўзига хослиги суҳбат давомида олдиндан кечирим сўрашида кўзга ташланади. Бу ҳар бир япон ўқувчиси учун одатга айланиб кетган. Улар ўз ўртоғининг бирон бир илтимосни бажара олмаслигини ҳис қилса, у бунга бор кучини сарфлашини айтиб, агар унинг ҳаракатлари натижага олиб келмаса, демак у уни кечиришни олдиндан сўрайди. Римпеи Маруяманинг фикрича, “мулоқотда фақат хушмуомалалик ва мулойим нутқ бурилишларидан фойдаланиш қобилиятига кўра, японлар суҳбатдошининг мулоқот маданияти даражасини аниқлайди” деган сўзлари билан баҳолаш мумкин.

Япония кадриятли мулоқот маданиятининг ўзига хослигини Н.Т.Федоренконинг: “мулоқотда ўзини камтар тутиш ва суҳбатдошни улуғлаш фикри мулоқотга киришаётган японнинг миясини тарк этмайди”, деган фикрларидан англаш мумкин бўлади. Япония жамиятининг турли қатламларида кадриятли мулоқотни акс эттирган бир неча ўнлаб халқ мақоллари ўқувчилар томонидан ўрганилади. Жумладан, “Одамлар қайғурадиган жойда, сиз ҳам қайғуринг”, “Агар бошқалар қувонса, сиз ҳам қувонинг”, “Бахт одамлар қуладиган уйга келади” каби.

Америка Қўшма Штатларида мулоқот маданиятини ривожлантириш тажрибаси бошқа мамлакатларга қараганда анча бой: коммуникатив таълим тизими бир неча ўн йиллар давомида ривожланиб, турли назарий умумлашмалар асосига қурилган. Америкалик тадқиқотчилар мулоқот жараёнларини таҳлил қилиш ва ушбу билимларни таълим дастурларига айлантириш усуллари бўйича жуда кўп материал тўплаганлар. Сўнгги йилларда Қўшма Штатлар «Communication Studies» (Мулоқотни ўрганиш) ўқув дастурини ишлаб чиқилган. «Communication Studies» дастури муаллифлари коммуникатив таълимга маълум бир мамлакатнинг ижтимоий шароитлари ва таълим анъаналарининг, унинг кадрияти, маданияти ва ижтимоий институтларининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи кўплаб услубий ёндашувларни ўз ичига олган ижтимоий тажрибанинг бир тури деб қарашади. Шу билан бирга, мулоқотнинг ўзига хос моҳияти ҳақидаги билимлар ҳар қандай ўқув юртларида мулоқот жараёнига тайёргарлик мазмунига киритилган. Ўқувчиларини турли ижтимоий муҳитда ўзаро муносабатларни ўрнатишга тайёрлашнинг прагматик компоненти Америка таълимининг кенг эмпирик материали асосида ўрганилади.

АҚШдаги мактаб таълимининг миллий тизими, уларнинг автономлигига қарамай, давлат мафкураси ва ижтимоий сиёсат ҳукмронлигига бўй-

сунади. Бундай ҳолда мулоқот маданияти таълимни мафкура, ижтимоий сиёсат ва Қўшма Штатлардаги таълим соҳасида демократик бошқарув маданияти билан боғлиқ ҳолда ўргатилади. АҚШда мулоқот маданиятини ривожлантириш бўйича таълим муаммоларига бағишланган конгресслар, халқаро ассоциациялар конференциялари тизимли ташкил этилади. Хусусан, бутунжаҳон мулоқот ассоциацияси (WCA), Халқаро коммуникатив ассоциацияси (ICA), Халқаро коммуникацияни ўлчаш ва баҳолаш ассоциацияси (AMEC), “Дебат” халқаро таълим ассоциацияси (IDEA), Халқаро таълим бўйича ассоциация (NAFSA), Шимолий Америка коммуникатив ассоциацияси (NARCA), Шимолий Американинг Евроосиё коммуникация ассоциацияси (ECANA), Америка риторика тарихи жамияти, Миллий мулоқот уюшмаси (NACA), АҚШ жамоатчилик билан алоқалар ассоциацияси (PRSA), Миллий кўп маданиятли таълим ассоциацияси (NAME), Америка коллежлари ассоциацияси (AAC), Америка таълим коллежлари ассоциацияси (AAST), ўқув дастурларини бошқариш ва ривожлантириш ассоциацияси (ASCD) шулар жумласидандир.

Communication Education, Communication Teacher, Communication and Critical/Cultural Studies, Critical Studies in Media Communication, Journal of Communication; Teacher Education каби журналлар мулоқот маданиятини шакллантириш имкониятлари ҳақида янги назарий билимлар билан бойитиб борилади.

АҚШда ўқувчиларни мулоқот маданиятини ривожлантириш деганда турли хил характер хусусиятларига эга бўлган ўқувчиларни ҳар хил ижтимоий муҳитда яшашга, ўқишга тайёрлаш тушунилади. Ўқувчиларнинг мулоқот одоби орқали эса ижтимоий институтлар ва жамият ўртасидаги ўзаро мулоқот муносабатларни ўрнатиш сифатида қаралади. Натижада, уларда турли муаммоларни мулоқот орқали ҳал қилиш кўникмалари шакллантириб борилади.

Шунингдек, АҚШда мулоқот маданиятини шакллантириш имкониятлари олий ўқув юртларида ҳам тизимли амал қилиниши билан аҳамият касб этади. Хусусан, Техас A&M университетда мулоқотга тайёрлаш курслари кўплаб фанлар: психология, социология, антропология, сиёсатшунослик, ҳуқуқшунослик ва иқтисод билан кесишади. Асосий мулоқотга тайёрлаш курслари Arpenberg мактаби (университет таркибидаги тадқиқот маркази) томонидан ишлаб чиқилади ва амалга оширилади. Arpenberg мактаби таркибига “Коммуникатив тадқиқотлар маркази” ва “Маданий коммуникацияларни ўрганиш” маркази киради. Arpenberg мактаби: мулоқот ва

маданият; мулоқот ва ўзини тутиш; мулоқот ва бизнес йўналишлари бўйича муайян кўникмаларга эга бўлиш имкониятини яратади.

Accent Français - Франциянинг танилган мулоқот мактабларидан биридир. Мактабда асосий ўқув аҳамияти ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимларини кундалик ҳаётда эркин қўллашларига имкон берадиган мулоқот қила олиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган.

Франциянинг Ekol Des Rosh мактаб-интернати 1899 йилда очилган ва Руссо, Рабела ва Монтене сингари буюк мутафаккирларнинг анъаналарини давом эттиради. У Франциянинг ўзига хос қадриятларини ўқувчиларга ўргатиш асосида таълим беради. Айнан Ekol Des Rosh мактаби Франция мамлакатада нотиклик танловлари, биринчи скаутлар пайдо бўлиши, қиличбозлик, крикет ва бошқа қадриятларни ўзида бирлаштиради. Бир асрдан зиёд биринчи даражали иш натижасида ахлоқий қадриятлар ва нотиклик асосларини эгаллаган маданий, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда устун бўлган муваффақиятли битирувчиларнинг бир неча авлодлари айнан мана шу мактабда таҳсил олган. Ekol Des Rosh мактаби ўқувчиларни таълимнинг кейинги босқичларига энг яхши тайёрлаш учун барча мактаб курслари қадриятларга асосланган миллий таълим меъёрларига мос келади, ҳатто ундан ҳам ошиб кетади.

Бугунги кунда Интернет-қидирув тизимлари Москвадаги ўнлаб мактаблар ва жамоат мулоқот курслари мавжуд бўлишига қарамай, 2011 йилда адвокат Арсен Нерсисянни ўзининг «Оратор Клуб» нотиклик мактаби очди. Дастлаб, бу клубда бир нечта одам учун дарслар ташкил этилган бўлса, энди эса бир неча ўн баробар кўп бўлган катта гуруҳларга машғулотлар олиб борилади.

Россияда 2011 йилда ташкил қилинган “Оратор клуб” нотиклик мактаби ҳозирда нутқ техникаси ва актёрликдан тортиб стратегик тармоқ ва меҳмондўстликка қадар ўндан ортиқ курсларни таклиф этади. Дарслар ҳафтада бир марта бир мавсум давомида - қиш, ёз ёки баҳорда ўтказилади. Клуб мураббийлари орасида тажрибали дикторлар, режиссёрлар ва актёрлар бор, миждозлар орасида ҳокимлар, сиёсатчилар бор.

Араб мулоқот маданиятида бирон бир нарсани рад қилиш шунчаки “Ҳа” ёки “Йўқ” деб айтиш билан кифояланмайди, балки рад этиш “қасам” ва “ваъда”лар билан бирга келади. Шунингдек, Арабистонда мулоқот жуда кўп илтифот, миннатдорчилик ва эътибор аломатлари билан амалга оширилади. У ерда ҳеч кимни ўқиш ёки иш жойида танқид қилиш одат эмас, акс ҳолда улар қўполлик ва ҳурматсизликда айбланиши мумкин.

Рус мулоқот маданиятининг ўзига хослиги шундаки, улар узоқдан саломлашганда қўлларини у ёқдан бу томонга силкитадилар. Бу руслар учун қадриятга айланган одат. Аммо Шимолий Америкада бундай ишора хайрлашишни англатади ва Марказий Америкада ёки Африкада бундай ҳаракат машинани тўхтатиш ёки кимнидир уларга чақириш учун ишлатилади.

Умуман, мулоқот қилиш маданияти турли мамлакатларда турлича жист ва новербал шаклларга эга бўлса-да, уларнинг замирида мулоқотга киришаётган кишига нисбатан ҳурмат кўрсатиш, мулоқотдан кутилаётган натижага эришиш ва ижтимоий муносабатларда ўзаро илиқликни пайдо қилиш мазмуни ётади. Инсон жамиятда фаолият олиб борар экан, ижтимоий муносабатларсиз, хусусан, мулоқот маданиятисиз ўз мақсадига тўлақонли эриша олмайди. Шундай экан, ёшларга мулоқот маданиятини ўргатиш, уларда қадриятли мулоқот кўникмаларини шакллантириш энг долзарб масалалардан биридир.

Адабиётлар:

1. Кривченко Т.А. Коммуникативная культура человека как объект специального формирования в воспитании / Т.А. Кривченко // Классный руководитель. - 2002. - №5.
2. Ходжаев Б.Х. Педагогик аксиология. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2011
3. Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации: учебное пособие / В.Б. Кашкин. - Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000.
4. <https://www.tandfonline.com>
5. <https://www.accentfrancais.com>

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада шахсда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришга доир хорижий тажрибалар таҳлили, қадриятли мулоқот маданиятининг ўзига хос тавсифига доир фикр мулоҳазалар келтириб ўтилган. Шунингдек, муаллиф қадриятли мулоқотнинг шахс ва жамият маданиятидаги аҳамияти, ижтимоий жиҳатлари ҳамда қадриятларга оид ёндашувлар мазмуни қиёсий таҳлил қилиб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье дан анализ зарубежного опыта по формированию культуры ценного общения у человека, мнения об уникальном описании культуры ценного общения. Также автором проведен сравнительный анализ значения ценностной коммуникации в культуре личности и общества, социальных аспектов и содержания подходов к ценностям.

SUMMARY

This article provides an analysis of foreign experience in creating a culture of valuable communication in a person, an opinion on a unique description of a culture of valuable communication. The author also conducted a comparative analysis of the meaning of value communication in the culture of the individual and society, social aspects and the content of approaches to values.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MASOFAVIY VA ARALASH O'QITISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ibraymov A. Ye.

*Huquqni muhofaza qilish akademiyasining Elektron ta'lim bo'limi boshlig'i,
pedagogika fanlari doktori, dotsent*

Tayanch so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini raqamlashtirish, masofaviy va aralash o'qitish, ilmiy-nazariy tahlillar, ilmiy tavsiyalar.

Ключевые слова: цифровизация социально-экономической сферы, дистанционное и смешанное образование, научно-теоретический анализ, научные рекомендации.

Key words: digitalization of the socio-economic sphere, distance and mixed education, scientific and theoretical analysis, scientific recommendations.

Bugungi kunda jahonda va davlatimizda ta'lim tizimini raqamlashtirish, elektron platformalar, multimedia mahsulotlar ishlab chiqish, turli xil tarmoqlar orqali elektron ta'lim resurslardan keng foydalanish, masofaviy va aralash ta'lim xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu kabi tadqiqotlar bugungi kunga qadar ham olib borilgan bo'lsada, bu yo'nalishdagi tadqiqotlar keyingi yillarda keng qamrovli raqamlashtirish jarayonida zamonaviy ko'rinishda dolzarblashmoqda. Shuning uchun "raqamlashtirish" atamasining ma'nosi va uning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Mavjud ilmiy-nazariy manbalarda raqamlashtirish to'rtinchi sanoat inqilobining tarkibiy qismlaridan biri sifatida ta'kidlangan bo'lib, birinchisi – hamma ommaviy maktabga borishi, ikkinchisi – umumiy ta'lim, "sinf-dars" tizimini takomillashtirish, uchinchisi – hammaga darslik berilganligi va umumiy o'rta ta'limga olib kelinishi, to'rtinchisi – hayotimizning barcha jabhalarini raqamlashtirish hisoblanadi [5].

"Raqamlashtirish" so'zi aslida yangi atama bo'lib, inglizcha "digital" - "raqam" so'zidan olingan, – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida axborotlarni (hujjatlar, foto, video, audio va boshqa materiallar) elektron ko'rinishga o'tkazish, saqlash, ishlov berish, tarqatish hisoblanadi [3, 4, 5, 6]. Tahlillar natijasida turli xil sohalarini raqamlashtirishning o'ziga xos belgilarini

ko‘rish mumkin. Masalan: Fudnet (FoodNet) – oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash va qayta ishlash bilan bog‘liq raqamli bozor; Feshennet (FashionNet) – moda sanoati mahsulotlari bozori; Edunet (EduNet) – raqamli ta‘lim xizmatlari bozori; Seyfnet (SafeNet) – xavfsizlik va axborot xavfsizligi bilan bog‘liq raqamli xizmatlar bozori va boshqalar [1; 12-b.].

Bu kabi raqamlashtirish bo‘yicha islohotlar ta‘lim jarayonini tashkil etish qoidalarini ham o‘zgartirish masalasini kun tartibiga chiqarmoqda. Bu esa, ta‘lim va tarbiya jarayonini tashkil etish maqsadi va vazifalarini belgilashda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda.

Jahonda ta‘limni raqamlashtirish bo‘yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Ularning ayrimlarida “raqamli ta‘lim” atamasi ko‘p ma‘noliligi, ayrim manbalarda esa “raqamli ta‘lim – axborotlarni raqamli ko‘rinishga o‘tkazish, saqlash, qayta ishlash va zamonaviy texnologiyalar asosida ta‘lim-tarbiya sifati va uni boshqarishni barcha darajada sezilarli yaxshilash imkonini beradigan jarayon” sifatida nazarda tutilishi ta‘kidlangan [4; 53-b.].

Shu kabi manbalar tahlillaridan ko‘rish mumkinki, “raqamli ta‘lim” atamasi kengroq tushuncha hisoblanadi. Mazkur kengroq tushunchadan aynan o‘qitishga oid, ya‘ni “didaktika” yo‘nalishini raqamlashtirishga oid tadqiqotlar olib borildi. Bu borada aynan o‘qitishga oid bo‘lgan “raqamli didaktika” atamasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu holatda ikki xil tushuncha, ya‘ni “an‘anaviy didaktika” va “raqamli didaktika” atamalari yuzaga keladi va o‘z navbatida uning mazmunini ochib berishga zaruriyat to‘g‘iladi.

Bunda an‘anaviy didaktikada o‘qituvchi bilan tinglovchining o‘quv faoliyati alohida tashkil etilsa, raqamli didaktikada o‘qituvchi bilan tinglovchining o‘quv faoliyati o‘zaro hamkorlikda amalga oshiriladi.

Raqamli ta‘lim konsepsiyasida raqamli didaktika – pedagogikaning bir tarmog‘i bo‘lib, o‘quv jarayonini raqamlashtirilgan ta‘lim muhitida tashkil etish haqidagi ilmiy yo‘nalish hisoblanishi va raqamli didaktikani ilmiy bilimlarning transfer-integratsion sohasi sifatida qarash mumkinligi ta‘kidlangan [1; 9-b.]. Shuningdek, raqamli didaktika obyekti raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyatning taraqqiyotiga ta‘limni mos ravishda rivojlantirishga erishishga qaratilgan va raqamli texnologiyalar, raqamli avlodning xususiyatlari asosida amalga oshiriladigan o‘quv jarayoni, predmeti esa, raqamli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishni ta‘minlaydigan tashkiliy shakllari, metodlari va vositalari hisoblanadi [1; 31-32-b.]. Jumladan, “raqamli didaktika raqamlashtirishgacha bo‘lgan davr, ya‘ni an‘anaviy didaktikaning asosiy tushunchalari, tamoyillarini raqamlashtirilgan ta‘lim sharoitida o‘rganish, transformatsiya qilishga qaratiladi”, shuningdek, raqamli

didaktikaning an'anaviy didaktika tamoyillaridan farq qiladigan quyidagi tamoyillari mavjudligini ko'rish mumkin: personallashtirish, o'quv jarayonining ustunligi, maqsadlilik, moslashuvchanlik, muvaffaqiyatga erishish, hamkorlik va o'zaro ta'sirda o'rganish, ta'limni hayot bilan bog'lash, murakkablikni oshirish, ta'lim muhitining ortiqchaligi, multimedialilik, hamkorlikda baholash [1]. Ushbu tamoyillar raqamli didaktikaning metodologik asoslarini tushunishga yordam beradi.

Mazkur raqamli ta'lim konsepsiyasida ta'lim jarayonida foydalaniladigan bir qator raqamli texnologiyalar qayd etilgan [1]. Biz raqamlashtirilgan sharoitda masofaviy va aralash o'qitish jarayonini amalga oshirishga mos ravishda mazkur raqamli texnologiyalarning mazmunini ifodalaymiz.

Universal maqsadlar uchun foydalaniladigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – ofis dasturlar, grafik muharrirlar, internet-brauzerlar, telekommunikatsiyalarni tashkil etish vositalari va boshqalardan iborat. Bulardan masofaviy va aralash o'qitish jarayonida interfaollikni ta'minlash, elektron ta'lim resurslarini platformaga joylashtirish va ularni amaliyotga joriy etishda samarali foydalanish mumkin.

Zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalar – blokcheyn, sun'iy intellekt, virtual reallik (virtual reality), kengaytirilgan reallik (augmented reality), maxsus ta'lim maqsadlari uchun raqamli texnologiyalar (edtech-educational technologies), katta ma'lumotlarni boshqarish (Big Data), bulutli texnologiyalar, internet buyumlari, professional ijtimoiy tarmoqlar, elektron identifikatsiya va autentifikatsiya texnologiyalari, yangi avlod aloqa tarmoqlari (Next Generation Network, NGN), chat-bot va boshqalarni o'z ichiga qamrab oladi.

Mazkur texnologiyalarning keng qamrovli imkoniyatlaridan masofaviy va aralash o'qitish jarayonida foydalanishga oid ayrim xususiyatlarini mavjud tajribalar asosida quyidagicha qisqacha yoritish mumkin:

sun'iy intellekt – og'zaki nutq, matnlarni tanib olish, yuzni aniqlash, ekspert tizimlari, elektron maslahatchilar, onlayn rejimda nazoratni tashkil etish va boshqalardan foydalanish;

maxsus ta'lim maqsadlari uchun raqamli texnologiyalar – o'rganishni osonlashtirish uchun kompyuter texnikasi, dasturiy ta'minot, nazariya va amaliyotni birgalikda olib borish, o'quv faoliyatini yaxshilashga yordam berish uchun texnologik jarayonlar va ta'lim resurslarini yaratish;

blokcheyn – shifrlash mexanizmi orqali axborotlarni markazlashtirilmagan tarmoqlarda xavfsiz saqlash va o'quv faoliyatiga oid natijalarni qayd etish, jamlash, sertifikatlash jarayonlarini ishonchli kafolatlash;

bulutli texnologiyalar – biror dastur yoki dasturlar majmuasini foydalanuvchi qurilmasida emas, balki internet orqali xizmat ko‘rsatuvchi qurilmalar orqali elektron xizmatlarni taqdim etish, masalan, Dropbox – fayllarni saqlash xizmati, GoogleDocs – ofis ilovalari, Salesforce – CRM ERP tizimlari;

virtual reallik – hissiyotlar (ko‘rish, eshitish, teginish) orqali uzatiladigan uch o‘lchovli tasvirlardan foydalanish texnologiyasi bo‘lib, mikro va makro obyektlarni o‘rganish, virtual tajriba o‘tkazish, turli xil o‘yin va real muhitni yaratish;

kengaytirilgan reallik – atrofda voqiyelikga oid ma’lumotlarni vizuallashtirish orqali to‘ldirish va idrok etishni yaxshilashga qaratilib, ta’limda amaliyotga yo‘naltirish, interfaollik, multimedialilikni ta’minlash;

elektron identifikatsiya va autentifikatsiya – identifikatsiya asosida kompyuter yoki boshqa vositalar oldida kim turganligini aniqlash, autentifikatsiya orqali bu odam yoki shaxsni aynan o‘sha ekanligini tasdiqlash;

katta ma’lumotlarni boshqarish – katta hajmdagi va turli xil tuzilgan ma’lumotlarni qayta ishlash texnologiyasi sifatida boshqaruv qarorlarini qo‘llab-quvvatlash, o‘quv jarayonining samaradorligini ko‘p bosqichli monitoringini yaratish, muvaffaqiyatlarni bashorat qilish;

internet buyumlari – bir-biri va tashqi muhit bilan o‘zaro ta’sir qilish texnologiyalari va uskunolari (datchik, sensor) bilan jihozlangan obyektlar tarmog‘ini yaratish va foydalanish texnologiyasi sifatida “aqlli ta’lim muassasasi”, “aqlli auditoriya” va boshqalar;

professional ijtimoiy tarmoqlar – malaka oshirish, tajriba almashish, we-learning modeli asosida o‘zaro ta’limni tashkil etish, kasbiy muloqot tajribasini kengaytirish;

yangi avlod aloqa tarmoqlari – yangi arxitektura yechimlari asosidagi aloqa tarmoqlari sifatida real vaqt rejimida va multimedia xizmatlari, ta’limga oid muhim ma’lumotlarni tezkor bilish, aloqa va tezkor qayta aloqa, axborot almashinuvini ta’minlash;

chat-bot – sun’iy intellekt asosida bir yoki bir nechta suhbatdoshlar bilan muloqot qilishda odamning kommunikativ hatti-harakatlariga taqlid qilishni ta’minlaydigan virtual suhbatdosh (avto javob beruvchi) xizmati sifatida ko‘rish mumkin.

pedagogik (o‘qitish) texnologiyalar – raqamlashtirishgacha bo‘lgan davrdagi pedagogik texnologiyalardan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari yordamida yangicha ko‘rinishda hamda raqamlashtirish sharoitida yangi paydo bo‘lgan pedagogik texnologiyalardan (masofaviy ta’lim, Blended learning,

Flipped learning, multimediali-incho; onlayn ochiq dars va boshqa) foydalanish nazarda tutiladi.

Bu texnologiyalardan oxirgi “pedagogik (o‘qitish) texnologiyalari”, ya’ni masofaviy o‘qitish, aralash o‘qitish, mobil o‘qitish va boshqalarni uzluksiz ta’lim jarayonida qo‘llashning mohiyati, ilmiy-nazariy jihatlarini tahlil qilamiz.

Mavjud manbalar tahliliga ko‘ra, masofaviy o‘qitish bo‘yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va unda:

“Masofaviy o‘qitish” – inglizcha “distance learning” so‘zlaridan olinib, o‘rganish” yoki “o‘rgatish” ma’nosini bildirishi va mustaqil o‘qishdan farq qiladigan jihat “learning”, ya’ni tyutor bilan ta’lim oluvchi hamkorligidagi o‘quv faoliyati tushunilishi ta’kidlangan. Masofaviy o‘qitish korrespondentlik, keys, televideniye, tarmoq va mobil texnologiyalari asosida amalga oshirilishi hamda o‘qituvchi va tinglovchilar munosabatlarida ta’limning barcha komponentlarini (maqsad, mazmun, metod, shakl, vositalari) amalda qo‘llash nazarda tutiladi[2].

“Aralash o‘qitish” – inglizcha “Blended learning” so‘zidan olingan bo‘lib, an’anaviy o‘qitish va elektron shaklda ta’lim olish jarayonini integratsiyalashgan holda paralel amalga oshirishdir. Ayrim manbalarda “Blended learning” so‘zi sinonimi sifatida Hybrid Learning (gibrid ta’lim), Technology-Mediated Instruction (texnologiyalar orqali boshqarish yoki ustozlik qilish), Web-Enhanced Instruction (veb-kengaytirilgan ta’lim), Mixed-Model Instruction (aralash rejimda o‘qitish) kabi tushunchalar berilgan [7].

Bunda ta’lim jarayonini amalga oshirish shakllari har xil bo‘lishiga qaramay (o‘quv jarayonini tashkil etish, elektron ta’lim resurslarini yangidan ishlab chiqish yoki mavjudlaridan samarali foydalanish hamda amaliyotga joriy etish, resurslar bilan ishlash), maqsadi va vazifalari deyarli bir xil deb hisoblash mumkin. Masofaviy va aralash o‘qitish modellari, mazmunning sifatini ta’minlovchi pedagogik, andragogik yondashuvlar, didaktika savollari (“Kimni o‘qitish kerak?”, “Nimani o‘qitish kerak?”, “Qanday o‘qitish kerak?”) ta’lim sifatini ta’minlovchi muhim komponentlar sifatida qayd etiladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, bizning nazarimizda, uzluksiz ta’lim tizimiga masofaviy va aralash o‘qitishni joriy etishda ta’lim oluvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, pedagogik yoki andragogik jihatdan yondashish hamda didaktika savollariga o‘z o‘rnida va o‘z vaqtida javob topish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni va mazkur farmon bilan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va 2020-2022 yillarda hududlar va tarmoqlarni raqamli transformatsiya qilish dasturlari tasdiqlandi va bu ishlarning

ijrosi hozirgi kunda reja asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Bu, o'z navbatida, davlatimizda uzluksiz ta'lim tizimini raqamlashtirish, masofaviy va aralash o'qitishni joriy etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Umumiy xulosa sifatida, tahlillar natijasida raqamli didaktika tarkibiy qismlari sifatida, masofaviy o'qitish – ma'lum bir masofadan turib ta'lim jarayonini tashkil etilishi hamda amalga oshirilishi, elektron o'qitish – zamonaviy elektron axborot-ta'lim sharoitida ta'lim jarayonini tashkil etilishi va amalga oshirilishi, aralash o'qitish – “sinf-dars” o'qitish tizimi bilan elektron ta'limning integratsiyalashuvidan iborat hisoblanadi deb ta'kidlash mumkin. Shuning uchun raqamlashtirilgan ta'limi muhitida masofaviy va aralash o'qitishni o'zining konseptual qoidalari asosida tashkil etish va uni amalga oshirish zarur hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Дидактическая концепция цифрового профессионального образования и обучения. П.Н.Биленко, В.И.Блинов, М.В.Дулинов, Е.Ю. Есенина, А.М.Кондаков, И.С.Сергеев. – М.: Перо, 2019. – 50 с.
2. Дистанционное обучение. Под ред. Е.Полат – М., 1998. – 192 с
3. Санько А.М. Средства обучения в условиях цифровизации образования: учебное пособие. – Самара., 2020. – 100 с.
4. Стариченко, Б. Е. Цифровизация образования: иллюзии и ожидания. Педагогическое образование в России. 2020. – № 3. – С. 49-58.
5. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. под ред. А.Ю.Уварова, И.Д.Фрумина; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», Инст. образования. – М.: 2019. – 343 с.
6. Уваров А.Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. – М.: 2018. – 168 с.
7. Bergmann J, Sams A. Flip your classroom: reach every student in every class every day // Washington, DC: International Society for Technology in Education, 2012. – 112 P.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bugungi kunda jahonda va davlatimizda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni keng qamrovli raqamlashtirish jarayonida masofaviy va aralash o'qitishni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari va uning ilmiy-nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны особенности организации дистанционного и смешанного образования и его научные, теоретические и практические основы в процессе комплексной цифровизации социальной и экономической сферы в мире и в нашей стране сегодня.

SUMMARY

This article describes the features of the organization of distance and mixed education and its scientific, theoretical and practical foundations in the process of comprehensive digitalization of the social and economic sphere in the world and in our country today.

NOANIQLIK SHAROITIDA QAROR QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI: BOSHQARUV QARORLARI MISOLIDA

Mirzaxmatov B.B.
TIPI o'qituvchisi

Tayancy so'zlar: boshqaruv qarori, metod, psixologiya, zarurat, parameter, mexanizm, innovatsiya, muammo, qaror, vaziyat, informatsiya, shakllantirish.

Ключевые слова: управленческое решение, метод, психология, необходимость, параметр, механизм, инновация, проблема, решение, ситуация, информация, формирование.

Key words: management decision, method, psychology, necessity, parameter, mechanism, innovation, problem, decision, situation, information, formation.

Kirish. Qaror qabul qilishning to'rtta darajasi farqlanib, ularning har biri doirasida harakat qilish uchun ma'lum malakalar talab etiladi. Qaror qabul qilishning birinchi darajasi odatiy, kundalik daraja hisoblanadi. Bunda yo'riqnoma va qoidalarga so'zsiz amal qilinadi, vaziyat to'g'ri baholanadi hamda nazorat tashkil etiladi. Paydo bo'lgan muammo mavjud yechimlar majmuasi bilan qiyoslanadi, ular ichida maqbuli qabul qilinadi va amalga oshiriladi. Odatda "bunday vaziyatlarda bunday qilish kerak" qabilida ish yuritiladi. Bunday vaziyatlarda qiyinchiliklar qaror qabul qiluvchining malakasizligi, mavjud yo'riqnomalarni yaxshi bilmasligi, vaziyatni noto'g'ri baholashi yoki jur'atsizligi asosida kelib chiqishi mumkin. Qaror qabul qilishning bu darajasida ijodiy yondashuv talab etilmaydi, chunki vaziyat yechimlari avvaldan belgilangandir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Qaror qabul qilishning ikkinchi darajasi tanlovga asoslangan daraja hisoblanib, bunda maqsadlar o'rganiladi, rejalashtiriladi va ma'lumotlar tahlil qilinadi. Bunda mavjud muammo bo'yicha qator imkoniyatlarni taqqoslab ko'radi va ular ichidan aynan shu muammo yechimiga eng mos keluvchi samarali va tejamli ustida to'xtaladi.

Qaror qabul qilishning uchinchi darajasi moslashuvchan daraja deb ataladi va bunda muammo identifikatsiyalanadi, tizimli tarzda yechiladi. Ishchi guruhlar

tashkil etiladi, mavjud xavflar tahlil etiladi. Moslashuvchan darajadagi qaror qabul qilish bir muncha murakkab bo‘lib, bunda rahbar tanish muammoga eskicha yondashishdan voz kechishi va ijodiy qarorga kelishi lozim. Ayni sharoitda qaror qabul qiluvchi kishi muvaffaqiyati uning shaxsiy tashabbusi, noma’lumlikka shaxdam qadam qo‘ya olishi bilan asoslanadi.

Qaror qabul qilishning to‘rtinchi darajasi innovatsion daraja deb ataladi va bunda yangiliklarni joriy etish bilan bog‘liq qarorlar ancha murakkab hisoblanadi. Noaniq vaziyatda odamning yangicha yondashuv uslubidan, boshqa mutaxassislarning ijodiy g‘oyalaridan foydalana olishi talab etiladi.

Qaror qabul qiluvchi kishi muammoli vaziyat bilan to‘qnash kelib, ma’lum qarorni qabul qilish zaruratida bo‘lar ekan, ushbu vaziyat va undan kutilayotgan yechimni yuqorida sanab o‘tilgan qarorlar guruhiga taqqoslashi va qaysi toifaga kirishini aniqlab olishi zarur. Bunday harakat unga ayni muammo yechimi nimada ifodalinishini, qay shaklda namoyon bo‘lishini qisman bo‘lsada oldindan tasavvur etish imkonini beradi. Bu esa tanlangan yo‘l qanchalik to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligi haqidagi ma’lumot bilan birga zarur bo‘lgan taqdirda harakat uslubini o‘zgartirishga asos yaratadi. Har qalay qarorning o‘ylab qabul qilinganligi uni biron bir toifaga kiritishdan va natijani qisman bo‘lsa ham oldindan tasavvur etgan holda talabdagi namuna bilan taqqoslashdan iborat.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida ko‘p omillilik tamoyili kuchga kiradi. Shunday omillardan biri shaxsiy kompetentli omil hisoblanadi.

Mazkur omilni qaror qabul qilish jarayonidagi o‘rnini ko‘rsatish uchun “Ringi” usulidan foydalanish mumkin. “Ringi” usuli yapon biznesida keng qo‘llaniladigan usuldir. Bu usulga ko‘ra majlislarda emas, balki so‘rab chiqish yo‘li bilan rozilik olish vositasida hal etiladi, bir necha bosqichda amalga oshiriladi (1-jadval).

1-jadval**“Ringi” usulini qo‘llash bosqichlari**

T/R	Bosqichlar	Izoh
1	Birinchi bosqich	Bu bosqichda tashkilot rahbariyati qanday muammo yuzasidan qaror qabul qilinishi lozim bo‘lsa, shu muammo (masalan, yangi mahsulot turini ishlab chiqarish)ga doir umumiy mulohazalarni jalb etilgan mutaxassislar bilan birgalikda o‘rtaga tashlaydi.
2	Ikkinchi bosqich	Muammo «pastga», ya’ni loyiha ustida ish tashkil etiladigan pog‘onaga uzatiladi.
3	Uchinchi bosqich	Bu bosqichda tayyorlanayotgan loyihaning barcha jihatlarini bo‘yicha ijrochilar bilan batafsil kelishib olinadi. Aslida bu ixtiloflarni, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni bartaraf etish bosqichidir.

4	To'rtinchi bosqich	Muammoni hal qilish uchun maxsus kengash va konferensiyalar o'tkaziladi.
5	Beshinchi bosqich	Bu bosqichda xujjat ijrochilar tomonidan imzolanadi, har kim o'z muhrinibosadi va xujjat tashkilot rahbariyati tomonidan tasdiqlanadi.

Yaponiyada “Ringi” usulini ehtiyotkorlik, avaylash, jamoat mas’uliyatini oldinga suruvchi boshqaruv falsafasining ko‘rinishlaridan biri deb hisoblash odat tusiga kirgan. Garchi bu usulning haddan tashqari sermashaqqat bo‘lgani uchun yapon matbuotida uning sha’niga aytilgan tanqidni uchratish mumkin bo‘lsa-da, uni qo‘llashdan voz kechish to‘g‘risida hech narsa deyilmaydi.

Qayd qilingan qarorlar, odatda tezkor boshqaruvni amalga oshirish maqsadida qabul qilinadi. Strategik va taktik boshqaruv maqsadida esa iqtisodiy tahlilga, optimallashtirishga asoslangan oqilona qarorlar qabul qilinadi.

Natijalar. Qaror qabul qilish zarurati va tahlil qilinayotgan ob’ektdagi aniq vaziyat aniqlangach, turli yo‘llar bilan erishiladigan qaror maqsadi shakllantiriladi va uning yechimi bo‘yicha vazifalar belgilanadi. Qarorning maqsadi yuqori organ tomonidan ko‘rsatib berilishi mumkin. Masalan, g‘alla yetishtirishni keskin ko‘paytirish va g‘alla mustaqilligiga erishish maqsad qilib qo‘yildi. Bir qator mulohazalar asosida donni yetishtirishga eng yaxshi moslashadigan tumanlar aniqlanadi. Vazirlik ularning ixtisoslashuvini o‘zgartirish to‘g‘risida qaror qabul qiladi va buning uchun u tumanlarni don yetishtirishga ko‘chirish rejasini ishlab chiqadi. Tuman rahbarlari topshiriq olgach, qarorni ishlab chiqarishga tadbiq etish uchun har tomonlama tayyorgarlik ko‘radi.

Bu yerda asosiy maqsad va vazifa respublika uchun zarur bo‘lgan don mahsulotini yetishtirishdir. Shunday qilib, muammoni aniqlash, vaziyatni va muammoni kelib chiqish sabablarini aniqlashdan boshlanadi. Vaziyatni aniqlash deganda muammoning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish tushuniladi.

Qaror qabul qilish jarayonida vaqt omili ikki xil nuqtai nazardan tushuntiriladi: birinchidan, qaror qabul qilishda vaqtning cheklanganligi yoki cheklanmaganligi, ikkinchidan, qaror qabul qilishda ijroning bajarilishiga ketadigan vaqt. Vaqt omili ikkala holda ham qaror ijrosining sifatiga ta’sir ko‘rsatadi. Vaqt omilini biz quyida birinchi ma’noda qo‘llaymiz.

Xulosa va munozara. Agar vaqt jihatdan chiqarilgan qaror eskirib qoladigan bo‘lsa, chiqarilgan qaror ham o‘z kuchini yo‘qotishi mumkin. Chegaralangan vaqt birligida qaror qabul qilish esa insondan birmuncha qiyinchiliklarga sabab bo‘lishi tabiiy. Shunday insonlar borki, ular vaqtning chegaralanganligida o‘zlarini yo‘qotib qo‘yishlari mumkin. Natijada yo sifatsiz qaror qibul qilinadi, yoki xato qaror qabul qilinadi. Ayniqsa, noaniq vaziyatlarda chegaralangan

vaqt birligida qaror qabul qilish vaziyatni yanada mushkullashtiradi. Shuning uchun rahbar qaror qabul qilayotganda, albatta, vaqt omilini rejalashtirgan holda inobatga olmoqligi darkor.

Shuningdek, qaror qabul qilishda qarorning ijrosi uchun ajratilgan vaqt birligini ham e'tiborga olish talab etiladi. Qarorni uzoq muddat qabul qilib, ijroga oz muddat qoldirilishi ham qaror qabul qilishning e'tibor berishimiz lozim bo'lgan jihati hisoblanadi. Informatsiya – konkret vaziyatlardan chiqish uchun to'plangan to'plami ma'lumotlar hisoblanadi. U muammoni hal etish uchun zarur. Ba'zida optimal qaror chiqarish uchun ma'lumotlar yetishmaydi yoki noaniq ma'lumotlarga ega bo'linadi. O'zgarib turadigan ma'lumotlar mavjud. Ular ham optimal qaror qabul qilish uchun bir qadar xavf tug'diradi. Shuning uchun rahbarlar qo'shimcha informatsiyalar olishga harakat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Nazarov A. Boshqaruv psixologiyasi. -T.: 2021.
2. Nazarov A. Menejment va marketing psixologiyasi. - T.: 2020.
3. Qaror qabul qilish jarayonining ettita muhim bosqichi <https://asana.com/resources/decisions-making-process>. 2019
4. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish nima? Oddiy o'rganish texnikasi va vositalari <https://www.simplilearn.com/management-decision-making-article>. 2021
5. Qaror qabul qilish jarayoni <https://www.umassd.edu/fyem/decision-making/process>. 2022
6. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullari, qaror qabul qilishning individual stili <https://kompy.info/boshqaruv-qarorlarini-qabul-qilish-qilish.html> 2018
7. www.ziyounet.uz

РЕЗЮМЕ

Boshqarish jarayonida doimo biron-bir masalani hal qilishga to'g'ri keladi. Chunki turli sabablar tufayli belgilangan parametrlardan og'ish sodir bo'ladi, yangi jarayonlarga zaruriyat tug'iladi, natijada ishlab chiqarish oldida paydo bo'lgan muammoni bilish, uni tahlil qilish va hal etish zaruriyati yuzaga keladi. Mazkur maqolada noaniqlik sharoitidagi boshqaruv qarorlarining psixologik jihatlari, kelib chiqish hamda natijaviy mexanizmlari muhokama etiladi.

РЕЗЮМЕ

В процессе управления всегда необходимо решить какую-то проблему. Потому что по разным причинам происходят отклонения от заданных параметров, необходимы новые процессы и, как следствие, возникает необходимость узнать проблему, возникшую перед производством, проанализировать ее и решить. В данной статье рассматриваются психологические аспекты, происхождение и возникающие механизмы принятия управленческих решений в условиях неопределенности.

SUMMARY

In the process of management, it is always necessary to solve some problem. Because due to various reasons, deviations from the specified parameters occur, new processes are needed, and as a result, there is a need to know the problem that has arisen in front of the production, to analyze it and to solve it. This article discusses the psychological aspects, origin and resulting mechanisms of management decisions in conditions of uncertainty.

ТАЪЛИМ СОҲАСИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИККА ЭРИШИШ УЧУН ТАЪЛИМ МУАССАСАСИНИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИ

Ботиров Х.Х.

А.Авлоний номидаги педагогларнинг касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти (PhD)

Таянч сўзлар: глобаллашув, инсон капитали, академик мустақиллик, нодавлат таълим муассасалари, таълим бозори.

Ключевые слова: глобализация, человеческий капитал, академическая независимость, негосударственные образовательные учреждения, образовательный рынок.

Key words: globalization, human capital, academic independence, non-state educational institutions, educational market.

Таълим ташкилотлари таълим бозорида қандай ҳатти-ҳаракатларини рақобатда амалга оширишлари керак?

Биринчидан, истеъмолчиларни бошқа ҳудуддан ёки бошқа таълим ташкилотларидан яхшироқ эканлигига ишонтира олиши лозим.

Иккинчидан, мутахассисларни тайёрлаш учун қилинадиган харажатларнинг мақбул бўлиши керак.

Учинчидан, таълим бозорга кириш бошқаларга қараганда анча арзон бўлиши лозим.

Тўртинчидан, энг яхши педагогларни жалб қила олишлари зарур, чунки улар бир хил молиявий имкониятлар доирасида кўпроқ пул тўлайдилар.

Стратегия ва рақобатбардошлик каби тушунчалар ўртасидаги муносабат ўзаро боғлиқдир. Таълим муассасаси учун стратегияни шакллантириш мақсад билан белгиланади, яъни қандай қилиб бозорнинг бошқа иштирокчиларидан яхшироқ бўлиш мумкин. Хусусан, сифатли таълим, таълимдаги қўшимча хизматлар, қўшимча ўқитиш ва бошқа мақсадли хизматлар кўрсатишда рақобатбардош натижаларини ифодалайди. Рақобатбардошликни “қобилият ва қобилиятдан фойдаланиш” сифатида ифодалаш мумкин.

Рақобат курашида ҳар доим йўқотиш бу кучсиз таълим ташкилотларига тегишли бўлиб, улар қобилияти ҳар томонлама заиф ташкилот ҳисобланади ва таълим хизмати классик кўринишда бўлади. Шунинг учун сифатсиз хизмат кўрсатиш, сифатсиз даражадаги таълим технология билан натижалар юқори бўлмайди. Шунинг учун рақобат муҳитида таълим муассасасининг мақсади иккита хусусиятга эга бўлиши керак.

Биринчидан, ташқи муҳит нуктаи назардан рақобат шароитида мақсадларга эришиш жараёнини ташкил қилиш учун зарур бўлган нарса бу таълимга хизмат қилувчи воситаларидир. Бу воситалар таълим муассасасининг рақобатбардошлигини таъминлашга бевосита хизмат қилади. Бу талаб таълим муассасаси раҳбарияти фаолият кўрсатадиган барча манбаларга тааллуқлидир: ўқувчиларлар, кадрлар, керакли манбалар, замонавий техника ва технологиялар, бино ва иншоотлар.

Иккинчидан, таълим муассасаси фаолиятининг мақсадларига эришиш учун рақобатбардошликка асосланган аниқ бошқарув тизими муҳим аҳамиятга эга. Замонавий бозор шароитида, бошқарув тизими ташқи муҳитдаги ўзгаришларга кўплаб бошқарув самарадорлигини яратиш хусусиятига эга бўлади. Мақсадларга эришишни таъминлайдиган ечимларни танлашнинг бу усули таълим муассасасининг ишлаши учун мақсадлар кўплиги шароитида объектга таъсир қилади.

Демак рақобатдаги муваффақият бу таълим муассасасининг хусусиятлари ва унинг бошқарув тизимининг ривожланиш даражаси билан белгиланадиган қобилиятдан фойдаланиш ўлчовидир.

Рақобатбардошлик хусусияти иккита асосий қисмдан иборат: мослашувчанлик ва инновация. Таълим ташкилотнинг ташқи муҳит муносабатларга мослашуви тушунилади. Инновацион қобилият сифатида, тезлик, янгиликларни яратиш ёки қўллаш мезонларига мувофиқ доимий ўзгариш ва қайта ташкил этиш жараёнлари сифатида намоён бўлади. Бошқача айтганда, мақсадга эришиш учун изчил ва ностандарт жараёнлар билан минимал ҳаракатлар амалга оширилади.

Агар мослашувчанлик таълим муассасасининг ташқи муҳити ўзгаришига олиб келса, инновация - бундай таъсирнинг энергияси бўлиб, унинг фаолияти давомида янги элементларни ишлаб чиқишга асосланган фаолиятни ўзгартиришга қаратилган ечимларни ишлаб чиқади. Мослашувчанлик аниқ хусусиятларга эга бўлган муҳитда бўлишига мос келади. Инновация тизим тузилишининг барча фаолиятида янгилик кириб келади ва тўлиқ ўзгаришга олиб келади.

Шундай қилиб, мослашувчанлик ва инновация хусусиятлари таълим муассасасининг рақобатбардошлик хусусиятини шакллантириш учун зарур ва етарли шартларни белгилайди.

Мослашувчанлик таълим муассасасининг ўзига хос фундаментал ўзгаришига асосланади. Хусусан, таълим муассасасининг мавжуд моддий-техник базаси, ўқув жараёнида қўлланиладиган технологик воситаларсиз мослашувчанликни шакллантириш мумкин эмас. Шу билан бирга, ўқувчиларнинг қобилияти хилма-хиллиги, эҳтиёжлари таълим муассасасининг технологик базасининг мослашувчанлигини белгилайди.

Инновация икки турдаги хусусиятни ўзлаштиради. Бу таълимнинг технологик компонентини янгилаш билан боғлиқ техник янгиликлар киради. Бунга ўқитишнинг техник воситалари соҳасидаги янгиликларни ўзлаштириш, бошқаришни ташкил этиш ва ўқув фаолият учун техник жиҳозлар билан таъминлаш, билимларни ўзлаштиришнинг турли хилларини қўллаш усуллари ўз ичига олади. Шуни таъкидлаш керакки, техник янгиликларнинг муҳим таркибий қисми бу ўқув жараёнига техник шарт-шароитлар, яъни ўқувчи ва педагогнинг иш жойидаги қулайлигига, ўқувчининг замонавий билимларни ўзлаштиришига кўпроқ мос келадиган янгиликлар ҳисобланади.

Таълимни бошқаришда рақобатга оид муаммолар етарлича ўрганилмаган ва эътибордан четга қолган.

Биринчидан, таълимни бошқаришда ҳаддан ташқари давлатнинг иштироки юқори ва давлат томонидан рақобатбардош муносабатларнинг шаклланишига хизмат қиладиган механизмлар ишлаб чиқилмаган, бу мустақил фаолият кўрсатишга, фаолиятини ривожлантиришда давлатнинг аралашувида намоён бўлди.

Иккинчидан, бозор иқтисодиётига ўтиш маҳсулот ва хизматлар нарҳининг сезиларли даражада ошишига ва сифатининг пасайишига олиб келди. Ҳали-ҳанузгача таълимда давлат монополиясининг бўлиши, у юқори даражада марказлашишда намоён бўлди.

Таълимда рақобат муҳитини яратиш ва ривожлантиришни тартибга солиш мақсадида бир қанча норматив ҳукуқий ҳужжатлар қабул қилинмоқда ва бу эса рақобат муносабатларининг меъёрий-ҳукуқий базасини шаклланишига имкон берди.

Таълим хизматлари бозоридаги рақобат нафақат таълим муассасасини танлаш имкониятини беради, балки бу унинг мустақиллиги ва таълим мазмунини, таълим жараёнини ташкил этиш шакллари ва усуллари танлашда эркинлигини билдиради.

Рақобат, таълим муассасаларини янада ҳам ҳаракат қилишга, бизнесни самарали олиб боришга, истеъмолчилар эҳтиёжларига эътибор беришга ундайди ва шу билан бирга, ўз самарасизлигини исботлаган бошқа иштирокчиларини аста-секин йўқ қилишга олиб келади.

Таълим муассасаларини бошқаришда инновацион технологиялар ва сифат тизимларини жорий этиш яқин келажакда мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишнинг асосий воситаси ва таълим тизимининг рақобатбардошлигининг асосий омилига айланиши кўзда тутилган.

Рақобат омиллари таълим тизимининг ишлаш жараёнларининг яхлитлигини англатади, бу тизимнинг ички жараёнларини тезлаштиради ёки секинлаштиради, шунинг учун ҳам бу ижобий, ҳам салбий бўлиши мумкин.

Таъсир этувчи омиллар рақобатбардошликни ошириши ҳам, пасайтириши ҳам мумкин.

Ҳар қандай тизимнинг фаолияти иқтисодиёт субъекти ва бошқарув вазифаси ўртасида ёпиқ алоқа натижасида ёки тизимнинг ташқи муҳит билан очик ўзаро таъсири натижасида юзага келадиган бир қанча омиллар таъсири остида бўлади. [1.С. 240.]

Бинобарин, қуйидага жадвалда рақобатбардош омилларининг мажмуаси кўрсатилган.

Таълим тизимининг рақобатбардошлиги	Ички ва ташқи ижтимоий муҳитнинг самарадорлиги
	Фақат қонуний чекловлар мавжудлиги
	Халқаро муносабатларнинг ривожланганлиги
	Сиёсий таъсирнинг камлиги
	Моливий эркинликнинг мавжудлиги
	Битирувчиларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлиги
	Таълим муассасасининг ўқув жараёнида мустақиллиги
	Таълимда мослашувчанлик ва инновацион фаолиятнинг доимий боғлиқлиги
	Таълим хизматларининг самарадорлиги ва битирувчиларнинг ишга жойлашиш кўрсаткичларининг юқорилиги

Замонавий иқтисодиёт шароитида профессионал кадрларга бўлган эҳтиёж кескин ошади. Бироқ таълим бозори ҳар доим ҳам бундай кадрларни етказиб бериш бора олмайди. Шунинг учун, деярли ҳамма ўқишга қабул қилинади. Мутахассислар тайёрлашнинг кенгайиши ва кадрларнинг тайёргарлик даражасининг пастлиги таълим муассасалари фаолияти сифатининг пасайишига олиб келади. Педагогларнинг профессионал

салоҳияти етарли эмаслиги, уларни ўқув ва тарбиявий ишлар билан бир пайтда банд қилинганлиги таълим тизимидаги айрим механизмларнинг кулашига олиб келади. Таълим муассасалари сифатининг пасайишининг асосий омилларидан бири бу - таълим стандартларнинг иш берувчилар бирга ишлаб чиқилмаганлиги билан изоҳланади. Ҳар бир таълим муассасаси ўз хизматларининг монополисти ва айни пайтда рақобатчиларга ҳам эга. Агар таълим муассасасида бошқаларга нисбатан барча имкониятлар берилган бўлса, у монополга айланади.[2. 250-257 б.]

Таълим муассасаси меҳнат бозори талабларига жавоб бермайдиган давлат талаблари стандартларга мувофиқ хизматлардан воз кечиши керак. Таълим муассасаси фаолиятининг институтчионал чегараларини белгилаш учун давлат стандарти зарурлигини ҳеч ким инкор этмайди. Аммо деярли ҳеч қандай ўзгариш бўлмаса, истеъмолчининг эҳтиёжлари қондирилмаса, демак бундай хизматлардан воз кечиш лозим.[3. С.35]

Барча таълим муассасалари таълим хизматларининг умумий бозорининг иштирокчилари бўлиб, ҳар бир шахснинг нархга таъсири ёки ягона нархга таъсири республика даражасида ҳаммага сотиши керак. Сотувчилар сонининг кўпайиши билан аста-секин рақобат ҳолатига айланади. Ва ниҳоят, ўсиб улғайган таълим хизматлари рақобат бозорига эга бўлади.

Истеъмолчи учун кураш таълим сифатни яхшилаш, таълим муассасасининг сиёсий мавқеини ошириш, иш берувчиларини таълим муассасалари билан ҳамкорликка бирлаштириш ва ўқув-ишлаб чиқариш мажмуаларини яратиш, инновацион салоҳиятини ошириш билан ҳал қилинади. Таълим муассасасининг энг кучли позицияларини аниқлаб, уни ривожлантиришнинг илмий-техник дастурини ишлаб чиқиш лозим. Аммо ҳозирда ҳал қилиниши керак бўлган кўплаб тактик муаммолар мавжуд. Таълим муассасасининг ривожланиш стратегияни амалга оширишда жамиятдаги манфаатдор ва таълим фаолиятига таъсир ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган ташкилотлар билан музокаралар орқали аниқланади. Шунинг учун музокаралар жараёнида энг нуфузли мутахассислар, амалиётчилар, олимлар томонидан қўйиладиган мақсадларни етказиш ва баҳолаш керак. Музокараларнинг энг қийин нуктаси бу таълим муассасасининг фаолиятининг ҳозирги замон талабларга жавоб бермаслиги, ресурслар билан таъминлашнинг бекарорлиги, ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш механизмнинг йўқлиги бошқа муҳим масалаларни муҳокама қилиш ҳисобланади. Ривожланиш стратегиясини таҳлил қилишда таълим муассасасининг энг кучли позицияларини аниқлаб, уни ривожланиши учун илмий-техник дастур ишлаб

чиқиш лозим. Бу борада давлатимиз раҳбарининг бир қанча қарор ва фармойишлари билан мамлакатда таълимни ривожлантириш бўйича концепциялари ишлаб чиқилди.

Рақобатбардошликка эришиш учун дастлабки қадамлар жараёнида таълим муассасасининг 3 турдаги стратегиясини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Жараёнлар стратегияси	Таълим жараёнининг сифат самарадорлигини ошириш
	Стандарт ва классик хизматларни қайта кўриб чиқиб, такомиллаштириш
	Хизматлар доирасининг аниқлаш ва уни кенгайтириш
	Доимий равишда таълим сифати мониторингини олиб бориш
	Айни вақтида вазиятларга баҳо бериш
	Юқори даражадаги сифатли ташкилий хизматларни йўлга қўйиш
	Маркетинг учун бир турдаги хизмат учун даражасига қараб танловли нархларни белгилаш
	Асосий воситаларни таълим жараёнига мослаштириш
	Замонавий технологиялар билан ўқув жараёнини таъминлаш
	Мижозлар билан мулоқотнинг юқори савияда олиб бориш
	ОАВ ёки Интернетда фаол рекламаларни жойлаштириш ва фаолиятни ва ютуқларни доимий равишда ПР қилиб бориш
	Умумий сифат бошқаруви (ТҚМ) тизимини жорий этиш
	Таълимда инновация учун етарли даражада сармояни киритиш
	Харажатларни имкон қадар камайтириш ва уни қаттиқ назорат қилиш
	Ҳар бир нарсани ва ҳаракатни ўлчони юритиш ва мониторингини амалга ошириш

Жуда муҳим бўлган хизматлар стратегияси	Ихтироларни қўпайтириш ва имкониятлар яратиш
	Барча фаолиятга иновацияни жорий этиш
	Таълим муассасасининг рақобатбардошлигини акс этувчи замонавий логотип(дизайн)ини ишлаб чиқиш
	Маркетингни кучайтириш учун доимий ОАВ билан ҳамкорликни йўлга қўйиш
	Ўз ишининг профессионаллари ва амалиётчи мутахассисларни дарс жараёнларига қўпроқ жалб этиш
	Ходимларни профессионаллигини ошириш учун инвестициялар киритиш
	Иш берувчиларни педагоглар фаолиятига баҳо бериш мақсадида дарс жараёнларига жалб этиш
	Сифатни оширишга хизмат қиладиган ҳар қандай фаолиятни рағбатлантиришнинг самарали механизмини қўллаш Иновацияларда сармояларни жалб этиш
Тор доирада ишлар стратегияси	Битирувчилар билан узоқ муддатли муносабатлар йўлга қўйиш
	Битирувчилар фаолият юритаётган ҳудуд ёки соҳалар ривожланишига уларнинг қўшган хиссаси юзасидан таҳлиллар олиб боришни йўлга қўйиш
	Таҳлил натижалари асосида ўқув жараёнини такомиллаштириш юзасидан иқтиқболли стратегияларни белгилаш
	Истеъмолчилар учун индивидуал мослаштирилган хизматларни йўлга қўйиш
	Таълим сифатини оширишга хизмат қилиши мумкин бўлган ваколатларни ходимларга бериш
	Истеъмолчиларнинг талабидан келиб чиқиб улар учун махсус дастурларни ишлаб чиқиш
	Истеъмолчилар билан муносабатларни самарали бошқарувини йўлга қўйиш

Рақобатбардош устунликка эга бўлиш учун таълим муассасаси истеъмолчиларга рақобатчилар билан бир хил ёки ундан ҳам юқори хизматларни тақдим этиши керак. Лекин бу асосий нарсас эмас, асосийси унинг обрўси ҳақида жамоатчиликда фикр пайдо бўлиши лозим.

Таълим муассасаси ишлаб чиқариш сифатида стандартлаштирилган, изчил таълим хизматлари тўпламини таклиф қилса, энг яхшиси, истеъмолчининг индивидуал эҳтиёжлари ва хусусиятларидан келиб чиқиб,

истеъмолчи талаби асосида стандартни шакллантириш, ушбу хизматларнинг индивидуал ёндашув билан такомиллаштириш мижозга ўзи хоҳлаганини танлашга имкон беради. Бунда таълим муассасаси ўз мавқеи ва мақомини белгилайди ва рақобатбардошлигини таъминлайди.

Адабиётлар:

1. Бурда М. Институты рынка труда и экономические реформы в Центральной и Восточной Европе. // Безработица, структурная перестройка экономики и рынок труда в Восточной Европе и России. М.: Инфра-М. 1995. С. 240.
2. Mukhamedov, G. I., Khodjamkulov, U. N., Shofkorov, A. M., & Makhmudov, K. S. (2020). Pedagogical education cluster: content and form. ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), 250-257.
3. Н.В.Голубятникова. Управление конкурентоспособностью учреждений среднего общего образования: дисс. на соискание ученой степени к.э.н. - М., 2011.-С.35

РЕЗЮМЕ

Таълим соҳасида рақобат муҳитини яратишда глобаллашув жараёнларининг аҳамияти, инсон капиталига киритиладиган инвестициянинг роли билан боғлиқ масалалар таҳлил этилган. Бундан ташқари олий таълим муассасаларига академик мустақиликнинг берилиши, таълим бозорига нодавлат таълим муассасаларининг кириб келиши бўйича рақобат муҳитини ривожлантиришнинг турли хусусиятлари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

Анализируются вопросы, связанные с важностью процессов глобализации в создании конкурентной среды в сфере образования, ролью инвестиций в человеческий капитал. Кроме того, изучены различные особенности развития конкурентной среды относительно предоставления академической самостоятельности высшим учебным заведениям и выхода негосударственных образовательных учреждений на образовательный рынок.

SUMMARY

Issues related to the importance of globalization processes in creating a competitive environment in the field of education, the role of investment in human capital are analyzed. In addition, various features of the development of a competitive environment regarding the provision of academic independence to higher educational institutions and the entry of non-state educational institutions into the educational market have been studied.

NOANIQLIK SHAROITIDA QAROR QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARIGA ILMIY YONDASHUVLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Mirzaxmatov B.B.
TIPI o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: personal, menejment, shaxsning idividual xususiyatlari, qaror qabul qilish, menedjer, ongli tanlov, boshqaruv qarorlari, determinizm.

Ключевые слова: персонал, менеджмент, индивидуальные особенности человека, принятие решений, менеджер, сознательный выбор, управленческие решения, детерминизм.

Key words: personnel, management, individual characteristics of a person, decision-making, manager, conscious choice, management decisions, determinism.

Kirish. Qaror qabul qilish jarayonining psixologik tadqiqotlardagi o'rganilganlik holati asosan, insonlar qanday qilib tanlovni amalga oshirishlari mumkin mazmunida o'rganilgan. Ikkinchidan, qaror qabul qilish fenomeni inson faoliyatining barcha turlari uchun xos bo'lgan hodisadir. Misol uchun, qaror bu - natija, nimadandir xulosa chiqarmoq, qaror qilmoq, hukm, chuqur fikrlash orqali biron-bir xulosaga kelmoq yoki muayyan xatti- harakatni amalga oshirish zaruratidir. L.M.Korolevning "Boshqaruv psixologiyasi" nomli o'quv qo'llanmasida ta'riflanishicha, qaror qabul qilish jarayoni bu – maqsadga erishish uchun birgalikda faoliyat yuritish, biror vaziyatni muvofiqlashtirish hamda rag'batlantirishning usuli aks etgan direktiv hujjatdir. Mazkur ta'rifdan farqli o'laroq, V.A.Konovalevning aytishicha, qarorlar bu - boshqaruv organi yoki rahbarning shunday hujjatidirki, unda nafaqat maqsad belgilanadi, balki muammo yuzasidan qator vazifalar shakllantirilgan, maqsadlarni bajarilish muddati ko'rsatilgan shuningdek, unda ijrochilar ko'zda tutilib, uni amalga oshirishning resurslari ajratilgan hamda javobgarlik belgilangan bo'ladi. Darhaqiqat, strategik ahamiyatga ega qarorlarda butun boshqaruv faoliyatining maqsad va vazifalari, uning istiqbol rejalari o'z aksini topadi.

Adabiyotlar sharhi. Ba'zi tadqiqotlarda qaror qabul qilish hodisasi, noaniq vaziyatlarda dastlabki axborotlarni o'zgartirish asosida, maqsad sari olib boruvchi xatti-harakatlar izchilligini shakllantirishning irodaviy hodissa sifatida ham ta'riflanadi. L.N.Kardanskayaning aytishicha, qaror qabul qilish jarayoni bu – iroda kuchi talab etiladigan, uylab xulosa qilinadigan, ba'zida tavakkal qilish orqali amalga oshiriladigan maqsadli jarayondir. Shuning uchun, uni iroda harakatlar kuchiga tenglashtiriladi. Biroq, bizningcha tadqiqotlararo o'ziga xoslikliklarni aniqlash uchun avvalo, u bilan bog'liq yaqin tushunchalarni aniqlab olish zarur. Qaror qabul qilish fenomenining ijtimoiy-falsafiy asoslari keng tadqiq etilgan bo'lib, hozirga qadar ushbu kategoriyaga oid ko'plab falsafiy lug'atlar chop etilgan.

Yetuk falasuf olim Q.Nazarov tahriri ostida chop etilgan "Falsafa :qomusiy lug'at" kitobida ta'riflanishicha, qaror qabul qilish jarayoni bu –irodaviy hodisa sanalib, u inson xulq - atvori, erkinligi, narsa-hodisalarga bo'lgan munosabat, sababiy bog'liqliklarni aniqlash kabi ma'nolarni anglatadi. Shuningdek, ushbu muammoni o'rganishda ikki yondoshuv mavjud, biri determinizm bo'lsa, ikkinchisi indeterminizm yondoshuvi hisoblanadi. Mazkur ta'rifdan ma'lumki, qaror qabul qilish jarayoni bir tomondan inson irodaviy harakatlarining mahsuli bo'lsa, ikkinchi tomondan hayotiy vaziyatlar yoki tabiiy jarayondir. Biroq, qaror qabul qilish jarayonini tahlil etishda, imkon qadar ijtimoiy - falsafiy qarashlardan kamroq foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. K.M.Zakkarning tadqiqotlarida ko'ra, qaror qabul jarayoni bu – insonning biron ishni bajarishga qaratilgan ongli intilishidir. Shu bilan birga, qaror qabul qilish irodaviy faoliyatining manbai sanalib, unda biror shaxs yoki yetakchining ob'ektiv dunyoni o'zgartirishga qaratilgan amaliy faoliyati aks etadi. Ya'ni "men xohlayman" hissi emas, balki "men buni qilishim kerak" mazmunda harakat qiladi. Ammo, qaror qabul qilish barcha insonlar va yetakchi shaxslar uchun ham, doim muvaffaqiyatli kechavermaydi. Bu holat ularda shakllangan qobiliyat, tajriba, malaka hamda boshqaruv kompetentligini ta'minlovchi qator psixologik xususiyatlar turi bilan uzviy bog'liq hisoblanadai. Ikkinchidan, rahbar tomonidan chiqarilgan qarorlar bo'ysunuvchilar uchun qat'iyan kuchga ega bo'lgan huquqiy asoslardan biri hisoblanadi.

G.V.Gutman tomonidan olib borilgan tadqiqotlardja aniqlanishicha, muvaffaqiyatli rahbar tomonidan qabul qilingan qarorlar quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- Maqsadli – ya'ni qaror aniq mazmunda shakllantirilishi, qo'l ostidagi xodimlar va ishchilar o'rtasida noaniq fikr va shubha tug'dirmasligi kerak;

- Oqilona va izchil – ya’ni ichki va tashqi vaziyatlarga, shuningdek, avvalgi va kelgusidagi qarorlarga to’liq mos kelishi shart;
- Vakolatlilik – ya’ni qonunlar rahbarning ko’rsatmalari va buyruqlari talablariga tayanib, rahbar va bo’ysunuvchining vazifalari va huquqlarini hisobga olishi;
- Istiqbolli – muddati, nimaga, kimga, qanday, qachon, qaerda va qaysi sanaga qadar bo’lganligi haqidagi savollarga javob bera olishi;
- O’z vaqtida va samarali – xarajatlarga nisbatan, kutilgan natijaga nisbatan imkon qadar yaxshiroq bo’lishi va hokazo.

Natijalar. Yuqoridagi tasnifdan farqli o’laroq, ba’zi tadqiqotlarda qaror qabul qilish jarayoni uchun muhim bo’lgan yondashuvlar haqidagi fikr-mulohazalarni ham ko’rish mumkin. Tadqiqotchi K.V.Baldinning aytishicha, qarorlarni tayyorlash jarayoni murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon sanalib, unda uch xil yondoshuv ajratiladi:

- Intuitiv yondoshuv – ushbu yondoshuvga muvofiq, qarorning ijobiy va salbiy tomonlari tahlil qilmasdan, uning to’g’riligini his etish asosida qabul qilish tushuniladi [2];
- Tajribaga asoslangan yondoshuv – bu bilim yoki to’plangan hayotiy, kasbiy tajribalarga asoslangan jarayondir. Mazkur yondoshuvga muvofiq, qarorlarni qabul qilishda alternativ qarorlar va o’tmish qarorlari hisobga olinadi. Bu yondoshuvning kamchiliklaridan biri shuki, u o’tmish tajribada mos o’xshash bo’lmagan vaziyatlarda yaxshi samara bermaydi;
- Analitik yondoshuvga asoslangan qarorlar, ya’ni bunday qarorlar avvalgisidan farqli o’laroq, o’rganilgan tajribaga bog’liq bo’lmaydi, balki u analitik fikrlashga asoslanadi. Ushbu tasniflardan shuni xulosa qilish mumkinki, zamonaviy rahbar faqat o’tmish tajribasiga tayanib emas, balki u kreativ fikrlash va tanqidiy tafakkur qilish asosida ham samarali qarorlarni ishlab chiqish imkoniyatiga egadir. Xorij tadqiqotchilardan M.Vudkok hamda D.Frensislarning aniqlashicha, qaror qabul qilishning to’rtta darajasi mavjud va ularning har biri rahbardan o’ziga xos boshqaruv ko’nikmalarini talab qiladi:

Birinchi daraja – Doimiy qarorlarni qabul qilishda rahbar o’zini ma’lum bir dasturga muvofiq yo’naltiradi, ya’ni xuddi shu vaziyatlarni tan oladigan va oldindan bashorat qiluvchi tarzda harakat qiluvchidir. Ushbu darajada rahbarning asosiy vazifasi - vaziyatlarni “his qilish” va aniqlash, so’ngra ma’lum harakatlarni boshlash uchun javobgarlikni o’z zimmasiga olishdir;

Ikkinchi daraja – Mazkur darajada rahbar, qator mumkin bo’lgan yechimlarning afzalliklarini baholaydi hamda yaxshi ishlab chiqilgan muqobil harakatlar

majmuidan muammoga eng mos keladiganidan birini tanlashga harakat qiladi [4];

Uchinchi daraja – moslashish jarayoni bo‘lib, unda rahbar ma’lum bo‘lgan muammoning yangi yechimini izlaydi. Muvaffaqiyatga erishish uning shaxsiy tashabbusi va noma’lum vaziyatlarni hal eta olish qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Bundan tashqari, ushbu jaraja rahbar shaxsining kasbiy ko‘nikmalari va malkasi, kasbiy kompetentligiga ham uzviy bog‘liqdir;

To‘rtinchi daraja – innovatsion jarayon sanalib, unda rahbar umuman kutilmagan va oldindan aytib bo‘lmaydigan muammolarni tushunish yo‘llarini izlashi lozim, bunda asosiy yechim rahbarning muammoga yangicha yondoshuvi hamda uning umumiy intellekt darajasiga ham bog‘liqdir. Demak, qaror qabul qilishdagi darajalar, o‘z mazmunida rahbar shaxsning imkoniyatlari, salohiyati, kasbiy kompetensiyalari, yangi tajribasi va aqliy ko‘rsatkichlari kabilarni ham aks ettirishi tabiiydir.

Xulosa va munozara. Umuman olganda, qarorlar har doim ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, bir tomondan u, ishchi va xodimlarda ijobiy yoki salbiy fazilatlarni tarbiyalashga ham keng xizmat qiladi. Shuning uchun, biror turdagi qarorni qabul qilishda rahbarlar ikki tomonlama holatni hisobga olishlari lozim. Bir so‘z bilan aytganda, mazkur holatlar iqtisodiy – ijtimoiy hamda axloqiy va psixologik vaziyatlar ta’sirini nazarda tutadi.

Adabiyotlar:

1. Nazarov A. Boshqaruv psixologiyasi. -T.: 2021.
2. Nazarov A. Menejment va marketing psixologiyasi. - T.: 2020.
3. Qaror qabul qilish jarayonining ettita muhim bosqichi <https://asana.com/resources/decision-making-process>. 2019
4. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish nima? Oddiy o‘rganish texnikasi va vositalari <https://www.simplilearn.com/management-decision-making-article>. 2021
5. Qaror qabul qilish jarayoni <https://www.umassd.edu/fyem/decision-making/process>. 2022
6. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullari, qaror qabul qilishning individual stili <https://ko.mpy.info/boshqaruv-qarorlarini-qabul-qilish-qilish.html> 2018

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada psixologiyaning o‘tkir yo‘nalishlaridan biri bo‘lmish qaror qabul qilish masalasi muhokamaga tortiladi. Maqolada ushbu masalada bir qator olimlarning ilmiy qarashlari, metodologik yondashuvlar hamda mexanizmlarning qiyosiy tahlili olib boriladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема принятия решений, которая является одной из острых областей психологии. В статье представлен сравнительный анализ научных взглядов, методических подходов и механизмов ряда ученых по данному вопросу.

SUMMARY

This article discusses the issue of decision-making, which is one of the acute areas of psychology. The article presents a comparative analysis of scientific views, methodological approaches and mechanisms of a number of scientists on this issue

TALABALAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISHDA RAQAMLI TA'LIM RESURLARINING MATEMATIKANI O'QITISH JARAYONIGA INTEGRATSIYASI

Urinbayev S.Q.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti v.b. dotsenti

Tayanch so'zlar: axborot texnologiyalari, uzviylik pedagogik texnologiya mazmuni, jarayonlar uzviyligi, maqsad va vazifalar uzviyligi, metod, shakl va vositalar uzviyligi.

Ключевые слова: информационные технологии, содержание интеграции педагогических технологий, интеграция процессов, интеграция целей и задач, интеграция методов, форм и инструментов.

Key words: information technologies, content of pedagogical technology integration, integration of processes, integration of goals and tasks, integration of methods, forms and tools.

Kirish. Ilmiy-texnik taraqqiyotning zamonaviy bosqichida matematik bilimlar targ'ibotiga alohida e'tibor berilmoqda. Zero, matematika barcha ilmiy fanlarning nazariy hamda turli sohadagi ishlab chiqarishning amaliy asosidir. Shuning uchun ham talabalarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirish - zamonaviy ta'lim eng muhim vazifalaridan biridir[2].

Raqamli, pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish to'g'risida ham turli fikrlar mavjud. Masalan, raqamli-pedagogik tizimni takomillashtirish va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli tadbiq etish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq [1]:

- o'qituvchi va talaba shaxsini odam – inson – shaxs – individuallik – subyekt -komil inson shaklida shakllantirish;
- talaba va o'qituvchilarda muayan fazilatlar, xislatlar, sifatlar, xususiyatlar shakllantirish uchun treninglar, ishbilarmonlik o'yinlari, psixodramma va maxsus mashqlardan unimli foydalanish;
- o'qituvchilar malakasini oshirish yo'llarini takomillashtirish, ularda ijodiy izlanishlarni shakllantirish;
- reyting, test, modul tizimlari samaradorligini oshirishda boshqa metodlarni amaliyotga qo'llash;

- talabalar yoshiga fanning mohiyatiga binoan pedagogik texnologiya vositalarini saralash va zamonaviysini kashf qilish;
- matnlarda bayoniylikdan chekinish va muammolilik, ijodiylik, mustaqil fikrlashga o'tash;
- ta'lim dasturining invariantlari, modifikatsiyalarini yaratish va amaliyotga joriy etish;
- o'quv motivlarini shakllantirish uchun fanlararo aloqani takroriy bilimlarga yo'l qo'ymagan holda aniq amalga oshirish;
- ta'lim-tarbiya jarayoning faol, innovatsion, noan'anaviy, ijodiy uslublari va shakllarini qo'llash.

Texnologiya tushunchasining mazmuni inson faoliyatining ma'lum bir sohasiga ko'ra ochib beriladi. Masalan, ishlab chiqarishda: foydali qazilmalarni qazib olish, metallarga ishlov berish ham kitob bosib chiqarish texnologiyalar kabi jumladar qo'llanilar edi [4].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Ta'lim texnologiyasi uch bosqichdan iborat ko'plab operatsiyalarni qamrab oladi: loyihalashtirish, amalga oshirish, nazorat qilish va baholash.

Loyihalash – mo'ljallangan maqsad va uni amalga oshirish usul va vositalari yig'indisini aniqlashdan iborat. Bu blok doirasida quyidagi ketma-ketlikda operatsiyalar amalga oshiriladi:

- ta'lim texnologiyasini amalga oshirish vaqtini aniqlash (o'quv choragi, yarim yilligi, yillik va butun o'qitish davri uchun);
- o'quv materiallarini tahlil etish; maqsad va didaktik vazifalarni ajratib olish;
- o'quv materiallarini ma'lum tuzilmaga keltirish va vaqt bo'yicha taqsimlash;
- bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish bosqichlari, shuningdek, shaxsning sifat va fazilatlarini rivojlantirishni aniqlab olish; talabalarning qiziqtirish usuli va vositalarni aniqlash.

Amalga oshirish bloki - bu loyihalash-tuzish blokida qo'yilgan maqsadni amalga oshirish jarayoni.

Nazorat qilish, nazorat blokining vazifasi – qo'yilgan maqsadni amalga oshirish maqsadida joriy, oraliq va yakuniy nazoratlarni o'tkazish, ya'ni muntazam ravishda teskari aloqani ta'minlash va axborotga qayta ishlov berishdan iborat.

Matematika darslarida shaxsga yo'naltirilgan raqamli-pedagogik texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shaxsga yo'naltirilgan matematikaga o'qitish texnologiyasi quyidagi maqsadlarni o'z ichiga oladi:

- 1) har bir talabani matematikaga qiziqtirish va hamkorlik muhiti sharoitlarida uni rivojlanishini ta'minlash;
- 2) talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish;
- 3) har bir bolaning shaxsiy bilish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- 4) shaxsga o'zini bilish, o'z o'rnini topish, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga yordam berish.

Natijalar. Matematika ta'limida raqamli-pedagogik texnologiyalarga asoslangan dars loyihalaridan foydalanish: birinchidan, ta'lim jarayonida turli modellarni foydalanishga yo'l ochadi; ikkinchidan, mavzulararo va predmetlararo uzviylik ta'minlanadi, uchinchidan, nazariya va amaliyot uzviyligini ta'minlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, to'rtinchidan, amaliy darslarni tabaqalashtirish va individuallashtirishga yordam beradi; beshinchidan, talabalarning mustaqil ishlashlari uchun imkoniyat yaratiladi. O'tilgan mavzularni takrorlash va umumlashtirish talabalarda alohida tushunchalarni hosil qilibgina qolmasdan, balki bir butun, yaxlit jarayon mohiyatining anglanishi, ta'lim uzviyligining idrok etilishi uchun yordam beradi. Har bir talabaga uning shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda bilim berish sharoiti yaratiladi.

Axborot texnologiyasi - kompyuter texnologiyasi sanalib, ta'lim oluvchilarning axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi, ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantiruvchi, optimal yechimlarini mustaqil yechishga va topishga o'rgatuvchi, tadqiqotchilik faoliyatlarini kuchaytiruvchi texnologiyadir. Kompyuterli o'qitishda o'rgatuvchi texnologiyalarni qo'llash natijasida o'quv maqsadlariga samarali erishiladi [2].

Xulosa va munozara. Shunday qilib, matematika ta'limida uzviylikni ta'minlovchi raqamli-pedagogik texnologiya elementlarini qo'llash uchun umumlashtirish va takrorlash darslarini chuqur tahlil qilish, ularning mazmunini hamda talabalarning mavjud bilim darajalarini aniqlash, sinf (auditoriya) xonasini texnik vositalar bilan jihozlash, ta'lim jarayonini zaruriy axborot vositalari bilan ta'minlash va nazorat ishlarini oldindan rejalashtirish talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik - didaktik asoslari. (Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida): Ped. fan. doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. –T.: O'zPFITI, 2016. – 264
2. Bershadskaya M.D. va boshqalar. Turli darajadagi ta'lim dasturlari uzluksizligi to'g'risida // Ta'limdagi innovatsiyalar. – Moskva, 2012. – No 5 – S. 45-55.
3. Beloborodova S.V. Nima uchun ular maktabda logarifmlarni o'rganishadi? // Maktabda matematika. – Moskva, 2014. – 8-son. – 35-39-betlar.

4. Begimqulov U.Sh. Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagogik ta'limni tashkil etish // Pedagogik ta'lim. jur, 1 - son, 2014.

5. A.J. Seytov, F.X. Abdumavlonova. MAPLE matematik paketi yordamida geometrik masalalarni yechish. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 2021. T.2 No 6 Pp.933-941

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada pedagogik tizimni takomillashtirish va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli tadbiq etish va fan mazmuniga yaxlit qarashni shakllantirishdagi ahamiyati, matematika ta'limida uzviylikni ta'minlovchi raqamli-pedagogik texnologiya elementlarini qo'llashning asosiy masalalari va ularni hal qilish darajasi berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены важность совершенствования педагогической системы и успешного применения педагогических технологий в образовательном процессе и формирования целостного представления о содержании науки, основные вопросы использования элементов цифровых педагогических технологий, обеспечивающих последовательность в обучении математике, и уровень их решения.

SUMMARY

This article presents the importance of improving the pedagogical system and the successful application of pedagogical technologies to the educational process and the formation of a holistic view of the content of science, the main issues of using digital-pedagogical technology elements that ensure coherence in mathematics education, and the level of their solution.

PEDAGOG-TARBIYACHINING AXBOROT KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING YONDASHUVLARI

Uteuliyev J. N.

Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti 2-kurs magistranti

Tayanch soʻzlar: pedagog-tarbiyachi, axborot kompetentligini shakllantirish, rivojlantirish, taʼlim, bilim, maʼlumot, axborot-kommunikatsiya va texnologiyalari, texnologiyalar va zamonaviy texnik vositalar.

Ключевые слова: педагог-воспитатель, формирование и развитие информационной компетентности, образование, знания, информация, информационно-коммуникационные и технологии, технологии и современные технические средства.

Key words: teacher-educator, formation and development of information competence, education, knowledge, information, information and communication technologies, technologies and modern technical means.

XXI asr - taʼlim, bilim, maʼlumot, axborot-kommunikatsiya va texnologiyalari asri hisoblanadi. Ommaviy kompyuterlashtirish, innovatsiyalarini joriy etish va rivojlantirish axborot texnologiyalari sanoat ishlab chiqarishida yutuqlarga olib keldi.

Oʻzbekistonda maktabgacha taʼlim tashkilotlarda pedagog-kadrlarni ilmiy salohiyati va kasbiy kompetentligini oshirish boʻyicha tizimli ishlarni tashkil qilishga alohida eʼtibor qaratilmokda. Jumladan, “Maktabgacha taʼlim va tarbiya toʻgʻrisidagi” 2019yil 17-dekabrda Oʻzbekiston Respublikasi qonuni, maktabgacha taʼlim va tarbiya sohasidagi munosabatlarni tartibga solish boʻyicha ustuvor vazifalar belgilangan. Shu nuqtayi nazardan hozirgi kunda pedagog-tarbiyachilarning kasbiy kompetentligining barcha kompetensiyalarni oshirish, yuqori malakali kadr tayyorlashda dolzarb vazifa hisoblanadi.

Bugungi kunda mehnat bozorida pedagog-tarbiyachining ularga qoʻyiladigan kasbiy talablar mutaxassislarning raqobatbardoshligi oshdi. Boshqalar qatori zamonaviy pedagog-tarbiyachining fazilatlariga, axborot va kommunikatsiyalardan professional foydalanishni: texnologiyalar va

zamonaviy texnik vositalar; rivojlangan aloqa muhiti; axborotni izlash, tahlil qilish va qayta ishlash, yangi bilimlarni olish va h.k. oʻz ichiga qamrab oladi. Shu sababli, keng kompetensiyalar qatoriga alohida oʻrinni axborot kompetensiyasi egallab kelmoqda.

Pedagog-tarbiyachining axborot kompetentligi tushunchasi “jamiyat va ta’limning axborotlashtirilishi sharoitlarida pedagogik vazifalarni samarali hal qilish imkonini beradigan axborot jamiyati subyekting kasbiy va oʻziga xos bilimlari, mahorati va sifatlarining integratsiyalashuvi asosida yuzaga keladigan murakkab individual-psixologik hosila” sifatida belgilanadi.

Tadqiqotlarida koʻrsatib oʻtilganki, «axborot kompetensiyasi» va «axborot kompetentligi» tushunchalari -pedagogikaning hozirgi rivojlanish bosqichida yetarlicha keng va samarali aniqlangan (Dvoreskiy S.I., Tarov V.P., Muratova O.B. Zayseva, A.L. Semyonov, N.Yu. Tairova, O. M. Tolstoy). [2,3,].

IFLA(International Federation of Library Associations) prezidenti Kay Raseroka «axborot kompetensiyani» tushunchasini savodxonlik «uning turli qirralarini belgilaydigan atamalar orqali, Bu kompyuter savodxonlik; raqamli savodxonlik, informatsion texnologiya savodxonlik, resurslardan vakolatli foydalanish Internet; kutubxona resurslaridan oqilona foydalanish; vakolatli foydalanish ommaviy axborot vositalari; koʻp tomonlama kompetensiya; ogʻzaki savodxonlik kabi tushunchalarni ilgʻor suradi. [1].

Sh.S. Sharipovanning tadqiqot ishida, kasbiy kompetentlikning takomillashtirilgan tarkibiy tuzilmasi ishlab chiqilgan va axborot kompetensiyasi xaqida fikr yuritilib, “axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalar boʻyicha kompetensiya – ixtisoslik fani oʻqituvchisining axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yigʻish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, oʻrinli va samarali foydalanish, turli xil informatsion resurslar bilan ishlash, doimiy ravishdagi mustaqil bilim oshirish faoliyati, raqamli texnologiyalardan foydalanish boʻyicha bilim va koʻnikmalarining shakllanganlik darajasidir” deb ta’rif berilgan.

Pedagog-tarbiyachining kasbiy malakasiga zamonaviy talablarni aks ettiruvchi pedagogning axborot kompetentligi struktura tuzish uchun modellashtirishga umumiy yondashuvlarni, uning tuzilmasidagi asosiy komponentlarni guruhlash tamoyillarini nazariy asoslash zarur boʻladi. Malakaviy talablar odatda koʻp jihatdan oʻqitish maqsadini va bundan kelib chiqib, uning mazmuni, metodlar, vositalarini belgilab beradigan “mutaxassis modeli (yoʻnalishi)”ga olib kelinadi. Klassik yondashuvga binoan bu talablar malakaviy shkalalar (taksonomiya) asosida mutaxassis bilimiga, mahoratiga, koʻnikmalariga va shaxsiy sifatlariga talablar koʻrinishida shakllantiriladi.

Mazkur yondashuv o'zining afzal tomonlariga qaramasdan, kasbiy yoki o'quv-kasbiy faoliyat uchun emas, balki o'quv-bilishga doir faoliyat uchun ko'proq mos keladi.

Kompetensiyalar deganda AKT asosida mazkur guruhdagi pedagogik vazifalarni (pedagogik diagnostika vazifalari, pedagogik loyihalash vazifalari va shu kabilar) hal qilishga qobiliyatini tushunamiz[4]. Ya'ni, shaxsning o'zaro bog'langan sifatлари, faoliyat bo'yicha bilim, mahorat va ko'nikmalarning uyg'unlashgan shakli jamlanmasini tushunamizki, bunda ular ta'lim rivojlanishining hozirgi zamondagi bosqichida qo'yiladigan kasbiy maqsadlarga erishish imkoniyatini beradi.

Axborot kompetensiyasi - bu bilim, ko'nikma va malakaga egalik qilishdir, ulardan yangi axborot texnologiyalari yordamida ma'lum bir ijtimoiy va kasbiy vazifalarni hal qilishda foydalanish tajribasi, shuningdek qobiliyat kasbiy sohadagi bilim va tajribalarini takomillashtirish. Bir vaqtning o'zida bilim, ko'nikma va sharoitlarda o'zini tutish usullarini safarbar qilish aniq faoliyati tushuniladi.

Axborot kompetentlik - bu integral sifat shaxsiyat, bu tanlov, o'zlashtirish, qayta ishlash jarayonlarining aksi natijasidir, axborotni optimal maxsus turga aylantirish va yaratish rivojlantirish, qabul qilish, bashorat qilish va amalga oshirishga imkon beradigan bilim faoliyatning turli sohalarida optimal yechimlarni topa olish qobiliyatidir.

Umumiy didaktik nuqtayi nazardan quyidagi shakllanish bosqichlari texnik ta'lim tizimidagi mutaxassislarning axborot kompetensiyasi: kompyuter savodxonligi, axborot savodxonligi, axborot kompetensiyasi.

Kompyuter savodxonligi - minimal bilim va ko'nikmalar to'plamini o'zlashtirish, shaxsiy kompyuterda ishlash, informatika asoslari va ma'nosini tushunish, jamiyat hayotidagi axborot texnologiyalarini o'zlashtirish. Kompyuter savodxonligi axborot jamiyatida inson faoliyati uchun yetarli emas.

Axborot savodxonligi- axborot belgilar bilan kurashishning eng yaxshi usuli, modellar, ma'lumotlar, ma'lumotlar va ularni manfaatdor iste'molchiga taqdim yetish, nazariy va amaliy muammolarni hal qilish uchun; takomillashtirish mexanizmlari, axborotni ishlab chiqarish, saqlash va uzatish uchun texnik muhit; tizimni rivojlantirish, o'qitish, odamni axborot resurslaridan samarali foydalanishga tayyorlash, axborot va telekommunikatsiya bilimlardan xabardorligi.

Pedagog-tarbiyachi professionalizmi darajasiga zamonaviy talablarni modellashtirishda mazkur yondashuvning qo'llanilishi kasbiy ta'limning

rivojlanishidagi umumjahon tendensiyalari hamda uning ilmiy paradigmasining o‘rin almashinuvi bilan bog‘liqligi muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов. Европейский Фонд образования [Текст]. — ЕФО, 1997.
2. Двореский С.И., Таров В.П., Муратова Е.И. Информационные технологии в подготовке инженеров // Высшее образование в России. 2001. №3. С.130-135.
3. Петухова Т.П. Современная парадигма информационного общества как основа стратегии формирования информационной компетенции специалиста // Вестник Оренбургского государственного университета. 2005. №1 (39). С. 116-123.
4. Савелева О.А. Развитие информационной и коммуникативной компетентностей в системе информационной подготовки студентов-психологов на основе информационно-образовательной среды: Дис. ... канд. пед. наук/ Красноярск, 2004.
5. Mavlonov N.Sh Raqamlashtirish muhitida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining axborot kompetentligini rivojlantirish p.f.f.d.(RhD) dis.avtoreferat – T.: 2023. 57 b.
6. Olimov Q.T., Mavlonov N.Sh. O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini pedagog kadrlar bilan ta’minlash va ularning kompetensiyasini oshirish jarayonining rivojlanish tendensiyasi va istiqbollari. /– B. 21-23
7. N.Sh.Mavlonov The impact of the use of digital technologies on improving the quality of work of preschool organizations// <https://doi.org/10.5281/zenodo.8036458>.

РЕЗЮМЕ

Ушбу маколада педагог-тарбиячиларнинг ахборот компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришнинг йўллари тўғрисида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о путях формирования и развития информационной компетентности педагогов-воспитателей.

SUMMARY

This article talks about ways to form and develop the information competence of educators.

MATEMATIKANI O‘QITISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISH HAMDA KREATIVLIKNI OSHIRISH MASALALARI

Urinbayev S.Q.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti v.b. dotsenti

Tayanch so‘zlar: axborot texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, metod, matematika, o‘qitish, innovatsiya, integratsiya, kreativlik, kompetentlik.

Ключевые слова: информационные технологии, цифровые технологии, метод, математика, обучение, инновация, интеграция, креативность, компетентность.

Key words: information technology, digital technologies, method, mathematics, teaching, innovation, integration, creativity.

Yosh avlod tarbiyasi va bilim olishi ta’lim dasturining eng dolzarb va ustuvor vazifalardan biri deb e’tirof qilinadi. Bizning kelajagimiz, qolaversa, mamlakat kelajagi aynan bugungi yoshlarimiz qo‘lida ekan, kadrlarimizni jismonan va ruhan barkamol qilib tarbiyalash, har sohada yetuk mutaxassis bo‘lishlariga hissa qo‘shish, yangiliklardan xabardor bo‘lishlariga yordam berish, xorijiy tillarni mukammal bilishlari, dunyoqarashlarining kengayishi, jumladan, iqtisodiyot, siyosat, rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlaridan yaqindan xabardor bo‘lishlariga, ularning tarbiyasi va ta’limiga e’tibor qaratishga barcha professor-o‘qituvchi birdek mas’uldir. Buning uchun hozirda o‘qitishning ilg‘or usullarini joriy etish orqali yoshlarga mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish, jahon sivilizatsiyasi yutuqlaridan boxabar bo‘lishlari, axborot resurslaridan keng foydalanishlari uchun shart-sharoit yaratish yo‘lida tinmay ijod qilinmoqda.

Bugungi kunda ta’lim sohasini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz, ta’lim samaradorligini oshirish yo‘lida qo‘llanilayotgan turli intensiv metodlarsiz tasavvur qilish qiyin. Yangi zamonaviy pedagogik uslublardan biri bo‘lgan interfaollik ham dars jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish uslublaridan biri bo‘lib, bunda talabalarni guruhlariga bo‘lib dars o‘tish, ularni

erkin fikrlashga, bilim almashishga chorlash yaxshi samara beradi. Interfaol soʻzi inglizchadan olingan boʻlib, oʻzaro harakat qilmoq degan maʼnoni beradi. Bu usullar talabalardan axborotlarni oʻzlashtirish jarayonidagi faollikni, ijodkorlik, mustaqillikni shakllantiribgina qolmay, oʻqitish maqsadlarining toʻliq amalga oshishiga yordam beradi.

Dars davomida zamonaviy texnologiyalarni qoʻllash talabalarda oʻziga ishonch, erkin fikr yuritish, xatto, fanga yangilik kiritish va dunyoqarashini yangicha qarashlar bilan boyitish, malaka va koʻnikmalarining ortishi kabi imkoniyatlarni bermiqda [3].

Bunday zamonaviy metodlar oʻzaro harakat, talabalarining faolligi, guruh tajribasiga tayanish, majburiy qayta aloqa tamoyillariga asoslanadi. Oshkoralik, ishtirokchilarning oʻzaro harakati, ularning dalillari tengligi, hamkorlikdagi bilimlar banki, oʻzaro baholash va nazorat imkoniyati bilan belgilanadigan taʼlimiy muloqot manbai yaratiladi.

Matematika darslarida faol oʻqitish metodlaridan foydalanish shaxsning rivojlanishini ham uygʻunlashtiradi, ham motivatsin ruhiyat bagʻishlaydi. Zamonaviy va ilgʻor texnologiyalar bilimlari bilan yaqindan faoliyat olib borayotgan pedagoglar tomonidan anʼanaviy taʼlim texnologiyasidagi kamchiliklarga javob topish, samarali uslublarni takomillashtirish, talabaning aqliy mehnatini amalga oshirish usullarini izlashlari natijasida oʻziga xos taʼlim usuli vositalari yaratildiki, ularning natijasida yangi pedagogik qarash, zamonaviy pedagogik fikrlash tarzi bilan bir qatorda yangi pedagogik texnologiyalar vujudga keldi.

Innovatsiya jarayonlari, ularning funksiyalari, rivojlanish qonuniyatlari, mexanizmlari va ularni amalga oshirish texnologiyalari, boshqarish tamoyillarining pedagogik asoslarini oʻrganish oliy taʼlim muassasalarining oʻquv-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogika hamda psixologiya fanlari yutuqlari asosida jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi. Anʼanaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, uni faoliyatni faollashtiruvchi metodlar bilan boyitish talabalarining oʻzlashtirish darajasining koʻtarilishiga sabab boʻladi.

Yuqorida aytib oʻtgan misollarimizdan koʻrinib turibdiki, oʻquv jarayonida zamonaviy ilgʻor texnologiyalaridan qanchalik keng foydalanilsa, talabalarining dunyoqarashi, intellektual salohiyati shunchalik rivojlanadi. Demak, bugun interfaol usullar, yangi pedagogik texnologiyalari va mediataʼlim sirlarini nazariy jihatdan puxta oʻrganib, amaliyotda yetarli darajada qoʻllash maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, oʻquv jarayoni quriladigan tayanch psixologik-

pedagogik mazmunga ham bog'liqligini nazarda tutgan holda darsni to'g'ri tashkil qilish kerak.

Jahonda bo'lajak matematika o'qituvchilari kasbiy tayyorgarligi mazmunini kompetentli yondashuv asosida takomillashtirishda muammoli ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, milliy o'quv dasturlarining yangi avlodini ishlab chiqish, matematika fanini o'qitishning raqamli texnologiyalarga asoslangan o'quv-uslubiy ta'minotini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda [2, 3]. Ayniqsa, o'quvchi-talabalarning matematik savodxonligini rivojlantirishga doir xalqaro baholash dasturlarini (PISA, TIMSS) keng joriy etish, bo'lajak matematika o'qituvchilarining innovatsion-kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, axborot ta'lim muhiti sharoitida kreativ kompetentlikni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, matematika fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish borasida olib borilayotgan islohotlar bo'lajak matematika o'qituvchilarini tayyorlashning metodik tizimini rivojlantirish, matematika va umumta'lim fanlarini integratsiyalash, ilg'or o'qitish metodlari va texnologiyalarini tadbiq etish imkoniyatini oshirmoqda. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish chora-tadbirlarida «Matematika sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlarining ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash, amaliy matematikani rivojlantirish va iqtisodiyot tarmoqlaridagi muammolarni modellashtirish asosida matematik yechimlarni ishlab chiqish» [1] muhim vazifa sifatida belgilangan. Bu esa, bo'lajak matematika o'qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari va metodik shartlarini aniqlashtirish, kreativlikni rivojlantirish modeli va axborot-metodik ta'minotini takomillashtirishni taqozo etadi.

Talabalarda kreativ kompetentlikni muammoli ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish metodikasiga oid jahonda olib borilgan tadqiqot ishlari [4, 5] natijasida bir qator, jumladan, quyidagi ilmiy natijalar olingan:

- talabalarining kreativ kompetentligi va shaxsning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy konseptual asoslari ishlab chiqilgan (Malayziyaning Utara universiteti);
- talabalarining individual xususiyatlarini hisobga oluvchi va matematikani o'qitish jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kreativ kompetentlikni rivojlantirish modellari takomillashtirilgan (Kent universiteti);

- bo'lajak matematika o'qituvchilarida kreativ kompetentlikni rivojlantirishning STEAM-ta'lim texnologiyalari ishlab chiqilgan (Singapur Milliy universiteti);
- bo'lajak matematika o'qituvchilarida kreativ kompetentlikni rivojlantirishning autodidaktik tizimi ishlab chiqilgan (Xokkaydo davlat universiteti);
- bo'lajak matematika o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning metodik mexanizmi takomillashtirilgan (Ufa davlat universiteti);
- akmeologik yondashuv asosida bo'lajak matematika o'qituvchilari kreativligini rivojlantirish tuzilmasi ishlab chiqilgan (Belarus davlat universiteti), axborot ta'lim muhiti sharoitida matematika o'qitishning modernizatsiyalashgan tizimi yaratilgan (O'zbekiston Milliy universiteti);
- kredit-modul tizimi asosida bo'lajak matematika o'qituvchilarining kreativligini rivojlantirishning individual traektoriyasi aniqlashtirilgan (Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti).

Xalqaro baholash dasturlarini mamlakatimiz ta'lim tizimiga keng joriy etish sharoitida bo'lajak matematika o'qituvchilarida kreativ kompetentlikni rivojlantirish modelini ishlab chiqish, raqamli texnologiyalarni joriy etib borish, matematika o'qitish jarayonida talabalar kreativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini asoslash, talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi matematik topshiriqlar to'plamini yaratish, matematika o'qitish jarayonida talabalar kreativ kompetentligining rivojlanganlik darajasini aniqlash va baholashning diagnostik tizimini ishlab chiqish zarurati dolzarbdir.

Adabiyotlar:

1. Bekmuratov T.F., Dadabaeva R.A. Информационные системы в образовании // Ta'limda axborot texnologiyalari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. – T.: TDPU, 2000.
2. Yangi pedagogik texnologiya: tahlil, ta'rif, mulohazalar: Maqolalar to'plami. – T., 2010.
3. Mitina L.M. O'qituvchining kasbiy faoliyati va salomatligi: Proc. soch turmagi uchun nafaqa. oliy ta'lim muassasalari. - M.: "Akademiya", 2015 yil;
4. Xutorskoy A.V. Asosiy va predmetli kompetensiyalarni loyihalash texnologiyasi. Ta'lim maktabidagi innovatsiyalar. Dars metodikasi: ilmiy ishlar to'plami. - M.: GNU ISMO RAO, 2016. - B. 65-79
5. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik - didaktik asoslari. (Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida): Ped. fan. doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. –T.: O'zPFITI, 2016. – 264
6. Bershadskaya M.D. va boshqalar. Turli darajadagi ta'lim dasturlari uzluksizligi to'g'risida // Ta'limdagi innovatsiyalar. – Moskva, 2012. – No 5 – S. 45-55.
7. Beloborodova S.V. Nima uchun ular maktabda logarifmlarni o'rganishadi? // Maktabda matematika. – Moskva, 2014. – 8-son. – 35-39-betlar.

8. Begimqulov U.Sh. Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagogik ta'limni tashkil etish // Pedagogik ta'lim. jur, 1 - son, 2014.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada matematikani o'qitish jarayoniga raqamli texnologiyalarning ta'siri, axborot texnologiyalarining auditoriya muhitini o'zgartirish samaradorligi, shuningdek bular orqali talabalarda kreativlikni yuzaga keltirish masalalarining o'ziga xos jihatlari muhokama etiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается влияние цифровых технологий на процесс обучения математике, эффективность информационных технологий в изменении среды аудитории, а также конкретные аспекты формирования через них творческих способностей учащихся.

SUMMARY

This article discusses the influence of digital technologies on the process of teaching mathematics, the effectiveness of information technologies in changing the environment of the audience, as well as the specific aspects of creating creativity in students through them.

TALABALARDA INDIVIDUAL TALIM TRAEKTORIYASI ASOSIDA KREATIV FIKRLASH

Xujayarova N.S.

Qarshi Davlat universiteti "Pedagogika kafedrasi" o'qituvchisi.

Tayanch so'zlar: pedagogik jarayon, kasbiy kompetentlik, ta'lim traektoriyasi, individual traektoriya, kreativlik, motiv.

Ключевые слова: педагогический процесс, профессиональная компетентность, образовательная траектория, индивидуальная траектория, креативность, мотив.

Key words: pedagogical process, professional competence, educational trajectory, individual trajectory, creativity, motivation.

Kirish. Bugungi kunda individual ta'lim malakali, raqobatbardosh, sifatli kadrlar tayyorlash, mustaqil shaxslarni tarbiyalashning eng zamonaviy hamda samarali usullaridan biri sanaladi. Pedagogik ta'lim traektoriyasi talabaga nafaqat individual o'qish, balki darsdan tashqari izlanish, ijodiy ishlarni rivojlantirish, bo'sh vaqtini unumli tashkil etishga sharoit yaratadi. Shu boisdan individual ta'lim traektoriyasini shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb talablaridan biridir.

Masalan, bir vaqtlar ta'limda umumiylik, barcha o'quvchilarni bir xil, o'zgarmas dasturlar asosida o'qitish shakli keng qo'llanilgan bo'lsa, bugunga kelib esa aksariyat davlatlarda individual ta'limga faol qo'llanilib kelmoqda. Bu uzluksiz ta'limning har bir bosqichida tatbiq etilyapti. Ta'limning maktabgacha, maktab, oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi bosqichlarida individuallikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu zamonaviy tilda ta'lim traektoriyasi deb yuritiladi.

Pedagogika fanida sharoitlar shaxsni rivojlantirish omillarining ta'siriga hissa qo'shadigan yoki to'sqinlik qiladigan tashqi va ichki holatlar sifatida qaraladi, masalan: faoliyatga tayyorlik, atrof-muhitni rag'batlantirish, moddiy, ta'lim resurslarni qo'llab-quvvatlash va boshqalar.

Ta'lim traektoriyasi har bir talabaning ta'limda shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishning individual shakli bo'lib, ta'lim jarayoni davomida yigit-qizlarning tashkiliy, ijodiy va boshqa shaxsiy qobiliyatlari aniqlanadi hamda shunga mos ravishda yo'naltiriladi. Ya'ni har bir talaba bilan uning qiziqishlari, kasbiy istaklari asosida individual ishlanadi.

Keng ma'noda sharoitlar, sabablar, rivojlanish omillari, texnologiyalar, usullar, o'qitish vositalari, ta'lim, boshqaruvni qo'llab-quvvatlash, pedagogik qo'llab-quvvatlash va o'zaro ta'sir va boshqalar sifatida talqin etiladi.

"Individual kasbiy rivojlanish traektoriyasi"dagi traektoriya tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu tushunchaga O'zbekiston milliy ensiklopediyasida shunday ta'rif beriladi: "Traektoriya (lotincha traectorius - harakatga oid) - fazoda harakatlanayotgan moddiy nuqta hosil qiluvchi chiziq. Moddiy nuqtalardan iborat tizim harakatlanganda uning har bir nuqtasi o'zining traektoriyasi bo'ylab harakat qiladi. Moddiy nuqtalar tizimining holati holatlar fazosida nuqta hisoblanadi va uning traektoriyasi holat traektoriyasi, deb ataladi".

Ko'pchilik fizik tushuncha - jismlarning harakati davomida qoldirgan izini tasavvur qiladi. Biroq biz so'z yuritayotgan traektoriya jismlarning emas, aynan talabalarning kelajak kasbiy faoliyatini belgilaydigan ta'limdagi traektoriyasi, ya'ni ularning sifatli ta'lim strategiyasini nazarda tutadi.

Pedagogikada "individual ta'lim yo'nalishi" tushunchasiga parallel ravishda "individual ta'lim traektoriyasi" tushunchasi mavjud. «Individual traektoriya» tushunchasi fizikadan pedagogikaga kelgan murakkab, umumiy tushunchadir.

Pedagogik oliygoh talabalarining individual talim traektoriyasi asosida kreativ fikrlash kasbiy yo'nalishini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun quyidagi asosiy pedagogik shartlar mavjud:

1. Tanlangan kasbga ijobiy munosabat va kasbiy o'zini o'zi takomillashtirishga doimiy ehtiyojning mavjudligi (kelajakdagi kasbiy faoliyat mazmuni to'g'risida aniq fikr; kasbiy motivatsiyani mustahkamlash; talabalarni faol kasbiy yo'naltirilgan faoliyatga kiritish; kasbiy aks ettirish).

2. Kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalashni faollashtirish (talabalarining o'z-o'zini takomillashtirish bo'yicha maqsadli mustaqil ishi; kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash; oliygohda o'qitishning o'quv dasturlarini amalga oshirish; talabalarni o'qitishni professionallashtirish).

3. Talabalarni kelajakdagi mutaxassislikka haqiqiy amaliy faoliyatga kiritish (oliy maktab o'qituvchilarining professionalligi; talabalarining o'quv, ilmiy va kasbiy faoliyatini samarali boshqarish; oliygohda kreativ muhit yaratish; o'qituvchining murabbiylik funksiyasi; ta'lim muassasasining ijobiy axloqiy va psixologik iqlimi).

Individual ta'lim traektoriyasining yana bir afzalligi bor. Bu talabalarning nafaqat ta'lim jarayoni, balki darsdan tashqari izlanishi, ijodiy ishlari, bo'sh vaqtini unumli tashkil etishida ham birgalikda ish olib borishdir. Buning uchun, avvalo, yigit-qizlarning pedagogik-psixologik portretini aniqlash va shu asosda ularning ta'lim traektoriyasini belgilash kerak bo'ladi.

Bolaning individual ta'lim traektoriyasini shakllantirish uchun psixologik, pedagogik va fan bilimlarini amalga oshirish va aniq maqsadlarni belgilash kerak. Ushbu jarayonda bir nechta printsiplar ishlaydi.

Birinchisi, bilim oladigan odamning pozitsiyasi aniq namoyon bo'ladigan dasturni yaratish zarurati. U o'z imkoniyatlarini, ayniqsa zaif tomonlarini hisobga oladigan individual ta'lim traektoriyasini qurishni boshlashi kerak.

Ikkinchi tamoyil atrof-muhit sharoitlarini insonning rivojlangan qobiliyatlari bilan bog'lash zarurligini anglatadi. Ushbu tamoyil quyidagicha ifodalangan doimiy ta'rif ta'limni rivojlantirishning zamonaviy sharoitlari va istiqbollari ga mos keladigan vazifalar. Ushbu tamoyilga e'tibor bermaslik butun pedagogik jarayonning yaxlitligini buzishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, bu shaxsiyatning o'zini yoki tizimdan kognitiv faoliyat qadriyatlarini yo'qotishiga yordam berishi mumkin.

Uchinchi asosiy qoida insonni texnologiyaga olib kelish zarurligini aks ettiradi, uning yordamida uning tashabbusi bilan individual ta'lim traektoriyasini qurish amalga oshiriladi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, olimlarning nuqtai nazarini o'rtoqlashar ekanmiz, o'qituvchi fundamental va maxsus kasbiy tayyorgarlik doirasida talabalar faoliyatini kelajakdagi kasbiy faoliyatni rag'batlantirish va tartibga soluvchi vazifasini bajaradigan gumanistik ideallarga asoslangan qiymat yo'nalishlarini tanlash qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltiradi.

Kreativ qiziqish faoliyatda shakllanadi va ta'limning ichki motivatsiyasi hisoblanadi. O'qituvchi o'quv ishlarini bajaradigan har bir talabaning maqsadlari o'quv faoliyati maqsadlariga mos kelishini ta'minlashi zarur.

Kasbiy ahamiyatga molik maqsadlarning motivlari va qadriyatlarini bilish o'quv jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish jarayoniga samarali ta'sir ko'rsatishga imkon beradi va kasbni muvaffaqiyatli o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Xujayarova N. S. Development of Creative Thinking Skills in Students Based on an Individual Learning Trajectory. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 12 | 2023 ISSN: 2751-756X <http://innosci.org>. | Page 89-91.

2. Xujayarova N. S. Opportunities for the development of professional competence of future primary school teachers based on a creative approach. In Volume 4, Issue 3 of ResearchJet Journal of Analysis and Inventions (RJAII) March, 2023. ISSN:2776-0960, SJIF (2022): 6.072, Impact Factor (2022): 7.655. <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/2636>. Page 119-122

3. Xujayarova N. S. Technology for the development of professional competence based on a creative approach. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education USA Conference February 28th 2023., <https://conferencea.org/index.php/conferenceas/article/view/418/424>. Page 28-31

4. Sattorova M.A. The Role of the concept of educational work of an educational organization in the formation of an inclusive environment //Eastern European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 7 No. 12, 2019. №3 Part VI ISSN 2056-5852. –P. 125-128. (13.00.00; №3) www.idpublications.org.

5. Исмоилова, Ю. Т. . Формирование педагогического мастерства и культуры речи будущего учителя в процессе профессиональной подготовки. Образование и воспитание. — 2015. — № 3 (3). — С. 9-11. — URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/9/141/> (дата обращения: 15.02.2023).

6. Бердиева, Г. Ш. (2022). Фаолиятли ёндашув-ўқувчиларда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш омили сифатида: Бердиева Гулобод Шоназаровна, Қарши давлат университети педагогика кафедраси ўқитувчиси. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (2), 86-91.

7. Shodmonova Zilola Bozorovna. Formation of Innovative Activities of Technology Teacher. European Journal of Higher Education and Academic Advancement. 2023. <http://e-science.net/index.php/EJHEAA/article/view/123>

8. А.У. Курбанова, М.К. Исмоилова. Педагогические основы целостного развития личности будущего учителя. Молодой ученый, 868-869 <https://elibrary.ru/item.asp?id=25452850>

РЕЗИОМЕ

Maqolada individual ta'lim, malakali raqobatbardosh, sifatli kadrlar tayyorlash, mustaqil shaxslarni tarbiyalashning zamonaviy samarali ijodiy ishlarni rivojlantirish, kreativ kasbiy yo'nalishini muvaffaqiyatli shakllantirishning pedagogik shartlari bayon etilgan.

РЕЗИОМЕ

В статье изложены педагогические предпосылки развития современной эффективной творческой работы, успешного формирования креативной профессиональной направленности индивидуального обучения, подготовки квалифицированных конкурентоспособных, качественных кадров, воспитания самостоятельных личностей.

SUMMARY

The article describes the pedagogical conditions for the development of modern effective creative work of individual education, training of qualified competitive, quality personnel, education of independent individuals, the successful formation of a creative professional direction.

UMUMTA'LIM MAKTABLARINING IJTIMOIIY-MADANIY VA MA'RIFIY SOHASI PEDAGOGIK FENOMEN SIFATIDA

Kurbanova A.O'.

Pedagogika fanlari nomzodi (PhD)

Bo'riyeva F.B.

Ingliz tili kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: klaster, texnologiya, soha, umumta'lim, maktab, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy, yondashuv, ta'lim muassasalari, raqobatbardosh, innovatsion, texnik, sanoat, loyiha, estetik tarbiyalash, axloq-odob, axloqiy va tarbiyaviy, xulq-atvor, ta'lim muassasalari, qobiliyat, ziddiyat, dunyoqarash, etuk shaxs, hamkorlik qilish.

Ключевые слова: кластер, технология, сфера, общее образование, школа, социальный, культурный, образовательный, подход, образовательные учреждения, конкурентоспособный, инновационный, технический, производственный, проектный, эстетическое воспитание, этический, морально-воспитательный, поведенческий, образовательные учреждения, способности, конфликт, мировоззрение, зрелая личность, сотрудничество

Key words: cluster, technology, sphere, general education, school, social, cultural, educational, approach, educational institutions, competitive, innovative, technical, production, design, aesthetic education, ethical, moral and educational, behavioral, educational institutions, abilities, conflict, worldview, mature personality, cooperation

Dunyo hamjamiyatining globallashuv sari borayotgan hozirgi davrida umumiy o'rta ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Umumiy o'rta ta'limda ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohani rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash hamda o'quvchilar dunyoqarashini rivojlantirish YUNESKO, Pedagogik kommunikatsiyalar va texnologiyalar assotsiatsiyasi (AQSH), uzluksiz ta'lim instituti (Rossiya), European University Institute, Max Plank Institute kabi tadqiqot markazlarining ilmiy natijalari alohida o'rin tutadi. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohani rivojlantirishda o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish, modellashtirish, tadqiq etish dolzarbligicha qolmoqda.

Jahonda ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohani rivojlantirish amaliyoti tendensiyasini yanada takomillashtirishda umumta'limning davlat ta'lim

standartini tasdiqlash maktab oldiga avvalgidan ko'ra sifat jihatidan yangi, beqiyos murakkab vazifalarni qo'yadi. Ta'lim - tarbiya jarayoniga klasterli yondashuvni joriy etish qo'shimcha ta'lim xizmatlari ko'lamini kengaytirish orqali o'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatning yanada rivojlangan tizimini yaratishni talab qiladi, bu esa o'z navbatida maktabning ochiq jamiyatda keng doiradagi muassasalar va tashkilotlar bilan ijtimoiy sheriklik va o'zaro tarmoq hamkorligini rivojlantirishni talab qiladi. Ta'lim oluvchi shaxs atrofida maktabning yagona ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohasini rivojlantirish uning ijodiy qobiliyatlarini maksimal darajada oshirish va uning qiziqishlari, moyilliklari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual ta'lim trayektoriyasini qurishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda ham barcha sohalar qatori umumiy o'rta ta'limni ham tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratilyapti. 2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yettita ustuvor yo'nalishi bo'yicha Taraqqiyot strategiyasida "Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish" ustuvor vazifa etib belgilandi. Bu esa, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarni qobiliyatlarini va dunyoqarashini rivojlantirish, umumiy o'rta ta'limning ma'naviy-ma'rifiy sohalarini yanada takomillashtirish, texnologiyalarini ishlab chiqish zaruriyatini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz umumtalim maktablari tizimida amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlari va islohatlari, zamonaviy bilim va ko'nikmaga ega kadrlarni yetishtirish lozimligini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda umumtalim maktablarida ijtimoiy-madaniy muhitni tashkil etish va boshqarishda tarbiyaning yaxlitligi va tarbiyaning tizimliliigi jarayoniga e'tibor berilmoqda. Tarbiyaning yaxlitligi bolani tarbiyalash va o'qitish jarayonlarining, shuningdek, o'quvchilarning jamiyat talablari asosida kamolotga yetkazish va shakllantirishga qaratilgan maqsadning ajralmas biriligi sifatida namoyon bo'ladi.

Inson tarbiyasiga qo'yiladigan, uning hayotida yuzaga keladigan talablar darajasi o'rtasidagi ziddiyatlarni bo'nda asosiy manba bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy umumiy o'rta ta'lim muassasasining ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohasi tarmoqlangan, tarmoq o'zaro ta'sir sharoitida shakllangan, integrativ umumiy birlikka ega bo'lgan, murakkab boshqariladigan ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy klasterdan iborat. Klasterli ta'lim sharoitida xususiy va davlat sherikchiligidagi kadrlar tayyorlashga qaratilgan tarmoq o'zaro hamkorlik samarasi uning qanday boshqarilishiga nazariy jihatdan bog'liq. Shuni hisobga olgan holda aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim muassasasining

yagona ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohasi yagona makonda ma'lum bir hududning o'ziga xos muammolarini hal qiladigan va uning imkoniyatlaridan foydalanadigan mahalliy ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy klaster vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy soha tushunchasi ko'plab tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida o'rganib chiqilgan. Pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, olimlar ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohani har bir shaxsning rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirishini ta'minlaydigan maxsus va refleksiv tashkil etilgan elementlar to'plami, o'quvchilar va o'qituvchilarning shaxsiy va ijodiy rivojlanishi uchun pedagogik shart-sharoitlar tizimi, shaxsni rivojlanishi, ta'lim va tarbiya muhiti sifatida ko'rib chiqadilar. Gatal'skiy V.D., Abdrakipova G.R., Gladchenkova N.N., Kondratyeva Y.A., Makarenko Y.V., Nichipurenko I.M., Usataya N.V., Shigaleva N.V. va boshqalarning tadqiqot predmeti ijtimoiy madaniy va ma'rifiy soha hisoblanadi. Ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohani shaxsni rivojlantirish manbai bo'lib xizmat qiladigan hayotiy va kasbiy vazifalarni muvofaqiyatli hal etish xizmat qiladi.

I.Y.Murzina mintaqaviy ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohani hududiy jihatdan mustahkam bog'langan va o'zaro ta'sirga ega bo'lgan tizimlarning alohida klasteri deb ta'kidlaydi. Mintaqaviy madaniy - ma'rifiy soha murakkab tashkil etilgan voqelik bo'lib, uning asosiy komponentlari madaniyat va ma'rifat sohalariga egallaydi, mintaqadagi inson faoliyati jarayonini faollashtiradi va aholining o'ziga xos xususiyatlarini hamda turmush tarzini belgilab beradi.

I.Y.Murzinaning fikricha, ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy soha shaxsning ongida u yaxlit idrok qilinadi, tashkiliy va institutsional tomondan esa diskret, porsiyali, ya'ni muassasalar o'zaro zaif bog'langan degan nomuvofiqlikni ko'rsatadi.

Qo'shimcha ta'lim xizmatlari pedagog zimmasiga ma'naviy va ma'rifiy javobgarlikni yuklaydi, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z "Men"ining ma'nosini aniqlashi, o'zida qanday ma'naviyatni yaratishi va uni o'quvchilarga faol yetkazishi kerak.

U.N.Xodjamqulovning fikricha, Klaster yondashuvi universallik xarakteriga ega bo'lib, uning ta'lim jarayoniga tatbiq qilinishi uzluksiz ta'lim tizimida mavjud tarqoqlikni bartaraf qilish, ta'lim turlarini umumiy maqsad atrofida birlashtirish, uzviylik va uzluksizlikni qaror toptirish, o'zaro raqobat va nazorat muhitini shakllantirish, pedagogik sohada samarali vorisiylikni ta'minlovchi yaxlit tizimni yaratishga asos bo'ladi.

Sh.N.Taylakov esa, OAVda umumiy o'rta ta'lim o'quvchilar ma'naviyatini rivojlantirishga qaratilgan mavzular samaradorligini oshirish jarayoni

o'quvchilarning media savodxonligini rivojlantirish, kontentning ma'naviy ehtiyojlar va yosh hususiyatlariga mosligi, tarbiyaviy ishlar mazmuniga uyg'unligi kabi media pedagogik talablarni tadqiqqilgan, shuningdek o'quvchi-yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishga qaratilgan teleko'rsatuv va radio eshittirishlarning mazmunidan tarbiyaviy jarayonlarda foydalanish metodlari (suhbat, davra suhbat, videolektoriy, media haftaliklar) optimal media pedagogik resurslarni ishlab chiqqan. Yuqoridagilar bilan birga Sh.N.Taylakov ta'lim muassasalari, o'quvchilar va ota-onalar bilan media muloqotlar vositasida o'quvchi-yoshlar ma'naviyatiga tahdid solayotgan zararli media mahsulotlar ta'siriga qarshi kurashishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon modeli ishlab chiqqan.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy soha tushunchasining ilmiy-nazariy asoslarini aniqlab, biz umumta'lim muassasasining ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohasini rivojlantirish jarayonini pedagogik fenomen sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Umumta'lim muassasasining ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy sohasi o'quvchilarning ta'limiy va madaniy hamda dars mashg'ulotlaridan tashqari vaqtlarini samarali o'tkazish imkoniyatlarini yuqori darajada ta'minlaydigan pedagogik loyihalash va maqsadli boshqaruvni rivojlantirish obyekti bo'lishi mumkin degan xulosaga kelamiz.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent.: O'zbekiston. 2021. –B. 465.
2. Murzina I.Y. Konsepsiya razvitiya regionalnogo kulturno-obrazovatel'nogo prostranstva / I. Y. Murzina // Chelovek v mire kul'turi. - 2013. - № 3.
3. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari // p.f.d. (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. –Chirchiq, 2020. – 60 b
4. Taylakova Sh.N. O'quvchi-yoshlar ma'naviyatini ommaviy axborot vositalari asosida takomillashtirish (teleko'rsatuvlar, radioeshittirishlar va internet xabarlar misolida) p.f.f.d. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –T.: -2018. -50 b.

РЕЗЮМЕ

Yoshlarini ma'naviy, axloqiy-estetik va jismonan sog'lom, barkamol etib tarbiyalash, ta'lim-tarbiya berish tizimini yangi bosqichga ko'tarish, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish borasida olib borilgan islohotlar natijasida o'quvchilarda xalqimiz ma'naviyati, milliy qadriyatlarini targ'iboti uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari, texnologiyalaridan samarali foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda. Vatanga sodiq, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai-nazarga ega yoshlarni tarbiyalashning ustuvor vazifalari belgilangan bo'lib, bu borada ommaviy madaniyatga qarshi kurashish mexanizmlarini yanada rivojlantirish, o'quvchilarni g'oyaviy-estetik tarbiyalash jarayonini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

РЕЗЮМЕ

В результате проведенных реформ в целях воспитания молодежи духовно, нравственно, эстетически и физически здоровой и совершенной, поднятия системы образования на новый уровень, содержательной организации свободного времени молодежи, учащейся молодежи нашей стра-

ны, есть появляются необходимые условия для пропаганды духовности, национальных ценностей, необходимость эффективного использования образовательных возможностей и технологий. Определены приоритетные задачи «воспитания молодых людей, преданных Родине, самостоятельных мыслителей, имеющих твердый взгляд на жизнь», и в этой связи дальнейшее развитие механизмов борьбы с массовой культурой, совершенствование процесса. Большое значение имеет идейно-эстетическое воспитание студентов.

SUMMARY

As a result of the reforms carried out in order to educate young people spiritually, morally, aesthetically and physically healthy and perfect, raising the education system to a new level, meaningful organization of free time for young people, students of our country, there are necessary conditions for promoting spirituality, national values, the need for effective use of educational opportunities and technologies. The priority tasks of “raising young people devoted to the Motherland, independent thinkers with a strong outlook on life” have been identified, and in this regard, further development of mechanisms for combating mass culture, improvement of the process. The ideological and aesthetic education of students is of great importance.

ТАЛАБАЛАРНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИК КОРХОНАЛАРДА КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ БЎЙИЧА ТАЖРИБА - СИНОВ НАТИЖАЛАРИ

Адизова С.Ю.

Бухоро муҳандислик – технология институти мустақил тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: билим, малака, кўникма, касбий фаолият, интеграция, юқори технологик корхона, статистик таҳлил, эҳтиёж, тайёргарлик даражаси.

Ключевые слова: знания, квалификация, навык, профессиональная деятельность, интеграция, высокотехнологичное предприятие, статистический анализ, потребность, уровень подготовки.

Key words: knowledge, qualifications, skill, professional activity, integration, high-tech enterprise, statistical analysis, need, level of training.

Кириш. Ҳозирги Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида бўлажак мутахассиснинг касбий фаолиятга тайёргарлигини ошириш, уларнинг илмий- амалий фаолиятига инновацион ёндашувларни олиб кириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Чунки мутахассиснинг тайёргарлиги пухта бўлса, таълим сифати ва амалий жараён самарадорлигига эришиш мумкин бўлади. Зеро, “янги Ўзбекистон стратегиясининг мустаҳкам таянчи ва суянчи бўладиган тарихий-маънавий омил, яъни бизнинг энг катта бойлигимиз – халқимизнинг улкан маданий мероси, интеллектуал салоҳияти мавжудлигидир. Жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг эътироф этилаётган ушбу илмий-маънавий мерос дунё маданияти ва маънавияти тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшилгани маълум. Айнан ана шу омил Янги Ўзбекистон пойдеворини яратишда, илм-фан, маънавий ва маданий фаолият, таълим-тарбия соҳаларини кенг ривожлантириш ва янги босқичга олиб чиқиш учун асос бўлмокда”.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Олий таълим муассасалари битирувчиларининг, билим ва кўникмаларини баҳолаш учун ишлаб чиқариш корхоналари билан, махсус ишлаб чиқилган сўровнома (анкета)лар ўтказилиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Юқори технологик корхоналар томонидан қўйиладиган малакавий талабларни баҳолаш учун сўровномага қуйидаги имкониятларни берадиган саволларни киритиш тавсия этилади:

- мутахассис кадрларни тайёрлаш учун танланган “60720800 (5320200) - машинасозлик технологияси, машинасозлик ишлаб чиқаришни жиҳозлаш ва автоматлаштириш” таълим йўналишлари бўйича, касбий фаолиятларнинг муҳимлиги, мураккаблиги ва бажарилиш тақрорланувчанлигининг аҳамиятини баҳолаш;
- Юқори технологик корхоналарнинг олий таълим муассасалари билан интеграциясининг тайёргарлигини баҳолаш;
- олий таълим стандартлари, ўқув режа ва дастурларини баҳолаш ва уларни такомиллаштиришга оид тавсияномаларни ишлаб чиқиш;
- ўрганилаётган таълим йўналиши бўйича мутахассис кадрларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш;
- битирувчи талабаларнинг тайёргарлик даражасини баҳолаш.

Шунингдек, техника олий таълим муассасалари битирувчи талабаларининг анкеталарига таълим муассасаларида эгалланган билим, кўникма ва малакалари даражасини уларнинг ўзлари баҳолаш имкониятини берадиган саволлар киритиши лозим.

Меҳнат бозорини ўрганиш ва касблар бўйича билим, кўникма ва малакаларга оид эҳтиёжни аниқлаш учун тайёргарлик чора – тадбирлари амалга оширилади, ўрганиш объектлари ва иқтисодиёт тармоқлари танланиши керак.

Тайёргарлик чора-тадбирлари меҳнат бозорининг таҳлилини ўрганиш ва бўлажак мутахассисларни касбий билим, кўникма ва малакаларга бўлган талабларини аниқлаш бўйича мамлакатимиз ҳамда халқаро тажрибаларни ўрганишга, семинарлар ўтказишга, тадқиқот объектларини танлаш ва баҳолашга, тадқиқот методларини ўрганиш ва воситаларини ишлаб чиқишга йўналтирилган бўлиши лозим.

Иқтисодиёт тармоғини ва касбларни танлашда қуйидаги мезонларга амал қилиш лозим: иқтисодиёт тармоғи учун унинг узлуксиз ривожланиши ва касблар учун меҳнат бозорида уларга бўлган доимий талаб, ҳамда технологияларнинг ўзгариши, янада мураккаб кўникма ва малакаларни татбиқ этишни ҳисобга олган ҳолда, ишчи ўқув режа ва ишчи ўқув дастурларни такомиллаштириш эҳтиёжи. Иқтисодиёт тармоқларини танлаш, мос равишда, ҳудудларни танлаш билан ҳам шартланган бўлиши лозим.

Меҳнат бозори таҳлили билим, кўникма ва малакаларга бўлган эҳтиёжларни ўрганишда тадқиқот методлари ва тадқиқот босқичларининг кетма-кетлигига қуйидагилар киради.

Тадқиқот методлари: иқтисодиётнинг танланган тармоғида юқори технологик корхоналар, олий таълим муассасалари бўлажак мутахассислари билан сўровномалар (анкета сўровлари) ва давра суҳбатлари (интервью) ўтказишдан фойдаланиш тавсия этилади.

Юқори технологик корхоналарни (иш берувчиларни) танлаш техника олий таълим муассасалари ва технологик корхоналар ўртасида ўрнатилган интеграцияни ёки ҳудудлардаги меҳнат бозорларида ўрганилаётган йўналишлар бўйича мутахассислар танловини амалга ошираётган технологик корхоналарнинг (иш берувчиларнинг) эркин танловини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Натижа ва муҳокамалар. Талабаларни юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёрлаш механизмини такомиллаштиришдаги тадқиқот ишилари қуйидагича олиб борилган:

- ўрганилаётган предметни ҳисобга олган ҳолда анкета сўровномалари ишлаб чиқиш;
- ўрганиш объектини танлаш;
- интервьюер ва супервайзерларни танлаш;
- технологик корхоналар сўровини ўтказиш методи бўйича интервьюер ва супервайзерларни тайёрлаш (тренинг ўтказиш), йўриқномалар материаллар билан таъминлаш (анкеталар, йўриқномалар ва ҳ.з.);
- маълумотларни киритиш, ишлов бериш ва ўрганиш натижаларини таҳлил қилиш учун зарурий дастурларни ишлаб чиқиш;
- ўрганишни ташкил этиш ва ўтказиш;
- ўрганиш натижалари бўйича маълумотларни киритиш, ишлов бериш ва якуний ҳулосаларни олиш;
- тармоқ стандартлари, ўқув режа ва дастурларни такомиллаштириш бўйича тавсияларни тайёрлаш.

Мазкур тадқиқот қуйидаги натижаларга эришишга қаратилган бўлиб, у:

- техника олий таълим муассасалари ва улар билан боғлиқ бўлган юқори технологик корхоналар ўртасидаги интеграцияни ривожлантиришнинг боғловчилари сифатида, технологик корхоналарнинг ролини кучайтириш;
- меҳнат бозори миқёсида олий таълим муассасалари ва уларнинг бўлажак мутахассисларига қўйиладиган талабларни аниқлаш механизмини ишлаб чиқиш;

- тармоқ таълим стандартлари, ўқув режа ва ўқув дастурлари мазмунининг меҳнат бозори талаблари ва технологик корхоналар эҳтиёжлари билан мутаносиблигини таъминлаш имкониятини бериш каби-лардан иборат.

“Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фани бўйича ўқитиш жараёнини ўтказиш учун биз томондан ҳар бир мавзу бўйича маъ-руза, амалий ва тажриба машғулотлар тузилмаси ва технологик харита-лари ишлаб чиқилди. Технологик харитада ҳар бир мавзу бўйича машғу-лотларни ўтказиш босқичлари, фаол таълим методлари, вақт тақсимо-ти, ўқитувчи ва талаба фаолияти ёритиб кўрсатиб берилди.

Биз тажриба - синов ишлари ҳамда назорат ишларини республикамиз-нинг техника олий таълим муассасаларида ўтказдик.

Ушбу муассасаларда тажриба - синов ишларини ташкил этиш ва ўтка-зиш учун қуйидаги ишлар амалга оширилди:

- “60720800 (5320200) - Машинасозлик технологияси, машинасозлик ишлаб чиқаришини жиҳозлаш ва автоматлаштириш” таълим йўна-лишидаги “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фани бўйича назорат ва тажриба - синов гуруҳлари танлаб олинди;
- Тажриба - синов ишлари бўйича “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фанини ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш учун ўқув материаллари, тарқатма материаллар ишлаб чиқилди, ўқув услубий адабиётлари ва дидактик воситалар билан таъминланди;
- Тажриба - синов ўтказиладиган таълим муассасаларида ушбу фанни ўқитишда назарий ва амалий машғулотларни ўтказиш хоналари ҳо-лати ўрганилди.

Тадқиқотимизнинг тажриба - синов ишлари мақсади ва вазифалари қуйидагича белгиланди:

- танланган тажриба - синов таълим муассасаларида “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фанини ўқи-тиш жараёнини ташкил этиш ва ўтказишни йўлга қўйиш;
- тажриба - синов ишларида иштирок этаётган тажриба - синов ва назорат гуруҳларда “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш техноло-гияси” фанини ўқитиш бўйича методик тавсиялар, йўриқномалар, кўрсатмалар ишлаб чиқиш ва амалда жорий этиш;
- ўқитиш жараёнида талабаларни фаоллаштиришга қаратилган фаол таълим методларини қўллаш;

– “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фанидан талабаларнинг назарий билим ва амалий кўникмаларини баҳолаш.

Тажриба – синов ишларини олиб боришда олинган натижаларни таҳлил қилиш, талабаларнинг касбий билим ва кўникмаларини баҳолаш учун танлаб олинган тажриба - синов гуруҳида такомиллаштирилган ишчи фан дастури асосида ишлаб чиқилган ўқитиш методикаси қўлланилди.

Назорат гуруҳларида ўқитиш жараёни амалдаги анъанавий ўқитиш методикаси асосида амалга оширилган бўлса, тажриба - синов гуруҳларида биз тавсия этган такомиллаштирилган ишчи фан дастури асосида ишлаб чиқилган ўқитиш методикаси бўйича ташкил этилди.

Назорат ва тажриба - синов гуруҳларининг натижалари, оралиқ назоратлар ўтказилиб мунтазам таҳлил қилиниб бир - бирига қиёсланиб берилди.

Биз томондан “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фанини ўқитишда назорат ва тажриба - синов гуруҳларида талабаларнинг назарий билим ва амалий кўникмаларини баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилди.

Фан бўйича ишлаб чиқилган тестлар, саволлар ва топшириқларнинг ўқув мақсади аниқ белгиланди.

Талабаларнинг билими ва кўникмалари тестлар, саволларга берган жавоблари, топшириқларни бажаришлари баҳолаш мезонлари орқали аниқланди.

Тажриба - синов ишларини қайта ишлаш ва уларни статистик таҳлилдан ўтказиш мақсадида қуйидаги параметрик қийматлардан фойдаланилди.

Ўтказилган тажриба - синов гуруҳлари ва назорат гуруҳлари натижаларининг қиёсий таҳлили:

1 - жадвал

Барча олий таълим муассасалари бўйича ўтказилган тажриба - синов натижалари

Талабаларнинг ўзлаштириш даражаси	Тажриба-синов гуруҳида m=204		Назорат гуруҳида n =207	
	Тажриба бошида	Тажриба охирида	Тажриба бошида	Тажриба охирида
Аъло	31 (15%)	80 (39%)	21 (10%)	29 (14%)
Яхши	49 (24%)	80 (39%)	56 (27%)	64 (31%)
Қониқарли	104 (51%)	44 (22%)	110 (54%)	107 (52%)
Қониқарсиз	20 (10%)	–	20 (9%)	7 (3%)

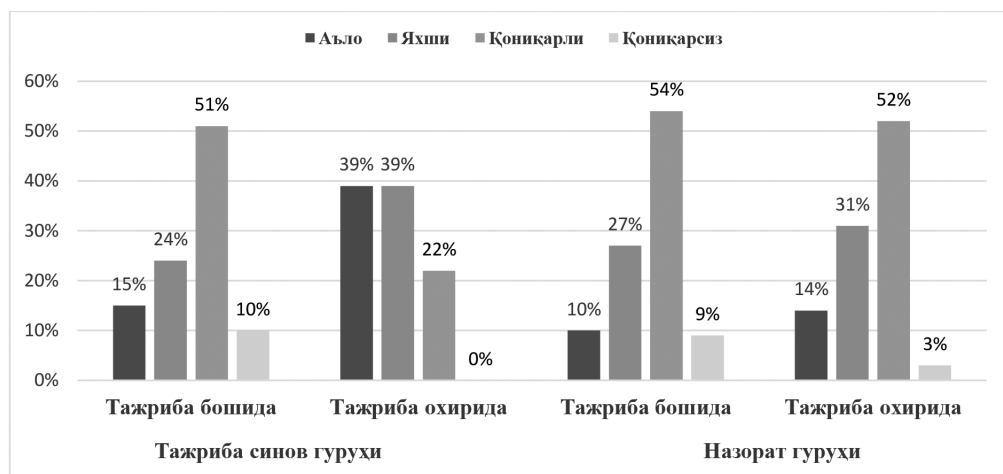

2-жадвал

Олий таълим муассасалари бўйича ўтказилган тажриба - синов натижалари ва хулосалар

№	Кўрсаткичлар	Тажриба бошида		Тажриба охирида	
		Тажриба гуруҳи m= 204	Назорат гуруҳи n= 207	Тажриба гуруҳи m= 204	Назорат гуруҳи n= 207
1	Ўртача арифметик қиймат	3,44	3,37	4,17	3,55
2	Самарадорлик кўрсаткичи	1,02		1,17	
3	Ўртача қиймат ишонч оралиғи	[3,32;3,56]	[3,26;3,48]	[4,07;4,28]	[3,45;3,66]
4	Ўртача қиймат стандарт хатолик	0,86	0,79	0,75	0,77
5	Стьюдент статистикаси (T)	0,84		8,22	
6	Кўрсаткичлар хулосаси	H ₀ гипотеза рад этилади		H ₁ гипотеза қабул қилинади	

Тадқиқотимиз натижасида, барча техника олий таълим муассасаларида тажриба - синов ишлари ниҳоясида, тажриба гуруҳидаги талабаларнинг амалий кўникмаларини ривожланганлик даражаси назорат гуруҳига

1-расм. Тажриба – синов ўтказилган техника олий таълим муассасалари бўйича натижалар диаграммаси

нисбатан 1,17 баробар юқори кўрсаткичга эга бўлди. Ушбу натижаларнинг диаграмма кўриниши қуйидагича:

Хулоса. Ушбу кўрсаткичлардан кўриниб турибдики, “60720800 (5320200) – Машинасозлик технологияси, машинасозлик ишлаб чиқаришини жиҳозлаш ва автоматлаштириш” бакалавриат таълим йўналишидаги “Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш технологияси” фанини ўқитишда тажриба - синов гуруҳида олинган натижалар назорат гуруҳига нисбатан юқори эканлиги. Бу эса олиб борилган тадқиқот ишининг 17 % га самарали эканлигини кўрсатади.

Адабиётлар:

1. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. П.ф.д. диссер. – Т., 2007. 305-б.
2. Ҳимматалиев Д.О. Касбий фаолиятга тайёргарликни диагностика қилишда педагогик ва техник билимлар интеграцияси: п.ф.д. (DSc) дисс. автореф. – Т.: 2018. - 70 б.
3. Ўринов У.А. Олий таълим битирувчиларини тайёрлашга оид илмий – услубий ишлар ва тадқиқотлар таҳлили // Муғаллим ҳәм узлуксиз билимлендириш. 2020. №1 82-87 б.
4. Adizova S.Yu., Urinov U.A. Pedagogical conditions for the development of students in industrial practice // Scopus journal. E3S Web of Conferences 284, 09017 (2021) TPACEE-2021 <https://doi.org/10./e3sconf/1051202128409017>.
5. Адизова С.Ю. Методика подготовки студентов к профессиональной деятельности на современных предприятиях // «Педагогическое образование» научно-исследовательский журнал.2023, Том4, №10 <http://po-journal.ru>
6. Адизова С.Ю. Машинасозлик йўналиши талабаларида касбий компетенциялар ва техник қобилиятини ривожлантириш имкониятлари //“Таълим ва инновацион тадқиқотлар” халқаро илмий методик журнал. (2021 йил №3) ISSN 2181-1709 (P).
7. Adizova S.Yu. Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarini yuqori texnologiyali korxonalaridagi kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosi holati tahlili // Kasb – hunar ta'limi. – Toshkent, 2021. №3.
8. Adizova S.Yu. Texnik sohada innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars berish jarayonida talabalar intellektual bilimining shakllanishi // “Yoshlarni qo'llab quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”ga bag'ishlangan professor – o'qituvchilar, ilmiy izlanuvchilar, magistrilar va talabalarining ilmiy -amaliy anjumani tezislari to'plami. Buxoro. 2021yil. 28-29 may.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада инновацион ёндашув асосида талабаларни юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёрлаш бўйича тажриба - синов ишлари натижалари ҳақида баён қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны результаты экспериментальной работы по подготовке студентов к профессиональной деятельности на высокотехнологичных предприятиях на основе инновационного подхода.

SUMMARY

This article describes the results of experimental work on preparing students for professional activities in high-tech enterprises based on an innovative approach.

O'QUVCHI YOSHLARNI VATANPARVARLIK TUYGUSINI TARBIYALASHDA XALQ PEDAGOGIKASINING AHAMIYATI

Davletmuratova E.

Nukus innovatsion institutining assistent o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim-tarbiya, vatanparvarlik, milliy qadriyatlar, pedagogika, qadriyat.

Ключевые слова: воспитание, патриотизм, национальные ценности, педагогика, духовность.

Key words: education, patriotism, national values, pedagogika, spirituality.

Mustaqil vatanimizning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellectual salohiyatli avlodni tarbiyalashga bo'g'liq. Shunday muhim vazifani amalga oshirish uchun o'z Vatanga, xalqiga, istiqloq g'oyalariga sadoqatli, erkin va mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni shakllantirish davlat ta'lim siyosatining ustivor y'onalishlaridan biridir.

Vatanparvarlik yuksak ma'naviy-axloqiy fazilat sanaladi va ota-bobolardan meros qolgan vatanni sevish, ardoqlash, urf-odatlar, qadriyatlarni e'zozlash, el-yurt ravnaqi uchun chin dildan halol mehnat qilish, Vatanni himoya qilishda namoyon bo'ladi. Barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuygu, ma'naviy qadriyatlardan biri.

Xalq pedagogikasi milliy ilmiy pedagogikasining metodologik asosi, hayotning, tafakkurning, odob-axloq, ta'lim-tarbiyaning hamma jabhasini, barcha muammolarini qamrab olishi bilan xarakterlanadi. Xalqimizning ta'lim-tarbiya sohasidagi eng yaxshi tajribalarini o'rganadi, bu esa bo'lg'usi pedagoglarni bevosita amaliy faoliyatga tayyorlashga, ta'lim tarbiya tizimini milliy ruh bilan su'gorishga yordam beradi. Zero, milliy an'analarini, urf-odatlarini har tomonlama o'rganish, ularning mazmuni va tarbiyaviy xususiyatlarini tushuntirish, ilmiy- metodik jihatdan to'g'ri foydalanish, o'quvchilarda, jamoatchilikda xalq qadriyatlariga qiziqish uyg'otish, ular asosida kishilarning madaniy, axloqiy, jismoniy, ma'naviy darajasini yuqori

saviyaga ko'tarish kabi bugungi kunning dolzarb muammolarini hal etishda ham xalq pedagogikasi muhim rol o'ynaydi.

Milliy qadriyatlar orqali vatanga e'tiqodni tarbiyalash jamiyatning barcha ijtimoiy institutlarida o'rganilayotgan bo'lsada, ammo mamlakatimizning kelajagi bo'lgan o'quvchi-yoshlarda, vatanga e'tiqod asoslarini shakllantirish, vatanparvarlikni e'tiqod darajasida ko'tarish borasidagi ilmiy izlanishlarni bugungi davr talabi nuqtai nazaridan keng ko'lamda olib borish, ayniqsa, maktab o'quvchilarida vatanparvarlikni tarbiyalashda milliy qadriyatlardan samarali foydalanish masalasini dolzarb muammo sifatida yanada kengroq ilmiy-nazariy tahlil etilishini maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Tadqiqot ishlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini takomillashtirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlar, ularni hal etish yo'llarini belgilash nazarda tutilayapti:

- Xalq an'analari asosida vatanparvarlikka tarbiyalash uchun ularni zarur bilimlarga egallangan bo'lishi:
- umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchi shaxsini rivonlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish:
- Ta'lim –tarbiya jarayonida, ma'naviyat soatlarida yoshlarni vatanparvar fuqarolarni ta'minlashga qaratilgan usul va uslublarini ishlab chish, maktablarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish:
- buyuk tariximiz, qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, madaniyatimiz g'oyalari asosida el-yurt faravonligini ta'minlashga qodir vatanparvar, insonparvar yoshlarni tarbiyalash, ijtimoiy-hissiy jihatdan kamol toptirish.

Xalqimizning yosh avlodni tarbiyalashdagi donishmandlik qarashlari va amaliy tajrubasi uning ijodiyotida: dostonlarida, naql-maqollarida, xalq qu'shiqlarida, odob-axloqlarida, qadriyatlarida va xalq bayramlari, badiiy asarlarida aks ettirilgan. Bu o'z -o'zidan xalq pedagogikasini va uning boy tarixini o'rganish zaruriyatini kuchaytiradi.

Tarixiy jihatdan kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o'zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo'lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg'ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o'tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo'ladi.

Keyingi yillarda olimlarimiz tomonidan o'tmish merosimiz to'g'risida ko'plab ma'lumotlar to'plangan bo'lib, ularni yoshlarimizga tushunarli va tizimli ravishda yetkazib berish bo'yicha juda ko'p ishlarni amalga oshirish zarur. Bu boradagi ishlar yoshlarda milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'ularini

yanada oshirish bilan birgalikda, ularni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini ham kuchaytiradi. Buyuk allomalar al Farobiy, al Farg'oniy, al Xorazmiy, Beruniy, IbnSino, A.Navoiy, Abdulla Avloniy, Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy va boshqa mutafakkirlarning ta'lim-tarbiyaga doir pedagogik qarashlarini, umumbashariy qadriyatlar, umuminsoniy va ma'naviyahloqiy tamoyillarni o'rganish va buyuk alloma va donishmandlar, ma'rifatparvar pedagoglar, olimu-fozillarining tarbiyashunoslikka doir ilg'or g'oyalarini tahlil qilish axloqiy va ma'naviy jihatdan barkamol, kelajakda mustaqil va ongli fikrlaydigan shaxsni shakllantirishni ta'minlaydi. Shu bilan birga bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takamillashtirishda ahamiyoti beqiyos.

Vatanparvarlik haqidagi mutafakkirlarining g'oyalariga nazar soladigan bo'lsak: Alisher Navoiy va Bobur ham o'z asarlari orqali barhayotdir. O'zini "vatanga rahnamo" bilgan Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonida shunday degan edi:

*Vatan tarkini bir nafas aylama,
Yana ranji g'urbat havas aylama...
G'urbatta g'arib shodmon bo'lmas emish,
El angas hafiqu mehribon bo'lmas emish.
"Xayratul-abror" asarini o'qir ekanmiz, uning:
Odamiy ersang demagil odami,
Oniki yo'q xalq g'amidin g'ami.*

Bayti Navoiyning butun ijodiy faoliyati insonparvarlik xususiyatiga ega bo'lganini chuqur his etamiz.

Bobur Navoiy yo'lidan borib, yolg'iz yordan judolik alamlarini kuylash bilan

kifoyalanmaydi, balki bu hisga diyor firoqini ham uyg'unlashtirib, Vatan sog'inchini tarannum,etadi. Ko'rinib turibdiki, har ikki buyuk ijodkor janr jihatidan eng kichik asarlarida ham Vatan tuyg'usini baland pardalarda kuylagan.

Berdaq shoyr bobomiz insonning shaxsiy baxti, xalq baxti bilan bog'liq deb biladi. Uning ta'kidlashicha, har bir odam haqiqiy baxtga erishishi uchun o'z shaxsiy manfaatini xalq manfaati bilan birlashtirishi, xalq baxti uchun kerak bo'lsa jonini ham ayamasligi kerak. Berdaqning fikricha inson oliy axloqiy sifatlarga, chunonchi, beg'arazlik, oliyjanoblik, vijdoniylik, mehnatsevarlik, mardlik fazilatlariga ega bo'lishi lozim.

*Yigit bo'lsang arslon kabi tug'ilgan,
Hamisha sen hizmat etgil xalq ushun.
Yigit degan yaxshi bilimdon bo'lur;
Bilim hunar yigit uchun shon bo'lur.*

Berdaq shoyrning fikricha, inson oily axloqiy sifatlariga, mehnatsevarlik, mardlik fazilatlariga ega bo'lishi lozim.

Komil insonni tarbiyalash jarayonini o'rganish, komil insonni tarkib toptirishning qonuniyat, qoida va zaruriy sifatlarini aniqlab ta'lim-tarbiya nazariyasi va tarixidagi qoida, qonun tamoyil, metod va usullarni maktab amaliy hayoti bilan bog'lab bo'lajak o'qituvchilarga o'rgatish, xalq t'alimi, ta'lim muassasalarini boshqarish va rahbarlik qilish masalalarini chuqur o'rganib, bo'lajak mutaxassislar salohiyatini yuqori saviyada tayyorlash muammolarini hal qilib, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi t'alim-tarbiya, ta'lim tizimlari hamda ta'limni boshqaruv jarayoniga doir eng ilg'or tajribalarni b'olajak o'qituvchilarga chuqurroq o'rgatish va amaliyotda qo'llashni tashkil etishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. M.Mutalipova Xalq pedagogikasi-o'quv qo'llanma. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti T.: – 2011.
2. G. Qarshiboyeva, J. Majidov, A. Sharafitdinov. Oilada bolalarni xalq og'zaki ijodi na'munalari asosida tarbiyalash (uslubiy qo'llanma) -T.: 2018, 8b.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq.Toshkent: O'qituvchi, 2004. 87b.
4. Umumiy pedagogika fan dasturi-T.:2016. 4b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada vatanparvarlikni tarbiyalashning dolzarb muammo ekanligi, o'quvchi-yoshlarda bu borada milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligi haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы патриотического воспитания, приоритета национальных и общечеловеческих ценностей в патриотическом воспитании учащихся.

SUMMARY

In this article considers topical issues of patriotic education, the priority of national and universal values in the patriotic education of pupils.

IJTIMOY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Shodmonova Z.B.

“Pedagogika kafedrasi” o‘qituvchisi. Qarshi Davlat universiteti

Tayanch so‘zlar: ijtimoiy, ijtimoiylashuv, faoliyat, mikroomillar, mezoomillar, makroomillar.

Ключевые слова: социальный, социализация, активность, микрофакторы, мезофакторы, макрофакторы.

Key words: social, socialization, activity, microfactors, mesofactors, macrofactors.

Pedagogik faoliyat o‘ziga xos tarixiy-ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyat bo‘lib, u insonni hayot, mehnat, ijtimoiy turmushga tayyorlash va eng avvalo, yosh avlodni mustaqil faoliyat ko‘rsatib, mamlakatda, jamiyatda muvaffaqiyatli mehnat qilib, ijtimoiy-foydali faoliyat bilan shug‘ullana oladigan inson shaxsini shakllantirish va rivojlantirishga qaratiladi.

Ijtimoiy-pedagogik faoliyatning mohiyati va mazmunini ko‘rib chiqishdan oldin “faoliyat” va “pedagogik faoliyat” tushunchalar to‘g‘risida to‘xtalib o‘tish talab etiladi.

Pedagogik faoliyat bu mazmunini o‘quvchilarni o‘qitish, tarbiyalash, rivojlantirish tashkil qilgan faoliyatdir.

Ta’lim jarayoni ko‘p qirrali bo‘lgani bois, pedagogik faoliyat bu bir tomonlama emas, balki hamkorlikka asoslangan ikki tomonlama faoliyatdir. Unda ikkita faol tomon ishtirok etadi: o‘qituvchi – o‘quvchi.

Pedagogik faoliyatning maqsadi esa, o‘quvchi shaxsini rivojlantirishdir.

Pedagogik faoliyatning maqsadi asrlar davomida yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirishning umuminsoniy g‘oyasi sifatida xizmat qilib kelayotgan tarbiyaviy ishni amalga oshirish bilan bog‘liq. Pedagogik faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o‘qitish aks etadi.

Faoliyat esa bir sohaga oid mashg‘ulot tushuniladi.

Demak, ijtimoiy-pedagogik faoliyat - bu shaxslarga, fuqarolarga, jamoalarga ularning ijtimoiy faoliyat qobiliyatini yaxshilash yoki tiklash uchun yordam berish bo'yicha kasbiy faoliyat

Ijtimoiy pedagogika (lat.socium-jamiyat)ning asosiy vazifasi ijtimoiy tarbiya muammolarini o'rganishdan iborat. Demakki, uning ob'ekti ijtimoiy hayotiy tarbiyaviy jarayonlardir. Predmet esa, shaxsning shakllanishiga ijtimoiy muhitning ta'siri qonuniyatlari, jumladan oilaning, birlashmalari va jamg'armalarining tarbiyaviy ta'siri kabilar hisoblanadi. Bu guruhga taqdir taqozasi bilan og'ir vaziyatlarga tushib qolgan shaxslar, ta'lim olishdagi muommalar, tarbiyasi og'ir bolalar kabi muammolarni ham nazardan chetga qoldirmaydi.

Ijtimoiy pedagogik faoliyatning ilmiy tadqiqotlari inson va jamiyatning o'zaro ta'sirini uyg'unlashtirish usullarini ishlab chiqishga qaratilgan. Ijtimoiy pedagogikaning kasbiy faoliyatining maqsadlari - bu ijtimoiy muhitda insonning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni shakllantirish, shaxsning ijtimoiy tajribasini rivojlantirishga yordam berish va salbiy ta'sirlardan xalos bo'lish. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish ijtimoiy va ta'lim xizmatlarini ko'rsatish shaklida amalga oshiriladi. Ular ta'lim muassasalarida ham, maxsus tashkilotlar va yordam markazlarida ham amalga oshiriladi.

Shaxslar, odamlar guruhleri va ijtimoiy institutlar ijtimoiy va ta'lim xizmatlarining iste'molchilari bo'lishi mumkin. Bunga qarab ijtimoiy va pedagogik faoliyat individual, guruhli va ommaviy bo'lishi mumkin. Ko'pincha, ijtimoiy va ta'lim faoliyati individualdir va bolaga yoki o'spiringa yordam ko'rsatishga qaratilgan.

Ijtimoiy pedagogika kasbiy faoliyat sifatida shaxsga quyidagi ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda yordam beradi:

- ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati;
- ijtimoiy muhitga kirish;
- asosiy ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish;
- muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;
- jamiyat a'zosi sifatida o'zini anglash zarurati;
- o'z-o'zini rivojlantirish.

Ba'zi hollarda ijtimoiy va pedagogik faoliyat shaxslarga yo'qolib ketgan ijtimoiy funksiyalarni tiklashda, g'ayrioddiy ijtimoiy muhitga moslashishda va inqirozli vaziyatlarni yengishda yordam berishga qaratilgan.

Ijtimoiy-pedagogik xizmatlar quyidagi turlari bo'yicha farqlanadi:

- ta'lim va tarbiya darajasini oshirish bilan bir qatorda qayta o'qitishga qaratilgan;

- reabilitatsiya ijtimoiy funksiyalarni tiklashga, o'zgargan o'zaro ta'sir sharoitida jamiyatga qo'shilishga qaratilgan;
- aniq natijalarga erishish uchun maqsadlar yordamida shaxsning resurslarini tashkil qilish uchun tashkiliy yordam;
- uslubiy o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalashda qo'llaniladi;

Ijtimoiylashuvga ta'sir etuvchi omillarga quyidagilar kiradi:

1) Mikrofaktorlar. Tug'ilgandan boshlab bola mikrojamiyatda bo'ladi va uning rivojlanishiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan mikrojamiyatdir. Kichkina odamning sotsializatsiyasiga ta'sir qiluvchi mikrofaktorlar oila, bolalar bog'chasi, maktab, tengdoshlar, do'stlar va sinfdoshlar, ya'ni u har kuni uchrashadigan bolaga shubhasiz yaqin bo'lgan guruhlardir.

Bola o'sib ulg'aygan sayin, uning hayotiga ko'proq odamlar kiradi. Bular qarindoshlar - ona, ota, buvi, bobo, amaki, xola, opa-singil va aka-uka. Keyin muloqot doirasi o'qituvchilar, tengdoshlar, o'qituvchilar, sinfdoshlar va do'stlar bilan to'ldiriladi. Bola qanchalik katta bo'lsa, unga ko'proq mikrofaktorlar ta'sir qiladi.

2) Mezofaktorlar. Bu bolaga ko'proq umumlashtirilgan ta'sir bo'lib, uning keng ufqlari va nima bo'layotganini tushunishini shakllantiradi. Mezofaktorlarga mintaqaviy turmush sharoiti, aholi punkti turi (metropolis, kichik shaharcha, shaharcha, qishloq), bir mamlakatda, lekin uning turli qismlarida butunlay qarama-qarshi bo'lishi mumkin bo'lgan etnik munosabatlar, shuningdek ommaviy axborot vositalari (TV, Internet, gazetalar, yangiliklar).

3) Makro omillar. Agar biz mamlakatni bolaga ta'sir qiluvchi omillardan biri deb hisoblasak, u globalroq bo'lgani uchun u makro omil bo'ladi. Sayyoraviy, global, iqtisodiy, ekologik, demografik jarayonlar - bular insonning sotsializatsiyasiga ta'sir qiluvchi muhim va shubhasiz muhim makrofaktorlardir. Shimoldagi odamlar janubdan juda farq qiladi, xuddi sharqdagi odamlar «ilg'or» g'arbga qaraganda butunlay boshqacha poydevorga ega. Shuning uchun har bir mamlakatda, sinfda va iqlim zonasida sotsializatsiya turlicha sodir bo'ladi. Va bu ko'p jihatdan bola o'sadigan madaniyatga bog'liq, chunki bu madaniyat ma'lum bir sinf uchun ijtimoiy normalar va qadriyatlarni belgilaydi. Bola boshqa madaniyatga ega, turli xil hayotiy qadriyatlarga ega, boshqacha fikrlash tarziga ega bo'lgan odamlar borligini tushunishi kerak - va bu farqni qabul qilish kerak, uni qoralash yoki u bilan kurashish emas, balki shunchaki boshqa xalqlar bilan tanishish va tanishish kerak.

O'smirlik davrida jamiyatning bolaga ta'siri

O'zingizni o'smir sifatida eslang - oilaning ta'siri ahamiyatsiz, biz ota-onalarimizni mutlaqo tinglamaymiz, ammo endi uydan tashqarida ijtimoiylashish bizning asosiy vazifamizga aylanadi.

Tengdoshlar orasidagi hokimiyat, qaram boladan mustaqillikka burilish nuqtasi - bu inson hayotidagi eng muhim va qiyin davrlardan biridir. Bola ko'p vaqtini tengdoshlari orasida o'tkazadi va maktabdan keyin u uyga bormaydi, balki har kuni tashqarida sayr qiladi va hokazo. Endi jamiyatning bolaning rivojlanishiga ta'siri juda katta - uning kompaniyasi, u do'st sifatida tanlagan atrofidagi odamlar, unga bo'lgan munosabatlaridir. Inson mustaqil bo'ladi, u o'z nuqtai nazarini tinglashi uchun, jamiyatning bir qismi bo'lishi uchun, jamiyatdan chetlashtirilmasligi uchun o'zini takomillashtiradi, chunki hozir butun hayot uzluksiz muloqotdir va norma va qoidalarsiz u o'z turidan omon qolish deyarli mumkin emas.

O'smirlik davrida jamiyatning bolaga ta'siri

O'smir o'smirlik davriga kirganida, oila ko'pchilik odamlar uchun ta'lim muassasasi emas. Endi shaxsning shakllanishiga u joylashgan muhit - kompaniya va do'stlar ta'sir qiladi. Bolada shu paytgacha shakllangan shaxsiy xususiyatlar bolaning o'zini topadigan ijtimoiy doirasiga, vaziyatlarga qarab, ularni engish qobiliyatiga, xarakter va turga qarab ba'zi o'zgarishlarga uchraydi yoki yanada mustahkamlanadi. yosh odamning temperamenti.

Agar ilgari bola jamiyatda ota-onasiga tayanib, ular doimo yordam berishini, maslahat berishini va yordamga kelishini bilib yashagan bo'lsa, unda 16-17 yoshda odamlar o'z muammolarini o'zlari imkoni boricha hal qilishadi. bunga kattalarni jalb qilmasdan. Biroq, o'smirlik davrida shaxsning rivojlanishi jamiyatning ta'siriga emas, balki bolaning faolligi va unda yashash istagiga bog'liq. Insonning o'zi qaror qabul qiladi - muayyan norma va qoidalariga bo'ysunish yoki ularga qarshi norozilik.

Bunday vaziyatda muayyan ijtimoiy va pedagogik muammolarni hal qilishning turli darajalarining dolzarbligini hisobga olish kerak. Shunday qilib, jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan profilaktika ishlari yoki ish ushbu toifadagi bolalarni kasbiy ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi tabiiy ravishda shakllanguncha kutishi mumkin, chunki aslida u qisman boshqa mutaxassislar - o'qituvchilar, tashkilotchilar tomonidan amalga oshiriladi. . turli ta'lim va dam olish muassasalarida sinfdan tashqari ishtar, maslahatchilar, repitetorlar va boshqalar.

Ijtimoiy-pedagogik ta'limdan og'ishgan bolalarni ijtimoiylashtirish muammosi, ularning aksariyati pedagogik ta'sir doirasidan tashqarida bo'lib qoldi. Bu ijtimoiy-pedagogik muammolarni bugungi kunda malakali va

professional tarzda hal qilish kerak, chunki ertangi kuni jamiyatimizning ijtimoiy salomatligi bunga bog'liq. Shu sababli, bizning fikrimizcha, ushbu toifadagi bolalar bilan ijtimoiy-pedagogik faoliyatni nazariy jihatdan ishlab chiqish va tashkiliy loyihalash bugungi kunda ustuvor vazifaga aylanib bormoqda.

Adabiyotlar:

1. Xodjaev B.Q., Juraev B.T. Pedagogik faoliyatga kirish [Matn]: monografiya / B.Q. Xodjaev, B.T. Juraev. - Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2020. -148b.
2. Qoraboeva Z., Abdusamatova N. Ijtimoiy pedagogika (atamalar izohli lug'ati). -Namangan, 2017, 12-bet
3. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika: darslik/ N.Egamberdieva. — T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. - 232 b.
- 4 Galaguzova M. A. i dr. Sotsialnaya pedagogika. – 2016..
5. Mudrik, A. V. Sotsialnaya pedagogika : ucheb. dlya stud. ped. vuzov / A. V. Mudrik / pod red. V. A. Slavenina. 3-ye izd., ispr. i dop. M.: Izd. sentr Akademiya, 2002.200 s.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada ijtimoiy pedagogik faoliyatga ta'sir qiluvchi omillar: mikroomillar, mezoomillar, makroomillar haqida bayon etilgan bo'lib, bu omillarni o'smirlik davrida bolaga qanday ta'siri tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны факторы, влияющие на социально-педагогическую деятельность: микрофакторы, мезофакторы, макрофакторы, а также проанализировано, как эти факторы влияют на ребенка в подростковом возрасте.

SUMMARY

The article describes the factors influencing social and pedagogical activity: microfactors, mesofactors, macrofactors, and also analyzes how these factors influence a child in adolescence.

ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ЎЗЛУКСИЗ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИ КОМПЛЕКС РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДИК ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Саломова Р.В.

*педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Сурхондарё вилояти Олий таълим, фан ва инновациялар бошқармаси
шўъба бошлиғи*

Таянч сўзлар: билим, билиш, фикрлаш, тушунча, тасаввур, малака, машқ, кўникма, имконият, жараён.

Ключевые слова: знание, познание, мышление, понимание, воображение, умение, практика, умение, возможность, процесс.

Key words: knowledge, cognition, thinking, understanding, imagination, skill, practice, ability, opportunity, process.

Ахборотлаштириш таълим тизимини ислоҳ қилишнинг барча асосий йўналишларига таъсир кўрсатадиган механизм бўлиб, у бутун мамлакатни ахборотлаштиришнинг зарурий шарти ва энг муҳим босқичи ҳисобланади. Таълимни ахборотлаштириш янги ахборот технологияларининг қуйидаги асосий афзалликларидан самарали фойдаланиш имконини беради:

- ҳар бир шахсга ўз таълим траекториясини таъминлайдиган очик таълим тизимини қуриш имконияти;
- билиш жараёнини тизимли тафаккурга ўтказиш орқали уни ташкил этишни тубдан ўзгартириш;
- таълимни ахборот-методик таъминлашнинг самарали бошқарув тизимини яратиш;
- таълим жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини самарали ташкил этиш;
- компьютернинг ўзига хос хусусиятларидан фойдаланиш, улардан энг муҳими: билиш жараёнини ташкил этиш имконияти, ўқув жараёнига фаол ёндашувни қўллаб-қувватловчи, таълим жараёнини

индивидуаллаштириш ва ундан янги когнитив воситаларидан фойдаланиш ҳамда уни тубдан ташкил этиш имконияти;

Бугунги кунда илм олишни ахборотлаштиришнинг амалий йўналтирилган давлат сиёсатига асос солинди, унинг устиворликлари бўлган дастлабки меъёрий-ҳукукий асослар яратилди. Бу борада қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонун ва бошқа дастурий ҳужжатларга мувофиқ яратилган имконият ва имтиёзлар интеллектуал мулкдан унумли фойдаланиш самарадорлигини ошириш имконини берди [1]. Янги техника ва технологияларни ўзлаштириш, улар воситасида янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга асосланган интеллектуал мулк инновация жараёнларини ривожлантириш учун янги истикболларни очиб берилди.

Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг методик тизими уларнинг билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштиришни назарда тутди.

Билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш информатика ўқитувчиларининг маънавий баркамол шахс сифатида фаолият юритишида ўрин эгаллайди. Билим, кўникма ва малакаларнинг умумий мазмун ва моҳияти У.Н.Нишоналиев [5], Ю.К.Бабанский [2]ларнинг ишларида атрофлича қараб чиқилган, бироқ ушбу тушунчалар айнан илмий-техника ижодкорлиги ва ихтирочилик ижодкорлигига нисбатан чуқур тадқиқ қилинмаган. Педагогик адабиётларда “билим” тушунчаси одатда “инсонлар онгида борлиқнинг ҳаққоний акс этиши; билиш жараёнининг жамият амалиётида тасдиқланган маҳсулидир” деб таърифланади [5]. Инсон томонидан идрок қилинувчи буюм ва ҳодисалар билиш ва фикрлаш фаолияти натижасида субъектив образларга айлантирилиб борилади, улар ўз навбатида амалиётда тасдиқлангач тушунчалар, тасаввурлар ва улар тизимлари шаклига ўтади ва ушбу кўринишдаги билимлар хотирада сақланади.

Кўникма тушунчаси анъанавий нуқтаи назардан қаралганда, малакадан олдин ҳосил бўлади ва машқлар бажариш натижасида унга ўтади. “Қисқача педагогик луғат”да [5] кўникмалар “Маълум қонуниятларга асосланган янги ҳаракатларни ўзлаштириш ҳамда улардан мос равишдаги масаларни ҳал қилишда фойдаланиш” - деб таърифланади; кўникмалар назарий ва ёки амалий бўлиши мумкин. Шахснинг амалга ошириладиган жараёни онгли назорат қилиш даражаси турлича бўлиб, у ҳаракатларни такрорлаш натижасида ҳосил бўлган шартли рефлектор алоқаларининг мустаҳкамлигига боғлиқ бўлади, яъни у қай даражада мустаҳкам бўлса талаба кўникмаси ва маълум вазифаларни бажара олиш имконияти шу қадар юқори бўлади. Дастлаб кўникма амалда тўла фаҳмланган ҳолда

амалга ошади, кейинчалик шартли рефлекс алоқалари мустаҳкамлангач, ушбу назорат сусайиб боради.

Кўникмани эгаллаш тезлиги ва енгиллиги инсон тажрибасини ҳосил қилувчи туғма ва ҳосил қилинган сифатларга боғлиқ. Машқлар натижа-сида шахс ҳаракатларида шундай дақиқа юзага келадики, бунда уларни бажарилиш учун онгли назорат талаб этилмайди ва иш автоматик тарзда бажарилади, яъни кўникма малакага айланади. Такрорлаш йўли билан шакллантириладиган, юқори ўзлаштирилиш даражаси ҳамда анланган назоратсиз амалга оширилиши билан тавсифланувчи ҳаракатларга малака дейилади; перцептив, интеллектуал ва ҳаракат малакалари фаркланади [5]. Малака тўла шаклланганда ҳаракатда иштирок этувчи восита, усул ва шартлар ўз-ўзидан унинг ташкил этувчиларига айланиб қолади. Юқори мустақилликка эга бўлган муваққат асаб алоқаларининг тизими малаканинг физиологик асоси бўлиб хизмат қилади. Унга мувофиқ дастлабки ҳаракатлар операцияни бошлаб, ўзидан кейинги барча ҳаракатлар тизимини эргаштириб боради. Ҳаракатларни бажаришда онгли назорат қанчалик камайиб борса малаканинг шаклланганлик даражаси шу қадар юқори бўлади, бироқ ҳаракатларни бажариш тўла автоматлашган даражада бўла олмайди.

Билим, кўникма ва малакаларларни эгаллаш педагогик жараён ҳисобланиб, ушбу атама В.П.Беспалько томонидан қуйидагича таърифланган: “Педагогик жараён бу ўқитувчи томонидан ташкил этиладиган жараён бўлиб, у шахснинг маълум сифатларини шакллантириш, унга таълим-тарбия бериш вазифасини бажаради” [3]. Инсоннинг келажақдаги бутун фаолиятини, жумладан бўлажак информатика ўқитувчиларини тайёрлашдаги келажақда амалга ошириши лозим бўлган бутун педагогик жараённи олдиндан кўра билиш ва шунга мос равишда у ёки бу ҳолатда ўзини қандай тутиши кераклиги тўғрисидаги тавсиялар билан таъминлаш мумкин эмас.

Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг методик тизимини такомиллаштириш тузилмаси ва турлари мутахассис фаолиятининг мақсади ва устувор йўналишларига қараб белгиланади.

Функционал вазифаларига мувофиқ умумий ўрта ва ўрта махсус касб-хунар таълими муассасаларида, шунингдек, университетлар, институтлар ва малака ошириш курсларида ва таълим муаммолари билан шуғулланадиган илмий муассасаларда таълим-тарбия, ишлаб чиқариш-технологик, илмий-тадқиқот ва ташкилий-бошқарув фаолияти учун мутахассислар тайёрланади.

Информатика ўқитувчилари баъзи ҳолларда илмий-тадқиқот муассасаларида ва корхоналарда ҳам ишлаши мумкин. Фаолиятнинг устувор йўналишлари рўйхати уч асосга кўра таснифланади:

- 1) таълим муассасалари;
- 2) фаолиятнинг устувор йўналишлари;
- 3) ўқув фанлари ва курслари.

Таълим тизимида бундай таълим муассасалари ва қуйи тизимларга қуйидагиларни киритиш мумкин: ихтисослаштирилган таълим (юқори синфлар)ни амалга оширувчи умумтаълим мактаби; ўрта махсус касб-ҳунар таълими (ўқув юртлари, лицейлар, техникумлар, коллежлар ва бошқалар); курсларни тайёрлаш қуйи тизимлари (ўқув ишлаб чиқариш бирлашмалари ва бошқалар); олий касбий таълимнинг қуйи тизими; олий ўқув юртидан кейинги таълим тизими. Шунга мос ҳолда информатика ўқитувчиларининг функционал вазифалари (бирламчи малака талабларига кўра қуйидагича бўлади:

- 1) Умумтаълим мактаблари, ўрта махсус касб-ҳунар таълими муассасалари, ўқув ишлаб чиқариш бирлашмалари ва бошқаларда ўқитувчи;
- 2) ўрта махсус касб-ҳунар таълими муассасаларида ишлаб чиқариш таълими устаси (инструктори);
- 3) олий таълим тизимида ўқитувчи;
- 4) олий таълим тизимида ишлаб чиқариш таълими устаси;
- 5) малака ошириш тизимида ўқитувчи.

Фаолиятнинг устувор йўналишига кўра информатика ўқитувчисининг функционал вазифалари йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- 1) ўқитувчи-тадқиқотчи;
- 2) ўқитувчи-методист;
- 3) ўқитувчи-тарбиячи;
- 4) ўқитувчи;
- 5) ишлаб чиқариш таълими устаси;
- 6) ўқитувчи-маъмур;
- 7) синфдан ташқари ишлар ташкилотчиси - ўқитувчи.

Ушбу таснифлаш асослари бўйича аниқланган рўйхатлар бир-бирини тўлдиради, улар мутахассислик ва ихтисосликнинг саноат турига боғлиқ эмас. Учинчи асос фаолиятнинг предмет соҳаси хусусиятини ҳисобга олади.

Бу ҳолда фаолиятнинг предмет соҳаси мутахассис ишлаши керак бўлган ишлаб чиқариш соҳаларини ёки умумий ижтимоий тизим соҳасини назарда тутади.

Методик (таълимий) фаолияти. Бу бошланғич синф ўқитувчисидан тортиб университет ўқитувчисигача ҳар қандай ўқитувчи фаолиятининг мураккаб ва муҳим таркибий қисмидир. Ушбу фаолият мазмуни, албатта, барча ўқитувчилар учун ҳар хил, унинг алгоритми, шунингдек уни амалиётда самарали амалга ошириш шартлари бир хил. Шартлар куйидагиларни ўз ичига олади (биз ташқи, ташкилий-моддий шароитларни ҳисобга олмаймиз, бу ерда фақат дидактик шартлар ҳақида гапирилади): ўқув жараёни маълум бир тарзда, ўргатишга таъсир қиладиган барча омилларни ҳисобга олган ҳолда ўқитувчи томонидан тайёрланган бўлиши керак; ўқув жараёнини тўғри ташкил этиш ва амалга ошириш керак; аллақачон амалга оширилган ўқув жараёнини таҳлил қилиш, хато ва камчиликларни ҳисобга олиш, уни тузатиш керак.

Ушбу шартларга асосланиб, кўрсатилган шартларни амалга оширилишини таъминлайдиган методик фаолият функцияларини шакллантиришимиз мумкин:

1) ўқув жараёнининг дастлабки маълумотлари, омиллари ва хусусиятларини аниқлаш ва (ёки) таҳлил қилиш, унинг моделини олдиндан кўра олиш;

2) самарали таълим фаолиятини ташкил этиш ва уни бошқариш (тўғридан-тўғри амалга ошириш ва тескари алоқа);

3) амалга оширилаётган ўқув жараёни моделини тузатиш ёки тўлиқ ўзгартириш мақсадида мувофиқлик даражасини баҳолаш.

Табиийки, бу функциялар мажмуавий тарзда амалга оширилиши керак, фақат шундагина дидактик фаолиятни яхлит самарадорлиги ҳақида гапириш мумкин.

Функциялар турли тадқиқотчилар томонидан ўрганилган методик фаолиятнинг алоҳида компоненти доирасида амалга оширилади, лекин уларнинг таърифи бўйича турли терминология ва мазмунни изоҳлашда фарқлар мавжуд.

Ишлаб чиқариш-технологик фаолият. Бу фаолияти кўп ҳолларда информатика ўқитувчисини иқтисодиётнинг аниқ тармоғи мутахассиси сифатида тавсифлайди. Информатика ўқитувчисининг ишлаб чиқариш-технологик фаолиятининг асосий хусусияти уларни тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, келгусидаги меҳнат фаолиятида иккита йўналиш мавжудлиги ҳисобланади. Олий касбий таълим давлат

таълим стандарти ва малака талабларига мувофиқ информатика ўқитувчиси учун касб-ҳунар таълими муассасалари ва халқ ҳўжалигининг тегишли тармоқлари асосий “ишлаб чиқариш” соҳаси ҳисобланади.

Умуман, ишлаб чиқариш-технологик фаолият таълим муассасасида бевосита мутахассиснинг иштирокида ўқув-ишлаб чиқариш жараёнини таъминлаш ва бошқаришга қаратилади. У конструктив-технологик, ташкилий-бошқарув характеридаги ишлаб чиқариш-технологик ишлар мажмуи билан ифодаланади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Ахборотлаштириш тўғрисида. 11.12.2003 йилдаги 560-II-сон.
2. Бабанский Ю.К. Ҳозирги замон умумий таълим мактабида ўқитиш методлари. -Т.: Ўқитувчи, 1990. 230 б.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Институт проф.обр. Министерства Образования России.- М.,1995.336 с.
4. Краткий педагогический словарь пропагандиста./Сост.: М.Н. Колмакова и В.С.Суров; Под общ.ред. М.И.Кондакова, А.С.Вишнякова.-М.: Политиздат, 1984.-319 с.
5. Нишоналиев У.Н. Педагогик технология: истиқбол ва муаммолар // Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар, ечимлар. Илмий-амалий конференция материаллари.Т., 1999. 11-20 б.

РЕЗЮМЕ

Янги техника ва технологияларни ўзлаштириш, улар воситасида янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга асосланган интеллектуал мулк инновация жараёнларини ривожлантириш учун янги истиқболларни очиб берилди. Мақолада информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг методик тизимини, уларнинг билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш масалалари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Открылись новые перспективы для развития инновационных процессов интеллектуальной собственности, основанных на внедрении новых методов и технологий, производстве с их помощью новой продукции. В статье описана методическая система комплексного развития непрерывной профессиональной подготовки учителей информатики, вопросы повышения их знаний, навыков и квалификации.

SUMMARY

New prospects have opened up for the development of innovative processes of intellectual property, based on the introduction of new methods and technologies, and the production of new products with their help. The article describes a methodological system for the comprehensive development of continuous professional training of computer science teachers, issues of increasing their knowledge, skills and qualifications.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA VIRTUAL BORLIQQA MAS’ULIYATNI MUNOSABATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ovxunov I.A.

Andijon davlat universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so‘zlar: ta’lim jarayoni, virtual borliq, virtual ta’lim muhiti, texnologiya, mas’uliyat, interfaol muloqot, virtual tafakkur, mediasavodxonlik.

Ключевые слова: образовательный процесс, виртуальное существование, виртуальная образовательная среда, технологии, ответственность, интерактивное общение, виртуальное мышление, медиаграмотность.

Key words: educational process, virtual existence, virtual educational environment, technology, responsibility, interactive communication, virtual thinking, media literacy.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda virtual borliqqa mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishning xususiyatlarini ikki sinfga bo‘lish mumkin: pedagogik va psixologik. Pedagogik xususiyatlaridan biri virtual pedagogik madaniyat hisoblanadi.

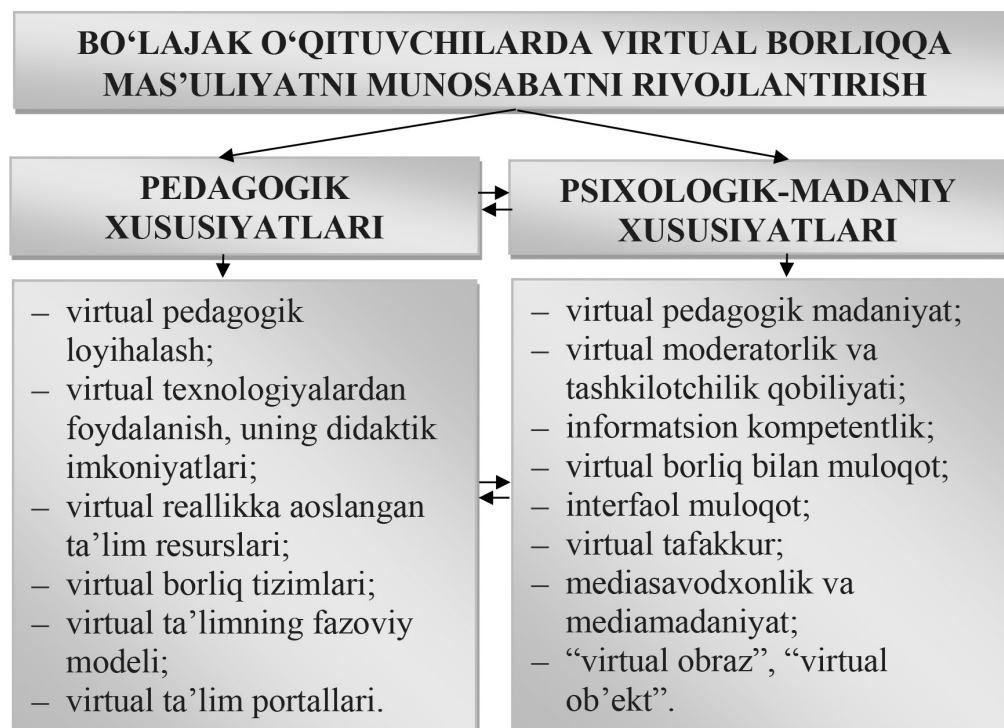
Bo‘lajak o‘qituvchilarda virtual pedagogik madaniyatni rivojlantirishning muhim usuli – bu o‘z-o‘zini tarbiyalash, bu maxsus adabiyotlarni mustaqil o‘qishni, rivojlanayotgan pedagogik fikrlashni ham o‘z ichiga oladi. Ammo asosiy yuk talabalarning virtual pedagogik madaniyati darajasini oshirishga yordam beradigan pedagogik ta’limga tushadi.

Hozirgi vaqtda turli xil ijtimoiy institutlar ushbu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug‘ullanmoqdalar, ammo oliy pedagogik ta’lim muassasalari ham o‘quv jarayonining eng muhim manbalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Biroq, tadqiqot tajribasi shuni ko‘rsatadiki, talabalarning yashash muhiti, ijtimoiy muhiti, virtual-pedagogik madaniyatini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega.

Virtual borliqqa mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishning yana bir pedagogik xususiyati virtual moderatorlik va tashkilotchilik qobiliyati hisoblanadi. Bu pedagogik jihatdan o‘qituvchining sinfni boshqarish, ta’lim

oluvchilarning faoliyatini muvozanatda boshqarish, yangi faoliyat turlarini tashkil etish kabilarni o'z ichiga oladi.

Pedagogik xususiyatlardan yana biri sifatida virtual fikrlash madaniyati tavsiflanadi. Virtual fikrlash madaniyati ta'lim oluvchilarning yosh va rivojlanish xususiyatini hisobga olgan holda, ularning fikrlash darajasiga mos keluvchi, keltirilayotgan fikrlar uchun mas'uliyat hissini tushunish hamda fikrlarni odob va axloq me'yorlariga muvofiq bayon etish tushuniladi.

1-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarda virtual borliqqa mas'uliyatni munosabatni rivojlantirishning pedagogik, psixologik-madaniy xususiyatlari

Olima X.Haydarova ilmiy tadqiqotlari virtual pedagogik madaniyatni rivojlantirish masalasiga qaratgan bo'lib, bunda ota-onalarning o'rni hamda ularning o'zida mas'uliyatli munosabat rivojlanganligiga e'tibor qaratadi.

Virtual ta'limni nafaqat masofadan turib o'rganish, balki "sub'ektlar va ta'lim obyektlarining o'zaro ta'siri jarayoni va natijasi, ularni yaratish bilan birga amalga oshiriladi, ularning o'ziga xosligi ushbu obyektlar va sub'ektlar tomonidan belgilanadi".

Virtual ta'limning fazoviy modelini qurish insonning ichki dunyosini ko'plab kengayib borayotgan sohalar: intellektual, emotsional-obrazli, madaniy, tarixiy,

ijtimoiy va boshqa sohalarida aks ettirishga olib keladi. Ularning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, harakatchan va birgalikda insonning virtual ta‘lim maydoni, deb atash mumkin. Ushbu makon tashqi dunyoga kengayib, o‘zining tashqi sohalarini kashf etishga qodir.

Muloqot vositalari quyidagi parametrlar acocida tasniflanadi:

- o‘zaro muloqotda qatnashuvchilar soni;
- interfaollik darajasi (muloqot qiluvchilarining fikrlari mavjudligi);
- aloqaning sinxronizatsiyasi, asinxronligi (tezkor kechiktirilgan teckari reaktsiya);
- xabapni yozib olish, keyinchalik takrorlash va o‘zgartirish imkoniyati;
- xabarni qayta ishlashning murakkabligi (maxsus texnik vositalardan foydalanish, harajatlap, mehnat harajatlap va boshqalar);
- muloqot ishtirokchilarining ijtimoiylashuv darajasi.

Ta‘lim jarayonida virtual texnologiyalar quyidagi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi:

- o‘quv axborotlarining tezkor yangilanishini inobatga olgan holda ularni taqdim etish tezligini zarur darajada bo‘lishiga ko‘maklashadi;
- real faoliyatga mos keluvchi hajm, psixologik va mantiqiy-tarkibiy tuzilma mohiyatga ko‘ra o‘quv axborotini to‘la taqdim etilishini ta‘minlaydi;
- ta‘lim oluvchilarga turli obyekt, tushuncha, jarayon, ish harakat hamda faoliyatni tasavvur qilishi, anglashi va eslab qolishida tezkorlikni ta‘minlaydi;
- ta‘lim beruvchi tomonidan ta‘lim oluvchi faoliyati samaradorligi oshirish bo‘yicha aniq yo‘naltirilgan maslahat berish, ko‘rsatmalar berish imkoniyatini yaratadi.

Virtual ta‘lim muhiti talabalarda virtual tafakkurni shakllanganligini taqozo etadi. Virtual tafakkur virtual borliq sharoitida shakllanadigan, keng predmetli amaliy faoliyat tarzida namoyon bo‘ladigan jarayon hisoblanadi. Rivojlanib borish davomida kognitiv xatti-harakat xarakterini oluvchi shaklga aylanadi. Virtual tafakkur insonni kognitiv faoliyatining oliy shakli sifatida virtual olamni, voqealichni mujassamlashtirgan holda vositali aks etish imkoniyatini beradi, tushunchalar, hodisalar, narsalar, faoliyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik va munosabatlarni tashkil qiladi.

O‘z navbatida virtual tafakkur ijodkorlik va kreativlik bilan chambarchas bog‘liq. Ijodkorlik qobiliyati ma‘lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va rivojlanib boradi. Bunda talabalarning virtual ta‘lim muhitida ham o‘zini-o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Virtual ta‘lim

muhitida ijodiy faoliyatni tashkil etish, muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Bo'lajak o'qituvchilarda virtual borliqqa mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishning pedagogik aspektlaridan biri sifatida virtual-pedagogik loyihalash keltirib o'tiladi.

Tadqiqotchi D.N.Mamatov, pedagogik loyihalashtirishning mohiyati va mazmunini jarayon va natijalar sifatida o'rganib, uni maqsad, obyekt, sub'ekt, uslublar, shuningdek, pedagogik-loyihalashtirish faoliyat natijalari bilan bog'laydi. Pedagogik loyihalashtirishning obyekt sifatida tegishli pedagogik tuzilma belgilanishi maqsadga muvofiq:

- pedagogik tizim;
- pedagogik jarayon;
- pedagogik texnologiyalar;
- pedagogik metod, metodika, vositalar;
- pedagogik vaziyat;
- ta'lim mazmuni;
- turli ta'lim dasturlari, o'quv modullari;
- darslik, metodik qo'llanma va boshqalar.

Muallifning fikricha, pedagogik loyihalashtirish sub'ektini ijodiy fikrlash, innovatsion qobiliyat, professionallik va yuqori ishchanlik, o'ziga xos qadriyatlar yo'nalishi, taklif qilingan o'zgarishlarning natijalarini prognoz qilish qobiliyati kabi shaxsiy va professional fazilatlariga ega bo'lgan pedagog yoki mutaxassislar guruhi tashkil qilishi kerak. Pedagogik loyihalash uslublari juda xilma-xil bo'lib, tadqiqotchi ularga quyidagilarni belgilaydi:

- evristik usullar;
- modellashtirish;
- kvalimetrik usullar va boshqalar.

Shu bilan birga, muallif fikriga ko'ra, usullarni tanlash quyidagilarga bog'liq:

- ko'rib chiqilayotgan muammo;
- loyihalash obyekt;
- loyiha faoliyati sub'ektining loyihalash usullarini egallaganligi.

M.M.Mendibaeva, T.K.Dyusembaeva tadqiqot davomida, pedagogik loyihalash muammolarini terminologik apparatini asoslash uchun tizimli-funksional va tizimli-faoliyat yondashuvlaridan foydalangan holda ushbu jarayonning tarkibini quyidagi asosiy elementlar taklif etishdi:

- prognozlash;
- modellashtirish;

- loyihalashtirish;
- refleksiya (aks ettirish);
- amaliyotga tatbiq etish.

Globallashtirish jarayoni jamiyatni virtualizatsiya qilish sharoitida ta'limda virtual borliq texnologiyalaridan keng foydalanishni, virtual ta'lim muhitining paydo bo'lishiga olib keladi.

Virtual ta'lim muhiti uzluksiz o'z-o'zini anglash, faol, erkin va ijodiy shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatini berib, quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni taqozo etadi:

- virtual borliq texnologiyalariga asoslangan virtual ta'lim muhitini shakllantirish, tashkil etish va amalga oshirishda mazkur muhitning ochiqligi va keng “miqyoslilik”, pedagogik texnologiyalarining integratsiyasi va moslashuvchanligini ta'minlaydi;
- “ta'lim-tarbiya” tizimida ta'lim oluvchilarda doimiy fikr-mulohazalar asosida interaktiv o'z-o'zini o'rganish ustunlik qiladi;
- virtual ta'lim muhiti fanlarni ijodkorlik, kognitiv faollik va tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi;
- o'rganishning tabiiy muvofiqligi ta'minlanadi (ta'limning ta'limdan ustunligini kuzatish orqali; ta'limning faoliyat turining hukmronligini; mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish; audiovizual axborotni umumlashtirilgan taqdim etish va ayirboshlashning zamonaviy vositalaridan foydalanish orqali o'rganish motivatsiyasini oshirish; axborotni hissiy idrok qilish darajasini oshirish va mustaqil ishlash faoliyatining turli shakllarini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish ma'lumot);
- virtual reallik texnologiyalari o'quvchining bir natijadan ikkinchi natijaga o'tishini ta'minlaydi, shu bilan birga ta'lim jarayonining ijobiy hissiy ma'nosini yaratadi.

Fan, texnika va taraqqiyotning jadallashuv muhitida virtual borliq texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini to'liqonli aniqlashtirish imkonsiz bo'lsa-da, ularning ba'zilarini keltirib o'tamiz:

- talabalarda virtual obrazlar shakllanishini bosqichma-bosqich amalga oshirish, bu esa OTM professor-o'qituvchilarning murakkab, abstrakt tasvirlar, tushunchalar va tizimlar bilan ishlash imkonini beradi;
- ta'lim-tarbiya jarayonini, ta'lim oluvchilarning bilim, kognitiv faolligi va ularning motivatsiyasini sezilarli darajada kuchaytirish;

- ta’lim jarayoni sub’ektlarining, ayniqsa, obyektning og’zaki tavsifi yetarli darajada emasligi, bu haqdagi ma’lumotlarni uzatish uchun yetarli darajada bo’lmagan hollarda o’zaro aloqasini samarali amalga oshirish;
- turli vaziyatlarni simulyatsiya qilish (shu jumladan, taqlidi boshqa yo’llar bilan imkonsiz bo’lganlar: uchishdagi favqulodda vaziyat, yadro elektr stansiyasida avariya va h.k.) tegishli ko’nikma va qobiliyatlarni shakllantirish.

Psixologiyada “virtual obraz”, “virtual obyekt” atamalari ishlatiladi. Masalan, inson faoliyatining mashina bilan birlikda qaralishi virtual obyekt sifatida qabul qilinadi. Zero, bu virtual obyektning bevosita bajaradigan ishi na inson va na mashinaning funksiyasiga xos emas, bu obyektga xos xususiyat faqatgina inson bilan mashina birgalikda olinganida yuzaga keladi.

Psixologik jihatdan virtual borliqning quyidagi o’ziga xos xususiyatlari ajratib ko’rsatiladi: hosil qilinganlik, dolzarblik, avtonomlik, interaktivlik. Psixologik virtual borliq inson psixikasining mahsuli sifatida yuzaga keladi. Virtual borliq uni yuzaga keltiruvchi obyekt faol bo’lgan holatdagina mavjud bo’la oladi.

Bugungi kunda “virtual borliq” tushunchasining kompyuterli modellashtirishga nisbatan qo’llanilishi eng ommalashgan ko’rinishga ega. Bu sharoitda inson virtual amaliyotni yuzaga chiqarishda sun’iy uch o’lchamli yoki sensor muhiti bilan o’zaro ta’sirlashadi. Buning uchun u muloqot uskunalari sifatida virtual shlem, maxsus qo’lqop yoki yaxlit kiyiladigan kostyumdan foydalanadi. Mazkur jihozlar yordamida inson mashina tomonidan generatsiyalanuvchi muhitga tushib, unda turli yo’nalishlarda harakatlanish, obyektlarni boshqarish kabi muayyan harakatlarni bajaradi hamda virtual voqealar ta’sirida har xil hissiyotlarni boshidan o’tkazadi.

O’z navbatida, virtual modellashtirish quyidagi yo’nalishlarga ajratiladi:

1. Virtual reallikni loyihalash falsafasi. Modellashtirish asosida beriladigan axborotlarni qabul qilish va uning reallik bilan mosligiga ta’lim oluvchini ishontira olish muammolari.

2. Matematik modellashtirish. Ta’limiy maqsadlarda modellashtirishda matematik modellar xususiyatlarini tadqiq qilish muammolari.

3. Axborotlarni aks ettirish nazariyasi. Real sharoitlarda ishlayotganlik taassurotini hosil qiluvchi grafik mashinalarni boshqarish vositalaridan foydalanib, real tasvirlarni qurishga qaratilgan vizuallashtirish metodlarini qo’llash va takomillashtirish muammolari.

4. Virtual muhitini his qilish psixologiyasi. Axborotlarning asosiy qismini televizor va kompyuter monitori orqali olishga ko'nikib qolgan zamonaviy yoshlar fikrlashidagi o'ziga xoslikni e'tiborga olish muammolari.

5. Virtual reallik ekologiyasi. Virtual reallik bilan o'zaro ta'sirlashuvning individual traektoriyasini tanlash muammolari.

6. Didaktikaning asosiy tamoyillari. Modellastiruvchi dasturiy vositalarni ishlab chiqishda ta'lim amaliyoti tajribalari asosida shakllangan, o'zida o'quv jarayoni qonuniyatlarini aks ettiruvchi didaktik tamoyillar asos sifatida qabul qilinishi lozim. Real va modellastiriluvchi shakllarda beriladigan bilimlarning o'zaro maqbul nisbatini belgilashning didaktik va metodik muammolari ham alohida tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi.

Virtual borliq bilan muloqot asosan kompyuter orqali yuzaga keladi. Bu muloqot chog'ida yuzaga keladigan hissiyotlar (masalan, virtual shlemlar yordamida) insonning mavjud real borliq bilan muloqoti jarayonidagi tuyg'ulariga juda yaqin bo'lib, ba'zan ushbu hissiyotlar taqqoslanganda birinchisining ustunligi yaqqol sezilish hollari ham mavjud. Kompyuter o'yinlari texnologiyasidagi ongga chuqur kirib borishdagi maxsus ta'sir effektlaridan ta'lim jarayonida ham samarali foydalanish mumkin.

"Virtual ta'lim" tushunchasi mazmunini tushunish virtuallik sifatlarini belgilash imkonini beradi. Real mavjud obyektlarning o'zaro hamjihatlikdagi harakati virtual jarayonlarning asosi hisoblanadi. O'qituvchi bilan o'quvchining ta'lim jarayonidagi o'zaro hamjihatlikka asoslangan faoliyati virtual holatni tashkil etsa, real subyekt (o'qituvchi-o'quvchi)larning virtual holatdagi ichki o'zgarishlari ta'lim jarayoni va sifati bilan tasiflanadi.

Virtual jarayonlarning asosiy belgilariga:

- o'zaro hamjihatlikdagi subyektlar uchun virtual jarayonlar mavhumlik darajasining kuchliligi;
- har bir ishtirokchi uchun hamjihatlikning o'ziga xosligi;
- faqat hamjihatlik jarayonidagina mavjudlikning amal qilinishi kabilarni kiritish mumkin.

Virtual ta'limdagi virtuallik muhiti sinf xonalari, ulardagi jihozlar, o'quv qo'llanmalari yoki o'qitishning texnik vositalari bilan emas, balki aynan ta'lim jarayonida ishtirok etadigan obyekt va subyektlarning hamjihatligi orqaligina vujudga keltiriladi. Ta'kidlash joizki, virtual ta'lim dasturlarida ba'zi o'rinlarda o'quv materiallarini o'quvchilarning real o'zlashtirish darajasi, ta'lim subyektlarining o'zaro munosabatlari yetarli darajada inobatga olinmasdan, shakllantirish hollari kuzatiladi. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda virtual ta'lim nafaqat masofaviy telekommunikatsiyagagina xos jihat bo'lib

qolmasdan, balki ta'limning barcha, jumladan, kunduzgi shakllarida o'qituvchi, ta'lim oluvchi, o'rganilayotgan obyektlarning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'lish xususiyatiga ega.

Har bir sub'ekt tomonidan mustaqil ravishda quriladigan individual virtual ta'lim ijtimoiylashuv omiliga, psixologik muammolarni yaratish va hal etish vositasiga, muloqotning yangi madaniy normalarini ishlab chiqish vositasiga aylanadi. Virtual ta'lim texnologiyalari kognitiv faoliyat, sezgilar, tasavvurlar, ijodiy imkoniyatlarga ta'sir qiladi va aql-idrokning sifat jihatidan yangi rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Virtual texnologiyalar, virtual voqelik, ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida, uchinchi ming yillik shaxsiyatining mafkuraviy dunyosi, madaniyati va ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatuvchi kognitiv faoliyatning muhim vositasidir. Shundan kelib chiqqan holda ta'kidlash joizki, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarini rejalashtirish jarayonida mazkur jihatlarni hisobga olish zarur hisoblanadi.

Oliy ta'limni isloh qilish, yangi informatsion, virtual texnologiyalar tufayli axborot jamiyatiga aql-idrokni shakllantirish va talabalarda ijodkorlikni rivojlantirish imkonini beradi. Ammo bugungi kunda virtual texnologiyalarni joriy etishning birinchi bosqichlarida ularni ijtimoiy-axloqiy nazorat ostiga olish zarur. Yangi ta'lim strategiyalari, virtual va informatsion texnologiyalarning jamiyatdagi o'rni hamda roli to'g'risida xabardor bo'lish ta'lim oluvchilarni tarbiyalash davrining qisqarishiga, ta'lim mazmunining o'zgarishiga olib keladi.

Virtual borliq tizimi imitatsion dasturiy va texnik vositalarni o'z ichiga oladi. Interfaol muloqot uchun, ya'ni ko'z bilan ko'radigan, tovush orqali qabul qilish uchun katta hajmli tovush va videotizimlari, shuningdek odamning bosh qismiga o'rnatiladigan shlem va ko'zoynak displeylar, "hid sezadigan" sichqonchalar, boshqaruvchi qo'lqoplar, kibernetik nimchalar simsiz interfeys birgaligida ishlatiladi.

Virtual ta'limning asosiy maqsadi, insonning real borliqda tutgan o'rnini, uning tub mohiyatini ongli ravishda tushunib yetishi, uning virtual va boshqa imkoniyatlari uyg'unligini ta'minlashdan iboratdir.

Virtual ta'lim talabalarga quyidagi ijobiy ta'sir kuchiga ega:

- talabalarda fanlarga kognitiv qiziqishni oshirishga yordam beradi;
- mutaxassisligi bo'yicha fanning ilg'or yutuqlarini yaqqol tasavvur qilishga yordam beradi;
- virtual ta'lim talabalarni yangi rolda o'zini namoyon qilish imkonini beradi;
- virtual ta'lim mustaqil ishlab chiqarish, modellashtirish faoliyati ko'nikmalarini shakllantiradi;

- talabalarning muvaffaqiyat holatini yaratishga yordam beradi.

Virtual ta’lim o‘quv jarayonida quyidagi didaktik imkoniyatlarni yaratib beradi:

- talabalar bilan virtual ta’lim vositalari yordamida interfaol muloqot o‘tkazish imkoniyati;
- obyektlarni, jarayonlarni, hodisalarni (ham real, ham “virtual”) vizualizatsiya qilishning zamonaviy vositalar imkoniyatlarini, ularning modellarini, rivojlanish dinamikasida, vaqt va fazoda taqdim etishni o‘z ichiga olgan o‘quv ma’lumotlarini kompyuterda vizuallashtirish;
- o‘rganilayotgan obyektlarni, ularning munosabatlarini, hodisalarini, haqiqatda ham, “deyarli” ham sodir bo‘ladigan jarayonlarni kompyuterda modellashtirish;
- hisoblash jarayonlarini avtomatlashtirish, ma’lumot qidirish, o‘quv eksperimenti natijalarini qayta ishlash, haqiqatda sodir bo‘lgan va ekranda “deyarli” taqdim etilgan fragmentni yoki eksperimentning o‘zini bir necha marta takrorlash imkoniyati;
- tajriba natijalari, parametrlarning qiymatlarini (masalan, fizik miqdorlar) tajriba shartlariga mos ravishda o‘zgartirish, eksperiment gipotezasini shakllantirish, uni tekshirish, natijalarga ko‘ra o‘rganilayotgan vaziyatni o‘zgartirish imkoniyati;
- tajribalarni, tadqiqot natijalarini bashorat qilish;
- fan bo‘yicha etarli darajada bilim olgan talabalarni mustaqil fikr yuritish, bahslashish, mulohaza yuritish, o‘rganishga o‘rgangan, zarur ma’lumotlarni mustaqil ravishda olishga mo‘ljallangan turli faoliyat turlarini faollashtirish;
- o‘quv faoliyatini tashkiliy boshqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va o‘quv materialini o‘zlashtirish natijalarini monitoring qilish;
- tashkiliy-metodik materiallarni yaratish va tarqatish, ularni yuklab olish va tarmoq orqali uzatish.

Virtual ta’lim jarayoni pedagogik tizimda sodir bo‘lib, uning elementlari virtual ta’limning maqsadlari, mazmuni, ta’lim oluvchi, o‘qitish va texnologik quyi tizimi hisoblanadi. Bu talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamda o‘quv qurollari bilan maqsadli tashkil etilgan o‘zaro ta’sir jarayoni bo‘lib, ularning makon va vaqtdagi joylashuvi uchun muhim emas.

Virtual ta’lim mazmunini shakllantirish an’anaviy ta’lim tizimidagi kabi ta’lim mazmunini tashkil etishning tanlangan nazariyasiga asoslanadi va tegishli tamoyillarni hisobga oladi. Virtual ta’lim faol o‘rganish usullari (“aqliy hujum”, “biznes o‘yinlari”, “keys tadqiqotlari”, “loyiha” usullari va boshqalar) kabi innovatsion usullardan keng foydalanadi. Talaba haqli ravishda virtual ta’lim

jarayonining asosiy ishtirokchisi, virtual ta'lim tizimining asosiy "mijozi" hisoblanadi. Virtual ta'lim o'z navbatida "chegarasiz ta'lim", "umr davomida ta'lim", "kamroq harajatli ta'lim" kabi ta'riflar bilan tavsiflanib keladi. Virtual ta'lim kontseptual jihatdan talabaga alohida motivatsiya, intizom, virtual ta'lim texnologiyalari va vositalaridan foydalanish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar:

1. Хайдарова Х.Р. Ахборотлашган жамият шароитида ота-оналар виртуал-педагогик маданиятини ривожлантиришнинг истикболли йўналишлари // *Замонавий таълим jurnali*, 5 son, 2022. – В. 55-64.
2. Хуторской А.В. Виртуальное образование и русский космизм // *EIDOS-LIST*. 1999. – Вып. 1(5): <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>.
3. Хайдарова Х.Р. Ахборотлашган жамият шароитида ота-оналарнинг виртуал-педагогик маданиятини ривожлантириш масалалари. Монография. –Т.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2022. – 94 б. (216).
4. Тўракулов О.Х. Ўқувчиларда замонавий компьютер тармоқларини ўрнатиш ва ишлатиш бўйича кўникма ва малакаларни шакллантиришнинг методик асослари: пед. фан. ном. ... дисс. автор. – Т., 2007. – 24 б.
5. Носов Н. А. "Образование и виртуальная реальность". Телекоммуникации и информатизация образования 3 (2001). – Ст. 80-86.
6. Маматов Д.Н. Особенности педагогического проектирования и реализация электронной информационно-образовательной среды в процессе подготовки будущих учителей профессионального образования // *Технологии в образовании*. – Воронеж, 2011. – №4. – С. 48-54.
7. Мендыбаева М.М., Дюсембаева Т.К. Педагогическое проектирование: сущность, этапы, формы // *Инновационные педагогические технологии: материалы V Междунар. науч. конф.* (г. Казань, октябрь 2016 г.). – Казань: Бук, 2016. – С. 89-91.
8. Andolsek D. "Virtual reality in education and training". *International journal of instructional media* 22.2 (1995): 145-55. – 124-131 p.
9. Войскунский А.Е. Зависимость от Интернета: актуальная проблема / Конференция на портале "Аудиториум". "Социальные и психологические последствия применения информационных технологий", 2001. – 44-52-ст.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada fan, texnika va taraqqiyotning jadallashuv muhitida virtual borliq texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari, ta'lim jarayonida virtual texnologiyalarning o'rni, virtual ta'lim muhiti talabalarda virtual tafakkurni shakllantirish masalalari, shuningdek bo'lajak o'qituvchilarda virtual borliqqa mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishning xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются дидактические возможности технологий виртуальной реальности в условиях ускорения науки, технологий и развития, роль виртуальных технологий в образовательном процессе, вопросы формирования виртуального мышления у обучающихся в виртуальной образовательной среде, а также Обсуждаются особенности формирования ответственного отношения к виртуальной реальности у будущих учителей.

SUMMARY

This article discusses the didactic capabilities of virtual reality technologies in the context of accelerating science, technology and development, the role of virtual technologies in the educational process, the issues of developing virtual thinking among students in a virtual educational environment, and also discusses the features of the formation of a responsible attitude towards virtual reality among future teachers.

O'QUVCHILARDA EMPATIYANI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Rahimova M.A.

Namangan davlat universiteti (PhD) dotsent v.b.

Tayanch so'zlar: empatiya, his qilish, sezish, hamdardlik, emotsional

Ключевые слова: эмпатия, чувство, ощущение, симпатия, эмоциональный

Key words: empathy, feeling, sensation, sympathy, emotional

Empatiya qaryib hamma vaqt nafaqat bilishning obyektiga aylangan odamning hissiyoti va kechinmalarini subyekt tomonidan faol baholash sifatida talqin qilinadi, balki u sherikka nisbatan ijobiy munosabatni aks ettiradi.

Empatiya shaxslararo kechadigan (vujudga keladigan) muloqotning fenomeni sifatida u bevosita odamlar orasidagi o'zaro munosabatlarni boshqaradi, shaxsning axloqiy fazilatlarini belgilaydi. Empatiya o'zaro ta'sir etish jarayonida qadriyatlar tizimini shakllantiradi, keyinchalik esa shaxsning boshqa odamlarga nisbatan munosabatlaridagi xulq-atvorini aniqlaydi.

Empatiyaning ifodalanishi va uning shakllari (his qilish, sezish, hamdardlik, qayg'udoshlik, quvonchga oshnolik, quvonchdoshlik) ko'pincha shaxsning tabiiy (irsiy, genetik) xususiyatlari, jumladan, uning zehniga, iste'dodiga, talantiga, tarbiya (muhit) shart-sharoitlariga, insonning hayot va faoliyatiga, uning emotsional-hissiy tajribasiga bog'liq. Xuddi shu bois empatiya o'zaro ta'sir o'tkazish jarayonida muomalada vujudga keladi, kechadi, shakllanadi va rivojlanadi (takomillashadi).

Empatiyaning negizida jarayon tariqasida identifikatsiyaning anglanilgan yoki anglanilmagan mexanizmi yotadi. Bizningcha, identifikatsiya, o'z navbatida, insonning asosiy, fundamental xususiyatlari (o'z shaxsini, o'z xulq-atvorini, boshqa odamlarning xolatini, o'zini qiyoslash qobiliyati) ta'sirining mahsuli (natijasi) hisoblanadi.

Aksariyat psixologlar empatiyani tahlil qilishda ikki jihatni alohida ta'kidlaydilar: birinchidan, boshqa odamga (bagonaga) nisbatan ijobiy (pozitiv)

munosabati uni yaxlit shaxs sifatida tan olinganlikni bildiradi. Shuning bilan birga, shunga o'xshash munosabat subyektning salbiy (negativ) reaksiyasini (javobini) inkor etmaydi, chunki uning muomaladosh sherigi shu favquloddagi daqiqalarda nimalarni his qilayotganligi, qanday kechinmalar bilan band ekanligi noma'lum bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, boshqa shaxsga nisbatan empatiya tuyg'usini his qilayotganda subyekt emotsional jihatdan xolis (betaraf, neytral) holda qolishi mumkin, ya'ni bu kezda bir qancha vaqt davomida boshqa kechinmalar, hissiyot, ezgu niyat olamida o'zini tasavvur etishi, u to'g'risida na ijobiy, na salbiy mulohazalar bildirishga, xulosalar chiqarishga nisbatan qaror qabul etmasligi ehtimol. Biroq AQSH, Rossiya psixologlari olib borgan insonni inson tomonidan tushunish bo'yicha eksperimentlar shu narsani dalilladiki, sinaluvchilar doimo u yoki bu darajada baholanish sub'ektiga nisbatan ijobiy munosabatni namoyon etadilar. Ong bilan kechinmalar birligi printsipli inson psixikasining xususiyatiga xos ekanligi xolatini psixologlar tasdiqladilar. Ma'lumki, borliqni aks ettirish doimo unga affektiv munosabat orqali kirib boradi.

Empatiyaning emotsional shakli, odatda boshqa odamning (o'zganing) kechinmalarini bevosita idrok qilish jarayonida vujudga keladi. Uning uchun noqulay sharoitda va vaziyatda g'amginlik, rahmdillik, iztirob kechinmalari paydo bo'ladi. Sub'ektning har qanday emotsional xolatida ham emotsional kechinma ro'yobga chiqishi mumkin:

a) ijobiy emotsional xolat: quvonch, qoniqish;

b) salbiy emosional xolat: qayg'u (g'ussa), qoniqmaslik. Insonda quvonch, qoniqish kechinmalari hukm surganda, emotsional noqulaylik his etganda u qalb savdosiga nisbatan unchalik ehtiyoj sezmaydi.[1]

Boshqa insonlarning kognitiv, emotsional (affektiv), kognitiv empatiya turlari bir davrning o'zida vujudga kelsa, shaxs o'zi uchun juda og'ir kechinmalarni bartaraf etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar qanchalik yaqin xususiyatga ega bo'lsa, ular orasida shunchalik keng ko'lamli empatiya hukm surishi ehtimoli mavjud. Shu bilan birga, empatiyaning shakli ham ko'p jihatdan shaxslararo munosabatlar tipiga bog'liq. Agar kognitiv va emotsional empatiya har qanday munosabatlar tipida, hatto notanish odamlar davrasida ro'yobga chiqish imkoniyati mavjud bo'lsa, kognitiv (harakat, xulq) empatiyasi yaqinlar, qarindosh-urug'lar orasida kechish xususiyatiga ega. Haqiqatan kognitiv empatiya,[2] umuman olganda, insonparvar insonga taalluqli bo'lib, u yaqin (kishilar orasidagi) munosabatlarda ko'proq uchraydi. Psixologiya fanida «empatiya» tushunchasi ijtimoiy-ijobiy sifat tariqasida talqin qilinadi, shuningdek, u hayotning ijtimoiy qonun-qoidalari, mezonlari

orqali qo'llab quvvatlanadi, ammo u individual, tanlovchanlik xususiyatiga ega bo'lishi mumkin. Shu bois, u har qanday boshqa odamlarning ruxiy, ichki kechinmalariga aks sado, munosabat bildirmaydi, balki faqat muayyan qadriyat, mavqe birlamchi ko'rsatkich bo'lib hisoblanadi. Yuqoridagi mulohazalar va omillardan shu narsa kelib chiqadiki, shaxslararo munosabatlarning mahliyo qiluvchanlik fenomeni mavjud bo'lgandagina, empatiyaning har uchala shakllarida ham uning yuksak ko'lami kechishini kutish mumkin, xolos.

2023-2024-o'quv yilidan umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun chiqarilgan "Tarbiya"[2] kitobida 1-sinflar uchun o'quvchilarda kognitiv empatiyaning shakllantishiga undovchi mavzular bilan boshlanganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. O'quvchilarga ikkinchi darsni o'zidayoq og'zaki topshiriq berilgan bo'lib unda "Oilada kimga qanday yordam berishingizni aytib bering" har bir o'quvchiga yo'naltirilgan savolni javoblarini o'qituvchi diqqat bilan tinglashi, noto'g'ri javoblarini ham to'g'ri tomonga yo'naltirishi lozim. Shuningdek, aynan shu mavzu bo'yicha ijodiy topshiriq berilgan bo'lib, unda o'quvchining bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga qaratilgan rasmni ishlashi tavsiya etiladi. O'z-o'zini taxlil qilish orqali bo'sh vaqt qanchalik qadrli bo'lishini o'quvchilar anglab yetadilar.

Sotsial psixologiya sohasida «etnik empatiya»[11] tushunchasi uning boshqa turlaridan, ko'rinishlaridan farqli o'laroq keng ko'lamda qo'llanilib kelinadi. Shaxs xususiyati odatda hislar, tuyg'ular, kechinmalar yordami bilan odamlarning ruxiy dunyosiga bir tipdagi psixikasiga, xarakterning milliy qiyofasiga kirib borishning qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, u insonlarning o'zaro bir-birini his etish, kechinmalariga bevosita sherik bo'lish, hamdardlikda quvonch va qayg'ularini (quvonchdosh, qayg'udosh sifatida) his qilish funktsiyasini bajaradi.

Jahon psixologiyasi fanida olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, etnik empatiya oqilona usullar, omilkor vositalar yordami bilan odamlarga ta'sir etkazilsa-da, lekin unga etarli berilmaydi, chunki u juda qiyinchilik bilan shakllanish va barbod bo'lish xislatiga, xususiyatiga ega (masalan, ommaviy mitinglar).

Aksariyat hollarda etnik empatiya odamlarni ongsizlik darajasida bir-biriga yaqinlashtiradi, o'zaro (shaxslararo, elatlararo, etnoslararo) munosabatlar va muomalada ishonch, ishochlilik ko'rsatkichi vujudga kelishiga imkoniyat yaratadi.[3] Etnik empatiya notanish davrada etnik parchalanishlar yuzaga kelganida qatnashchilarning jipslikka yetaklovchi harakatlarini faollashtiradi. To hozirgi davrgacha (XXI asrda ham) odamlar ongsizlikda shunga o'xshash

vaziyatlarda bir tipdagi normalar, rasm-rusumlar, an'analar, odatlar, emotsional xolatlar ichida o'zlarini izlaydilar.

Shunday qilib, etnik empatiya mazkur vaziyatda ustuvorlik funktsiyasiga ega bo'lsa, u holda adaptatsiyaning davri (muvaqqat vaqti) keskin qisqaradi, odamlarning (elatdoshlarning) hamkorlikdagi faoliyati samaradorligi ko'tariladi, mahsuldorligi ortadi. Etnik empatiya elatni, millatni kata guruh sifatida saqlanib qolishining milliy o'zlikni (o'zini-o'zi) anglashning, milliy madaniyat rivojining psixologik mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. Bizningcha,[2] etnik empatiya milliy urf-odatlarida, diniy marosimlarda, mashaqqatli damlarda ommaviy tarzda quvonchga hamohanglikda, qayg'uga hamdardlikda, iztirobga sheriklikda ham bevosita, ham bilvosita gavdalanadi, mentalitetning tarkibi sifatida, sotsial, sotsial-psixologik hodisa (voqelik) tariqasida mujassamlashadi.[4]

Boshlang'ich maktab o'quvchilaridagi axloqiy rigorizmga qarshi kurashishning eng samarali usuli bu ularda qo'yilgan talablarga qadriyatli nuqtai nazardan yondashish va voqelikni chuqur tushunish mexanizmlarini tarbiyalashdir.[7] Shu munosabat bilan nafaqat atrofdagilarning manfaatlarini hisoblash maqsadida axloqiy me'yorlarga rioya qilish muhimligini ta'kidlash, balki o'zini muayyan vaziyatda chetdan turib kuzatuvchi o'rniga qo'yib ko'rishga o'rgatish, odamlarning qiziqishidan kelib chiqib boshqalarning harakatlarini baholash, tengdoshlar va kattalarga nisbatan empatiyani rivojlantirishga yordam berish ham maqsadga muvofiqdir.[3] Bir xil qolipda fikrlash va o'zlashtirilgan ma'lumotni tushunmasdan uzatish kabi kichik maktab yoshidagi xususiyatlarni hisobga olish kerak, bu esa tengdoshlar jamoasi tomonidan bolalarning harakatlarini muhokama qilish kabi usulni rad etishga olib keladi.

Shu o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiyani rivojlantirishga qaratilgan usullarni taklif etmoqchiman.

“Vaziyat tahlili: Men qadrlayman...”

Maqsad: ijobiy Men obrazini yaratish, har bir ishtirokchida empatiyani rivojlantirish, o'z-o'ziga beradigan bahosini ko'tarish.

Aniq vaziyatlar tahlilidan so'ng, o'qituvchi har bir ishtirokchidan quyidagi fikrlarni aytishni so'raydi: “Men o'zimdagi ... qadrlayman”, “Men ...dagi (sindoshlaridan birining ismi) ... qadrlayman”, “Men hayotda ...ni qadrlayman”.

Mashq tugallangunga qadar o'qituvchi uni bajarish jarayonida yuzaga kelgan fikr va hissiyotlar bilan o'rtoqlashishni so'raydi.

Har bir o'quvchining hissiyotlarini namoyish etish uchun shunday imkoniyat berishimiz kerakki, har bir o'quvchi bu vaziyatlarini bayon etishda o'zidagi erkinlik, samimiylilik, o'zgalarni qay darajada anglayotgani va uni ifoda etib berayotganini ko'rsatib o'tishi kerak.

2-mashq. “Vaziyat tahlili: Qayta aloqa”.

Maqsad: sinfning har bir a’zosida empatiya va refleksiyani rivojlantirish. Bir-birlariga bo’lgan ijobiy munosabatini shakllantirish.

O’quvchilarga juftliklarga bo’linish va aniq vaziyatni tahlil qilishga doir topshiriqni bajarib bo’lgandan so’ng sherigining emotsional holatini baholash taklif etiladi. Birinchi o’quvchi tahlil jarayonida sherigi ijobiy yoki boshqacha bir taassurot qoldirganligini aniqlashga urinishadi. So’ngra o’rinlar almashinadi. Navbatdagi o’quvchi qayta aloqani amalga oshiradi, ya’ni rollar almashinadi. Shuningdek, bu vaziyatda ko’z kontaktlari ham judayam muhim. Sababi ushbu vaziyatda ko’z orqali anglash ularni bir-birlariga bo’lgan munosabatini ham ya’ni ijobiy munosabatini ham samarali shakllantiradi.[6]

“To’siqlarini yengib o’tish” o’yini.

O’yinning maqsadi: o’quvchilarni o’zaro bir-birlarini xis qilishga o’rgatish, o’rtoqlariga bunday holatda yordam berishga o’rgatish.

O’yinning borishi: Ishtirokchilar juftliklarga bo’linishadi. Birinchisiga topshiriq beriladi: sening o’rtog’ing bugun g’amgin va gapirmasdan o’tiribdi. Sening vazifang u bilan gaplashish va bugun nega u shunday ekanligini aniqlash. Ikkinchisiga esa “Sening o’rtog’ing butunlay o’zini yo’qotib qo’ydi. Sening vazifang u bilan gaplashmaslik va hatto uni eshitmaslik”.

Zamonaviy boshlang’ich ta’limni rivojlantirishning yetakchi tendentsiyasi nafaqat o’quvchilarning bilim, ko’nikma, malaka va kompetentsiyalarni egallashi, eng muhim intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, balki bola shaxsining umumiy rivojlanishini ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va empatiyani rivojlantirishni o’z ichiga oladi. Yuqoridagi usullar esa o’quvchilarda empatiyani shakllantirish bo’yicha yaxshi samara beradi.

Адабиётлар:

1. G’oziyev E.G’. Umumiy psixologiya.T.2003. 59-b
2. Rokeach M. The role of values in public opinion research // The Public Opinion Quarterly. Vol. 32. No. 4. - P. 547-559.
3. Xodjaev B. Pedagogical axiology. - T., «Science and Technology» Publishing House, 2012. - 165 p.
4. Raximova, M. (2021). Бошлангич синф ўқувчиларида ижтимоий кўникмаларни ривожлантириш босқичлари ва мазмуни. Мир исследований, 2(2).
5. Abduxosilovna, R. M. (2021). Formation of Social Skills in Primary School Students with Diagnostic Tools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 5282-5290.
6. Raximova, M. A. (2019). Some problems in forming social-emotional competencies on elementary class pupils. Theoretical & Applied Science, (11), 277-280.
7. Rahimova, M. (2019). Educational and psychological factors of social and emotional skills. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 310-316.
8. Rahimova, M. (2019). International evaluation standard of education quality and efficiency implementation of operation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.

9. Abduxolisovna, R. M. Technologies for the development of social skills in primary school students.
10. Rahimova, M. (2019). International evaluation standard of education quality and efficiency implementation of operation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.
11. Abduxolisovna, R. M. Valuable attitude - respect to education Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 04, April 2022 SJIF 2022 = 8.625 A peer reviewed journal

РЕЗЮМЕ

Bugungi kunda maktab amaliyotidagi eng dolzarb muammolardan biri o'quvchilarda empatiyani shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun amaldagi Yangi avlod darsliklari bo'yicha ham fikrlar berilgan. Muallif maqolada o'quvchilardagi empatiyaning kognitiv, emotsional (affektiv), kognitiv empatiya turlari haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tgan.

РЕЗЮМЕ

Сегодня одна из наиболее актуальных проблем в школьной практике направлена на формирование эмпатии у учащихся, сегодня даются мнения и об учебниках “Нового поколения” для общеобразовательных школ. В статье автор даёт подробную информацию о когнитивном, эмоциональном (аффективном), когнитивно-познавательном типах эмпатии у учеников.

SUMMARY

Today, one of the most pressing problems in school practice is aimed at developing empathy among students today opinions are also given about the “New Generation” textbooks for secondary schools. In the article the author provides detailed information about cognitive emotional (affective) cognitive types of empathy in students.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA PEDAGOGLARNING KASBIY-PEDAGOGIK KONPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Arslanova M.M.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti
"Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası
p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.*

Tayanch so'zlar: pedagogik kompetensiya, pedagog, inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim olish ehtiyoji bo'lgan bola, maxsus ta'lim, maxsus pedagogika.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, педагог, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, специальное образование, специальная педагогика.

Key words: pedagogical competence, teacher, inclusive education, children with special educational needs, special education, special pedagogy.

Yurtimizda ta'lim jarayonida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, ularning samaralari va natijalari alohida ta'lim olish ehtiyoji bo'lgan bolalar ta'limida ham o'ziga xos tarzda, ushbu sohadagi xalqaro va milliy pedagogik tajribalarni va yutuqlarni o'zida mujassam etgan holda namoyon bo'lmoqda.

"Barchamizga ayonki, muallimning obro'-e'tibori – bu avvalo millatning, butun xalqning obro'-e'tiboridir. Shu bois, biz keyingi yillarda o'qituvchi va murabbiylarning jamiyatimiz hayotidagi o'rni va ta'sirini kuchaytirish, ta'lim tizimini zamon talablari asosida tashkil etish bo'yicha ulkan islohotlarni amalga oshirmoqdamiz" [1], deyiladi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning "O'qituvchi va murabbiylar kuni" bayrami tabrigida.

Shu bilan birgalikda bo'lajak o'quvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonlarida eng ilg'or pedagogik talablar, texnologiyalar va metodlarni qo'llash orqali bugungi barcha zamonaviy talablarga javob beradigan pedagog kadrlar bilan ta'lim tizimining barcha bosqichlari va tashkilotlarini ta'minlash alohida dolzarb masala sifatida qo'yilmoqda.

Pedagogik kompetentlik bugungi kunda butun dunyoda pedagogik faoliyat va ta'lim oldiga qo'yilgan ustuvor masalalardan biri bo'lib, inklyuziv ta'lim sharoitida u o'zining ayni shu yo'nalishga mos qator xususiyatlari va jihatlari namoyon etadi. Ayni paytda ushbu mavzu nazariy va amaliy jihatdan pedagogika va maxsus pedagogika tadqiqotlari sirasida ham tobora qizg'inlashib bormoqda.

Pedagogik kompetensiya tushunchasi psixologik-pedagogik adabiyotlarda faol qo'llanila boshlandi. Ya'ni o'sha davr ilmiy adabiyotlarida o'qituvchining ta'lim jarayonlarida subyektivligi ijtimoiy zarurat sifatida qaralib, "kasbiy kompetensiya" tushunchasi ilmiy foydalanishga kiritildi.

Shundan beri, tadqiqotlarning yo'nalishlari va yondashuvlaridan kelib chiqib, ushbu tushunchaga berilgan ta'riflar ham turlicha bo'lib kelmoqda. Ba'zi tadqiqotchilar uchun pedagogik kompetensiya "pedagogik mahorat" tushunchasi bilan uyg'unlashib ketadi, boshqa bir guruh esa uni o'qituvchining kasbiy faoliyatdagi muammolarni muvaffaqiyatli hal qiluvchi omil sifatida ko'radi, yana bir guruh esa uni o'qituvchi faoliyatining asosiy sharti, o'qituvchi rivojlanishining yuqori darajasi yoki sifat tavsifi sifatida baholaydi [2].

Jumladan, bir qator tadqiqotchilar pedagogik kompetensiyaning tizimli hodisa sifatida ko'rib, uning mohiyati o'qituvchining pedagogik bilimlari, tajribasi, xususiyatlari va fazilatlarining tizimli birligidan iborat ekanligi, ular pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirishga, pedagogik muloqot jarayonini maqsadli tashkil etishga imkon berishi, shuningdek, o'qituvchining shaxsiy rivojlanishi va takomillashuvini nazarda tutishi sifatida talqin qiladilar [3].

Shu o'rinda esa, A.I.Shcherbakovning [4] pedagogik kompetensiya o'qituvchining samarali mehnati shartlaridan biri bo'lib, u o'z ichiga o'z fanini chuqur bilishi, metodik savodxonligi, o'quv jarayonini tashkil etishda shaxsiy va kasbiy fazilatlaridan mohirona foydalanishi, degan fikrlariga qo'shilishni lozim deb bilamiz.

Shuningdek, taniqli tadqiqotchilar N. Xomskiy va I. Zimnya [5] tomonidan pedagogik kompetensiyaning bu nazariy bilimlarni o'z faoliyati davomida o'qituvchi tomonidan ongli holda, analiz va sintezga asoslangan shakllarda amaliyotga joriy etilishidir, degan fikrlariga ham qo'shilish mumkin. Sababi ta'limning doimiy o'zgarib, yangilanib boruvchi "harakatdagi" jarayon ekanligidan kelib chiqqanda, pedagogik kompetensiya o'qituvchining ham doimiy takomillashib boruvchi faoliyati va faolligini ifodalaydi.

Ya'ni, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borish, yangi axborotlarni o'rganish, muhim ijtimoiy talablarni anglay olish, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi [6].

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik kompetensiya o'ziga xos ahamiyat kasb etib, bu ta'lim jarayonining o'ziga xos murakkabliklari va o'qituvchi kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan alohida talablari doirasida yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

Ma'lumki inklyuziv ta'lim - bu shunchaki, alohida ta'lim olish ehtiyoji bo'lgan bolalarni sog'lom bolalar ta'lim oladigan muhitga olib kirish yoki ularni shunchaki "qo'shib o'qitish" emas.

Inklyuziv ta'lim modelini joriy etish orqali barcha toifadagi o'quvchilarning ta'lim huquqlarining tengligi ta'minlanishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etilishi kabi vazifalar ta'lim tashkilotlari va undagi pedagoglar salohiyati holatini ochib beradi hamda o'z navbatida rivojlanishining yangi istiqbollarini belgilab beradi [7].

Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik kompetensiya haqida so'z yuritishdan avval, eng avvalo, ba'zi ilmiy adabiyotlarda inklyuziv kompetensiyaning o'zi ham alohida ajratilib ko'rsatilishi holatlarini ham borligini aytib o'tish lozim. Mazkur maqolada esa, biz bevosita inklyuziv ta'lim jarayoni uchun lozim bo'lgan pedagogik kompetensiyalar haqida so'z yuritishni lozim, deb bilamiz.

Maxsus pedagogikaning taniqli nazariyotchilaridan biri N.M. Nazarova [8] pedagog xodimlarning inklyuziv ta'lim kompetensiyalarini (professional ta'lim misolida) 5 ta yo'nalishga tasniflab ko'rsatgan edi. Biz esa uning bevosita inklyuziv umumiy o'rta ta'lim bilan uyg'unlashtirgan holda quyidagi komponentlarga tasniflashni lozim, deb bilamiz.

Motivasion-qadriyatlar, ya'ni inklyuziv ta'lim tamoyillari asosida pedagogik faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan o'qituvchining ongli hoxish-istagi. Bunda o'qituvchining inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalariga mos bo'lgan bo'lgan qadriyatlar, ehtiyojlar, motivlar to'plamiga asoslanib, alohida ta'lim olish ehtiyoji bo'lgan bola bilan ishlash istagidan kelib chiqib o'zini muayyan kasbiy harakatlarni bajarishga undash qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Kognitiv-pedagogda oliy ta'lim yoki qayta tayyorlash jarayonida shakllangan alohida ehtiyojli bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari va inklyuziv ta'limda o'quv jarayonini tashkil etish haqidagi nazariy va uslubiy bilimlar to'plami. Kognitiv kompetensiya maxsus pedagogika sohasidagi innovasion jarayonlarning ilmiy va kasbiy-pedagogik bilimlari bilan belgilanadi (hozirda bular sirasiga tegishli normativ-huquqiy hujjatlarni bilish, alohida ta'lim olish ehtiyoji bo'lgan bola shaxsini rivojlantirish, inklyuziv ta'lim va tarbiyaning pedagogik va psixologik, turli toifalardagi o'quvchilarning fiziologik,

yosh, psixologik va individual xususiyatlarini bilish kabi bilim, malaka va qobiliyatlarni kiritish mumkin).

Faoliyat – inklyuziv muhitda o‘quvchilarni muvaffaqiyatli o‘qitish va tarbiyalash uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalar (tashkiliy-boshqaruv, kommunikativ, izlanish va tadqiqot) hamda kasbiy tajriba, shuningdek, ish jarayonida oshirilgan malaka, o‘rganilgan va yaratilgan innovasiyalar kiradi.

Tashkiliy-pedagogik - ya’ni ta’lim jarayonida aniq kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyati sifatida belgilanadi. Tashkiliy kompetensiyalar inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish, yuzaga keladigan pedagogik vaziyatlarni hal qilish, pedagogik muammolarni mustaqil va mobil hal qilish usullari, o‘z ustida ishlash va tadqiqot faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan pedagogik faoliyatning o‘zlashtirilgan usullari va tajribasidan iboratdir.

Refleksiv - kasbiy pedagogik faoliyat va uning natijalarini boshqalarga qaraganda ko‘proq va samaraliroq yuzaga chiqarish va bunga intilish qobiliyati. Mazkur komponentda pedagogning o‘zining tor mutaxassislik bilimlarini yanada rivojlantirishi, faoliyatga nisbatan ijodiy va innovasion yondashuvi orqali kasbiy o‘sishini namoyon qilishi ham nazarda tutiladi.

Bevosita inklyuziv pedagogik kompetensiyalarning o‘zi ham bir qancha mazmuniy komponentlarga (qobiliyatlarga) bo‘linadi (Ye.V. Tkachenko modeli asosida) [9] va ularni quyidagicha keltirish mumkin:

- tashxis - inklyuziv ta’limda har bir o‘quvchining rivojlanish darajasi, individual o‘qitish va tarbiyalash, umuman pedagogik jarayonning holati va uning alohida bosqichlarida to‘g‘ri tashxis qo‘yish qobiliyati;
- prognostik - inklyuziv ta’lim sharoitida muayyan pedagogik harakatlar, joriy etiladigan o‘quv dasturlari va metodlar natijalarini oldindan ko‘rish qobiliyati;
- konstruktiv - o‘quvchilarning turli xil ta’lim ehtiyojlarini, turli shakllar, usullar va o‘qitish vositalarini hisobga olgan holda o‘z pedagogik faoliyatini malakali rejalashtirish, maqsadlarni to‘g‘ri belgilash orqali pedagogik faoliyatni samarali loyihalash qobiliyati;
- tashkiliy - inklyuziv ta’limda pedagogik faoliyatni tashkil etish qobiliyati, kasbiy faoliyatda individual yondashuvni ijodiy qo‘llash malakalari;
- kommunikativ - inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirishga hissa qo‘shadigan pedagogik jarayon subyektlari bilan faol va samarali munosabatlar o‘rnatish qobiliyati;
- texnologik - turli xil ta’lim ehtiyojlari va turli xil rivojlanish nuqsonlari bo‘lgan talabalar uchun inklyuziv ta’lim usullari va texnologiyalarini amalga oshirish qobiliyati;

- korreksion - oraliq va yakuniy diagnostika natijalarini hisobga olgan holda har qanday bosqichda pedagogik jarayonning borishini tuzatish qobiliyati;
- tadqiqot - pedagogik hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, eksperimental ishlarni olib borish qobiliyati.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, xalqaro va milliy pedagogikada ham yuqorida aytib o'tilganidek, pedagogik kompetensiya masalasida hali hamon yangida-yangi fikrlar, g'oyalar va yondashuvlar ilgari surilishda davom etmoqda. Shu boisdan, mazkur maqolada mavzuning barcha jihatlarini qamrab olish va batafsil talqin etish mushkil.

Xulosa sifatida aytganda, pedagogik kompetensiya inklyuziv ta'lim sifatiga, natijasiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil va mezonlardan biridir. Bevosita o'qituvchilarda samarali shakllantirilgan pedagogik kompetensiyalar inklyuziv ta'limning umumiy maqsadlariga to'laqonli erishish, vazifalarini esa to'laqonli amalga oshirish mumkin bo'ladi. Bu o'z navbatida inklyuziv ta'lim tashkiloti faoliyatining maqsadlilikini, ta'lim iste'molchilari talab va ehtiylarga mosligini, reytingini, imidjini baholashda ham o'ziga xos ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchilar va murabbiylarga tabrigi. <https://president.uz/uz/lists/view/5569>
2. Вертий И.А. Педагогическая компетентность и педагогическое мастерство как деятельностные составляющие профессионализма педагога. <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskaya-kompetentnost-i-pedagogicheskoe-masterstvo-kak-deyatelnostne-sostavlyayushchie-professionalizma-pedagoga/viewer>
3. Тлеубердиев Б.М., Рисбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. Профессиональная компетентность педагога // Международный журнал экспериментального образования. 2013. № 10-1. С. 47-50
4. Щербаков А.И. Психологические проблемы профессиональной подготовки учителей в высшей школе / А.И. Щербаков, Л.: Просвещение, 1988. С.17.
5. Ломакина Г.Р. Педагогическая компетентность и компетенция: проблемы терминологии / Г.Р. Ломакина. - материалы I Междунар. науч. конф. М: Буки-Веди, 2012. С.276-279.
6. Raximov Z.T. Pedagogik kompetentlik ta'lim jarayoni rivojlanishining muhim omili sifatida. Zamonaviy ta'lim / Современное образование. 2019, 7(80), 5-bet
7. Ахметова, Д.З. Инклюзивное образование как педагогическая инновация / Д.З. Ахметова, А.В. Тимирязова, И.Г. Морозова и др.; под научной редакцией Д. З. Ахметовой; Казанский инновационный университет. Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. С. 31.
8. Назарова, Н.М. Специальная педагогика / под ред. Н.М. Назаровой. М., 2001.
9. Ткаченко Е.В. Воспитание будущего педагога инклюзивного образования: науч. метод. сб. Вып. 1 / науч. ред. Е.В. Ткаченко. М., 2010.

PEZIOME

Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogning kasbiy-pedagogik kompetensiyasi ta'lim sifatida va samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik kompetensiyaning ahamiyati, uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В процессе инклюзивного образования профессионально-педагогическая компетентность педагога является одним из важных условий повышения эффективности образования. В данной статье говорится о значении педагогической компетентности в процессе инклюзивного образования, ее особенностях.

SUMMARY

In the process of inclusive education, the professional and pedagogical competence of a teacher is one of the important conditions for improving the effectiveness of education. This article talks about the importance of pedagogical competence in the process of inclusive education, its features.

ЎҚУВЧИЛАРДА ҚАДРИЯТЛИ МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ШАКЛИ ВА УСУЛЛАРИ ҲАМДА ТЕХНОЛОГИЯСИ

Бердиева Г.

Қашии давлат университети катта ўқитувчиси.

Таянч сўзлар: қадриятли мулоқот, синф соати, тарбия, мактаб, синфдан ташқари машғулотлар.

Ключевые слова: ценностное общение, классный час, образование, школа, внеклассная деятельность.

Key words: value communication, class hour, education, school, extracurricular activities.

Қадриятли мулоқот маданияти гуманистик қадриятларга йўналтирилганлиги билан ажралиб туради, мулоқот шерикларининг индивидуал, табиий ва ижтимоий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қурилишига аҳамият қаратилиши керак, инсонийлик тамойилига мос келадиган мулоқот воситаларини танлашда юқори ахлоқ билан ажралиб туриши керак.

Қадриятли мулоқот маданияти мулоқотнинг олижаноб мақсадларини назарда тутди: тушуниш маданияти, ҳамдардлик, ўз сўзлари ва ишларига масъулият билан муносабатда бўлиш, инсоннинг заиф ва камчиликларига “эътибор бермаслик” қобилиятида намоён бўлади.

Умуман, мулоқот маданияти маълум ахлоқий меъёрларни конкретлаштиришдир. Ўқувчилар ўртасида қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш учун гуманитар фанларнинг қадриятлар потенциалидан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Шахснинг қадриятли мулоқот маданияти умуминсоний мулоқотга нисбатан қадриятли муносабатини қарор топтиради ва унда намоён бўлади. Тадқиқотлар кўрсатганидек, агар шахсий неоплазмани шакллантириш жараёнини моделлаштириш учун психологик асос аниқланган бўлса, қадриятли муносабатларини шакллантириш самарали бўлади. Бунда мулоқот жараёнида сўз

маъносининг шаклланиши, маъно англаш ва маъно яратиш жараёнлари назарда тутилади.

Умуман, кадриятли мулоқот инсонпарварлик билимларининг потенциалини рўёбга чиқаради ва шахснинг кадриятли онгини шакллантириш учун шароит яратади. Бу борада ўқувчиларда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришда гуманитар фанларнинг имкониятиларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Ўқувчиларда кадриятли мулоқат маданиятини шакллантиришда асосан биз “Тарих”, “Адабиёт”, “Тарбия” фанларининг имкониятини ўрганишга ҳаракат қилдик. Бу кўп жиҳатдан мазкур фан ўқитувчиларининг амалий фаолиятлари билан боғлиқ. Ўқувчиларнинг миллий ва умуминсоний кадриятларни ўзлаштиришга йўналтирилган ўқув фаолиятлари ўзида ҳиссий кечинмаларни англаш кўникмаларини ҳам мужассамлаштиради.

Ўқувчиларда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришда “синф соат”ининг ўрни катта ҳисобланади. Шу сабабли тарбиявий соатларда кадриятли мулоқот жараёни ва унинг ўзига хослигини ўқувчиларга англатувчи ўйин-машқлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Ўйин-машқлардан тизимли фойдаланиш ўқувчи шахсини кадриятли мулоқот маданиятини англаш, тушунишга ундайди. Шу билан бирга бундай мулоқот уларнинг ҳаётида муҳимлигини ҳис этиб боришади.

Ўқувчиларда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришда дарс ва дарсдан ташқари ишлар билан бир қаторда ўқувчиларнинг ўз-ўзини ривожлантириш борасидаги мустақил ўқишлари ҳам муҳим самара берувчи омил ҳисобланади. Ўз-ўзини ривожлантиришнинг асосини синфдан ташқари ўқиш машғулоти ташкил этиб, мазкур таълим мактабда, жамоада инсонпарварлик муносабатларини шакллантириш, ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг ягона жамоасини яратиш, ўзаро муносабатни таркиб топтириш жараёнини мустаҳкамлаш имкониятларини яратади. Шу билан бирга меъёрий ҳужжатларда таянч ва фанга оид компетенцияларни ривожлантиришга ёрдам беради. Маълумки, ўқувчилар қуйидаги ТК-таянч компетенциялар:

ТК1-коммуникатив компетенция.

ТК2-ахборотлар билан ишлаш компетенцияси.

ТК3-ўзини-ўзи ривожлантириш компетенцияси.

ТК4-ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси.

ТК5-миллий ва умуммаданий компетенция.

ТК6-математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси.

I. ФК-фанга оид компетенциялар.

ФК1- Адабий-нутқий компетенциялар (тинглаб тушуниш, фикрни оғзаки баён қилиш, ўқиш, фикрни ёзма баён қилиш).

ФК2- Бадиий асарни таҳлил қилиш компетенцияларга эга бўлиши муҳим.

Синфлар кесимида тавсия этилаётган фанлар мазмуни, аввало, узвийлик ва узлуксизлик тамойили асосида тадрижий равишда билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришни назарда тутган ҳолда тузилди. Айни пайтда улар орқали шакллантириладиган таянч ва фанга оид компетенциялар белгилаб борилди. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, мавзулар бўйича уларнинг мазмун-моҳиятига кўра мувофиқ компетенциялар кўрсатилган, айни пайтда қўшимча топшириқлар бериш орқали бошқа компетенцияларни ҳам шакллантириш мумкин. Бу эса ўқувчини ўз-ўзини ривожлантириш имконини беради. Бунда қуйидаги қоидаларга амал қилиш мақсадга мувофиқ.

Қўшимча ўқиш учун таклиф этиладиган асар (шеър, ҳикоя, қисса) ўқувчи ёшига мос бўлиши:

- Ўз-ўзини ривожлантиришга йўналтирилган асарлар тизимли амалга ошириб борилишини таъминлаш
- Ўқилган асарлар юзасидан мунозаралар олиб боришни йўлга қўйиш. (синфдан ташқари ишлар жараёнида)
- Таклиф этилган асарлар ўқувчида қизиқиш ўйғота олишига эришиш. Чунки, ўз-ўзини ривожлантириш жараёни ташқи таъсир ёки тазйиқ остида эмас, балки ўқувчининг ўзи ўрганаётган илмни ниҳоясига етказиш, унга бўлган чексиз қизиқиш, яъни илмга маънавий эҳтиёж асосида ташкил этилиши зарур. Ўз устида ишлашга мана шундай маънавий эҳтиёж сифатида ёндашилса, инсонда ақлий ҳамда маънавий янгиланиш юз беради [2; 297-б.].

Асосийси, тарбияланувчи, таълим олувчи англаб етадики, *ўзлаштирилаётган фанлар ўз ҳолича алоҳида-алоҳида билимлар йиғиндисидир эмас, балки яхлит бир бутун илмнинг турли қўринишларидир*. Фанлар бир-бирини тўлдиради, изоҳлайди, ривожлантиради. Шу туфайли улар бир-бирини тақозо этади. Шундагина ўқувчи инсон камолотида қадриятли мулоқот одобини заруратини англай бошлайди. Биз қуйида ўқувчиларни қадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришга хизмат қилувчи “Мулоқот маданиятини ўрганамиз” номли махсус дастур таклиф этамиз.

1-жадвал

“Мулоқот маданиятини ўрганамиз” вариатив дастури

№	Таклиф этилаётган мавзулар мазмуни	Бажариладиган ишлар	Кутилаётган натижа
1-Босқич-ташкилий босқич			
1	Муомала одоби тўғрисидаги ҳадислар, мақоллар.	Ҳадислар, мақоллардан намуналар ўрганиш, мазмунини таҳлил қилиш	Ўқувчиларда мулоқот қилиш заруратини англаш имкониятини ривожланади
2-босқич- аналитик тафаккур босқичи			
2	1.“Бекинмачоқ ўйини”, 2.“Аҳмаднинг яхши иши” 3.“Бахил савдогарнинг оқибати”, 4.“Мушукка озор берган бола”, 5.“Ҳақиқий дўстлик кадри”, 6.“Ақлли боланинг жавоби”, 7.“Тилини тиймаган бола”. [3; 356 б.)	Таклиф этилган ибратли ҳаётий ҳикоятларни ўрганиш, таҳлил қилиш, хулосалар чиқариш асосида ижодий иншо ёзиш ва тақдимот қилиш	Ўқувчилар ўз-ўзини ривожлантиришда мулоқот қилиш кўникмасини ўрни ва аҳамиятини ангайлдилар
3-босқич – ижодий ишлар босқичи			
3	«Тилни бефойда сўзлардан тийиш» «Сир сақлаш» «Чақимчилик иллоти»	Таклиф этилган мавзуларида реферат тайёрлаш	Ҳаётий тажрибасини ривожлантириш, ижодий салоҳиятини ошириш
4-босқич – амалий кўникмалар босқичи			
4	1. Мураса видеоролиги 2. Меҳр улашишни ўрган видеролиги 3. Яхши дўст бўлиш одоби. Ролик 4. Мулоқотда имо – ишоралар. Видео ролиги	Видеороликлар ҳақида хулосалар бериш ҳамда қобилиятлари доирасида ижодий ёндошиш (расм чизиш, шеър ёзиш, декоратив ишлар ва хк)	Ўқувчиларда кадриятли мулоқот қилиш кўникмаси шаклланади.

Ўқувчиларда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришнинг мазкур дастурида ўқувчилар билан амалга оширилиши керак бўлган чора-тадбирларга эътибор қаратилади. Шу сабабдан биз дастур тузишда ўқувчиларнинг ўзига хослиги, жамоавий машғулотларда қатнашиш имкониятига

эътибор қаратдик. Биз тавсия этаётган дастурни шаклига кўра икки турга ажратиш мумкин:

1. Жамоавий
2. Якка тартибда

Ўқувчиларни қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш дастури-ни амалга ошириш жараёнида қўйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- ўқувчиларнинг тафаккур даражаси, ахлоқий мезонларни англаш даражасини инобатга олиш;
- ўқувчиларни тўла қонли фаолиятга жалб этиш;
- ўқувчиларнинг қадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришга доир билимларни эгаллашга нисбатан мотивацияни ривожлантириш;
- амалий кўникмаларини шакллантириш.

Дастур 4-босқичда амалга оширилади. Булар:

1. Таъшикий босқич. Бу босқичда қадриятли мулоқот маданиятининг асоси – ширин сўзлилиқ ҳақида тўлиқ маълумот тўпланади. Ўқувчилар билан ҳадислар, мақоллар, ҳикматларни тўплаш ва ўрганиш талаб этилади.

2. Аналитик тафаккур босқичи. Ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришнинг мазкур босқичида ўқувчилар билан қадриятли мулоқот маданиятини ривожлантиришда уларнинг мушоҳада юритиш, тафаккур қилиш, таҳлил қила олиш кўникмасини ривожлантириш орқали амалга ошириш босқичи ҳисобланади. Мазкур босқич мазмунига кўра ўқувчилар мустақил ўқиган, ўрганган асарларидаги қаҳрамонлар ҳаётини ўз ҳаётлари билан таққослайдилар, ўз-ўзини баҳолашга эришадилар.

3. Ижодий ишлар босқичи. Дастурнинг муваффақиятини таъминлаш ва ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш самарадорлигини ошириш учун ўқувчиларнинг ижодий ишларидан фойдаланиш талаб этилади. Ана шу сабаб бу босқич асосий босқич ҳисобланади. Чунки, юқоридаги босқичда амалга оширилган ишлар туфайли ҳар бир ўқувчи қадриятли мулоқот маданияти ҳақида тўлиқ маълумот тўплаган ва улардаги қайси муаммога кўпроқ эътибор бериш кераклиги маълум бўлади.

Шу билан бирга, ўқувчиларда бир-бирлари билан дўстона муносабат ўрнатилган ва ўзларини эркин ҳис қилиш ҳолати шаклланиб улгурган бўлади. Айниқса, ўқувчилар ўзларини маҳоратларини намоён қилиш имкони ва истаги янада юзага чиқа бошлайдиган босқич. Шу босдан мазкур босқичдаги мавзулар ўқувчиларнинг ҳис-туйғуларини ёритиб беришга ҳам хизмат қилади.

4. Амалий қўникмалар босқичи. Бу босқич ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантиришда турли ҳаётий вазиятлар орқали амалга оширилади. Мазкур босқич ўқувчи учун муҳим босқич саналади. Негаки, у дастурнинг самарали эканлигини яқиний босқичи бўлиб, унда ўқувчи ўз-ўзини диагностика қилиш орқали маънавий-ахлоқий хатти-ҳаракатларини аниқлайди, йўл қўйган камчиликлар ёки ютуқларни ойдинлаштириб олади.

Хулоса сифатида шуни айтиш лозимки, дастурни амалга ошириш жараёнида ўқитувчилар учун қулай ва самарали педагогик шакллар, метод ва воситаларини қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, бунда турли усул ва машғулотлар тўпламидан фойдаланиш биз танлаган муаммонинг самарали бўлишига олиб келади. Машғулотлар тўпламидан фойдаланиш ўқувчиларда ўз-ўзини англаш ва бошқариш, ҳаётий мақсадларини амалга ошириш, мураккаб вазиятдан тез ва осон чиқиб кета олиш, ахлоқ, эътиқод, ишонч ва тўғри қарор қабул қилиш имкониятини яратди.

Адабиётлар:

1. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари: Пед.фан.док. дисс. –Т.:, 1993.-58 б.
2. Кадиров В. Умумтаълим мактабларида мумтоз адабиётлар намуналарини ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. Фан. Док. даражасини олиш учун ёзилган диссертация. 297 б.
3. Зиёвуддин Раҳим. Бола – одоби билан азиз (Фарзанд тарбиялашда ота-оналарга маслаҳатлар) - Т: «Наврўз» нашриёти 2015 й. 356 б.
4. Кенжаев Д., Исматова Н. Ва б. Тарбия. Умумий ўрта таълим мактабларининг 7-синфи учун дарслик. -, “Ўзбекистон” номидаги нашриёт матбаа-ижодий уйи, 2020. 36, 106-б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада шахсда қадриятли мулоқот маданиятининг мазмун моҳияти, ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш имкониятлари, дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда қадриятли мулоқотни ривожлантириш шакл, усул, технологияларига доир фикр мулоҳазалар келтириб ўтилган. Шунингдек, муаллиф қадриятли мулоқотнинг шахс ва жамият маданиятидаги аҳамияти, ижтимоий жиҳатлари ҳамда қадриятларга оид ёндашувлар мазмуни қиёсий таҳлил қилиб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье обсуждаются сущность культуры ценного общения у личности, возможности формирования культуры ценного общения у учащихся, формы, методы и технологии развития ценного общения на уроках и внеклассной деятельности. Кроме того, автором проведен сравнительный анализ значения ценностной коммуникации в культуре личности и общества, социальных аспектов и содержания подходов к ценностям.

SUMMARY

This article discusses the essence of a culture of valuable communication among individuals, the possibility of creating a culture of valuable communication among students, forms, methods and technologies for the development of valuable communication in lessons and extracurricular activities. In addition, the author conducted a comparative analysis of the meaning of value communication in the culture of the individual and society, social aspects and the content of approaches to values.

SHAXS TIPOLOGIYALARI: KEYMANS - LESENN TIPOLOGIYASI VA SHELDONNING KONSTITUTSIONAL FARQLAR PSIXOLOGIYASI

Muratova Sh.

SamDTU Pedagogika-psixologiya kafedrası v.b.dosenti, p.f.d.

Tayanch soʻzlar: сентиментал одам ҳам хиссиётга берилувчан, аморф, апатик, Шелдон темпераменти, кенг елка ва кўкрак қафаси, виснеротония, самототония, Хейманс – Лесенн, эмоционаллик, жўшқинлик, эҳтирослилиқ, асабий, ташкилотчилиқ-ка мойиллик, реакциянинг сусайганлиги, клаустрофобия - торликдан кўрқиш.

Ключевые слова: сентиментальный человек также эмоционален, аморфен, апатичен, темперамент Шелдона, широкие плечи и грудь, виснеротония, соматотония, Хейманс-Лезенна, эмоциональность, восторженность, страстность, нервность, склонность к организации, снижение реакции, клаустрофобия - страх узости.

Key words: a sentimental person is also emotional, amorphous, apathetic, Sheldon's temperament, broad shoulders and chest, visnerotonia, somatotonia, Heymans-Lesenne, emotionality, enthusiasm, passion, nervousness, a tendency to organize, decreased reaction, claustrophobia - fear of narrowness.

Kirish. Xeymans - Lesenn tipologiyasi. Bu tipologiya bo'yicha xarakter uchta asosiy tarkibiy qismning har xil miqdordagi to'plamidan iborat.

1. Emotsionallik (E+ yoki E- ko'rinishida belgilanadi).

Gap ayni vaziyat odamda qanday osonlik bilan emo-tsional holat (emotsiya yoki hissiyot) uyg'ota olishi haqida bormokda.

Ayrim odamlarda har kuni bo'lib turadigan hodisalar (tashvish, muvaffaqiyatsizlik, xatolar yoki aksincha, yaxshi yangiliklar, taxqirlanishlar, muvaffaqiyat va h.k) kuchli emotsiya uyg'otadi.

Boshqalar sekinroq, sovuqqonroq munosabat bildirishadi.

Sovuqqon odamlarni ichki emotsional xarakterga ega bo'lganlar bilan aralashtirib bo'lmaydi. U tashqi namoyon bo'lmasligi bilan ham muhimdir. Kuzatuvchan odam uni ayrim belgilariga (yuzning qizarishi, oqarishi, indamaslik, titrash va h.k) qarab sezishi mumkin.

2. Faollik (F+ yoki F- ko'rinishida belgilanadi).

Faollik — bu harakatga, reja yoki fikrni amalga oshirishga ehtiyojdir.

Ba'zi odamlar bekorchilikka toqat qila olmaydilar. Ularga nima bilandir mashg'ul bo'lish yoqadi. Ular tez qaror qabul qiladilar, qiyinchilikdan qo'rqmaydilar, ularni tushkunlikka tushirish qiyin. Ular haqida “eshikdan haydasang, teshikdan kiradi” deb gapiradilar. Lekin harakat qilishdan oldin uzoq o'ylaydigan, hatto harakat ularning kuchini qirqib qo'yadigan insonlar ham bor. Ular vaziyatni hal qilishdan ko'ra uni o'ylashga ko'p vaqt sarflaydilar. Lekin bu shunday odamlar albatta dangasa bo'lishadi, degani emas.

3. Birlamchilik va ikkilamchilik (B va I ko'rinishida belgilanadi.)

Bizning qarashlarimiz, hissiyot va maqsadlarimiz bizga uzoq yoki qisqa muddatli ta'sir o'tkazadi. Ba'zi odamlar uzoq vaqt boshdan kechirganlarining ta'sirida yuradilar, ular xuddi akkumulyatorga o'xshaydilar: zaryadga to'yib oladilaru, lekin uni sekin sarflaydilar. Ular, masalan, o'zlarini g'azabga solgan vaziyat taassurotini uzoq unuta olmaydilar. Xafa qilgan odamni uzoq vaqtgacha unutmaydilar, qadrli narsani yo'qotganda uzoq qayg'uradilar, muvaffaqiyat yoki baxtli hodisani eslaganda to'lqinlanib ketadilar.

Ularining kayfiyati aksariyat bir tekisda bo'ladi. Ular—ni kamdan-kam tushkun yoki ko'tarinki holatda ko'rish mumkin. Ular kamdan-kam achchiqlanishadi, lekin sabr kosolari to'lib-toshganda g'azablari dahshatli bo'ladi. Ular o'z odatlari, tamoyillariga sodiq bo'lishadi. Ular kamdan-kam o'zgarishadi, ularga biror fikrni o'qtirish qiyin. Ular alohida maqsadlarga erishish uchun ter to'kishlari mumkin. Ular sabr-toqatli va tirishqoq bo'lishadi. Bular ikkilamchi odamlardir.

Boshqa bir toifa odamlar, aksincha, boshlaridan kechirgan hodisalar, o'z hissiyotlari ta'sirida uzoq vaqt qolishmaydi. Ular suxbatda xissiyotlarini to'kib solishadi. Ular bugungi kun bilan yashashadi, “ikkilamchilar”- dan farqli ravishda o'tmish yoki kelajakka berilishmaydi. Shuning uchun ular yangi sharoitga oson moslashishadi. bunday odamlar “birlamchi” deb ataladi. Agar ular maqsadga tez erisholmasliklarini ko'rishsa, undan osongina voz kechib qo'ya qolishadi. Ular katta, lekin uzoq muddatli bo'lmagan intilishga qodir. Tirishqoq mehnatga toqatlari yo'q. Ular kutilmagan sarguzashtlarni yaxshi ko'rishadi, ikir-chikirlardan ijrg'anishadi.

— Emotsionallik(+yoki—), faollik(+yoki-), birlamchi va ikkilamchilikning turli birikmalari bo'yicha xarakterning sakkiz asosiy xususiyatini ko'rsatish mumkin.

- E + F — B — Asabiy.
- E + F — I — Sentimental.
- E + F + B — Juda faol, jo'shqin.
- E + F + I — Ehtirosli.
- E — F + B — Sangvinik.

- E — F + I — Flegmatik.
- E — F — B — Amorf yoki beg'am.
- E — F — I — Apatik.

Bular albatta “toza” tiplar bo'lib, voqelikda kam—dan-kam uchraydi. Lekin ularga mo'ljallab qilib, aralash tiplarni osongina tasavvur qilish mumkin.

E + F — B — Asabiy.

Kuchli, tartibsiz emotsionallik: asabiy odam — “hozir”ning quli. U doimiy emas, shafqatsizlikka va gumonsirashga moyil. Lekin u tez murosaga keladi.

Uning aqli tiyrak, lekin uslubiy emas, impulsiv, bir tekis va doimiy bo'lmagan faollik mavjud.

Asabiy odam ta'sirchan, lekin emotsiyalari o'tkinchi bo'ladi. U faqat maqsadlari zaruriyat bilan mos kelgandagina ishlay oladi.

Kuchli va qo'zg'aluvchan, u har doim yangi va kuchli tuyg'ularni qidiradi. U uyda zirikadi, shuning uchun uydan tashqarida ko'plab turli do'stlarga ehtiyoj sezadi. U o'tmish bilan kam hisoblashadi va ayni paytda o'ziga ma'qul bo'lgan narsani qiladi va gapiradi. Shuning uchun u ko'proq yolg'on- chilikka moyil. U haqiqatni o'zining lahzalik kayfiyat va istaklariga bo'ysundiradi.

Badgumon, chunki boshqalar ham shunday deb hisoblaydi. O'zidan ko'ngli to'q, boshqalar ham shu tasavvurda bo'lishini yoqtiradi.

Uning guruhga ta'siri kuchsiz. Ish jarayonida uni doimiy bir qolipda ushlab turish kerak, nimani qanday qilish kerakligini ko'rsatib turish kerak, u bilan to'qnashishga borishdan qo'rqqanlik kerak, chunki u osongina murosaga keladi. Bir maromdagi ishini yoqtirmaydi.

E + F - I — Sentimental.

Sentimental odam ham hissiyotga beriluvchan, lekin asabiy, o'z taassurotlaridan tez uzoqlashsa, sentimental o'z quvonch va tashvishlarini uzoq eslab yuradi va doim ularni qayta boshdan kechiraveradi.

Bu chuqur hayolparast va doimiy odamdur. U yolg'izlikni yoqtiradi, bitta yoki ikkita do'st bilan kifoyalanadi.

Sentimentalning ikkilamchiligi o'zi bilan sodir bo'layotgan va unga aytilayotgan gaplarni chuqur boshdan kechirishiga, ko'ngliga yaqin olishiga sabab bo'ladi.

Kayfiyatidagi o'zgarishlar sekin, lekin chuqur. U vaziyatni sog'lom baholashga harakat qiladi. U o'tmishini yaxshi eslaydi va kelajak haqida o'ylaydi. O'z odatlariga sodiq, o'zgarishlarni yoqtirmaydi.

Sentimentalning kuchli emotsionalligi va aytilganlarni hisobga olib, u bilan ehtiyotkor bo'lish kerak. Qo'pol muomala uning tundlashishiga, srilmasligiga sabab bo'ladi. Jur'atsiz va no'noq, hadiksirovchi va nozikta'b bo'lganligidan o'ziga yumshoq va hayrixoh munosabatni talab qiladi. U bilan suhbat va

muomalada adolatli bo'lish kerak. Har doim u bilan hisoblashayotganlarini namoyish etib turish kerak. Uning odatlari va ishqibozliklariga qarshi bormaslik kerak.

$E + f + B$ — Jo'shqin va faol.

Birlamchiligi tufayli bu xarakter katta kuch, jasurlik, topqirlik va to'la erkinlik bilan ajralib turadi. Uning affektivligi ba'zan quturgan xarakterga ega bo'ladi. U impulsiv, ishqiboz odam, uning mustaqilligi ba'zan anarxiya bilan aralashib ketadi.

U xizmatga tayyor, boshqalarga hamdardlik bilan munosabatda bo'ladi va o'z simpatiyalarini yashirmaydi. Ochiq ko'ngil, lekin o'zgaruvchan, quvnoq va har doim yaxshi kayfiyatda yuradi. Yorqin, jamiyatning joni, hayolparast, lekin ba'zan qo'pol ham bo'ladi. Uni to'siqlar qo'rqit olmaydi, u o'z topqirligi tufayli ularni aylanib o'ta oladi. Maqtanchoq, hamma narsani bo'rgtirishni yaxshi ko'radi. Ishonuvchan, injiqemas, kek saqlamaydi.

U jamoa ishida bajonidil deb ishtirok etadi, nima buyurishsa shuni qiladi. U hatgo tanbehda ham simpatiya his qilishi kerak. Uni ko'pchilik oldida koyib va yerga urib bo'lmaydi, uzoq eslab yurmaydiyu, lekin o'sha paytda qattiq g'azablanib ketishi mumkin. U ishga g'ayrat bilan kirishishi mumkin, lekin doim uning qiziqishini qo'llab turish kerak. Bunday odamga uncha muhim bo'lmasa ham, lekin darrov bajariladigan ish topshirish kerak. Uning favqulodda yashovchanligidan foydalanish kerak, lekin uning chalg'ib ketishini xam unutmashlik kerak.

$E + F + I$ - Ehtirosli.

Bunday odamlar ishga butun ehtirosi bilan berila-dilar. Tartibni yoqtirishadi. Reaksiyalari jur'atsiz. Agar jo'shqinliklari tez-tez va uzoq vaqt tiyib turilmagan bo'lsa portlamaydi. Aks holda ular adolatli g'azablarini ko'rsatishadi. Aqplari topqir va ishonchli. Muvaffaqiyatlarni tinch va kamtarona qabul qilishadi, o'z e'giquodlarini almashtirishni yoqtirishmaydi. Bunday odamni tavsiya etayotganda uning nuqtai nazari rahbariyatnikigato'g'ri kelishini tekshirib ko'rish kerak. Aks holda ziddiyat kelib chiqishi mumkin. Shuningdek ikkita ehtirosiga bir xil ishni topshirib bo'lmaydi, ular kelisholmasliklari aniq.

$E — F + B$ — Sangvinik.

Bu omilkor, ishbilarmon tip. U oson va tez moslashadi. Gapga ko'nadigan va optimist, epchil, korchalon. U oz qo'zg'aladi va birlamchi, shuning uchun xotirjam va jur'atli. Uning akli keng, umumlashtirishga moyil, lekin aniqlikni, asoslilik va ob'ektivlikni yaxshi ko'radi. Uning mulohazalari ravshan va har qanday muammo uchun ochiq. Top-shirilgan ishga kagta mas'uliyat bilan yondashadi.

$E — F + I$ — Flegmatik.

Bu xarakterning eng muhim belgisi sovuqqonlik va uning oqibatidagi o'ta vazminlikdir.

Flegmatikning salomlashishi viqorli, sovuq va his-siyotlardan holi. U o'rtoqlashishga moyil emas, yolg'izlikni ma'qul ko'radi.

Ko'p gapirmaydi, suhbatni asosiy masalani oydinlashtirishga buradi. Ba'zan ilhomi kelsa qo'pol hazil qiladi.

U o'ziga va yaqinlariga sodiq. Juda ilojisiz qolganda yolg'on gapirishi mumkin. Ishdatartibni yaxshi ko'radi va uni vazmin va bir maromda bajaradi. Pokizalikni yaxshi ko'radi, ba'zan bu odat maniyaga, pedantizmga aylanishi mumkin. O'ziga foydali bo'lsa jon-jaxdi bilan ishlashdan qo'rqmaydi. Akdi imillab ishlaydi, lekin ishonchli, chunki bu imillash hodisaning sababini bilish istagi bilan bog'liq. Flegmatikni faqat dalillar bilan ishontirish mumkin.

Undan, yaxshisi, ishni loyihalash va tayyorlash bosqichida foydalanish kerak. Bu bosqichda uning tashkilotchilik qobiliyatlari, vazmin va muvozanatlilik qo'l keladi.

E — f — B — Amorf

Amorf — inert, mo'rt. U buyurilganidan ortig'ini qilmaydi. Aqli topqir emas. U bugungi ishni ertaga qoldiradi. Uning muomalasi oddiy apiqlikka ham ega emas.

E — F — I — Apatik.

Apatik qilayotgan ishiga befarq. U aniq tartibni talab qiladigan kundalik ishni qoniqarli bajara olishga qobil.

Kayfiyati har doim bir tekis, yolg'izlikdan ma'lum darajada lazzatlanadi.

Bunday xarakterli shaxslar xizmatbaror emas va boshqalarga befarq.

Yuqorida tasvirlangan xarakterlar kam uchraydi. Bular toza tiplar. Haqiqatda ular har uchala xususiyatning ko'p yoki ozligiga qarab qo'shib ketadi. Bundan tashqari madaniy va axloqiy omillar xarakterning bu qirralariga sharoit va uning talablariga qarab yo kuchaytirib, yoxud susaytirib ta'sir ko'rsatadi.

Sheldonning konstitutsional farqlar psixologiyasi. Sheldon temperament farqlarini ajratish uchun tip emas, komponentni asos qilib oldi. U 4000 nafar kollej talabalarining yalang'och holda oldidan, yonidan va orqasidan olingan fotosuratlarini o'rganib chiqib, hamma uchun umumiy bo'lgan uchta variantni ajratdi.

Birinchisi umumiy sferik shakl, yumshoqlik, juda katta qorin, yelka va belda qalin yog' qatlami, yumaloqbosh, katta ichki organlar, shalviragan qo'l va oyoqlar, taraqqiy etmagan suyak va muskullar bilan ajralib turadi.

Ikkinchisi uchun keng yelka va ko'krak qafasi, muskullari yaxshi rivojlangan qo'l va oyoqlar, teri osti yog'ining minimal miqdori, og'ir, salmoqli kalla xosdir,

Uchinchisi ozg'in odam, cho'ziq yuzli, baland peshona, ingichka qo'l va oyoqlar, tor ko'krak qafasi va qorin, taraqqiy etmagan muskullar, teri osti yog' qatlamining yo'qligi, yaxshi rivojlangan nerv tizimi bilan ajralib turadi.

Shu belgilar asosida Sheldon gavda tuzilishining uchta birlamchi komponentini ajratdi va ularni mos ravishda: endomorf, mezomorf va ektomorf deb nomladi. Biologiyada o'sha davrdagi tassavurlarga ko'ra endodermadan ichki organlar, mezodermadan suyak, muskul, yurak, qon tomirlari, ektodermadan soch, tirnoq retseptor apparati, nerv tizimi va miya rivojlanadi, deb qaralgan.

Sheldonning ikkinchi yangiligi shu bo'ldiki, u alohida individda har bir komponentni miqdoriy baholab chiqdi. Buning uchun u 7 ball i baholash shkalasini qo'lladi (1 absolyut minimum, 7 absolyut maksimum ifodalanganlik tarzida). Shunday qilib, har bir individ gavda tuzilishi uchta raqamdan iborat bahoda aks etdi. Gavda tuzilishini bunday baholash tizimi samototiplashtirish deb nomlanadi. 3 raqamdan iborat ayni odam gavda tuzilishi komponentlarining namoyon bo'lish darajasi odam samototi-pi deb ataladi.

Masalan, 4-6-1 samototipli individ o'rtacha darajada endomorf, yuqori darajada mezomorf va ektomorfning butunlay yo'qligi, to'la endomorf 7-1-1 formulasi bilan, to'la mezomorf 1-7-1, to'la ektomorf, 1 – 1-7 formulasi bilan ifodalanadi.

Sheldon temperament komponentlarini aniqlash uchun shaxs yoki uning xarakterini aniqlovchi 650 ta sifatni ajratdi. Mukammal tahrirdan so'ng bu son 50 taga qisqardi.

Shundan so'ng Sheldon 33 ta odamni turli metodikalar, suhbat, anketalar, so'rovnomalalar, kasbiy faoliyat tahlili va xulqini kuzatish, agrofdagilar bilan o'zaro munosabatlari orqali o'rgandi. 50 sifatdan har birini 7 balli tizimda rang bo'yicha xisoblab, har bir individda uning namoyon bo'lish darajasini aniqladi.

Sheldon korrektsiya yordamida hamma sifatlar bo'yicha olingan baholarni solishtirib, har bir guruh ichida 0,6 va undan yuqori korrektsiya ijobiy koeffitsientini to'plagan uchta guruhni ajratdi.

Hamma guruhlar bo'yicha sifatlar 22 tani tashkil qildi. Sheldon aniqlangan guruhlar «temperamentning birlamchi komponent-lariga» to'g'ri keladi deb hisobladi va har bir guruhga visnerotoniya, samototoniya, serebrotoniya, deb nom berdi (vistserotoniya - ovqat hazm qilish organlari- ning funktsional ustunligi, samototoniya - harakat ap- paraging funktsional va anatomik ustunligi, serebro-toniya - oliy nerv markazi faoliyatining ustunligi).

I. Vistserotoniya	II. Somatotoniya	III. Serebrotoniya
1. Harakat va gavadani tutishda shalviragan	1. Harakat va gavadani tutishda o'ziga ishonch	1. Harakat va uning uslublarida sipolik, gavadani erkin tutmaslik

2. Maishii qulaylikni yaxshi ko'rish	2. Jismoniy mashqlar va sarguzashtlarni yaxshi ko'rish	2. Haddan tashqari fiziologik reaktivlik, tashqi ta'sirga hozirjavoblik
3. Reaksiyaaig susayganligi, sekinlash gamligi	3. Serg'ayratlik	3. Reaksiya tezligiing ortganligi
4 Ovqashi yaxshi ko'rish	4. Harakatga ehtiyoj va undan lazzatlanish	4. Intimlilikka moyillik
5. Ovqatlanish ehyojining ijtimoiy lashganligi	5. Hukmronlilikka intilish. xokimiyatga chanqoqlik	5. Haddan tashqari aqliy zo'riqish, diqqat kuchining ortganligi, xavotir.
6. Ovqat hazm qilishdan lazzatlanish	6. Tashkilotchilikka moyillik	6. Hissiyotni yashirish, emotsional sipolik
7. Muloyim muomalani yaxshi ko'rish	7. Harakat uslubning qat'iyligi	7. Ko'z va yuz xarakatlarining notinchligi
8. Sotsiofiliya – ko'pchilik bilan bo'lishga intilish	8. Jangda jasurlik	8. Sotsiofobiya - yolg'izlikni yoqtirish
9. Hamma bilan xushmuomalalik	9. Musobaqada agressivlik,	9. Ijtimoiy munosabatlar o'rnatishda qiynalish
10. Maqtov va ma'qul-lashga chanqokdik	10. Psixologik his-tuyg'usizlik, emotsional	10. Yangi odatlarga o'rganish qiyinchiligi, kuchsiz
11 .Odamlarga intilish	11 Klaustrofobiya - torlikdan qo'rqish	11 .Birovlarning' e'tiborini yo'qotishdan qo'rqishni agorafobiya
12. Hissiyotlar namoyon bo'lishining barqarorligi	12.Rahm-shafqatsipik va odobsizlik	12. Boshqa odamlarning o'ziga munosabatipi oldindan kura olmaslik
13. Sabrtoqatlilik	13. Baland ovoz	Past ovoz. shovqin uygotishdan qo'rqish
14. Betashvish lazzatlaish	14. Og'riqqa spartancha beparvolik	N.Og'riqqa haddan tashqari sezgirlik
15. Chuqur uyqu	15. Umumiy to'polo-chilik, baqiroklik	15. Kam uyqu, surunkali toliqish
16. Irodasi sustlik	16. Tashqi ko'rinishning qarimsiqligi	16 Gashqi qiyofa va harakat uslublarining o'spirinlarcha

17. Muloqot va hissiyotni namoyon qilishda vistsero-toncha ekstroversiya	17. Muomalada ekstroversiya, emotsiya va hissiyotlarni yashirish,	17. Serebrotonik introversiya
18. Mastlik holatida dilkashlik va yumshoqlik	18. Mastlik holatida agrssivlik, qattiq turish	18. Alkogol ta'siriga chidamlilik
19. Og'ir damlarda odamlarga ehtiyoj	19. Og'ir damlarda harakatga inshlish	19. Og'ir damlarda yolg'izlikka intilish
20. Bolalikka va o'zaro oilaviy munosabatlarga	20. O'spirinlik maqsadlari va pazifa- lariga yo'nalnsh	20. Hayotning kechroq davrlariga yo'nalish

Sheldon shundan so'ng to'rt yil davomida yangi sifatlarni qidirdi va boshqa guruhxususiyatlari bilan yuqori ijobiy korrelyatsiya xususiyatlarini tekshirdi. Bu ma'lumotlarga u dastlabki ro'yxatdagi qandaydir sifatlar guruhi yorqin namoyon bo'lgan individlarni tasvirlash va taxdil qilish orqali erishdi.

Natijada har bir guruhning sifatlar ro'yxati 20 taga yetkazildi. Shunday qilib, temperamentning har bir komponenta 20 ta sifat bilan aniqlandi. Buning uchun har bir sifat 7 balli tizimda baholandi va barcha 20 ta sifatning o'rtacha arifmetik bahosi shu komponentning namoyon bo'lish darajasini anglatadi.

Hamma komponentlar (60 sifat) bo'yicha baholangan individ o'z temperamenta indeksini oldi.

To'la vistserotonikning indeksi 7—1 —I, somatotonikniki — 1—7— I, serebrotonikniki I — I —7 bo'ldi.

Nihoyat, Sheldon somatotip bilan temperament o'rta- sidagi aloqani aniqlashga urinib ko'rdi. Buning uchun u besh yil davomida 200 ta balog'atga yetgan erkakni tadqiq qilib, har bir individ uchun samogotip va temperament indeksini aniqaadi.

Oilaviy psixoterapiya qoidalari.

1. Er-xotinlik baxtini barbad qilishning eng qulay usuli

Bir vaqlar Frantsiya imperatorn - buyuk Napoleon Bonapartning jiyani Napoleon III dunyodagi eng go'zal ayol, grafinya Mariya Yevgeniya Ignasiya Avgustinayi sevib qoldi va unga uylandi. Uning maslahatchilari bu qiz hech kinga ma'lum bo'lmagan ispan grafining qizi xolos deb uqtirishga o'rinishdi. Napoleon bu gaplarga «Xo'sh, nima bo'пти? Men o'zim sevgan va hurmat qilgan ayolni menga noma'lum ayoldan ustun ko'rdim» deb javob berdi.

Napoleon va uning xotinida hamma narsa: sog'liq, boy lik, hokimiyat, shuhrat, go'zallik, o'zaro sidqidil muhabbat bor edi. Go'yoki ularning oilasidan ko'ra baxtli oila bo'lmasligi kerak edi. Ming afsuski, bu oilaning baxti ko'p o'tmasdan so'na boshladi. Napoleon Yevgeniyani o'z eriga nisbatan tirnoq orasidan kir qidirish odatidan mahrum qila olmadi.

Evgeniya shubhalar girdobiga berilib, rashk o'tida qovrilib, Napoleonga hatto davlat ishlari bilan shug'ullanishi uchun ham bir daqiqa yolg'iz qolishiga imkon bermay qo'ydi. U hatto uning maxsus ish yuritadigan xonasiga bostirib kirish, uning muzokaralarini barbod qilish, uni haqorat qilishgacha borib yetdi. Oxir-oqibat Napoleon yarim tunda yaxshi uydan chiqib ketib, eng yaqin do'sti bilan shahar ko'chalarini yolg'izlik ilinjida kezish odatini chiqardi.

Lev Tolstoy bilan xotini dunyoda eng baxtli yashashlari mumkin edi. Tolstoy boy-badavlat, mashhur yozuvchi edi. Asta-sekin u boylikdan nafratlanib, o'zi yozgan kitoblardan uyala boshladi. U barcha boyligini dehqonlarga bo'lib berdi, yog'och kosada ovqatlanish, chipta kovush kiyish, o'z xonasini o'zi yig'ishtirishni odat qildi. Bularning hammasiga xotining boylikka o'chligi, pul, zeb-ziynatni yaxshi ko'rishi sabab bo'ldi. Xotini xatto Tolstoyning har bir nashr qilingan kitobi uchun gong'or talab qilardi, Tolstoy esa bundan nafratlanardi.

Oqibat, Tolstoy 82 yoshida sovuq oktyabrning qorli tunida uyidan chiqib ketdi va 11 kundan keyin kichkina temir yo'l stantsiyasida vafot etdi. Uning so'nggi vasiyati xotinini yoniga qo'ymasliklari haqidagi iltimosi bo'ldi. Xotini o'z umrining so'nggida, jon berayotib, qizlariga aytgani «Otangizning o'limiga men sababchi bo'ldim» degan so'zlar edi.

AQSh sobiq Prezidenti Avraam Linkolnning xotini Meri Todd butun umr erini egovlab keldi. Unga erining hali yurishi, hali o'tirishi, hali qulog'i, tizzasining egilishi va hokazolari yoqmas edi. Uning shallaqiligi butun kvartalga ayon edi. Uning ayrim aqilsizliklari hatto hozir ham odamlarni hayratga soladi.

Ehtimol o'quvchilar Napoleon, Tolstoy, Linkoln xotinlarining tirnoq orasidan kir qidirishlariga o'zlari sababchi bo'lgan bo'lsa kerak, deyishlari mumkin. Bo'lishi mumkin, lekin ularning mana shu harakatlari oila baxtini mustahkamlashga xizmat qildimi yoki uni yanada yomonlashtirdimi?

Birining tunda qochishni odat qilishiga, biriga qariganda uydan ketishiga, birini oylab uyga qaytmaslik bahonasini qidirishga majbur qildi.

Adabiyotlar:

1. Abramova.G.S. Vozrastnaya psixologiya: Uchebnoye posobiye dlya studentov vuzov.-M., "Izd-vo" 2001.- 621s
2. Vozrastnaya psixologiya: ot molodosti do starosti: Uchebnoye posobiye dlya studentov i prepodavateley ucheb.zaved M.V.Gamezo, V.S. Gerasimova, G.G.Gorelova, L.I.Orlova.M.,1999.-269s.
3. Gamezo A. «Atlas po psixologii». Moskva, Piter, 2001.
4. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002.
5. G'oziyev E.G' Jabborov A. Faoliyat va hulq-atvor motivatsiyasi T-2003y
6. G'oziyev E.G'. Muomala psixologiyasi T-2001 y
7. G'oziyev E.G'.Ontogenez psixologiyasi.-T.: Noshir. 2010.
8. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2002.
9. Davletshin M.G., Do'stmuxamedova Sh.A., Mavlonov M.M, To'ychiyeva S.M., «Yosh va pedagogik psixologiya». T. TDPU, 2004 .

10. Do'stmuammedova Sh.A., Z.T.Nishonova, S.X.Jalilova, Sh.T.Karimova, Sh.T.Alimbaeva Yosh davrlari va pedagogik psixologiya Toshkent Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi. 2013
11. Zimnyaya.I.A Pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnik dlya vuzov. –M., “Izd-vo” 2002.-384s
12. Ivanov I., Zufarova M. Umumiy psixologiya. z.FMJ., 2008.
13. Krisko V.G. Psixologiya i pedagogika M.: Xarvest – AST 2000
- Martinskovoy T.D. Detskaya prakticheskaya psixologiya Pod.red.-M., “Izd-vo” 2000.-255s.
14. Muratova Sh.N. O'smir yoshdagi o'g'il bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoliy jihatlar. O'zMU xabarlar, {1/2/1}ISSN: 2181-7324, 2020, 6-son, - B. 91-95, [19.00.00 №10]
15. Muratova Sh.N. O'g'il bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash muammosining ilmiy-nazariy asoslari va uning o'rganilganlik holati. O'zMU xabarlar, {1/2/1}ISSN: 2181-7324, 9-son, - B. 82-86, [19.00.00 №10]
16. Muratova Sh.N. O'taning farzandlar tarbiyasidagi o'rni. Ta'lim, fan va innovasiya, ilmiy axborotnoma. 2022, 5-son, - B. 82-86, [19.00.00 №10]
17. O'g'il bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik jihatlar. SamDU ilmiy axborotnoma. ISSN: 2091-54-46, 2020, 6-son (124), - B. 100-105. [19.00.00 №10]
18. Muratova Sh.N. Nikoh oldi omillarining yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashdagi ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari. BuxDU psixologiya ilmiy jurnal. ISSN 2181-5291, 2021, 3-son, - B. 84-90. [19.00.00 №10]
19. Muratova Sh.N. Oilada o'g'il bolalarni pedagogik va psixologik tarbiyasida nazariy qarashlar tahlili. NamDU ilmiy axborotnomasi. ISN: 2181, 2019, 6-con, - B. 409-415, [19.00.00 №10]
20. Muratova Sh.N. Problems of youth for family life. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, /ISSN: 1475-7192, Volume 24, № 10, 2020, <https://www.psychosocial.com/> p. 282-291.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Sheldonning konstitutsional farqlar psixologiyasi va Xeymans - Lesenn tipologiyasini kengroq yoritib berishga qaratilgan bo'lib, sovuqqon odamlarni ichki emotsional xarakterga ega bo'lganlar bilan aralashtirib bo'lmazligi va u tashqi tomondan namoyon bo'lmazligi bilan ham muhimligi haqida ham tushunchalar berilgan. Shu bilan birgalikda kuzatuvchan odam uni ayrim belgilariga (yuzning qizarishi, oqarishi, indamaslik, titrash va h.k) qarab sezishi mumkinligi, Sheldon temperament farqlarini ajratish uchun tip emas, komponentni asos qilib oldi. Natijada har bir guruhning sifatlar ro'yxati 20 taga yetkazildi. Shunday qilib, temperamentning har bir komponenta 20 ta sifat bilan aniqlandi. Buning uchun har bir sifat 7 balli tizimda baholandi va barcha 20 ta sifatning o'rtacha arifmetik bahosi shu komponentning namoyon bo'lish darajasini anglatadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье основное внимание уделяется психологии конституциональных различий Шелдона и типологии Хейманса-Лесенна в более широком плане, а также указывается на важность не путать холодных людей с теми, у кого есть внутренний эмоциональный характер и он не проявляется внешне. В то же время наблюдатель может воспринять его по некоторым его симптомам (покраснение лица, бледность, молчание, дрожь и т. д.), Шелдон использовал в качестве основы для различения различий темперамента именно компонент, а не тип. В результате список прилагательных каждой группы достиг 20. Таким образом, каждая составляющая темперамента определялась 20 качествами. Для этого каждое качество оценивалось по 7-балльной шкале, а среднее арифметическое значение всех 20 качеств представляет собой уровень выраженности данного компонента.

SUMMARY

This article focuses on the psychology of Sheldon's constitutional differences and the Heymans-Lesenne typology more broadly, and points out the importance of not confusing cold people with those who have an internal emotional character and do not show it outwardly. While the observer may perceive him by some of his symptoms (redness of the face, pallor, silence, trembling, etc.), Sheldon used component rather than type as the basis for distinguishing differences in temperament. As a result, the list of adjectives for each group reached 20. Thus, each component of temperament was determined by 20 qualities. To do this, each quality was assessed on a 7-point scale, and the arithmetic mean of all 20 qualities represents the level of expression of this component.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA ILMIY TADQIQOTCHILIKKA OID INTELEKTNi RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLAR

Raximov B.X.

*O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
Qoraqalpog'iston filiali mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: intellektual salohiyat, iqtidor, taraqqiyot, kuzatuvchanlik, ijodkorlik, xarakter, xususiyat.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, одаренность, прогресс, наблюдательность, креативность, характер, характеристика.

Key words: intellectual potential, talent, progress, observation, creativity, character, characteristics.

Respublikamizda milliy ta'limni isloh qilishda, milliy va uvuvinsoniy qadriyat, xalqimizning boy intellektual merosiga asoslangan milliy mustaqillik prinsiplari asosida ta'limning barcha bosqichlarida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarni ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari, mahallalar, mahalliy va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish ishlari mazmuni yanada takomillashtirilmoqda.[1.]

Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual rivojlantirish masalasi kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha bosqichlarida psixolog olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan, barkamol insonning bo'lajak o'qituvchilarning intellektual tarbiyasida ilm-fanning o'rni haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. G.Yu.Ayzenk, L.S. Vigotskiy, M.G.Davletshin, D. Dyui, V.M.Karimova, A.N.Markova, V.S.Merlin, L.M.Mitina, R.S.Nemov, A.Palmar, V.V.Pospyshev, E.G'oziyev, A.A.Rean, I.E.Rogov, S.L.Rubinshteyn, Fridman kabi olimlarning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarning bo'lajak o'qituvchilarning intellektual rivojlanishini tashkil etishning ijtimoiy-psixologik mohiyati asoslab berilgan. [2,3.4.5.]

Mazkur ilmiy muammo G'arb psixologiyasida ayrim olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan, biroq, O'zbekiston uchun uning zaruriy, nozik jabhasi ob'ekt sifatida kam tadqiq etilgan. J.Piaje, V.Shtern va boshqalar intellekt hayotning turli sharoitlariga biopsixologik moslashishdir, deb qaraydilar. J.Piaje tadqiqotlarida intellektning rivojlanish dinamikasi, uning psixologik asoslari yaqqol namoyon bo'ladi. Rus psixologiyasida intellektning yaxlitligi va uning shaxs bilan bog'liqligi tomonidan yondashiladi. Xususan, rus psixologlaridan L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, P.Ya.Galperin va ularning shogirdlari turli yoshdagi odamlar intellektini diagnostika qilish, rivojlanish dinamikasi va psixologik jihatlarini o'rganishga harakat qilganlar. O'zbekiston Respublikasida intellekt yosh davrlarining o'ziga xos jihatlar borasida M.Davletshin, E.G'oziyev va boshqalar olib borgan ilmiy-psixologik ishlarda ko'zga tashlanadi, ammo talaba intellektining diagnostikasi, uni rivojlanish xususiyatlari o'ziga xosligi juda kam o'rganilgan. Bo'lajak o'qituvchilar intellekti darajasini diagnostika qilish bo'lajak o'qituvchilarda keng ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning shart-sharoitlari, omillarini aniqlashga imkon beradi. [8,9,10,11,12,13,14.]

Hozirgi vaqtda tafakkur psixologiyasida tafakkur muammosiga keng ijtimoiy mazmun ko'shilgan tadqiqotlar yo'nalishi shaqlanmokda. «Intellekt» va «tafakkur» atamaları o'quvchilarning bo'lajak o'qituvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish muammolari doirasida qo'llaniladi. [15,16.]

Tafakkur psixologiyasi avval Vyursburg maktabi vakillari (O. Kyulpe, K.Marbe, O. Zels) asarlarida mustaqil tadqiqot mavusi sifatida aniqlandi va keyinchalik Geshtalt maktabida (V.Keller, M. Vertgaymer, K. Dunker), psixoanaliz vakillari (Z. Freyd, A.Freyd) davom ettirdi. Ammo bu tadqiqotchilar insonning yoshi va kasbiy yunalishiga qaramasdan, tafakkurni umumiy nuqtai nazardan o'rgandilar. [8,9,.]

S.L.Rubinshteyn tafakkur psixologik jihatdan o'rganishning asosiy predmeti jarayon, faoliyat tariqasida namoyon bulishidir. U tafakkurni sub'ekt faolligining paydo bo'lishi deb atadi. Uning rahbarligi ostida ushbu izlanishlarni L.I.Ansiferova, A.B. Brushlinskiy, A.M.Matyushkin, K.A.Abulxanova-Slavskaya, keyinchalik ularni M.I.Volovikova, V.A.Polikarpov, V.V.Davidov, O.K.Tixomirov, G.P.Shedrovitskiy, V.V.Biblyar, Ya.A.Ponomarev va boshqalar davom ettirishdi. [8,9,10,11,12,14,14.]

O'zbekistonlik olimlardan, ushbu mavzu doirasida psixologlardan E.G'oziyev, R.Sunnatova, Z.Nishonova, Sh.Do'stmuxammedova va boshqa olimlar o'rgandila.[15,16.]

Talabalik davri bu shaxsiy va kasbiy o'z yo'lini tanlash yuz beradigan davr bo'lib, bu davrda qadriyatli maqsadlarni tanlash va kelgusidagi hayot uchun o'ta

muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish yuz beradi. Jamiyatda yuz berayotgan islohotlar turli ko'rinishdagi hayotiy muammolarning hal qilish jarayoniga yanada faolroq qo'shilayotgan bo'lajak o'qituvchilarning yetuk inson bo'lish jarayonini tezlashtirib yuboradi.

D.B.Elkonin talabalik davrida yetakchi faoliyat o'qish va kasb tanlash hisoblanadi degan fikrlarni bildirdi. Ilk talabalik davri «kamolot busag'asi» deb ta'riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va ijtimoiy chegaralarni o'z ichiga oladi. Bo'lajak o'qituvchilarning jamiyatda tutgan o'rni, ularning mavqei, ular egallaydigan bilimlarning xajmi va bir qator boshqa faktorlar ijtimoiy sharoitlarga bog'likdir. Talabalik davri, asosan, unda mustaqil hayotning boshlanishi ya'ni, o'rta maktabni tamomlab, oliy ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirish bilan xarakterlanadi. Hayotdagi bu o'zgarishlar ilk talabalik shaxsiga, uni o'zini anglashiga ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda ular ishtirok etadilar. Uning mustakilligi ortishi bilan bir katorda kattalarning unga munosabatlari ham o'zgaradi ularga katta odamdek munosabatda bo'ladilar. U o'z hayotiy rejalarini amalga oshirish uchun harakat kila boshlaydi va ma'lum bir kasbni egallay boshlaydi. [14.]

Bo'lajak o'qituvchilar tanlagan sohalari yoki kasblarida juda katta yangiliklar, kashfiyotlar kilgilari keladi, lekin asta-sekinlik bilan yangilik va kashfiyotlar qilish uchun ularda bilim va tajriba yetishmayotganligini, buning uchun ko'proq o'qish va o'rganishlari keraqligini anglay boshlaydilar. Mustaqil hayotga tayyorgarligini o'z-o'zini anglashi bilan motivlar bu davrda yetakchi o'rinni egallaydi. Motivlar tizimida jamiyatning to'lakonli a'zosi bo'lishga intilish, insonlarga naf keltirish kabi ijtimoiy motivlar ustunlik qiladi. Bu davrda bo'lajak o'qituvchilarning kelgusi hayotiy va tanlayotgan kasbiy rejalariga ko'ra fanlarga nisbatan qiziqishlari o'zgaradi,

Talabalik davrida u juda ko'p ilmiy tushunchalarni o'zlashtirib, ulardan turli masala va muammolarni yengishda foydalana oladilar. Ularda anglash va o'zini o'zi anglash sezilarli darajada o'sadi. Talabaning o'z-o'zini anglashi o'quv, mehnat va mulokot motivatsiyalarini o'zgarishida o'z aksini topadi. Talabalik davriga kelib, juda ko'p bolalarda o'z faoliyatlarini oldindan rejalashtirish layoqati yaxshi rivojlangan buladi. Shuningdek, o'z-o'zini boshqarish ham talabalik yoshidagi bolalarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Talabalik davrida bilishga oid qiziqish ko'lamı tobora oshib boradi. Mazkur davrda bo'lajak o'qituvchilarning tafakkuri faol, mustaqil va ijodiy xususiyat kasb eta boshlaydi. Tafakkur rivojlanishi bilan birgalikda o'quvchilarning nutq madaniyati rivojlanadi. Talaba turli janrdagi adabiy asarlarni o'qishi, tushunishi orqali mustaqil fikr yuritish, mulohaza qilish va munozaraga kirishishga

urganib boradi. Talabalik tafakkurining sifatiga uning mazmundorligi, chuqurligi, kengligi, mustaqilligi, samaradorligi, tezligi kabilar kiradi. Bo'lajak o'qituvchilarning bo'lajak o'qituvchilarning intellektual jihatdan rivojlanishida nazariy tafakkurning roli kattadir. Demak, o'quv maskanida utiladigan, darslar, laboratoriya ishlari, amaliy mashg'ulotlar, referat, konspekt yozish kabi faoliyat turlari bo'lajak o'qituvchilar o'zlashtirish uchun zarur materiallarni mustaqil holda tushunishga olib keladi. [2,3,4.]

Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual rivojlanishda tasavvurning ahamiyati juda katta, chunki inson biron bir ishni qilishga kirishar ekan, albatta uning natijasini tasavvur eta olishi kerak. Tasavvursiz hech qanday ishni to'g'ri rejalashtirish mumkin emas. Hozirgi yigit va qizlarni 30-40 yil avvalgi tengqurlari bilan soli shtirganda, ularning umumiy saviyalari naqadar usganligini kurish mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual qiziqishlar doirasi keng va ko'pqirralidir. Bo'lajak o'qituvchilar hayotida radio, televiden iye, i nternet olami va ilmiy- ommabop asarlar, kinofilmlar, fan va texnika taraqqiyoti haqidagi ma'lumotlar muhim rol uynamoqda. Talabalik yoshiga kelib, yigit va qizlarning dunyoqarashlari yuksak pogonaga ko'tarila boshlaydi. Bu esa talabaning tashki olamni tushunishiga, baholashiga bo'lgan munosabatlarini aniqlashga yordam beradi. I ntellekti yaxshi rivojlangan bo'lajak o'qituvchilar kattalarni tashvishga solayotgan masala muammolarini tushuna oladilar va ularni muhokama eta oladilar.

Hayoti y muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish, o'zining shaxsiy va kasbiy rivojlanishida yuksak natijalarga erishish insonning voqelikni munosib tarzda anglay olishi hamda o'zining faollik da rajasi, vokelikda tug'ri yul topa olish salohiyati, barcha asosiy aloqalarni qayd eta olishi hamda tabiiy va ijtimoiy voqelikda yuz berayotgan o'zgarishlarni anglay olishiga bog'likdir. Bunday salohiyatni rivojlanishi mahsuldor ishlaydigan aqlga tayanadi deb ta'kidlagan edi A.A.Bodalev.

Aqlning rivojlanishi hamda amal qilishining eng jiddiy tomoni maqsadni shaqllantirish va bashorat qilish jarayonlaridir. Ushbu jarayonlar ijtimoiy taraqqiyotning aynan utish davrlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Kishilardagi hayotiy va kasbiy maqsadlarni shaqllantirish mavxum tusga ega emas. A.A.Bodalevning fikriga kura, bular ko'prok inson uchun shaxsiy ijobiy ahamiyatga ega bulgan jamoadagi o'ziga xosliklarga bog'lik xolda ko'prok aniklanadi xamda bunday jamoa sifatida inson mansub bo'lgan kichik guruhgina emas, balki u mansub bo'lgan mamlakat hamda bu mamlakatdagi hayotning barcha sohalari - siyosat, iqtisodiyot, texnika, fan, ta'lim va boshqalar yuza ga chiqishini ta'kidlaydi. Hozirgi vaqtda ushbu barcha sohalarda muayyan

insonning ijtimoiy muammolarini hal qilishga mo'ljallangan ilmiy tafakkurini rivojlantirishga ta'sir kursatadigan jiddiy o'zgarishlar yuz bermokda.

Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual faoliyatdagi asosiy jarayon fikrlash jarayoni bo'lib, fikrlashning sifati uning mantiqiyliги, mustakilligi, ijodiyliги, ilmiyligi, asosiligi, o'zviyligi, tejamliligi, maksadliligi, tezligi, tahliliyligi, qiyosiyligi, umumlashtirilganligi, xususiylashtirilganligi, kengligi, chukurligi, ishonarliligi, realligi, haqqoniyligi darajasi bilan belgilanadi. Shu bilan birga bo'lajak o'qituvchilarning intellektual sifatlar xotira, tasavvur, anglash va shu kabi psixologik jarayonlarning tezligi hamda boshqa parametrlari bilan bog'liq. Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual taraqqiyot darajasi bo'lajak o'qituvchilarda qancha yuqori bo'lsa, shunchalik yaxshi natijalarga erishish imkoniyati bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda muammoni sezish, uni aniqlash, yechimiga doir taxmini to'g'ri belgilash va yechimining to'g'riligini tekshirish qobiliyatlari rivojlanib boradi. Muammoni hal etishni uch bosqichga ajratish mumkin:

1. Tekshirish, ya'ni materialni ishonchliligini dalillar bilan asoslash.
2. Tushuntirish, ya'ni bu muammoning yechimi nima uchun to'g'riligini tasdiqlovchi sabablarni aniklash asosida amalga oshiriladi.

Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarning dunyoqarashini bugungi kun talablari asosida rivojlantirish keng jamoatchilik oldidagi muhim masaladir. Buni esa bir qancha omillar orqali amalga oshirish mumkin. Bo'lajak o'qituvchilar ilmiy tafakkurlarini rivojlantirishda eng muhim muammolarni bartaraf etish orqali natijalarga erishish mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini bo'lajak o'qituvchilarning intellektual taraqqiyoti mezon sifatida qaralmog'i kerak. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchilarning bo'lajak o'qituvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish kerak. Inson tashqaridan oladigan xabarni tubdan o'zgartirish malakasini taraqqiy ettirish, ijodiy masalalarni yechish, qarama qarshiliklarni qidirib topish, muammoli vazifalarni yechish va modelini topish, o'xshashlik va farqlarni izlab topish va boshqa yo'llar bilan bo'lajak o'qituvchilarning intellektual qobiliyatni rivojlantirish zarur.

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilar tanlagan kasbining ustasi bo'lishi uchun ularga yaxshi bilim va ko'nikmalar muhim ekanligi deb hisoblaydilar.

Yangicha ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda rivojlanish bosqichidagi bo'lajak o'qituvchilar ilmiy tafakkuridagi o'ziga xos xususiyatlar motivatsiya sohasida, vazifalarni mulohazadan utkazish va hamda kuyish, ijtimoiy muammolarni kurish sohasi shaqlanadi. Zamonaviy jamiyatdagi bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy

tafakkuridagi o'ziga xosliklarni o'rganish sohasi shakllanadi, samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi bashorat qilishning hamda tanlash, baholash va qarorlar kabul qilish mexanizmlarining yangi shaqlarini yaratishni talab qiluvchi ko'plab hayotiy muammolar paydo buladi. Bo'lajak o'qituvchilar tafakkuridagi o'ziga xosliklarini, hayotiy vazifalarni hal qilish, hayot yulini bashoratlash, ular tomonidan jamiyatdagi o'z o'rnini tanlash bosqichlaridagi tafakkurning o'ziga xosliklarini o'rganishga yunaltirilgan tadqiqotning munosib usullari majmui tanlab olinadi. Yuqori sinf o'quvchilarining ilmiy tafakkuri mazmunida hayotiy va tajribadan olingan tasavvurlar ustunrok ekanligi ma'lum buladi. Litsey, kasb-hunar kollej va umumta'lim maktablaridagi o'quvchilarning ilmiy tafakkuri to'zilmasi va mazmunini xususiyatlovchi asosiy kursatkichlardagi aniklangan farqlar ijtimoiy sharoitlarning salbiy ta'sirini yangicha ukitish sharoitlaridagi bo'lajak o'qituvchilar ilmiy tafakkuriga maksadga yunaltirilgan ta'sir utkazish yordamida bartaraf etilishi mumkinligini kursatib beradi. Bo'lajak o'qituvchilar ilmiy tafakkurini psixologik o'ziga xos xususiyatlarini urganib quyidagi amaliy taqliflar berishimiz mumkin:

– bo'lajak o'qituvchilarni o'qish va jamoatchilik ishlarida ijobiy yutuqlarga erishganlarni pedagoglar tomonidan ko'proq rag'batlantirib borish, bo'lajak o'qituvchilarni to'g'ri kasb va hunar tanlashlarida ilmiy manbalarni tahlil qilishni tushuntirish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbga bo'lgan qizikish va qobiliyatlarini aniqlab, shu yunalishda ta'lim olishlari uchun imkoniyat yaratish, oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishga tayyorgarlik ko'rish uchun sharoit yaratish, talaba bo'lajak o'qituvchilarning anik maksadlariga erishishlari uchun doimiy motivatsiyalar modelida n foydalanish, turli kasb sohasidagi yetakchi mutaxassislar, muvaffakiyatli ilm ahli bilan uchrashuvlar uyushtirish va h.k. .[8,9,10.]

Bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirishning maqsadi:

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektinini rivojlantirish asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini yanada oshirishdan iboratdir.

Yuqoridagi maqsaddan kelb chiqqqan holda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirish shakl, metod va vositalarini aniqlash:

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlanganlik darajasini aniqlovchi mezonlar ishlab chiqish

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlanganlik rivojlantiruvchi psixologik-pedagogik tashkiliy-uslubiy asoslarini yaratishdan iborat.

Ushbu maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni belgilab olish lozim:

– bo'lajak o'qituvchilarni aniqlash mexanizmi, psixologik-pedagogik, tashkiliy- uslubiy asoslarini yaratish borasidagi kamchiliklarni aniqlash.

– intellektual ijodiy salohiyatni oshirishda tarbiya jarayonining xususiyatlarini o'rganish;

– bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil faoliyat turlarini o'rganishi;

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini shakllantirish manbalarini yaratish;

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirish usullarini aniqlash;

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatdan o'rganib chiqish;

– fanning turli sohalaridagi mutaxassislar tadqiqotchilikka oid intellektini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

– bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini oshirish va me'yoriy-huquqiy mexanizmlarini joriy etilishiga oid fikr va mulohazalar ishlash chiqish.

Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirishga oid olib borilayotgan barcha ishlar takomil talab. Ta'lim tizimidagi talablardan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilarning tahsil olishi davomida intellektual salohiyatini rivojlantirish ishlarini zamonaviy yondashuvlar asosida muvaffaqiyatli olib borish zarur. Mmazkur jarayonga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llashni, zamon talabi darajasida yangicha yondashuvni talab qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning umumiy faoliyat turlarini birma-bir o'rganmasdan turib ularning tadqiqotchilikka oid intellektual salohiyatiga baho bera olmaymiz. Chunki bo'lajak o'qituvchi o'rganilayotgan fanni "a'lo" va "yaxshi" o'zlashtirishiga qarab, uning tadqiqotchilikka oid intellektini baholashimiz ham noto'g'ri uslubdir. Ma'lumki, bir yo'nalishni chuqur o'zlashtirib, tor mutaxassislik doirasida "a'lo" bo'lib, ixtisosligi bo'yicha o'qitilayotgan fanlarni yaxshi o'zlashtira olmasligi mumkin.

Buning uchun barcha ta'lim maskanlarida tahsil berayotgan ustozlarimiz talabalarni tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirish omillaridan biri sifatida ularning intellektual sifatlarini o'rganishlari zarur bo'ladi:

- kuzatuvchanligi, dars jarayonida izlanuvchanliga;
- mantiqiy va kreativ fikrga ega ekanligi;
- mustaqil fikrga ega ekanligi;
- demokratik ilmiy dunyoqarashga ega ekanligi;
- kuzatuvchanlik, izlanuvchanlik qobiliyatiga ega ekanliga;
- ilmiy dunyoqarashini amalda isbotlay olish qobiliyatiga ega ekanligi;
- zamonaviy ilmiy yangiliklardan xabardorligiga va mazkur yangiliklarga mustaqil ilmiy yondashuvga ega ekanligi.

Bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirish jarayonini faqat irsiyat, ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiyaga bog'lab o'rganishda ijtimoiy taraqqiyotda shaxsning o'zi ham faol ishtirok etish muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olishimiz lozim.

Shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy muhitda ta'lim-tarbiyaga shaxsning o'zi faol ishtirok etgandagina uning tug'ma layoqatini uyg'otadi, iste'dod, qobiliyatlarini o'stira oladi.

Fanlarda o'zlashtira olmagan bo'lajak o'qituvchilarni qobiliyatsiz deyish xato, o'qituv- chining birinchi galdagi vazifasi - har bir bo'lajak o'qituvchining yosh va psixologik xususiyatini chuqur o'rganish, uning qiziqishi va istaklarini aniqlash, ularni hisobga olgan holda pedagogik chora-tadbirlarni ko'rishdir. Umuman, pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtiril- gan harqanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy hamda irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M. Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun zamonaviy kadrlar kerak. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2018 yil 25 oktabr.
2. Abulxanova-Slavskaya K.A. Deyatelnost i psixologiya lichnosti. - M.: "Nauka", 1980. - 333 s.
3. Bodalev A.A. Lichnost i obsheniye. - M.: "Pedagogika", 1983. -265 s.
4. Brushlinskiy, A.B. Problema sub'ekta v psixologicheskoy nauke. // Psixologicheskij jurnal. - 1996. - T. 12. - №6. - S.3-10.
5. Vigotskiy L.S. Myshleniye i rech. Izbrannie sochineniya. T.2. - M.: "Pedagogika", 1982. - 283 s.
6. Daniyarov. B.X, Asadov. Y.M, Zokirov. I.I.laming umumiy tahriri ostida. Ustoz va shogirdga eslatma. - T, 2010.
7. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. -T, 1999.
8. Karimova V.M., Akromova F. Psixologiya. - Toshkent: 2000. -171 b.
9. Leytes N.S. Umstvenn ые sposobnosti i vozrast. - M.: "Pedagogika", 1981. - 407 s.
10. Matyushkin A.M. Psixologicheskaya struktura, dinamika i razvitiye poznavatelnoy aktivnosti. // Voprosy psixologii, 1982. -№4.- S.5-15.
11. J.Piaje.Intellekt psixologiyasi.1946 y.
12. Psixologicheskiye issledovaniya intellektualnoy deyatelnosti / pod red. O.K. Tixomirova/. - I.: 1979. - 50 s.
13. Rubinshteyn S.L. Основы психологии . - SPb: izd-vo "P iter".- 2000. - 705 s.
14. Tixomirov O.K. Psixologiya mishleniya. - M.: "Akademiya", 2002. - 287 s.

14. Elkonin D.B. Vvedeniye v psixologiyu razvitiya. - M.: "Trivola", 1994.-101 s.
15. Foziyev ET. Umumiy psixologiya. 2-tom. - T.: "Universitet", 2002. - 240 b.
16. Qurbonov. Sh, Seyithalilov. E. Ta'lim sifatini boshqarish. - T: "Turon-Iqbol". 2006.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilikka oid intellektini oshirishda psixologik asoslar xususida fikr yuritilgan hamda oliy ta'lim muassasalarida talabalarining tadqiqotchilikka oid intellektini rivojlantirish uchun ularning intellektual sifatlarini aniqlashning zamonaviy shakl, metod va vositalari mazmuni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются психологические основы повышения исследовательского интеллекта будущих учителей в образовательном процессе, а также освещается содержание современных форм, методов и средств определения их интеллектуальных качеств для развития исследовательского интеллекта их студентов в высших учебных заведениях.

SUMMARY

The article examines the psychological foundations of improving the research intelligence of future teachers in the educational process, and also highlights the content of modern forms, methods and means of determining their intellectual qualities for the development of research intelligence of their students in higher education institutions. Keywords. Intellectual potential, giftedness, progress, observation, creativity, character, characteristics.

ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМНИ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Ражабова Л.Р.

*Қариш давлат университети,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Таянч сўзлар: дифференциал, дифференциал таълим, дифференциал ёндашув, ижтимоий педагогик фаолият, ижтимоий педагогик таълим, контентли, маҳсулдор, жараёنли, ўқув муҳити, ижтимоий масъулият, рефлексив, касбий мослашувчанлик.

Ключевые слова: дифференцированное, дифференцированное, образование, дифференцированный подход, социально-педагогическая деятельность, социально-педагогическое образование, содержание, продуктивное. Процесс, среда обучения, социальная ответственность. Рефлексивная, профессиональная гибкость.

Key words: differential, differential education, differential approach, social pedagogical activity, social pedagogical education, content, productive, process, learning environment, social responsibility, reflexive, professional flexibility.

Мамлакатимизнинг жаҳон таълим маконига интеграциялашуви билан боғлиқ ғояларнинг ривожланиши контекстида таълим жараёнини замонавий позициялардан фарқлаш бўйича мавжуд тажрибага баҳо бериш, уни маҳаллий таълимда намоён бўлаётган тенденциялар билан боғлаш зарурати юзага келади. Миллий назария ва таълимни дифференциаллаштириш амалиётига мос келадиган илғор, инновацион ғояларни амалга ошириш йўллари топиш, бизнинг фикримизча, таълим жараёнини инсонпарварлашувига олиб келади. Чунки, инсоният жамияти тараққиёти тарихида таълим-тарбиянинг дифференциаллашуви шахс имкониятларини рўёбга чиқаришга имкон берганлиги билан аҳамият касб этади.

Шу боис тадқиқотимизда инсонпарварлик парадигмасига амал қиламиз, бунда таълимни табақалаштириш талабаларни танлаш учун эмас, балки уларнинг ўз ҳаётидаги маъносини, унинг траекториясини, қobiliятларига кўра изланиши учун мақбул шароитларни яратишдан иборатлигига асосланамиз. Бу борада:

1. Талабаларнинг ижтимоий-маданий фарқлари: кадриятлар, динлар, турли оилавий муносабатлар, тиллар, моддий кадриятлар ва маданий хусусиятлар;

2. Талабаларнинг психологик хусусиятлари, уларнинг мотивацияси, истаги, эътибори, ижодкорлигини очиб бериш;

3. Билимларнинг керакли ҳажмини ўзлаштиришда, ақлий ривожланишда, ўрганиш стратегияларида когнитив қобилиятларидаги фарқларни ажрата олишга аҳамият қаратиш муҳим.

Талабаларни дифференциал таълим асосида ижтимоий педагогик фаолиятга тайёрлашда асосий эътибор дифференциация педагогларнинг аудиториядаги талабалар ўртасидаги тафовутга жавоб бериш ҳаракатларидан иборат. Қачонки, ўқитувчи энг яхши таълим тажрибасини таклиф этган ҳолда таълим бериш услубларини ўзгартирсагина, таълимни дифференцияллаш имконига эга бўлади.

Дифференциал ёндашув асосида талабаларни ижтимоий педагогик фаолиятга тайёрлашда педагоглар талабаларнинг тайёргарлиги, кизиқишлари ёки ўрганиш профилига қараб камида тўрт гуруҳини фарқлаши мумкин:

Контентли - талаба нимани ўрганиши кераклиги ёки талаба маълумотни қандай олиши мумкинлиги;

Жараёнли – ўрганиладиган мавзу мазмунини англаш ёки ўзлаштириш учун талаба шуғулланадиган фаолият;

Маҳсулдор - талабадан бир бўлимда ўрганган материалларни машқ қилиш, қўллаш ва ривожлантириш билан боғлиқ якуний лойиҳалар;

Ўқув муҳити - талабаларнинг фаоллиги ва ҳис қилиш усулларини танлаш.

Дифференциал ёндашув асосида талабаларни ижтимоий педагогик фаолиятга тайёрлашнинг контентли даражасидаги таркибни фарқлаш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- турли ўқув даражасидаги ўқув материалларидан фойдаланиш;
- матнли материалларни тақдимотга жойлаштириш;
- талабаларнинг тайёргарлик даражасига кўра турли топшириқлардан фойдаланиш;
- мавзунини эшитиш ва визуал воситалар орқали тақдим этишга эришиш;

Бу жараёнда қийин ўзлаштирувчи талабаларга ғоя ёки кўникмани қайта ўргатиш ёки фаол талабаларнинг фикрлаш кўникмаларини кенгайти-

риш учун кичик гуруҳлар билан ишлаш тизимини йўлга қўйишга эришиш мақсадга мувофиқ.

Талабаларни ижтимоий педагогик фаолиятга дифференциал ёндашув асосида тайёрлашда ижтимоий соҳадаги ўз билимларини тезда янгилаш, ўзгарувчан ахборот муҳитида мослашувчан ҳаракат қилиш қобилияти талаб қилинади. Фан, техника ва ижтимоий соҳада эришилган ютуқлар, шунингдек, ишлаб чиқаришни технологиялаштириш ва ахборотлаштиришнинг кенг қўламли жараёнларини тобора кенгайтириш, янги соҳаларнинг пайдо бўлиши мутахассисларнинг касбий малакасига юқори талаблар қўймоқда.

Шу сабабли талабаларни ижтимоий педагогик фаолиятга дифференциал ёндашув асосида тайёрлашда уларнинг ижтимоий масъулиятли, рефлексив, мослашувчан, ҳаракатчан, тез қарор қабул қилиш қобилияти каби шахсий фазилатларни шакллантириб боришини назарда тутали. Бунда педагогик фаолиятга тайёргарлик натижаси сифати ҳозирги кунда узлуксиз таълим тизимида педагог мутахассислар тайёрлаш сифати билан боғлиқдир. Мазкур сифатларнинг мазмуни қуйидагича ифодаланади. Бу сифатлар бир-бири билан бевосита боғлиқ ва уйғундир.

Ижтимоий масъулият деганда биз ижтимоий манфаатларни рўёбга чиқаришда бошқарув субъектлари ўртасидаги объектив боғлиқлик шаклини, шунингдек, субъектнинг ўз фаолияти натижалари учун ижтимоий борлиқ олдида жавоб бериш қобилияти.

Рефлексив - акс эттириш ҳодисаси бўлиб, субъектнинг ўз онги мазмуни ва функцияларига эътиборини қаратиш мутахассиснинг назарий фаолияти шаклини тавсифловчи, унинг ўз ҳаракатларини ва бутун маданиятни тушунишга қаратилган фаолият.

Касбий мослашувчанлик (дидактик нуқтаи назардан) - касбий фаолиятнинг компетентлик, меъёр ва функцияларига эга бўлиш, (психологик) - танланган касбга субъектив қаноатланиш ҳиссида пайдо бўладиган турғун ижобий муносабатнинг ривожланиши (ижтимоий)- бўлажак педагогнинг янги ижтимоий муҳитга, айнан маълум жамоанинг шахслар аро муносабатлар тизимида кириш қобилияти.

Тез қарор қабул қилиш - маълум ҳолларда маълум ҳаракат усулларини танлаш ва баҳолашдир; ўта оғир шароитларда ишлаш билан боғлиқ, қутилмаган вазият, зарур тезлик ва аниқлик стереотиплардан фойдаланишга тўсқинлик қилади. Қутилмаган ҳолатларда қабул қилинган қарорларнинг етарлилиги даражаси ва ҳаракатларнинг ишончлилиги билан боғлиқ шахс ҳаракати.

Дифференциал ёндашув натижасида талаба ижтимоий фаолият соҳасидаги куйидаги кўникмага эга бўлиши кўзда тутилади:

1) касбий компетентлик (билим, кўникма, малакалар) касбий ижтимоий вазифаларни ҳал қилиш учун етарли даражада (таълим даражаси, иш тажрибасига эга, касбий билим даражаси, иш соҳасидаги таълим, тегишли мутахассисликлар бўйича билим олган) тайёрланганлик;

2) махсус шахсий фазилатлар мажмуи. Булар: фаоллик, самарадорлик, меҳнатсеварлик, мақсадга мувофиқлик, дилкашлик, қатъиятлилиқ, мажбурият, интизом, алоқа, ташаббускорлик, ишонч, ҳаракатчанлик, етакчилиқ, диққатлилиқ, мустақиллик.

Ижтимоий масъулият, ахборот, рефлексивлик умумий касбий сифатлар гуруҳидир; ижтимоий фаоллик, эмпатия ва толерантлик ижтимоий мутахассис фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Ижтимоий фаолият кўп қиррали ва кўп қийматли ҳодиса бўлиб, дифференциаллаш хусусиятларига эга. Бундан ташқари, уни ташкил этувчи сифатлар (ижтимоий масъулият, ижтимоий фаоллик, дилкашлик, толерантлик, эмпатия, рефлексивлик) ҳам дифференциал хусусиятларнинг ташувчиларидир. Шунинг учун таълимининг барча замонавий технологиялари ичида дифференциал ўқитиш технологияси энг самарали бўлиши аён бўлади.

Ўқув жараёнини дифференциаллаштириш учун куйидагилар зарур:

Гуруҳларни шакллантириш. Гуруҳларга бўлиниш ҳар бир талабанинг индивидуал тайёргарлиги асосида амалга оширилади. Одатда учта талабалар гуруҳи мавжуд:

Биринчи гуруҳга - асосан тез-тез дарс қолдирганлиги сабабли билимида бўшлиққа эга бўлган талабалар киради. Кўпинча бундай талаба энг оддий топшириқларни мустақил равишда бажаришлари мумкин ва машқни бажариш усулини мақсадли қидиришни билишмайди.

Иккинчи гуруҳ - талабалар стандарт масалаларни ечишда қўллашлари мумкин бўлган етарли билимга эга. Бироқ, улар янги турдаги муаммоларни ҳал қилишда қийинчиликларга дуч келишади ёки мураккаброк муаммоларни мустақил равишда ҳал қила олмайдилар.

Учинчи гуруҳни - мураккаб топшириқни оддий қадамлар кетма-кетлигига қисқартириш билан бирга анча мураккаб масалаларни мустақил ҳал қила оладиган, қўшимча равишда улар янги материални мустақил равишда эркин ўзлаштира оладиган ва мураккаблиги ошган вазифаларни ҳал қилишнинг бир қанча усуллари топадиган талабалардан иборат.

Гуруҳларга бўлиниш ўқитувчига дарсга тайёргарлик кўришда ёрдам беради, чунки ўқитувчи ўз дарсининг боришини олдиндан режа-

лаштира олади, ҳар бир гуруҳ талабалари учун мос вазифаларни танлайди, уларнинг тайёргарлик даражаси ва билимларига эътибор беради.

Бу борада бир қатор шартларни бажариш муҳимлик касб этади.

1. Танланган мезон бўйича талабаларни дифференциаллаш имкони берадиган тайёр топшириқлар, тестлардан фойдаланиш.

2. Агар алоҳида талабалар бир қатор дифференциал вазифаларни бажара олмасалар ёки аксинча, бу вазифалар улар учун жуда оддий бўлса, унда талабани унинг билим, кўникма ва қобилиятларига мос келадиган гуруҳга ўтказиш керак. Агар талаба паст мураккабликдаги бир қатор вазифаларни муваффақиятли бажарса, унинг муваффақиятлари ва ютуқларини таъкидлаб, уни кучлироқ гуруҳга ўтказиш.

3. Талабаларга дифференциал ёндашув дарснинг барча босқичларида амалга оширилиши мумкин:

Биринчи босқичда талабалар билан суҳбат ўтказилади:

Ёзма сўров - турли даражадаги қийинчиликдаги карталардан, шунингдек, унга даражадаги тестлардан фойдаланиш мумкин (ҳар бир гуруҳ учун ўз даражаси). Шунингдек, сиз сўровнинг ноанъанавий шаклларида, масалан, кроссвордлар, ребуслар ва бошқалардан фойдаланишингиз мумкин.

Оғзаки сўров - аксарият ҳолларда биринчи ва иккинчи гуруҳ талабалари билан суҳбат ўтказилади ва кучлироқ, учинчи гуруҳ вакиллари жавобларни тўғрилайди ёки тўлдиради.

Янги материални тушунтириш - муаммоли саволлар қўйилади, уларга кўпинча кучли талабалар жавоб берадилар, кучсиз талабалар эса ўрганилган материал бўйича саволларга жавоб беришлари ёки мустақил равишда янги материалнинг баъзи саволларини тайёрлашлари мумкин.

Янги материални мустаҳкамлаш - бу босқичда биринчи гуруҳ талабалари дарҳол амалий топшириқни бажаришга киришишлари мумкин, иккинчи гуруҳ талабалари дарслик билан ишлашни бошлайдилар, кучсиз талабалар билан эса асосий фикрларни такрорлаш ва уларни касбий тафаккурини ривожлантиришга йўналтириш мумкин бўлади.

Уйга вазифа - кучли талабалар қўшимча адабиётлар билан ишлашга, ижодий характердаги турли вазифаларни бажаришга, тадқиқот ўтказишга, шунингдек, тақдимотлар қилишга даъват этилади. Кучсиз ва ўрта талабалар ҳам тақдимот қилишади, лекин айни пайтда тайёргарлик учун қўшимча адабиётлардан фойдаланиш таклиф этилади.

Дифференциал ёндашув асосида талабаларни ижтимоий педагогик фаолиятга тайёрлашда дифференциал ўқитиш усулини таҳлил қилиш нати-

жасида шундай хулосага келиш мумкинки, ўқитишнинг пухта ўйланган дифференциацияси талабаларнинг тайёргарлик даражасини тенглаштириш, таълим сифатини ошириш ва шу орқали талаба шахсини ижтимоий педагогик фаолиятга қизиқишини ривожлантириш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Рўзиева Д. Ижтимоий педагогика. Тошкент: Фан ва технология, 2015. 128 б.
2. Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. 220 б.
3. Нуруллаева Ш.У. Педагогик маҳорат ва компетентлик: мазмуни, шакллантириш методикаси ва ривожлантириш йўллари // Педагогик маҳорат. № 1. 2021. 19-22 б.
4. Жўраев А. Ижтимоий фаол ўқитувчи шахси шаклланишининг педагогик-психологик омиллари. (ўқув-услубий қўлланма). Тошкент-2011. 48 б.
5. Ражабова Л. Интегратив-дифференциал ёндашув асосида бўлажак ижтимоий соҳа мутахассисларини ўқитиш назарияси. Халқ таълими. 2021, №5, 75-81 б.

РЕЗЮМЕ

Дифференциал ёндашув асосида талабаларни ижтимоий педагогик фаолиятга тайёрлаш жараёни бу ижтимоий педагогик тамойиллар асосида талабаларни ҳам умумқасбий дифференциал ва касбий-индивидуал каби сифатларини назарда тутувчи ижтимоий таълимни назарий, амалий ва методик каби устувор йўналишларини жамият талаблари ва меъёрлар асосида ташкил этишнинг яхлит тизимидир. Дифференциал ёндашув асосида талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлашда олий таълимда дифференциал таълимга хос тузилмалар таклиф этиш ва амалга оширишнинг бир қатор афзалликлар ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

Процесс подготовки студентов к социально-педагогической деятельности, основанный на дифференцированном подходе, представляет собой комплексную систему организации приоритетных направлений социального образования, таких как теоретическое, практическое и методическое, основанную на социально-педагогических принципах, что предполагает такие качества студентов, как общепрофессиональный дифференциал и профессионально-индивидуальный, основанный на требованиях и нормах общества. На основе дифференцированного подхода изучен ряд преимуществ предложения и внедрения структур, характерных для дифференцированного образования в высшей школе, при подготовке студентов к педагогической деятельности.

SUMMARY

The process of preparing students for social pedagogical activities based on the differential approach is an integrated system of organizing the priority directions of social education, such as theoretical, practical and methodical, based on the social pedagogical principles, which implies the qualities of students, such as general professional differential and professional-individual, based of advantages of proposing and implementing structures specific to differential education in higher education in preparing students for pedagogical activities have been studied.

PEDAGOG KASBIY KOMPETENTLIGI VA EMOTSIONAL JARAYONLARINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ro'zieva Z.S.

Osiyo xalqaro universiteti pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistranti

Tayanch so'zlar: kompetentlik, emotsional jarayonlar, pedagogning emotsional yonishi, befarqlik, toliqish, aybdorlik tuyg'usi, bezovtalik, xotira susayishi, negativ munosabat, pessimizm, boshqalarni ayblash. Аннотация. В данной статье рассматривается тема синдрома эмоционального выгорания и его наблюдения у педагогов.

Ключевые слова: компетентность, эмоциональные процессы, эмоциональное выгорание педагога, апатия, утомление, чувство вины, беспокойство, снижение памяти, негативный настрой, пессимизм, обвинение других.

Key words: competence, emotional processes, teacher burnout, apathy, fatigue, guilt, anxiety, memory loss, negative attitude, pessimism, blaming others.

Zamonaviy dunyo bizdan barcha sohada ilg'orlikni talab qiladi. Eng yaxshi o'qishda o'qish, eng yaxshi ishda ishlash, barcha jabhada birinchilikni qo'lga kiritish kabi vazifalar ichida ko'pchiligimiz yuguramiz. Shoshilinch qaror qabul qilishga, topshiriqlarni tez bajarishga urinarkanmiz eng qimmatli narsamiz umrimiz yonimizdan sirg'alib o'tib ketayotganini sezmay ham qolamiz. Ana shu yugur-yugurlar ichida ayrimlarda emotsional yonish holati kuzatiladi. Bu sindromni ilk bor Gerbert Freydenberg 1974-yilda birinchi marta tilga oladi. Bu insonning ham jismonan ham ruhan toliqishi bo'lib, u asosan inson-inson bilan ishlash jarayonida yuzaga keladi. Tadqiqotlarga ko'ra, bu sindrom ko'proq ofis xodimlari, shifokorlar, pedagoglar, psixologlar va huquq-tartibot xodimlari o'rtasida ko'proq kuzatiladi. Biz bu sindromning pedagoglarda uchrashi muammolari haqida to'xtalib o'tmoqchimiz. Ayni mavzuda K. Maslach, U. Nuber, V.Boyko, A.Pane va boshqalar bir qancha tadqiqotlar olib borishgan va bu mavzudagi izlanishlar hamon davom etmoqda. Barcha izlanishlar natijasida ushbu sindrom asosan boshqalarga yordam qo'lini cho'zishga tayyor, hamisha yordamga shay, xayrixoh insonlarda ko'proq uchrashi aniqlangan.

Davr bugungi kun pedagogiga katta va yangi talablarni qo'yimoqdaki, yuz berayotgan yangiliklarni birdaniga qamrab olish va ularni o'zlashtirish o'qituvchiga katta vazifalarni qo'yadi. Pedagog bir tomondan tinimsiz o'z ustida ishlashi, zamon bilan hamnafas bo'lishi, ikkinchi tomondan tobora aqlli bo'lib borayotgan, boshqarishga qiyin o'quvchilarning savollariga javob topa bilishi hamda ularni oqilona o'qitishi zarur. O'qituvchiga yuklanayotgan yangi vazifalar ko'lamining uning kasbiy kompetentligini oshirishni taqozo etadi. Endi o'qituvchi kechagi bilimning o'zi bilangina darsga kira olmaydi. U har kuni o'z faniga doir yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan birga doim novator ustoz bo'lishi talab etiladi. U dars o'tishning yangicha metodlari bilan tanishishi, har bir darsga noodatiy yondoshgan holda kreativ usullarda ta'lim bera olishi zarur. U ish jarayonida emotsional jihatdan barqaror bo'lishi, o'zining ruhiy salomatligini ham saqlay olishi kerak. Shu bilan birga o'quvchilar uchun ham resurslarga boy inson sifatida gavdalanishi, o'quvchi shahsiga hurmat va e'tibor bilan munosabatda bo'lishi zarur. Bularning barchasi undan katta kuch talab etadi va ayni jarayonda o'qituvchida emotsional yonish sindromi uchraydi. Tadqiqotlarga ko'ra ushbu sindrom ko'proq ayollarda uchrashi ma'lum bo'ladi.

Xo'sh, emotsional yonish qanday belgilarga ega?

Muammoning ildizida, mutlaqo o'zini o'ylamasdan barcha sohada o'ta faol bo'lish va evaziga tana va psixologiyada salbiy o'zgarishlar bo'lishini kuzatish mumkin. Bunda ilgari siz yaqinda chet elga borib dam olib kelaman deb aytayotgan bo'lsangiz, emotsional yonish darajasida hech narsa qilgingiz kelmay qoladi, befarq bo'lishga moyillik seziladi. Fikrlaringizni bir joyga jamlolmaysiz, oddiy ishlar uchun ham erinib qolasiz. Eng asosiysi esa siz hayotda hech qanday ijobiy narsani his qila olmay qolasiz. Zavqlanish, xursand bo'lish o'yin kulgi yo'qolib, xotiraning yomonlashishi ham mumkin. Yetmaganiga inson yana o'zini-o'zi ayblaydi. Go'yoki, u hech narsaga ulgura olmayapti, hech narsani eplolmayapti. Bu noroziliklar uni tamoman holdan toydiradi. Ayni holatda odamlar bilan gaplashish yanada qiyinlashadi. Dunyoda sodir bo'layotgan har bir voqea-hodisa og'riqli qabul qilinadi. Bu og'riqni his qilgan ruhiyat endi o'zini-o'zi himoya qilish uchun go'yoki telefonning batareya kam qoldi rejimi kabi "tejab" ishlatishni va shu yo'l bilan himoya qilishni boshlaydi. Mana shu belgilar emotsional yonish borligini ifodalaydi.

Bunda inson har doimgidek ishini, o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajaraveradi. Ammo u tez charchab qoladi, doimiy holsizlik kuzatiladi. Erta tongda uygonishi bilanoq o'zini kuchsiz his qiladi, biror yangilik qilishga ishtiyoqi bo'lmaydi. Oddiy ish qilishga ham kuchi yetmayotganini his qilsa-da, u atrofga barchasi yaxshi degan ko'rinishni berishga urinadi. O'ziga zo'r berib bo'lsa-da, u yana va yana ishda kundalik vazifalarini bajarishda davom etaveradi. Bu ish va dam olish

o'rtasidagi balansning buzilishi oqibatida kelib chiqqanligi uchun ham u nafaqat ruhiy balki tanaga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qo'ymaydi. Inson o'z-o'zidan bezovta bo'laveradi, hamma narsaga negativ munosabat bildiradi, odamlardan qochishga urinadi, unda pessimizm kuchayadi. U hech narsadan qoniqmay qo'yadi va bu uni yanada tushkunlikka tushiradi. Bu holatni sezsa ham u yana va yana ishlashda davom etaveradi, har doimgi hayot tarzini davom ettirarkan, bu uning organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va oxir-oqibat unda surunkali kasalliklar ham yuzaga kelishi mumkin. Bu kabi o'ziga va atrofdagilarga yuqori talabchanlik uni charchatadi va emotsional yonish holatining bir nechta bosqichini bosib o'tishiga zamin yaratadi. Insonda asabiylik, zo'riqish kuchayib boradi, ish unumdorligi esa keskin susayadi. Oxir-oqibat u hech narsadan xursand bo'lmay qo'yadi. Emotsional yonishda aslida organizm nima demoqchi? U o'z egasiga nima haqida xabar bermoqchi?

Bu mavzuda tadqiqot olib borgan olim V.V Boyko emotsional yonish organizmning psixologik jarohatlarga nisbatan o'ziga xos himoyasi va u dinamik ravishda rivojlanadi, zo'riqish esa bosqichma-bosqich o'sib insonni butkul holdan toydiradi degan fikrni ilgari suradi.

Kristina Maslach esa bu sindrom yuzaga kelishida mana bu omillar yetakchilik qiladi degan fikrni ilgari suradi:

Ish hajmining juda ko'pligi yoki kamligi, nazorat qilish istagi, noxolis taqdirlanish, ijtimoiy muammolarga qayg'urish, omma bilan ko'p muloqot kilish, adolatlilik, xodimning va korxona qadriyatlarini mos kelmasligi.

Mixalinos Zembylas esa emotsiyalar o'qituvchi hayotining ajralmas bo'lagi deb hisoblaydi. Uning yozishicha, pedagog har kuni ijobiy va salbiy his-tuyg'ularni boshidan kechiradi: o'quvchi mavzuni tushunganida xursand bo'ladi, o'quvchilar savolga to'g'ri javob berganlarida quvonadi, shu bilan bir vaqtda o'quvchi sinf tartibini buzsa jahli chiqadi. Demak, o'qituvchi bir vaqtning o'zida bir qancha his-tuyg'ularni boshidan kechiradi. Ammo u har doim ham o'z his-tuyg'ularini ochiq oydin ifoda qilib olmaydi. Bu esa uni yanada charchatadi.

Mutaxassislar emotsional yonish sindromini ikki xil turga bo'ladilar:

Yengil. Deyarli har bir kishi bir vaqtning o'zida charchash alomatlarini his qildi. Bunday holda, alomatlar ortiqcha ishlashga o'xshaydi. Charchash seziladi, tananing toliqishi, asabiylashish, istaklarning yetishmasligi, ba'zida uyqu buzilishi paydo bo'lishi mumkin. Vaziyat tugagach (qisqa vaqtdan keyin) alomatlar o'z-o'zidan yo'qoladi.

Surunkali. Bunda hissiy charchash yanada jiddiy darajaga o'tadi. Vaziyat hissiy charchoq, doimiy charchoq, tana shikoyatlarining mavjudligi, ishlashning pasayishi, odamlar bilan munosabatlarning yomonlashishi va boshqa alomatlar bilan tavsiflanadi. Odam sababsiz asabiylashadi, kuchli bezovtalik seziladi,

sababsiz kayfiyatning tushishi, hamma narsadan yomonlik qidirish kabi holatlar kuzatiladi. Bunday holda, optimal holatga yaxshiroq va xavfsizroq qaytish uchun ko'pincha mutaxassisning yordami talab qilinadi.

Emotsional yonish sindromi birdaniga boshlanadi. Pedagog natijaga erisholmasa u taslim bo'lmaydi, balki oldinga intiladi. U o'z ishini yanayam yaxshiroq bajarish uchun harakat qilaveradi. Professional maqsadlariga erishish uchun u ko'p vaqt sarflaydi, o'zi, sog'ligi, dam olish haqida butkul unutadi. U butunlay ish bilan band bo'ladi, aynan shu undagi emotsional yonish holatining boshlanishiga sabab bo'ladi. U butkul ish bilan band, o'z ehtiyojlari va istaklarini unutadi. Hattoki salomatligida muammolar paydo bo'lsa ham u bunga ham befarqlik bildiradi va o'ziga e'tibor bermasdan yo'lida davom etaveradi. Tadqiqotlarga ko'ra, emotsional yonish holatini davolash ancha qiyin, uni to'xtatishning esa imkoni bor.

Mohiyatan olib qaraganda o'qituvchi pedagogik mehnatning asosiy garovidir. U doimo boshqa odamlarning his-tuyg'ulari muhitida bo'lishga majbur bo'ladi. U yoki taskin beruvchi yoki g'azab va tajovuz uchun nishon sifatida xizmat qiladi. Bizning psixikamiz shunday tuzilganki, biz boshqalar tomonidan his-tuyg'ularning namoyon bo'lishiga befarq bo'lolmaymiz, biz u his-tuyg'ularni "yuqtirib" olamiz. Bunga boshqa odamlarning, ayniqsa bolalarning muammolari kabi ikkinchi darajali tashvishlar qo'shiladi, ular mas'uliyat yuki bilan og'irlashadi. Bularning barchasini oqibati inson salomatligining yomonlashishi va uning ish samaradorligining doimiy pasayishi bo'lishi mumkin. Natija ma'lum: "Yana bir kishi ish joyida yonib ketdi". Aslida, bularning barchasi uzoq muddatli stress natijasidir.

Ayrim pedagoglarda uchraydigan emotsional yonish sindromini bartaraf etish uchun odatda psixolog yordami va gohida nevropatolog ko'magi kerak bo'ladi. Ayni sindrom profilaktikasi sifatida esa quyidagi tavsiyalar berib o'tiladi:

Dam oling. Dam olish deganda telefon ekraniga qadalib tikilgancha ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lish, serial ko'rish, keraksiz muhokamalarga berilish xatodir. Chunki aynan ijtimoiy tarmoqni soatlab kuzatish, miyani charchatadi, insonni tajovuzkor qilib qo'yadi. To'laonli dam olish sizdagi hissiyotlarni yangilaydi.

Tasavvur qiling siz stsenariy yozuvchi mutaxassissiz. O'zingida kechayotgan barcha jarayonlarni, hayotingizdagi jamiki qahramonlarni yaxshi va yomon tomoni bilan qog'ozga tushiring. Shikoyat qilmang, shunchaki vaziyatni boricha qog'ozda muhrlang. Bu asabiy zo'riqishingizni ancha yengillashtiradi.

Nimani yaxshi ko'rishingizni eslang. Ehtimol, sizga olmal pirog pishirish yoqar. Balki, tabiat qo'ynida sayr qilishni yaxshi ko'rarsiz. Raqs tushishni yoqtirasizmi? Basseynida suzishnimi? Anchadan beri o'zingizga ruxsat bermayotgan, ammo siz uchun olam-olam zavq bag'ishlaydigan ish bilan

shug'ullaning. Ichki olamingizga kiring, undagi mehrga mushtiq bolajondan so'rang va o'sha istakni amalga oshiring. Bulki u kimlargadir ahmoqona ko'rinar, balki kulgilidir, ahamiyati yo'q. Muhimi, siz chin dildan kulsangiz, quvonsangiz bo'lgani. Necha yillardan beri o'z xohishlaringizni bo'g'ib yashaganingiz uchun ham bugun sizga quyosh nursiz, atrof mazmunsiz ko'rinishi mumkin. O'z xobbilaringiz bilan hayotingini rang-barang qiling.

Ishxonadagi muammolarni ishxonada qoldiring. Qanday qilib deysizmi? Uyga qaytgach, darrov uy kiyimingizni kiying. Uyda ishdagi rolinigingizni unuting. Ona, rafika, uy bekasi rollaringizga kirishing.

Pedagog uyga kelib ham ishdagi vaziyatni o'ylaydi, tahlil qiladi, vaqti kelsa asabiylashadi. Gohida ishxonadagi bitta ko'ngilsizlik uning ko'nglida oylab saqlanadi, u yomon o'y xayollardan qutula olmaydi va o'zini qiynab qo'yadi. U uyda ham o'zi bilmagan holda o'qituvchi rolidan chiqib keta olmaydi. Bu esa tabiiyki, uning o'ziga ham oilasiv a farzandlariga ham malol kelishi mumkin. U ona, rafika rollariga to'laqonli kirisha olishi uchun ham u maktab ishini maktabda tashlab kelishi uyda o'zini erkin his qilishi kerak. Axir uning ham o'z shaxsiy hayoti bor, uningham farzandlari, oila a'zolari bor va ular ham o'z otasi yoki pedagog onasining mehrga muhtoj. Ana shu ehtiyojlarni ham unutmagan holda pedagog o'z rususlarini oqilona sarflashi kerak.

Barcha aloqa vositalarini o'chiring va mashqlar bilan shug'ullaning. Suzish, massaj, piyoda yurish, bularning qaysi biri yoqsa ana shu ish bilan shug'ullaning. Tanangizni his qiling va unga yordam bering.

Qat'iy kun tartibiga rioya eting. Bir xil vaqtda uyg'oning, bir xil vaqtda dam oling, bir xil vaqtda taom yeng.

Toza suv organizmdagi barcha yomon narsalarni yuvib chiqarish uchun xizmat qiladi. Uning mo'jizaviy sehdidan foydalaning. Har kuni kamida ikki litr miqdorida suv iching. U kayfiyatni ko'taradi, tanaga o'zini tetik his qilishiga yordam beradi.

Har kuni ko'rayotgan axborotlarni saralang. O'zingiz uchun axborotda immuntitet hosil qilingki, sizni keraksiz va salbiy ma'lumotlar charchatmasin. Internetdagi sizga foydasi yo'q, vahimali xabarlarni o'qimang, muhokama qilmang, ijtimoiy tarmoqdagi vaqtingizini qat'iy belgilab qo'ying. Bunda ham vaqtzni iqtisod qilasiz, ham o'zingizni befoyda ma'lumotlardan himoya qilgan bo'lasiz.

Nafas mashqlarini bajaring. Har gal nafas chiqarayotganda tasavvur qilingki tanangizdagi barcha yomon his-tuyg'ular, xafachiliklar, arazv a ginalar chiqib ketayapti. Ular sizni manguga tark etayapti va siz tobora yengillashayapsiz. Har gal nafa solayotganda esa dunyodagi eng toza havo va barcha yaxshiliklar sizga quyilib kelayotganini, quvvat manbalari sizga tomoni oqib kelayotganini

his qiling. Siz toza havodan nafas olish orqali tanani ortiqcha zo'riqishdan xalos qilasiz.

Ta'til oling va rostmana dam olish uchun o'zingizga ruxsat bering. Maroqli hordiq sizdagi asabiy zo'riqishni ketkazadi, kayfiyatingiz va sog'ligingiz uchun yordam beradi.

Tanaffuslar qiling. Albatta qayerga ketayapman, maqsadim nima edi, nima uchun charchab qolayapman, aslida nima istayman va unga erishish uchun qachon mazza qilib dam oldim deb o'zingizdan so'rang. O'zingiz bilan rostgo'y bo'ling va dam olishni ortga surmang.

Kreativ fikrlang. She'r yozasizmi, rasm chizasizmi, insho yoki hikoya qoralaysizmi, bularning barchasi albatta sizga zavq olib kelsin. Faqat aynan o'zingiz xoxlagan yo'nalishda ijod qiling. Rasm chizish orqali bo'shashasiz, qalbingizni tub-tubidan chiqib kelolmayotgan so'zlaringiz bo'yoq vositasida qog'ozga tushadi. She'r yozish orqali esa sizda ijodkorlik rivojlanadi, satrlar kayfiyatingizni ko'taradi. Yoki shunchaki hikoya yozish ham sizdagi asabiy zo'riqishni ketkazadi, fikrlaringizni jamlab olishga yordam beradi. Ijodiy soha har doim sizdagi g'uborlarni ketkazadi va kayfiyatingizni ko'taradi.

Unutmang, emotsional yonish holati o'z-o'zidan yo'q bo'lib ketmaydi. Shuning uchun ham o'zingizga kichik qadamlar bilan bo'lsa ham yordam bering.

Pedagog kelajak avlod egalari ta'lim va tarbiya berarkan, biz unga dunyodagi eng bebaho ne'mat – farzandimizni ishonib topshiramiz. U farzandlarimizga sifatli ta'lim berishi uchun esa uning o'zida yetarlicha resurs bo'lishi lozim. Shunday ekan, pedagoglarda emotsional yonish holatlari tadqiqi hali ancha o'rganiladi va bu boradagi izlanishlar amaliy metodikalar, yechimlar sifatida kitob holida nashr etiladi.

Afsuski barcha pedagoglar ham o'zining emotsional yonish holatida ekanligini va yordamga muhtojligini bilmaydi. Shuning uchun ham ular psixologga kamdan-kam murojaat etadi. Vaholangki, tadqiqotlar pedagoglarning stressga moyillik darajasini 73 foiz ekanligini ko'rsatadi. Bu raqam esa ularning psixologik xizmatga ehtiyoji borligini bildiradi. Yana bir kichik muammo esa, pedagoglarning ayrimlari mutlaqo boshqalardan nimanidir o'rganishni istamaydi, o'zgarishlarga tayyor emas. Bu esa ulardagi emotsional yonish holatini yanada rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Ayni vaziyatda ushbu mavzuning naqadar dolzarbligini anglagan holda barcha pedagoglar uchur psixologlar tomonidan amaliy seminarlar, treninglar tashkillanishi maqsadga muvofiq. Shuningdek tajribali psixologlarning pedagogning emotsional yonishi mavzusidagi chiqishlarini ijtimoiy tarmoqlarda, ommaviy axborot vositalarida ko'proq yoritish, ommaviy ravishda pedagoglardagi emotsional yonish sindromini tekshirish, zarurat bo'lsa ularga psixologik ko'mak

berish ishlarini keng ko'lamli ravishda tashkil etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish zarur.

Muallim hayot yo'limizni yorituvchi chiroq, millat bolalarini o'qituvchi mash'ala ekan uning ma'naviy qiyofasi, psixologik holati ustida psixologiya sohasi vakillari chuqur izlanishlar olib borishlari talab etiladi. O'quvchi talabchan va keng dunyoqarashga ega, psixologik jihatdan barqaror, o'zini hurmat qiladigan pedagogni alohida qadrlaydi. Shunday ekan, pedagoglarda amaliy ko'mak sifatida zaruriy psixologik qo'llanmalarni yozish va keng miqyosda tarqatish va bu ishga pedagogning yuksak maqomi ustidagi izlanishlarning mantiqiy davomi sifatida qarash vaqti keldi.

Sham kabi shogirdlarini yondiradigan ustozlar uchun malakali psixologlar xizmatini har chorakda bir marta tashkil etish masalasini ham o'ylab ko'rib amaliy takliflar berish zarur.

Har doim bolalar shovqini ostida dars beradigan, kunda o'zi kutgan kutmagan stresslarga duch keladigan ustozning dam olishi uchun ham yetirli shar-sharoitlar yaratish, maktablarda stressdan yengillash xonalari tashkil etish ham maqsadga muvofiq sanaladi.

Millat bolalarini, millat kelajagini tarbiyalaydigan ustozlarni avaylagan, ularning qadriga yetgan, ustozini hurmat qilgan yurtning kelajagi porloq, ertasi nurlu bo'lishiga shubha yo'q. Zero, o'quchini o'z ketidan ergashtirib yaxshiliklar sari yo'llaydigan ustozning ruhiy holati va kamoloti yo'lida qilingan har bir tadqiqot ertaga o'z samarasini beradi.

Adabiyotlar:

1. Бойко, В.В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении / В. В. Бойко – СПб.: Питер, 1999. – 105 с.
2. Лапина И.А. Эмоциональное выгорание: причины и последствия / И.А. Лапина. – Текст: непосредственный // Молодой учёный. – 2016. - № 29 (133). – С. 331-334.
3. Пак С.Н. Основные аспекты синдрома профессионального выгорания педагогов // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 6.;
4. [ru.wikipedia.org/wiki/эмоциональное выгорание](http://ru.wikipedia.org/wiki/эмоциональное_выгорание)
5. rokp.ru/materials.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada emotsional yonish sindromi, uning pedagoglarda kuzatilishi mavzusi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается тема синдрома эмоционального выгорания и его наблюдения у педагогов.

SUMMARY

This article discusses the topic of burnout syndrome and its observation among teachers.

PEDAGOGIK JAMOADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLAR

Yusupova Z. Z.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: konflikt, xulosa, misollar, shaxs, inson, jamoadagi muammolar, hayot sikli.

Ключевые слова: конфликт, заключение, примеры, личность, человек, проблемы в коллективе, жизненный цикл.

Key words: conflict, conclusion, examples, personality, person, problems in the team, life cycle.

Kirish. Nizo esa munosabatlar buzilishiga olib keladi. Lekin biz bu nizolarni oldini olish borasidagi bilimlarni konfliktologiya fani orqali bilib olamiz. Nizolar insonlar bir - birini tushunmaslik oqibatida yuzaga keladi. Birinchi navbatda konflikt atamasiga izoh berib o'tsak, "konflikt" so'zi "nizo", "to'qnashuv" degan ma'noni anglatadi. Buni ilmiy asosda konfliktologiya fani o'rganadi. Konfliktologiya fani to'qnashuv haqida ta'lim berish, ya'ni to'qnashuv haqidagi fan hisoblanadi. Konfliktologiya bu- nizolarni boshlanishi, jiddiy ziddiyatlarga olib kelishi, rivojlanishi va tugashi haqidagi bilimlarni o'rganishimizda yaqindan yordam beradi.

Bu fanning asosiy maqsadi va vazifasi nizolarni oldini olish, jamiyatdagi nizolarni kelib chiqish omillarini o'rganish, hal qilish, shunday nizolar kelib chiqishida kurashishning samarali usullarini o'rganishdan iborat. Konfliktlarsiz hayotimizni tasavvur eta olmaymiz. Konfliktlar bizning hayot tarzimizda juda ko'p hollarda insonlar munosabatida ob'ektiv va subektiv omillar ham saba bo'lishi mumkin.

Chunki nizolar kutilmagan holatda kutilmagan vaziyatda yuzaga keladi va inson hayot tarzida tub burilish yasamay qolmaydi. Konfliktlarni keltirib chiqaruvchi omillarni 5ta asosiy guruhga bo'lib chiqamiz.

1. Informatsion axborot omillari.

2. Jamiyat miqiyosidagi ayrim tizimlarning faoliyatiga bog'liq bo'lgan omillar

3. Qadriyatlarga aloqador omillar

4. Munosabatdagi omillar

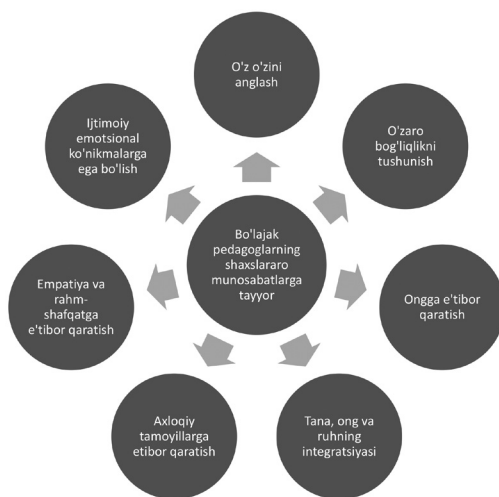
5. Xulq atvor bilan bog'liq.

Shaxslararo munosabatlar insoniyat hayot faoliyatining zarur sharti bo'lib, shaxsning etuk inson sifatida shakllanishida, uning psixik funksiyalari, jarayonlari, psixik xususiyatlar rivojlanishidagi ahamiyati beqiyosdir. Ayniqsa, bolaning psixik taraqqiyotida uning tengdoshlari bilan o'zaro munosabati va muloqotining ta'sirini hech narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydi.

Materiallar va metodlar. Bo'lalik davrida tengdoshlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning muhimligini amerikalik mashhur bolalar vrachi Benjamin Spok ham ko'rsatib bergan. Uning fikricha, katta yoshdagi kishining oilada, ishda hamkorlik qila olishi boshqalar bilan qanchalik chiqishib ketishi, shu kishining bolalik chog'ida tengqurlari, boshqa bolalar bilan qanchalik hamkorlik qilgani, chiqishib o'ynaganiga bog'liq.

Bolada atrofdegilar, kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarga kuchli ehtiyoj mavjud bo'lib, bu munosabatlar yordamida bola muhim hayotiy tajribaga ega bo'ladi, atrof-olam, voqelik, jamiyat haqida bilim to'playdi, o'zini tengdoshlari bilan taqqoslash natijasida o'ziga va boshqalarga baho berishga o'rganadi. Tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarda bola o'zining psixik qiyofasini geyoki «ko'zgu»da aks ettiradi, o'zaro munosabatlarda bola jamoada yashashga o'rganadi.

Konfliktlarning oldini olish, uni rivojlanishning turli bosqichlarida oldini olishning turli imkoniyatlarini va ishtirokchilarning darajasi va tarkibidan qat'iy nazar nizolarni hal qilish, konfliktlarga qarshi kurashning samarali usullarini o'rganishdan iborat. Hayot konfliktlarga juda boy, insonning jamiyatda yashash tarzini turli ziddiyatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Turli nizo va ziddiyatlar bilan umr davomida, har qanday yoshda, har qanday joyda, har qanday vaziyatda to'qnash kelishi mumkin. Hech bir inson o'zini konfliktlardan

1-Rasm Pedagogik shaxslararo munosabatni shakllantirish

doimiy muhofaza qilingan deb hisoblay olmaydi. Ulg'ayganimiz sari konfliktli voqea, hodisalar o'z kuchi va ta'sirini ham kuchaytirib boradi. Ammo biz konflikt nimaligini bilamizmi?!

Har doim ham konfliktli vaziyatga tushib qolganda, o'zimizni to'g'ri tutamizmi?

Konflikt bizning hayotimiz uchun tahdid ko'rsatadimi?

Konfliktning o'z ichki tabiati qanday?

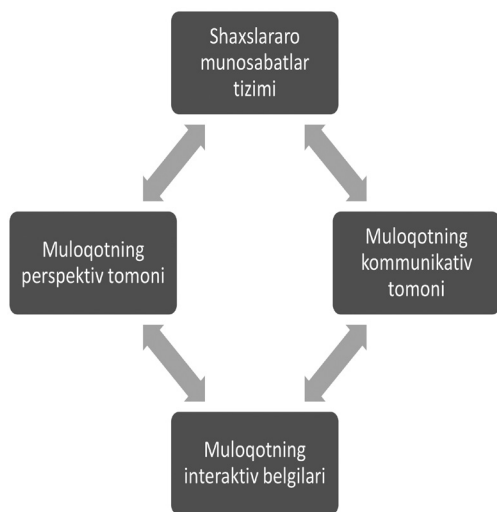
Konfliktdan qanday qutilish, ya'ni undan qanday chiqib ketish kerak? Ziddiyat qanday qonuniyatlar asosida rivojlanadi?

Nizoni rivojlantiruvchi omillarni oldindan bartaraf etsa bo'ladimi? Inson ziddiyatlarsiz yashashga o'rganishi mumkinmi?! - singari savollar butun bir vujudimizni qurshab oladi.

Pedagogik konfliktlar psixologiyasiga qiziqish quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keladi.

- Ijtimoiy -iqtisodiy va siyosiy sharoitlar, ya'ni ko'pchilik aholining turmush darajasini pasayishi;

- Ijtimoiy sohadagi qattiq raqobat (biznes, ishlab chiqarish aloqalari);
- Qadriyatlar va qadriyatlar tizimining zaiflashishi va yo'nalishlarning o'zgarishi;
- Huquqbuzarliklarning ko'payishi ;
- Ta'lim muassasalarida shaxslararo munosabatlarning keskinligi;
- Avtoritar maktabni boshqarish;
- Ko'p oilalarda nevrotik aloqa uslubi mavzudligi kabilar.

2-Rasm Shaxslararo munosabatning kommunikativ tizimlari

Konfliktologiya yoki konfliktlar yechimi sohasi yangi rivojlanib kelayotgan va taraqqiy etayotgan fan sohalaridan biridir. Shu bois konfliktologiya sohasining nazariy asoslari, uning milliy xususiyatlari, ijtimoiy o'ziga xosligi, konfliktlarning jamiyat hayoti bilan aloqadorligi, shaxslararo konfliktlar, konfliktlarning huquqiy aspektlari, mehnat jamoasidagi konfliktlar masalalari ko'pchilik tadqiqotchilarni qiziqtiradi. Ko'rinib turibdiki, konfliktologiya o'z ichki yo'nalishlari ko'p. Konfliktologik

kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish jamiyatdagi inqirozlarining kelib chiqishi va ijtimoiy to'qnashuvlarning oldini olishga ko'mak beradi. Ammo bu sohadagi tadqiqotlar unchalik ko'p bo'lmay, mazkur qo'llanmani tayyorlashda konfliktologiya asoslari bo'yicha ingliz, rus va o'zbek tillaridagi ma'lum manbalarga tayanildi. AQShning bir necha universitetlari qoshida konflikt yechimlarini o'rganishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy tadqiqot markazlari faoliyat olib boradi. Mayamida tashkil etilgan "Tinchlik ta'limi tadqiqotlari Markazi" ana shunday tashkilotlardan hisoblanadi. Rossiya Fanlar Akademiyasi Sotsiologiya instituti qoshida ham "Konfliktologigik Tadqiqotlar markazi" ish olib boradi.

Natijalar va takliflar. Konfliktning yechimini topish - konfliktli vaziyatni yo'qotish hamda u yuzaga keltirgan munosabatlarni to'g'ri yo'lga solish bilim va ko'nikmalari majmuida iborat. Konflikt tabiiy hodisa. Konflikt - oddiy hol. Chunki konflikt har birimizning turmushimiz va tirikligimizga xos va hayotimizga tegishli bo'lgan narsa.

Ammo ko'pchilik insonlar ongida an'anaviy mavjud bo'lgan fikrga ko'ra, konflikt – bu oddiy hol emas, u ziddiyatli hol, undan o'zini muhofaza qilish kerak, undan o'zini tortish zarur, konfliktidan "qochish" kerak. Insonlararo, oilalar ichida bo'layotgan konfliktlardan o'zini tortishni bizga bolaligimizdan o'rgatib kelishadi.

Konflikt oldida, konfliktidan qo'rqish hollari ko'pchilikni tashkil qiladi. Bizni bolaligimizdan konfliktli vaziyatlardan o'zimizni tortishga, "janjalkash" bo'lmaslikka, nizolarni keltirib chiqargan va unda qatnashgan odamlardan o'zimizni tortib yurishga o'rgatishadi. Konflikt - bizning milliy mentalitetimizda "yaxshi" bo'lmagan holat va vaziyatga tenglashtiriladi. Biz konflikt bo'lganidan ko'ra, konflikt bo'lmaganini afzalroq ko'ramiz. Konfliktni hayotimizdagi eng «yomon» davr sifatida baholaymiz.

Undan uzoqroqda yashash ko'nikmalari bizning tafakkurimizga chuqur singdiriladi.

Konflikt har kunlik hayot tarzimizga xos bo'lgan voqelik bo'lishiga qaramay, insonlar ko'pincha ularni no'to'g'ri talqin etadi hamda "anglangan" holda qabul qilishga o'rgatilmaydi. Biz qachonki konfliktli vaziyatga tushib qolganimizdagina konfliktli vaziyatni tahlil qilishga urinamiz. Ammo har doim ham bizdagi bilim va ko'nikmalar konfliktli vaziyatdan chiqib ketish uchun yetarli bo'lmaydi, chunki bu borada bizning hayotiy tajribamiz kam va biz konfliktlar yechimi bo'yicha maxsus bilimlarni egallamaganmiz. Tabiiyki, har bir inson konfliktlarni tushunadi, ularning mohiyatini to'g'ri anglaydi hamda ularni yenga oladi, deyish xato. Xorij mamlakatlarida yuqori va quyi bosqichdagi

barcha rahbar xodimlar, biznes menejerlarning barchasi konfliktlar yechimi bo'yicha ta'lim oladilar. Pedagogik ziddiyat bu shaxsning yoki individual rivojlanishning mavjud darajasi va o'quv jarayonining real holatlarining nomutanosibliги natijasida yuzaga kelgan obyektiv qarama - qarshilik, bu ishtirokchilari uchun noyob ta'lim potensiali bo'lib, uni yechishda o'qituvchi va o'quvchining yuqori darajadagi bilim darajasi talab etiladi. O'qituvchi o'quvchi bilan o'zaro aloqada bo'lib, o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan va yaratadigan holatlarni u o'quv faoliyatining qat'iy va ilmiy asoslangan tuzilishida o'quv jarayonining ishtirokchilari bunday holatlarda ko'pincha ular, pedagogik konfliktga duch kelishadi. Potensial ziddiyatli pedagogik vaziyatlar o'quv faoliyati, o'quvchi va o'qituvchi xatti-harakatlar bilan tegishli vaziyatlar, turli o'quv va pedagogik faoliyat holatlari, o'quv faoliyati jarayonlarida va muayyan vazifalarni bajarish yoki bajarishni rad etish bilan bog'liq bo'lgan holatlarda yuzaga keladi.

Inson hayot tarzida konfliktologik vaziyatlarga to'la, lekin biz bunday vaziyatlarda to'g'ri ish tutishimiz, vaziyatni to'g'ri nazorat qila olishimiz kerak. Zero, nizoli vaziyatlar vaqt o'tib barham topadi.

Lekin oradagi munosabatlarning buzilganidan keyin qayta tiklay olish juda qiyin masala hisoblanadi. Shuni ham aytib o'tish joizki, nizolarning kelib chiqishining asl sababi ilmsizlik, dinni bilmaslik, bilimsizlik va eng asosiysi tarbiyasizlik oqibatida yuzaga keladi. Konflikt insonlarni qandaydir bir tomondan o'z-ozini nazorat qila olmaslik yoki o'z-o'zini tahlil qilmaslik natijasida ham paydo bo'lishi mumkin Chunki hozirgi zamonda ziddiyatli vaziyatlarning ko'payib ketishi ham har bir insonning tarbiyasiga va uning dunyoqarashiga ham bog'liq bo'lmoqda. Bundan tashqari hozirgi kunda shaxslararo munosabatlarda nizolarning kelib chiqishiga tashqi omillar ham o'z ta'sirini ko'rsatib turibdi. Konfliktlarni yuzaga keltirmaslik uchun har bir shaxsda shu konfliktologik madaniyatni shakllantirishimiz kerak.

Konfliktologik madaniyatli shaxs har qanday nizoli vaziyatlarni to'g'ri qabul qiladi va unga to'g'ri yondashadi. Buning natijasida esa nizoli vaziyatlarda eng maqbul yechimlar topiladi va hech kimga yoki hech qanday muhitga ziddiyat o'zining salbiy ta'sirini o'tkaza olmaydi. Insonlar har doim o'z ayblarini tan olishmaydi va aybdorni atrofdan izlashadi. Shuning oqibatida nizo va ziddiyatlar kelib chiqadi.

Munosabatlarni buzilishi oxir-oqibat yonom oqibatlarga olib keladi. Bizni burchimiz esa oxiri bunday yakun topishiga olib bormasligimiz, vaziyatni o'z vaqtida qo'lga olishimiz va bartaraf etishimiz lozim.

Shaxslararo munosabatlar

- bular ob'ektiv ravishda tajribali, turli darajada odamlar o'rtasidagi idrok etilgan munosabatlardir. Ular o'zaro ta'sir qiluvchi kishilarning turli emotsional holatlari va ularning psixologik xususiyatlariga asoslanadi. Ish munosabatlaridan farqli o'laroq, shaxslararo munosabatlar ba'zan ekspressiv hissiy deb ataladi.

Shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi jins, yosh, millat va boshqa ko'plab omillar bilan belgilanadi. V shaxslararo muloqot ayollar o'zlarini oshkor qilish (o'zlari haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni boshqalarga o'tkazish zarurligini his qilishadi. Ular ko'pincha yolg'izlikdan shikoyat qiladilar (I. S. Kon). Ayollar uchun shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan xususiyatlar ko'proq ahamiyatga ega, erkaklar uchun esa - ishbilarmonlik fazilatlar. Turli milliy jamoalarda shaxslararo munosabatlar insonning jamiyatdagi mavqei, jinsi va yoshi, turli ijtimoiy qatlamlarga mansubligi va boshqalarni hisobga olgan holda quriladi.

Shaxslararo munosabatlarning rivojlanish jarayoni dinamikani shaxslararo munosabatlarni tartibga solish mexanizmini va ularni rivojlantirish shartlarini o'z ichiga oladi. Shaxslararo munosabatlar dinamikada rivojlanadi: ular tug'iladi, mustahkamlanadi, ma'lum bir etuklikka erishadi shundan so'ng ular asta-sekin zaiflashishi mumkin.

Shaxslararo munosabatlarning rivojlanish dinamikasibir necha bosqichlardan o'tadi: tanishuv do'stona, o'rtoqlik va do'stona munosabatlar. Tanishuvlar jamiyatning ijtimoiy-madaniy normalariga qarab amalga oshiriladi. Do'stona munosabatlar shaxslararo munosabatlarni yanada rivojlantirishga tayyorlikni shakllantiradi. O'rtoqlik munosabatlari bosqichida qarashlarning yaqinlashishi va bir-birini qo'llab-quvvatlashi mavjud (ular «o'rtoq kabi ish tut», «yordamdosh» deb bejiz aytilmagan).

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi va O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazining 2023 yil 22-avgustdagi «Umumta'lim fanlari bo'yicha uzluksiz ta'limning Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish to'g'risidagi qo'shma qaroriga asosan umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlar bo'yicha amaliyotchi o'qituvchilar, metodistlar va yetakchi olimlar tomonidan o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarining loyihasi ishlab chiqildi.

Qo'shma yig'ilishning qaroriga asosan, bitta sinfda bir paytda bir necha fanlar bo'yicha DTS va o'quv dasturlari loyihalarini tajriba- sinovdan o'tkazish belgilandi.

Unga ko'ra, Oliy va o'rta maxsus ta'lim va Xalq ta'limi vazirliklari, O'rta maxsus, kasb- hunar ta'lim markazining 2023- yil 15 avgustdagi -Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb- hunar ta'limining umumta'lim fanlari bo'yicha o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini loyihalari tajriba - sinovdan o'tkazish to'g'risida gi qo'shma buyrug'i qabul qilindi.

Pedagogikada muloqot ta'lim oluvchi va o'quvchilar jamoasining o'zaro ta'sir malakasi, usuli va tizimini anglatib uning mohiyati, o'zaro axborot almashishida, ta'lim va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishida, o'zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo'ladi hamda quyidagi xususiyatlarga ega.

Xulosa. Ushbu maqolaga xulosaga qiladigan bo'lsam shaxslararo munosabatlarning rivojlanish dinamikasibir necha bosqichlardan o'tadi: tanishuv do'stona, o'rtoqlik va do'stona munosabatlar. Tanishuvlar jamiyatning ijtimoiy-madaniy normalariga qarab amalga oshiriladi. Do'stona munosabatlar shaxslararo munosabatlarni yanada rivojlantirishga tayyorlikni shakllantiradi. O'rtoqlik munosabatlari bosqichida qarashlarning yaqinlashishi va bir-birini qo'llab-quvvatlashi mavjud (ular «o'rtoq kabi ish tut», «yordamdosh» deb bejiz aytilmagan).

Adabiyotlar:

1. Pedagogik konfliktologiya. Ernazarova Gulnora Boboqulovna, Islamova Maftuna Sharofiddinova
2. Колесникова Г.И.Состояние образовательной системы в современном российском обществе: проблемы и решение (или «Кто виноват?» и «Что делать?») / Г.И. Колесникова А.В. Коновалова// Гуманизация образования. –2018. – №3.
3. Маркеева А.А. Проблема мотивации школьников в дистанционном обучении / А.А. Маркеева. – Текст: непосредственный // Школьная педагогика. – 2020. – № 2 (18). – С. 1-4. – URL: <https://moluch.ru/th/2/archive/164/5177/> (дата обращения: 20.03.2022).
4. Немов, Р.С. Психология / Р.С. Немов: В 3 кн. Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: ВЛАДОС, 2010.
5. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов; Рос. акад. наук – 4-е изд., доп. – Москва: Азбуковник, 1999.
6. Baxter P., Ashurst E., Read R., Kennedy J., Belpaeme T. Robot education peers in a situated primary school study: Personalisation promotes child learning // PLOS ONE, 2017, №. 12 (5), S.1-23.
7. Hennig, W. Lernmotive bei Schülern. Psychologische Beiträge [Text] / W. Hennig. - Heft 23. - Berlin, 1978. - S.28-31.
8. Hockly N. Teaching Online: Tools and Techniques, Options and Opportunities / N. Hockly, L. Clandfield – 2010. – 250p

PEZIOME

Ushbu maqolada pedagogik jamoadagi shaxslararo munosabatlarning o'rni va konfliktlar deyarli barchamizning hayotimizda uchraydi. Konfliktlar bizni doim ta'qib qilib yuradi. Hayot konfliktlarga to'la, insonning jamiyatda yashash tarzini ziddiyatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shunday ekan konflikt bilan batafsil tanishishimiz kerak. Bunga yaqqol misol tariqasida ta'lim va tarbiya ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib o'qituvchi va o'quvchilar orasida ham o'zaro kelishmovchiliklar yuzaga keladi.

Kelishmovchiliklar oldi olinmasa nizoga aylanadi. Maqolada asosan pedagogik jamoadagi shaxslararo munosabatlarning o'rnini va ular tomonida ko'rib chiqilgan xulosalar va misollar keltirib o'tildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается роль межличностных отношений в педагогическом коллективе и конфликты встречаются практически у всех нас в жизни. Конфликты всегда преследуют нас. Жизнь полна конфликтов, образ жизни человека в обществе немыслим без конфликтов. Так что нам нужно подробно ознакомиться с конфликтом. В качестве яркого примера можно привести то, что обучение и воспитание-многогранный и сложный процесс, в котором возникают разногласия как между учителем, так и между учениками. Разногласия превращаются в споры, если их не предотвратить. В статье приведены в основном выводы и примеры, рассматривающие роль межличностных отношений в педагогическом коллективе и с их стороны.

SUMMARY

This article examines the role of interpersonal relationships in the teaching staff and conflicts occur in almost all of us in life. Conflicts always haunt us. Life is full of conflicts; a person's way of life in society is unthinkable without conflicts. So we need to get to know the conflict in detail. As a striking example, teaching and education are a multifaceted and complex process in which disagreements arise both between the teacher and between the students. Disagreements turn into arguments if they are not prevented. The article mainly presents conclusions and examples examining the role of interpersonal relationships in the teaching staff and on their part.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM BARKAMOLLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH OMILI

Murodova Z.

QarshiDU "Pedagogika" kafedrasi dotsenti

Qurbonova G.

*ShDPI "Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi"
mutaxassisligi II-bosqich magistranti*

Tayanch so'zlar: shaxs, ta'lim, tarbiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, axloq, pedagogik texnologiya, metod.

Ключевые слова: человек, образование, воспитание, личностно-ориентированное образование, этика, педагогическая технология, метод.

Key words: person, education, upbringing, personality-oriented education, ethics, pedagogical technology, method.

Yangi O'zbekiston taraqqiyoti strategiyasida sifatli ta'limga erishish vazifasi qo'yilgan. Shu jihatdan bu boradagi jahon va milliy ta'lim tizimimiz tajribalarini uyg'unlashtirgan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy fazilatlarni shakllantirish muammosini o'rganish taqozo etiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deganda, biz ko'proq o'quvchilarning shaxsiy manfaatlari, ehtiylarini nazarda tutamiz. Bunda ta'limning mazmuni o'quvchi shaxsining qiziqishlariga mos ravishda yo'naltirilishi, uning qiziqishlari va layoqatini qo'llab-quvvatlash bosh maqsad qilib olinadi. O'quvchining o'z-o'zini bilishi, shaxsining o'ziga xosligi, uning rivojlanish darajasi, kelgusidagi orzu-maqсадlariga erishish uchun qilayotgan xatti-harakatlari zamirida puxta bilim olish, ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlanish mujassam. Uning qiziqishlari, fantaziyasi aniq maqsad sari yo'naltirilgan bo'lib, o'z manfaatlarini fanlardan Davlat ta'lim standartlari talablari asosida nafaqat minimal darajadagi balki, maksimal darajadagi bilimlarni egallash bilan himoya qilishga qodir bo'lishi mumkin. Buning uchun esa, o'qituvchilar tomonidan ularning intilish va qiziqishlarini rag'batlantirib borish katta ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ta'lim-tarbiya asosida shaxsning intensiv rivojlanishi, moddiy-ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi faqat uning shaxsiy faoliyati natijasida amalga oshadi. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'limda quyidagi tavsifalar muhim hisoblanadi:

1. Ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirishga imkon beruvchi ijtimoiy, moddiy-texnik, pedagogik hamda psixologik imkoniyatlardan samarali foydalanish chora-tadbirlarini belgilash.

2. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar, shuningdek, respublika ta'lim muassasalarida bolalar iqtidorini aniqlash va rivojlantirish borasida to'plangan tajribalarni o'rganish, milliy-mintaqaviy xususiyatlarni inobatga olgan holda ularni uzluksiz ta'lim tizimiga tatbiq etish.

3. Ilg'or yondashuvlar asosida iqtidorli bolalarni o'qitishga ixtisoslashgan ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi boshqaruv va pedagogik jarayon mazmuni hamda amaliy asoslarini ishlab chiqish.

Yosh avlod qachonki uzluksiz ta'lim jarayonining haqiqiy egasi sifatida ta'lim mazmunini o'zi uchun katta ehtiyoj sifatida qabul qilib, his etsa shundagina ular nafaqat shaxsiy hayotda, balki ijtimoiy - iqtisodiy munosabatlarda ham faol ishtirokchiga aylanadi, o'z o'rnini va mavqegini mustahkamlaydi. Savol tug'iladi, o'quvchi qachon ta'lim jarayonining egasi bo'ladi. Qachon u ta'limni hayotiy ehtiyoj sifatida qabul qiladi? Bu savollarning amaliy yechimi shaxsiga yo'naltirilgan ta'limga ta'rif va uning mohiyatini anglash bilan bog'liqdir. Shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim o'z nomi bilan ta'lim-tarbiya jarayoni markazida bola – o'quvchi ekani bilan tavsiflanadi. Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida bola shaxsining har tomonlama, ya'ni ham huquqiy, ham ma'naviy, ham ijtimoiy himoyasi ta'minlanadi. Bolaning ta'limi, tarbiyasi, jismoniy, ma'naviy va ruhiy kamolini ta'minlash kabi umummilliy maqsadning ro'yobga chiqishida uniing ta'limga qiziqishini oshirish asosiy omil hisoblanadi.

Shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim joriy etilgan muassasa o'quvchi uchun quvonch maskanidir. Chunki, unda:

-bolaning turfa imkoniyatlarga yo'naltirilgan, uning qiziqish istaklari bilan optimal darajada hisoblashadigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish;

-ta'lim jarayonida har bir o'quvchini tushunish va unga ishonish;

-o'quvchi va ta'lim beruvchi o'rtasida o'zaro faol do'stona munosabat o'rnatilishini ta'minlash;

-ta'lim jarayoni zamonaviy yondashuvlardan, faol usullardan, axborot texnologiyalardan keng foydalanish kabi vazifalar ustuvor hisoblanib, vaqt, inson, moddiy resurslarning barcha imkoniyatlari shunga yo'naltiriladi.

Demak, shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'z mazmuni va mohiyatiga ko'ra, yosh avlodning tez o'zgarayotgan murakkab zamonga mos, davlat va

jamiyat rivojlanishi uchun ko‘p qirrali, har tomonlama rivojlangan barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishini ko‘zda tutadi.

Rivojlangan mamlakatlar tizimida shaxs ijtimoiylashuvini ta‘minlovchi yetakchi omil sifatida ta‘lim jarayoni e‘tirof etilsa biz shaxsning shakllanishida ta‘lim hamda tarbiya jarayoni birdek ahamiyatga ega ekanligiga urg‘u beramiz. Aksariyat hollarda esa tarbiya jarayonlari bu borada ustuvor bo‘lishi lozim, chunki, o‘zida axloqiy hislatlarni namoyon eta olgan shaxsgina ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayonida ular mazmunining ijobiy xususiyat kasb etishini ta‘minlaydi, axloqli insongina ta‘lim (bilim) ni qadrlay oladi, zero, axloqning asosiy kategoriyalaridan biri ham bilimlilik sanaladi, degan g‘oyani ilgari suramiz. Bilim insonning intellektual salohiyatini oshiradi keng dunyoqarashni shakllantiradi. Shunday ekan bu o‘rinda “ pedagogik texnologiya ” tushunchasining qo‘llanishi, shuningdek, asosiy etiborni faqat ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishgagina qaratmay, balki ham ta‘lim, ham tarbiya jarayonining samaradorligini ta‘minlashga birdek qaratish lozimdir.

O‘qituvchini samarali faoliyat ko‘rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasidan farqli o‘laroq ta‘lim texnologiyasi o‘quvchilar faoliyatiga nisbatan yo‘naltirilgan bo‘lib, u o‘quvchilarning shaxsiy hamda o‘qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda o‘quv materiallarini mustaqil o‘zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarning yaratishga xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi o‘quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta‘lim maqsadiga erishishni ta‘minlashdan iborat. Zamonaviy ta‘lim texnologiyasi o‘quvchining ta‘lim jarayonidagi yetakchilik rolini yoqlayotgan bo‘lsada, tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi asosiy mavqeini egallay olmaydi. Chunki, unda xarakter, dunyoqarash yetarlicha shakllanmagan bo‘lib, u bu borada tarbiyachining yordamiga ehtiyoj sezadi. Shu bois tarbiya texnologiyasi ham mantiqiy, ham tarkibiy jihatdan ta‘lim texnologiyasidan farq qiladi.

Tarbiya jarayoning mohiyati, qonuniyatlari hamda o‘ziga xos jihatlari xususidagi mavjud nazariy va amaliy g‘oyalarga, pedagogik bilimlarga tayangan holda tarbiya texnologiyasini tarkibiy qismlarini quyidagicha belgiladik:

- 1) Tarbiya jarayonining umumiy loyihasi;
- 2) Tarbiyani tashkil etishga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyoj (rag‘bat);
- 3) Tarbiya maqsadi;
- 4) Tarbiya mazmuni (shakl, metod, usul va texnik vositalar);
- 5) O‘qituvchi (tarbiyachi) faoliyati;
- 6) O‘quvchi (tarbiyalanuvchi) faoliyati;
- 7) Tarbiya samarasi (natija);

Pedagogik texnologiya o‘zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

1) Pedagogik texnologiya pedagogik jarayonni takomillashtirish, optimallashtirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirish omili sanaladi.

2) Pedagogik texnologiya didaktik hamda tarbiyaviy xarakterdagi, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali, mahoratli tarzda tashkil etish borasidagi nazariy hamda amaliy bilimlar majmui, metodologik fan sifatida namoyon bo'ladi.

3) Pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi yaxlit jarayondir.

4) Pedagogik texnologiya yo'naltiruvchanlik vazifasini bajaradi, ya'ni, u shaxsni rivojlantirish, tarbiyalash, shakllantirish uchun xizmat qiladi.

5) Pedagogik texnologiya shaxsiylik xususiyatiga ega bo'lib, ta'lim - tarbiya jarayonida qo'llashga nisbatan yagona, qat'iy, meyoriy talablar qo'yilmaydi. Har bir pedagog u faoliyat yuritayotgan ta'lim-tarbiya muhitining xususiyatlari mavjud ichki va tashqi shart-sharoitlarni inobatga olgan holda muayyan texnologik yondashuvni amalga oshirish imkoniyatiga ega.

6) Pedagogik texnologiya o'zida ta'lim, tarbiya va shaxs taraqqiyoti (kamoloti), birligini ifoda etadi.

Demak, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasining maqsadi barkamol shaxsni shakllantirish uchun poydevor bo'lgan pedagogik jarayonni takomillashtirish, insonparvarlashtirish, o'quvchining mustaqilligini ta'minlash, o'qitish jarayonida texnik vositalar imkoniyatlaridan samarali foydalanishga erishishdan iborat.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent, 2022
2. Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - Toshkent, 2021
3. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'limda «Tarbiya» fanini o'qitish metodikasi. - Toshkent, 2022
4. O'quvchilarning milliy ma'naviyatini shakllantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni" mavzusiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar to'plami. Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent. 2010 y. 5. N.N. Azizxo'jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2006 y.
6. Madyarova S. A. va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - T.: IQTISOD-MOLIYA, 2009 y.
7. Муродова, З. К. Развитие научного и профессионального творчества у будущих учителей. Бюллетень науки и практики, 7(4), 416-421. (2021).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida yosh avlodning har tomonlama rivojlangan barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishi ko'zda tutilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье предусмотрено, что на основе личностно-ориентированного образования молодое поколение вырастет всесторонне развитой и всесторонне развитой личностью.

SUMMARY

This article provides that on the basis of personality-oriented education, the younger generation will grow up to be a well-rounded and well-rounded individual.

ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ЛОЙИҲАЛАШ-КОНСТРУКТОРЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ - ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Қодиров Н.Э.

*“ТИҚХММИ” МТУнинг Қариш ирригация ва агротехнологиялар
институтини “Гидротехника иншоотлари ва насос станциялари”
кафедраси стажёр-ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: муҳандислик, қобилият, вазият, фаолият, компетентлик, ихтисослик, билим, кўникма, технология.

Ключевые слова: техника, способность, ситуация, деятельность, компетентность, специализация, знание, умение, технология.

Key words: technology, ability, situation, activity, competence, specialization, knowledge, skill, technology.

Жаҳон иқтисодиёти ва бозорларидаги ўзгаришларни чуқурроқ ўрганиш шуни кўрсатадики, насос саноати ўзгаришларни аниқлаш ва бошқариш етакчи ўринни эгаллаб, корпоратив ва ижтимоий мақсадларга эришиш учун кўплаб имкониятларга эга. Юқори технологияли ишлаб чиқариш соҳасини ривожлантириш шароитида олий касбий таълим тизимининг асосий вазифаларидан бири сифат жиҳатидан янги босқичда стандарт вазиятлардан ташқарига чиқадаган мураккаб муҳандислик ва техник муаммоларни мустақил равишда аниқлаш ва ҳал қилиш, ресурсларни тежайдиган мураккаб техник объектлар ва тизимларни лойиҳалаш ва қуриш, шунингдек ўз касбий фаолияти натижаларини онгли равишда баҳолашга қодир ва тайёр техник мутахассислар тайёрлаш, яъни фаол ижодий шахсни шакллантириш муаммосига эътиборни кучайтиришдан иборат.

Муҳандислик фаолияти соҳасидаги замонавий меҳнат тақсимоли муқаррар равишда муҳандисларнинг ихтисослашувига олиб келишига қарамай, ҳар қандай муҳандислик фаолиятининг асосий таркибий қисми лойиҳалаш-конструкторлик фаолияти бўлиб, унинг муваффақияти битирувчиларда тегишли компетенцияларни ривожлантириш билан боғлиқ.

Битирувчига меҳнат бозорида рақобатбардош бўлиш ва иқтисодиётнинг кенг соҳаларида ўзини профессионал тарзда амалга ошириш имконини берадиган касбий ва умумий маданий компетенциялар мажмуини шакллантириш долзарб ҳисобланади.

Маҳаллий ва хорижий касбий педагогикада индивидуал ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш-конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш муаммоси билан В.Ф.Взятышев [2], А.И.Чучалин [4] ва бошқалар шуғулланганлар.

Шу билан бирга, компетенцияларни ривожлантириш соҳасида катта ҳажмдаги тадқиқотларга қарамай, уни амалга оширишнинг кўплаб масалалари етарлича ўрганилмаган.

Лойиҳалаш-конструкторлик компетенциялари деганда биз битирувчининг (мутахассиснинг) лойиҳалаш соҳасида намоён бўладиган, махсус дизайн билимлари ва кўникмаларига эга бўлиш, замонавий технологиялар ва дизайн воситаларидан фойдаланиш, онгли танлов қобилияти ва тайёргарлигининг шахсий, интеграл, мультивариант қарорлар қабул қилинганда оптималлаштириш; технологиянинг тез ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда шакллантириладиган хусусиятини тушунамиз.

1-жадвал

Олий касбий таълим давлат таълим стандартлари ва битирувчининг компетенциялари формулаларининг мувофиқлиги

Олий касбий таълимнинг давлат таълим стандартидаги компетенцияларни шакллантириш бўйича формулалар	Компетентлик формулалари
Мутахассис қуйидагиларни бажариши керак: - лойиҳа мақсадларини шакллантириш, ўзаро муносабатлар структурасини қуриш, муаммоларни ҳал қилишнинг устувор йўналишларини аниқлаш;	Битирувчи: - лойиҳанинг мақсад ва вазифаларини белгилайди; - берилган лойиҳа ва қурилиш вазифасини таҳлил қилади; - лойиҳанинг кичик вазифаларини ҳал қилишнинг устувор йўналишларини белгилайди; - алоҳида кичик вазифаларни, кичик лойиҳаларни амалга ошириш учун ўзаро алоқалар тузилмасини қуради;

- эскизлар, техник, ишчи чизмаларни лойиҳалаш ва ишлаб чиқиш ва муро-сали ечимларни топа олиш;	- эскизларни ишлаб чиқади; - ишчи чизмаларини ишлаб чиқади; - техник-иқтисодий ҳисоб-китобларни амалга оширади; - лойиҳа ечимларини оқилона танлаш-ни амалга оширади;
- лойиҳа параметрларини ҳисобга ол-ган ҳолда лойиҳаларни ишлаб чиқиш қобилиятига эга бўлиши; - лойиҳалаш ва муҳандислик фаоли-тига кодир бўлиши;	- лойиҳа параметрларини ҳисобга ол-ган ҳолда лойиҳани ишлаб чиқади; - техник ҳужжатлардан фойдаланади; - график техник ҳужжатларни ишлаб чиқади;
- маҳсулот дизайнида ахборот техно-логияларидан фойдалана олиш.	- лойиҳалаш масалаларини самарали ҳал қилиш учун компьютер техникаси ва дастурий маҳсулотлардан фойдала-нади

Асосий компетенцияларнинг олдиндан аниқланган характерли хусу-сиятларига (кўп функционаллик, ўзаро субъективлик, фанлараролик, кўп ўлчовлилик) асосланиб, биз лойиҳалаш компетентлиги муҳандислик фао-лиятида асосий эканлигини кўрсатамиз.

Дарҳақиқат, дизайн ва муҳандислик фаолияти билан шуғулланадиган талаба ўз қобилиятларини турли вазиятларда ва фаолиятнинг турли соҳа-ларида қўллай олади, бу лойиҳалаш ва муҳандислик компетентлигининг кўп функционаллиги, кўп қирралилиги ва субъективлигини тасдиқлайди.

Лойиҳалаш ва муҳандислик компетентлигининг кўп қирралилиги та-лабанинг лойиҳалаш ва муҳандислик фаолиятида турли хил фанлараро ақлий жараёнлар ва интеллектуал кўникмалардан фойдаланиши билан тасдиқланади. Ушбу компетенция мобил, мослашувчан, ўзгарувчан, ҳар қандай вазиятда ва ҳар қандай материалда қўлланилиши мумкин. Шундай қилиб, лойиҳалаш компетентлиги муҳандислик фаолияти учун калит бў-либ, унинг шаклланишининг аҳамиятини белгилайди.

Лойиҳалаш-конструкторлик компетентлигининг фаол таркиби тарки-бий қисмларнинг бирлиги мотивацион-қийматли, когнитив, фаолиятга асосланган ва рефлексив-баҳолаш сифатлари ҳисобланади.

Лойиҳалаш-конструкторлик фаолиятининг ҳар бир таркибий қисми-нинг шаклланиши интеграл тизимнинг бир қисми сифатида унинг хусу-сиятларини шакллантириш билан боғлиқ.

Мотивацион-қиймат компоненти. Лойиҳалаш-конструкторлик компе-тентлигини ривожлантиришнинг бошланғич даражаси касбий фаолият-

да лойиҳалаш ва конструкторликка ижобий муносабатда ифодаланади ва кейинчалик касбий соҳада лойиҳалаш ва конструкторликка барқарор қизиқиш шаклланади, шунингдек, умумий касбий компетенцияларни шакллантиради.

2-жадвал**Лойиҳалаш-конструкторлик компетенциясининг таркиби**

Компетенция	компонентлар	Таркибий фаолият
Лойиҳалаш конструкторлик компетентлиги	мотивацион қийматли	лойиҳалашга нисбатан ижобий муносабат- ни кўрсатади
		Лойиҳалаш-конструкторлик фаолиятига катта қизиқиш билдиради
		Лойиҳалаш-конструкторлик компетенция- сининг маъносини тушунади
	КОГНИТИВ	Лойиҳалаш-конструкторлик фаолияти ҳақидаги билимлар асосида топширилган лойиҳалаш-конструкторлик вазифасини таҳлил қилади
		лойиҳанинг мақсад ва вазифаларини белги- лайди
		лойиҳанинг кичик вазифаларини ҳал қи- лишнинг устувор йўналишларини белги- лайди
		алоҳида кичик вазифаларни, кичик лойиҳа- ларни амалга ошириш учун ўзаро алоқалар тузилмасини куради
	фаолиятли	Ишчи эскизларни ишлаб чиқади
		Ишчи чизмаларини ишлаб чиқади
		Техник ва иқтисодий ҳисоб-китобларни ўтказади
		Лойиҳалаш ечимларини онгли равишда танлашни амалга оширади
		техник ҳужжатлардан фойдаланади
		график техник ҳужжатларни ишлаб чиқади
	Рефлексив- баҳолаш	Лойиҳалаш-конструкторлик фаолиятини мустақил таҳлил қилади
		Лойиҳалаш-конструкторлик фаолиятида ўз-ўзини баҳолашни амалга оширади

Лойиҳалаш-конструкторлик фаолиятига қизиқишнинг мавжудлиги шахснинг билимга бўлган эҳтиёжида, лойиҳалаш фаолиятини ва ўзаро таъсирни ташкил этишнинг самарали усулларини ўзлаштиришда намоён бўлади.

Фазовий шаклларнинг тасвирларини қуришнинг назарий асослари ҳақидаги билимларга асосланган когнитив компонент, лойиҳалаш-конструкторлик фаолиятини профессионал бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни эгаллашдан иборат. Когнитив компонент чизмаларни қуриш қонунлари, позицион ва метрик масалаларни эчиш алгоритмлари, чизмани ўзгартириш усуллари, геометрик фигураларнинг ишланмаларини қуришнинг назарий қоидалари, аксонометрик проекцияларни қуриш, компьютер графикаси асослари, дизайн ҳужжатлари қоидалари ва талаблари, тишли маҳсулотларни қуриш қоидалари, қисмларнинг ишчи расмлари, машина ва механизм қисмларининг эскизини, чизмалар, умумий чизмаларни деталлаштиришда намоён бўлади.

Лойиҳалаш ва муҳандислик фаолиятини ташкил этиш бўйича кўникмалар тўпламига асосланган фаолият компоненти, жумладан, лойиҳалаш фаолияти усуллари, махсус дизайн қобилиятлари, муҳандиснинг янги тизимлар ва технологияларни яратиш қобилиятини акс эттиради. Бу талабадан маълум даражадаги асосий билим ва кўникмаларга эга бўлишни, позицион ва метрик масалаларни ҳал қилиш, сирт ишланмаларини қуриш, аксонометрик проекцияларни қуриш, ГОСТ талабларига мувофиқ барча лойиҳа ҳужжатларини тузиш, чизмаларни ҳисоблаш ва машинасозлик, конструктив, қурилиш ва кўргазмали мақсадларда компьютер графикаси воситаларидан фойдаланиш қобилиятини талаб қилади.

Лойиҳалаш-конструкторлик компетенцияси таркибида ўз-ўзини ҳурмат қилиш, жамоадаги ўз аҳамиятини тушуниш, ўз фаолияти натижалари учун жавобгарлик, ўз-ўзини билиш даражасини белгилайдиган таркибий қисмни ажратиб кўрсатиш биз учун муҳим. Бундай компонент, бизнинг фикримизча, рефлексив-баҳолашдир.

Рефлексив-баҳолаш компоненти муҳандиснинг ўз дизайн ва муҳандислик фаолияти ва натижаларини ўз-ўзини таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолашни ўз ичига олади, бу унга профессионал аҳамиятга эга бўлган билимларни очишга қаратилган дизайн ва муҳандислик фаолиятининг исталган мақсадларини амалга ошириш даражасини тушуниш ва кўникмалар ва қобилиятларини баҳолаш имконини беради.

Фаолиятнинг санаб ўтилган таркибий қисмлари орқали лойиҳалаш-конструкторлик компетенциясини амалга ошириш маълумотни узатиш эмас, балки талабаларнинг муаммо ва вазифаларни малакали ҳал қилиш, бошқа-

ча айтганда, яхлит касбий фаолиятни ўзлаштириш қобилиятини ривожлантиришдир. Ўз мақсадингизни шакллантириш ва мақсадни амалга ошириш, ўтмишдан ҳозирги кунгача, ўқишдан ишлашгача бўлган фаолиятга эришиш учун шароит яратинг. Талаба нима бўлганини («нима бўлган» назария ва амалиётнинг моделлари), нима эканлигини (реаллаштириладиган фаолият) ва нима бўлишини (касбий фаолиятнинг тақлид қилинган вазиятлари) тушунади. Буларнинг барчаси когнитив фаолиятни, таълим маълумотларини ва ўқув жараёнининг ўзини рағбатлантиради, шахсий маънога эга бўлади, маълумот талабанинг шахсий билимига айланади.

Лойиҳалаш-конструкторлик компетенциясини шакллантириш - бу шаклланиш мезонлари ва даражалари билан тавсифланиши мумкин бўлган жараён.

Лойиҳалаш-конструкторлик компетенциясини ривожлантириш мезонларини аниқлашда биз унинг муҳим хусусиятлари ва мезонли ёндашув қоидаларига амал қилдик (мезонлар субъектнинг фаоллик ҳолатини қайд этиши, фаолиятнинг табиати, мотивлари ва унга бўлган муносабати тўғрисида маълумот бериши керак. амалга ошириш).

Лойиҳалаш-конструкторлик компетенциясининг тузилишини унинг таркибий қисмларининг бирлиги сифатида кўриб чиқсак, биз унинг шаклланиш даражасини қуйидаги мезонлар бўйича баҳолаймиз:

- дизайн ва қурилиш фаолиятининг маъносини билиш (мотивацион ва қимматли компонент);
- муҳандислик билимларини касбий вазиятларни ҳал қилишда қўллаш, коммуникатив ва ишлаб чиқариш вазиятларни ҳал қилишда ўз фикрларини асосли ифодалаш (когнитив компонент);
- лойиҳалаш ва муҳандислик фаолиятини амалга ошириш (фаолият компоненти);
- ўз фаолияти натижаларини таҳлил қилиш ва мониторинг қилиш (рефлексив-баҳолаш компоненти).

Лойиҳалаш-конструкторлик компетенциясини ривожлантиришни баҳолаш учун ушбу мезонлар талабалар - бўлажак муҳандислар орасида ушбу сифатнинг ривожланиш даражасини аниқлаш учун бошланғич нуқта бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ахмедов А. Ю. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни шакллантиришнинг педагогик жиҳатлари. Academic research in educational sciences, (4). 2020 й.
2. Взятыешев В.Ф. Инженерное образование и современный специалист [Текст] / В.Ф.Взятыешев, Б.А.Делекторский и др.// Вестник высшей школы 1987.- №6.-с.7-19.

3. Муслимов Н.А., Абдуллаева Қ. Бўлажак касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий компетенцияларини ривожлантиришнинг айрим масалалари. / “Олий таълим муассасалари педагог ва бошқарув кадрларининг малакасини ошириш назарияси ва амалиёти” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. -Тошкент: ТДПУ, 2012. 26-28-б.

4. Чучалин А. Качества инженерного образования: мировые тенденции в терминах компетенции [Текст] / А. Чучалин, О. Боев, А. Криушова //Высшее образование в России 2006.- №8. С.13-16.

РЕЗЮМЕ

Ҳар қандай муҳандислик фаолиятининг асосий таркибий қисми лойиҳалаш-конструкторлик фаолияти бўлиб, унинг муваффақияти битирувчиларда тегишли компетенцияларни ривожлантириш билан боғлиқ. Мақолада насос ва насос станциялари фани мисолида индивидуал ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш-конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш масалалари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Основной составляющей любой инженерной деятельности является проектно-строительная деятельность, успех которой связан с развитием у выпускников соответствующих компетенций. В статье освещены вопросы развития проектно-строительных компетенций студентов на основе индивидуального подхода на примере науки о насосах и насосных станциях.

SUMMARY

The main component of any engineering activity is design and construction activity, the success of which is associated with the development of relevant competencies among graduates. The article highlights the issues of developing design and construction competencies of students based on an individual approach using the example of the science of pumps and pumping stations.

МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Нуриддинов Ш.Ш.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари”
Миллий тадқиқот университети Қариш ирригация ва агротехнологиялар
институтининг ассистенти*

Таянч сўзлар: лойиҳалаш, курилиш, матн, чизма, график, ҳисоблаш, модел, хусусият, компетенция.

Ключевые слова: проектирование, конструкция, текст, чертеж, графика, расчет, модель, особенность, компетентность.

Key words: design, construction, text, drawing, graphics, calculation, model, feature, competence.

Замонавий олий таълим муаммоларини таҳлил қилиш муҳандислик таълимининг ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатиш ва компетентли ёндашувни жорий этиш шароитида унинг муаммоларини аниқлаш имконини бери.

Турли муаллифларнинг тадқиқотларида “муҳандис” тушунчасининг маъноси қуйидаги хусусиятларни ўз ичига олади: ақл, истеъдод, қобилият, билим; ихтиролар билан боғлиқ махсус касб [5]; олий маълумотли мутахассис [4; 7]; назарий мулоҳазалар ва моддий ресурсларга таянган ҳолда ҳаётга яроқли объектлар, турли маҳсулотлар, лойиҳалар яратувчи мутахассис [3] ва бошқалар.

Тадқиқотчилар муҳандислик фаолияти ишлаб чиқилган технология ва техник тизимларни бевосита яратиш, уларни ишлатиш ва бошқариш билан чамбарчас боғлиқлигини таъкидлайдилар.

Муҳандислик фаолияти соҳасидаги замонавий меҳнат тақсимоли муқаррар равишда биринчи навбатда муҳандислик тадқиқотлари, лойиҳалаш ёки техник тизимларни ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқариш технологи-

ясини ташкил этиш соҳасида ишлайдиган муҳандисларнинг ихтисослашувиغا олиб келишига қарамай, ҳар қандай муҳандислик фаолиятининг асосий таркибий қисми лойиҳалаш фаолияти ҳисобланади.

Лойиҳалаш бу маълум бир тарзда боғланган стандарт ва ихтиро қилинган элементлардан фойдаланган ҳолда техник тизим дизайнини ишлаб чиқиш жараёнидир. Лойиҳалаш фаолиятининг натижаси прототип шаклида амалга оширилади. Лойиҳалаш, қурилишдан фарқли ўлароқ, келажакдаги техник тизимнинг асосий параметрларини чизиш, унинг дастлабки тадқиқотлари бўйича илмий-техник ҳисоб-китоблар билан боғлиқ. Лойиҳалаш фаолияти маҳсули матн, чизма, график, ҳисоблаш, компьютер модели каби махсус рамзий шаклда ифодаланади.

Муҳандиснинг эксклюзив функцияси - илмий билимларни техник амалиётда қўллаш асосида технологияни яратиш жараёнини интеллектуал қўллаб-қувватлашдир. Шу асосда, биринчидан, махсус муҳандислик таълими муҳандислик фаолиятининг муҳим хусусияти сифатида белгиланади ва иккинчидан, муҳандислик таълимига, шу жумладан университетда ўқиш жараёнида дизайн компетенциясини ривожлантириш нуқтаи назаридан юқори талаблар қўйилади.

Умумтаълим дастурлари битирувчиларни эгаллаган малакалар даражасига мувофиқ касбий фаолиятга тайёрлигини таъминлайди. Муҳандислик малакалари таснифига кўра, муҳандис мураккаб муҳандислик фаолиятини амалга оширишга, мураккаб муҳандислик муаммоларини лойиҳалаш ва ҳал қилишга тайёр бўлиши керак, шунинг учун касбий компетентлиги таълим натижасининг зарур таркибий қисмига айланиши керак.

Инновацион иқтисодиётда лойиҳалаш компетентлигининг муваффақияти учун зарур шарт - бу мутахассиснинг рақобатбардош маҳсулотларни лойиҳалашнинг замонавий усулларини билиши, шу жумладан муқобил вариантларни ишлаб чиқиш, уларни таҳлил қилиш ва синтез қилиш, объектнинг динамикаси ва ривожланиш тенденцияларини прогнозлаш, расмийлаштирилган моделлардан фойдаланиш ва бошқа лойиҳалаш қобилиятидан иборат.

Компетентли ёндашувни амалга оширадиган муҳандислик таълими якуний натижага қаратилган тузилма ва бутун ўқув жараёнини компетентлик билан ўлчанадиган битирувчилар фаолияти сифатини ташкил қилишни назарда тутди. Таълим мазмуни ўзгарувчан касбий муҳит шароитида битирувчиларни муҳандислик фаолиятига тайёрлашга имкон берадиган фанлараро, яхлит хусусиятга эга бўлган келажакдаги касбий фаолият компетенцияларини шакллантирадиган фанларни ўз ичига олади. Бўлажак

муҳандиснинг лойиҳалаш ва куриш компетентлиги мутахассис фаолиятининг таркибий қисмларидан бири бўлиб, у муҳандислик тафаккурини ривожлантиришга қаратилган касбий фаолият қобилиятини белгилайди.

Олий таълим муассасаларида муҳандислик лойиҳасини амалга ошириш талабани ҳақиқий касбий фаолиятга яқинлаштиради, билимларни фаоллаштиради, нафақат мавжуд билимлардан фойдаланишга, балки муаммони ҳал қилиш учун зарур бўлган билимларни излашга ҳам ўргатади. Жавобларнинг ноаниқлиги, изчил қарорлар қабул қилиш ва натижани «реал вақтда» кузатиш зарурати талабаларнинг бу масалага қизиқишини кескин оширади ва индивидуалликни ривожлантириш учун жой очади [1]. Ушбу таклифлар лойиҳалаш крмпетентлигини ривожлантириш учун зарур бўлган асосий элементларни акс эттиради.

Муҳандислик лойиҳалари фанлараро алоқадорлиги, ҳақиқий лойиҳа муаммосини ҳал қилиш жараёнида талаба барча билимларни - фалсафа ва физикадан математика ва информатикагача, махсус фанларгача бирлаштиришни таъминлайди.

Муҳандислик таълимида компетентли ёндашув таълимда шаклланган компетенцияларни аниқлаш ва шакллантиришни ўз ичига олади.

Университет битирувчиларини касбий тайёрлашга қўлланиладиган замонавий талаблар таълимнинг яхлит якуний натижасига эришишни назарда тутаяди, бу эса битирувчида умумлаштирилган билим ва кўникмалар, универсал қобилиятлар ва муаммолар гуруҳлари - шахсийдан ижтимоий ва касбий ва махсус касбий компетенциялар, бу касбий фаолиятнинг ўзини етарлича юқори даражада эгаллашни, касбий соҳада инновацияларга тайёрликни белгилайдиган катта муаммоларни ҳал қилишга тайёрлик бирлиги сифатида асосий компетенцияларни шакллантириш ҳисобланади.

Олий касбий таълим тизимидаги педагогик адабиётлар ва ўқув амалиётининг таҳлили шуни кўрсатадики, талабаларни ўзларининг касбий муаммоларини, биринчи навбатда, лойиҳалаш ва муҳандислик муаммоларини ҳал қилиш учун тайёрлаш самарадорлигини ошириш муаммосини ҳал қилиш асосий муаммоларни қуйидаги қарама-қаршилиқларни ҳал қилиш зарурати билан боғлиқ.:

- замонавий жамиятнинг муҳандислик ва технология соҳасидаги юқори малакали, самарали лойиҳалаш ва муҳандислик фаолиятини амалга оширишга қодир мутахассисларга бўлган юқори эҳтиёжлари ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг анъанавий ёндашувлари доирасида кадрлар тайёрлаш сифатига қўйиладиган замонавий стандартлар ва талабларни, шунингдек, юқори технологияли ишлаб чиқаришни ва меҳнат бозорини

ривожлантириш эҳтиёжларини ҳисобга олмаган ҳолда мутахассисларни тайёрлашнинг мавжуд амалиёти ўртасида.

- техника олий таълим муассасалари ўқув жараёнида лойиҳалаш-конструкторлик компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган янги ўқиш усулларида фойдаланиш зарурати ва профессор-ўқитувчилар таркибининг уларни ўқув жараёнига татбиқ этишга етарлича тайёр эмаслиги ўртасида.

Ушбу қарама-қаршиликлар муҳандислик йўналиши талабаларини инновацион ёндашув асосида касбий компетентлигини ривожлантиришга таъсир қилувчи шартлар ва механизмларни топиш муаммосини таъкидлашга имкон берди.

Муҳандислик йўналиши талабаларини инновацион ёндашув асосида касбий ривожлантиришда илғор техник тайёргарликдан ташқари, барча тегишли соҳаларда, жумладан, глобал маданият, глобал бизнес этикаси, коммуникациялар, бизнес кўрсаткичлари, функционал илғор тажрибалар, ҳаёт айланиши, энергия самарадорлиги, тежамкор ишлаб чиқариш, корпоратив сиёсат ва тартиб-қоидалар, тегишли халқаро қонун-қоидалар ва бошқалар кенг қамровли таълим стратегиясининг бир қисми сифатида ўрганилади.

Адабиётлар:

1. Ахмедов А.Ю. Таълим жараёнида бўлажак ўқитувчиларни касбий-педагогик тайёргарлигининг ажралмас қисми бўлган коммуникатив компетентлиликни шакллантириш масалалари. Инновации в педагогике и психологии, (SI-2№ 8) 2020.
2. Взятыхшев В.Ф. Инженерное образование и современный специалист [Текст] / В.Ф. Взятыхшев, Б.А. Делекторский и др. // Вестник высшей школы 1987.- №6.-с.7-19.
3. Денисенко Г.И. Система подготовки инженерных кадров в вузе [Текст] / Руководитель авт. коллектива Г.И. Денисенко. - К.: Выщ. шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1987. - 184 с.
4. Ефремова Т.Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка [Текст] / Т.Ф. Ефремова - АСТ. Астрель, 2005.- 640 с.
5. Крыштановская О.В. Инженеры: Становление и развитие профессиональной группы [Текст]/ О.В. Крыштановская - М.: Наука, 1989. - 144 с.
6. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова - М., 2001.-1200 с.

РЕЗЮМЕ

Муҳандислик фаолияти соҳасидаги замонавий меҳнат тақсимоли муқаррар равишда биринчи навбатда муҳандислик тадқиқотлари, лойиҳалаш ёки техник тизимларни ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқариш технологиясини ташкил этиш соҳасида ишлайдиган муҳандисларнинг ихтисослашувига олиб келишига қарамай, ҳар қандай муҳандислик фаолиятининг асосий таркибий қисми лойиҳалаш фаолияти ҳисобланади. Мақолада муҳандислик йўналиши талабаларини инновацион ёндашув асосида касбий компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Несмотря на то, что современное разделение труда в области инженерной деятельности неизбежно приводит к специализации инженеров, работающих преимущественно в области инженерных исследований, проектирования или разработки технических систем и организации технологии производства, основной составляющей любой инженерной деятельности является это проектная деятельность. В статье выделены педагогические и психологические особенности развития профессиональной компетентности студентов инженерных специальностей на основе инновационного подхода.

SUMMARY

Despite the fact that the modern division of labor in the field of engineering inevitably leads to the specialization of engineers working primarily in the field of engineering research, design or development of technical systems and organization of production technology, the main component of any engineering activity is design activity. The article highlights the pedagogical and psychological features of the development of professional competence of engineering students based on an innovative approach.

O'QUVCHILARDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH FUNKCIYALARI

Isabayeva M.M.

Qo'qon DPI, Biologiya kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Toshpulatova D.S.

Qo'qon DPI, Biologiya kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kreativlik, ijodkorlik, faoliyat, ta'lim, metakognitiv qobiliyat, g'oya, ko'nikma, fikrlash.

Ключевые слова: творчество, творчество, деятельность, образование, метакогнитивная способность, идея, умение, мышление.

Key words: creativity, creativity, activity, education, metacognitive ability, idea, skill, thinking.

Kirish.Jahonda ta'lim sohasini modernizasiya qilish, o'qitishning metodik ta'minotini zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga muvofiq takomillashtirish amaliyotiga e'tibor kuchaytirilgan. Bugungi kunda ta'limning natijaviyligini ta'minlash hisobiga o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari barcha mamlakatlarning yetakchi universitetlarida tadqiq qilinmoqda.

Fikrlash inson bilimining eng yuqori darajasidir. O'z navbatida, kreativ fikrlash fikrlash turlaridan biriga mansub bo'lgan fikrlashning yangi turidir.

Jamiyat rivojlanishining zamonaviy sharoitida maktab bitiruvchilariga yuqori talablar qo'yilmoqda: turli xil muhit sharoitlarga moslashish, muayyan muammoni hal qilish uchun dadil va o'ziga xos qarorlar qabul qilish, yangi g'oyalarni shakllantirish qobiliyati va boshqalar. Bularning barchasi zamonaviy o'rta maktab o'quvchisi kreativ fikrlashi, noaniq vaziyatga kreativ munosabatda bo'lishi lozimligini ko'rsatadi [7].

Metod va metodologiya.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni, 2020 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash

bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son, 2019-2026 yillar davomida "Ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4119- son qarorlari hamda faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar mazkur tadqiqot ishimizni metodologik asosini belgilaydi.

O'quvchilarning kreativlik faoliyatini tashkil etish, uning asosiy elementlarini shakllantirish, bu jarayonning uslubiy ta'minotini izlash va yaratish muammosi bugungi kundagi dolzarb va zamonaviy muammolaridan biridir. Bundan tashqari, ko'pchilik bolalar erta bolalikdan ijodkorlikka moyil bo'lishadi, lekin hamma ham vaqt o'tishi bilan o'z g'oyalarini yaratishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishni saqlab qolmaydi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim tizimi o'z oldiga maktabgacha ta'limdan tortib to oliy ta'limgacha bo'lgan odamlarning allaqachon ma'lum bo'lgan tajribasi yordamida bilimga bo'lgan qiziqishni saqlash, oshirish va uni atrofimizdagi dunyo haqidagi bilimlar bilan mustahkamlash vazifasini qo'yadi.

Kreativ yondashuv va yutuqlar dunyo bo'ylab fan va texnologiyadan tortib, falsafa, san'at va gumanitar fanlar kabi turli sohalarda insoniyat tamaddunini ilgari surgan. Demak, kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy g'oyalar berishdan kattaroq narsa hisoblanadi. U insonga ba'zan murakkab sharoitlarda, yanada yaxshiroq natijaga erishishga imkon beruvchi bilim va tajribaga asoslangan real ko'nikmadir. Darhaqiqat, ta'lim sohasidagi mutaxassislar va psixologlarning fikriga ko'ra, ijodiy faoliyat bilan bog'liq fikrlash jarayonlarida mashg'ul bo'lish deb tushunilgan kreativ fikrlash bir qator boshqa shaxsiy ko'nikmalarning ham rivojlanishiga olib keladi. Shular jumlasiga metakognitiv qobiliyat, insonlar bilan muomala qilish va shaxsning o'zini yaxshiroq anglash ko'nikmalari, muammoni hal etish ko'nikmalari kiradi. Ustiga-ustak, shaxs kamoloti, ta'lim olishdagi muvaffaqiyati, kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va jamoatchilik orasidagi obro'si ham insonning kreativ fikrlash ko'nikmasiga bog'liq [4].

O'quvchida kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Shuningdek, kreativ fikrlash o'quvchilarning ta'lim olishini, hodisalar, tajribalar va xatti-harakatlarini yangicha va mazmunli usulda talqin etish orqali qo'llab - quvvatlaydi. O'quvchining hayoli va qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi: ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi.

Kreativ fikrlash o'quvchining intellektual qobiliyatiga bog'liqmi? D.Veksler, R.Vaysberg, G.Eyzenk, L.Termin, R.Sternberg va boshqalarning fikricha, intellektning yuqori rivojlanishi yuqori darajadagi kreativlikni nazarda tutadi va aksincha. Tadqiqotchilar D.Gilford, K.Teylor, E.Torrens, G.Truber va

boshqalarning fikri boshqacha bo‘lib, ular kreativlik aql-zakovatdan mustaqil, mustaqil omil ekanligini ta’kidlaydilar [3].

Biz ikkinchi nuqtai nazarga amal qilamiz va kreativlik inson aql-idrokiga bog‘liq emas, deb taxmin qilamiz, bu esa turli xil intellektual rivojlanishdagi o‘quvchilar bilan ishlashga imkon beradi.

Kreativlik - shaxsda ijod qilish qobiliyati mavjudligini ko‘rsatuvchi tavsifdir. Shaxsning asosiy kreativlik qobiliyati uning intellektual-ijodiy qobiliyati hisoblanadi. O‘quvchilarning kreativ- qobiliyati shaxs, jamiyat va mamlakatning eng katta boyligi bo‘lib, yosh avlodda bunday qobiliyatni o‘quvchilik davridanoq rivojlantirish va butun umri davomida uzluksiz takomillashtirib borish kabi muammolarni tadqiq qilinishi zarur masala sanaladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Aytilganlarni sarhisob qiladigan bo‘lsak , o‘quvchi ijodi deganda biz o‘quv sharoitida o‘quv muammolarini hal qilishning yangi, o‘ziga xos usullarini (g‘oyalari, usullari, yondashuvlari) yaratadigan qobiliyatni tushunish kerak.

Turli yosh davrlarida kreativlikni rivojlantirish bo‘yicha uchta nuqtai nazar mavjud:

1. Yoshi bilan ijodkorlikning asta-sekin uzluksiz o‘sishi (L.F. Obuxova, S.M. Churbonova, E.S. Belova va boshqalar).

2. Bilim orttirilgan sari ijodkorlik susayishi. Shunday qilib, N. B. Shumakova 6 yoshgacha bo‘lgan bolalarda yuqori kreativ faollik namoyon bo‘lishini aniqladi, bu esa 11 yoshga kelib pasayib, o‘zgarishi mumkin bo‘lgan sifatli xususiyatga ega bo‘ladi. E.I. Banzelyuk 6 yoshdan 8 yoshgacha ijodkorlik ko‘rsatkichlarining o‘sishini ko‘rsatdi, ammo 8-9 yoshda ko‘rsatkichlarning o‘sishi to‘xtaydi.

3. Ijodkorlik rivojlanishining tebranish xususiyati. Masalan, P.Torrens ijodkorlikni rivojlantirish cho‘qqilari maktabgacha (5 yosh), boshlang‘ich maktab yoshida, shuningdek, o‘smirlik va katta maktab yoshida (9 yosh, 13 yosh, 17 yosh), ya’ni taxminan har yili sodir bo‘ladi, deb hisoblaydi. To‘rtta yosh davomida ijodkorlikning rivojlanishida ma’lum bir yuksalish kuzatildi [2].

A.V. Samarskaya olimlarning (D.B.Bogoyavlenskaya, S.A.Vodyax, N.M.Gnatko, O.A.Denotkina, V.N.Drujinin, A.Maslou, V.A.Orlov, D.V.Reut) ishlarini umumlashtiradi va ijodning turlari, fazalari, cho‘qqilari va rivojlanish darajalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatib o‘tadi [6].

Shunday qilib, “kreativlik” va “ijodkorlik” tushunchalarini bir-biriga oxshash tomonlari bor, “kreativlik” nisbatan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi, turli yosh davrlarida kreativlikni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotchilar fikri turlicha ekanligi ko‘rib chiqildi.

Ushbu yo‘nalish P.M. Gorev va V.V. Utemovlarning ilmiy nazariy g‘oyasi ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasining moslashtirilgan vositalarini

keng qo'llash orqali ochiq va qisman ochiq masalalar yordamida o'quvchilar shaxsini rivojlantirishdir [8]. Gorevning fikricha, o'quv jarayonida ixtirochilik masalalarini yechishdan foydalanish fikrlash cheklanishini yo'q qiladi, tadqiqot va ixtirochilik faoliyati yo'nalishiga o'tishga yordam beradi. Kreativ qobiliyatning rivojlanishi o'quvchilarning kreativlik xarakterdagi muammolarni hal qilish jarayonida, o'quvchilarni faol kognitiv faoliyatga yanada jalb qilishda sodir bo'lishidan iborat. O'quvchi kreativlik masalalarni qanchalik k'p yechsa, uning kreativ faoliyati qanchalik boy bo'lsa, kreativlik qobiliyatlari shunchalik rivojlanadi, deb ishoniladi.

Adabiyotlar tahlilidan ma'lumki, uzluksiz ta'limda kreativlik va ijodkorlik funktsiyalarini talqin etilishi ilmiy metodik jihatdan asoslab o'tilganligi aniqlandi. Biroq biologiyani o'qitishda o'quvchilarni kreativ faoliyatni rivojlantirishning metodik tizimi yoritilmaganligi bizning ilmiy tadqiqot ishimizning mazmunini belgilaydi. O'quvchilarda kreativ faoliyatni rivojlantirish jarayonlari biologiya fanidan bilim, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan biologiya o'qituvchisidan dars mashg'ulotlarini motivatsion va kreativ faoliyatga asoslanib tashkil etilishi talab etilmoqda. Buning uchun biologiyani o'qitishda quyidagicha didaktik funktsiyalar amalga oshiriladi:

- biologiya darslarida o'quvchilarni kreativ faoliyatini rivojlantirishning innovatsion va integratsion metodlaridan samarali foydalanish;
- o'quvchilarda kreativ faoliyatni rivojlantirishning asoslovchi omillarini aniqlash va o'qitishning barcha shakllarida samarali foydalanish;
- kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanib, o'quvchilarda kreativ faoliyatini rivojlantirishning integrallashgan metodik tizimini takomillashtirish;
- innovatsion ta'lim muhitida o'quvchilarda kreativ faoliyatini rivojlantirishning didaktik topshiriqlar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Xulosa. O'quvchilarning kreativlik tafakkurini rivojlantirish zamonaviy dunyoda dolzarb muammo hisoblanadi, chunki jamiyatga mobil, kreativlik, kreativlik, ijtimoiy muhitda tez o'zgara oladigan shaxs kerak.

Shunday qilib, turli xil tadqiqotlarga qaramay, kreativlik muammosi noaniq va har bir tadqiqotchi tomonidan turli yo'llar bilan talqin qilinishi mumkin. Maktab kursida kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan yagona uslubiy tavsiyalar, usullar va boshqalar mavjud emas, ammo ta'lim standartiga muvofiq, ta'lim kreativlik shaxsni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu qarama-qarshiliklar muammoni zamonaviy ta'lim uchun dolzarb qilib qo'yadi.

Buning uchun o'qituvchilar uchun rivojlantiruvchi ta'limning yanada faol tizimini tatbiq etishimiz va o'qituvchilarni ta'lim jarayonida yanada muvaffaqiyatli foydalana oladigan materiallar bilan ta'minlash kerak. Bu vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirib, paydo bo'layotgan muammolarni hal qilish ustida ishlash

тавсия этилади. Maktab o'quvchilarni qobiliyat va ko'nikmalarini shakllanishida katta rol o'ynaydi.

Adabiyotlar:

1. Арутюнова, А.Е. Концептуальные аспекты формирования креативного потенциала личности в отрасли образовательных услуг, // Вестник Академии знаний. 2018. – № 2(25). – С. 19-27.
2. Волкова М.Г. Развитие способностей у детей - основа жизненного успеха. - М.: НИИВШ, 1999. – С.120.
3. Гребнева, М.В. Современные тенденции и задачи развития креативности специалистов профессионального образования.// Педагогика искусства. – 2013. – №4. – С. 342-348.
4. Нишоналиев У. Инновационные педагогические технологии обучения и развития /В сб. «Актуальные вопросы профессионального воспитания молодежи». - Алматы: Респ. издат. каб. казахск. акад. образования им. И.Алтынсарина, 2000. – С.235-259.
5. Первушина, Е.А. Развитие геометрической креативности учащихся 5-6 классов средствами информационных технологий обучения [Текст]: автореферат диссертации на соискание учёной степени к.п.н. /
6. Самарская, А.В. Понятие «креативность» как психологопедагогический феномен.// Современные образовательные технологии в мировом учебно-воспитательном пространстве. – 2016. – №5. – С. 19-24.
7. Toshpulatova D.S. Biologik ta'limda o'quvchilarni kreativ faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari // O'zMU xabarlar. –2022, №1/5. – B.24.
8. Utemov, V.V. Vaziyatlar biologiya darslarida ijodkorlikni rivojlantirish vositasi sifatida [Elektron resurs] // “Konseptsia” ilmiy-metodik elektron jurnali. - 2011 yil 2-chorak - B. 6–10.

РЕЗЮМЕ

Fikrlash inson bilimining eng yuqori darajasi hisoblanib, kreativlik - shaxsda ijod qilish qobiliyati mavjudligini ko'rsatuvchi tavsifdir. SHaxsning asosiy kreativlik qobiliyati uning intellektual - ijodiy qobiliyati hisoblanadi. O'quvchilarning kreativ - qobiliyati shaxs, jamiyat va mamlakatning eng katta boyligi bo'lib, yosh avlodda bunday qobiliyatni o'quvchilik davridanoq rivojlantirish va butun umri davomida uzluksiz takomillashtirib borish tezkor o'rganilishi va tadqiq qilinishi zarur masala sanaladi. Mazkur maqolada biologik ta'lim jarayonida o'quvchilarni kreativ faoliyatini rivojlantirishning metodik funktsiyalari yoritib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

Мышление считается высшим уровнем человеческого знания, а творчество – описанием, указывающим на наличие у человека способности творить. Основной творческой способностью человека является его интеллектуально-творческая способность. Творческие способности учащихся являются величайшим достоянием личности, общества и страны, и считается необходимым развивать такие способности у молодого поколения и постоянно совершенствовать их на протяжении всей жизни. В данной статье описаны методические функции развития творческой активности студентов в процессе биологического образования.

SUMMARY

Thinking is considered the highest level of human knowledge, and creativity is a description indicating that a person has the ability to create. The main creative ability of a person is his intellectual and creative ability. The creative abilities of students are the greatest asset of the individual, society and the country, and it is considered necessary to develop such abilities in the younger generation and continuously improve them throughout life. This article describes the methodological functions of developing students' creative activity in the process of biological education.

O'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK MEKANIZMINI RIVOJLANTIRISHDA OTA-ONA VA O'QITUVCHI BOSHQARUVIDAGI HAMKORLIK

Boboqulova D.M.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'quvchi, tadbirkor, mexanizm, rivojlantirish, o'qituvchi, hamkorlik, iqtisodiy.

Ключевые слова: студент, предприниматель, механизм, развитие, учитель, кооперация, экономика.

Key words: student, entrepreneur, mechanism, development, teacher, cooperation, economic.

Bozor iqtisodiyoti sharoiti ko'pgina olimlar tomonidan alohida mavzu sifatida o'rganilgan bo'lib, bu tushuncha yoshlarni yoshligidanoq iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirishni maqsadga muvofiq tushuncha sifatida qaraladi. O'zbekiston Respublikasining moddiy va ma'naviy o'sishi borasidagi iqtisodiy qonuniyati bilan o'quvchilar tabiiy fanlar mazmunida tanishadilar. Ta'lim jarayoniga kiritilgan iqtisodiy bilim, tejamkorlik asoslari fanlarini o'qitishda, darsdan tashqari turili tarbiyaviy tadbirlarda ham o'quvchilarni iqtisodiyotimizga oid ko'plab masalalar bilan tanishtirish mumkin. Shu bilan bir qatorda umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tejamkorlik, tadbirkorlik hamda uning o'rni haqida zamonaviy bilimlarni berish va ayni jarayonda mazkur ishlarning ta'sirchanligini oshirish lozimligi haqida ham o'rganish olib borganlar.

Boshlang'ich ta'limda o'sib kelayotgan yosh avlod ongiga tejamkorlik, tadbirkorlik va iqtisodiy tushunchalarning mohiyatini singdirish lozim. Bu holat nafaqat dars jarayonida, balki darsdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda, har xil o'yinlarni o'tkazish jarayonida, o'quvchilar ongiga singdirib boriladi. Shu bois ham mehnat tarbiyasi haqida o'rganishlarimizni bildirib o'tishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Mehnat tarbiyasi bolalarda mehnat qilish istagi va intilishini tarkib toptirishi, ularni jamiyatimiz taraqqiyoti yo'lida mehnat qilishga amaliy tayyorlash lozim. Buning uchun bolalarda mehnatga muhabbat, mehnat ahliga chuqur hurmat hislarini tarbiyalash kerak. O'quvchilarga turli darslar jarayonida va darsdan tashqari tadbirlarda, oiladagi o'zaro munosabatlarda mehnat tarbiyasi berish mumkin. Ayniqsa, texnologiya darsining mehnat tarbiyasi berishdagi o'rni katta. Mehnat, mehnatkashlar haqida suhbatlar, munozaralar, mehnat faxriylari, tadbirkorlar va ilg'or ish bilarmanlar bilan uchrashuvlar, maktablarda o'tkaziladigan hosil bayramlari, navro'z bayrami va boshqalar orqali ham mehnat tarbiyasi berish mumkin. Ma'lumki, qadimdan ota-bobolarimizning kundalik hayotiga bo'lgan ehtiyoj kun sayin oshib borgan. Shu bois ham ular yashash uchun kurashgan. Bunda ota bobolarimiz o'zlaridagi tabiiy ehtiyojni tabiat qonunlari doirasida qondirib borish jarayonlarida ayrim to'siqlarga duch kelganlar.

Masalan, bunday to'siqlar qatoriga tabiatda yuz berib turadigan tabiiy ofatlar hamda hayvonlarning mavsumga qarab o'z joylarini o'zgartirib turishlari ularni yashash uchun kurashishgna undagan. Shuning uchun ham ularda tabiiy ehtiyoj bilan bir qatorda moddiy ehtiyojlari kuchayib borganligi sababli ham o'zlari uchun kerakli bo'lgan ozuqalarni g'amlash, saqlash, kerakli joylarga olib borish, tabiiy ofatlardan saqlanish vositalarini ixtiro qilgan. Ular sovuqni saqlanishlar uchun issiq pana joylar izlashi natijasida, g'orlar, uylar, yasaganlar. Keyinchalik esa, uni isitish vositasi zarurligini sezib, quyosh taftini qumsaganlar. Xom ozuqalarini pishirishga bo'lgan ehtiyojlari kuchaygan, natijada, olov kashf qilgan.

Yuqoridagi tarbiyaga oid tushunchalarni o'quvchilar ongiga singdirishda hamda ijtimoiy buyurtmani to'laqonli amalga oshirish nuqtai nazaridan bir qator olimlarimiz yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalashga o'zlarining benazir hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Ularning asarlarini o'zganib, mavzuga oid yangi xulosalarga kelish mumkin. Masalan, o'quvchi pulning vazifasini, sotib olayotgan mahsulot narxi va ularga bog'liq jihatlarini aniq tasavvur qila olishi lozim bo'ladi. Mazkur jarayonlarda boshlang'ich sinf o'quvchisi tejamkorlikni o'rganadi, kuzatadi, eng asosiysi tahlil qiladi. Natijada iqtisodiy tushunchalarni yuksaltirish orqali mamlakatimiz iqtisodiy salohiyati, uning rivoji hamda taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shishdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirish nima uchun kerak? degan savolga hech ikkilanmasdan shunday javob berish mumkin bo'ladi. Bugungi kun, kechagi kun bilan shunisi bilan farq qiladiki, biz bozor

iqtisodiyotiga asosiy davrda yashayapmiz. Ularga tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya berishda, iqtisodiy qonunlarni o'rgatib borish kerak.

Ta'kidlash joizki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya berishda xalqimizning milliy-ma'naviy merosidan keng va samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Har bir davrda tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya berish muhim ahloqiy tarbiya hisoblangani kabi, bu masala bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega.

Tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya tushunchalari kundalik hayotda hamisha takrorlanib turadi. Tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy qonunlar kishilarning faoliyati, xatti-harakatlari tufayli tarkib topadi. Shu bois kishilar tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya talablarini hisobga olib, ulardan foydalanishlari lozim bo'ladi.

Iqtisodiy qonunlardan bilib, samarali foydalanish barchaga katta foyda keltirishi o'rganilgan hamda olimlar tomonidan o'rganishlarda o'z aksini topgan. Biroq, iqtisodiyot qonunlari boshqa hech bir tabiat qonunlariga muvofiq emas. Aksincha, farqlidir. Bunday deyishimizga asosiy sabab shundaki, kishilik jamiyati mavjud bo'lganda iqtisodiyot qonunlari paydo bo'ladi va amal qiladi, tabiat qonunlari esa doimiydir.

Tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya tushunchalari kundalik hayotda hamisha takrorlanib turadi. Hamda bu ilmiy nazariy tushuncha hisoblanadi. Mazkur tushunchaga oid kategoriyalar ilmiy tushuncha bo'lib, ilmiy fikrlash mahsulidir. Masalan, ishchi kuchi, bozor, iqtisodiy muvozanat, moliya, kredit shular jumlasidan. Iqtisodiy qonunlar bilan tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tushuncha kategoriyalarning farqli jihatlari shundaki, birinchisida iqtisodiy tarmoqlarning turli sohalari va ular orasidagi bog'liqlik o'rganlsa, ikkinchisida ular orasidagi bog'liqlik tashqi omillarga mos ravshida o'zgarishi mumkinligini ko'rsatadi. Umuman, bu o'rganishlarda ikkinchi omilda mazkur tushunchalar bir necha mazmun kasb ham etadi.

Tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya kategoriyasi ilmiy tushunchalari iqtisodiy hodisalarning mazmunini bildiradi. Masalan, pul, bank kabi tushunchalar orqali bank, pul, talab qonuni, talab hajmi, umuman ushbu sohaga oid iqtisodiy tushunchalarni bilib olamiz. Demak, ularni bilamasdan iqtisodiy qonunning mazmunini tushunish, tushuntirish va uning mohiyatini bilish qiyin.

Yuqoridagi fikrlarni yana davom ettirsak. O'rganilayotgan ilmiy ish bo'yicha ko'plab ilmiy qarashlar, pedagogik fikrlar to'plangan. Ularda esa bir birini to'ldiruvchi fikrlar mavjud.

Masalan, talab qonuni mohiyatini bilib olishimiz uchun narx va talab tushunchalari mazmunini bilishimiz zarur. Xuddi shuningdek qiymat qonunini tushunish uchun tovar, pul, qiymat, narx, mehnat kabi tushunchalarning mazmuni bilan tanish bo‘lishimiz kerak.

Umuman olganda tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya qonunlari bir-birini to‘ldiradi. Yuqoridagi fikrlardan ma’lum bo‘ladiki, iqtisodiy qonunlarni o‘rgatish orqali biz yoshlarning bajarayotgan ishlari samarali bo‘lishga, tejashga, moddiy imkoniyatlardan avaylab foydalanishga rag‘batlantiramiz.

O‘zbekiston Respublikasida har yili 20 avgust – “Tadbirkorlar kuni” deb belgilangan.

Aynan ushbu kunda emas, balki hamisha ularning huquqlari e’tirof etiladi va bunga amal qilib kelinmoqda. Bu esa yurtimizda kun sayin tadbirkorlik qilish istagida bo‘layotgan yurtdoshlarimizning soni ortib borishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga xorijlik fuqarolarning ham yurtimizda faoliyat yuritishni istayotganliklari ham yurtimizda tadbirkorlarga yaratib berilayotgan imkoniyatlarning nechog‘lik katta ekanligini ko‘rsatmoqda.

Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-mafkuraviy taraqqiyotining hozirgi bosqichida tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tushunchani shakllantirishda oila bilan hamkorlik texnologiyasini yo‘lga qo‘yishda bozor qonunlariga mos holda kishilarda mulkdorlik madaniyatini shakllantirish, aholida iqtisodiy bilimlar va ongning qanchalik rivojlanganligi bilan sarhisob qilinadi.

O‘quvchilarda tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya berishda xalqimizning milliy-ma’naviy merosidan keng va samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Har bir davrda tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tarbiya berish muhim ahloqiy tarbiya hisoblangani kabi, bu masala bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega. Iqtisodiy ta’lim-tarbiyaning ahamiyatini yanada oshirib, uning samarasi tadbirkorlik, zaxiralardan tejamli foydalanish, jamg‘arma krediti bilan ishlash, pinhoni iqtisodiyotdan saqlanish va soliq to‘lovlarini o‘z vaqtida amalga oshirish, uy xo‘jaligini yuritishda hisob-kitob, yangiliklarga intilish va jamiyat iqtisodiy faoliyatidagi ishtirokida namoyon bo‘ladi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning amaliyotga tadbiiq etilishi, aholida iqtisodiy madaniyatning shakllanganligi va iqtisodiy bilimlarning qanchalik o‘zlashtirilganligiga bog‘liq deb hisoblanadi. Mazkur qarashlar yigirmanchi asrda yashab o‘tgan rus olimlari tomonidan ham o‘rganilgan hamda amaliyotga joriy etish nazariyasi darsliklarga kiritilgan. Mazkur darsliklarda ko‘rsatilishicha, milliy yoki xalqaro iqtisodiyotning rivoji inson resursi va omiliga bog‘liq, deb qarash mumkin.

O'zbekistonning dunyo hamjamiyati bilan mustahkam aloqasi tufayli aholida bozor munosabatlariga xos fikrlash tarzi yanada shakllanib bormoqda. Mazkur jarayonda bir qancha hisobga olinishi kerak bo'lgan jihatlar ham mavjud. Bu tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy tushunchalarini o'z sharoitiga mos holda isloh qilishni talab qiladi, negaki ularni rivojlantirish ko'pgina hollarda yoshlarimizning iqtisodiy bilim saviyasining yuksalish darajasiga ham bog'liqdir. Bozor munosabatlari xalqimiz va vatanimiz uchun butunlay yangi tushunchalar emasdi. Osiyo va Yevropaning savdo yo'li – Buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashgan o'zbek zamini asrlar osha Sharq va G'arb o'rtasida o'ziga xos ko'pri bo'lib keldi. Bu esa oson ish emasdi.

Zero, kommunistik mafkura hukmronlik qilgan sovet davrida 70 yil mobaynida xalqimiz haqiqiy bozor qadriyatlaridan butunlay uzoqlashtirilgan, odamlardagi bozor munosabatlariga xos tashabbuskorlik, tejamkorlik, izlanuvchanlik va tadbirkorlik so'ndirilgan, boqimandalik kayfiyati chuqurlashib ketgan edi va iqtisodiy tarbiyaga yetarlicha e'tibor berilmas, iqtisod fanining asoslari maktablarda yetarlicha o'rganilmasdi.

Ammo endilikda O'zbekiston Respublikasi o'zining mustaqil rivojlanish yo'lini tanlab olgach, iqtisodiy tushuncha masalasi eng muhim, dolzarb masalalardan biriga aylandi. Chunki rivojlangan davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasiga yetish uchun biz iqtisodiyotning rivojlanishini ta'minlovchi shaxslar, kadrlarga ega bo'lishimiz zarur. Iqtisod ilmidan boxabar bo'lgan kishilargina har doim qiladigan sarf-xarajatlarining samarasini oldindan hisob-kitob qiladilar, tadbirkorlik asosida ish yuritadilar, biznesni to'g'ri tanlaydilar, qachon, qayerda, nima va qancha ishlab chiqarishni yaxshi biladilar.

Pirovard natijada, kelajak taraqqiyoti, jamiyat barqarorligi va oila farovonligi ta'minlanadi. Biroq har qanday inson ham birdaniga iqtisodiy fikrlovchi, ishbilarmon yoki tadbirkor bo'lib qolmaydi. Inson farovon hayot kechirishi uchun jamiyat tomonidan tan olingan mehnatni bajarishi, cheklangan zaxiralardan samarali foydalanish, topgan daromadini oqilona taqsimlashni bilishi kerak. Yoshlarda bozor iqtisodiyotiga xos bilim, malaka, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish so'zsiz iqtisodiy tarbiya orqali amalga oshiriladi. Bu faoliyat bozor iqtisodiyoti rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasida o'z tasdig'ini topgan. Misol uchun, Amerikada bo'lajak biznesmenlar uchun turli maxsus mashg'ulotlar mavjud. Maktab yoshidagi bolalar uchun amaliy iqtisod va biznes bo'yicha eng dong'i ketgan dasturlarning mashhurlarini "Junior Achievement" korporatsiyasi tuzgan.

Bu dasturlar o'z ichiga kompyuter o'yinlari, darsliklar, amaliy mashg'ulotlarni qamrab olgan. Ayniqsa, maktab o'quvchilarining o'zlari haqiqiy kompaniyalarni tuzib, real biznes bilan shug'ullanishlarini ko'rish juda qiziq.

Dasturning asosiy maqsadi yoshlarda tadbirkorlikka qiziqishni uyg'otish, iqtisodiy bilimlarni rivojlantirish emas, balki biznesga alohida munosabat paydo qilish. Bu munosabatning o'zagi - halol-lik va sofdillik, faqat o'z ehtiyojini o'ylabgina qolmay, balki o'zgalarning manfaatlarini ham o'ylash.

Iqtisodiy ta'lim-tarbiya uzluksiz jarayon hisoblanadi. Qadimdan "Beshikdan qabrgacha ilm izla", degan hikmat bejiz aytilmagan. Shu sababli iqtisodiy rivojlanishlar sari odimlayotgan navqiron mamlakatimizda ham yosh avlodga iqtisodiy ta'lim-tarbiya berish masalasini tizimli tashkil qilish va ushbu vazifalarni amalga oshirishda qator tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bizningcha, ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

- iqtisodiy tarbiyani shakllantirishning uzviyligini ta'minlash bugungi kunning asosiy mavzusiga aylanishi kerak. Mazkur jarayonda birinchi navbatda iqtisodiy fikrlash, iqtisodiy tushunchalar, dastavval bog'cha-maktablarda, keyinchalik esa tizimli ravishda oliy ta'lim muassasalarida davom ettirish;

- mahalla, o'zini-o'zi boshqarish organlari yordamida iqtisodiy tafakkur shakllanishiga xizmat qiluvchi amaliy tadbirlarni tashkil qilish, ular yordamida har bir oilaga kirib borish, suhbatlar tashkil qilish, iqtisodiy madaniyatni targ'ib qiluvchi shior va tashabbuslar bilan chiqish, mahallalarda targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish;

- umumta'lim maktablarida iqtisodiy ta'lim berishni yanada kuchaytirish, amalga oshirilayotgan islohotlarni keng va teran anglagan holda yoshlarni iqtisodiy mavzularni qamrab oluvchi turli to'garaklarga jalb etish, ular o'rtasida iqtisodiy bilimlarni mustahkamlovchi tadbirlar, musobaqa va tanlovlarni ko'paytirish;

- maktab ta'lim muassasalarida "Iqtisodiy bilim asoslari" faniga xonadon moliyasini o'rgatuvchi mavzuni kiritish;

- davriy nashrlarda iqtisodiy madaniyatni targ'ib etuvchi maxsus rukn tashkil etish, eng yaxshi maqola va asarlar mualliflari uchun tanlov o'tkazish, ommaviy axborot vositalarida maxsus dasturlar yaratish va ularni keng ommaga yetkazish;

- iqtisodiy savodxonlikka xizmat qiluvchi darslik, o'quv qo'llanma, risolalar, turli adabiyotlarni yaratishni rag'batlantirish va ta'sirchanligini oshirib borish;

- ta'limda iqtisodiy savodxonlikni ta'minlovchi motivasion, aqliy, irodaviy, hissiy va amaliy omillarni qo'llashni yo'lga qo'yish kerak. XXI asr - intellektual asr, deb e'tirof etilishi ta'limda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish

zaruriyatini tug'dirmoqda. Bu o'z navbatida iqtisodiy sohadagi bilimlarni berishda har tomonlama chuqur mushohada qilish va takomillashtirishni kun tartibiga qo'ymoqda. Bozor munosabatlari jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda bozor iqtisodiyotiga xos turmush tarzini yaratishimiz, cheklangan zaxiralardan tejamli va unumli foydalanishimizda yangicha zamonaviy iqtisodiy fikrlashga o'rganishimiz foydadan holi emas.

Bugungi kunda iqtisodiy qonunlar o'zining yangi talablarini shu jamiyatda yashayotgan har bir inson oldiga qo'ymoqda.

Shu bois iqtisodiy ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor qaratish, ularni uyg'unlashtirishgan holda avloddan-avlodga o'tib kelayotgan qadriyat va an'analarimiz bilan boyitish bilan birga, zamonaviy cho'qqilarini ham zabt etish lozim.

Yuqoridagi fikrlarga e'tiborni qaratidigan bo'lsak, Mustaqil O'zbekistonda mazkur ishlar yo'lga qo'yilgan va samarali amalga oshirish uchun tizimli chora-tadbirlar belgilab olingan.

Buni biz qabul qilinayotgan turli qonunlar, qarorlar va boshqa turli me'yoriy-huquqiy hujjatlar misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustivor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida quyidagilarni ta'kidlagan edi". "Avvalgi uchrashuvlarda ta'lim va ilm-fan, davlatning yoshlarga doir siyosatini amalga oshirish, ta'limning yangi, zamonaviy usullarini, jumladan, AKTni joriy etish sohasidagi ishlar ahvoli tanqidiy tahlil qilib berilgan edi".

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'tiladigan barcha fanlar zahirida iqtisodiy tushunchalarni o'quvchi ongiga singdirish orqali ularni hayotga tarbiyalab borish yo'lga qo'yilmoqda.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchi ongiga singdirilishi lozim bo'lgan tushunchalar nafaqat dars jarayonida balki, darsdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda ham har xil o'yinlarni o'tkazish jarayonida singdirib boriladi.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, yoshlarimizning komil inson bo'lib voyaga yetishishlarida tadbirkorlik, tejamkorlik, iqtisodiy bilimlarni egallashlari juda muhimdir. bu esa albatta barpo etilgan shonli davlatimiz, uning kelajagi hamda ravnaqiga xizmat qilishi shubhasizdir.

Tejamkorlik g'oyalari ilgari surilgan xalq tarixiy va milliy merosi bilan tanishib chiqamiz. Xalqning orzu-intilishlari, urf-odatlar, an'analari, tarbiya xususiyatlari shakillangan og'zaki ijodi namunalari tejamkorlikka charlovchi

fikrlari, qarashlarni ko‘rishmiz mumkin. Misol qilib xalq og‘zaki ijodining ixcham va mazmundor, ta’sirchan turi maqollarni keltirishimiz mumkin.

Masalan: “Tejamli ish - bejog‘lik”, “Oshni tejasang oshga, nonni tejasang nonga”, “Ozni beja, ko‘pni teja”, “Kam-kam yesang doim yersan, ko‘p-ko‘p yesang neni yersan”, Yig‘sang ko‘p, sochsang oz”, “Ota mulki bo‘lsa ham ayab ye”, “Nimani xor qilsang - o‘shanga zor bo‘lasan” kabi maqollardan tejamkorlik g‘oyalari mujassamlashgan. Bu maqollarni o‘qib o‘rganish davomida o‘quvchilar tejamkorlik sirlari, isrofgarchilikka yo‘l quymaslik, har bir narsaning qadriga yetish, asrab avaylash lozimligi haqida bilim va tushunchaga ega bo‘ladi.

Rivoyatlar - xalq og‘zaki ijodining tarbiya beruvchi noyob turlaridan biridir. Rivoyatlardan bola xalqning turmush tarzi, milliy udumlar, ta’lim-tarbiya an‘analari haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Rivoyatlarda ham farzandga tejamkorlik tarbiasni singdiruvchi g‘oyalar mavjud.

Misol qilib, “Nonning ushog‘i ham non”, “Bir shamni o‘chirib, boshqasini yoqdi” kabi rivoyatlarini keltirishimiz mumkin. Bu rivoyatlar orqali ham bola tejamkorlik qirralarni o‘rganib oladi.

Rivoyatlardagi voqea-hodisani bola o‘qib, o‘sha xodisani tasavvur qiladi.

Aytaylik, “Nonning ushog‘i ham non” rivoyatida boy-badavlat shoh o‘z mol dunyo, boyligini tejamkorlikka rioya qilganligi, isrofgarchilikka yo‘l quymaganligi tufayli bolada katta taassurot qoldiradi. “Bir shamni o‘chirib boshqasini yoqdi” rivoyatida esa bolaga nafaqat o‘z shaxsiy narsalarni, balki jamoa, davlat mulkini tejab, asrash haqida ma’lumot beriladi. Bizga ma’lumki, iqtisodga oid ehtiyojlar va ularga mos tovarlar doimo inson uchun qiziqarli manba bo‘lgan va unga erishish yo‘llari doimo inson tafakkurining birinchi bosqichlaridan o‘rin olgan.

Iqtisod ilk bobolar hayotidan boshlab, antik adabiyotlar Platon, Aristotel qadimgi Misr, Xitoy, Hind va Markaziy Osiyo olimlarining asarlaridan ham o‘rin olgan.

Bunday buyuk insonlar o‘z asarlarida inson hayoti uchun zarur bo‘lgan xom ashyo buyumlari ishlab chiqarilgan tavarlar naqadar zarur ekanligini ko‘rsatibgina qolmasdan uni qo‘lga kiritish, undan foydalanish, ularga sayqal berib va kelgusi avlodga yetkazish texnologiyalarini ishlab chiqqanlar.

Shu sababli, eng avvalo, insonning o‘zini uning umri, kuchi, aql-zakovati, iste’dodi, kayfiyatini, mehnatga qobiliyatini asrash umrining uzaytirish tejamkorlikning eng hususiyatli tomoni hisoblanadi.

Vaqt - inson ixtiyoridagi bebaho xazina. Uni faqat dunyoni o‘rganish va o‘zgartirishga, shaxsiy manfaati va el-yurt xizmatiga, mehnat samadorligini

o'shish va mahsulot tannarxini arzonlashtirishga sarf etish xususiyati har bir kishida shakllanishi zarur bo'lgan ulug'vor fazilatdir.

Yoshlarga daromad hajmini belgilash va harajatning me'yorini barqarorlashtirish, boshqacha aytganda, ne'mat yaratish va uni tasarruf etish rejasini ishlab chiqish va unga qat'iy amal qilish ko'nikmasi singdirilishi lozim.

Ishni topshirish bilan cheklanmay, bola uni qanday bajarayotganini nazorat qilib turish, lozim bo'lsa, maslahat, ko'mak berishi, g'ayratbaxsh so'zlar aytib ruhlantirib turishi maqsadga muvofiq.

Bola mustaqil topshiriqni bajarish jarayonida rejadagi ishni uddalash uchun sarf etiladigan xom ashyo, mablag', vaqt, kuch, kayfiyat, hajmini aniqlash, kerakli uskunalarni tayyorlash, sozlash malakalari takomillashadi.

Matbuot, radio, televideniye xabarlari, o'qituvchilar, tarbiyachilar tomonidan berilgan tejamkorlikka oid ma'lumotlar, ota-onalar hamda keksalarning bu to'g'ridagi maslahatlari, tanbehlari ham bolada mazkur tushunchaning kengayishiga ijobiy ta'sir etadi.

O'qitishning yo'naltirilganligi, avvalo o'qitilayotgan predmetning qanday fanligi, uning ahamiyati va jamiyat manfaatlari yo'lida hizmat qilish imkoniyatlari, o'qitishning nazariy asoslari darajasi va o'qituvchilarning nazariy va amaliy tayyorgarliklari bilan belgilanadi. O'qitish metodikasi o'rganilayotgan fanning nazariy mohiyatini o'quvchiga yetkazish mumkin bo'lgan pedagogik usullarni bartaraf etishi kerak, o'qitish va tarbiyalash metodlari haqidagi ta'lim sifatida metodika-ta'lim va o'qitishning dars berish usullari va shakllarining, mazmuni va masalalarining butun to'plamini ishlab chiquvchi didaktika umumiy nazariyasining bir qismidan iborat. Maktab sharoitida iqtisodiy tarbiyaning xilma-xil vazifalari bir necha fan bo'yicha darslarda amalga oshiriladi. Masalan, matematika, o'quvchilarga iqtisodiy rivojlanish ichki kuchlarga e'tibor berishni o'rgatadi.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'tiladigan barcha fanlar zahirida iqtisodiy tushunchalarni o'quvchi ongiga singdirish orqali ularni hayotga tarbiyalab borish yo'lga qo'yilmoqda.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchi ongiga singdirilishi lozim bo'lgan tushunchalar nafaqat dars jarayonida balki, darsdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda ham har xil o'yinlarni o'tkazish jarayonida singdirib boriladi.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilarda iqtisodiy tarbiyani yuksaltirishda mehnatning o'ziga xos ta'sir etish kuchi bor. Shu bois o'quvchida iqtisodiy tarbiyani shakllantirishda mehnat tarbiyasi bilan integratsiyalash muhim ahamiyatga ega.

Mehnat tarbiyasi bolalarda mehnat qilish istagi va intilishini tarkib toptirishi, ularni jamiyatimiz taraqqiyoti yo'lida mehnat qilishga amaliy tayyorlash lozim.

Buning uchun bolalarda mehnatga muhabbat, mehnat ahliga chuqur hurmat hislarini tarbiyalash kerak. O'quvchilarga turli darslar jarayonida va darsdan tashqari tadbirlarda mehnat tarbiyasi berish mumkin.

Boshlang'ich ta'limda iqtisodiy tarbiyani yo'lga qo'yish 1 sinfdan boshlab matematika darslarida amalga oshirsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki matematika darslari orqali hisoblash jarayonlarida iqtisodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Masalan: 2 sinf matematika darsida hisoblash orqali o'quvchilarda iqtisodiy fikrlashni o'stirish. Dars jarayonida o'quvchilar diqqatini, fikrlash qobiliyatini o'stirish barobarida ularni tejamkor bo'lishga va tadbirkorlikka ham o'rgatib boriladi. Ona tabiatni asrash, avaylash lozimligiga alohida e'tibor qaratiladi. Undan tashqari maktabda olgan bilimlarini amalda qo'llashga yo'naltiriladi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloql va taraqqiyot yo'li.-T.O'zbekiston, 1992.
2. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlari.-T.O'zbekistn, 1993.
3. Boboqulova D.M., Boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tarbiya tushunchalarini shakllantirishda sharq mutafakkirlari tarixiy merosidan foydalanishning o'rni va ahamiyati. Оброзование наука в XI веке (ISSN 2782-4365) №A3-20220414-2 от 14.04.2022. –С.79-88.
4. Xudayqulov X.J.Ta'lim jarayonida yangi pedagogi texnologiyalardan foydalanish. – T.: TTESI, 2004.-B. 156.
5. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarda rivojlanishining beshta ustuvor vazifasi "Harakatlar strategiyasi".-T, O'zbekiston , 2017.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlan-ich-sinf-uvchilarida-tezhamkorlik-va-i-tisodiy-tarbiyani-shakllantirishning-pedagogik-asoslari>.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola o'quvchilarda tadbirkorlik mexanizmini rivojlantirishda ota-ona va o'qituvchi boshqaruvidagi hamkorlik haqida yozilgan. Ko'hna Sharq mutafakkirlari asarlarida ham iqtisodiy tarbiya mazmuni hamisha yoritib kelingan. Xorazmiy, Forobiy, ibn Sino asarlarida iqtisodiy tarbiya va uni bolalarga o'rgatish haqidagi muhim fikrlarni ko'rish mumkin. Bolalarni ishbilarmonlik, tejamkorlikka o'rgatish oiladan boshlanadi. O'quvchilar maktabda turli fanlarni o'qish jarayonida ham iqtisodiy bilimlarga ega bo'ladilar.

РЕЗЮМЕ

В данной статье написано о сотрудничестве родителей и учителей в развитии предпринимательства у учащихся. Содержание экономического образования всегда освещалось в трудах древневосточных мыслителей. Важные идеи об экономическом образовании и преподавании его детям можно увидеть в трудах Хорезми, Фараби, Ибн Сины. Воспитание детей деловому складу ума и бережливости начинается с семьи. Студенты приобретают экономические знания, изучая различные предметы в школе.

SUMMARY

This article is written about cooperation between parents and teachers in the development of entrepreneurship in students. The content of economic education has always been highlighted in the works of ancient Eastern thinkers. Important ideas about economic education and its teaching to children can be seen in the works of Khorezmi, Farabi, Ibn Sina. Teaching children to be business-minded and thrifty begins with the family. Students acquire economic knowledge while studying various subjects at school.

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ АСОСИДА “ИҚТИСОДИЙ БИЛИМ АСОСЛАРИ” ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЎСЛУБИЙ-ДИДАКТИК ИМКОНИЯТЛАРИНИ ЯРАТИШ МАСАЛАЛАРИ

Расулов А.Н.

*Чирчиқ давлат педагогика университети “Мактаб менежменти”
кафедраси в.б.доценти, п.ф.ф.д. (PhD)*

Таянч сўзлар: таълим кластери, таълим ва тарбия, иқтисодиёт, бизнес, таълим ресурслари, синергетик самара, инновация, рақобат, лойиҳалаш, эволюция, инновацион тармоқлар, бозор механизми, концентрация, иқтисодий самарадорлик, тармоқлараро интеграция, солиқ.

Ключевые слова: образовательный кластер, образование и обучение, экономика, бизнес, образовательные ресурсы, синергетический эффект, инновации, конкуренция, проектирование, эволюция, инновационные сети, рыночный механизм, концептуализация, экономическая эффективность, межотраслевая интеграция, налог.

Key words: educational cluster, education and training, economy, business, educational resources, synergistic effect, innovation, competition, design, evolution, innovative networks, market mechanism, conceptualization, economic efficiency, inter-sectoral integration, tax.

Янги Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётда ва таълимда инновацияларга бўлган эҳтиёжларни рағбатлантириш, илмий тадқиқотларни шакллантириш, барқарор илмий-ишлаб чиқариш корпоратив алоқалари, инновацион тармоқлар ва кластерларни шакллантириш учун етарли шарт-шароитлар яратиш ҳисобланади.

Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев мактаб таълими тизимини ислоҳ қилиш бўйича мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар аввало таълим тизимидан, мактаб, тарбия масаласидан бошланганини кураимиз. Чунки мактабни ўзгартирмасдан туриб, одамни, жамиятни ўзгартириб бўлмайди. Таълим ва тарбиянинг асоси, пойдевори бу - мактаб. Мактабни мактаб қиладиган куч эса ўқитувчилардир.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, ушбу тадқиқот доирасида таълим кластерини ҳудудий асосда бирлашган ва бир-бири билан ўзаро ҳамкорликдаги ўзаро алоқадор муассасалари мажмуи сифатида тушунамиз.

Нанотехнологиялар бўйича луғатда “Таълим кластери – фан-технология-бизнес инновацион занжирида ҳамда занжир ичида горизонтал алоқаларга асосланган таълим ва мустақил таълим олиш тизимидир. Кластер яратишнинг стратегик мақсади таълим соҳасида минтақанинг рақобатбардошлигини оширишдан иборатдир деган таъриф келтирилган”. Таълим кластерининг ишлаш тамойиллари иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа билан ўзаро алоқадор ягона ўқув, илмий ва инновацион жараёнлардан иборат узлуксиз таълим жараёни ва турли даражадаги таълим модулларини мувофиқлаштириш, унинг барча субъектлари ўртасидаги ўқув-методик, ташкилий, ахборот ва илмий ҳамкорликдан иборатдир.

Таълим кластерининг афзалликларини Э.Р.Скорнякова қуйидагича кўрсатади:

1. Таълим муассасаси учун янада тартибли тизим (кластер)га бирлашиш ўсиш нуқтаси бўлиб, унга бошқа ташкилотлар қўшила бошлайдилар.

2. Кластерни шакллантиришнинг асосий диққати ташкилотлар, кластер аъзоларининг яқин ҳамкорлигининг “фойдали” бозор механизми ҳисобланади.

3. Кластерни шакллантириш жараёни ресурслар ва технологиялар бўйича маълумотлар алмашинувида ҳамда шериклар ўртасидаги эҳтиёжларга асосланади. Кластернинг барча аъзолари учун эркин маълумот алмашинуви ва турли каналларга янгиликларни тез тарқатиш имконияти мавжуд.

4. Илмий-тадқиқот ташкилотлари билан инновациялар кластер ривожланишини белгиловчи муҳим омиллар ҳамда кластернинг алоқаларига асосланган хилма-хиллик ҳисобланади.

5. Кластер ичидаги турли соҳалардаги ҳамкорлар бирлашмаларнинг ички ресурслардан самарали фойдаланиш қобиляти муҳим аҳамиятга эга.

6. Кластер таълим тизимида етарли даражада сармоя жалб этишда ижобий рол ўйнайди.

Таълимда таклиф этилаётган янгиликларнинг мазмуни ва моҳиятини тушуниш учун “кластер” тушунчасини табиий-илмийдан гуманитар парадигмагача бўлган эволюциясини таҳлил қилиш зарур. Масалан, иқтисодиётда “кластер” тушунчаси умумий саъй-ҳаракатлар билан боғлиқ ёки бир-бирини тўлдирувчи товарларни ишлаб чиқарадиган ҳамда сотади-

ган ташкилотларнинг тармоқ ва географик ҳамкорлигини билдиради. Таълимдаги “кластер” бу - бир хил ўқув мақсадларини белгилаш ҳамда жамоавий таълим-тарбия фаолиятини амалга оширувчи касбий тайёргарлик даражаси ва мутахассислиги бўйича фарқланадиган турли хил таълим муассасалари бирлашмасидир.

Таълим кластерини ривожлантириш учун бизнес-дастурларни амалга ошириш, бизнес-дастурларни, фундаментал ишланмаларни ва ахборот коммуникация технологияларини лойиҳалашнинг замонавий тизимларини, уларни ишлаб чиқиш усулларини, шунингдек бизнес-дастурларни амалга ошириш учун зарур бўлган кадрларни тайёрлаш ва касбий қайта тайёрлашни боғлаш зарурати ўзаро бир-бири боғлиқ ҳисобланади. Таълим хизматларини кўрсатувчи иш берувчи, таълим кластерини асосий молиявий сармоя соҳасини аниқлаш имконини берувчи кўп томонлама амалий йўналтирилган билим, кўникма ва малакалар манбаи сифатида белгилайди. Таълим кластери ягона тизим сифатида ишлайди ҳамда унинг асосий вазифаси бизнес учун малакали кадрлар тайёрлашнинг кўп босқичли тизимини ташкил этиш ҳисобланади.

Шундай қилиб, амалга оширилган таҳлиллар таълим кластерининг қуйидаги дидактик имкониятлари ажратиб кўрсатиш имконини беради, улар:

- таълимнинг турли даражаларида олдиндан белгиланган таълим муассасаларининг таълим ресурслари ва имкониятларини ўзаро бир-бири билан бирлаштириш.
- турли ташкилотларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш асосида режалаштирилган сифатли таълимий натижага эришиш;
- муайян ўқув вазифаларини ҳал қилиш учун олдиндан белгиланган таълим муассасаларини йирик марказларда бирлаштириш;
- манфаатдор таълим фаолияти ташкилотлари ва субъектларининг ихтисослаштирилган тармоқлараро интеграцияси ҳамда ҳамкорлиги;

Бир нечта таълим муассасаларини таълим кластерига бирлаштириш асосида замонавий ташкилий шаклларни қўллаш соҳасидаги ҳамкорлик, масалан, таълимнинг турли даражалари, идоравий мансублиги ва турли йўналишдаги таълим муассасаларининг тармоқ ҳамкорлиги назарда тутилади. Шунингдек, тармоқ ҳамкорлигига асосланган кластерларни бирлаштириш таълим ресурсларини, таниқли мутахассисларни жалб қилиш, дидактик имкониятларни кўпайтириш, инновацион таъсир доираси ва тадқиқот фаолияти салоҳиятини ошириш имконини беради.

Инновацион нуқтаи назардан таълим кластерлари турли йўналишдаги таълим муассасаларининг фаолиятини асосий ўсиш нуқтаси ҳисобланади [116].

Чекланган ҳудудда жойлашган корхоналар ва ташкилотлар яъни кластер аъзолари мажмуи қуйидагилар билан тавсифланади: илмий-ишлаб чиқариш занжирида кластер иштирокчиларини бирлаштириш, ҳар бир корхонанинг юқори даражада концентрацияси туфайли иқтисодий самарадорлиги ва натижавийлигини оширишда ифодаланувчи синергетик самара, кластер аъзоларини мувофиқлаштириш ва фаолиятини бошқариш механизми.

Е.И.Соколованинг фикрига кўра, инновацион таълим кластери бир қатор илмий ва таълим муассасаларини маълум бир гуруҳга механик бирлаштириш эмас, балки уларнинг яқин ҳамкорлиги ва ўзаро боғлиқлигини кўрсатади. Бу кластернинг алоҳида қисмларини ва бутун кластерни сифат жиҳатидан ўзгаришига олиб келади, шу билан бирга янги сифатли маҳсулотни яратиш учун унинг ишлаши зарур.

“Кластер”, “таълим кластери”, “инновацион таълим кластери” каби тушунчаларининг таҳлили, ахборот-таълимий кластерининг таърифини шакллантириш имконини берди. Ахборот-таълимий кластер таълим муаммоларини ҳал қилиш ва замонавий таълим натижаларига эришиш учун таълим муассасасининг инновацион таълим фаолияти доирасида бирлашган таълим муассасалари, ижро этувчи ҳокимият органлари, илмий мактаблар, бизнес тузилмалари, жамоат ташкилотлари ва бошқалар каби ўзаро боғлиқ объектларни ўз ичига олган очик тармоқ тузилмасини англатади.

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ҳаётий зарурати ва ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш, янги сифат босқичига кўтариш, унга илғор педагогик ва ахборот технологияларини жорий қилиш ҳамда таълим самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Умумтаълим мактаб ўқувчиларининг ҳозирги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда, уларга солиқлар ва солиқ тўловлари тўғрисидаги билимларини ошириш, уларга солиқлар ҳақидаги дастлабки тушунчаларни бериш, ўсиб келаётган ёш авлодда солиқлар ва солиқ тўловларининг аҳамияти ва роли тўғрисидаги билимларни шакллантириш, солиқларнинг тарихи, тўлаш тартиблари, моҳияти, солиқларни халқ ва давлат фаровон-

лиги манбаи эканлиги ҳақидаги бошланғич билимларни шакллантириш мақсадида дарсдан ташқари вақтларида Солиқ тизими идоралари билан ҳамкорликда тадбирлар ва “Иқтисод ва солиқ сабоқлари” тўғаракларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Умумий ўрта таълим мактабларида “Иқтисодий билим асослари” фанини ўқитишда ахборот коммуникация ва илғор педагогик технологияларни татбиқ этган ҳолда билим бериш, дарснинг жонли тарзда, қизиқарли бўлиши, ўқувчиларнинг билимини оширишда асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

“Иқтисодий билим асослари” фанининг ўзига хос хусусиятларидан бири шуки, у ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайди, иқтисодий саводхонликларини юксалтириб, солиқларни ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаш қўниқма ва малакаларини шакллантиради. Шунинг учун ҳам бугунги кунда иқтисодий таълимни амалга оширилишида таълим-тарбиянинг узвий ва узлуксизлиги катта аҳамият касб этади.

Ўрта мактабда иқтисодий таълим мақсад ва вазифалари “Иқтисодий билим асослари” фани бўйича стандартларни тузишда иқтисодий таълимнинг мақсадини белгилаб олиш зарурдир. Иқтисодий таълимнинг асосий мақсади-ўқувчининг иқтисодий фаолият субекти сифатида қаралган ҳолда ўқувчиларнинг келажақдаги ҳаёт қобилиятларини ошириш ва бунинг учун иқтисодий фаолият тузилишини органиш, ундаги ўзининг ўрнини ҳис этиш, замонавий иқтисодий ҳулқ-атвор нормаларини, иқтисодий маданиятни эгаллаш, замонавий иқтисодий фикрлашни шакллантириш, меҳнат воситаларига ва натижаларига тежамкорлик муносабатини тарбиялашдаш иборатдир. Иқтисодий таълим яна қуйидаги мақсадларга эришишига ҳам имконият яратади:

- халқимизнинг тарихий, интеллектуал, маънавий ва иқтисодий меросини ўргатиш;
- ватанпарварлик, миллий ғурурни таркиб топтириш, ривожлантириш, иқтисодиёт илми ривожда хисса қўшган қомусий олимларимиз илмий меросидан хабардор қилиш;
- ўқувчиларнинг иқтисодий саводхонлигини ошириш;
- ўқувчиларда бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиб, янги иқтисодий маданият ва тафаккурни шакллантириш;
- замонавий иқтисодий билим асослари ва тадбиркорлик асосларини сингдириш;

- Республикамизнинг иқтисодий салоҳияти, олиб борилаётган иқтисодий сиёсат асослари, бозор иқтисодиётида ўтиш тамийиллари билан таништириш;
- ўқувчиларга янги вужудга келган иқтисодий шарт-шароитлар асосида яшаш ва фаолият кўрсатиш учун зарур бўлган энг зарур иқтисодий билим ва малакаларни бериш;
- ўқувчиларни жамият тараққиётида бўлаётган ўзгаришларнинг иқтисодий моҳиятини англаш, таҳлил қилиш, фикр юритиш ва ўз муносабатини билдириш, иқтисодиёт билан богълиқ бўлган муаяян ҳаётий вазифаларидан энг муқобил ечим топа билишга ўргатиш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 14-августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сонли қарори
2. Мухамедов Ғ.И. Педагогик таълим инновацион кластери: эҳтиёж, зарурат, натижа // “Халқ сўзи” 15 февраль 2019 йил. <http://xs.uz/uzkr/post>.
3. Пўлатов Ш.П. Таълим менежменти ёхуд таълим муассасасини илмий-методик бошқаришга инновацион ёндашув. «Yosh kuch», 2022; 736 б.
4. Ходжамқулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари // педагогика фанлари доктори дис.. – Чирчиқ, 2020. - 270 б.
5. Хамдамова Г.А. ва бошқарлар. Инновацион менежмент. Ўқув қўлланма. “Икти-сод-молия”, 2018 йил, -362 б.
6. Файзуллаева Н. Таълим менежменти ва иқтисодиёти. -Т.: Фан ва технология, 2012.
7. Бобоқулов С. Ўқувчиларда иқтисодий саводхонликни шакллантириш методикаси // п.ф.н. дис... -Т., 2007.-83б.
8. Набиев Ғ.А. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг иқтисодий муносабатларга киришиш кўникмаларини ривожлантириш технологиялари (“Иқтисодий билим асослари” фани мисолида) // п.ф.ф.д. (PhD) дис. авто. –Наманган. -2021.-51 б.
9. Rasulov A.N. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida zamonaviy taʼlim klassteri sharoitida iqtisodiyot bilim asoslari fani oʻqitishning zarurligi. //“Xalq taʼlimi” №2 2022 yil. 10-12 b.

РЕЗЮМЕ

Мақолада таълим кластери асосида “Иқтисодий билим асослари” фанини ўқитишнинг услубий-дидактик имкониятларини яратиш ҳамда педагогик шарт-шароитлари тўғрисида фикр юритилиб, тавсиялар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается создание методических и дидактических возможностей и педагогических условий преподавания «Основ экономических знаний» на базе образовательного кластера и даются рекомендации.

SUMMARY

The article discusses the creation of methodological and didactic opportunities and pedagogical conditions for teaching «Basics of Economic Knowledge» based on the educational cluster and gives recommendations.

O'YIN TEXNOLOGIYALARI ORQALI MATEMATIKA DARSLARIGA QIZIQISHNI ORTTIRISH METODOLOGIYASI

Botirova M.B.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tafakkur, o'yin, rol, matematik estafeta, ko'nikma malaka, zanjir, tadqiqotchi, raqobat.

Ключевые слова: мышление, игра, роль, математическая эстафета, навык-квалификация, цепочка, исследователь, соревнование.

Key words: thinking, game, role, mathematical relay, skill qualification, chain, researcher, competition.

O'quvchilar uchun boshlang'ich maktabda keyingi o'qitish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar shakllantiriladi va u akademik litseylarda shakllanib boradi. Tafakkur shakllari rivojlanmoqda, bu esa kelajakda yosh avlodni rivojlanishiga, ilmiy bilimlar tizimini o'zlashtirishga hissa qo'shadi. Bola maktabgacha ta'limdan keyin ko'p qiyinchiliklar va o'zgarishlar bilan boshlang'ich maktabga boradi va bosh rol ta'lim faoliyatini egallaydi, lekin ular uchun o'yin faoliyati hali ham dolzarbligicha qoladi. Shuning uchun bu borada ayniqsa uning kognitiv qiziqishini oshirish davri muhimdir. Maktab va litsey davrida olib boriladigan didaktik faoliyat o'quvchining kelajak bilim salohiyatini belgilab beradi.

Matematika ta'lim texnologiyasining innovatsion modeli – bu belgilangan vaqtda va mavjud sharoitda belgilangan maqsadni amalga oshirish va bashorat qilingan o'quv natijalariga erishishni kafolatlaydigan ta'limning eng maqbul shakli, vositasi, usuli, metodikasi va texnologiyasining majmuidir [1].

Ta'lim texnologiyasining innovatsion modeli quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ▶ Matematika fanini o'qitish maqsadlarini aniq belgilash;
- ▶ o'quv fani nazariy va amaliy materialni tanlash hamda uni o'quvchilarga yetkazishning yo'llarini aniqlash;

- ▶ o'quv fani aniq mavzuning tayanch tushuncha va iboralarni ajratish; o'qishga qiziqtirishga yo'naltirilgan usul va texnologiyalarni belgilash; o'quv jarayonini yakka va jamoa holda tashkil etishni tashkillashtirish; o'quv mashg'ulotlarini rejasini va loyihalarini tuzish;
- ▶ unga asoslangan holda o'quv faoliyatidan oldindan kutilayotgan natijalarni aniqlash;
- ▶ kutilayotgan natijalarga erishish uchun zarur bo'lgan pedagogik vazifalarni belgilash.
- ▶ Matematika fanini o'qitish va o'rganish jarayonida quyidagi natijalarga erishiladi:
- ▶ o'qitish natijasida ta'lim oluvchi egallashi va u tomonidan bajarilishi lozim bo'lgan harakatlar o'qituvchiga erishilgan natijalarni ob'ektiv baholash imkonini beradi;
- ▶ ta'lim oluvchining dastlabki bilimlarini aniqlanadi; o'quv mashg'ulotlari loyihalarini tuzib chiqiladi;
- ▶ teskari aloqani yo'lga qo'yadi va ta'lim vositalarini, ya'ni tezkor so'rov, savol-javob, o'quv topshirig'i natijalari taqdimotini baholashni aniqlaydi;
- ▶ loyihaviy faoliyat natijasini jadval ko'rinishda, ya'ni o'quv jarayoni innovatsion ta'lim texnologiyasi modeli ko'rinishida rasmiylashtiradi;
- ▶ o'quv mashg'ulotida ta'lim texnologiyasini rejalashtirishni texnologik xarita ko'rinishida amalga oshiradi.

Qiziqishni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri - didaktik o'yindir. O'yinda bolalar real hayotning turli jihatlarini, bir-birlari va kattalar bilan munosabatlar, atrofda dunyo haqidagi bilimlarini yaxshilashni namoyish etadilar. O'yin faoliyati bolani asta-sekin yangisiga moslashtira oladi. Shuning uchun bolalar ta'lim jarayonida turli xil o'yinlarni qo'llash usullari, shakllari va texnologiyalarini bilishi kerak. Didaktik o'yinlar juda yaxshi kichik yoshdagi o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladi. Ular o'quv jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni hal qilishga hissa qo'shish, o'quv materialini hissiy darajada birlashtirishni o'rganadilar [2].

Maktab-litsey o'quvchilarining ta'lim jarayoniga didaktik o'yinlarni joriy etish quyidagilarga imkon beradi:

- o'rganish uchun motivatsiyani shakllantirish;
- talabalarning dastlabki tayyorgarlik darajasini baholash;
- o'quv materialini o'zlashtirganlik darajasini va uni amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholash;
- olingan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash. Har qanday didaktik o'yin bir necha bosqichlardan iborat:

- 1) bolalarni o'yin mazmuni bilan tanishtirish, foydalanilganini ko'rsatishdidaktik material;
- 2) o'yin qoidalarini tushuntirish, esa ushbu qoidalarining majburiy bajarilishiga e'tibor qaratish;
- 3) o'yin faoliyati;
- 4) kattalarning o'yindagi rolini aniqlash;
- 5) o'yin natijalarini sarhisob qilish, uning samaradorligini tahlil qilish.

Hech kimga sir emaski, ko'plab bolalar matematikani o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Darsda didaktik o'yinlarni qo'llash matematika nafaqat maktab-litsey o'quvchilarining kognitiv qiziqishini oshiradi, balki va ularning mustaqilligi, tashabbuskorligi, malakasini oshirishga yordam beradi. Jamoada ishlash va o'z nuqtai nazarini himoya qilish qobiliyatini shakllantiradi. Qiziqishli va g'ayratli bolalar o'quv material, bilim, ko'nikma va malakalarni mashq qilish, erishish metamavzu natijalarini osonroq o'rganadilar. Didaktik o'yinlar o'yinlarni kiritish matematika o'qitishda lahzalar bilim olish jarayonini aylantiradi qiziqarli, hayajonli harakat, charchoqni bartaraf etishga yordam beradi va diqqatni jamlashga yordam beradi.

Biz o'qituvchilar uchun matematik didaktika ro'yxatini o'z ichiga olgan boshlang'ich maktab o'yinlari, ularning batafsil tavsifi va darsda qo'llanilishining maqsadi haqida ko'rsatmalar ishlab chiqdik. Biz maktablarda foydali bo'lgan mualliflik didaktik o'yinlariga misollar keltiramiz, ularni boshlang'ich matematika o'qitish jarayoniga kiritish muhim vazifalardan biridir.

«Matematik estafeta» didaktik o'yini jamoaviy muammolarni hal qiluvchi raqobat o'yini hisoblanadi. Maqsadlar orqali barcha o'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb qilish, o'yin va raqobat faoliyatining elementlari, intellektual rivojlanish o'quvchilarning qobiliyatlarini, e'tiborini, aqlini, xotirani rivojlantirishini, jamoada ishlash qobiliyatini, mas'uliyat hissini tarbiyalashdir. Har bir qatorda tuzilgan misollardagi harakatlar yoki bir misolda qancha o'quvchi bo'lsa, shuncha misol bo'lishi kerak. Har bir qatordagi talaba bitta harakatni bajaradi, javobni yozadi va kartani yonidagi o'quvchiga uzatadi. Uning ichida navbat, ikkinchi harakatni tugatgandan so'ng, kartani uzatadi keyingisi va hokazo. Birinchi stolga oxirgi stoldan karta o'tkaziladi. Bunday holda, har bir o'quvchi bitta harakat yoki bitta vazifani bajarishi kerak. Harakatlarning to'g'riligidan butun jamoaning muvaffaqiyatiga bog'liq.

«Matematik zanjir» didaktik o'yini - bu o'yin og'zaki sanash va matematik hisoblashni rivojlantirishga asoslangan ko'nikmalardan iborat. Maqsadlar: mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, tahlil qilish qobiliyati va tizimlashtirish,

jamoada tezda qaror qabul qilish va ishlash qobiliyati; mas'uliyat hissini tarbiyalash. Tavsif: o'quvchilarga bir qator misollar beriladi, bu erda yechilgan misolga javob topilgan raqam keyingisining boshlanishi. O'quvchilar uchun topshiriq: 1) matematika mavzularidan biri matematik zanjiri uchun vazifalar tizimini ishlab chiqish. O'yin texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish metodologiyasini o'rganish, boshlang'ich sinflarda matematika darslarida vositalaridan biri hisoblanadi.

Ko'rib chiqilgan o'yin texnologiyalarini qo'llash bolalarning nafaqat darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning fan bo'yicha malakasini sezilarli shakllantirib, metodologik bilimlarini chuqurlashishiga, kelajakda kasb tanlashga bo'lgan motivlarini oshirishga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov "Pedagogik texnologiya asoslari" Toshkent. O'qituvchi 2014 yil.
2. Tojiyev, M., Barakaev, M., Xurramov, A., Matematika o'qitish metodikasi // O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 328 b.
3. Tojiyev, M., Ziyomuhamedov, B., Usmonov, B. Sh., Xurramov, A. J., O'qituvchi faoliyatini loyihalash // Monografiya. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2017.– 246
4. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». T., «O'qituvchi» 2019 yil.
5. Alixonov S. « Matematika o'qitish metodikasi » Qayta ishlangan II nashri. T.,«O'qituvchi» 2017 yil.
6. Matematikadan masalalar to'plami. B.Skanavi. 2018
7. Elektron ta'lim resurs: www.ziyounet.uz.

РЕЗЮМЕ

Matematika darslarini tashkil etishda bolalarda qiziqish uyg'otish muhim ahamiyatga ega. Qiziqishni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri - didaktik o'yindir. Usbu maqolada matematika darslarida didaktik o'yinlardan foydalanishning mazmuni va uning afzalliklari haqida so'z borgan.

РЕЗЮМЕ

Методика повышения интереса к урокам математики через игровые технологии. Пробуждение интереса у детей важно при организации уроков математики. Одним из наиболее эффективных средств развития интереса является дидактическая игра. В данной статье говорится о содержании и преимуществах использования дидактических игр на уроках математики.

SUMMARY

Methodology of increasing interest in mathematics lessons through game technologies Arousing interest in children is important in organizing mathematics lessons. One of the most effective means of developing interest is a didactic game. This article talks about the content and advantages of using didactic games in mathematics lessons.

BO‘LAJAK MUHANDISLARNING INNOVASION YONDASHUV ASOSIDA TADQIQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Ximmataliyev D.O.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori

Xakimova S.X.

Toshkent kimyo texnologiya institute o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: yo‘nalish, ma’lumot, faoliyat, nutq, maqsad, gipoteza, hisobot, manba.

Ключевые слова: направление, информация, деятельность, дискурс, цель, гипотеза, со-общение, источник.

Key words: direction, information, activity, discourse, purpose, hypothesis, report, source.

Iqtisodiyot, ta’lim va ijtimoiy-ijtimoiy munosabatlarni kompyuterlashtirish va axborotlashtirishning zamonaviy sharoitida barcha ichki va tashqi bozorlardagi raqobatning tabiati va natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan boshqaruv tizimi alohida ahamiyatga ega. Bu tizim korxona, firma, ta’lim muassasasi, ilmiy-tadqiqot instituti va boshqalar kabi har qanday tashkiliy tizimning asosiy bo‘linmalaridan biridir. U yuqoridan pastgacha tashkiliy tizimning butun tuzilishiga, uning faoliyati va funksiyalariga kiradi.

Uzluksiz ta’limning turli bo‘g‘inlarida o‘quv-tarbiyaviy faoliyatning maqsad va vazifalari, mazmunining mohiyati, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllariga bog‘liq. Bo‘lajak muhandislarni-innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish muammolari murakkab va ko‘p tarmoqli istiqbolli tadqiqotlarni taqozo etadi.

Bolaning rivojlanishi unda yangi qobiliyatlarning shakllanishini anglatadi. Bolaning tabiiy moyilligidan kelib chiqqan holda, tadqiqot faoliyati jarayonida universal ta’lim harakatlari, ya’ni “ta’lim mazmunining zamonaviy sifatini va shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga o‘tishni belgilovchi asosiy kompetensiyalarni shakllantirish mumkin” [4].

Talabalarni ilmiy faoliyatda amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish metodologiyasiga oid tadqiqotlar mamlakatimiz olimlari N.A.Shermuxamedova

[7], Sh.Raxmatullaev [8] va boshqalar tomonidan nashr qilingan o'quv-ilmiiy adabiyotlarda o'z aksini topgan.

Tadqiqot metodini o'qitish amaliyotida qo'llashning pedagogik tajribasi L.A.Kazarina va boshqalarning g'oyalariga asoslanadi [2]. Bola tadqiqotchi bo'lib tug'iladi. Yangi tajribalar uchun tinimsiz tashnalik kuzatiladi. Qiziquvchanlik, doimiy ravishda mustaqil ravishda kuzatish va tajriba qilish istagi mavjud bo'ladi.

Dunyoda yangi ma'lumotlarni izlash an'anaviy ravishda bolalar ijodiy xulq-atvorining eng muhim xususiyatlari sifatida qaraladi [3]. Ta'limda tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirish elementlari 20-asrning 60-yillarida psixolog L.S.Vigoskiy tomonidan o'quvchilarining mustaqil ishini kuchaytirish usullarini izlash bilan bog'liq holda yoritilgan.

Shuningdek, E.B.Valeeva, A.T.Faritov va boshqalarning tadqiqotlarida o'quvchilarning fikrlashi va ijodkorligining o'ziga xosligi tadqiqot yo'nalishiga ega bo'lgan turli xil o'quv faoliyatida to'liq namoyon bo'lishi va muvaffaqiyatli rivojlanishi ta'kidlangan [1, 6].

Hozirgi vaqtda pedagogik nazariya va amaliyotida ilmiy-tadqiqot faoliyati bilimlarni ijodiy egallashga yordam beradigan o'qitishni tashkil etish asosida ijodkorlikni rivojlantirishni nazarda tutuvchi ta'limning shaxsga yo'naltirilgan paradigmasini amalga oshirish vositalaridan biri sifatida qaraladi [2].

Ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etishdan maqsad talabalarda tadqiqot madaniyati asoslarini va tadqiqot natijalarini ishlab chiqish, amalga oshirish va omma oldida taqdim etish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bo'lajak muhandislarning innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishda tadqiqot mavzusini tanlash ko'pincha kasbiy o'zini o'zi belgilash asosida amalga oshiriladi. Bu bo'lajak muhandislarni ijodkorlik va mustaqillikka undaydi, ularda tahlil qilish, taqqoslash, o'z xulosalarini chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirish dars va darsdan tashqari soatlarda ham amalga oshiriladi va o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi qadrlashni o'z ichiga oladi. Shuningdek, tartibga soluvchi ma'lumotlar bilan ishlash, modellashtirish va talabalar uchun muammolarni hal qilishning eng samarali usullarini tanlash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Kommunikativ faoliyat o'qituvchi va tengdoshlar bilan ta'lim sohasidagi hamkorlikni rejalashtirishni, nutq faoliyatini og'zaki va yozma shaklda amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Bo'lajak muhandislarning innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishda tadqiqot mavzusi o'qituvchi tomonidan taklif qilinishi mumkin. Bu jarayonda talaba o'qituvchi bilan birgalikda quyidagi asosiy bosqichlarni bosib o'tadi:

1) Izlanish faoliyatiga motivasiya.

2) Muammoni hal qilishga qaratilgan tadqiqot faoliyatining maqsad va vazifalarini shakllantirish.

3) Tadqiqot gipotezasini taklif qilish.

4) Tadqiqot usullarini aniqlash, muhokama qilish, tanlash.

5) Tadqiqot natijalarini taqdim etish usullarini aniqlash va tanlash (referat, ma'ruza, nutq, ijodiy hisobot va boshqalar).

6) Tadqiqot manbalarini to'plash, qayta ishlash, tahlil qilish va tizimlashtirish.

7) Gipotezani tekshirish. Gipotezani isbotlash yoki rad etish.

8) Tadqiqot natijalarini sarhisob qilish, qayd etish.

9) Tadqiqot ishlari natijalarini tanlangan shaklda taqdim etish.

10) Ishlash natijalarini tahlil qilish. Istiqbol va yangi tadqiqot muammolarini aniqlash [7].

Bu bosqichlarni bosib o'tish orqali bo'lajak muhandislarda yangi bilim olish, tahlil qilish, solishtirish va o'z xulosalarini chiqarish qobiliyati shakllanadi va rivojlanadi.

Aynan qiziquvchanlik yangi ma'lumotlarni izlash va tadqiqot ishlarini boshlash uchun asos bo'ladi. Motivasiya bosqichida nafaqat qiziqish uyg'otish, balki ishning keyingi bosqichlarida uni saqlab qolish muhimdir. Shunga asoslanib, mavzuni tanlashda o'qituvchi murakkablik darajasi, bajariladigan ish hajmi, adabiyotlar mavjudligi va tadqiqot ustida ishlash uchun ketadigan vaqtni hisobga olishi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi o'qituvchiga talabanning psixologik, fiziologik, intellektual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Mavzuni shakllantirish bosqichida ishlayotganda, ish boshida o'rganish qiziqarli bo'lib tuyulgan mavzu talabanning qiziqish ob'ekti bo'lib qolishi kerak. Bunday holda, tadqiqot uchun yangi mavzuni taklif qilib, mavzuni qayta shakllantirish yoki undan voz kechish kerak bo'lishi mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish asoslari-dan biridir. Muammoni shakllantirish jarayonida talabanning fikrlashi faollashadi. Talaba faktik materialni mustaqil tahlil qilishi, tadqiqot muammosini shakllantirishi va keyinchalik yangi ma'lumotlarni olishi mumkin bo'ladi.

O'qituvchi talabaga nafaqat tadqiqot ishi mavzusi bo'yicha, balki innovasion yondashuv asosida eng ishonchli va ob'ektiv ma'lumotlarni taqdim eta oladigan internet saytlaridan kerakli va qiziqarli ma'lumotlarni qidirishda yordam berishi kerak. Kerakli ma'lumotlarni yig'ib, turli nazariyalarni ilgari surgan talaba fanga ilk qadamlarini qo'ya boshlaydi. Ushbu bosqichlar uchun talaba va o'qituvchi o'rtasidagi faol hamkorlik jarayoni xarakterlidir. O'qituvchi talabanning manbalar bilan ishlash, kotirovkalarni, bibliografiya va adabiyotlarni tanqidiy to'g'ri

shakllantirish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, talabalarda ma'lumot uzatish, boshqa tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarni tashkil etish va ularning ruhiy holatini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha ishlar olib boradi. Bunday tadqiqot ishlari nafaqat talabaga, balki o'qituvchiga ham quvunch baxsh etadi.

Bo'lajak muhandislarga ilmiy-tadqiqot faoliyatini o'rgatish jarayonini ta'minlash uchun quyidagi resurslar zarurligi tahlil qilindi, ular:

– qobiliyatli talabalarining imkoniyatlari (bilim, ko'nikma, fikrlash, motivasion va intellektual-kognitiv sohalar), tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanish istagi. Ushbu jarayonda ishtirok etishni istagan har qanday talaba o'z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishi mumkin. Bunday talabalarni aniqlash uchun so'rovnoma o'tkaziladi va uning natijalari tashxisni hisobga olgan holda bo'lajak muhandislarning innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish faoliyatini tashkil etish imkoni paydo bo'ladi.

– ta'lim muassasasi kadrlar imkoniyatlari. Talabalarning tadqiqot faoliyati ta'lim muassasasi siyosati va iqtidorli bolalar dasturining yo'nalishlaridan biridir. Bu professor-o'qituvchilar faoliyatidagi ustuvor yo'nalishlardan biridir. Biz ilmiy-tadqiqot faoliyatini talabalar bilan ishlashning innovasion jihati deb hisoblaymiz, shuning uchun loyihaning dastlabki bosqichida professor-o'qituvchilar orasida bu haqda xabardorlikka erishish kerak bo'ladi. Bu yo'nalishni amalga oshirish uchun fan va pedagogik tajribaning eng so'nggi yutuqlaridan foydalanadigan, yangilashga qodir o'qituvchilar kerak bo'ladi.

– fanlarni o'qitishning texnologik samaradorligi - bu faoliyat jarayoni sifatining ko'rsatkichlaridan biri, ammo shuni yodda tutish kerakki, har qanday texnologiyaning "yuragi" ma'lum bir bolaning qobiliyatlari va imkoniyatlaridir.

– bo'lajak muhandislarning tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishda otalarning faol ishtiroki. Ularning intellektual va ijodiy salohiyati bolaning individual rivojlanish traektoriyasini yaratish uchun manba sifatida amalga oshiriladi va oilaviy loyihalarni yaratish ayniqsa mamnuniyat bilan qabul qilinadi.

– ta'lim dasturlari. Bo'lajak muhandislar tomonidan ta'limning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida ilmiy-tadqiqot faoliyatini o'rgatish uchun qo'llaniladigan tanlov kurs dasturlari davlat ta'lim standarti talablariga to'liq mos ravishda ishlab chiqilgan bo'lishi va ushbu sohadagi o'quv jarayonini tashkil etishni ta'minlashi kerak.

– o'quv xonalarining jihozlanishi. O'quv xonalari va o'quv jihozlarining sharoitlari talabalarning darsdan tashqari har xil faoliyat turlariga yo'naltirilgan bo'lishi tadqiqot ishlari uchun qulay sharoitlarni ta'minlaydi. O'quv xonalari kompyuter, multimedia proektor, internet tarmog'i va boshqa zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan bo'lishi zarur [3].

Bo'lajak muhandislarning innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishda talabalarga yordam ko'rsatadigan tashkilotlar bilan hamkorlik qilish ham muhim ahamiyatga ega. Muammoni hal etishning samarali yo'llaridan biri turli jamoat tashkilotlarining integrasiyalashuvi yoki ta'lim klasterlarining samarali faoliyatidir. Loyihani amalga oshirish jarayonida bo'lajak muhandislarning ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy-madaniy tajribani o'zlashtirishga yordam beradigan ijtimoiy sheriklik tizimi katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Valeeva E.B. Formirovanie i razvitie issledovatel'skix umeniy uchashixsya v urochnoe i vneurochnoe vremya s primeneniem innovatsionnix texnologiy obrazovaniya / E.B.Valeeva. - Tekst : neposredstvenniy // Molodoy ucheniy. - 2020. - № 20 (310). - S. 563-565. - URL: <https://moluch.ru/archive/310/70027/>.
2. Kazarina L.A. Formirovanie issledovatel'skoy kompetentnosti uchashixsya profilnix gumanitarnix klassov obsheobrazovatel'noy shkoli. <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/formirovanie-issledovatel'skoy-kompetentnosti-uchawihjsja-profilnyh-gumanitarnyh.html>
3. Leontovich A.V. Issledovatel'skaya deyatel'nost uchashixsya. – Moskva, 2003.
4. Polivanova K.N. Proektnaya deyatel'nost shkolnikov: posobie dlya uchitelya /K.N.Polivanova. - 2e izd. – M.: Prosveshenie, 2011.
5. Sivashinskaya E.F., Punchik V.N. Pedagogicheskie sistemi i texnologii: kurs leksiy dlya pedagogicheskix spetsialnostey VUZov. Minsk, Ekoperspektiva, 2010. - 196.
6. Faritov A.T. Model formirovaniya issledovatel'skoy kompetentnosti uchashixsya. jurnal Mo-lodoy uchyoni. - 2016. - № 30 (134).
7. Shermuxamedova N.A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Darslik. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2014. – 512 b.
8. Rahmatullaev Sh. Ilmiy ish olib borish asoslari (konspektiv kurs). -Toshkent:ToshDU nashriyoti, 1988.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada uzluksiz ta'limning turli bo'g'inlarida o'quv-tarbiyaviy faoliyatning maqsad va vazifalari, mazmunining mohiyati, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllariga bog'liqligi. Bo'lajak muhandislarning innovasion yondashuv asosida tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish muammolari murakkab va ko'p tarmoqli istiqbolli tadqiqotlarni tahlil etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются цель и задачи образовательной деятельности на разных этапах непрерывного образования, сущность ее содержания, методы, средства и организационные формы. Проблемы развития исследовательских навыков будущих инженеров на основе инновационного подхода анализируются в комплексных и междисциплинарных перспективных исследованиях.

SUMMARY

In this article, the purpose and tasks of educational activity at different stages of continuous education, the essence of its content, methods, tools and organizational forms. Problems of development of research skills of future engineers based on an innovative approach are analyzed in complex and multidisciplinary prospective studies.

БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШДА МАКТАБ, ОИЛА, МАҲАЛЛА ВА ҲОКИМЛИКЛАР ҲАМКОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСЛАРИ

Химматалиев Д.О.

педагогика фанлари доктори, профессор,

Толибаева Э. А.

Таълим муассасалари бошқарув мутахассислиги I курс магистранти,

Чирчиқ давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: мактаб, тадбир, ҳамкорлик, конференция, учрашув, маъруза, тренинг, маъруза, маслаҳат.

Ключевые слова: школа, мероприятие, сотрудничество, конференция, встреча, лекция, тренинг, лекция, консультация.

Key words: school, event, cooperation, conference, meeting, lecture, training, lecture, consultation.

Ижтимоий ҳаётдаги ҳар қандай ўзгаришлар таълим тизимидаги ўзгаришларга олиб келади. Давлат-жамоат бошқаруви тизимини татбиқ этиш механизмларидан бири таълим муассасалари ва ота-оналар ҳамкорлиги учун шарт-шароит яратишдир.

Баркамол авлодни тарбиялашда мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш таълим муаммоларини ҳал этишда етарли даражада хабардорликка олиб келади. Бундан ташқари, ота-оналар таълим хизматларининг асосий мижозлари сифатида уларнинг сифати устидан жамоатчилик назоратини тўлиқ амалга оширишлари ва доимо таълим муассасасидаги ишларнинг ҳолати ва таълимни ривожлантириш истиқболлари ҳақида етарли маълумотга эга бўлишларига сабаб бўлади.

Мамлакатимиз олимлари М.Бекмуродов [1], А.Умаров [6], Т.Матибаев [3] ва бошқаларнинг тадқиқотларида ёшларнинг оилавий муҳитда ижтимоий-маънавий тарбияси муаммолари ўрганилган.

Баркамол авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялаш, ўз Ватани ва халқига содиқ фуқарони шакллантириш бўйича мактабларнинг оила, маҳалла ва

ҳокимликлар, жамоат ташкилотлари ва жамғармалар билан ўзаро ҳамкорлигини амалга ошириш мустақил дунёқарашга эга, аждодларимизнинг бебаҳо мероси ва замонавий тафаккурга таяниб яшайдиган баркамол шахс - комил инсонни тарбиялаш имконини беради, бу вазифаларни амалга оширишда кенг жамоатчилик билан ҳамкорлик ишларини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Баркамол авлодни тарбиялашда мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш болаларнинг маънавий баркамол ва жисмоний соғлом бўлишларига ўз ҳиссасини қўшади. Бу ҳамкорликнинг вазифалари:

- оилада соғлом ижтимоий муҳитни яратиш, миллий рух ва турмуш тарзини ҳисобга олган ҳолда фарзандларда ота-она, Ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш;
- болаларнинг қизиқиши, иқтидори ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш;
- уларни мустақил фикрлашга ўргатиш, миллий мафкурага садоқат руҳида тарбиялаш;
- болаларнинг бўш вақтларини тўғри ташкил этиш ва уларнинг қўшимча таълим олишларига шарт-шароит яратиш ва бошқаларни ўз ичига олади.

Баркамол авлодни тарбиялашда мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш ота-оналарнинг бошқарувида мактаб меъёрий ҳужжатлари, таълим дастурларини амалга оширилиши ва таълим муассасасининг ривожланиш дастурини ишлаб чиқиш имконини беради. Қўпгина ота-оналар таълим ва тарбия, асосий умумий таълимнинг давлат таълим стандартини жорий этишни қўллаб-қувватлаш, касбга йўналтириш, ихтисослаштирилган таълим, ҳуқуқбузарликлар ва ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш, болалар ва ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалаларида ўз таклифларини киритишлари керак.

Таълим соҳасидаги мавжуд вазият оилани ижтимоий-педагогик қўллаб-қувватлашнинг янги, янада самарали тизимини яратишни, оила институти ва таълим муассасалари ўртасида янги муносабатларни қуришни тақозо этмоқда. Бундай жараённи ташкил этиш жамиятда рўй бераётган ўзгаришларнинг моҳиятини чуқур англашни, позицияларни мувофиқлаштиришни, ўқитувчилар ва ота-оналар жамоаси томонидан қабул қилинган концепцияни ишлаб чиқишни талаб қилади. Бунинг учун ота-оналарнинг педагогик маданиятини оширишга ундайдиган тегишли шарт-шароитлар тизими керак:

- ривожланаётган бола шахсининг талаблари ва эҳтиёжлари;

- унинг шахсий ривожланиши ва касбий ўзини ўзи белгилаш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари;
- ота-оналарнинг олдинги тажрибасига ва уларнинг педагогик таълим жараёнига таяниш зарур.

Мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг шарт:

- болалар ривожланишининг турли босқичларида таълим позициялари, кадриятлари, мақсадлари, вазифалари, меъёрларини мувофиқлаштириш;
- болаларни тарбиялашда уларнинг ёши эҳтиёжлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ягона ёндашув ва талабларни ишлаб чиқиш;
- ривожланишнинг ҳар бир ёш босқичида асосий ривожланиш вазифалари, жинси, саломатлиги, темпераменти ва бошқаларни эътиборга олишдан иборат.

Мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш болани шахс сифатида тарбиялаш ва ривожлантириш шакллари ва усуллари ишлаб чиқиш ва амалга оширишда самарали бўлади. Мактаб ўқитувчилари ва ота-оналар ўртасидаги иш тизимининг етакчи ғояси ҳар бир боланинг оиласи билан ҳамкорликни ўрнатиш, ўзаро ёрдам ва манфаатлар ҳамжамиятини яратишдир. Оила ва мактаб ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёни ота-оналарни таълим жараёнига, бўш вақтни ўтказишга, болалар ва педагогик жамоа билан ўзаро муносабатларга жалб қилишга қаратилган бўлиши керак. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчининг оиласи алоҳида эканлигини унутмаслиги керак, шунинг учун умумий таълим ташкилоти томонидан ҳамкорликнинг индивидуал шаклларида фойдаланиш яхши муносабатларни ўрнатиш ва ота-оналар билан алоқа ўрнатишда муҳим ва самаралироқ бўлади [4]. Таълим муассасаси ва оила ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг индивидуал шаклларига қуйидагилар киради:

- ўқувчиларнинг ота-оналари билан телефон орқали суҳбатлар;
- индивидуал учрашувлар; суҳбатлар;
- пайдо бўлган масалалар бўйича маслаҳатлашувлар;
- боланинг оиласига ташриф буюриш;
- ота-оналар билан ёзишмалар ва бошқалар.

Ҳозирги вақтда ўқитувчиларнинг ҳамкорликнинг индивидуал шаклларида фойдаланишга бўлган эҳтиёжи сезиларли даражада ошди ва нафақат умумий таълим ташкилоти, балки ота-оналар томонидан ҳам намоён бўлди [2]. Ўқитувчининг оила билан индивидуал ишлаши жуда самарали. Бу ота-оналарнинг мактаб ўқувчиларига қўядиган талабларни

ички қабул қилишларига ва мактаб ва синф ҳаётида фаол иштирок этишга олиб келади. Ўқитувчининг оила билан индивидуал ишлаши туфайли болалар ва уларнинг ота-оналари ўқишга кизиқиш билдира бошлайдилар, бунинг натижасида уларнинг ютуқлари ошади, ўзини ўзи қадрлаши юқори бўлади ва уй вазифаларини тайёрлаш янада муваффақиятли бўлади. Ҳамкорликнинг жамоавий ва гуруҳ шакллари умумий таълим ташкилотининг барча ёки алоҳида ота-оналар гуруҳлари билан биргаликдаги ишини ўз ичига олади. Улар маълум синфдаги муаммоларни аниқлаш, уларни ҳал қилиш йўлларини топиш ва барча ота-оналарни мактаб ишларига жалб қилиш учун мўлжалланган. Ҳамкорликнинг бундай шаклларида фойдаланиш ҳар бир ота-онага мактаб ва синф ҳаётида фаол иштирок этиш имконини беради.

Мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлашнинг асосий шакллари қуйидагилардан иборат:

- мактаб миқёсида ва синфда ота-оналар йиғилишлари;
- мактаб тадбирлари, концертлар ўтказиш;
- очиқ эшиклар куни (ота-оналар куни);
- ота-оналар қўмитасини яратиш ва яқин ҳамкорлик қилиш;
- тематик конференциялар;
- ота-оналарнинг ижодий гуруҳлари билан ишлаш;
- савол-жавоблар куни;
- гуруҳ маслаҳатлари;
- ота-оналарнинг мактаб маъмурияси ва педагогик жамоа билан учрашувлари;
- ота-оналар учун маърузалар;
- маҳорат дарслари, тренинглар;
- ўқув фильмларини кўриш ва кейинги муҳокама;
- ота-оналар мактаблари ва бошқалар [5].

Мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлашнинг анъанавий ва ноанъанавий шакллари ҳам мавжуд. Анъанавий шакллар - бу барча таълим муассасалари учун умумий бўлган, йиллар давомида синовдан ўтган шаклдир. Буларга мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимлик ўртасида йиғилишлар ўтказиш, маърузалар ташкил этиш, педагогик суҳбатлар, тадбирларни биргаликда ташкил этиш, индивидуал ва гуруҳ маслаҳатлари ва бошқалар киради. Ҳамкорликнинг ноанъанавий шаклларида мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар билан ҳамкорликда ишлашнинг замонавий шакллари киради. Буларга мунозаралар, семинарлар, давра суҳбатлари ва бошқалар киради.

Шундай қилиб, мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш ўқувчиларнинг уйғун ривожланишига қаратилган ўзаро фаол таълим тизимини яратишдир. Баркамол авлодни тарбиялашда мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш самарали ишлаш усулини онгли равишда танлаш имконини беради. Ўқитувчининг малакаси ва педагогик маҳорати, бир томондан, муайян шароитларнинг объектив таъсирини ҳисобга олиш қобилиятида, бошқа томондан, баркамол авлодни тарбиялашда мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлаш, жамоада ҳамкорликдаги ўзаро муносабатларни ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш қобилиятида намоён бўлади.

Адабиётлар:

1. Бекмуродов М. Ўзбек менталитети. Тошкент: Info Capital Group, 2011.
2. Волокитина Ю.Н. Инновационные формы взаимодействия учителей начальных классов и родителей / Ю. Н. Волокитина // Концепт : науч.-метод. электрон. журн. – 2017. – Т. 34. – С. 37–41.
3. Матибаев Т.Б. Ўзбекистонда давлат ва жамият ҳаётининг демократлашуви жараёнида ижтимоий ҳамкорлик тизимини ривожлантириш омиллари. Соц. фан. док. (DSc) автореф. – Тошкент: 2017.
4. Москвина Н.И. Взаимодействие семьи и школы / Н. И Москвина // Кл. руководитель. – 2005. – № 5. – С. 102–107.
5. Подласый И.П. Педагогика начальных классов / И. П. Подласый. – М. : Владос, 2008. – 210 с.
6. Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва қомил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. – Соц. фан. докт. дисс. – Тошкент: ТошДМИ, 2005.

РЕЗЮМЕ

Таълим соҳасидаги мавжуд вазият оилани ижтимоий-педагогик қўллаб-қувватлашнинг янги, янада самарали тизимини яратишни, оила институти ва таълим муассасалари ўртасида янги муносабатларни қуришни тақозо этмоқда. Мақолада мактаб, оила, маҳалла ва ҳокимликлар ҳамкорлигини таъминлашнинг асосий шакллари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Современная ситуация в сфере образования требует создания новой, более эффективной системы социально-педагогической поддержки семьи, установления новых отношений между институтом семьи и образовательными учреждениями. В статье описаны основные формы обеспечения сотрудничества школы, семьи, района и администрации.

SUMMARY

The current situation in the field of education requires the creation of a new, more effective system of social and pedagogical support for the family, the establishment of new relations between the institution of the family and educational institutions. The article describes the main forms of ensuring cooperation between school, family, district and administration.

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШГАН ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА МАКТАБ ДАРСЛАРИНИНГ КЛАСТЕРЛИ ИНТИЗОМИЙ ОМИЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШИДАГИ ФУНКЦИОНАЛ ВАЗИФАЛАР

Суяров А.М.

*Чирчиқ давлат педагогика университети “Мактаб менежменти”
кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: модернизациялашган таълим, дарс, интизомий омилар, функционал вазифалаар, таълим самарадорлиги.

Ключевые слова: модернизированное образование, урок, дисциплинарные факторы, функциональные задачи, эффективность обучения.

Key words: modernized education, lesson, disciplinary factors, functional tasks, teaching effectiveness.

Тадқиқотларимиздан маълумки, таълим жараёнини кластер методи асосида ташкил этиш ва унинг сифат даражасини кўтаришда таълим муассасаси раҳбарларининг бошқарув фаолиятлари замонавий талабларга жавоб бермайди. Бунда қуйидаги нуқсон ва камчиликларга йўл қўйиб келинмоқда:

- фидойилик, ижодкорлик, билимдонлик, илмийлик, ташаббускорлик, фаолиятни мақсадли режалаштириш қобилиятининг етишмаслиги;
- ташкилотчилик қобилияти, инновацион бошқариш компетентлик маҳорати ва тегишли ташкилотлар ҳамда бошқа таълим ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорликда фаолият юритишининг қоникарсизлиги;
- ижодий изланувчанлик ва ижтимоий фаоллик, ғоявий-сиёсий компетентликнинг етишмаслиги;
- Мактаб таълими ва олий таълим, педагогик илмий тадқиқот муассасалари ўртасидаги ижодий ҳамкорликнинг етишмаслиги, ўқитишнинг интерфаол ва самарали усуллари амалиётга қўллаш ишлари етарли даражада ташкил этилмаётганлиги;

- раҳбарларнинг кластер технологиялари асосида ҳамкорлик ишларини амалга оширишда вазифа ва мақсадларни аниқлаш, ахборот тўплаш, таҳлилий диагностика ва мониторинг қилиш, режалаштириш, назоратни амалга ошириш малакасига эга эмаслиги;
- таълим сифати ва самарадорлигини замонавий интерфаол усуллар, янги педагогик технологиялар ва методлардан фойдаланган ҳолда кўтаришга мойиллиги ва малакаси етарли эмаслиги;
- изланувчан, илғор ўқитувчилар тажрибаларини ўрганиб, мактабда доимий ҳаракатдаги ўқув-семинар ва семинар-тренингларни етарли даражада ўтказиб бора олмаслиги;
- таълим ташкилоти маъмурияти ҳамкорликда олиб бориладиган ишлар доирасидаги ўқув-тарбиянинг барча соҳаларини танқидий таҳлил этиб, чора-тадбирларни ўз вақтида белгиласлик ва уни назоратга олмаслик, вақтнинг қадрига етмаслик;
- педагог ходимларнинг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олиб, улар билан ишчан мулоқот ўрната олмаслик маҳоратининг етишмаслиги;
- ўқувчилар ота-оналари билан яқин узлуксиз ва узвий алоқани ўрната олмаслик, мактаб, оила ва маҳалла концепцияси талабларини бажарилмаслиги, таълим-тарбия самарадорлигини кўтариш мақсадида кенг жамоатчиликни жалб эта билмаслик;
- ота-оналар меҳнат қиладиган давлат, нодавлат ташкилотлари (ишлаб чиқариш корхона, ташкилот, муассаса) лар маъмуриятлари орқали фарзанд тарбиясига бефарқ ва масъулиятсиз бўлган ота-оналарга таъсир ўтказиш каби бир қатор муаммоларга эътибор қаратилмаётганлиги оқибатидир.

Демак, ўқувчиларда дарсга ижобий муносабатни шакллантириш жараёнлари самарадорлиги нафақат ўрганилаётган объектнинг мазмун-моҳияти ва аҳамияти даражасига ёки педагогик жараён субъектлари фаоллигига, балки

мазкур жараённи ташкил этишга масъул ҳисобланган таълим муассасалари раҳбарлари ва мутахассисларнинг ўз функционал вазифалари мазмун-моҳиятини тўғри тушуниб етиши ва уни амалга ошириш йўналишидаги компетентлилиги даражасига ҳам тўғридан-тўғри боғлиқ бўлади. Шундай экан, қуйидаги функционал вазифаларнинг бажарилиши мазкур жараёнлар самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Ахборот-таҳлил функцияси ўқувчиларда дарсга ижобий муносабатни шакллантириш жараёнларида муҳим аҳамиятга эга. Бир сўз билан айтган-

да ахборотлар олиш, таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш жараёнларини камраб олувчи жараёнлар самарадорлиги кўп жиҳатдан ахборотларнинг асосланганлик даражаси ва амалий аҳамиятига боғлиқ ҳисобланади [3].

Бошқарувда **мақсадли-мотивлаштириш** функцияси ҳам муҳим ўрин тутadi. Мотивлаштириш педагогик жараён субъектларини ўз устида мунтазам ишлаши, ўтмишни ўрганиш, таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш асосида хулосалар шакллантириш, яъни ўз билим, кўникма ва малакаларини мустақил ошириб боришга ундаш, субъектлар фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг фаоллигини ошириш ва уларда ўқув фаолияти учун қизиқишлар уйғотишга йўналтирилган тадбирларни етарли даражада ташкил этиш учун зарур. Бунда мотивларнинг хусусиятларини ҳисобга олиш зарур бўлиб, тарихий ҳақиқат, тарихий воқеа ва ҳодисанинг аниқлиги, асосланганлик даражаси ҳамда субъектларнинг ҳаётий фаолиятидаги амалий аҳамияти даражаси асосий мотивлар сифатида хизмат қилишини инобатга олиш муҳим [3].

Ташкилий-ижрочилик функциясидан фойдаланиш ўқувчиларда дарсга ижобий муносабатни шакллантириш жараёнлари ташкилотчиларини тўғри танлаш ва улар томонидан бажариладиган вазифаларни оқилона тақсимлаш ҳам ўзига хос аҳамият касб этиб, уларнинг қизиқиши, мойиллиги, дунёқараши, тарихга ва ўтмишдаги воқеа ҳамда ҳодисаларнинг оқибатларига бўлган муносабатларининг табиийлиги ва объективлиги субъектларнинг ўқув фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатувчи энг асосий омиллар ҳисобланади [3].

Вазиятли ёндашув асосида педагогик жараён ҳолатини ўрганиш муҳим бўлиб, субъектлар фаоллигини таъминлашда уларнинг фаолиятини кузатиш, назорат қилиш, таҳлил қилиш ва ташхис қўйиш самарадорликка эришишнинг энг асосий омили ҳисобланади [4].

Назорат-ташхис нафақат мураккаб ўқувчиларда дарсга ижобий муносабатни шакллантириш асосида уларнинг ўқув фаолиятини такомиллаштириш ва фаоллигини таъминлашда, балки вазиятли ёндашувлар асосида белгиланган объектив ташхис натижаларига кўра педагогик ходимлар касбий компетентлилигини ривожлантириш, шунингдек, ташкилотчилар ва раҳбарларнинг мазкур йўналишларда йўл қўяётган ўз хатоларини аниқлаш ва уларни ўз вақтида тузатишда ҳам ўзига хос аҳамият касб этади.

Рефлексив фаолият кўрсатишга мойиллиги ва қизиқишларини ривожлантирилишида таълим муассасаси раҳбарларининг тартибга солиш-мувофиқлаштириш йўналишидаги функционал вазифалари амалга оширилади [4].

Демак, бошқарув функцияларининг мақсади, вазифаси ва мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, инновацион структурага эга бўлган ва мураккаб педагогик тизим ҳисобланган ўқувчиларда дарсга ижобий муносабатни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини ташкил этиш, бошқариш, сифат ва самарадорлигини ошириш технологияларини ўз ичига олган функционал вазифалар ана шулардан иборат бўлиб, мақсадни амалга оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. ПФ-5712-сон. 2019 йил 29 апрел. www.lex.uz.
2. Mukhamedov, G. I., Khodjamkulov, U. N., Shofkorov, A. M., & Makhmudov, K. S. (2020). Pedagogical yeducation cluster: content and form. ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), 252.
3. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти. –Тошкент, “Ворис нашриёт”. 2006.
4. Мунавваров А.Қ. «Оила педагогикаси» Т.Ўқитувчи. 1998.
5. Мусурмонов Р., Мусурмонова М. Ўқувчиларнинг дарсга бўлган муносабатларини кластер асосида ўрганиш. Ўқув-методик қўлланма. Т: “ZEBO PRINT” МСНЖ, 145 б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада модернизациялашган таълим шароитида мактаб дарсларининг кластерли интизомий омиллари тақомиллаштириш йўналишидаги функционал вазифаларга амал қилиш таълим самарадорлигига эришиш омили эканлиги тўғрисида фикр юритилиб, тавсиялар берилган.

РЕЗЮМЕ

В модернизированных условиях образования рассматривается реализация функциональных задач в направлении совершенствования кластера дисциплинарных факторов школьных уроков как фактор достижения образовательной эффективности и даются рекомендации.

SUMMARY

In modernized educational conditions, the implementation of functional tasks in the direction of improving the cluster of disciplinary factors of school lessons is considered as a factor in achieving educational effectiveness and recommendations are given.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-КАСБИЙ МАСЪУЛИЯТ ҲИССИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Нуриллаев Ф.Т.

Тошкент давлат педагогика университети тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: таълим, тарбия, маърифат, касбий масъулият, баркамол, маънавият, истъедод, билим, кўникма, ташаббускорлик, креативлик.

Ключевые слова: образование, обучение, просвещение, профессиональная ответственность, компетентность, духовность, талант, знания, умения, инициатива, творчество.

Key words: education, training, enlightenment, professional responsibility, competence, spirituality, talent, knowledge, skills, initiative, creativity.

Ўзбекистон Республикасида таълим-тизимида амалга оширилаётган ислохотлар негизида мамлакатимизнинг эртаси бўлган – ёшларнинг ижтимоий-касбий масъулятини ривожлантириш долзаб масала сифатида илгари сурилмоқда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жамиятда ҳаётида ёш-авлод ва уларнинг халқ олдида масъулятига эътибор берар экан: “ёшларимиз, жамиятимиз ва мамлакатимизнинг келажаги учун стратегик аҳамиятга эга” эканлиги мамлакатимиз таълим ва фан соҳасида амалга оширилаётган ислохотларда ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда. Шунинг учун, ёш-авлоднинг жамиятда ўз интеллектуал салоҳияти ва ўз истъедод ва иқтидорини намоён этиши учун барча имкониятлар яратиб берилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида илим фаннинг ривожланиши таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар асосий марказида бўлажак кадрларнинг ижтимоий-касбий масъулятини ривожлантиришга эътибор қаратиш муҳим ўрин эгалламоқда. Хусусан, талабалар ижтимоий-касбий масъулят ҳисси ривожланишида талабанинг мантикий тафаккури ривожланиши муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда замонавий таълим-тизимида олиб бораётган таълимий жараёнлар жамият ижтимоий ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-демографик ривожланиш компонентлар

аҳамияти ортиб бориши, инсон шахсининг маънавий-ахлоқий таркибий қисми сифатида, жамият тарққиётида ҳаётининг барча жабҳаларида ижтимоий масъулиятни ривожлантириш роли ортиб бориши муҳим аҳамият касб этади. Бу муҳим фазилатларни шакллантириш ва ривожлантириш шахсда таълим олиш босқичида, айниқса, олий таълим муассаси таълим жараёнида амалга оширилади. Шу сабабли, замонавий олий таълим муассасаси, нафақат талабаларга билим берадиган, балки масъулиятли шахсни шакллантирадиган муҳитга айланиши керак.

Хусусан, жамиятда рўй бераётган барча ижтимоий ўзгаришлар талабанинг турмуш шароитига таъсир етиб, олий таълим муассасаси ижтимоий муҳитига, маънавий-ахлоқий манзарасини ривожланишига, талаба шахси такомиллашувига, алоҳида эътибор бериш, жамиятда инсон ҳаётининг энг муҳим мезони ижтимоий муносабатларда идеал ва реал ҳаёт меъёрларини белгиловчи маънавий тараққиётни ривожлантириш муҳим ҳисобланади. Ҳозирги замон олий таълим тизимида талабаларнинг ўзлаштириши керак бўлган асосий компетенцияларни, балки ижтимоий-касбий масъулият ҳиссини ривожлантириш ҳам халқаро стандартларга мувофиқ касбий талаблардан бири ҳисобланади. Масалан, таълим муассасалари фаолиятида талабаларнинг ички дунёсига йўналтириган, маънавий-ахлоқий маданиятини шакллантириш орқали улурнинг касбий масъулиятини ривожланиши алоҳида ўрин эгаллайди[86]. Демак, талабаларнинг касбий-педагогик ривожланиш фаолиятида умумиймаданий жараёнлар зарурлиги, шу билан бир қаторда умуминсонийлик, маънавият, ахлоқ, жамият ҳаётни ривожланишида ўз ўзини англаши ижтимоий тафаккури ривожланиш-шароитларини белгилайди, бу эса ўз навбатида ёш авлоднинг маънавий ва ахлоқий маданиятини шакллантиришга ёрдам беради.

Маданий борлиқ сифатида инсон яхлитлиги ғояси ижтимоий-касбий масъулият ҳиссининг асосий тушунчаларидан бири ҳисобланади. Юксак маданият даражасидаги, чуқур билим, кўникма ва малакага эга мутахассисгина жамият ва мамлакатни барқарор ривожлантириш муаммоларини ҳал етишга қодир. Шу билан бирга, бўлажак мутахассислар сифатида талабалар ўртасида ижтимоий – касбий масъулият ҳиссини ривожлантириш Х.Тожибоева, Б.Ш.Шермухаммадов, Н.Н.Джамилова, И.А.Зимная асарларида таъкидланган таълим гуманитар фалсафа қоидаларига асосланган. Педагогика фанида ижтимоий-касбий масъулият ҳиссининг муаммоси С.Н.Василев, Т.Н.Сидоровалар ва бир қатор тадқиқотчиларнинг ўз тадқиқотларида тўхталиб ўтган.

З.Б.Жалилов шахс тарбиясида масъулят хиссини ривожлантиришда шарқ мутаффакирларининг меросини таълим жараёнига тадбиқ этишда: ижодкор, ташаббускор ёшлар юртимизни дунёдаги энг қудратли, истеъдодли, нуфузли давлатлар қаторига олиб чиқиш учун улар ҳар томонлама ривожланган ва маънавиятли бўлишлари керак. Бунинг учун талабалар қуйидаги тарбиявий қадриятларни билишлари ҳамда уларга амал қилишлари лозим.

Х.Тожибоеванинг илмий фаразларида ўқувчи фаолияти, тарбиясида педагогик тизим – маълум педагогик концепция, назария ва ёндашувларни муаллифлар томонидан педагогик амалиётга жорий этишдаги изчиллик бўлиб, у ўқувчи шахсининг шаклланишига таъсир кўрсатадиган педагогик прицип, восита, усул ва методлар йиғиндиси орқали камол топтириш муҳим деб ифодалаб ўтган.

Н.Н.Джамилова ўз тадқиқотида ижтимоий масъулятли талаба-шахсида ижтимоий ташаббускорликка эътибор берар экан: “ташаббускорлик, ўқув ва касбий фаолиятда муваффақиятга эришиш учун, янги ғоя ва таклифларни илгари суриш ҳамда амалий фаолиятда намоён этишга қодирлик” деб такидлагани ҳам бежиз эмас. Хусусан, талабанинг ижтимоий-касбий масъулятини ривожлантириш унинг ташаббускорлиги, қатъиятлилиги, масъулятлилиги каби шахсий сифатлар шаклланишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Б.Ш.Шермухаммадовнинг илмий изланишлари доирасида талаба ёшларнинг ижтимоий-касбий масъулятлилиги жиҳатларига тўхталиб шундай ифодалайди: “ёшлардаги ижтимоий масъулятлилиги, фаоллик, касбий қобиятлари, ақлий-салоҳияти илмий-амалий жиҳатдан ўсиш имкониятларини олдиндан аниқлаш, ижодий фикрлаш” алоҳида ўрин эгаллайди деб такидлаганлари ҳам талабалар ҳамжамиятида касбий-масъулят хиссининг жуда юқори эканлиги масаласи муҳим ўрин тутди.

Жумладан, ўқув-тарбиявий таълимий фаолиятида шахсга йўналтирилган фаолиятнинг бир неча устувор турини ажратишда ҳам таълим технологияларини лойиҳалаштириш омили муҳим ўрин эгаллайди. Ўқув фаолиятида устувор (тузилма ҳосил қилувчи) тарбия мақсадларига реал мос келадиган, устувор жамоавий эҳтиёжни ифодалаган ва ўқувчиларнинг кўпчилиги учун аҳамиятли саналмиш фаолият тури деб ҳисоблаш мумкин; педагогик жамоа фаолиятида лойиҳалаштириш методидан фойдаланиш, ҳамкорликдаги фаолиятнинг бошқа турлари билан система ҳосил қилувчи алоқаларни шакллантиради.

Ўрганилган адабиётларнинг таҳлили асосида ижтимоий-касбий масъулият ҳиссини ривожлантиришга қуйидаги педагогик жиҳатлар ўзаро боғлиқ: таълимий ва касбий фаолиятда ижтимоий – касбий масъулиятли хулқ-атвор мотивлари талабанинг ахлоқий-тарбиявий интилишлари; маълум нормалар ва жамиятдаги инсон хулқ-атвори қоидалари ҳақида, уни тартибга солиш йўллари, билимлар тизими бўлган когнитив; шахсий, талабчаликнинг касбий фаолият ва мулоқотдаги субектив позициясига, ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини такомиллаштириш, ақлий фаолликка, талабанинг ўз ҳаракатлари ва натижаларидан жамоада қабул қилинган ижтимоий меъёрларга мувофиқ хабардор бўлиш қобилияти ҳамда тайёрлиги назарда тутмлади.

Талаба-шахсининг ижтимоий – касбий масъулиятга асосланган ҳаракат субъекти сифатида, бир қатор тадқиқотчилар масъулият мазмунидаги ғоявий-ахлоқий компонентни, шахс томонидан шахсий ва давлат манфаатлари ўртасидаги муносабатлар доирасиди тушунишни акс эттиради. Чунки ҳиссий-иродавий сифатлар инсоннинг атрофдаги воқеликка фактлари ва ҳодисаларга, ўз танлови ҳиссий муносабатидан хабардорлигини намойиш этиш орқали самарали-қийинчиликларни енгишга қаратилади; когнитив-ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларни турли фаолиятларда, таркибий қисмларда ўзлаштиришни ўз ичига олган.

Демак, талабаларда ижтимоий – касбий масъулият ҳисси ривожланиши жамиятнинг муайян нормалари, қадриятлари ва анъаналари; жамиятнинг ахлоқий талабларига мувофиқ ижтимоий – касбий масъулият ҳиссига асосланган ахлоқий-хулқий нормативлар; талабалар жамиятда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнлардан хабардорликлари; дунё ҳақидаги билимлар тизимининг ўзгариш муҳимдир. Шахс-бу қоинот каби беқиёс ва чексиз, ўрганилмаган микрокосмос ҳисобланади. Инсон - бу жавоби йўқ топишмоқ, чунки унинг аҳамияти унинг маънавий ривожланиш даражасига бевосита боғлиқ. Талаба эса, ўз ўрнида ривожланаётган шахс сифатида педагогик ёрдамнинг махсус йўналтирилган тизимига, унга ёрдам бериш, ҳиссий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида ўқитувчининг ўз ҳаётида амалий иштирок этишига муҳтож. Олимлар томонидаг бтилдтирган фикр ва мулоҳазаларга кўра, олий таълим муассасаси талабаларида ижтимоий – касбий масъулият ҳисси ривожлантириш, масъулиятли талаба, ўзи таҳсил олаётган муассасада, ижтимоий институтлар фаолиятида ҳам фаол қотнашиб амалга оширилаётган изчил педагогик-психологик хатти-ҳаракотлар мажмуи сифатида қаралиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulugʻ xalqning ishi ham ulugʻ, hayoti yorugʻ va kelajagi farovon boʻladi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2019. – 39 b.
2. Тожибоева Ҳ.М. Ўқувчи-ёшлар ижтимоий фаоллигини оширишнинг педагогик тизими. Дисс. Автореф. 2018 й. 14-б.
3. Шермухаммадов Б.Ш. Ёшлар орасида миллий ғоя тарғиботи самарадорлигини ошириш. Дис. ... пед. фан. док. – Т., 2016. – 37 – 53 б.
4. Джамилова Н. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларида ташаббускорликни ривожлантиришнинг педагогик механизмлари.: Автореф. дис.пед.DSc. – Т., 2019 й. – 13-14.
5. Васильев, С.Н. Формирование социальной ответственности у курсантов военного вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук [Текст] / С.Н. Васильев. – Кострома, 2006. – 22 с.
6. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования. / И. А. Зимняя// Высшее образование сегодня.-2003.-№5.-С.34-42.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-касбий масъулиятини ривожлантириш орқали ижтимоий, оилавий ва шахсий, ижтимоий-касбий масъулият ҳисси фуқаролик тарбиявий ҳислатларини ривожлантириш, уларнинг интеллектуал салоҳиятли баркамол ёш-авлодни тарбиялаш масалалари, ўқувчи-ёшларни ахлоқий таърибия, илм, интизом, маънавий етук, бўлиб вояга етишининг педагогик таъсир воситалари орқали ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье через развитие социальной и профессиональной ответственности будущих учителей, развитие социального, семейно-личностного, социально-профессионального чувства гражданских воспитательных качеств рассматриваются вопросы воспитания зрелого поколения, обладающего интеллектуальным потенциалом, нравственным воспитанием, знаниями, дисциплина, духовная зрелость учащихся просвещаются посредством педагогического воздействия взросления.

SUMMARY

In this article, through the development of social and professional responsibility of future teachers, the development of social, family-personal, socio-professional sense of civic educational qualities, the issues of educating a mature generation with intellectual potential, moral education, knowledge, discipline, spiritual maturity of students are enlightened through pedagogical influence growing up.

BO'LAJAK JISMONIY MADANIYAT OQITUVCHILARIDA VATANPARVARLIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING INTEGRATIV-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Miraxmedov F.T.

TDPU professor v.b

*TVChDPI Jismoniy tarbiya va sport kafedrası mudiri
dotsent, PhD A.Abdulaxatov taqrizi asosida*

Tayanch so'zlar: vatanparvarlik ongi, vatanparvarlik dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy, fuqarolik-vatanparvarlik, harbiy-vatanparvarlik, sport va vatanparvarlik, pedagogika.

Ключевые слова: патриотическое сознание, патриотическое мировоззрение, нравственно-нравственный, гражданско-патриотический, военно-патриотический, спортивно-патриотический, педагогика.

Key words: patriotic consciousness, Patriotic Outlook, moral, civil-Patriotic, military-Patriotic, sports-Patriotic, pedagogy.

Kirish. Talabalik—shaxsning kasbiy shakllanishi vama'naviy kompetentligining rivojlanishi nuqtai nazaridan muhim yosh davri. Mazkur yosh davri o'zining alohida ehtiyojlari, shaxsning sifat jihatdan o'zgarishi, psixik hayotning o'ziga xosliklarining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Biz o'z tadqiqotimizda mazkur yosh davrining quyidagi o'ziga xosliklariga e'tiborimizni qaratdik: yoshlar o'zlarining rejalarini tuzib, mustaqil hayot tarzini belgilab va biror-bir kasbni o'zlashtirishga harakat qila boshlaydi. Yoshlar nafaqat o'zini katta hayotga qadam qo'yayotganligini tasavvur qiladi, balki unda haqiqattan ishtirok etadi.

Yoshlar uchun bo'lg'usi kasbiy intilish (kelajakni xayol, tasavvur va istaklar orqali tasavvur qilish) va emotsional qoniqmaslikni yuzaga keltirib chiqaradigan mavjud holatga qo'shila olmaslik xos hisoblanadi.

Tadqiqot ob'ekti bilan bog'liqlikda pedagogning kasbiy faoliyati, bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning o'ziga xosliklariga ham tavsif berib o'tamiz hamda bo'lajak pedagoglarni tayyorlash tuzilmasida kognitiv kompetentlikning o'rni va rolini bayon etamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bir qator olimlar (V.V.Kraevskiy, Ye.A.Kryukova, V.V.Serikov tomonidan kasbiy ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvni qaror toptirish yo'llari va ularning mohiyati borasidagi tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ular o'z ishlarida kasbiy pedagogik ta'limning asosiy vazifasi, o'qituvchining mavjud ilmiy bilimlar bilan qurollantirishdangina iborat emas, balki uning shaxs sifatida o'z mavqeini belgilab olishi, o'zligini anglashi, ijtimoiy muhitga nisbatan munosabatini shakllantirishda yordam berishi lozim bo'lgan vosita sifatida qaraydilar. Ta'lim oluvchilarga bilim berishda o'z fikrini yoqlash, mavhumlik va avtoritar mavqeni egallashga urinish hissidan xalos bo'lishni ta'minlash lozim bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik tayyorgarligining yuqori darajada bo'lishiga erishish quyidagi holatlarda mavjudligini taqozo etadi: o'qituvchining kasbiy va shaxsiy shakllanish darajasi bu yo'lda tashkil etilgan jarayonning umumiy mohiyatini yorituvchi pedagogik tizim samaradorligiga chambarchas bog'liq; o'qituvchining kasbiy jihatdan shakllantirishni ta'minlovchi jarayonlarining tashkiliy boshqaruvi maqsadga muvofiq tarzda takomillashib boradi.

N.Muslimovning fikricha, kasbiy shakllanish – shaxs kamolotining muhim jihatlaridan biri bo'lib, shaxsning faqatgina mehnat va kasbiy faoliyatni tanlash bilan bog'liq ehtiyoj va qiziqishlarini ifodalaydi (umumiy rivojlanish barcha ehtiyojlar majmuasini, uning borliqqa, atrofda qilarga, o'ziga nisbatan munosabatlari tizimini ifoda etadi).

N.M.Egamberdieva talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nuqtai nazaridan “kasbiy yetuklik” tushunchasini qo'llashni taklif etadi va uning mohiyatini quyidagi tarzda talqin etadi: kasbiy yetuklik (professionallashuv) ta'limni shunday yo'naltirilganligiki, unga ko'ra talabalar tomonidan kasbiy faoliyatning qadriyatli mazmunining aniqlanishi hamda qabul qilinishi, talabaning o'zini mazkur faoliyatning sub'ekti sifatida anglashi, o'zining kasbiy rivojlanishi, shu bilan birga ish martabasidan kelib chiqib maqsadlarini rejalashtirishi va unga erishish usullariga egalik qilishi zarur bo'ladi.

A.S.Valeev, A.V.Grishinlarning fikricha, kasbiy ta'lim rivojida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning ko'p bosqichli (bakalavr, magistr) tizimiga o'tilishi bilan bog'liqlikda kasbiy ta'limning texnokratik paradigmasidan ijtimoiy va shaxsiy yo'naltirilgan modeliga o'tish yo'nalishlari aniqlashtirildi.

A.V.Reprinsev o'qituvchini kasbiy tarbiyalashning asosiy g'oyalari sifatida uning kasbiy-pedagogik madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining nafaqat madaniyat sub'ekti, balki ob'ekti, u nafaqat yangi avlod madaniyatini

shakllantiradi, balki uning o'zi ham mazkur jarayon mahsuli ekanligini alohida ta'kidlab o'tadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot ob'ekti sifatida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi bu ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik, texnologik hamda maxsus bilimlarning ochiq, o'zini-o'zi rivojlantiruvchi tizimi bo'lib, u davr talabi hamda tadqiqotlar natijalari asosida mazmunan o'zgarib, uzluksiz ravishda mazmunan boyib boradi.

O'zbekiston uzluksiz ta'limining 110000 – Pedagogika ta'lim sohasining Davlat ta'lim standartida bitiruvchilarning kasbiy faoliyatining asosiy turlari va ularga qo'yiladigan umumiy malaka talablari quyidagicha belgilab berilgan:

pedagogik faoliyatida:

ta'lim mazmunini belgilash tamoyillari va mezonlariga rioya etish, o'quv materiallarini tanlash va tizimlashtirishga doir zamonaviy yondashuvlarni hisobga olish, o'quv materiallarini modellashtirish;

yaxlit pedagogik jarayonning umumiy qonun, qonuniyat va tamoyillariga amal qilish, ta'lim-tarbiya jarayonida gnoseologik, tashkiliy, psixologik, didaktik, sotsiologik va kibernetik qonuniyatlarning uyg'unligiga erishish;

ta'lim-tarbiya jarayoni tarkibiy qismlari (maqsad, natija, mazmun, shakl, metod va vosita)ning o'zaro aloqadorligi va umumiyligini hisobga olish;

ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning asosiy va yordamchi shakllaridan unumli foydalanish; o'quvchilarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish va o'tkazish;

ta'lim tizimini axborotlashtirish jarayonida o'quvchilarning kreativ salohiyatini shakllantirish;

ta'lim-tarbiyaning xilma-xil metodlarini, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni oqilona tanlay olish, ijodiy yondashuv asosida metod va texnologiyalarni milliy mentalitetga mosligini ta'minlash qobiliyatlariga ega bo'lishlari kerak;

ilmiy-tadqiqot faoliyatida:

ilmiy-tadqiqot institutlari va ilmiy markazlarda ta'lim yo'nalishlaridagi fanlar va ularni o'qitish metodikasiga oid mavzularda tadqiqot olib borishda ishtirok etish;

Internet tarmog'ida eng yangi ilmiy yutuqlar haqidagi ma'lumotlarni maqsadga yo'nalgan holda qidirish va topish;

ta'lim yo'nalishlaridagi fanlarga oid ilmiy to'plamlar, mahalliy va chet el ilmiy-tadqiqot yutuqlarini o'rganish;

ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini tayyorlash, soha adabiyotlari ekspertizasini amalga oshirishda qatnashish;

ma'lumotlarni jamlash, qayta tayyorlash, mavzu bo'yicha ilmiy ma'lumotlarni tizimli tahlil qilishda ishtirok etish;

tadqiqot natijalari va ishlanmalarini tatbiq qilishda ishtirok etish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak;

ma'naviy-ma'rifiy faoliyatida:

ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rejalashtira olishi, uni tashkil etish metodikasini egallash, o'quvchilar ongiga milliy istiqlol g'oyasini singdirish;

o'quvchilarda mafkuraviy va axborot xurujlariga qarshi immunitetni yuzaga keltirish metod va texnologiyalarini bilishi;

globallashuv sharoitida kechayotgan jarayonlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va ta'siri hamda tushuntirish ishlarini olib borish;

mahallalarda ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha individual suhbat o'tkazish;

milliy urf-odat va marosimlarni o'tkazishda, umuminsoniy qadriyatlar, mehmuruvvat, bag'rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarini ochib berish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak;

tashkiliy-boshqaruv faoliyatida:

pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalangan holda ishlab chiqarish jarayonlarini monitoringi va sifatini baholash mexanizmlarini ishlab chiqish;

atrof-muhitni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligi talablariga mos kelishi borasida ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish;

jamoada ijtimoiy va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish va boshqarish;

fikrlar har xil bo'lgan sharoitda to'g'ri qaror qabul qilish;

bajarayotgan faoliyati bo'yicha ish rejasini tuzish, nazorat qilish va amalga oshirilgan ishning natijalarini baholash qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

Bakalavriat ta'lim yo'nalishidan qat'iy nazar bo'lajak pedagog kasbiy faoliyati oldiga qator vazifalar qo'yiladi:

- ekologik – kasbiy faoliyatga salbiy ta'sirlarni kamaytirish;
- o'quv – uzluksiz kasbiy ta'lim va mustaqil ta'lim (kasbiy muammolarning yechimini topish uchun foydalaniladigan axborotlarni izlash, tahlil etish va saqlash);
- ijtimoiylashuvga doir – ijtimoiy aloqalarni o'rnatish; ish natijalarini prognoz qilishda inson omilini hisobga olish.

Xulosa va takliflar. So'nggi yillarda ta'lim-tarbiya tizimidagi islohotlarda yoshlarning vatanparvarligini rivojlantirish, yuksak ma'naviy madaniyatini o'stirish uchun barcha ta'sirchan pedagogik mexanizmlardan foydalanishga urg'u berilmoqda. Intellektual rivojlangan yoshlar jamiyatning moddiy va ma'naviy

kapitalini tashkil qiladi. Shu sababli, jamiyatimiz yoshlarini har tomonlama kamol toptirish, ularni o'z millati va Vataniga sadoqatli qilib tarbiyalash zarurdir.

Adabiyotlar:

1. Atadjanova Sh. Oilada o'spirin-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2001. – 136 b.
2. Балагланов А.Р. Патриотическое воспитание младших школьников средствами изобразительного искусства: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Кострома, 2000. – 27 с.
3. Бейсембаева А.А. Патриотическое воспитание старшеклассников средствами казахского героического эпоса. Канд.пед.наук.....автореф. –Алматы: 2004. – 23 с.
4. Галиахметов И.Р. Патриотическое воспитания школьников и пути его совершенствования. – Казан, 2001. – С.61-62.
5. Горбова М.А. Воспитания патриотизма у старших классников игровыми формами турско-краеведческой деятельности: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – М., 1999. – 24 с.
6. Ильин И.И. Формирование патриотическое отношений у студентов: Автореф. дис. ... канд. пед.наук. – Тамбов, 2003. – 24 с.
7. Иброхимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996. – 139 б.
8. Каган М.С. Гражданское общество как культурная форма социальной системы // Социально-гуманитарные знания. – М., 2000. - №6. – С.49-50.
9. Калдыбекова А.С. Интернациональное воспитание учащихся в старших классов казахской школе в процессе изучения родной литературы (На материале казахских школ Республики Узбекистан): Дисс. ... канд.пед.наук. – Т., 1993. – 136 с.
10. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно-воспитательного процесса. – М., 1993. – 80 с.
11. Каримбеков С. Военно-патриотическое воспитание учащихся старших классов в процессе преподавания литературы (на материале русской литературы): Дисс.канд.пе.наук. – Т., 1991. – 137 с.
12. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей. – Оренбург: Изд-во «Южный Урал», 1996. – 188 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik va vatanparvarlik kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlaridan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"ni joriy etishda tarbiyalanganlikni baholash indikatorlari sifatida foydalanilgan. Natijada bo'lajak pedagoglarni talabalarda Vatanga sadoqat kompetensiyasini shakllantirishga tayyorgarligini tashxis etish imkoniyati oshgan. Mazkur takliflar bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash, ularda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga imkon yaratgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья была использована в качестве показателя оценки воспитанности при введении «концепции непрерывного духовного образования» из критериев и показателей развития гражданско-патриотической компетентности будущих педагогов. В результате возросла возможность диагностики готовности будущих педагогов к формированию у студентов компетентности лояльности к Родине. Эти предложения позволили подготовить будущих учителей к воспитательной деятельности, развить в них активную гражданскую позицию.

SUMMARY

This article was used as an indicator for assessing good manners when introducing the "concept of continuous spiritual education" from the criteria and indicators for the development of civil-patriotic competence of future teachers. As a result, the possibility of diagnosing the readiness of future teachers to form compensation and loyalty to the Motherland among students has increased.

These proposals made it possible to prepare future teachers for educational activities and develop an active civic position in them.

BO'LAJAK AKT SOHASI MUTAXASISLARIDA KASBIY-IJODIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Qodirov X.O.

TATU FF dotsenti (Phd)

Tayanch so'zlar: kasbiy insonparvarlik, xarakteri, "pedagogik kompetensiyalar", pedagogik texnologiyalar, kasbning ijtimoiy, kasbga qiziqish.

Ключевые слова: профессиональный гуманизм, характер, «педагогические компетенции», педагогические технологии, социальная профессия, интерес к профессии.

Key words: professional humanism, character, "pedagogical competencies", pedagogical tech-nologies, social profession, interest in the profession.

Mamlakatimizning yuridik asosiy hujjatlaridan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim" to'g'risidagi qonuni, "Asosiy umumiy ta'limning davlat ta'lim standartlari", shuningdek, Prezident farmonlari qonunchilik bazasini ta'lim tizimining amal qilishi uchun tayyorlaydi. Mazkur hujjatlarning mohiyati davlat ta'lim tizimining rivojlanish strategiyasini belgilashdan iboratdir. O'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sohasidagi davlat asosiy hujjatlaridan foydalanishning maqsadi qonunda belgilangan talablarga muvofiq ravishda oliy ta'lim muassasasidagi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida asosiy prinsiplar va qonun-qoidalar belgilangan bo'lib, ularning asosida O'zbekiston ta'limining rivojlanishi qonuniy mustahkamlangan g'oyalarini amalga oshirishning strategiya va taktikasi quriladi.

Mazkur qoidalar bir vaqtda jamiyatga, ta'lim tizimining o'ziga va shaxsga qaratilgan va ta'lim tizimi rivojlanishining "tashqi" ijtimoiy-pedagogik sharoitlarini hamda uning hayot faoliyatining "ichki" pedagogik sharoitlarini ta'minlaydi. Ularga quyidagilar taalluqli: ta'limning insonparvarlik xarakteri,

umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, shaxsning erkin rivojlanishi; ta'limning umumfoydalanilishi, ochiqligi, ta'lim iste'molchisini har tomonlama himoyalash.

Kasbiy kompetensiyalar muammosi bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari dunyo miqyosida juda ham ko'p o'tkazilgandir. "Kompetensiyalar" tushunchasini alohida mualliflar (V.A.Kruteskiy, Ye.G.Balbasova, S.L.Rubinshteyn va boshqalar) barcha faoliyat turlarini muvaffaqiyatli bajarishga imkon beruvchi, o'quv-tarbiya jarayoni bilan bog'liq shaxsning individual psixik xususiyatlari sifatida ta'riflaydilar.

V.N.Myasniyev, K.K.Platonovlarning ishlarida o'zgacha nuqtai nazar keltirilgan bo'lib, ularda kompetensiyalarni "shaxs sifatleri" belgisi orqali ta'riflaydilar, komponentli tarkibi ro'yxatiga ega bo'lgan dunyoqarashga oid, axloqiy va motivasion shaxs sifatlarini ham kiritadilar.

Bizning tadqiqot ishimizda birinchi va ikkinchi nuqtai nazarlar umumlashtirilgan bo'lib, bu bizga kasbiy-ijodiy kompetensiyalarni quyidagi tarzda aniqlash imkonini berdi: texnologik oliy ta'lim muassasasi talabasining kasbiy-ijodiy kompetensiyalari deganda kasbiy-ijodiy faoliyatning muayyan ko'rinishi talablariga ularning mosligi darajasini tavsiflovchi va uning samaradorligi darajasiga bog'liq bo'lgan, dolzarb nazariy ishlanmalarni hamda innovasion amaliy yechimlarni maqsadga muvofiq va izchil o'zlashtirishga imkon beradigan, pedagogik faoliyatning tanlangan sohasida o'zining noan'anaviy yo'nalishini izlashga undaydigan shaxs sifatleri va xususiyatlarining majmui tushuniladi.

Turli adabiyotlarda ko'pincha uchraydigan, amaliy pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan, maxsus kasbiy kompetensiyalar tushunchasi "pedagogik kompetensiyalar" atamasi bilan ifodalanib, ular ostida "bolalar bilan ishlashga layoqatlilik, bolalarga mehr-muhabbat, ular bilan muloqotdan zavqlanishda ifodalanuvchi shaxs sifatleri" tushunilib, biz tomonimizdan kiritilgan kasbiy-ijodiy kompetensiyalar tushunchasiga nisbatan ancha tordir, bu o'z isbotini topdi.

O'rganilayotgan tadqiqot bo'yicha ko'pgina ilmiy ishlarda biz tadqiqotchilarning turli xil kasbiy-pedagogik hamda ijodiy kompetensiyalarni tasniflashtirishga intilishlariga duch kelamiz. Individullik hamda ijodkorlikning psixologik asoslari yoritilgan.

Qobiliyat – 1. Biror ishga qobillik, yaroqlilik, biror ishni bajara, qila olish xususiyati, layoqati. 2. Iste'dod, talant.

Qobiliyat – mayl, qiziqish, moyillik, sodiqlik, tarafdorlik, layoqat, qobillik, qodirlik. 1. Bilim, ko'nikma, malakalardan farqli o'laroq, shaxsning muayyan

faoliyat yuzasdanlayoqati va uning ish uddalay olishidagi sub'yektiv shart-sharoitlarni ifodalovchi individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari. 2. Iste'dod, talan.

Kasbiy – kasb-hunarga oid.

Ijodiy – 1. Ijod yaratuvchisi bilan bog'liq bo'lgan. 2. Umuman muayyan sohada ish faoliyati bilan shug'ullanuvchi.

Kasbiy tushuncha muayyan kasbiy ob'yekt, hodisa yoki jarayonlar xususiyatlarining umumiy va muhim belgilarini yaxlit holda ifodalashini ta'kidlagan. Shuningdek, kasbiy tushunchalarni umumiy kasbiy, xususiy kasbiy, aniq kasbiy va mavhum kasbiyga ajratgan. Umumiy kasbiy tushunchalar bir xil nom bilan ataladigan turdosh kasbiy ob'yektlar, hodisalar va jarayonlar majmuini o'z ichiga oladi. Ular ba'zan «kasbiy terminlar» deb ham yuritiladi. Xususiy kasbiy tushunchalar faqat bitta kasbiy ob'yekt, hodisa yoki jarayonga tegishli bo'ladi va faqat uning o'ziga xos ekanligini ifodalaydi. Xususiy kasbiy tushunchalar boshqa joyda takrorlanmaydi va bunday tushunchalarning har biri undan ajratib bo'lmaydigan muayyan nomga ega bo'ladi. Aniq kasbiy tushunchalar aniq kasbiy ob'yektlar yoki hodisalarni aks ettiradi. Mavhum kasbiy tushunchalar esa fikrlash orqali kasbiy ob'yektlar yoki hodisalarning belgilari va xususiyatlarini ifodalaydi.

Kasbga qiziqish, undan manfaat topish insonning o'ziga, qolaversa otasonasi, jamiyatga kerakligini anglash muhim vazifalardan hisoblanadi. Bular esa yoshlar oldiga ko'plab vazifalarni qo'yadi:

o'zi uchun foydali bo'lgan kasbni to'g'ri tanlay olish;

bu kasbni yaxshi egallash va o'z kasbining ustasi bo'lib yetishish;

kasbiga doir ko'plab bilimlarni egallash;

kasbiga ijodiy yondasha olish;

mehnatsevar, o'z ishini tashkil qila oluvchi, kasbiga xos axloqni egallash;

o'zining shogirdlarini yaratishga intilish;

jamiyatga va ota-onasiga yaxshi nomlar bilan maqtovlab kelish;

kelajakda nafaqaga chiqishga ehtiyojlar paydo bo'lganda o'zining ishini davom ettiruvchi shogirdlarni yaratish va o'z maktabini qoldirish;

kasbini o'ziga xizmat qiluvchi va kela-jagini ta'minlovchi hunar sifatida shakllantirish.

Bu kabi vazifalar kasb-hunarni egallab borayotgan va yangi bir ko'rinishga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlashda eng muhim jarayonlar hisoblanadi.

Kasbiy-pedagogik bilimdonlik asosan to'rtta komponenti bilan tavsiflanadi:

shaxsga, insonga yo'nalganlik;

pedagogik voqeolikni izchil idrok etashi;

fan sohasiga yo'nalganlik;
pedagogik texnologiyalarni egallash.

Kasb tanlash (kasbga yaroqlilik) - kasbiy ishning butun tizimida yakunlovchi bosqichdir. Ayni shu bosqichda xodimning tanlagan kasbga uzil-kesil muvofiqligi yoki nomuvofiqligi aniqlanadi. Lekin kasb tanlash (kasbga yaroqlilik) metodlaridan kasbga yo'naltirishning faqat yakunlovchi bosqichida foydalanish mumkin, deb hisoblash noto'g'ri bo'lur edi. U yoki bu kasbning egallagani holda dastlabki tibbiy-fiziologik va psixologik ko'rikdan o'tmagan yigit yoxud qizga tanlagan kasbi zid bo'lishi ham mumkin. Shu boisdan, kasb tanlash boshlang'ich bosqichda ham, shuningdek yakunlovchi bosqichda ham o'tkazilishi lozim.

Kasbga yaroqlilik – mazkur kishining ushbu kasb bo'yicha mehnat vazifalarini bajarishi uchun yaroqli yoki yaroqsizligini qayot qilishdangina

iborat emas, albatta. Kasbga yaroqlilikni boshqa jihatdan ham:

- 1) odam o'zi tanlagan kasbga yaroqlimi yoki yo'qligi;
- 2) hayot yo'lini tanlagan chog'da u nimalarga amal qilishi lozimligi;
- 3) uni o'qitish masalasiga qanday qilib bir muncha oqilona yondashish, ya'ni unda kasbga yaroqlilikni qanday qilib g'oyat maqsadga muvofiq tarzda shakllantirish, tarbiyalash va rivojlantirish mumkinligi jihatidan ham ko'rib chiqish kerak.

Mutaxassis sifatida kamol topish uchun qator masalalarga e'tibor qaratish zarur:

kasbni ongli ravishda tanlash;

kasb egallash uchun aniq maqsad qo'yish;

kasb to'g'risidagi tassavvurlarning real hayotdan uzoq emasligi;

egallanadigan kasbning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda amaliy faoliyatda duch kelinadigan qiyinchiliklar haqida tassavvur qila bilish;

kasbiy motivlarni chet olimlar ta'sirida emas, shaxs ehtiyojidan kelib chiqqan holda shakllantirish;

kasbning ijtimoiy nufuzi va qadr-qimmatini yaxshi bilish;

mutaxassis sifatida kamol topish uzoq vaqtni talab etishini anglash

va b.q.

N.A.Muslimov, K.M.Abdullayeva, O.A.Kuysinov, N.S.Gaipova, N.N.Karimova, M.Kodirovlar tomonidan kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi o'rganilgan bo'lsa, A.I.Avazboyev esa o'quv predmetlari mazmunini integratsiyalash asosida mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish masalalari bilan shug'ulanilgan,

B. A. Akbarovning tadqiqotida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida kasbiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik tizimini tahlil qilingan.

A.J.Allambergenov tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida kasbiy-texnologik kompetentlikni rivojlantirish masalalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan.

Haqiqatda ham, bunday yondashuv – aniq va tushunarli modelni qurish – ularni shakllantirish bo'yicha rasional metodik usullarni topish imkonini beradi va bu ayniqsa, jamiyat ta'lim oluvchilarni nafaqat sinf-dars tizimi orqali xabardor qilishga, balki ta'lim oluvchilardagi tabiatan mavjud kompetensiyalar va iqtidorlarni shakllantirish hamda rivojlantirishga imkon beruvchi yangi maktabga, ya'ni ham o'rta, ham oliy maktabga ehtiyojni e'lon qilgan hozirgi davrimizda dolzarb hisoblanadi. Shuning uchun ham biz amaliyotchilar tomonidan to'plangan tajribadan foydalanib, kasbiy-ijodiy kompetensiyalar tuzilmasini hosil qiluvchi quyidagi bloklarni ajratish mumkin deb hisobladik:

Birinchi blok – tashkiliy kompetensiyalar. O'qituvchining ta'lim oluvchilarni birlashtirish, ularni mashg'ul qilish, majburiyatlarni taqsimlash, ishni rejalashtirish, amalga oshirilganlarga yakun yasash kabi ko'nikmalarida ifodalanadi.

Ikkinchi blok – didaktik kompetensiyalar. O'quv materialini, ko'rgazmali materiallar, jihozlarni tanlash va tayyorlash, o'quv materialini tushunarli, aniq, ifodali, ishonchli va izchil bayon etish, bilishga oid qiziqishlar va ma'naviy ehtiyojlarning rivojlanishini rag'batlantirish, o'quv-bilishga oid faollikni oshirish aniq ko'nikmalarida ifodalanadi.

Uchinchi blok – perseptiv kompetensiyalar, ta'lim oluvchilarning ma'naviy olamlariga kirib borish, ularning emosional holatlarini ob'yektiv baholash, psixikalarining xususiyatlarini aniqlash ko'nikmasida ifodalanadi.

To'rtinchi blok – kommunikativ kompetensiyalar. Ular o'qituvchining ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblar, ta'lim muassasasi rahbarlari bilan pedagogik maqsadga muvofiq munosabatlarni o'rnatish ko'nikmalarida ifodalanadi.

Beshinchi blok – suggestiv kompetensiyalar. Ularning mohiyati ta'lim oluvchilarga emosional-irodaviy ta'sir etishdan iboratdir.

Oltinchi blok – tadqiqotchilik kompetensiyalari, pedagogik vaziyatlar va jarayonlarni bilish va ob'yektiv baholash ko'nikmasida namoyon bo'ladi.

Yettinchi blok – ilmiy-bilishga oid kompetensiyalar, tanlangan sohadagi ilmiy bilimlarni o'zlashtirish san'atidan tashkil topadi.

Sakkizinchi blok – ijodiy kompetensiyalar, ularning mohiyati yuzaga kelgan muammoning o'z noan'anaviy yechimini ko'ra olish ko'nikmasidan iborat.

V.I.Andreyevning tadqiqotlari ko'rsatishicha, sakkizinchi blokda kompetensiyalar o'z ichiga quyidagi komponentlarni kiritadi:

motivasion-ijodiy faollik,

intellektual-mantiqiy va intellektual-evristik kompetensiyalar,

o'z-o'zini boshqarish kompetensiyalari,

kommunikativ-ijodiy kompetensiyalar va ijodiy faoliyatning tegishli ko'rinishining mahsuldorlik darajasi bilan bog'liq bo'lgan shaxsning dunyoqarashga oid, axloqiy, estetik sifatleri va xususiyatlari.

Yuqorida keltirilgan kasbiy-ijodiy kompetensiyalar tuzilmasining sakkizinchi bloki ijodiy holatga kirib borish san'atini egallash jarayonini mahoratli tashkil etish bilan bog'liq bo'lib, uni o'z navbatida uchta bosqichlardan tashkil topgan sifatida tasavvur qilish mumkin:

birinchi bosqich – ijodiy holatga kirib borish ko'nikmasi tasodifiy sodir bo'lishi mumkin (u umuman yuzaga kelmasligi ham mumkin);

ikkinchi bosqich – ongli ravishda, ma'lum darajada sun'iy qo'zg'atiladi;

uchinchi bosqich – ijodiy holat improvizatsiya sifatida, ong osti, oson amalga oshiriladigan harakat sifatidagi ko'rinishga ega bo'ladi. Mazkur jarayonning texnologiyasini ochib berish – insoniyatni ongli, har bir alohida individ amalga oshirishi mumkin bo'lgan ijodiy jarayonni tashkil etish kaliti bilan qurollantirishni anglatadi.

Kasbiy-ijodiy kompetensiya rivojlanishi ularning namoyon bo'lishi belgilarining shunchaki miqdori o'sishini emas, balki ularning rivojlanishining bir darajasidan boshqasiga, yanada mukammal bo'lganiga o'tishini aks ettiradi. Bulajak AKT mutaxassislarida kasbiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyasi (tayyorgarlik, maslahat, yakuniy) kasbiy omillar (ijtimoiy, madaniy, motivasion) va kasbiy-ijodiy kompetensiyalarni tizimlashtirish asosida takomillashtirish imkonini berdi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014. – 76 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисида Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь. ЎРҚ-637-сон
3. Ёшларга онд давлат сиёсати тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг ЎРҚ-406-сон қонуни. 2016 йил 14 сентябрь.
4. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль.
5. Олий таълим тизimini янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-2909-сон қарори. 2017 йил 20 апрель.
6. Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизimini такомиллаштириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3271-қарори. 2017 йил 13 сентябрь.

7. Henry Giroux. *Beyond the Spectacle of Terrorism: Global Uncertainty and the Challenge of the New Media*. 2006.
8. Henry Giroux. *Schooling and the Struggle for Public Life*. 1988.
9. Henry Giroux. *Stormy Weather: Katrina and the Politics of Disposability*. 2006.
10. Henry Giroux. *The Abandoned Generation: Democracy Beyond the Culture of Fear*. 2004.
11. Henry Giroux. *The University in Chains: Confronting the Military-Industrial-Academic Complex*. 2007.
12. Isakulova N.J. Kasb ta'limi metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2014. – 200 b.
13. Margaret Mead. *Culture and Commitment*. 1970.
14. Martina Blašková. Influencing Academic Motivation, Responsibility and Creativity. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 159 (2014). – P. 415-425.
15. Mendus S. Toleration // *Encyclopedia of Ethics*. – London, 1992. – P. 1251.
16. Mike A. Males. *Kids And Guns*. Common Courage Press, 2001.
17. Mike A. Males. *Smoked: Why Joe Camel Is Still Smiling*. Common Courage Press, 1999.

РЕЗЮМЕ

Asrlar va sivilizatsiyalarning to'qnashuvida insoniyat hayotining barcha sohalari yangi bosqichga kirib borishga tayyorlanib bormoqda. Biz hozirgi vaqtdagi oliy pedagogik ta'lim tizimida talabalarni kasbiy tayyorlash sohasidagi o'zgarishlarning zarurati to'g'risida ta'kidlaymiz. Mazkur tayyorlovdagi asosiy masalalardan biri talabaning pedagogik madaniyati, uning pedagogik texnologiyalarni egallaganligi darajasi to'g'risidagi masalalar bo'lib, ularni hal etish kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni, talaba shaxsining ijodiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga bog'liqdir.

РЕЗЮМЕ

В столкновении веков и цивилизаций все сферы человеческой жизни готовятся вступить в новый этап. Подчеркиваем необходимость изменений в сфере профессиональной подготовки студентов в современной системе высшего педагогического образования. Одним из главных вопросов в этой подготовке является педагогическая культура студента, уровень владения им педагогическими технологиями, а их решение зависит от формирования и развития профессионально-педагогических компетенций, творческих качеств личности студента.

SUMMARY

In the clash of centuries and civilizations, all spheres of human life are preparing to enter a new stage. We emphasize the need for changes in the field of professional training of students in the modern system of higher pedagogical education. One of the main issues in this preparation is the student's pedagogical culture, his level of proficiency in pedagogical technologies, and their solution depends on the formation and development of professional pedagogical competencies and the creative qualities of the student's personality.

O'QITUVCHILARNI ZAMONAVIY DASTURLAR ASOSIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHGA OID XORIJIY TAJIRIBALAR VA ULARNI OMMALASHTIRISH

Allambergenov A.A.

Nukus davlat pedagogika instituti akademik litseyi matematika fani o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: taʼlim, taʼlim vositalari, tarbiya, tajriba, metodika, oliy taʼlim.

Ключевые слова: образование, образовательные инструменты, подготовка, опыт, методи-ка, высшее образование.

Key words: education, educational tools, training, experience, methodology, higher education.

Kirish. Jahon taʼlim sohasidagi rivojlanish tendensiyalari axborotlashgan jamiyatda oʻqitishning zamo-naviy dasturiy vositalarini kengroq joriy etish va ularning samaradorligini yanada oshirishning dolzarbligini koʻrsatmoqda. Yevropa mamlakatlariga xos global taʼlim muhitini shakllantirishga ilmiy yondashuvlar kontekstidagi “megatendensiyalar” koʻrsatadiki, taʼlimning uzluksizligi va amaliy yoʻnalganligini taʼminlash, mustaqil taʼlim olish, ijodiy rivojlanishga yoʻnaltirish, oʻqitishning yangi formatlarini faol rivojlantirishda zamonaviy dasturiy vositalarni yaratish va ulardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamizda mustaqillik yillarida kadrlar tayyorlashning yangi tizimi yaratilib, mutaxassislar sifatiga qoʻyiladigan zamonaviy talablarga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh, tanlagan taʼlim yoʻnalishi boʻyicha mustaqil ishlay oladigan, mamlakatning ilmiytexnik, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga munosib hissa qoʻshishga qodir, jadal ilgarilanyotgan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sharoitiga moslasha oladigan, yuksak madaniy va maʼnaviy-axloqiy sifatlarga ega boʻlgan mutaxassislar tayyorlash izchil amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Kadrlar tayyorlashda yanada yuqori natijalarga erishish uchun taʼlimning yakuniy maqsadlarini adekvat anglash, uni takomillashtirish va mazmunan zamonaviylashtirish, ayniqsa, oʻqitishning interfaol metodlari va zamonaviy dasturiy vositalarini, supertyutorlar (mashq qildiruvchi dasturlar),

kasbiy tyutorlar (kasbiy faoliyaga oid dasturlar asosida yaratilgan o'quv materiallari) shaklidagi o'rgatuvchi kompyuter dasturlarini qo'llash va rivojlantirish borasida keng qamrovli maqsadli ishlarni amalga oshirish ta'lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning asosiy yo'nalishlari bilan belgilanadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishning dasturiy-metodik ta'minoti, o'qituvchilarni tayyorlashning milliy va jahon ta'lim tajribasiga asoslangan tashkiliy pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish orqali mamlakatimiz intellektual resurslari potensialini oshirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasiga 1 muvofiq "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" bugungi kunda muhim vazifalar hisoblanadi. Jumladan, kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini qo'llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Jahon miqyosida shaxsning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi zamonaviy dasturiy vositalarni o'qitishning bosqichli (fazali) modeli asosida qo'llash (imprinting - o'quv material mazmunini idrok qilish; meorayzing - eslab qolish; avtorizatsiya - o'quv material mazmunini anglash va uni qayta tiklash; initsiatsiya-o'zlashtirilgan bilimlarni baholash va e'tirof etish fazalari); kasbiy kompetensiyalarni o'qitishning zamonaviy texnologiyalari vositasida shakllantirishning yangi modellarini ishlab chiqish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida o'qitishning an'anaviy va zamonaviy usullaridan kompleks foydalanish; o'qituvchilarni ijodiy va ilmiy-tadqiqot ishlariga yo'naltirishda, umuminsoniy va ta'limiy qadriyatlarining mohiyatini ochib berishda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [4].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy tayyorlash jarayonida o'qitishning dasturiy vositalarini qo'llash muammosi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida qator xorijiy, jumladan, quyidagi ilmiy natijalar olingan:

- ✓ o'qitishning an'anaviy va zamonaviy dasturiy vositalari asosida talabalarnig ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishning integrativ texnologiyasi ishlab chiqilgan (Chicago university, Amerika);
- ✓ idrok qilishning vizual va audio vositalari orqali ta'lim oluvchilarning kasbiy shakllanishiga maqsadli kompleks ta'sir ko'rsatish metodikasi ishlab chiqilgan (Institute named after Frica Bauer, Germaniya);
- ✓ o'qitishning zamonaviy texnologiyalari (tyutorlik tizimi, ixtisoslashtirilgan ta'lim, modulli o'qitish, brigada-individual o'qitish, o'zaro o'qitish yoki

- o'zaro maslahat) asosida o'qituvchilarni intellektual va psixoemotsional rivojlantirish tizimi yaratilgan (National Advice on pedagogical technology, Angliya);
- √ mobil elektron kurilmalar bazasida elektron ta'lim resurslarini yaratish va amaliyotga joriy etish mexanizmi ishlab chiqilgan (Seoul Cyber University, Janubiy Koreya);
 - √ o'qituvchilarda loyihalashtirish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga oid ta'limning yangi texnologiyalari ishlab chiqilgan (Pedagogik texnologiyalar markazi, Rossiya) [5];
 - √ kasb ta'limi o'qituvchilarini masofadan o'qitishning axborot ta'lim muhitini yaratishning nazariy-metodik va tashkiliy-pedagogik asoslari o'quvmetodik va axborot ta'minotini mustahamlash asosida takomillashtirilgan (O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi kadrlari malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash instituti, O'zbekiston).

Bugungi kunda jahonda ta'limning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llash bo'yicha qator, jumladan, quyidagi yo'nalishlarda ustuvor tadqiqotlar olib borilmoqda: o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llash bo'yicha konseptual loyihalashtirishga asoslangan yangi nazariy konsepsiyalarni ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy dasturiy vositasi tuzilmasi bloklari mazmunini takomillashtirish; o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalaridan foydalanib ta'lim jarayonini tashkil etish metodikasini takomillashtirish; o'qitishning kompyuter vositalarini yaratish nazariyasi va texnologiyasini yangi ilmiy-pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish; zamonaviy dasturiy o'qitish vositalarining ta'limjarayoni sifatiga ta'sirini baholash metodikasini ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalari asosida o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishning dasturiy-metodik ta'minotini yaratish.

Jahon ta'lim tizimida axborot- kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni jadalashtirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'limni axborotlashtirish jarayoni, shuhbasiz, vatanimiz kelajagini ta'minlovchi yoshlarga ta'lim-tarbiya beruvchi o'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan kasbiy faoliyati jarayonida foydalanish kompetentligiga uzviy bog'liqdir. Bu esa o'qituvchilarni tayyorlashda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasini ishlab chiqishni taqozo etadi. O'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash muammosi bo'yicha xorijiy mamlakatlar va vatanimiz olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

Oliy ta'lim muassasalarida kasb ta'limi jarayonida texnik, texnologik va ixtisoslik fanlarini o'qitish, mavjud pedagogik dasturiy vositalar va pedagogik amaliyot holatini tahlil etish natijalari qator nomutanosibliklar mavjudligini ko'rsatdi: Jumladan: jamiyatning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, o'qitish-ning zamonaviy dasturiy vositalarini o'quv jarayonida qo'llay oladigan yuqori malakali kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashga ijtimoiy buyurtmasi va o'quv jarayonida foydalanishga oid didaktik, o'quv-metodik ta'minotning yetarli emasligi o'rtasida; an'anaviy ta'lim metodikasi va vositalari asosida o'qitish bilan mutaxassisning axborot madaniyati, kasbiy ko'nikmalari va bilimlari darajasiga zamonaviy talablar o'rtasida; oliy ta'lim muassasalari kasb ta'limi yo'nalishlarida texnik, texnologik, umumkasbiy tayyorgarlik va ixtisoslik fanlarini o'qitish jarayonida o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalariga ehtiyoj bilan bunday vositalarning yetarli emasligi o'rtasida. Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, aytish mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash jarayonini tashkil etish va takomillashtirish muammosi bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa-da, kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashga o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llashning psixologikpedagogik va didaktik imkoniyatlari, metodikasi, ilmiy asoslari to'liq ochib berilmagan, ularni takomillashtirish muammosi maxsus tadqiq etilmagan. Bu esa, o'qituvchilarni tayyorlashda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasini tadqiq etish zaruratini taqozo etadi. Tadqiqotning vazifalari: psixologik-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil etish asosida oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni tayyorlashda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llash muammosi holatini o'rganish; kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasi asoslari va tamoyillarini, ularning umumiy tuzilmasi va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash; kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirish va ularda metodik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari va umumkasbiy fanlarining pedagogik imkoniyatlarini tadqiq etish; umumkasbiy fanlarini o'qitishda talabalarning kasbiy tayyorgarligini faollashtirishga imkon beruvchi pedagogik dasturiy vositalarni yaratish va qo'llash; o'qituvchilarda modellashtiruvchi, o'rgatuvchi, nazorat qiluvchi pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish malakalarining rivojlanishini aniqlash mezon va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari asosida kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash modeli va texnologiyasini ishlab chiqish, qo'llash hamda ularning samaradorligini tajribada aniqlash.

Natijalar. Shunday qilib tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat bo'ldi:

- ▶ ta'lim jarayoni komponentlari uzviyligini xorijiy tarjibalar asosida o'qituvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda zamonaviy o'qitish vositalarining o'quv materialini differensial taqdim etish;
- ▶ o'quv materialini ta'lim oluvchilar tayyorgarligi darajasiga qarab taqdim etish;
- ▶ baholash, boshqarish, turli shaklda nazorat qilish;
- ▶ interfaol muloqotni amalga oshirish) dasturiy imkoniyatlari aniqlangan;
- ▶ o'qituvchilarni axborot-texnologik tayyorlash jarayonida ilmiy-pedagogik yondashuvlarga asoslangan holda o'qitishning zamonaviy dasturiy vositalarini yaratish va qo'llashning metodik tizimi ishlab chiqilgan;
- ▶ kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash algoritmini takomillashtirish asosida umumkasbiy fanlar bo'yicha o'quv axborotini ko'rgazmali-obrazli, izchil-mantiqiy tarzda havola etishni texnologiyalash- tirish metodi ishlab chiqilgan;
- ▶ o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga qo'yilayotgan zamonaviy didaktik va metodik talablarni amalga oshiruvchi, umumkasbiy fanlar bo'yicha o'quv materiallarini havola etish shakllarini aks ettiruvchi hamda interfaol o'quv muloqotini ta'minlovchi yaxlit tizim sifatida o'qitishni modulli tuzilma asosida tashkil etish varianti yaratilgan;
- ▶ Visual Basic va Masromedia Flash dasturlari asosida multimediali o'qitish platformasi imkoniyatlari ochib berilgan.

Ta'lim tizimini axborotlashtirish jarayoni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarilmoqda, ya'ni o'quv jarayonini konstruksiyalash va bu jarayon barcha ishtirokchilarining o'zaro ta'sirini tashkil etish uchun o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanish masalasi muvaffaqiyotli hal etilmoqda. Ammo o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarining yangi turlarining paydo bo'lishi va mazmunining yangilanishi axborotlashtirish sharoitida o'quv-tarbiya jarayoniga qo'yilayotgan doimiy o'zgaruvchan talablarga hamma vaqt ham mos kelavermaydi.

Xulosa va munozara. Shuning uchun o'qituvchilarni o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan nafaqat foydalanishga, balki o'quv mashg'ulotlarini loyihalash va o'tkazish jarayonida qo'llaniladigan elektron o'quv-metodik materillarni ishlab chiqishga tayyorlash zaruriyati yuzaga keldi.

Hozirgi sharoitida o'qituvchilardan quyidagi kasbiy va shaxsiy sifatlar talab etiladi:

- o'zgaruvchan hayotiy vaziyatlargatez moslasha olish, muloqotmandlik va jamoada ishlay ishlay bilish;
- hozirgi zamon ishlab chiqarish texnologiyasini yaxshi bilish, yangi bilimlarni mustaqil egallay olish;

- axborot texnologiyasi va axborotlardan to'g'ri foydalana olish, telekommunikatsion vositalar yordamida zaruriy ma'lumotlarni izlab topish;
- aqliy imkoniyatlarni rivojlantirish, umumiy madaniyatini oshirish qobiliyatiga ega bo'lish;
- o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasiga oid asosiy yondashuvlar, tamoyillar, talablar, shuningdek axborotlarni tayyorlash, qayta ishlash va uzatishni bilish (kompyuter vositalaridan foydalanish madaniyati);
- kasbiy va o'quv-tarbiyaviy masalalarini yechish uchun o'qitishning har qanday didaktik vositalaridan unumli foydalanish;
- zamonaviy o'qitish vositalarini yaratish va qo'llash, axborot-ta'lim resurslarini izlash, tahlil etish va tanlash ko'nikmasini shakllantirish, o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari asosida ta'lim oluvchilar va o'qitish tizimlari o'rtasida interfaol muloqotni tashkil etish, shaxslararo muloqotga kirishish va boshqalar.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi "Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart- sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarori. www.lex.uz.
3. Yevropa hamjamiyatlari komissiyasi. «Elektron ta'lim: ertangi kun ta'limini yaratish.»// URL: [http://europa.eu.int/ISPO/docs/policy/docs/COM\(2000\)318/en.pdf](http://europa.eu.int/ISPO/docs/policy/docs/COM(2000)318/en.pdf).
4. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. dis.- T.: 2007. - 315 b.
5. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning nazariy-uslubiy asoslari. Avtorefer. dis ped. fan. dok. -T.: 2005. -44 b.
6. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashning modeli uslubi. "O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini shakllantirish va takomillashtirish muammolari". Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi.- T.: 2011, 123-127 betlar.
7. Ta'lim sohasida elektron ta'lim trenajyorlaridan foydalanish muammolari va sabablari. Academic research in educational sciences, 2(2). Qosimov, S. (2021).

РЕЗЮМЕ

O'qituvchilarni zamonaviy dasturlar asosida o'qitish bugungi kunda raqamlashtirish zamonining muhim vazifasi hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu vazifani amalga oshirishda xorijiy tajribalarning ahamiyati hamda uni omamlashtirishga oid mulohazalar muhokama etiladi.

РЕЗЮМЕ

Подготовка учителей на основе современных программ – важная задача сегодняшней эпохи цифровизации. В данной статье рассматривается значение зарубежного опыта в реализации данной задачи и соображения, связанные с его популяризацией.

SUMMARY

Training of teachers based on modern programs is an important task of today's digitization era. This article discusses the importance of foreign experiences in the implementation of this task and considerations related to its popularization.

TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH OMILLARI VA XAVFLARI

Shanazarova Sh.I.

*Muhammad al Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Nukus filiali «Axborot ta'lim texnologiyalari» kafedrası
assistant o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, axborot savodxonlik, media savodxonlik, kompyuter savodxonlik, raqamli savodxonlik, raqamli texnologiyalar, geymifikatsiya, onlayn ta'lim.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, информационная грамотность, медиаграмотность, компьютерная грамотность, цифровая грамотность, цифровые технологии, геймификация, онлайн-образование.

Key words: information and communication technologies, information literacy, media literacy, computer literacy, digital literacy, digital technologies, gamification, online education.

Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish omillari va xavf-xatarlari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ta'limda kompyuterlarning paydo bo'lishi bilan raqamli texnologiyalar bo'yicha adabiyotlarda savodxonlikning to'rt darajasi ustunlik qildi: axborot savodxonligi, media savodxonligi, kompyuter savodxonligi va raqamli savodxonlik[1]. Savodxonlikning bu toifalari bir-biridan ustun bo'lishga intilmaydi va zamonaviy savodxonlik tushunchasining zarur elementlari hisoblanadi. Raqamli savodxonlik tushunchasi internet-texnologiyalarning rivojlanishi davrida paydo bo'lgan. 1990-yillargacha kompyuter savodxonligi va uning rivojlanishi ilmiy adabiyotlarda olimlar tomonidan ko'p muhokama qilingan. Internet texnologiyalarining rivojlanishi bilan raqamli savodxonlik tushunchasi paydo bo'ldi. 1997 yilda Pol Gilster birinchi marta «raqamli savodxonlik» tushunchasini kiritdi va u kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning oddiy qobiliyatidan sezilarli darajada ustunligini ta'kidladi. Pol Gilsterning so'zlariga ko'ra, bu «kompyuter tugmachalarini bosish emas, balki g'oyalarni o'rganish» haqida. U raqamli savodxonlikni «kompyuterlar orqali taqdim etilganda turli xil manbalardan olingan turli formatdagi ma'lumotlarni tushunish va ulardan foydalanish qobili-

yati» deb talqin qiladi. Raqamli savodxonlik turli shakllarda taqdim etilayotgan ma'lumotlarni tahlil qilish va baholash, undan hayotimizning zarur sohalarida foydalanish qobiliyatini anglatadi [2]. Sa-vodxonlik ta'rifiga asoslanib ayitishimiz mumkinki, axborot savodxonligi raqamli axborotni topish, solishtirish, aniqlash, o'zgartirish va qo'llash qobiliyatidir.

Mediasavodxonlik - bu ommaviy axborot vositalariga kirish, media va multimediyani qo'llab-quvvatlashning turli sohalarini tushunish va tanqidiy baholash, shu bilan birga turli sohalarida aloqal-arni yaratish qobiliyati.

Kompyuter savodxonligi - bu jamiyatda ishtirok etish, kompyuter orqali turli xizmatlar va tak-liflarni taqdim etish va Internet orqali uzatish uchun zarur bo'lgan mahoratdir.

Raqamli savodxonlik - bu odamga raqamli jamiyatda yashash, o'rganish va ishlash imkonini be-radigan qobiliyatdir. ISC ning 2015 yilgi raqamli savodxonlik nuqtai nazari uni "kimgadir raqamli jamiyatda yashash, o'rganish va ishlashga mos keladigan qobiliyatlar" deb belgilaydi. Bunday im-koniyatlarga [4]: axborot va media savodxonligi (tanqidiy foydalanish); raqamli ijodkorlik, fan va innovatsiyalar (ijodiy foydalanish); raqamli aloqa va hamkorlik (ishtirok etish); raqamli ta'lim va shaxsiy/kasbiy rivojlanish (trenting); raqamli identifikatsiya (o'z-o'zini amalga oshirish).

Ta'limni kompyuterlashtirishdan uni raqamlashtirishga o'tish bilan bog'liq muammolarni o'rganish alohida ahamiyatga ega. Bu jarayonlarni qiyosiy tahlil qilish ta'limning mohiyati va mazmunini aniqlash masalalariga yanada oqilona yondashish imkonini beradi. Raqamlashtirish o'quv amaliyotiga elektron resurslar va raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar ochadi. Raqamlashtirish sharoitida axborotni o'qituvchidan talabaga o'tkazish shakllari o'zgarmoqda. Pedagogik shakllar doirasi kengayib bormoqda, jumladan, nafaqat taqdimot materiallari, illyustratsiyalar yoki videolar, balki axborot tarmoqlari, ma'lumotlar bazalari bilan to'g'ridan-to'g'ri ulanish va bu shakllarni onlayn hamjamiyatlarga integratsiyalash.

E.Yu tomonidan ta'kidlanganidek. Levin, raqamlashtirish axborotlashtirishning davomiga aylanmoqda. Ko'pgina pedagogik jarayonlarni raqamlashtirish talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqani kengaytiradi va mobil texnologiyalar va global axborot resurslaridan foydalangan holda axborot va kommunikatsiyalarni birlashtirishga imkon beradi [5].

Raqamlashtirishning quyidagi elementlari ajralib turadi: onlayn ta'lim; o'quvchilarning bilim olish ja-rayonida o'qituvchi tomonidan doimiy yordam ko'rsatish; elektron ta'lim mazmunidan foydalanish; o'quvchilarning kompetentsiyalari va ko'nikmalarini shakllantirishning interfaol usullari; bilimlarni

baholash uchun raqamli texnologiyalar; ta'lim tashkilotini monitoring qilish va boshqarish uchun raqamli texnologiyalar (boshqaruv va o'qitish tizimlari, tarmoq tashkilotchilari, test tizimlari va boshqalar); tarmoq gorizontal aloqalari (ta'lim makonining sub'ektlari o'rtasida ham, tashkilotlar o'rtasida ham); virtual o'quv muhiti va ijtimoiy tarmoqlar, shuningdek robotlashtirish [6]; raqamli ta'lim o'yinlari.

Geymifikatsiya usullari alohida e'tiborga loyiqdir. Shavkieva D.Sh. Oliy ta'lim tizimida gey-mifikatsiya texnologiyalaridan sinxron foydalanish mexanizmlari taklif etilgan. Ular raqamlashtirish sharoitida o'rganishga qiziqishning o'sishining asosiy omili hisoblanadi [7].

O.A. Zhernovnikova o'qituvchilarning raqamli kompetentsiyasini rivojlantirish (qiymatli-motivatsion, kognitiv va operatsion) o'yin vositalaridan foydalanish bilan bevosita bog'liq deb hisoblaydi [8].

Ta'limga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kompleks joriy etilishi o'quvchilarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Pedagogik kuzatishlar bilimlarni modellash, mavjud bilimlarni nazorat qilish vositalarini yangilash va talabalar uchun baholash natijalari shaffofligini ta'minlash sohasida raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Raqamli texnologiyalar jamoaviy faoliyatni boyitadi, shuningdek, ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy faoliyatni rivojlantirish va mustahkamlashga yordam beradi.

M. E. Mamarajabov ijodiy faollik, muloqot, asosiy, pedagogik va raqamli kompetensiyalar, kasbiy va shaxsiy fazilatlarining axborot almashinuvi hamda kasbiy bilimlarni raqamli ta'limga aylan-tirish asosida talabalarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini rivojlantirish metodikasini takomil-lashtirishni taklif qildi. raqamli kontent [9].

Raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish ta'lim mazmunini sifatli modernizatsiya qilishni, shuningdek, ta'lim makonining barcha sub'ektlari (talabalar, o'qituvchilar, ish beruvchilar) ehtiyojlari, qiziqishlari va umidlarini qondirishni ta'minlaydi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'zgaruvchan bozor talablari sharoitida o'quv ja-rayonining intensivligini oshirish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlashi mumkin. Tala-balar nafaqat elektron resurslarning iste'molchisi, balki ularni yaratuvchisi hamdir. Talabani kon-struktiv pozitsiyasini yangilash shaxsiy ta'lim maqsadlarini belgilash, o'quv traektoriyalarini tanlash, ta'lim faoliyati mazmunini qurish, loyiha faoliyatiga alohida e'tibor berish va talabani ko'nikma-larini rivojlantirish orqali ta'minlanadi.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish muayyan ko'nikmalarni shakllantirish (masalan, axborot savodxonligi sohasidagi kompetentsiya) va ma'lum raqamli texnologiyalardan foydalanish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishni o'z ichiga oladi. O'quv jarayonida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijobiy omillarini

aniqlaydigan tadqiqotlar ham qiziqish uyg'otadi: hamkorlik, moslashuvchanlik va individual ta'lim traektoriyalarini qurish qobiliyati.

Tadqiqot natijalari talabalarining raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari haqidagi fikrlarini aks ettiradi. Talabalar orasida raqamli texnologiyalar materialni tushunishni kuchaytiradi va g'oyalarni tasvirlaydi, bir-biri bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi va ta'lim xalqaro o'qitish usullariga mos kelishini ta'minlaydi. Raqamli texnologiyalar materialning mazmuni va shaklini tubdan o'zgartirishga, shuningdek, o'rganishda muntazamlik darajasini pasaytirishga imkon beradi.

G. G. Qurbonov raqamli texnologiyalardan foydalangan holda kognitiv, motivatsion, mantiqiy fikrlashni shakllantirish uchun talabalarni o'qitishda dasturiy ta'minotdan amaliy foydalanish va ularni yaratishni taklif qildi [10].

Ma'lumotlar bazalari, forumlar va virtual haqiqatga, shuningdek, simulyatorlarga to'g'ridan-to'g'ri ulanish ta'lim xizmatlarini farqlashi, unifikatsiyani engib o'tishi va o'rganishga qiziqishni oshiri-shi mumkin.

Ishlayotgan mutaxassisning malakasini oshirishda raqamlashtirishning asosiy afzalliklarini ta'kidlash mumkin: individual sur'atda, qulay rejimda ishlash qobiliyati; yashash joyidan qat'iy nazar sifatli ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish; o'qituvchilar bilan va o'zaro ma'lu-motlar almashinuvi.

Raqamlashtirishning afzalliklari ijtimoiy tengsizlik xavfini kamaytiradi, insonga raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishish, yetakchi ta'lim muassasalarida o'qish va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish imkonini beradi [11].

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta'lim sohasida ijtimoiy integratsiyaning kuchayishini ta'minlaydi. Ushbu maqsadlarga erishish til to'siqlari kabi cheklolarni yengish sharoitida mumkin (ko'pchilik ta'lim resurslari ingliz tilidan foydalanadi, bu sizga turli maqsadlar uchun kerakli ta'lim mazmunini topish, tushunish va qo'llash imkonini beradi).

Raqamlashtirishning yuqorida tavsiflangan afzalliklariga qaramay, bir qator kamchiliklar ham mavjud. Ular orasida o'qituvchilarga qo'shimcha ish yukining ko'payishi va o'quv ishining vektorining talabalar bilan yaqin aloqada bo'lish uchun ajratilgan vaqt ulushini kamaytirishga o'tish kiradi. O'qituvchi ko'proq ta'lim jarayoni sifatining rasmiy mezonlariga e'tibor qaratadi: raqamli kontentni o'z vaqtida tayyorlash va joylashtirish, elektron muhitda ishlash. Pedagogik ishning haddan tashqari faollashishi va ta'lim jarayoniga raqamli innovatsiyalarni jadal joriy etishdan manfaatdor bo'lgan ta'lim tashkiloti rahbariyatining tashkiliy bosimi faoliyatga taqlid qilish, tashvish, stress va kasbiy charchash kabi salbiy tendentsiyalarni keltirib chiqaradi.

Raqamlashtirish sharoitida ta'limdagi keskin o'zgarishlar o'qituvchining kompyuter savodxon-ligi va uning raqamli muhitda ishlash qobiliyatiga yangi

talablarni shakllantiradi. Bu muammo katta yoshdagi o'qituvchilar uchun dolzarbdir. Uzluksiz ta'lim olish imkoniyatining cheklanganligi kompyuter savodxonligining zarur darajasiga ega bo'lmagan tajribali o'qituvchilarning o'quv jarayonidan chetlashtirilishi uchun qo'shimcha xavf omili bo'lishi mumkin.

Yoshlarning raqamli ko'nikmalari bo'shlig'i ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatidan kelib chiqqan holda shakllanadi. Bir qator mamlakatlarda kam ta'minlangan guruhlar o'rtasida ta'lim dasturlarini qo'llashda kamchiliklar va raqamli savodxonlikning yetarli emasligi aniqlangan. Mutaxassislarning fikricha, jamiyatni raqamlashtirish ijtimoiy sohada tengsizlikning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ushbu destruktiv tendentsiyalar yangi raqamli voqelikda ko'nikmalar va inson qobiliyatlariga bo'lgan talablarning ortishi bilan bog'liq. Yuqori texnologiyali kompetensiyalarni olishning sharti moliyaviy resurslarning mavjudligi hisoblanadi. Raqamli savodxonlikka erishish zamonaviy mutaxassisning mehnat bozorida raqobatbardoshligining asosiy omillaridan biridir.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida salbiy ta'lim natijalari ko'pincha o'quvchilar-ni o'quv maqsadlaridan chalg'itish xavfi va ularning konsentratsiyasining pasayishi bilan bog'liq.

Raqamlashtirish sharoitida zamonaviy talabalarning turmush tarzining o'ziga xosligi ko'p vazi-falarni bajarish, ma'lumotni haddan tashqari yuklash va ko'plab gadjetlarning mavjudligidadir. Ushbu raqamli fon kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam bermaydi.

Tarqalgan axborot hajmining sezilarli darajada oshishi axborotning haddan tashqari yuklanishi-ga olib keladi, bu esa kognitiv buzilishlarda, xotira va e'tiborning yomonlashuvida namoyon bo'ladi. Axborotni saqlashning nol qiymati va unga istalgan qulay vaqtda tezda kirish imkoniyati hatto mu-him materialni eslab qolishga yordam bermaydi, shuningdek, ko'plab elektron qurilmalarga qaramlikni keltirib chiqaradi. Bunday qaramlik ko'plab shaxsiy fazilatlarini yo'qotishga yordam beradi.

Raqamlashtirish xavfining qiziqarli tahlili N.B. Strekalova ta'kidlaganidek: talabalarning kognitiv kompetensiyalarining etishmasligi, tayyorgarlik darajasining pasayishi, ta'limning fundamentalligini yo'qotish, yuqori intellektli mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojning kamayishi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi shaxsiy aloqalar sonining kamayishi, axborotning haddan tashqari yuklanishi, o'qituvchin-ing psixologik barqarorligiga qo'yiladigan talablarning ortishi [12].

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, ta'limni raqamlashtirishning quyidagi xavflarini ta'kidlash kerak: sinovdan o'tmagan texnologiyalardan foydalanish, ijodiy qobiliyatlarning ularni yo'qotish-igacha pasayishi, kompyuterga qaramlikning paydo bo'lishi, raqamli demansning rivojlanishi, o'qituvchilar va tajribali o'qituvchilarning sonining qisqarishi.

Adabiyotlar:

1. Curriculum for digital education leadership: A concept paper [Electronic resource] / C. Brown [et al.] // *Common-wealth of Learning*. - Mode of access: <http://oasis.col.org/handle/11599/2442>. - Date of access: 09.11.2021.
2. Glister, P. *Digital Literacy* / P. Gilster. - NY: John Wiley & Sons, 1997. - 276 p.
3. Digital literacy in education policy brief [Electronic resource] // UNESCO Institute for Information Technologies in Education. - Mode of access: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002144/214485e.pdf>. - Date of access: 15.11.2021.
4. Developing students' digital literacy [Electronic resource] // JISC. - Mode of access: <https://www.jisc.ac.uk/guides/developing-students-digital-literacy>. - Date of access: 15.11.2021.
5. Левина, Е.Ю. Цифровизация - условия или эпоха развития систем высшего образования / Е.Ю. Левина // *Казанский педагогический журнал*. - 2019. - № 5. - С. 8-13.
6. Пак, М.В. Об инновационности и самообучении студента вуза в сетевой перспективе / М.В. Пак // *Казанский педагогический журнал*. - 2015. - № 4. - С. 42-46.
7. Шавкиева Д. Ш. Методика обучения студентов английскому языку с использованием геймификации в условиях цифровых технологий. Автореф. дисс. ... доктора философии (PhD). - Джизак: Гулистанский государственный университет, 2021. - 24 с.
8. Zhernovnykova O. A., Peretiaha L. Y, Kovtun A. V, Korduban M. V., Nalyvaiko O. O., Nalyvaiko N. A. The technology of prospective teachers' digital competence formation by means of gamification // *Information technologies and learning tools*. 2020. Vol. 75, № 1. P 170-185. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v75i1.3036>.
9. Мамаражабов М. Э. Совершенствование профессионально-педагогической подготовки будущих учителей в условиях цифрового образования Автореф. дисс. ... доктора педагогических наук (DSc). - Ташкент: Ташкентский государственный педагогический университет, 2022. - 36 с.
10. Курбонов Г. Г. Совершенствование методики преподавания общепрофессиональных предметов на основе цифровых образовательных технологий (на примере образовательного направления математики и программного обеспечения информационных систем) Автореф. дисс. ... доктора философии (PhD). - Бухара: Бухарский государственный университет, 2022. - 20 с.
11. Бойченко, О.В. Информационно-коммуникационные и цифровые технологии в образовании / О.В. Бойченко, О.Ю. Смирнова // *Проблемы современного педагогического образования*. - 2019. - № 2. - С. 29-33.
12. Стрелкова, И.А. Актуальные аспекты цифровизации российского образования / И.А. Стрелкова // *Социальные новации и социальные науки*. - 2021. - № 1. - С. 96-106.

РЕЗЮМЕ

Hozirgi vaqtda jamiyat taraqqiyoti ta'limni o'z ichiga olgan jamiyatning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadigan raqamlashtirish bilan bog'liq. Maqolada ta'lim tizimini raqamlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilib, ta'limga raqamli texnologiyalarni joriy etish omillari va xavf-xatlari, ijobiy va salbiy tomonlari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Настоящее время развитие общества связано с цифровизацией, которая затрагивает все аспекты общества, куда входят и образование. В статье рассмотрены особенности цифровизации системы образования, подчеркиваются факторы и риски, плюсы и минусы внедрения цифровых технологий в образовании.

SUMMARY

The current development of society is associated with digitalization, which affects all aspects of society, which includes education. The article discusses the features of digitalization of the education system and highlights the factors and risks, pros and cons of introducing digital technologies in education.

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ ҲАЙДОВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Шарипова Д. Дж.

ТДП университети Педагогика фанлари доктори, профессор

Шукуров Н.Р.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

Автомобиль тайёргарлик кафедраси доценти, т.ф.н.

Иброҳимов И.Б.

ИИВ Академияси, “Автомобиль тайёргарлиги» кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: ҳайдовчи, автомактаб, ўқитувчи, пиёда хавфсизлиги бўйича янгича ёндашув, хориж тажрибаси.

Ключевые слова: водитель, автошкола, преподаватель, новый подход к безопасности пешеходов, зарубежный опыт.

Key words: driver, driving school, teacher, new approach to pedestrian safety, foreign experience.

Ҳозирги вақтда замонавий ҳаётни автомобиль транспортисиз тасаввур этиб бўлмайди. Автомобиллар сони йил сайин ортиб бормокда, лекин, афсуски, йўл-транспорт ҳодисаларининг сони ҳам ортиб бормокда. Ҳайдовчиларнинг айби билан содир этилган йўл-транспорт ҳодисалари барча бахтсиз ҳодисаларнинг асосий қисмини ташкил қилади. Ҳайдовчиларнинг йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш қобилияти уларнинг тайёргарлик даражасига боғлиқ.

Автомобилни бошқариш ҳайдовчидан тез ўзгарувчан муҳитда тўғри қарор қабул қилишни талаб қилади. Доимий вақт етишмаслиги билан ҳайдовчи барча мумкин бўлган ҳаракат йўналишларини батафсил таҳлил қила олмайди ва уларнинг оқибатларини ҳам баҳолай олмайди, шунингдек, танланган қарорнинг тўғрилиги ҳақида кимдир билан маслаҳатлаша олмайди.

Ҳайдовчиларни тайёрлаш тизимини, яъни ўқитиш усул ва услубиятларини такомиллаштириш йўл ҳаракати хавфсизлигини оширишга сезиларли ҳисса қўшади. Ҳайдовчиларни тайёрлаш жараёнида транспорт воситасини

амалий бошқаришнинг ишончли кафолатлайдиган билим, кўникма, одат ва сифатлар мажмуасини шакллантириш орқали амалга оширилади.

Автомобиллаштириш даражаси юқори бўлган мамлакатларда ҳайдовчиларни тайёрлашнинг айрим масалалари бизни айниқса қизиқтириши мумкин. Масалан, ўқитувчилар таркибига қўйиладиган талаблар шулар жумласидандир.

Белгия, Дания, Италия, Нидерландия, Норвегия, Франция, Германия ва Швейцарияда махсус ўргатувчилик тайёргарлигидан ўтмаган, лекин ўзлари дарс бераётган транспорт воситалари тоифаси бўйича ҳайдовчилик гувоҳномасига эга бўлган шахслар ҳайдовчилик бўйича сабоқ беришлари мумкин. Буюк Британияда автотранспорт воситаларини бошқариш бўйича ўқитувчилар махсус сертификатга, Австрия ва Швейцарияда эса олий техник маълумотга, олий касб-хунар мактабининг бакалавр даражасига ёки унга тенглаштирилган маълумотга эга бўлишлари керак.

Хорижий мамлакатларда автомобиль транспорти ҳайдовчиларини тайёрлаш тизими ўзига хос хусусиятларга эга. Буни ўрганиш учун Германия, Жанубий Корея, Россия, каби ривожланган мамлакатларда автомобиль ҳайдовчиларини ўқитиш усул ва услублари таҳлилига мурожаат қилдик.

Бу давлатларнинг ичида Россиядаги ҳайдовчиларни тайёрлаш тизими алоҳида чуқур ўрганишга лойиқдир. [1]

Германия. Германияда ўқитиш давлат томонидан тасдиқланган ягона дастур бўйича ҳайдовчилик мактабида ҳам, назария ва дарсларни хусусий ўргатувчи билан мустақил ўрганиш мумкин.

Амалий курс – мажбурий минимал: 12 та амалий машғулот. Биринчи марта ҳайдовчилик гувоҳномасини олғаётганлар учун ҳайдовчилик машғулотлари камида 25 соат бўлиши керак. Улардан 4 соати тунда, 4 соати автобанда, қолгани турли жойларда. Ўқувчининг ўзи дарс жадвали ҳақида ўқитувчи билан келишиб олади. Максимал дарс давомийлиги 2 соат. Ўқитувчи келажакдаги ҳайдовчилик гувоҳномаси эгасининг ностандарт вазиятларга тез-тез дуч келишини таъминлашга ҳаракат қилади. Ўқитувчи ўқувчини имтиҳон топшириши керак бўлган маршрутлар бўйлаб машқ қилдиради. Ҳайдашнинг асосий элементлари, айниқса, кўп маротаба такрорлаш орқали ишлаб чиқилади. Буларга пиёдалар ўтиш жойидан пиёдаларни ўтказиб юбориш киради.

Германияда ўқишнинг афзалликлари шундаки, амалий ҳайдаш бўйича ўргатувчиларни сифатли тайёрлашдан ташқари, амалий машғулотлар шаҳар шароитларида, автодромларсиз ўтказилади. Ўқув дастури, албатта, орқа ва ён кўзгулардан фойдаланиш назарияси ва амалиётининг бутун курсини, масофани сақлаш қобилиятини ўз ичига олади - бу техник воситалар ёрдами-

да назорат қилинади ва бу талаблар бузилган тақдирда жарималар қўлланилади. Хоҳишга кўра, автоуловнинг техник компоненти бўйича курсни ўташ мумкин, унда двигателни қандай саралашни, ёзги шиналарни қишки шиналарга мустақил равишда алмаштиришни ўрганиш мумкин. Автомобиль ўт олмаслиги сабабларини аниқлаш ва уларнинг баъзиларини бартараф қилиш каби амалий билимларни ўрганиш мумкин. Бундан ташқари, Германияда ҳайдовчилик машғулотилари энг янги компьютер дастурлари ва замонавий технологиялар ёрдамида амалга оширилади. Ҳақиқий йўлнинг уч ўлчовли симуляторлари кўрсаткичлар ва белгиларга маълум реакцияни ривожлантиришга ёрдам беради, уларнинг белгиларини эсда сақлашни яхшилайти. Йўл ҳаракати ҳолатларини симуляция қилиш билан назарий машғулотларни ҳам компьютер мониторида, ҳам катта форматли махсус проекторларда ўтказиш мумкин.

Назарий имтиҳон тўғри жавобларни танлаш йўли билан ўтказиладиган тест бўлиб, унда йўл ҳаракати қоидаларига оид саволлар, турли вазиятли саволлар, шунингдек, автомобиль қурилмаси ҳақидаги саволлар мавжуд. Жами 30 та савол.

Амалий имтиҳон маҳаллий ҳокимият органлари томонидан лицензияланган махсус мустақил имтиҳон олувчилар томонидан қабул қилинади. Ҳар бир минтақада одатда иккита ёки учтаси мавжуд. Улар вилоятдаги барча автомактабларда имтиҳон қабул қилишади. Уларга пора бериш ёки бошқа йўллар билан ўз томонига оғдиришнинг имконияти йўқ. Амалий имтиҳонлар шаҳар кўчаларида қабул қилинади ва номзодлар энг кичик хатолик учун ҳам қатъий муваффақиятсизликка учрайди. Имтиҳон қабул қилувчи автомобилнинг орқа ўриндиғига ўтиради ва имтиҳон олувчининг ҳаракатларини ҳушёрлик билан кузатиб боради. Имтиҳонда ҳар қандай жиддий нотўғри хатти-ҳаракатлар салбий натижа билан дарҳол тўхтатилиши билан жазоланади. Бундай жазо қуйидагилардан иборат: светофорнинг қизил чироғида ҳайдаш, пиёдалар ўтиш жойида пиёдаларга йўл бермаслик, тўхташ белгиси ёки тўхташ чизиғида тўлиқ тўхтамаслик, йўл ҳаракати қатнашчиларига хавф туғдириш ёки хавфга кеч муносабат билдириш ва бошқа шунга ўхшаш қоидабузарликлар учун. Имтиҳон ўқувчи амалий машғулотлар ўтказган автомобилда ўтказилади. Амалий машғулотлар ўтган ўқитувчи автомобилнинг олдинги йўловчи ўриндиғида ўтиради. Агар имтиҳон пайтида ўқитувчи тормоз педалига талабадан олдинроқ тегса, имтиҳон ўтмаган деб ҳисобланади. Амалий имтиҳон максимал 45 дақиқа давом этади. Имтиҳон охирида, одатда, автомобилнинг тузилишини тушуниш бўйича яна бир назарий савол берилади. Мустақил имтиҳон олувчи лицензия талабгори томонидан йўл қўйилган хатолар сони ва жиддийлигига қараб ҳукм чиқаради.

Биринчи марта имтиҳондан муваффақиятли ўтгандан кейин унга амал қилиш муддати икки йил бўлган вақтинчалик ҳайдовчилик гувоҳномаси берилади. Агар шу 2 йил давомида у жиддий йўл ҳаракати қоидаларини бузмаган бўлса, вақтинчалик гувоҳнома доимий гувоҳнома билан алмаштирилади. [2]

Жанубий Корея. Жанубий Кореяда ҳайдовчилик гувоҳномасини олиш учун имтиҳонларни топширишни ташкил этиш Россиядагига ўхшаб кетади. Номзодлар йўл ҳаракати қоидалари бўйича назарий имтиҳон топширадилар, шунингдек, автодромда ва ҳақиқий йўл шароитида ҳайдаш кўникмаларини намоиш этадилар. Амалий ҳайдаш бўйича имтиҳонлар автодромда қабул қилинади. Энг янги технологиялар билан жиҳозланган ушбу футбол майдони катталигидаги автодром иншооти ҳар куни 500 нафар номзодни кўрикдан ўтказиш имконини беради.

Автодромда чорраҳалар, темир йўл кесишмалари, турли радиус ва конфигурациядаги бурилишлар моделлаштирилган. Бўлажак ҳайдовчи ҳақиқий шароитда энг мос маневрларни бажариш орқали маълум бир маршрутни босиб ўтиши керак: тик қияликда ҳаракатни бошлаши, йўлда автомобилни турли усулларда парковка қилиши ва ҳоказо. Автодром йўл белгилари, йўл чизиклари ва светофорлар билан жиҳозланган. Бўлажак ҳайдовчининг ҳаракатларини баҳолашда максимал ҳолисликни таъминлаш мақсадида имтиҳон қабул қилувчининг иштироки минималлаштирилади. Унинг вазифаси жараёнини кузатиш нуқтасидан назорат қилишдир. Бунинг учун замонавий технологиялар полицияга ёрдам беради: автомобил йўлига ўрнатилган ва транспорт воситаларига ўрнатилган датчиклар тизими назорат вазифаларининг тўғри бажарилишини, шунингдек, вақт параметрларини кузатиш имконини беради.

Назарий машғулотларни аниқ ва самарали ўтказиш бўйича машғулот раҳбарлари керакли услубий тавсиялар ва йўриқномалар билан таъминланган. Ҳайдовчиларни тайёрлашнинг юқори сифатига эришиш учун назарий, лаборатория-амалий (амалий) машғулотлар ва малака талабларига мувофиқ зарур кўникмаларни сингдириш учун машғулотларни моҳирлик билан уйғунлаштириш талаб этилади.

Машғулотларни ўтказишда ўқитувчилар ва ўргатувчилар ўқувчиларда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш учун юқори шахсий масъулият туйғусини шакллантиришлари ва уларда йўл ҳаракати қатнашчиларига нисбатан ҳурматли муносабатда бўлишлари шарт. Мамлакат бўйича йиғилган статистик маълумотларидан ва минтақанинг аниқ мисолларидан фойдаланиб, бахтсиз ҳодисалар сабаблари ва оқибатларининг ишончли ва асосли таҳлили натижасида аниқ ва самарали тадбирлар белгилаш муҳимдир.

Жанубий Кореяда ҳайдовчиларни тайёрлашда автомобилни жиҳозлаш ва унга техник хизмат кўрсатиш бўйича машғулотлар ўтказишда асосий эътибор тингловчиларнинг йўл ҳаракати хавфсизлигига таъсир қиладиган но-созликларни аниқлаш ва бартараф этиш, шунингдек, йўл (рейс) га чиқишдан олдин автомобилнинг техник ҳолатини текшириш, рейсдан қайтгандан кейин техник хизмат кўрсатиш ишларини бажариш каби билим ва кўникмаларига катта эътибор берилади. Асосий ўқитиш усули – автомобилнинг агрегат ва механизмларини ва уларнинг ишлаш жараёнини моддий қисмларда (макетлар), механизмларнинг ишлашини - кесилган намуналарда кўрсатиб тушунтиришдир. Автотранспорт воситаларини назорат кўригидан ўтказиш ва техник хизмат кўрсатиш синфларда назарий машғулотларда ўрганилади. Автомобиль бошқариш амалиётида эса транспорт воситасини ҳайдашга тайёрлашда ва ҳайдашдан қайтгандан кейин техник хизмат кўрсатиш билан боғлиқ амалий машғулотлар ўтказилади. . . [3]

Россия. Россия Федерациясида энг кенг тарқалган ва айни пайтда энг қиммат вариант - бу автомобиль мактабида ўқитиш. Тегишли автомактабни топишнинг энг кенг тарқалган принципи - бу иш жойига ёки уйига яқинлиги. Москвада давлат ва хусусий бўлган юзлаб ташкилотлар ўз хизматларини таклиф қилишади. Ўқитиш нархи ҳар хил, кўп нарса автомактабнинг жойлашган жойига ва ўқитувчилар ва ўргатувчиларнинг малакасига боғлиқ. Москвада тўлиқ 2-3 ойлик назарий курс (ҳафтасига иккитадан машғулот) 6000 рублни ташкил қилади (зарур адабиётнинг нархи одатда бу миқдорга қиради). Баъзи автомактаблар бир ой ёки ҳатто бир ҳафта ичида назарий имтиҳонларга тайёрланишнинг тезлаштирилган усулини қўллайди. Тўлов ярим ёки уч барабар кам, аммо билим миқдори мос равишда енгилроқ.

Автомактабларда амалий ҳайдаш асосларини ўрганиш учун 2 соатлик 16 та дарс ажратилади (одатда академик, камроқ астрономик). Профессионал ўргатувчи билан битта дарс 150-300 рубл, умумий ҳайдовчилик курси (кичик улгуржи чегирмалар билан бирга) 2000-4000 рублни ташкил қилади. Асосий вақт етарли бўлмаганлар учун қўшимча ҳайдаш соатлари вариантлари ҳам мавжуд. Вилоятларда таълим нархи пастроқ (2000-3000 рубл), Россиянинг йирик шаҳарларида Москвадаги каби. Камбағал ҳудудларда нисбатан арзон бензин, ўқитувчилар ва ўргатувчилар учун паст маошлар ўз тузатишларини киритади: шу сабабли, умумий ўқиш курси, шу жумладан назария ва амалий ҳайдаш бу ерда 2-3 барабар арзон туради. Имтиҳонни мустақил тайёрланишдан сўнг эктерн топшириш мумкин. Бу қонун билан тақиқланмаган. Йўл ҳаракати хавфсизлиги давлат назорати (ГИБДД) нинг амалиёти шуни кўрсатадики, ҳайдовчилар учун бундай талабгорларга имтиҳондан муваффақиятли ўтишлари учун билим ва амалий кўникмалар

кўпинча етарли бўлмайди. Норасмий статистик маълумотларга кўра, экстернларнинг 5-10 фоизи биринчи марта ҳайдовчилик гувоҳномасини олади.

Ҳайдовчилар учун барча турдаги номзодлар учун мажбурий харажатлар ҳужжатларни расмийлаштириш учун бир хилдир. Имтиҳонларни топширишдан олдин тиббий маълумотнома олиш керак бўлади. Кўпгина бўлғуси ҳайдовчилар клиникалар ёки тиббий фаолият учун лицензияланган компанияларга мурожаат қилишади. Кўпинча бу ташкилотлар диспансерлардан сертификатлар талаб қилмайди, бутун жараён тахминан бир соат давом этади ва нархлар 150 дан 300 рублгача ташкил қилади. Йўл ҳаракати хавфсизлиги давлат назоратида имтиҳонлар пулли.

Йўл ҳаракати қоидалари ва ҳайдаш қобилиятлари бўйича билимларни текшириш нархи 36 рублни ташкил қилади (Москва шаҳридаги тариф). Муваффақиятсиз уриниш бўлса, саккиз кундан кейин қайта топшириш мумкин. Ижобий натижа бўлгунга қадар уч ой ичида қайта топширишга рухсат берилади, акс ҳолда ҳаммасини қайтадан бошлашга тўғри келади - квантацияларни тўлдириш ва иккита имтиҳон топшириш [4].

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, автомактаблада ўқитувчи ва ҳайдовчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш жараёнида таълим олувчиларнинг назарий билимларини ошириш ҳамда автотранспорт воситаларини амалий бошқаришга доир етарли амалий кўникмаларни шакллантириш инновацион педагогик технологияларга асосланган ҳолда уларнинг касбий компетенцияларини ошириш зарур.

Адабиётлар:

1. Shukurov N.R. Ways to Reduce Harmful Emissions from Vehicles. Pioneer: Journal of : 10.03.2023 P.68-73 6
2. Advanced Research and Scientific Progress (JARSP) Volume: 02 Issue: 05 | 2023 ISSN: 2751-7551, – P.25-27.
3. Как готовят водителей в Южной Корее [Электронный ресурс] // URL. <https://caridea.ru/bezopasnoe-vozhdenie/kak-gotovjat-voditelej-v-juzhnoj-koree>. (Мурожаат санаси: 05.06.2023).
4. В каких условиях корейцы сдают экзамен по вождению [Электронный ресурс] // URL. <https://dzen.ru/a/YCnlgDMct2NSMIRE>. (Мурожаат санаси: 05.06.2023).

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада мамлакатимизда малакали ҳайдовчиларни тайёрлашга ҳукуматимиз томонидан ишлаб чиқилаётган чора тadbирлар, ҳайдовчиларга қўйиладиган талаблар хориж тажрибаси, ҳайдовчилар малакасини ошириш йўллари ва шароитлари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещены разработанные нашим правительством меры по подготовке квалифицированных водителей в нашей стране, требования к водителям, зарубежный опыт, пути и условия подготовки водителей.

SUMMARY

This state covers the development by our government of measures for training qualified drivers in our country, requirements for drivers, foreign experience, ways and conditions for training drivers.

NOAN' ANAVIY INNOVATSION O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH O'QUVCHILARNING MATEMATIKAGA QIZIQISHINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA

Botirova M.B.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: pedagogik texnologiya, nostandart, interfaol, mantiqiy fikrlash, tafakkur, sa-maradorlik, noan'anaviy, rag'bat.

Ключевые слова: педагогическая технология, нестандартность, интерактивность, логиче-ское мышление, мышление, эффективность, нетрадиционность, стимул.

Key words: pedagogical technology, non-standard, interactive, logical thinking, thinking, efficiency, non-traditional, incentive.

Ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun barcha mavjud imkoniyatlarini safarbar etish o'qituvchilarning birinchi navbatdagi vazifalaridan biridir.

Matematika fani o'sib kelayotgan yosh avlodni kamol toptirishda o'quv fani sifatida keng imkoniyatlarga ega. U o'quvchi tafakkurini rivojlantirib, ularning aqlini peshlaydi, uni tartibga soladi, o'quvchilarda maqsadga yo'naltirganlik, mantiqiy fikrlash, topqirlik xislatlarini shakllantirib boradi. Shu bilan bir qatorda mulohazalarning to'g'ri, go'zal tuzilganligi, o'quvchilarni didli, go'zallikka ehtiyojli qilib tarbiyalab boradi.

Insoniyat kamoloti hayotning rivoji texnika va texnologiyalarning takomillashib borish aso-sida fanlar o'qitilishiga bo'lgan talablarini hisobga olgan holda maktab matematika kursini ularning zamonaviy rivoji bilan uyg'unlashtirish maktabda o'quvchilarga matematikani o'qitishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsadlardan biridir.

Matematika fani o'quvchilarni iroda, diqqatni to'plab olishni; qobiliyat va faollikni, tasavvurining rivojlangan bo'lishini talab eta borib, mustaqil, masuliyatli, mehnatsevar, intizomli va mantiqiy fikrlash hamda o'zining qarash

va etiqodlarini dalillar asosida himoya qila olish ko'nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi.

Hozirgi zamon darsiga qo'yiladigan eng muhim talablardan biri har bir darsda tanlanadigan mavzuning ilmiy asoslangan bo'lishidir, yani darsdan ko'zlangan maqsad hamda o'quvchilar imkoniyatini hisobga olgan holda mavzu xajmini belgilash uning murakkabligini aniqlash, avvalgi o'rganilgan mavzu bilan bog'lash, o'quvchilarga beriladigan topshiriq va mustaqil ishlarning ketma-ketligini aniqlash, darsda kerak bo'ladigan jihozlarni belgilash va qo'shimcha ko'rgazmali qurollar bilan boyitish, qo'shimcha axborot texnologiyalardan foydalangan holda muammoli vaziyatni yaratishdir. Dars davomida o'qituvchi o'quvchilarning jismoniy holatini, ijodkorligini, tez fikrlashlarini hisobga olishi kerak.

Maktabda matematika fanini o'qitish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish-o'qitish samaradorligini oshirishning omillaridan biri sifatida yaqqol ko'zga ko'rinmoqda. Chunki o'qitishning ilg'or, nostandart (interfaol) shakllari ta'lim-tarbiya masalalarini unumli yechishga, o'quvchilarning bilish faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlarini takomillashtirish yo'llaridan biri.

Matematika fanini o'qitishda o'quvchilarning hayotiy tasavvurlari bilan amaliy faoliyatlarini umumlashtira borib, matematik tushuncha va munosabatlarni ular tomonidan ongli o'zlashtirilishiga hamda hayotga tatbiq eta olishga intilish maqsadida quyidagi to'rtlikni shior qilib olganman.

Hisobli do'st ayrilmas, Hamyondan pul sovrilmas. Buning uchun do'stlar siz, Matematikani bilingiz.

Dars o'tishning noanaviy, faolashtiruvchi o'yin usullaridan foydalangan holda o'quvchilarni jalb qilaman. Dars qiziqarli va mazmunli o'tishi uchun sinf o'quvchilarini 3 guruhga (masalan, "Bilimdonlar", "Zukkolar", "Zehnilar") ajratib olaman. Dars davomida doska ko'rsatkichida guruhlar tomonidan olingan ballar izohlanib, ko'rsatib boriladi.

Musobaqa darslarini qo'llash orqali o'quvchilarni tez, to'g'ri fikrlashga, epchil, chaqqon bo'lishga guruhi uchun ko'proq ball yig'ib berishga chorlaydi.

Musobaqa boshlandi. Har bir guruhdan o'quvchi chiqadi. Bir xil vazifa topshiriladi. Kim birinchi to'g'ri bajarsa, rag'batlantiruvchi ball oladi. O'yin shu tarzda davom etadi. Uy vazifasi tekshiriladi.

Kerakli formulalarni takrorlash, savol-javob, matematik diktant o'tkaziladi. So'ng xulosa chiqariladi.

Turnir darsi ham yaxshi natija beradi. Bu darsning maqsadi o'tilganlarni takrorlashdan iborat bo'lib, bunday darsni men ko'proq 7-sinflarda 2 parallel

sinfni birlashtirib, ular o'rtasida turnir o'tkazaman. Bunday dars 2 soatga mo'ljallangan. O'quvchilar stullarni aylana shaklida joylaydilar, va o'z joylarini egallaydilar. Dars quyidagi bosqichda o'tkaziladi.

1-bosqich. "DTS ni bilamiz, unga amal qilamiz".

Bu bosqichda o'quvchilar 30dan ortiq tuzilgan, tarqatmali savollar ichidan navbatma-navbat 5 tasiga javob beradilar. To'g'ri javob uchun "5" ball, (Agar guruhdan to'ldiruvchi bo'lsa, "4" ball oladi).

Savol-javoblar qiziqarli tus oladi. O'quvchilar bu bilan O'zbekiston Respublikasining "Talim to'g'risida" gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" va "Davlat talim standartlari" talablaridan kelib chiqqan holda bilimga ega bo'ladilar.

2-bosqich. "Ikki karra ikki, bilmagan eshitadi dakki!".

Bu bosqichda o'quvchilar "Charxpalak" usulidan foydalanadilar. Aylana holda o'tirgan guruh o'quvchilari ketma-ket bir-biridan karra jadvali bo'yicha so'raydilar, masalan, 5 karra 9 javob: 45 deyishlari kerak. O'ylanib qolgan, xato javob aytilgan guruh o'quvchilari ballga ega bo'lmaydilar. O'yin shu tarzda davom etadi. O'yin yakunida umumiy ball aytib o'tiladi. "5" ball qizil doiracha, "4" ball zangori doiracha, "3" ball sariq doiracha oladi.

3-bosqich. "Savol-javob musobaqa, kim yutqazsa toshbaqa".

Bu bosqichda guruhlar o'zaro bir-birlariga o'tilgan mavzular bo'yicha savol beradilar. Savollar aniq berilishi, javoblar aniq, to'la qaytarilishi kerak. Har bir guruh 3 tadan savol beradilar. Bu bosqich bo'yicha shakllar orqali rag'batlantirib boriladi. Savol berganga- uchburchak (1ball), chala javob berganga- kvadrat(2ball), to'la javob berganga – doira (3ball) qo'yib boriladi. O'yin yakunida ballar yig'indisi olinadi va g'olib guruh rag'batlantiriladi.

4-bosqich. "Ayting qiziq masala, toping qilib xafsala!".

Bu bosqichda guruhlar matematikaga oid o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha qiziqarli masalalar aytadilar.

Masalan, Alisherning opalari nechta bo'lsa, akalari ham shuncha. Katta opasining singillari soni ukalari sonidan 2 marta kam. Bu oilada nechta o'g'il va nechta qiz bor?

Shunga o'xshash xar bir guruh 2 tadan masala aytadilar. Rag'batlantirish 3-bosqich kabi olib boriladi. Bu bilan o'quvchilarda izchil mantiqiy fikrlashni shakllantirib borish natijasida ularning aql-zakovat rivojiga, tabiat va jamiyatdagi muammolarning hal etishning maqbul yo'llarini topa olishlarga ko'maklashish.

5- bosqich. "Test savolga, tez javob".

Bu bosqichda guruhlar test savollar orqali o'z bilimlarini namoyon qiladilar. Test savollari tarqatmalar orqali guruhlariga 5tadan tanlash orqali beriladi. Test

savoliga tez va to'g'ri javob bergan guruh guruhi uchun ball to'plab beradi, aks holda yo'q. Testdan foydalanish o'quvchilar aqlini peshlaydi, uni tartibga soladi, ularda maqsadga yo'nalganlik, mantiqiy fikrlash, topqirlik xislatlarini shakllantira boradi.

6-bosqich. "Uy vazifasi qanday, javob bering o'ylanmay".

Guruhlar bo'yicha uyga berilgan topshiriqlar, hakamlar tomonidan tekshiriladi va baholanadi. Bu bosqichning maqsadi, matematika fanini o'rganishda o'quvchilar o'zlarining fikr, mulohazalarini aniq va tugal, lo'nda va mazmunli tarzda bayon etishga odatlanishlari, matematik yozuvlarni tushunarli, batartib va savodli bajarish malakalarini egallashlari ko'zda tutilgan.

7-bosqich. "Matematik hikmatlar, haqiqatga yetaklar".

Bu bosqichda guruhlar tomonidan matematik hikmatlar aytadilar. Maqsad: vatanparvarlik, milliy g'ururni tarkib toptirish, rivojlantirish. Matematika faniga Qomusiy olimlarimiz qo'shgan ulkan hissalaridan o'quvchilarni xabardor qilish.

Guruhlar matematik hikmatlar aytish bilan birgalikda, ulug' allomalarimiz Abu Abdulloh Muxammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, G'iyosiddin Jamshid al-Koshiy, Mirzo Ulug'beklarning matematika faniga qo'shgan hissalarini aytib o'tadilar.

Aniq va to'g'ri javoblar hakamlar tomonidan baholanib boriladi.

Bir soat ilm o'rganish, bir kunlik ibodatdir, 3 soat ilm o'rganish, 3 oy tutilgan ro'zadan afzaldir.

Dars oxirida xulosa chiqariladi. G'olib guruh aniqlanadi. Ularga sovrinlar beriladi. Bu turdagi darslarda bolalar xar qanday tanlovlar o'quvchilar ishtirokida amalga oshiriladi. O'yinning bu qoidasi barcha qatnashchilarni imkon boricha e'tiborli bo'lishga va darsga faol qatnashishga undaydi.

Demak, o'quvchida mustaqil shahs ruhiyatini va ijtimoiy faolligini oshirish, mustaqil fikrlash hamda shaxsiy g'urur, ishonch kabi xislatlarini hosil qilishga alohida e'tibor berilishi kerak ekan.

Adabiyotlar:

1. J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov "Pedagogik texnologiya asoslari" Toshkent. O'qituvchi- 2014 yil.
2. Tojiyev, M., Barakaev, M., Xurramov, A., Matematika o'qitish metodikasi // O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 328 b.
3. Tojiyev, M., Ziyomuhamedov, B., Usmonov, B. Sh., Xurramov, A. J., O'qituvchi faoliyatini loyihalash // Monografiya. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2017.– 246
4. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». T., «O'qituvchi» 2019 yil.
5. Elektron ta'lim resurs: www.ziyounet.uz.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada matematika darslarida o'qituvchilarini bolalarga ta'lim- tarbiya berishda yangicha yondashuvlarga tayanib ish ko'rish, noan'anaviy darslardan o'rinli foydalanish, dars turlari va bosqichlari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek ta'lim texnologiyasining innovatsion modeli asosida matematika fanini o'qitish orqali raqobatbardosh kadrlarni innovatsion tayyorlash va shaxsni shakllantirishda uning roli ilmiy tomondan ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье мы обсудим способы работы учителей на уроках математики на основе новых подходов к обучению детей, правильное использование нетрадиционных уроков, виды и этапы уроков. Также научно раскрыта ее роль в инновационной подготовке конкурентоспособных кадров и формировании личности посредством обучения математике на основе инновационной модели образовательной технологии.

SUMMARY

In this article, we will discuss the ways in which teachers work in mathematics lessons based on new approaches to teaching children, the appropriate use of non-traditional lessons, the types and stages of lessons. Also, its role in the innovative training of competitive personnel and personality formation through the teaching of mathematics based on the innovative model of educational technology has been scientifically revealed.

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ГАРМОНИЯ КОНСИЛИУМА

Комилова Ф.М.

*Доцент, PhD кафедры “Общая педагогика”
Андижанского государственного университета*

Tayanch so'zlar: zamonaviy ta'lim, maslahat, konsultatsiyaning pedagogik va psixologik uyg'unligi, maslahat funktsiyalari.

Ключевые слова: современное образование, консилиум, педагогико-психологическая гармония консилиума, функции консилиума.

Key words: modern education, consultation, pedagogical and psychological harmony of the consultation, functions of the consultation.

В современном образовании гармония консилиума педагогики и психологии является важнейшим аспектом. Педагогико-психологическое гармония консилиума означает согласованное взаимодействие педагогов и психологов в рамках консультативной работы с детьми, родителями и коллегами. Это позволяет создать благоприятную образовательную среду и обеспечить комплексную поддержку развития и воспитания детей.

В информационных источниках понятие консилиум означает (лат. *consilium* - «совещание, обсуждение») - совещание нескольких людей. Консилиум может быть необходим для установления состояния здоровья обследуемого, диагноза, определения прогноза, тактики дальнейшего обследования и лечения, целесообразности направления в специализированные отделения или другое, профильное, лечебное учреждение [1]. В медицине консилиум означает совещание врачей одной или разных специальностей для обсуждения состояния больного, уточнения диагноза и способов лечения. В медицинских учреждениях консилиум обеспечивает комплексный взгляд специалистов на состояние организма больного и выбор оптимальной стратегии оказания медицинской помощи.

Внедрение психолого-медико-педагогических консилиумов в практику образования произошло в первой половине XX века, т.е. сравнительно

недавно. Структура и содержание их деятельности сегодня достаточно хорошо разработаны на базе специальных коррекционных образовательных учреждений для детей, имеющих определённые трудности в обучении, обусловленные их возрастными и индивидуально-типологическими особенностями, состоянием здоровья. Эти учреждения призваны обеспечить детям группы риска сохранение здоровья, безопасное развитие, успешное овладение школьной программой по индивидуальному образовательному маршруту.

А в педагогической науке консилиум - это комплексная методика и форма организации диагностики реальных учебных возможностей учащихся, уровня их воспитанности, состояния здоровья и других значимых показателей успеха образовательного процесса. Методика педагогического консилиума и сам термин «педагогический консилиум» были предложены в конце 60-х годов в рамках разработанной академиком Ю.К. Бабанским и его сотрудниками концепции оптимизации педагогического процесса[2]. В.А. Сухомлинский, сравнивая учителя с врачом, писал: «Как врач исследует множество факторов, от которых зависит здоровье человека, так и педагог должен исследовать духовный мир ребенка. Наше общение с ним лишь тогда является воспитанием, когда в наших руках научные знания о его личности, когда мы основываемся не на случайных удачах, а на научном анализе»[3]. Подобный научный анализ реально возможен только при комплексном подходе к вопросам обучения и воспитания, в частности - при организации психолого-медико-педагогического консилиума.

Педагогико-психологический консилиум, который занимается профессиональным консультированием и поддержкой учащихся, их родителей и педагогов имеет своеобразные функции:

1. Проведение психологической диагностики учащихся для выявления индивидуальных особенностей и проблем.
2. Проведение консультаций для учащихся, родителей и педагогов по вопросам обучения, развития и воспитания.
3. Разработка индивидуальных планов поддержки и коррекции поведения для учащихся с особыми образовательными потребностями.
4. Организация профилактической работы по предупреждению школьного конфликтов и нарушений.
5. Проведение тренингов и семинаров для педагогов по вопросам психологии обучения и воспитания.
6. Сотрудничество с другими специалистами (логопедами, социальными работниками и т. д.) для комплексного подхода к проблемам учащихся.

Для успешности дальнейшей работы с проблемным учащимся может предполагать участие в ней, помимо учителя, нескольких специалистов (логопеда, психолога, психотерапевта и т. д.). Вместе с тем, необходимо определение ведущей на данный момент проблемы и, соответственно, ведущего специалиста. По мере динамики развития, роль ведущего могут исполнять различные специалисты. Так, например, в работе с «новеньким», очевидно, в первое время роль ведущего будет отведена психологу. По завершении периода адаптации ведущим специалистом может стать логопед (если у учащегося есть речевые проблемы) или (если в этом будет необходимость) свою работу продолжит психолог.

Основные особенности психолого-педагогического консилиума включают:

Рис.-1. Основные подходы психолого-педагогического консилиума

1. Интегративный подход: консилиум объединяет специалистов различных областей (психологов, педагогов, социальных работников и других), чтобы решать сложные проблемы обучения и воспитания.
2. Коллегиальность: работа в консилиуме основана на коллективном принятии решений и обмене опытом между специалистами.

3. Индивидуальный подход: консилиум ориентирован на индивидуальные потребности учащихся, рассматривая каждого ребенка как уникальную личность.

4. Системный подход: специалисты консилиума анализируют проблемы образования и воспитания в контексте широкой системы, учитывая влияние различных факторов.

5. Комплексное решение проблем: консилиум занимается не только диагностикой проблем, но и разработкой комплексных программ и мероприятий для их решения.

6. Профессиональное развитие: участие в консилиуме способствует профессиональному развитию специалистов, обмену опытом и повышению квалификации.

7. Профилактическая деятельность: консилиум занимается не только решением текущих проблем, но и разработкой мер по профилактике возникновения новых сложностей.

Эти особенности делают психолого-педагогический консилиум эффективным инструментом для поддержки образовательного процесса и развития учащихся. Ю.К. Бабанский отмечает, что «для улучшения изучения школьников надо не увлекаться подробными письменными характеристиками, а сосредоточить усилия на коллективных обсуждениях мнений учителей класса о школьниках и, главное, на коллективной разработке мер индивидуального подхода к ученикам и классу в целом. Такие коллективные обсуждения можно условно назвать педагогическими консилиумами, чтобы подчеркнуть их направленность на анализ причин отставания в учебе или недостатков поведения. Улучшение изучения школьников позволит глубже решить и такую проблему, как развитие их склонностей, способностей и талантов, которая стала особенно актуальной и сложной в условиях всеобщего среднего образования»[5].

В заключение можно сказать, что современное образование ставит перед собой сложные задачи в области воспитания и обучения, требующие комплексного подхода и глубокого понимания психологических особенностей учащихся. В этом контексте педагогико-психологический консилиум играет ключевую роль, обеспечивая гармоничное взаимодействие специалистов различных профилей для эффективного решения проблем обучения и воспитания.

В результате работы консилиума достигается интегративный подход, который позволяет учитывать индивидуальные потребности учащихся, а также системный взгляд на проблемы образования. Коллегиальность и

профессиональное развитие специалистов в рамках консилиума способствуют созданию эффективных программ и мероприятий, направленных на решение сложных задач.

Педагогико-психологический консилиум является неотъемлемой частью современной образовательной системы, обеспечивая гармонию между педагогической практикой и психологическими знаниями. Его работа способствует созданию условий для успешного развития каждого учащегося, а также повышению качества образования в целом.

Литература:

1. <https://ru.wikipedia.org>
2. Моисеева А.М. Педагогический консилиум, Журнал «Практика административной работы в школе», № 8, 2003
3. Мухин Михаил Иванович В. А. Сухомлинский о слове учителя как средстве перевода науки воспитания в искусство и мастерство // Народное образование. 2018. №10 (1471). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/v-a-suhomlinskiy-o-slove-uchitelya-kak-sredstve-perevoda-nauki-vospitaniya-v-iskusstvo-i-masterstvo> (дата обращения: 03.02.2024).
4. Котова Светлана Школьный консилиум как инновационная образовательная технология // Социальная педагогика. 2010. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnyy-konsilium-kak-innovatsionnaya-obrazovatel'naya-tehnologiya> (дата обращения: 03.02.2024).
5. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические произведения. - М., 1961

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada pedagogik-psixologik maslahat zamonaviy ta'lim tizimining muhim vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada talabalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi va ta'lim sifatini oshirish uchun kengash doirasida kollegiallik, integral yondashuv va mutaxassislarining malakasini oshirishning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Muallif pedagogik-psixologik konsultatsiyadan uyg'un foydalanish orqali mutaxassislar o'rtasida samarali hamkorlik qilish va ta'lim va tarbiya sohasidagi murakkab muammolarni hal etish zarurligini ta'kidlaydi.

РЕЗЮМЕ

Данная статья рассматривает педагогико-психологический консилиум как важный инструмент современной образовательной системы. В статье рассматривается значение коллегальности, интегративного подхода и профессионального развития специалистов в рамках консилиума для успешного развития учащихся и повышения качества образования. Автор подчеркивает необходимость эффективного взаимодействия специалистов и решения сложных задач в области обучения и воспитания через гармоничного использования педагогико-психологического консилиума.

SUMMARY

This article examines the pedagogical-psychological consultation as an important tool of the modern educational system. The article examines the importance of collegiality, an integrative approach and professional development of specialists within the framework of a council for the successful development of students and improving the quality of education. The author emphasizes the need for effective interaction between specialists and solving complex problems in the field of training and education through the harmonious use of pedagogical and psychological consultation.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМ ОБРАЗОВАНИЯ США, ГЕРМАНИИ И ЯПОНИИ

Турумбетова З.

*Ассистент- преподаватель кафедры
педагогики и психологии КГУ имени Бердаха*

Таянч сўзлар: таълим муассасалари, олий таълим муассасалари, талабалар, интеллектуал са-лоҳият, Abitur, Hauptschule, Mittlere Reife.

Ключевые слова: учебное заведение, высшее учебное заведение, студенты, интеллектуальный потенциал, Abitur, Hauptschule, Mittlere Reife.

Key words: higher education institution, students, intellectual potential, Abitur, Hauptschule, Mittlere Reife.

Одной из движущих сил прогресса в любой области человеческой деятельности и знаний является синтезирование накопленного мирового опыта. В условиях реформы системы образования в нашей стране все большую важность приобретает изучение и анализ тенденций развития образования за рубежом.

Как известно, в системах образования в ведущих странах мира в настоящее время происходят процессы демократизации. Существенным ее признаком – наряду с доступностью, вариативностью и дифференциацией, децентрализацией управления – является открытость, преемственность всех ее ступеней.

В наши дни мировое сообщество определяет содержание нового образования, разрабатываются и внедряются новейшие технологии обучения, постоянно совершенствуется образовательный процесс. Этому способствуют многие важные факторы: всевозрастающий объем знаний, умений и навыков, необходимых школьникам, результаты исследований природы детства, опыт работы учебных заведений разных стран. Кроме того, мировому образованию необходимо соответствовать новому уровню производства, науки, культуры. А значит, обновление системы образования является актуальной, неизбежной задачей. Любое общество для обеспечения

прогрессивного развития должно реализовывать функцию воспитания. С этой целью оно создает образовательную систему, т.е. комплекс институтов образования.

По своим организационно-правовым формам образовательные учреждения могут быть:

- государственными,
- муниципальными,
- негосударственными (частными, общественных и религиозных организаций).

В США отсутствует единая государственная система образования, каждый штат вправе определять ее структуру самостоятельно.

В систему образования США входят:

- дошкольные учреждения, где воспитываются дети в возрасте 3-5 лет;
- начальная школа (1-6 классы), в которой обучаются дети в возрасте 6 - 11 лет;
- средняя школа (7 - 12 классы) с задачей обучения юношей и девушек в возрасте 12-17 лет; учебные заведения после среднего уровня обучения, входящие в систему высшего образования.

Обучение в Германии начинается с шести лет в единой начальной школе (1-4 классы), а затем продолжается в одном из трех типов школ:

- основная школа (5-10 классы),
- реальное училище (5-10 или 7-10 классы),
- гимназия (5-13 или 7-13 классы).

Курс школьного обучения в Японии занимает 12 лет, и половина его приходится на начальную школу (1-6 классы). Средняя школа состоит из двух ступеней: обязательная млад-шая средняя школа (7-10) и необязательная старшая средняя школа (11-12). Профессиональное начальное и среднее образование дается по преимуществу в средних общеобразовательных заведениях и отчасти в специальных школах.

В школах Германии обучение начинается с 6 летнего возраста и является обязательным для всех детей. Подготовленность будущего ученика определяют не школьные комиссии, а врачи и социальные психологи.

Немецкие начальные школы представляют собой организационно и административно независимые учреждения. Обучение в них длится 4 года. С 3 класса успеваемость оценивается по 6-балльной шкале.

Высшие оценки «1» и «2» («очень хорошо» и «хорошо»), оценки «5» и «6» считаются неудовлетворительными.

По окончании начальной школы учащиеся получают дипломы с оценками по всем предметам, характеристикой и рекомендацией для продолжения образования в том или ином типе старшей школы: гимназии, общеобразовательной или единой школе, реальной школе, основной школе. Большую роль в выборе школы играет и мнение родителей.

Курс школьного обучения в Японии занимает 12 лет, и половина его приходится на начальную школу из-за исключительной сложности и трудоемкости изучения родного языка. Начальное обучение в Японии начинается с шести лет. В начальной школе (1-3 классы) основная часть учебного времени отведена на японский язык и арифметику. Ученики должны усвоить 1850 иероглифов - минимум, установленный министерством просвещения (но даже для чтения книг и газет требуется знать гораздо больше - до 3 тысяч). Половиной этого иероглифического минимума нужно овладеть уже в младших классах. Каждый день после занятий в обычной школе дети вновь отправляются учиться в необязательную школу, но крайне необходимую для перехода на следующую ступень средней школы и в университет.

Средняя школа США (коллеж среднего образования) обычно состоит из двух звеньев: младшая и старшая. В младшей средней школе (юниор хай скул) (7-9 классы) треть учебного времени отведено на общую для всех программу, а остальное на изучение предметов по выбору (элективных). Старшая средняя школа (сениор хай скул) (10-12 классы) обычно предлагает обязательный набор из пяти учебных предметов и множество учебных профилей академической и практической направленности.

Главный способ оценки и контроля знаний в американской школе - тесты. Выставляются оценки по пятибалльной или стобалльной системам: А (93-100) - отлично; Д (65-74) - плохо; Е (0-64) - не засчитывается. Старшая средняя школа является общеобразовательным учебным заведением. Учащиеся заканчивают школу, как правило, в 17-18 лет.

Германия. В среднем до успешной сдачи Abitur доходят около 20% учащихся, принятых в 5 класс. Многие школьники, для которых гимназическое обучение оказывается не по силам или изменяются их планы, заканчивают учебу в 10-11 классах или же еще раньше переходят в школы других типов. В реальной школе и обыкновенных (не гимназических) классах общеобразовательной школы обучение продолжается до 10 класса, после чего ученики сдают экзамены на диплом о среднем образовании.

Реальные и общеобразовательные школы - самые распространенные типы школ в Германии.

Самым коротким путем к получению профессии считается основная школа (Haupt-schule), в которой школьники учатся до 9 или 10 класса. Со свидетельством об окончании Hauptschule можно впоследствии приобрести профессию, не требующую высокой квалификации.

В 5-8 классах основными учебными предметами для всех учащихся являются религия, немецкий язык, один-два иностранных языка, география, математика, биология, музыка, искусство, спорт, история, физика. В 9 классе школьники могут отказаться от изучения некоторых предметов, взяв при этом один-два дополнительных предмета по выбору.

Наряду с основными предметами оценки за предметы по выбору включаются в диплом о среднем образовании Mittlere Reife.

В гимназии, начиная с 11го года обучения, школьники занимаются уже полностью по индивидуальным планам, а организация занятий напоминает вузовскую. Классы отсутствуют есть только группы которые формируются свободно. Ученики составляют учебный план самостоятельно, но согласно определенным правилам. Все предметы разделяются на три группы: филологическую (немецкий и иностранные языки), естественно-научную (математика, физика, химия, биология, информатика), общественно-научную (история, обществоведение, география, религия, этика или педагогика). До конца школьного обучения для всех учащихся остаются основные предметы (немецкий язык, математика и др.)

В начальной и средних школах Японии применяется пятиуровневая шкала оценок: S (очень хорошо), A (хорошо), B (удовлетворительно), C (плохо), D (очень плохо). В средней школе при оценке знаний используется, как и в американских средних учебных заведениях, система кредитов.

Во многих школах США для получения аттестата зрелости время, затрачиваемое на изучение кулинарии и вождения автомобиля, приравнивается ко времени, отводимому на изучение математики, английского языка, химии, истории, биологии. В большинстве школ обучение навыкам самостоятельной работы игнорируется и многие, окончивая среднюю школу и поступая в колледж, не умеют самостоятельно трудиться, систематически овладевая знаниями.

Комиссия по совершенствованию образования рекомендовала выпускникам средних школ в последние четыре года пребывания в школе обязательное изучение современных достижений пяти «базовых дисциплин», составляющих ядро современной школьной учебной программы:

английский язык, математика, естественные науки, социальные науки, овладение компьютерной грамотностью.

Кроме того, учащиеся, желающие продолжить обучение в высшем учебном заведении, должны пройти 2-летний курс иностранного языка. Особое внимание должно быть уделено дальнейшему развитию компьютерно-информационной базы, в частности, компьютеры последнего поколения, библиотечному фонду, лабораторному оборудованию и др. Следует подчеркнуть, что в США профессиональный средний уровень в системе образования не выделяется. Этот уровень интегрирован в систему высшего образования. Высшее образование США характеризуется значительным разнообразием учебных программ, изучаемых курсов и дисциплин, представляя собой единый социальный институт, осуществляющий важные экономические, социальные и идеологические функции.

В профессиональном обучении Германии существует система ученичества на предприятиях с одновременным посещением профессионализированных учебных заведений в течение двух-трех лет. Действуют также профессиональные школы повышенного типа - школы специальностей, рассчитанные на один-четыре года обучения. Введена следующая организация профессионального обучения: один день - в школе, четыре дня на предприятии.

В среднем профессиональном образовании наметился отход от узкой специализации к широкой квалификации, охватывающей несколько специальностей.

Обучение оплачивают предприятия за счет своих средств и государственных дотаций.

В Японии к учреждениям высшего образования относятся университеты, а также младшие и технические коллежи. Университеты дают,

прежде всего, академическое образование. Младшие и технические коллежи большое внимание уделяют профессиональной и практической деятельности.

Рассмотренные системы образования США, Германии и Японии безусловно схоже воспитание личности, развитой личности. Образование в этих странах призвано дать детям знания, умения и навыки, для дальнейшей жизни в обществе.

Образованность – одна из решающих жизненных ценностей. Тяга к образованию обусловлена не только стремлением обрести знания как гарант извлечения материальных благ, но и осознанием необходимости широкой

культуры. При ранжировании жизненных ценностей большинство населения развитых стран мира отдает предпочтение образованию.

Следовательно, можно сказать, что анализ различных систем образования и выявление их достоинств и недостатков дают возможность выделить предпосылки и тенденции формирования единого образовательного пространства.

Литература:

1. Рябов Л.П. Анализ позитивных изменений и инновационных процессов в системах высшего профессионального образования развитых стран: США, Японии, Германии, Франции, Великобритании. – М., 2001.
2. Сапрыкин Д. Государственное образование в Германии //Высшее образование в России, 2005, №1. 35.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада АҚШ, Германия ва Япония давлатларининг таълим тизимларининг ривожланиши масалалари кўриб чиқилган.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассмотрены вопросы развития системы образования США, Германии и Японии.

SUMMARY

The article deals with the issues of development of education systems of the USA, Germany and Japan.

КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ В МЕНЕДЖМЕНТЕ СОВМЕСТНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ

Ташева С.Р.

*соискатель (PhD), преподаватель русского языка Центра по
обучению узбекскому и иностранным языкам Ташкентского
государственного экономического университета*

Таянч сўзлар: кўшма таълим дастурлари, таълим, олий таълим сифатини бошқариш.

Ключевые слова: совместные образовательные программы, образование, управление ка-чеством высшего образования

Key words: joint educational programs, education, quality management of higher education, management.

Введение. Исследование такого комплексного явления, как менеджмент высшего образования совместных образовательных программ (СОП) подразумевает определение некоторых базовых терминов и понятий, без которых охарактеризовать и определить его невозможно. К таким понятиям, в первую очередь, относятся такие понятия, как «образование» и «управление образованием».

Объекты исследования

Совместные образовательные программы как теоретическое понятие, практическая имплементация СОП, академическая мобильность, компоновка СОП, локальная ориентированность СОП.

Методика исследования

Сравнительный анализ, метод теоретической индукции.

Анализ данных и формирование результатов

Образование, как абсолютный инструмент поддержания жизнедеятельности человека в ряде аспектов его социальной жизни стало неотъемлемой частью мировой культуры, имея широкий ряд толкований в качестве явления с самых разных точек зрения. Так, с точки зрения социологии, образование – это составная система, имеющая форму социального ин-

ститута и являющаяся набором широкого ряда элементов, каждый из которых направлен на адаптацию человека к частной и общественной жизни. Схожее толкование термина «образование» дает и философия. Так или иначе, исследование данного термина с точки зрения педагогики и в качестве явления с точки зрения социологии следует начинать именно с его философской составляющей.

Согласно В.С. Библеру, под понятием «образование» можно понимать «совокупность систематизированных знаний, умений, навыков, приобретенных индивидом самостоятельно, либо в процессе обучения в специальных учебных заведениях, (...) как социальный институт, выполняющий функции подготовки и включения индивида в различные сферы жизнедеятельности общества, приобщения к культуре данного общества» [6, с. 7]. С правовой точки зрения, закон Республики Узбекистан «Об образовании» устанавливает, что «образование — системный процесс, направленный на предоставление обучающимся глубоких теоретических знаний, умений и практических навыков, а также на формирование общеобразовательных и профессиональных знаний, умений и навыков, развитие способностей» [1, с. 2]. Как правило, определить термин «образование» можно с разных теоретических точек зрения. Тем не менее, основным определением одного все же остается его социологическое описание, т.к. процесс образования непосредственно связан с социальной активностью человека.

Что касается понятия «управление качеством высшего образования», являющимся в определенной мере синонимичным понятию «менеджмент высшего образования», то согласно Г.У. Раджабовой [3, с.4], управление качеством высшего образования - это обеспечение планирования, достижения и поддержки условий образовательного процесса, его реализации и его результатов.

Эффективность такого подхода к описанию процесса управления качеством высшего образования зависит от фактических возможностей достижения упомянутых результатов, а также их приоритизации. Кроме того, согласно автору, управление качеством высшего образования реализуемо лишь при корректном применении образовательных, педагогических и менеджментных технологий, а также подготовленности персонала и контингента.

Управление качеством высшего образования, с точки зрения Полупан К.Л. является формой организации саморазвития системы высшего образования [4, сс.275-276]. Данная трактовка понятия «управление качеством высшего образования» позволяет оценивать его с точки зрения степени

имплементированности механизмов саморазвития и самосовершенствования системы высшего образования в рамках той или иной системы контроля и управления качеством высшего образования.

Саидова Ф.Б. утверждает, что управление качеством высшего образования представляет собой процесс соблюдения всех общепринятых норм и стандартов организации учебного процесса в вузах. К таковым можно отнести ряд международных стандартов, в том числе – стандарты по менеджменту качества серии ISO 9000:2000, а также требования к деятельности высших учебных заведений, указанных в документе «Реформа и развитие высшего образования» ЮНЕСКО от 1995 года, в котором отмечено, что «деятельность в области высшего образования и условиях происходящих в мире изменений должна осуществляться под тремя девизами, которые определяют ее роль и функции на местном, национальном и международном уровнях: соответствие требованиям современности, качество и интернационализация» [5, сс. 19-20].

Таким образом, процесс управления качеством высшего образования подразумевает не только уровень его организации, но и обеспечения соответствия действительным требованиям соответствующих норм и стандартов менеджмента. Немаловажен также факт соблюдения требований и критериев к специалистам-управленцам, осуществляющим менеджмент и управление высшим образованием, причем, как правило, уровень квалификации таковых должен в адекватной мере соответствовать мировому уровню аналогичной системы требований и оценивания. Это является некой «гарантией» профессиональной компетенции и грамотности организации процесса управления высшим образованием и его менеджмента [2, с. 30].

Резюмируя вышеуказанное и трактуя изученный по анализируемому объекту научно-исследовательскую литературу, было сформировано унифицирующее описание для понятия «управление высшим образованием»:

Управление качеством высшего образования – это процесс обеспечения достижения поставленных высшим учебным заведением целей, соблюдения актуальных норм и стандартов менеджмента и делопроизводства в условиях системы высшего образования, а также предприятие необходимых мер по устранению действительных или потенциальных проблем в процессе организации высшего образования.

Выводы. В статье приведены актуальные и наукоёмкие описания для понятий «образование» и «управление качеством высшего образования», свойственных процессам делопроизводства и менеджмента при управле-

нии высшим образованием. Представлена авторская трактовка и формулировка данных понятий, что способствует рационализации дальнейших научных исследований по направлению исследуемого объекта.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан, от 23.09.2020 г. № ЗРУ-637 от 24.09.2020 г.// <https://lex.uz/ru/docs/5013009?type=doc>
2. Байсариев Н. – Повышение качества образования в Узбекистане // «Учёный XXI века», 2016, №5-2 (18), стр. 30-33
3. Г.У. Раджабова, А.Р. Гапсаламов (2023). Современная система обеспечения и контроля качества высшего образования. «Наука и инновация», 1(17), сс. 4–8.
4. К.Л. Полупан – Управление качеством высшего образования в условиях цифровизации // Самарский научный вестник. - 2019. - Т. 8. - №4. - С. 273-278. doi: 10.17816/snv201984309
5. Ф.Б. Саидова – Совершенствование системы управления качеством образования в высших образовательных учреждениях: опыт стран Европы и Республики Узбекистан // Замоначий таълим / Современное образование 2016, 12, сс. 18-24
6. В.С. Библер – Философско-психологические предположения Школы диалога культуры / В.С. Библер -М., 1998. -128 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu tadqiqot maqolasida qo'shma ta'lim dasturlarini (JEPs) samarali boshqarish uchun muhim bo'lgan asosiy tushunchalar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Ta'lim va oliy ta'lim sifatini boshqarish kabi tushunchalarni tavsiflovchi ilmiy ishlar o'rganilib, tahlil qilinib, yuqoridagi atamalarga, jumladan, SOP kontekstida mualliflik tavsifi berilgan. SOP doirasida hamkorlik qiluvchi tomonlarning ta'lim tashabbuslarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlashda ushbu tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarga va ularning roliga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xulosa qilib aytganda, muallif maqolada muhokama qilingan atama va tushunchalarni qo'shma ta'lim dasturlarini boshqarish jarayonida ularning samaradorligini oshirish va maqsadlariga erishish uchun foydalanish bo'yicha tavsiyalar beradi.

РЕЗЮМЕ

Данная научная статья представляет обзор ключевых понятий, важных для эффективного менеджмента совместных образовательных программ (СОП). Исследованы и проанализированы научные работы, характеризующие такие понятия, как образование и управление качеством высшего образования, дана авторская характеристика вышеуказанных терминов, в том числе – в контексте СОП. Особое внимание уделяется взаимосвязи между данными понятиями и их роли в обеспечении успешной реализации образовательных инициатив партнерствующих в рамках СОП сторон. В заключение, автором выдвигаются рекомендации по использованию рассматриваемых в статье терминов и понятий в процессе управления совместными образовательными программами, с целью повышения их эффективности и достижения поставленных целей.

SUMMARY

This scientific article provides an overview of the key concepts important for the effective management of joint educational programs (JEP). The scientific works characterizing such concepts as education and quality management of higher education are investigated and analyzed, the author's characteristic of the above-mentioned terms is given, including in the context of JEP. Special attention is paid to the relationship between these concepts and their role in ensuring the successful implementation of educational initiatives of the parties partnering within the framework of the JEP. In conclusion, the author makes recommendations on the use of the terms and concepts considered in the article in the process of managing joint educational programs in order to increase their effectiveness and achieve their goals.

ФАКТОРЫ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ НА ФОНДОВОМ РЫНКЕ

Камилова С.А.

*Научный соискатель кафедры «Финансы»,
Ташкентского финансового института*

Tayanch so'zlar: omillar, yo'llar, o'sish, investitsiya faoliyati, fond bozori, iqtisodiy barqarorlik, tartibga solish, huquqiy himoya, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar.

Ключевые слова: факторы, пути, повышение, инвестиционная активность, фондовый рынок, экономическая стабильность, регулирование, правовая защита, макроэкономические показатели.

Key words: factors, ways, increase, investment activity, stock market, economic stability, regulation, legal protection, macroeconomic indicators.

Фондовый рынок является одним из ключевых элементов финансовой системы любой страны. Он играет важную роль в экономике, обеспечивая доступ к капиталу для компаний и инвесторов. Одним из главных показателей эффективности фондового рынка является инвестиционная активность, которая отражает интерес инвесторов к различным активам и инструментам на рынке. В данной статье мы рассмотрим факторы, влияющие на инвестиционную активность на фондовом рынке, а также пути ее повышения.

Один из ключевых факторов, определяющих инвестиционную активность на фондовом рынке, - это экономическая стабильность страны. Инвесторы предпочитают размещать свои средства в странах с надежной экономикой, стабильным политическим климатом и предсказуемыми правилами игры на рынке. Высокие процентные ставки могут оттолкнуть инвесторов от фондового рынка, так как они предпочтут вложить средства в менее рискованные активы, такие как облигации. Низкие процентные ставки, напротив, способствуют росту инвестиционной активности на фондовом рынке, поскольку они делают ценные бумаги более привлекательными с точки зрения доходности. Нестабильность в политической

сфере может вызвать неопределенность на фондовом рынке и снизить инвестиционную активность. Инвесторы осторожны относительно вложений в страны, где возможны политические конфликты или изменения в законодательстве, которые могут негативно сказаться на бизнес-среде. Развитие технологий и появление новых торговых платформ способствуют увеличению ликвидности и привлекательности фондового рынка для инвесторов. Благодаря техническим инновациям инвесторы могут быстрее и удобнее осуществлять операции на рынке, что стимулирует их активность. Обеспечение прозрачности и достоверности информации о компаниях и финансовых инструментах способствует увеличению доверия инвесторов к фондовому рынку. Это может быть достигнуто путем улучшения отчетности компаний, регулирования рынка и повышения качества аудита. Программы по образованию инвесторов и распространение информации о фондовом рынке могут помочь привлечь новых участников и повысить инвестиционную активность. Образованные инвесторы более осознанно принимают решения и могут эффективнее управлять своими инвестициями. Государственная поддержка инвестиций может стимулировать активность на фондовом рынке. Это может включать налоговые льготы для инвесторов, различные инвестиционные программы и финансовые стимулы для компаний. Улучшение инфраструктуры фондового рынка, включая развитие торговых платформ, систем клиринга и расчетов, также способствует повышению его привлекательности для инвесторов. В целом, повышение инвестиционной активности на фондовом рынке требует комплексного подхода и учета различных факторов, влияющих на рыночную среду. Реализация эффективных стратегий по улучшению условий инвестирования может способствовать стабильному росту рынка и развитию экономики в целом.

Факторы, влияющие на инвестиционную активность:

Экономическая стабильность: Одним из основных факторов, влияющих на инвестиционную активность на фондовом рынке, является экономическая стабильность страны. Инвесторы предпочитают вкладывать свои средства в страны с устойчивой экономикой, где отсутствуют значительные политические и экономические риски.

Регулирование и правовая защита: Качество регулирования и правовая защита прав инвесторов также оказывают существенное влияние на инвестиционную активность на фондовом рынке. Чем выше уровень защиты инвесторов и прозрачность рынка, тем больше доверия они испытывают к рынку и готовы вкладывать в него свои средства.

Макроэкономические показатели: Фундаментальные макроэкономические показатели, такие как уровень инфляции, безработицы, ВВП и процентные ставки, также оказывают влияние на инвестиционную активность на фондовом рынке. Инвесторы следят за данными показателями, поскольку они отражают состояние экономики и могут влиять на доходность инвестиций.

Технологические инновации: Внедрение новых технологий в финансовую сферу также влияет на инвестиционную активность на фондовом рынке. Технологические инновации делают рынок более доступным и прозрачным, позволяя инвесторам оперативно получать информацию и осуществлять сделки.

Геополитическая обстановка: Геополитические события, такие как конфликты, террористические акты, политические кризисы, также могут оказывать влияние на инвестиционную активность на фондовом рынке. Неопределенность и нестабильность в мировой политике могут вызвать панику среди инвесторов и привести к снижению активности на рынке.

Пути повышения инвестиционной активности:

Повышение прозрачности и защиты прав инвесторов: Один из ключевых путей повышения инвестиционной активности на фондовом рынке заключается в улучшении прозрачности рынка и защиты прав инвесторов. Это может быть достигнуто путем усовершенствования законодательства, улучшения работы регуляторных органов и обеспечения доступа к качественной информации.

Создание благоприятной инвестиционной среды: Для привлечения инвестиций необходимо создать благоприятную инвестиционную среду, включающую стабильную политическую и экономическую обстановку, а также эффективную систему налогообложения и регулирования.

Развитие финансовой инфраструктуры: Развитие финансовой инфраструктуры, включая биржевую торговлю, системы расчетов и клиринговые услуги, также способствует повышению инвестиционной активности на фондовом рынке, делая его более доступным и эффективным для инвесторов.

Продвижение образования и информирования: Образование и информирование играют важную роль в повышении инвестиционной активности на фондовом рынке. Проведение образовательных программ, семинаров и курсов по финансовой грамотности помогает инвесторам лучше понимать рынок и принимать более обоснованные решения.

Стимулирование инноваций и развитие технологий: Для привлечения инвестиций необходимо стимулировать инновации и развитие технологий в финансовой сфере. Это позволит создать новые инвестиционные возможности и сделать рынок более привлекательным для инвесторов.

Инвестиционная активность на фондовом рынке играет важную роль в развитии экономики и обеспечении роста компаний. Понимание факторов, влияющих на инвестиционную активность, и использование соответствующих стратегий для их управления помогают создать благоприятную инвестиционную среду и привлечь новые инвестиции. Развитие фондового рынка и повышение его инвестиционной активности требует комплексного подхода и сотрудничества всех участников финансового рынка.

В настоящей статье были рассмотрены факторы, влияющие на инвестиционную активность на фондовом рынке, а также предложены пути ее повышения. Инвестиционная активность является ключевым показателем состояния фондового рынка и играет важную роль в развитии экономики. Одним из наиболее значимых факторов, влияющих на инвестиционную активность, является экономическая стабильность, а также качество регулирования и правовая защита инвесторов. Кроме того, макроэкономические показатели, технологические инновации и геополитическая обстановка также оказывают существенное влияние на активность инвесторов на рынке. Для повышения инвестиционной активности необходимо улучшение прозрачности рынка, защиты прав инвесторов и создание благоприятной инвестиционной среды. Развитие финансовой инфраструктуры, стимулирование инноваций и развитие технологий также способствуют привлечению новых инвестиций. В целом, повышение инвестиционной активности на фондовом рынке требует комплексного подхода и сотрудничества всех участников рынка. Реализация соответствующих стратегий позволит создать благоприятную инвестиционную среду и стимулировать рост экономики.

Литература:

1. Галанченко, Е. А. (2021). Состояние и пути повышения инвестиционной активности населения Республики Беларусь (Doctoral dissertation, Белорусско-Российский университет).
2. Abylkassimova, Z. A., Alibayeva, M. M., Ramashova, A. N., & Gudalin, A. V. (2019). Пути повышения инвестиционной активности предприятий региона. *Bulletin of the Karaganda university Economy series*, 94(2), 129-137.
3. Савченко, Т. В., & Наумова, А. Е. (2015). Пути повышения инвестиционной привлекательности организации. *Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права*, (1), 125-132.

4. Балдин, К., Передеряев, И., & Голов, Р. (2022). Управление рисками в инновационно-инвестиционной деятельности предприятия. Litres.

5. Литягин, Н. Н. (2012). Государственно-правовое регулирование инвестиций: состояние, проблемы, пути повышения действенности. Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право», 3 (83), 87-95.

РЕЗЮМЕ

Qimmatli qog'ozlar bozori investitsiyalarni jalb qilish va kompaniyalarni moliyalashtirishning asosiy vositalaridan biri bo'lib, iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi investitsiya faoliyati moliyaviy barqarorlikka va umuman mamlakat iqtisodiyotining o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada biz fond bozoridagi investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillarni, shuningdek uni oshirish yo'llarini ko'rib chiqamiz.

РЕЗЮМЕ

Фондовый рынок играет ключевую роль в экономике, являясь одним из основных инструментов для привлечения инвестиций и финансирования компаний. Инвестиционная активность на фондовом рынке оказывает значительное влияние на финансовую стабильность и рост экономики страны в целом. В данной статье мы рассмотрим факторы, влияющие на инвестиционную активность на фондовом рынке, а также пути ее повышения.

SUMMARY

The stock market plays a key role in the economy, being one of the main tools for attracting investments and financing companies. Investment activity in the stock market has a significant impact on the financial stability and growth of the country's economy as a whole. In this article, we will look at the factors influencing investment activity in the stock market, as well as ways to increase it.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

QO‘QON QOG‘OZI QAYTA TIKLANDI

Yo‘ldasheva M.R.

Qo‘qon ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi mutahassislik o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: qog‘oz, sultoni, ipak, nimkanop, paxta, shoyi, tola, rang xattot, shirvach, chiy, uvada, xalpa, maqsad.

Ключевые слова: бумага, султан, шёлк, пенька, хлопок, шёлк, волокно, цветная каллиграфия, ширвач, чий, угада, халпа, цель.

Key words: paper, sultan, silk, hemp, cotton, silk, fiber, color calligraphy, shirvach, chiy, uvada, khalpa, goal.

“Qog‘oz kashfiyoti va kitob nashrining ixtiroqilinishi dunyoda cheksiz o‘zgarishlarning boshlanishiga olib keldi.”

Frensis Bekon ingliz faylasufi.

Qog‘oz – tolalarning betartib joylashishidan tashkil topgan yozuv ashyosi hisoblanadi. Qog‘oz insoniyat tarixidagi eng buyuk kashfiyotlardan biri. Uning vositasida insonlar bilimlari, ixtirolari, tarix, fan, san‘at ma‘lumotlari saqlab qolinadi va avlodlarga etkaziladi.

Qog‘oz 105 yilda kashf qilinib, hozirgi kungacha insonlarga xizmat qilib kelmoqda. 751yilda Arab Xitoy qo‘shinlari orasida bo‘lib o‘tgan Talas jangi natijasidan jangda g‘olib bo‘lgan arablar xitoylik asirlarni asir oladi. Xitoylik asirlar jonini saqlab qolish maqsadida qog‘oz tayyorlash sirini arablarga ochadi va mahalliy xalq vakillari bilan Samarqadda ilk bor qog‘oz tayyorlashni yo‘lga qo‘yganlar.

Alisher Navoiy yashab ijod qilgan davrda tarixchi, shoir, sahnaf va musavvirlar qo‘lyozma kitoblar tayyorlashni yuqori san‘at darajasiga olib chiqdilar. Ma‘lumki qo‘lyozma kitob yozishda ko‘plab, sifatli qog‘ozni talab qiladi.

Qo'lyozma kitob insoniyat tarixida alohida ahamiyatga ega bo'lib, avvalgi ajdodlar tajribasini, ma'naviy merosini o'zida aks ettira olishi, ularni saqlashi hamda kelajakka yetkaza olishi bilan qimmatlidir.

Markaziy Osiyo qo'lyozma kitoblari o'zidagi qog'ozning sifatli ekanligi, o'ziga xos ziynatlanishi, nafis, mo'jaz rasmlar bilan bezatilganligi, ajoyib muqovalarga egaligi bilan ajralib turadi. Turli hunarmanddilar-qog'ozgar, sahhof, xattot, muzahhib, jadvalkash, rassom, muqovasoz-mujallid hamkorligida yaratilib, ajoyib san'at va ma'naviyat obidasiga aylangan. Qo'lyozma kitob turli davrlarda turlicha uslubda, turli qog'oz turlarida yaratilgan. Ular jamiyat ma'naviy hayoti talabini qondirishga xizmat qilgan.

XV-XVI asrlarda Movarounnahr va Xurosonda sifatli qog'oz tayyorlash o'zining yuqori cho'qqisiga ko'tarildi.

XV asr oxiri XVI asrlarda mashhur bo'lgan qog'ozlar "Xitoyi", "Samarqandiy", "Buxoriy", "Bog'dodiy", "Isfaxoniy", "Kashmiriy" va boshqa nomlar bilan yuritilgan.

A.Navoiyning zamondoshi mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy 1514yilda yozgan "Serat as Sutur" (YOzish qonuni) traktatida Samarqand qog'oziga yuqori baho berib shunday yozadi: -"Har qancha sinasang ham xitoy qog'ozidan yaxshisi yo'q. Ammo Samarqand qog'ozini bebahodir. Agar sen aqlli odam bo'lsang undan voz kechma, undagi yozuv ravon va go'zal bo'ladi."

VI asrda chizilgan ba'zi miniatyura suratlarida qog'ozga ishlov berish jarayonlari tasvirlangan. Kamoliddin Behzod qalamiga mansub "YOsh Alisher Navoiy va Mirzo Boysunqurlar maktabda" nomli miniatyura suratida madrasa hovlisida qog'ozgarlarning qog'ozni ranglash va arqonga osib quritish jarayoni tasvirlangan.

"YOsh Alisher va BoysunqurMirzo maktabda. Hirot."K. Behzod.

Ushbu surat buyuk musavvir Kamoliddin Behzod qalamiga mansub bo'lib, Alisher Navoiy va Boysunqur Mirzoning maktabdagi suhbat va ijodiy faoliyatlari yoritilgan. Unga ko'ra maktab hovlisidailm olish bilan birga, o'quvchilarga qo'lda qog'oz tayyorlash sir asrrolari o'rgatilmoqda. Asarda qog'oz xomashyosini maydalash va yanchish jarayonlari, yuqori qismida turli ranglarga bo'yab, simga osib, quritish jarayonlari amalga oshirilayotganligi tasvirlangan. Asarning markaziy qismida tayyor qog'ozlarga ishlov berib, silliqlash jarayonlari olib borilmoqda. Asar pastki qismida tayyor qog'ozlarning sifati tekshirilib, sinovdan o'tkazilmoqda.

XVI asr miniatyura suratidan parcha. Hirot.

Ushbu asarda ham madrasadagi ta'lim va qo'lda qog'oz tayyorlash jarayonlari tasvirlangan ammo, yuqorisidagidan farqi shundaki, qog'oz tayyorlash ashyosi o'zgacha. Bu asarda qog'oz tut novdalaridan tayyorlanmoqda. SHu sababli tayyor qog'ozlar rangiga ahamiyat beradigan bo'lsak, sarg'ish tusda. YA'ni tut novdasining rangida.

XVIII asrda Samarqand va uning atrofida 42 ta qog'oz tayyorlash ustaxonalari mavjud bo'lgan.

Buxoro qog'oz. Samarqand usulida qog'oz tayyorlash ziyolilar, o'quv markazlari joylashgan boshqa shaxarlardan Buxoro va Hirotida ham rivoj topdi. Qog'oz ishlab chiqarish Buxoroda qachondan boshlangani haqida aniq fikr bildirish qiyin bo'lsada 1252-1253 yilda boshlanganligini taxmin qilinadi. Buxoro qog'ozlariga xom ashyosi bo'lib asosan tut daraxtining turli navlarining po'stlog'lari xizmat qildi.

Qo'qon qog'oz. Qo'qon qog'ozini tayyorlash XVII asrda Tangriyor Sulton davridan boshlangan deb hisoblanadi. Markaziy Osiyoda bo'lgan fotograf F.Ordening "Kavkaz va O'rta Osiyo" 1880-1890yy.to'rt tomlik foto albomida Qo'qon qog'ozgarlarining ish jarayonini tarixiy fotolarda muxirlangan. A.A.Semyonov keltirgan malumotlarga ko'ra Qo'qon qog'oz paxtalik eski matolardan tayyorlangan. Ishlatilgan, ishdan chiqqan turli lattalar, ayniqsa, tutish imkoni bo'lmay qolgungacha ishlatilgan, titlib ketgan choponlar va ko'rpalar xomashyoni tashkil etadi.

Qog'ozgar ustaning hovuzdan xalpa bilan qog'oz olish jarayoni.

Bu suratga ahamiyat bersak, qog'ozgarning tayyor massani suvdan suzib olish jarayoni tasvirlangan, lekin birinchi plandagi katta xalpa e'tiborni tortadi. Xalpa qog'oz tayyorlash uchun muhim ashyo hisoblanib, chiy o'simligidan maxsus tayyorlanadi. Qog'ozni suvdan suzib olishda aynan xalpadan foydalaniladi.

Qog'ozlarni alebast suvoqli devorga yopishtirish.

Ushbu suratda xalpada suzib olingan qog'ozlar suvoqli devorga yopishtirilib, quritilish jarayoni ko'rsatilgan. Qog'ozni quritishda suvoqli devordan foydalanishdan maqsad devor qog'ozdagi namni o'ziga tez shimib oladi. SHu sababli suvoqli devordan foydalanilgan.

Muxrakashning qog'oz yuzasini silliqlash jarayoni.

So'nggi suratda suvoqli devorda quritilgan qog'ozlarga ishlov berish ya'ni, qog'oz tayyorlashning oxirgi jarayoni aks ettirilgan. Bu jarayonda qog'ozga ishlov berishda maxsus joydan foydalaniladi va maxsus yog'ochdan tayyorlangan silliqlash uchun xizmat qiladigan ashyo ishlatiladi. Jarayonda qog'ozga unli massa suriladi, qurigach, maxsus yog'och bilan silliqlaniladi. Bu qog'ozning sifati oshishiga, yozilganda siyoh tarqamasligiga, tasvir chizilganda esa chiziqlar aniq tasvirlanishigv xizmat qiladi.

Qo'qon qog'ozlari ko'rinishi sifati va turi bo'yicha: abrishshimi, xafrang, jaydari, o'rama va boshqa nomlar bilan atalgan.

Qo'qon qog'ozida yozilgan qo'lyozma kitoblar qog'ozini tahlil qilinganda ular ikki turdaligini ko'rish mumkin. Birinchisi: chiy qamishlaridan tayyorlangan xalpa vositasida suzib olingan qog'ozlar bo'lib, yoruqqa qaratilganda parallel joylashgan chiy izlari aniq ko'rinadi. Ikkinchisi: yuzasi tekkis qalinlik darajasi bir hil, hech qanday izlar ko'rinmaydi. Bu qog'ozlar mato toritilgan xalpaga uvadani quyib tayyorlangan.

Qo'qon qog'ozini haqida ma'lumotlar to'plash maqsadida shahardagi "Qo'qon madaniyati va tarixi" muzeyining etakchi ilmiy xodimi ustoz Dadaboev YAhyoxon domla bilan suxbatlashganimda, domla Buxoro Amirligining XX asr boshlarida chiqargan qog'oz pullari Qo'qon qog'ozida chop qilingani, oxirigi qog'oz ustaxonasi 1930 yillargachan faoliyat olib borgani haqida aytib berdilar.

Xulosa. Bugungi kunda Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti va Yaponiya davlati Aichi universiteti o'rtasidagi ta'lim, ilmiy va innovatsion hamkorlikni rivojlantirish maqsadida, "The research for the culture of contemporary hand-made paper and artistic expression" (Zamonaviy qo'lda tayyorlanadigan qog'ozni madaniy va badiiy ahamiyati tadqiqi (Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy, O'zbekiston) nomli ilmiy-amaliy loyiha asosida izlanishlar olib borilmoqda. Yaponiyalik qog'oz ustalari bilan hamkorlikda Samarqand qog'ozini tiklash maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

KBehzod nomidagi MRDI "Miniatyura va kitob grafikasi kafedrasining etakchi o'qituvchilari B.Xadjimetov va M.Sabirovlar qadimgi yozuv qog'ozlarini tayyorlash usullarini ilmiy taxlil qilish bilan birga "Xattotlik va miniatyura" yo'nalishida ta'lim oluvchi talabalarga tut po'stlog'idan qog'oz tayyorlash sirlarini amaliy mashg'ulotlarda o'rgatmoqdalar.

Sabirov Mirhamid Muhammedjanovich va shogirdi xattot va miniatyurist Mahfuza Yo'ldashevalar paxta matosidan tarixga aylangan va unutilgan Qo'qon qog'ozini qayta tiklashga muvaffaq bo'ldilar.

O'rta asrlarda dunyoga mashhur bo'lib, keyin unutilgan, milliy qadriyatlarimizdan biri yozuv qog'ozlarini qo'lda tayyorlash usullarini tiklash va kelgusi avlodlarga etkazish borasida olib borilayotgan amaliy ishlardan maqsad O'zbekiston nomini jumladan Qo'qon shahrini dunyoga tanitish, turizmni rivojlantirishga o'z hissamizni qo'shish. Qadimiy kitobot sanatini tiklab, xattotlik sanatini rivojlantirish. Ajdodlarimizning buyuk merosi bo'lgan, unutilib ketgan tarixiy asarlarini qayta tiklash, yozish, ularni restavratsiya qilish uchun ham qo'lda tayyorlangan qadimiy qog'ozlar zarur bo'ladi.

Miniatyura, xattotlik va naqsh asarlari zamonaviy qog'ozdan ko'ra an'anaviy qog'ozga ishlansa, qadri hamda narxi oshadi va talab kuchayadi. Bu esa san'at asari qadrini oshishiga xizmat qiladi. Ekologiyaga ham ijobiy ta'siri bor. Sababi, ishlatilmayotgan paxta matolari yoqib yoki chiqindiga tashlab yuborilgandan ko'ra, qayta ishlanib, qog'oz tayyorlansa, qog'ozdan turli maqsadlarda foydalanish imkoniyati ko'pdir. Arzon mahsulotdan foydalanib, qimmat maxsulot yaratish mumkinligiga isbotlaydi.

Adabiyotlar:

1. A.A.Semyonov "O Sredneaziatskoy bumage." Iz Akademii nauk Tadjikskoy SSR. Dushanbe 1963
2. Naim Norqulov, Ilyos Nizomiddinov Miniatyura tarixidan lavhalar G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti Toshkent-1970.
3. A.YU.Kaziev. Xudojestvennoe oformlenie Azerbaydjans-koy rukopisnoy knigi XIII–XVII vekov. Izdatelstvo "Kniga". Moskva. 1979.
4. A.P.Balachenkova "Istoriya bumagi i bumajnogo proizvodstva." Sankt–Peterburg 2011.
5. Sobirov Mirxamid Muhamedjanovich. "Markaziy Osiyo qog'ozi". Moziydan sado. 1/2020(85).

РЕЗЮМЕ

Maqolada insoniyat taraqqiyotidagi buyuk kashfiyotlardan biri qog'oz haqida, Samarqand, Buxoro, Qo'qon qog'ozlarining tarixi, ashyosi, ularning ashyolari, tayyorlash bosqichlari, tiklash yo'lida Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutining yetakchi o'qituvchilari va talabalarining bu yo'lida olib borayotgan amaliy ishlari, qadimgi qog'oz turlarini tiklashdan maqsadlari va ushbu amaliy ishlarning dolzarbligi keng yoritilgan. Suratlar tahlili ham bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье речь идет о бумаге, одном из величайших открытий в развитии человечества, истории Самаркандской, Бухарской, Кокандской бумаги, ее материалах, их материалах, этапах подготовки и восстановления ведущих преподавателей и студентов Национального института Искусство и дизайн имени Камолиддина Бехзода. Широко освещены проведенные по пути практические работы, цели реставрации древних видов бумаги и актуальность этих практических работ. Также описан фотоанализ.

SUMMARY

The article deals with paper, one of the greatest discoveries in the development of mankind, the history of Samarkand, Bukhara, Kokand paper, its materials, their materials, the stages of preparation and restoration of leading teachers and students of the National Institute of Art and Design named after Kamoliddin Behzod. The work carried out on ways of practical work, goals of restoration of ancient types of paper and the relevance of these practical works. Photoanalysis is also described.

ЎҚУВЧИЛАР ОНГИДА ЖАМИЯТ МАФКУРАСИНИНГ МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ЖАРАЁНИГА ТАЪСИР ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

Раҳбаров У.Р.

*Тошкент давлат педагогика университети Тарих факультети
“Маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси
ф.ф.б.ф.д., PhD. в.б, доцент*

Таянч сўзлар: ватан, жамият, мафкура, ахлоқ, маданият, қадрият, миллат, миллий ўзликни англаш, миллий ифтихор, миллий ғурур, маънавият.

Ключевые слова: родина, общество, идеология, мораль, культура, ценности, нация, национальная идентичность, национальная гордость, национальная гордость, духовность.

Key words: homeland, society, ideology, morality, culture, values, nation, national identity, national pride, national pride, spirituality.

Мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш-авлоднинг маънавий тарбияси ҳамда миллий ўзлигини англашда ахлоқий қарашлари орқали аجدодлар ўғити асосида тарбиялаш масаласи муҳим ҳисобланади. Жумаладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жамиятда ҳаётида ёш-авлод ва уларнинг халқ олдида масъулятига эътибор берар экан: “ёшларимиз, жамиятимиз ва мамлакатимизнинг келажаги учун стратегик аҳамиятга эга” эканлиги мамлакатимиз таълим ва фан соҳасида амалга оширилаётган ислохотларда ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда. Шунинг учун, ёш-авлоднинг жамиятда ўз интеллектуал салоҳияти ва ўз истедод ва иқтидорини намоён этиши учун барча имкониятлар яратиб берилмоқда.

Миллий ғоя, мафкура ривож жамиятда халқларнинг, аждод-авлодларимизнинг орзу-умидлари, ҳуқуқ ва манфаатлари билан боғлиқ ҳолда миллий ўзликни англашга хизмат қилган. Лекин, бу узок тарихий ривожланиш босқичларини ўз ичига олади. Бу халкимизнинг тарихий бирликлари билан боғлиқ ҳолда «уруғчилик», «қабилла», «элат», «милат» сифатида шаклланиш билан ривожланиб борган. Ҳозирги давр ижтимоий – фалсафий тафаккури

нуқтаи назардан олиб қараганда – Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва миллий маънавий муносабатлар моҳияти миллий ғоя ва мафкура билан йўғрилган. Ҳозирги шароитда миллий ўзликни англашнинг жамият маънавий ҳаётига функционал таъсирини таҳлил қилишнинг яна бир муҳим жиҳати – унинг миллий ғоя ва мафкура шаклланишидаги ролини ва унинг таъсирини очиб беришни ҳам тақозо этади. Чунки мафкура тизим сифатида ижтимоий-тарихий тараққиёт жараёнида жамият ҳаётининг барча соҳаларига, ижтимоий-сиёсий муносабатларга фаол таъсир кўрсатади.

Жамият ижтимоий ҳаётида мафкура ижтимоий – маънавий ва сиёсий моҳиятга эга бўлган тизим сифатида назарийлашган махсус шаклдаги ғояларни ташкил этади. Миллий ғоя ҳозирги давр Ўзбекистон сиёсий – ижтимоий ҳаётининг маънавий асоси сифатида мафкуравий жараёнларнинг боришида ижтимоий руҳиятга фаол таъсир кўрсатиб, сафарбар қилувчи, бирлаштирувчи, йўналтирувчи хусусиятни ўзида мужассамлаштиради. Унинг бу хусусияти жамият ижтимоий онгига функционал таъсир орқали ижтимоий муносабатларнинг барқарорлигини, унинг жамият ҳаётидаги бошқа соҳалар билан уйғунлигини ҳамда жамиятнинг ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

«Мафкура», «миллий ғоя» ва «миллий ўзликни англаш» тушунчалари бир-бирига боғлиқ бўлиб, жамият тараққиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Мафкура, миллий ғоя ва миллий ўзликни англашнинг бир-бири билан таркибий – функционал боғлиқ жиҳатларининг амалда таъминланиши жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётига, унинг характери ва мазмун-моҳиятига бевосита алоқадорликда амалга ошиб келган. Жамиятнинг демократик таъминланишига таяниши мафкура, миллий ғоя ва миллий ўзликни англаш муносабатларини умуминсоний қадриятлар асосида ҳал этиш имконини беради.

Миллий ғоя тизимида миллий ўзликни англаш жараёнининг жамият маънавий ҳаётига функционал таъсирини таҳлил қилишнинг яна бир муҳим жиҳати – унинг миллий ғоя шаклланишидаги ўрнини ва таъсирини очиб беришни ҳам тақозо этади.

О.Бозоров фикрича, «миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узун муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни ҳам акс эттиради».

Дарҳақиқат, миллий ғоя, мафкура халқларни, миллатларни бирлаштирувчи муштарак мақсадларни ўзида ифода этганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Миллий ўзликни англашнинг ўзи ҳам миллий ғоя сингари бирлаштирувчи функцияни бажарган ҳолда шахснинг ижтимоийлашуви шакллари ва усуллари, миллий алоқаларнинг ривожига таъсир кўрсатади. Масалан, оддий

психологик даражада бирлашиш вазифасини ҳал қилиш учун яна бир тарихий, бироқ ханузгача ўз ҳаракатини сақлаб қолган миллий – этник қарашлар муҳим аҳамият касб этади. Мафқуравий курашлар жараёнида миллий ўзликни англашнинг имкониятлари унинг функцияларида намоён бўлади, зеро миллий тараққиётга хизмат қилувчи бир қатор функцияларни бажаради. Файласуф олим С.Отамуратов фикрича, улар қуйдагилар «баҳолаш ва даъват этиш, меъёрий мувофаклаштириш (россиялик олим Б.А.Шувалов фикри), мослашув, ҳимоя қилиш, ўз-ўзини назорат қилиш ва маъсуллик таъсири (россиялик олим К.Н.Хабибулин фикри) функцияларидан иборат».

Миллий ўзликни англашнинг функцияларининг амал қилиши мавжуд шароит, ижтимоий-сиёсий мақоми билан боғлиқ бўлади. Масалан, миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига эга бўлмаган шароитда озод бўлишини баҳолаш, даъват этиш, маъсуллик, бирлаштириш, мақсадга йўналтирувчи, ҳаракатга келтирувчи функциялари устуворлик касб этади. Миллат ўз мустақиллигини қўлга киритган шароитда миллий тараққиётни амалга оширишга хизмат қилувчи функцияси устувор даражага кўтарилади.

Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таъкидланган қуйидаги фикр мазкур йўналишдаги фаолият учун асосий мезондир. «Эндиликда олдимизда турган энг муҳим вазифа – ана шу юксак тушунчалар билан бирга миллий ғоямизнинг узвий таркибий қисмларини ташкил қиладиган комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби тамойилларнинг маъно-моҳиятини бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий, таълим-тарбия ишларининг марказига қўйиш, уларни янги босқичга кўтариш, ёш авлодимизни ҳар томонлама мустақил фикрлайдиган етук дунёқараш эгалари қилиб тарбиялашдан иборат».

Жумладан, сиёсий фанлар доктори, профессор И.Эргашевнинг қуйидаги фикрига қўшиламыз. «Миллий ғоя ва мафқура жамиятда инсонлар, халқлар, миллатларни умумий мақсад ва манфаат йўлида бирлаштириб туриш учун зарур. Шунингдек, бу халқларнинг ўзларини халқ ёки миллат сифатида англаши учун, яшашга қодир бўлиш, танланган тараққиёт йўлидан эркин ривожланиш учун, дунё маданиятини янги мазмун билан бойитишга хизмат қиладиган, шунга сафарбар этадиган, маънавий куч – қудрат манбаи ҳамдир». Маълумки, Ўзбекистон ижтимоий-маънавий ҳаётида шаклланаётган миллий ғоя ўзликнинг характери, функцияси орқали мавжуд ижтимоий-сиёсий тизим функционал фаолиятида, шахс, миллат ва жамият маънавий етуқлигини таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди. Миллий ғоя мавжуд жамият

ижтимоий ҳаёти тизимининг барча бўғинларининг функционал фаолияти мазмунини ташкил қилади. Чунки, «мафкура жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради».

Чунки, миллий ғоянинг бош функцияси жамият тараққиётида миллатнинг ғоявий қуроли, маънавий восита сифатида, халқаро миқёсда эса миллий мустақил давлат сиёсатининг нуфузини ошириб боришдек буюк вазифани бажаришдан иборатдир.

Мафкура – турли гуруҳлар, тоифа ва қатламлардаги кишиларнинг манфаатларини ифодалаб, ижтимоий ҳаёти ва фаолиятини тартибга солиб, ҳаракатга келтиради, ғояларнинг руёбга чиқишига хизмат қилади. Шунинг учун ғоя – мақсад бўлса, мафкура уни амалга оширишдир. Бошқача айтганда, инсон ёки миллатнинг асосий мақсадлари ғояларида намоён бўлса, уни руёбга чиқаришга қаратилган ишларнинг мазмун-моҳияти мафкурани ташкил этади. Мафкуралар ўз моҳияти ва таъсир кучига кўра, жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қарама-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин. Юксак мақсадлар бунёдкор ғояларга асосланган мафкура ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўлади, маънавиятни юксалтиради, инсонларни улуғвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкура бунёдкорлик хусусиятига эга бўлади. «Миллат тараққиётига, унинг юксалишига хизмат қиладиган, халқларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар юксак ғоялардир... юксак маънавият ва тафаккур маҳсули ҳисобланган бунёдкор ғоялар элни эл, миллатни миллат қилиб бирлаштиради, кишиларни тараққиёт сари етаклайди».

Мафкура динамик характерга эга бўлиб, инсон ва жамият ҳаётидаги объектив ва субъектив шарт-шароитларга мос ҳолда, кишиларнинг талаб, эҳтиёж, ишонч-эътиқод, манфаат ва мақсадларига мувофиқ тарзда, ретроспектив асосларда ўзгариб, ривожланиб боради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «Мафкура соҳасида бўшлиқ деган нарсанинг ўзи ҳеч қачон бўлмайди. Чунки, инсоннинг қалби, мияси, онгу-тафаккури ҳеч қачон ахборот олишдан, фикрлашдан, таъсирлардан тўхтамайди. Демак, унга доимо маънавий озиқ керак. Агар шу озиқни ўзи яшаётган муҳитдан олмаса ёки бу муҳит уни қониқтирмаса, нима бўлади, айтинглار? Бундай озиқани у аста-секин бошқа ёқдан излайди. Шунга йўл бермаслигимиз керак».

Шу ўринда миллий ғоя ва миллий ўзликни англашнинг тузилмасини таҳлил қилиш муҳим. «Миллий» тушунчаси «миллат» ва «мамлакат» тушунчалари билан узвий алоқадор. Жумладан, Ўзбекистоннинг мутақиллик шароитида ўзбек халқининг ўтмиши, миллий-маданий мероси нуктаи назардан қараш билан бирга унда мамлакат миллий манфаатлари ифодаланади. Миллийлик миллатнинг тарихи, қадриятлари, анъаналари, маданияти, яшаш тарзида яққол намоён бўлиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 39 b.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1–том. Тошкент, Ўзбекистон 2017.й. Б.:–484.
3. Бозоров.О. Миллий ғоя ва тарғибот самарадорлиги. Тошкент: Маънавият, 2018.Б.17-18.
4. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. Тошкент: Ўзбекистон, 2015.- Б.374.
5. Каримов И.А. «Юксак маънавият – энгилмас куч». – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.75.
6. Эргашев И. Сиёсат фалсафаси. – Тошкент: Академия, 2004. – Б.75.
7. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. «FIDOKOR» газетаси муҳбири саволларига жавоблар //Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8 – жилд – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 462, 464-465, 500-501.
8. Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар, Тошкент: Мухаррир, 2009, -Б.18.
9. Даминов.И. Даминов.И. Ғоялар:эзгулик ва ёруғлик.Тошкент: Маънавият, 2018.-Б.-6, 27.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада ўқувчилар онгида жамият мафкурасининг миллий ўзликни англаш жараёнига таъсири, ёшларнинг ахлоқий-тарбиявий қарашларининг уйғунлашуви, ёшларда миллий ифтихор, ўзликни англаш, “Мен ватан учун неима қилдим!” каби маънавий таъсир омилларининг долзарблиги сифатида ёшларни интеллектуал қобилият эгаси сифатида вояга етказишда, шунингдек, келажакка порлоқ бўлиши, ватанга садоқат, миллий ғурурни қарор топтириш каби юксак инсоний фазилатларни ривожлантиришнинг педагогик таъсир воситалари орқали ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается влияние идеологии общества на процесс реализации национальной идентичности в сознании студентов, гармонию нравственно-педагогических взглядов молодежи, национальную гордость за молодежь, самосознание: «Я сделал все возможное для Родина!» как актуальность факторов духовного воздействия в воспитании молодежи как обладателей интеллектуальных способностей, а также педагогического воздействия на развитие высоких человеческих качеств, таких как светлое будущее, верность Родине, решимость национальной гордости.

SUMMARY

This article examines the influence of the ideology of society on the process of realizing national identity in the minds of students, the harmony of moral and pedagogical views of youth, national pride in youth, self-awareness: “I did everything possible for the Motherland!” as the relevance of factors of spiritual influence in the education of youth as owners of intellectual abilities, as well as pedagogical influence on the development of high human qualities, such as a bright future, loyalty to the Motherland, determination of national pride.

AXBOROT XURUJLARIGA QARSHI YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

Xodjayeva D. Yu.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
tarix fakulteti “ma’naviyat asoslariva huquq ta’limi” kafedrası
dotsenti, falsafa fanlari nomzodi*

Tayanch so’zlar: yoshlar, ta’lim-tarbiya, axborot xurujlari, mafkuraviy immunitet, ogohlik, Internet, diniy ekstremizm, aqidaparastlik.

Ключевые слова: молодежь, образование, информационные атаки, идеологический иммунитет, осведомленность, Интернет, религиозный экстремизм, фанатизм.

Key words: youth, education, information attacks, ideological immunity, awareness, Internet, religious extremism, fanaticism.

Mamlakatimizda istiqlolning birinchi kunlaridan boshlab yoshlar tarbiyasiga alohida e’tibor berib kelinmoqda. Yoshlarni ma’nan yetuk, jismonan barkamol, axloqan pok, yuksak intellektual, milliy va umuminsoniy qadriyatlarini qadrllovchi, buyuk ajdodlarimizni o’ziga ibrat deb biluvchi, elim-yurtim deb yonuvchi, shijoatli, tadbirkor, adolatli qaror chiqara oladigan, tevarak atrofidagi voqea-hodisalar haqida mustaqil fikrlaydigan, o’z haq ququqini biladigan vatanparvar inson sifatida tarbiyalash eng dolzarb vazifalarimizdandir.

Bugungi kunda yoshlarimiz bizning nafaqat tayanchimiz va suyanchimiz, balki bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchiga aylanishi lozim. «Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo’lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g’urur va iftixor bag’ishlaydi. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo’lib, dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.»

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, «yoshlarni yuksak ma’naviyatli qilib tarbiyalash – ularni ezgulik ruhida tarbiyalash

demakdir. Bunday insonlar esa yon-atrofida bo'ladigan ishlarga befarq qarab turolmaydi: yaxshi ishlarga qo'shilishga, yomon ishlarga esa qarshilik ko'rsatishga harakat qiladi.»

Axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalarining yuqori sur'atlarda rivojlanishi, jamiyat va davlat hayotida keskin ijobiy o'zgarishlarning yuz berishiga sabab bo'lib, insoniyat taraqqiyotini yangi bosqichlarga olib chiqdi. Insoniyat axborot texnologiyalari yordamida ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatish bilan chegaralanmay jamiyatda iqtisodiy, siyosiy, harbiy va boshqa sohalarni boshqarish, ularga ta'sir etish va istiqbolini belgilash imkoniyatiga ham ega bo'lib bormoqda.

Hozirgi kunda axborot davlatning milliy boyligi, xalqaro maydonda esa strategik resursga aylangan. Ammo, zamonaviy axborot texnologiyalari jamiyat hayotiga ko'plab qulaylik va imkoniyatlar yaratishi bilan birga ayrim muammolarni ham keltirib chiqmoqda. Bu muammolar asosan yoshlar ongiga salbiy ta'sir etib, kelajagini yo'qqa chiqarishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 19-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida ta'kidlaganlaridek, «Birinch navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir. Ekstremistik faoliyat va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda. Bugungi dunyo yoshlari son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi «virusi» tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz.»

Darhaqiqat, XXI asrda axborot urushinig o'ziga xos jihati urush vositalari, uslublarining ko'paygani, takomillashganida ko'rinadi. Bugungi kunda bunday urush Internetda, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar orqali ham olib borilmoqda. Ayrim mutaxassislar tomonidan psixoterapiya metodlari yakka shaxsga qanday ta'sir etsa, axborot urushining metodlari ommaviy ongga shunday ta'sir qilishini ta'kidlashadi.

Prezidentning 2005-yil 28-sentabrdagi «O'zbekiston Respublikasining jamoat ta'lim axborot tarmog'ini tashkil etish to'g'risida»gi PQ-191-son Qarori bilan o'quv-ta'lim, ilmiy, yoshlar hamda bolalar muassasalari va tashkilotlari

uchun mo'ljallangan axborot materiallarini birlashtiruvchi yagona axborot-resurs maydonchaga ega bo'lgan «ZiyoNet» jamoat axborot ta'lim tarmog'i tashkil etildi. Bugungi kunda mazkur tarmoq yoshlar hamda ta'lim oluvchilarga axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish borasida salmoqli ishlarni amalga oshirmoqda.

Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishi kerak. Yosh avlodni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim.

So'nggi yillarda aqidaparast oqimlar yoshlar ichidagi faoliyatini mehnat migrantlarini ta'sir doirasiga olish, diniy ekstremistik mazmundagi materiallarni elektron ko'rinishda tarqatish, "Internet" orqali targ'ibot o'tkazish, yashirin "Hujralar" tashkil etish kabi usullarda amalga oshirmoqda. Ayniqsa, Internet tarmog'ida "Iroq davlati", "Jabat al-Nusra" kabi terroristik tashkilotlar go'yoki islom ravnaqi yo'lida kurashayotgan "Mujohid birodarlar guruhi" ekani haqidagi targ'ibot-tashviqot keng ko'lamda olib borilayotgani, buning oqibatida dunyoning ko'plab mamlakatlaridan musulmon yoshlar "hijrat" qilish va "jihod"da ishtirok etish da'vosida Suriya va Iroq hududiga borib, ushbu guruh safiga qo'shilayotganing guvohi bo'lmoqdamiz.

Internet va yuqori texnologiyalar tufayli dunyoda madaniyatlar va davlatlar o'rtasidagi chegaralar yo'qolib bormoqda. Hozirda Internet tarmoqlarida buzg'unchilik, zo'ravonlik va axloqsizlikni, "ommaviy madaniyat"ni ham targ'ib etadigan saytlar faoliyat ko'rsatmoqda.

Ana shunday keskin va murakkab axborot xurujlari va xavf-xatarlarga biz qanday qarshi tura olamiz?

Ayni vaqtda, yoshlarning turli norasmiy, noislomiy diniy jamoalarning ta'siriga tushib qolishining oldini olishda ta'lim muassasalari va mahalla tomonidan tizimli ravishda tushuntirish ishlari olib borishi muhim o'rin tutadi.

Yoshlarda yot g'oyalarga nisbatan ma'naviy immunitet shakllanmas ekan, "bu -yaxshi, bu-yomon" degan qat'iy fikr paydo bo'lmas ekan, mafkuraviy xatarlarga qarshi turish qiyin bo'ladi. Chunki, yoshlarning ongini puch yong'oq bilan to'ldirish emas, albatta, bilimli, salohiyatli, yetuk shaxs va barkamol avlod qilib tarbiyalashimiz lozim.

Yoshlarning aksariyat qismi hozirgi kunga kelib, kitob mutoala qilish o'rniga Internet saytiga ruju qo'yganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Bu holat nimadan kelib chiqadi? - degan savol tug'ilishi tayin albatta?!

Xalqimizda "Yaxshi bola yurt tuzar, yomoni elni buzar" degan purhikmatli gap bor. Yurtimizda hukm surayotgan tinch va osuda hayotni asrash, uning mustaqilligi va barqarorligiga munosib hissamizni qo'shish har birimizning, shu aziz Vatanda yashayotgan barcha fuqarolarning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmog'i lozim. Asosan farzand tarbiyasi uchun ota-ona javobgar shaxs hisoblanadi, ular bolaning kelajagi uchun qayg'ursa, birinchi o'rinda telefon tutqazib emas, kitob mutoala qilishida ko'maklashib yetaklamog'i lozim.

Hozirgi kunda globallashuv jarayonida axborot-telekommunikatsiya rivojlanishi mobaynida qanchadan – qancha yoshlarimiz chet ellarda ta'lim olmoqda, chuqur bilim egasi bo'lib, O'zbekistonga o'z bilim tajribalarini ko'rsatishda munosib o'rin egallab kelishmoqda.

Zero, yuksalishlar ortida ham mafkuraviy tahdidlar aholining ma'lum bir qatlamlari ayniqsa, yoshlarning qarashlarini o'zlariga ma'qul bo'lgan yo'nalishda o'zgartirish, diniy ekstremizm, axloqsizlik kabi buzg'unchi g'oyalarni singdirishga urinishlar sodir bo'lmoqda.

Hozirgi tahlakali zamonda Internet tarmog'i orqali tarqatilayotgan g'arazli ma'lumotlar, turli buzg'unchi g'oyalar, odob-axloqni yemiruvchi manfur illatlar har bir ongli kishini tashvishga solishi aniq. Sarhadsiz Internet dunyosiga kirgan shaxs vaqt, umr g'animat ekanini doimo yodda saqlamog'i lozim.

Zero, bu global tarmoq bepoyon hududlarga ega bo'lib, unda inson adashib soatlab kunlarini samarasiz o'tkazib yuborishi mumkin. Bugungi shiddatli globallashuv davrida yoshlar ong-u shuurini Internet orqali kirib kelayotgan zararli g'oya va ta'sirlardan samarali va ishonchli himoyalash tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa o'qituvchilar, ma'naviyat targ'ibotchilari, ota-onalardan yanada hushyor va ogoh bo'lishni yosh avlodning g'oyaviy, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash borasidagi ishlar ko'lamini yanada kengaytirishni talab etadi.

"Bugungi kunda yoshlarimiz nafaqat o'quv dargohlarida, balki radio-televideniye, matbuot, Internet kabi vositalar orqali ham rang-barang axborot va ma'lumotlarni olmoqda. Jahon axborot maydoni tobora kengayib borayotgan shunday bir sharoitda bolalarimizning ongini faqat o'rab-chirmab, uni o'qima, buni ko'rma, deb bir tomonlama tarbiya berish, ularning atrofini temir devor bilan o'rab olish, hech shubhasiz, zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad-muddaolarimizga ham to'g'ri kelmaydi. Nega deganda, biz yurtimizda

ochiq va erkin demokratik jamiyat qurish vazifasini o‘z oldimizga qat’iy maqsad qilib qo‘yganmiz”.

O‘zo‘rnida aytish kerakki, hozirgi kunda yoshlarning aksariyati asosiy axborot manbai sifatida Internetga murojaat qilmoqda. Foydalanilayotgan axborot vositalarining katta qismi asosan «Twitter», «Facebook», «Odnoklassniki» kabi ijtimoiy tarmoqlar va video, audio portallarga to‘g‘ri kelsa, ma’lum bir qismigina zararli ta’sir etmaydigan, ilmiy, madaniy va ma’rifiy saytlardan iboratligini kuzatish mumkin.

Ma’lumotlarga qaraganda, bugungi kunda jahon bo‘ylab Internet tarmog‘ida o‘z joniga qasd qilishning oson yo‘llarini targ‘ib qiluvchi, behayolik mazmundagi saytlar ko‘paymoqda, zo‘ravonlik va yovuzlikni targ‘ib qiluvchi kompyuter o‘yinlarini yaratish ishlari avj olgan. Ayni vaqtda, aksariyat bolalar va o‘smirlar onlayn tarzda tarqatiladigan pornografiya ta’siriga butunlay tushib qolganligi bizni eng xavotirga solayotgan masaladir.

“Hozirgi vaqtda ko‘z o‘ngimizda dunyoning geopolitik, iqtisodiy va ijtimoiy, axborot-kommunikatsiya manzarasida chuqur o‘zgarishlar ro‘y berayotgan, turli mafkuralar tortishuvi keskin tus olayotgan bir vaziyatda, barchamizga ayonki, fikrga qarshi fikr, g‘oyaga qarshi g‘oya, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish” muhim ahamiyatga ega.

Shu orqali yosh avlod ongida “axborot immuniteti”ni shakllantirish, oqni qoradan, yaxshini yomondan ajratish tuyg‘ularini shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Binobarin, o‘sib kelayotgan avlodni shunday tarbiyalash kerakki, ular axborot makoniga kirganda, faqat o‘zi uchun zarur va foydali narsani olsin, Internetdan foydalanish madaniyatini o‘rgansin.

Bugungi globallashuv davrida Internet tizimi orqali mentalitetimizga mutlaqo yot mafkura va dunyoqarashni yoshlarimiz qalbi va ongiga singdirishga urinayotganlar borligi, yuqorida ta’kidlaganimizdek, xatarlidir.

Zero, mafkuraviy xurujlar, avvalo, yoshlarning ongini zaharlashga qaratilgan bo‘lib, “ommaviy madaniyat” deb atalayotgan illat xalqimizning ma’naviy boyligi bo‘lgan odob-axloq, ibo, or-nomus, iroda, sharm-hayo, iffat-andisha kabi fazilatlarimizni nursizlantirib, ko‘p ming yillik milliy qadriyatlarimizga putur yetkazmoqda.

O‘zbekiston erishayotgan, dunyo tan olayotgan ulkan yutuqlarning negizida turgan asosiy omil insondir. Buyuk ma’rifatparvar Abdulla Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir» degan so‘zlari bir asr avval millatimiz uchun qanchalik muhim va dolzarblik kasb etgan bo‘lsa, hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Axborot globallashuvi jarayonida milliy axborot makonini

shakllantirish, himoya qilish va uni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini yaratish har bir davlatning strategik manfaatlar bilan hamohang bo'lgan ustuvor vazifalari sirasiga kiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanish sur'atining yanada oshirilishi esa axborot almashinuvi sohasida cheksiz imkoniyatlar yaratadi. Bu, o'z navbatida, dunyo mamlakatlari qatori O'zbekistonning ham ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biriga aylangan.

Qonunchilik sohasida ham bu borada ma'lum o'zgarishlar amalga oshirildi. O'sib kelayotgan barkamol avlodni tarbiyalash, ularda "axborot immuniteti"ni shakllantirish, ularni Internet orqali kirib kelayotgan yot ta'sirlardan asrash maqsadida tegishli qonunlarga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida"gi kodeksining 1882-modda bilan to'ldirilgan qismida voyaga yetmagan shaxsning ko'ngil ochish (dam olish) joylarida tungi vaqtda bo'lishiga yo'l qo'yish, ya'ni restoranlar, kafelar, barlar, klublar, diskotekalar, kinoteatrlar, kompyuter zallari, Internet tarmog'idan foydalanish xizmatlarini ko'rsatish uchun jihozlangan xonalar yoki boshqa ko'ngil ochish (dam olish) joylarining rahbarlari yoxud boshqa mas'ul shaxslari tomonidan voyaga yetmagan shaxsning tungi vaqtda ota-onasidan biri yoki uning o'rnini bosuvchi shaxsning kuzatuvisiz ko'rsatilgan muassasalarda bo'lishiga yo'l qo'yish ma'muriy javobgarlikka tortishga sabab bo'lishi belgilandi.

O'zbekistonda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish borasida keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev rahnamoligida amalga oshirilayotgan tub islohotlar jarayoni zamonaviy bilimlarni puxta o'zlashtirgan, raqobatbardosh va axborot texnologiyalarni qo'llay oladigan yosh avlodni tarbiyalashni talab etmoqda.

Buning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganlaridek, "... har qanday islohot, xususan, millionlab yoshlarning hayoti va kelajagiga bevosita daxldor bo'lgan o'zgarishlar har tomonlama chuqur o'ylab ish tutishni, yetti o'lchab, bir kesishni talab qiladi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtiradigan va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir bo'lgan, zarur qarorlar qabul qiladigan, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak."

Bu borada davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilinayotgan yoshlar siyosatiga oid dasturlar, hukumat va mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, olib borayotgan

ishlarimizga tanqidiy nazar bilan qarab, yanada faolroq bo'lishimiz, o'z ustimizda ishlashimiz barchamiz uchun burch hamdir.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Asarlar ,1-jild. T.: O'zbekiston, 2017
2. Mirziyoyev Sh.M.Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Asarlar II-jild. T.: O'zbekiston. 2018.
3. Mirziyoev Sh.M "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi «Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz» nomli ma'ruzasi „Ishonch“ gazetasi, 2016-yil 15-dekabr, № 150
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: «Ma'naviyat», 2008.
5. Ma'muriy javobgarlik to'g'risida "gi kodeks. – T.: O'zbekiston.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifa ekanligi, axborot xurujlariga qarshi yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish va ogohlik tuyg'ularini tarbiyalashning masalalari keng yoritilib tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье важнейшей задачей является формирование и воспитание молодежи на основе просвещения, формирование у молодежи идеологического иммунитета против информационных атак, воспитание чувства сознательности.

SUMMARY

In this article, the most important task is the formation and education of young people on the basis of education, the formation of ideological immunity among young people against information attacks, and the cultivation of a sense of consciousness.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

FIZIKA FANINI O'QITISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH JARAYONLARI

Mamajonov X.A.

*TIQXMMI MTU "International House - Tashkent"
akademik litseyining fizika fani bosh o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: texnologiya, metodika, pedagogika, fizika fani, animatsion, dasturlash, fun-damental.

Ключевые слова: технология, методика, педагогика, физика, анимация, программи-рова-ние, фундаментальность.

Key words: technology, methodology, pedagogy, physics, animation, programming, fundamen-tality.

Ma'lumki ta'lim jarayonida fizika fanini o'qitishni ilmiy dunyoqarshni shakllantirishning mu-him omili sifatida qarash bugungi kunda dolzarbdir. Zero fizikani o'qitish Olamning tuzilishini o'rgatish, uning tashkil etuvchilari bilan tanishtirish, tabiatda bo'layotgan fizik jarayonlarni mohiyatan anglab yetishni tushuntirish demakdir. Qolaversa bugungi kunda inson hayotining barcha sohalariga fizika fani yutuqlari deyarli tadbiiq etilgan, hamda texnika va texnologiya shunchalik jadal rivojlanmoqdaki, ba'zan ularni mohiyatini tushunib, hayotda qo'llay bilish nafaqat texnik hodimlarni, balki oddiy kishilarni ham yetarlicha bilim va salohiyatga ega bo'lishlarini talab etmoqda. Shuning uchun ham ayni damda jamiyatning zamonga mos holda umumta'lim va oliy ta'limdagi fundamental fanlarni o'qitishni takomillashtirishga bo'lgan talablarini e'tiborga olish juda muhim hisoblanadi.

Fizika fani o'quvchilarda kuzatish qobilyatlarini orttirishga, fikrlashga, atrof muhit muammo-lariga qiziqish bilan qarab, yechimi qanday bo'lishi mumkinligini idrok etishga, hodisalarning o'zaro bog'liqligini o'rganishga va ularni tushunishga xizmat qilishi kerak. Faqat shu yo'ldagina yoshlarni har qanday muammolarga mustaqil yondasha oladigan va mustaqil fikrini bayon eta oladigan qilib tarbiyalash mumkin. Shu o'rinda aytish kerakki, hozirgi kunda fizika fanini kimyo, biologiya, texni-ka, materialshunoslik va

boshqa muhandislik mutaxassisliklariga kerak bo'ladigan maxsus fan deb qaraydiganlarga, avvalo u bilimlar manbai bo'lishi bilan birga rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi vazifalarni bajarishini va u barchaga birday zarurligini unitmaslik kerak. Fizika zaminida o'zaro ta'sirlar, ulardagi bog'lanishlarni ob'ektiv tarzda o'rganish yotadiki, ularni bilish orqali barcha turdagi nanotizimlardan tortib ulkan koinot hodisalarigacha bo'lgan jarayonlarda oxirgi muvozanatni holat o'zaro ta'sirlar muvozanati natijasi ekanini va bularni o'rganish ularning mohiyatini ochishga eltishini unut-maslik kerak.

Fizika fanini o'qitishning samaradorligini oshirish uchun quyidagi jarayonlardan foydalanish mumkin:

Ma'lumotlarni o'qitish usullari: Fizika ma'lumotlarini o'qitishda o'quvchilarning mustaqil o'rganishini ta'minlash maqsadida interaktiv usullar, laboratoriyalar, takrorlash va o'quvchilar bilim dara-jasiga mos ravishda ma'lumotlarni tiklash usullari ishlatilishi tavsiya etiladi.

Demonstrasionlar: Fizika bilimining keyingi tahlillarini o'qitishning samaradorligini oshirish uchun, dars davomida mulohazalar, demonstrasion mamlakatlari va model asboblardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu usulla o'quvchilarning tushunarli bir muloqot yaratilishi va nazariy fan bilimlarini amaliyot bilimlariga bog'lash yuzasini o'z ichiga oladi.

Amaliyotlar va laboratoriyalar: Fizika fanidan mustaqil o'rganganligi, o'quvchilarni nazariy bilimlarini amaliyotlik bilimlariga asoslash, tajribalar o'tkazishga imkoniyat beradi. Laboratoriyalarda tajribalar, soddalashtirish va izlanishdagi masalalar yechimi, o'quvchilar kritik tasavvur va maslahat-lashish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Modern texnologiyalardan foydalanish: Fizika fanlarini o'qitishdagi samaradorligini oshirish-ning yana bir yo'li, modern texnologiyalardan foydalangan holda darslarni tashkil etishdir. Kompyuter yordamida interaktiv darslar, multimedia foydalanish, san'at va illu-strativlarning sahifa-langan tahlilini ko'rsatuvchi tasvirlashlarni ishlatish o'quvchilarni qiziq-tirish va o'qish jarayonidagi ishtirokni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, virtual laboratoriyalar, stimulyatorlar va fizika bo'limlaridagi dars o'quvchilarning asosiy konseptlarni tushunish va amaliy rivojlanishini oshirishga yordam beradi.

O'zlashtirilgan o'qitish: Fizika ma'lumotlarini o'rgatishda o'quvchilarning mustaqil ishtiroklari va o'zlashtirilgan o'qish jarayonlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarda o'quvchilarning o'zlarining qo'llab-quvvatlashi va ilg'or, fikrlarini sig'ishga olishi, maslahatlarni o'zlashtirish, tahlillarda ishtirok etishning samaradorligi oshiriladi.

O'quvchilarning qo'shimcha resurslardan foydalanishiga imkon berish: Fizika o'qitishning sa-maradorligini oshirish uchun o'quvchilarni ko'plab resurslardan foydalanishga yo'naltirish muhimdir. Bu quyidagilarni o'z ichiga o'zlashtirishi mumkin: qo'shimcha kitoblar, elektron darsliklar, internet-dagi ma'lumotlar manbalaridan foydalanish, fizika videolarini izlash, onlayn testlar o'tkazish, inter-aktiv darslar uyasi va boshqalar.

1. Mustaqil o'qish va o'rganish: Fizikani o'rganish uchun mustaqil o'qishni qo'llab-quvvatlash juda muhimdir. Bu, ma'ruzalar, darsliklar, elektron resurslar va boshqa ma'lumot manbalari orqali amalga oshirilishi mumkin. Mustaqil o'qish o'quvchilarning o'zlashtirilgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

2. Amaliyotlar va laboratoriya ishlari: Fizika amaliyotlari va laboratoriya ishlari o'quvchilarga nazariy bilimni amalda ko'rish imkonini beradi. Bu, konseptlarni yaxshi tushunish uchun juda muhimdir. Shuningdek, bu ushbu fan bilan tanishishni yengillash uchun ulug' avlodlar uchun zavodlar va laboratoriya imkoniyatlarini ishlatish imkonini beradi.

3. Demonstratsiyalar va qo'llanmalar: Fizika darslarida mavjud mamlakatlar o'qitish jarayon-larini oshirish uchun ko'plab darsliklar, qo'llanmalar, model qurilmalar, va o'quvchilarga ko'rsatish uchun tayyorlangan demonstratsiyalardan foydalanishingiz mumkin. Bu, abstrakt konseptlarni ko'r-satish uchun yordam beradi va o'quvchilar o'zlarini nazorat qilishga o'rgatiladi.

4. So'rovnomalar va maslahatlar: Fizika o'qitish jarayonlarini oshirish uchun o'quvchilariga maslahatlar berish va ularga so'rovnomalar yaratish juda muhimdir. Bu, o'quvchilarning konseptlarni tushunishlariga va o'zlashtirishlariga yordam beradi.

5. Fizika laboratoriya yarim orqali ta'lim: Bu, texnologiyalarni foydalanish va virtual labora-toriya tajribalarini amalga oshirish uchun kompyuter dasturlari va online platformalardan foyda-lanishni o'z ichiga oladi. Bu, o'quvchilarga amaliyotlarni bajarish va tajribalar olishlari uchun imkon beradi.

6. O'quvchilarning qatnashishi va ilg'or fikrlarni qo'llash: O'quvchilarni fizikani o'rganishga qatnashishga rag'batlantirish, ularga fikrlarini bayon etish va ularga muammolar va maslahatlar berish yordam berishi mumkin.

7. Qo'shimcha ta'lim vositalaridan foydalanish: Virtual ta'lim platformalari, ilovalar, interaktiv darsliklar va boshqa qo'shimcha ta'lim vositalaridan foydalanish samaradorligi oshirishga yordam ber-ishi mumkin.

8. Reja-tarjimalar va ilova qilish: O'qituvchilar va o'quvchilar, qanday qilib konseptlarni o'rgan-ish va o'qitish jarayonlarini yaxshi tashkil etish va ilova qilishlari mumkinligini o'rganishadi.

Bu usullar fizika fanini o'qitish samaradorligini oshirishga yordam berishi mumkin. Har bir o'quvchining o'z individualligi va o'rganish shakllari farqlanadi, shuning uchun har birini o'zaro ta'kidlash va har bir talabalarni qo'llab-quvvatlash juda muhimdir.

Fizika fani o'quvchilarda kuzatish qobiliyatlarini orttirishga, fikrlashga, atrof muhit muammo-lariga qiziqish bilan qarab, yechimi qanday bo'lishi mumkinligini idrok etishga, hodisalarning o'zaro bog'liqligini o'rganishga va ularni tushunishga xizmat qilishi kerak. Faqat shu yo'ldagina yoshlarni har qanday muammolarga mustaqil yondasha oladigan va mustaqil fikrini bayon eta oladigan qilib tarbiyalash mumkin. Shu o'rinda aytish kerakki, hozirgi kunda fizika fanini kimyo, biologiya, texnika, materialshunoslik va boshqa muhandislik mutaxassisliklariga kerak bo'ladigan maxsus fan deb qaraydiganlarga, avvalo u bilimlar manbai bo'lishi bilan birga rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi vazifalarni bajarishini va u barchaga birday zarurligini unitmaslik kerak. Fizika zaminida o'zaro ta'sirlar, ulardagi bog'lanishlarni ob'ektiv tarzda o'rganish yotadiki, ularni bilish orqali barcha turdagi nanotiz-implardan tortib ulkan koinot hodisalarigacha bo'lgan jarayonlarda oxirgi muvozanatni holat o'zaro ta'sirlar muvozanati natijasi ekanini va bularni o'rganish ularning mohiyatini ochishga eltishini unutmash kerak.

Fanni chuqurroq o'rganish va mustahkam ko'nikmalarga ega bo'lish omillaridan laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish hamda masala yechish darslari ham juda muhim ahamiyatga egadir. Chunki masala yechish - fizika o'qitish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, unda nazariy bilimlar har tomonlama mustahkamlanadi, fizik tushunchalar shakllanadi, fizik fikrlar rivojlanadi, olingan bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmasi va malakasi shakllanadi, rivojlanib va takomillashib boradi. Fizikadan ma-salalarini yechish orqali yangi axborotlar berish, muammoli vaziyat hosil qilish va talabalarga muammo qo'yish, shakllangan amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, talabalar bilimining mustahkamligi va tasavvurlari kengligini sinash, nazariy materialni mustahkamlash, umumlashtirish va takrorlash, texnika yutuqlari bilan tanishtirish, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Masala yechish orqali talabalar mustaqil mulohaza yuritish va faoliyat olib borishga ham o'r-gatiladi. Laboratoriya mashg'ulotlarida esa jarayon va qonuniyatlarning mohiyati to'laqonli tushunib olinadi o'quvchi ongida real tasavvurlar hosil qilinadi.

Ta'lim berishning bu shakli o'quvchilarning mustaqil fikrlashini oshiradi. Bunda sinfga biror bir fizik hodisalarga oid muammoli savollar tashlanadi, har bir o'quvchi bu vaziyatga o'zining fikrini bildiradi va so'nggida ma'lumotlar

umumlashtirilib vaziyatning yechimi aniqlanadi. Bu usul ayniqsa fizika darslarida juda qo'l keladi, chunki fizika tabiat haqida fan bo'lib muammoli vaziyatlarning tur-lari ko'p. Muammolarga asoslangan ta'lim elementidan foydalanish o'quvchilarning ijodiy fikrlashlari uchun sinfda sharoit yaratib beradi. Muammoni o'rganish ushbu texnologiyaning muhim qismidir. Jarayonda muammoni o'rganish o'quvchining nimalarga qodirligini ko'rsatadi, ularga motivatsiya bo'ladi. Ushbu texnologiyadagi bildirilgan fikrlarni to'g'irlash prinsipi ularning darajalarini farqlash, o'quvchilarning qanchalik ta'lim standartlariga mos ravishda bilim olayotganlarini ko'rib borishga imkon beradi.

Bu texnologiyaning asosiy qismi fizika darslarida kattaliklarning ta'riflari bilan birgalikda ularning chet tilidagi tarjimai tushuntirilib boriladi. O'quvchilar kattalik belgilashini shu so'zlarga bog'lab yod oladilar. Bu usulning foydali jihati shundaki o'quvchilar ham fizik kattaliklarni tez eslab qoladilar va chet tillaridagi bilimlarini ham mustahkamlaydilar. Texnologiyani qo'llash uchun pedagoglar-dan yuqori bilim va chet tillarini bilish talab etiladi.

Loyiha usuli.

Bu usul ta'limning keng qamrovli usuli hisoblanadi. O'quvchilarga o'zlarining qiziqishlaridan kelib chiqqan holda o'quv jarayonini tashkil etish imkoni beriladi. O'quv rejalari o'quvchilar tomonidan rejalashtiriladi. Ekspertlar tomonidan bu reja aniq bir maqsadga yo'naltirilganligi, o'quv me'yori talablarga mosligi tekshiriladi. Loyihalar metodi asosida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish, axborot olamida ma'lumotlarni olish va saralash qobiliyatlarini shakllantiradi. Loyiha usulida yuqori sinf o'quvchilarini ilmiy izlanishlarga jalb qilish uchun imkon beradi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish usuli.

Axborot texnologiyalari darslarning axborot mazmunini, ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Darslarda axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali videokliplar, noyob rasmlar, grafikalar, formulalar, o'rganilayotgan jarayonlarning grafik animatsiyalarini, texnik vositalarni, eksperimental qurilmalarning ishlashini namoyish etish mumkin. Ma'ruza darslarini interfaol tarzda olib borish imkonini yaratadi. Mediatexnologiyalardan foydalanib o'qitish o'quvchilarning tasavvurlarini yanada kengaytiradi. Bugungi kunda butun dunyoda mediatexnologiyalardan foydalanib o'qitilmoqda. Bunda asosan Stellarium, Star Walk, Star Map, Home Planet, Celestia kabi dasturlari-dan foydalaniladi.

Zamonaviy kompyuter texnologiyalari o'qituvchilarga axborotning noan'anaviy manbalariga kirib borishning cheksiz imkoniyatlarini ochib beradi, mustakil ishlashning samaradorligini oshiradi, ijod qilish, yaratish va turli kasb malakalarini mustahkamlash uchun mutlaqo yangi imkonoyatlar beradi. O'quv modelini tuzish o'rganilayotgan ob'ektni aniq tasavvur etish va o'qituvchilarda o'qitish-ning bu shakliga nisbatan qiziqish orttirishga, shuningdek, o'quv materialini yanada chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. O'qitishning kompyuter texnologiyalari pedagogga o'quv ishlarining alohida turlari kabi ularning har qanday yig'indisini qo'llash, pedagogga moslangan instrumental vositalar unga yangi bilimlar va texnologiyalar paydo bo'lishi bilan muvofiq ravishda o'quv, nazorat qiluvchi dasturlar mazmunini tezkorlik bilan yangilash imkonini beradi. O'qitishning kompyuter texnologiyalari fizikani o'qitishda amaliy va laboratoriyaga oid bilimlarning samaradorligini oshirish, o'qituvchilar bilimini tekshirishning holisligini amalga oshirish, o'zlashtirishni oshirish uchun tasavvur hosil qilish, o'quv jarayoniga qimmat turadigan, noyob asbob-uskunalarining o'rnini bosuvchi kompyuter modellaridan foydalangan holda mashg'ulotlar, laboratoriya ishlarini joriy qilish imkonini beradi.

Hozirgi paytda fizik hodisalarning modellarini, virtual fizik tajribalarni kompyuter texnologiya-lari yordamida bajarish o'quvchilarning intellektual salohiyatlarini rivojlanishiga amaliy ta'sir ko'rsa-tadi. Ko'plab fizik hodisalarni (mexanik, moleklyar, elektrik va optik) kompyuter modellari fizik hod-isani tushuntirish uchun juda oson bo'lib, o'quvchilarning bilish qobiliyatlarini, tasavvurlarini rivojlan-ishiga xizmat qiladi. O'quv jarayonida fizika fanining har bir mavzusiga yangi o'qitish usulini kashf etish eng dolzarb muammodir. Bu bevosita dars jarayonini isloh qilinishi bilan bog'liqdir, ya'ni, o'quv materiallariga innovatsion yondashuv asosida o'rganiladigan mavzuni o'quvchilar tomonidan haqiqiy bilish imkoniyatlariga mos keladigan yangicha o'qitish usulini joriy etishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Qulboyev, Z. (2021). Olamni o'rganishda va texnikaning rivojlanishida mexanikaning ahamiyati. Academic research in educational sciences, 2(9), 366- 369.
2. N.Bekmirzayev, F.Q.Tugalov, Sh.X.Xolbo'tayev, G.Qulmatova. Tabiiy bilimlarning oliy ta'limdagi o'rni va roli Таълим муассасаларида аниқ фанларни ўқитишнинг долзарб муаммолари, 191. Бухоро, 2017.
3. Fizika o'qitishda samaradorlikka erishish omillari Nargiza Ziyoxonovna G'oibova, Science November and 2020 Education/ Volume 1 Scientific Issue 8
4. M.A.Ergasheva.,F.A.Raximjanova. Murakkab fizik jarayonlarni namoyishli ukitishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish -Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 4 | 2022 ISSN: 2181-1385

5. Isroilov, A. A. (2021). Fizika fanidan mustaqil ta'lim olishda elektiron dasturiy taminotlarning o'rni. Academic Research in Educational Sciences, 2(4), 769-775.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-sonli farmoni.

РЕЗЮМЕ

Bugungi kunda oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim-tarbiya ishining asosiy shakli - o'qitish jarayonini samarali tashkil etish va talabalar bilim darajasini xolis baholashga bo'lgan e'tibor oshib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy o'zgarishlar sodir bo'layotgan bir davrda ta'lim jarayoni tizimida ijobiy o'zgarishlar, yangiliklar qilishni taqozo etadi. Mazkur maqolada ham litsey o'quvchilariga fizika fanini yanada samarali o'qitishni takkomillashtirish haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

Сегодня основной формой воспитательной работы в высших учебных заведениях становится повышенное внимание к эффективной организации учебного процесса и объективной оценке знаний студентов. В эпоху социально-экономических и научно-технических перемен необходимо вносить положительные изменения и инновации в систему образовательного процесса.

SUMMARY

Today, the main form of educational work in higher educational institutions is increased attention to the effective organization of the educational process and objective assessment of students' knowledge. In the era of socio-economic, scientific and technical changes, it is necessary to make positive changes and innovations in the educational process system.

MILLIY VIRTUAL AKADEMIYA TIZIMINING (VACADEMIA.UZ) IMKONIYATLARIDAN FOYDALANGAN HOLDA VIRTUAL O'QUV JARAYONINI TASHKIL QILISH

Delov T.E.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, dotsent v.b.

Tayanch soʻzlar: vAcademia.uz, masofaviy ta'lim, o'qitish, virtual o'qitish, 3D muhiti, virtual dunyolar, kurslar, ilmiy ta'lim.

Ключевые слова: vAcademia.uz, дистанционное образование, обучение, виртуальное обучение, 3D-среда, виртуальные миры, курсы, научное образование.

Key words: vAcademia.uz, distance education, training, virtual learning, 3D environment, virtual worlds, courses, scientific education.

Kirish. Virtual dunyolar turli mamlakatlar yoki joylardan fanlar bo'yicha mutaxassislar, o'qituvchilar va talabalarni birlashtirgan guruhlar yoki jamoalarni qo'llab-quvvatlash orqali samarali masofaviy va onlayn ta'lim uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim etadi. Shunday qilib, yangi hamkorlikdagi elektron ta'lim yondashuvlarini ishlab chiqish osonlashtiriladi.[1,2]

Chunki masofaviy o'qitish ta'lim muassasalaridagi an'anaviy ta'limga nisbatan foydalanuvchilar uchun qulay va arzon, eng muhimi, foydalanuvchilarga virtual simulyatsiya va virtual simulyatorlarni o'qitish orqali o'zlariga qulay vaqtda o'rganish imkonini beradi. Ishlab chiqilgan milliy virtual 3D universitet tizimi internet tarmog'iga joylashtirilgan va O'zbekistondagi oliy o'quv yurtlariga virtual tashrif buyurish, virtual o'quv jarayonida ishtirok etish va virtual o'quv xonalarida ularning bilimlarini sinab ko'rish imkonini beradi. Vacademia.uz milliy virtual tizimida kurs yaratishda saytda ro'yxatdan o'tgandan keyin vacademia.uz dasturini yuklab olish kerak bo'ladi. Chunku asosiy darslarni tashkil etishda 3D ko'rinishidagi ob'ektlarni kompyuterda o'rnatilgan dasturda amalga oshiriladi.[1,2]

BOSH SAHIFA MENING PROFILIM O'QISH O'QITISH DARSLAR YORDAM FAQ

> Bosh sahifa > Mening profilim > Shaxsiy ma'lumot

Shaxsiy ma'lumot

Ikkinchi, ma'lumotlarni to'ldiring. Shunday qilib, sizni saytda va virtual dunyoda taqdim etishadi.

Ismi:
 Otasini ismi:
 Familiya:
 Kabi-hunar:
 Tashkilot / ta'lim muassasi:

Virtual dunyoda sizning ismingiz:

The information is shown to all

Sizning suratingiz:

O'zingiz haqida:

Jinsi:

Tug'ilgan kuni:

Ro'yxatdan o'tish sanasi:

Vaqt zonasini:

Mamlakat:

Tuman (shahar):

E-mail:

Web:

ID:

☒ Boshqa a'zolar bilan yashash

1-rasm. Vcademia.uz saytida ro'yxatdan o'tish

Foydalanuvchi (tyutor) shaxsiy ma'lumotlar kiritishda barcha kerakli punktlarni sinchiklab qarab kiritib o'tishi kerak bo'ladi. Bu yerda berilgan vaqt zonasi virtual muhitda ishlashda juda muhim sanaladi. Barcha kerakli ma'lumotlarni kiritib bo'lgach, virtual muhitda ishlash yo'riqnomasi bilan tanishib chiqish kerak bo'ladi. Bu jarayonda nafaqat tyutorlar barcha talabalar ham bilib olishlari mumkin bo'ladi.

Vacademia.uz milliy virtual tizimida ishlash ko'nikmasiga ega bo'lmagan foydalanuvchilar "Savol va javoblar" bo'limida o'zbek tilida berilgan foydalanish yo'riqnomasi

BOSH SAHIFA MENING PROFILIM O'QISH O'QITISH DARSLAR YORDAM FAQ

Savollar va Javoblar

Ushbu bo'limda Virtual Akademiya bilan ishlashda eng ko'p beriladigan savollarga javoblar berilgan. Yanada to'liqroq ma'lumotni quyidagi bo'limdan topishingiz mumkin "Qo'shimcha ma'lumotnoma".

- Savol bo'yicha savollar
 - Men bitta sinfga dars o'tkazishni yoki bir nechta kursga dars bermoqchiman, buni qanday tashkil qilishim mumkin?
 - Rejalashtirilgan darsni qanday boshlashim kerak?
 - Men boshqa foydalanuvchining darsiga qatnashmoqchiman, nima qilishim kerak?
 - Menda ba'zi bir menyularda faol emas elementlar mavjud, ularni qanday ochishim mumkin?
 - Menda sayt bilan bog'liq savollarim yoki muammolarim paydo bo'ldi
- Grafika
 - Dastur mening kompyuterimda juda sekin ishlaydi. Nima qilish kerak?
 - Video kartam uchun drayverlarni qanday yangilashim mumkin?
 - Grafik kartamning modeli va ishlab chiqaruvchi firmasi qanday aniqlashim mumkin?
 - O'rnatilgan Intel grafik kartamning video xotira hajmini oshira olamanmi?
 - Menda doskalarda xira tasvirlar ko'rsatyabdi. Nima qilishim kerak?
- Tovush va ovozli muloqot
 - Men virtual olamdagi boshqa foydalanuvchilarning ovozi eshitmayapman
 - Bir xil lokatsiyada menga yaqin joylashgan foydalanuvchilarning ovozi eshitmayapman
 - Hamkasblarim ovozimni yomon eshitilishidan shikoyat qilmoqda.
- Sohalarni/lokalarni, veb-kameralarni, videolarni ulashish
 - Mening ekranimning masofaviy ko'rinishini ishga tushirgandan so'ng, dastur juda sekinlashadi
 - Mening hamkasblarim kompyuterimdagi tasvirning sekin yangilanishidan shikoyat qilmoqda.
 - Men veb-kameradan foydalanib ishlashni boshlay olmayapman
- Resurslar jamlanmasi
 - Men resurslar to'plamiga qanday fayllarni yuklashim mumkin?
 - Mening resurslar to'plamimning hajmi qancha?
 - To'plamga yuklagan fayllardan qanday foydalanishim mumkin?
 - To'plamga yuklagan resurslarimdan kim foydalanishi mumkin?
- Foydalanuvchi 3D ob'ektlar
 - Qanday 3D model formatlari qo'llab-quvvatlanadi? Qaysi 3D redaktorlardan foydalanib ob'ektlarimni virtual olamga

2-rasm. Yordam qismi

orqali o'rganishlari va kurslarni tashkil qilishda duch keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etishlari mumkin. [3]

Dasturda berilgan menyular satridagi "o'qitish" bo'limidan yangi kurs yoki fan yaratiladi.

Bu jarayon kurs haqida ma'lumot kiritish bilan davom ettiriladi.

Milliy Virtual akademiya tizimining (vacademia.uz) imkoniyatlaridan foydalangan holda virtual 3D universitetda o'quv jarayonini tashkil qilish, ya'ni o'quv kurslarni yaratish jarayonini ko'rib chiqiladi. Virtual darsni "Ilmiy ta'lim" fanidan o'quv kursini yaratish misolida ko'rib chiqamiz. Mazkur kursni o'zbek tilida yaratiladi. Kursda Ilmiy ta'lim (Ilmiy tezislarni yozish qoidalari, Halqaro konferensiyalarga maqola yozish va chop etish tartibi, EHM uchun yaratilgan dastur yoki ma'lumotlar bazasidan dasturiy guvohnoma olish uchun hujjatlarni rasmiy saytda yuklash kabi sillabusda mavjud mavzular) keltiriladi. Kurs haqida dastlabki ma'lumotlar: kurs nomi, tavsifi, tili, kalit so'zlari, tinglovchilari soni, mashg'ulotlarning davomiyligi, mashhulot joyi va boshqa parametrlar. Ya'ni birinchi bosqichda kursning boshlangich tavsifi keltiriladi, xususan Ilmiy ta'lim kursi tavsifi quyidagi rasmda ifodalangan.[3]

Keyingi bosqichda kursning tarkibi va dars jadvali aniqlanadi. Bu yerda kurs bo'yicha umumiy mashg'ulot sonlari, uning davomiyligi, ya'ni necha hafta davom etishi, mashg'ulotlarning sanalarini belgilash mumkin.

Virtual akademiya dasturida Ilmiy ta'lim kursi mashg'ulotini yaratish quyidagi tasvirda keltirilgan. Bu yerda mashg'ulot nomi (mavzusi), vaqti, sanasi, qisqa tavsifi (annotatsiyasi), mashg'ulotni tashkil qilish tili ko'rsatilishi mumkin.

3-rasm. Ilmiy ta'lim kursi tavsifi

English Русский O'zbekcha Vaqt: 11:13:44, Pay, 23 Feb 2023 UTC+05:00 To' Iqin Delov | Chiqish

BOSH SAHIFA MENING PROFILIM O'QISH O'QITISH DARSLAR YORDAM FAQ

> Bosh sahifa > O'qitish > Mening darslarim

Mening darslarim

+ Mashg'ulot qo'shish Kursga obuna bo'lmagan dars olishingiz mumkin. Kurs, dars va jadvalni belgilang. Tomoshabinlarni taklif qiling.

Vaqt	Sana	Mavzu	URL	Guruhlar
12:11	Jum 24 Feb 2023	Uslubiy ko'rsatmalarni yaratish va chop etish tartibi	dunyoga boring	Guruh (0[0]/45)
12:12	Pay 23 Feb 2023	Google Academy ilmiy tadqiqotlar bazasi bilan ishlash	dunyoga boring	Guruh (0[0]/45)
12:10	Pay 23 Feb 2023	Halqaro konferensiyalarga maqola yozish va chop etish	dunyoga boring	Guruh (0[0]/45)
14:15	Chor 22 Feb 2023	Tezis yozish tartibi va qoidalar - Tezis yozish qoidalar	dunyoga boring	Guruh (0[3]/10)
19:32	Pay 09 Feb 2023	DGU olish tartibi va qoidalar	dunyoga boring	Guruh (0[0]/45)

To' Iqin Delov
O'qituvchi

- Kurslar
- Mening darslarim
- Mening yozuvlarim

4-rasm Dars jadvali fragmenti

Mashg'ulotlar tavsifi aniqlangandan keyin, kurs yoki mashg'ulotlarga tinglovchilarni jalb qilish lozim. Buning uchun keyingi bosqichga o'tamiz.

Location
Uzbekistan

taxtalar: Son

O'rindiqlar: 60

☒ ochiq
☐ Yopiq

Saqlash **Saqlash va taklif qilish**

5-rasm. Darsni saqlash va taklif qilish oynasiga o'tish

Bu yerda sinf nomi yozilib dars mavzulari va joy, vaqtlari aniqlangandan so'ng "saqlash va taklif qilish" tugmasi bosiladi.

Taklifnomada kursning nomi, mashg'ulotning qisqacha tavsifi, vaqti, sanasi va joyi ko'rsatiladi.

Zarur bo'lganda taklifnoma shaklini tahrirlash ham mumkin.

Virtual akademiya dasturida tinglovchilarni kursga yoki mashg'ulotga taklif qilish uchun quyidagi oynadan foydalaniladi.

(Ilmiy ta'lim kursiga taklif qilinganlar haqida ma'lumot)

Ilmiy ta'lim kursiga tinglovchilarni taklif qilish oynasi to'liq xolida keltirilgan. Bu yerda o'qituvchi tinglovchilarga (talabalalarga) elektron pochta orqali xabar yuborishi mumkin. Ushbu oynada darsning nomi, foydalanuvchilar haqida ma'lumotlar, taklif qilinganlar yoki endi taklif qilinuvchilar keltiriladi. [4]

Taklifnoma yuborish uchun kurslar kesimida, guruhlar yoki foydalanuvchilar elektron pochtdalarini kiritish orqali yuborish mumkin bo'ladi.

Darsni boshlanish vaqti belgilab olingandan so'ng, VAcademia.uz 3D dasturiga o'tiladi. Buning uchun yuqorida aytilganidek saytdagi login parol bilan 3D dasturga kiriladi.

1. Asosiy menyu – ilovalarni sozlovchi elementlarni o'zgartirish, avatarni xarakatlari va muloqot qilishini boshqarish imkoniyatini beruvchi tugmalarni o'z ichiga oladi.

2. Vositalar paneli – avatarni tashqi ko'rinishini sozlash, ob'ektlarni joylashtirish, darslarni o'tqazish imkoniyatini beruvchi tugmalarni o'z ichiga oladi.

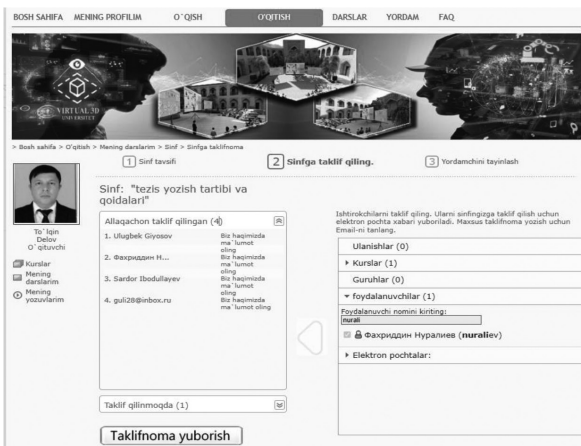
3. Xabar berish paneli – tanlangan ob'ektning kontekst menyusi bilan ishlash jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan turli imkoniyatlar beruvchi tugmalarni o'z ichiga oladi.

4. Kontekstli menyu – sichqonchani o'ng tugmasini ishlatilganda, tanlangan ob'ekt ustida bajarish mumkin bo'lgan turli amallar tugmalarini o'z ichiga oladi.[5]

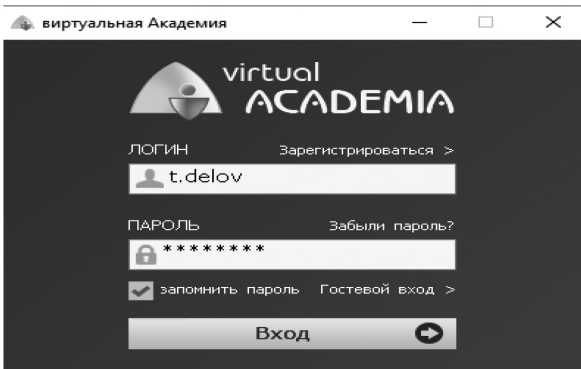
Virtual akademiya tizimining asosiy imkoniyatlarini bevosita mazkur dasturning

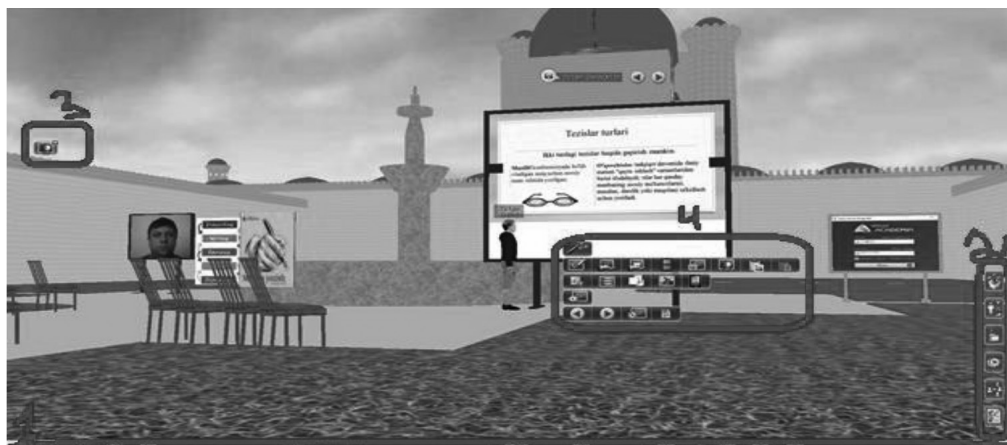
6-rasm. Kursga (mashg'ulotga) taklifnomaning shakli

7-rasm. Kursga (mashg'ulotga) taklif qilish oynasi

8-rasm. VAcademia.uz 3D dasturiga kirish

9-rasm. Vacademia.uz 3D virtual muhitida interfaol doska bilan ishlash

imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ko‘ramiz. Dasturning asosiy imkoniyatlari uning ilovalarini sozlash, avatarlarni boshqarish imkoniyatlari, ularni xarakatlarini boshqarish, avatarni muloqot qilishini boshqarish kabi ishlarni o‘z ichiga oladi. Virtual akademiya dasturining asosiy imkoniyatlari quyidagi rasmda keltirilgan.

1. Axborot berish vositalari. Klient dasturidan axborot berish vositalariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘tish imkonini berish.

2. Chat. Virtual akademiya chatidan foydalangan holda mantli axborot olmashish imkonini beradi;

10-rasm. Virtual akademiya asosiy imkoniyatlari

3. Foydalanuvchilar ro‘yhati. Virtual akademiya mazkur virtual olam foydalanuvchilari ro‘yhatini ko‘rsatib turadi;

4. Haritalar va belgilar. Virtual akademiya qulay va tezkor xarakatlanish imkonini beruvchi asosiy usul – haritaning kerakli joyiga sichqoncha tugmasini bosish orqali foydalanuvchi avtomatik teleportatsiya bo‘ladi; Virtual akademiya haritasining ixtiyoriy joyida ma‘lumot qoldirilsa, ushbu ma‘lumotni foydalanuvchi-larning barchasi ko‘radi va eshitadi;

5. “Mening uyim” lokatsiyasi. Foydalanuvchining shaxsiy darslarni olib borish muhitiga egaligi va uni o‘z istagiga ko‘ra tanlashi va loyihalashtirish imkoniyatlari mavjud;

6. Lokatsiyalar ro‘yhati. Mavjud lokatsiyalar ro‘yhatidan foydalanish imkoniyati, lokatsiyalarni tanlash va ulardagi kurslarni ko‘rish imkoniyati borligi;

7. Mikrofonni boshqarish. Virtual akademiya foydalanuvchilari bilan mikrofon orqali ovoqli muloqot qilish imkonini beradi;

8. Kamerani boshqarish. Virtual akademiya foydalanuvchilar uchun kamera ko‘rinishini boshqarish imkoniyatlari nazarda tutilgan;

9. Sozlash. Sozlash, grafikaning sifati, ovozni qayta tiklash (eshittirish), interfeys elementlarini foydalanuvchining kompyuteri imkoniyatlaridan va talablaridan kelib chiqqan holda sozlash imkonini beradi;

10. Harakat. Avatarni boshqarish foydalanuvchi istagan rejimda amalga oshirish imkoniyatlarining mavjudligi;

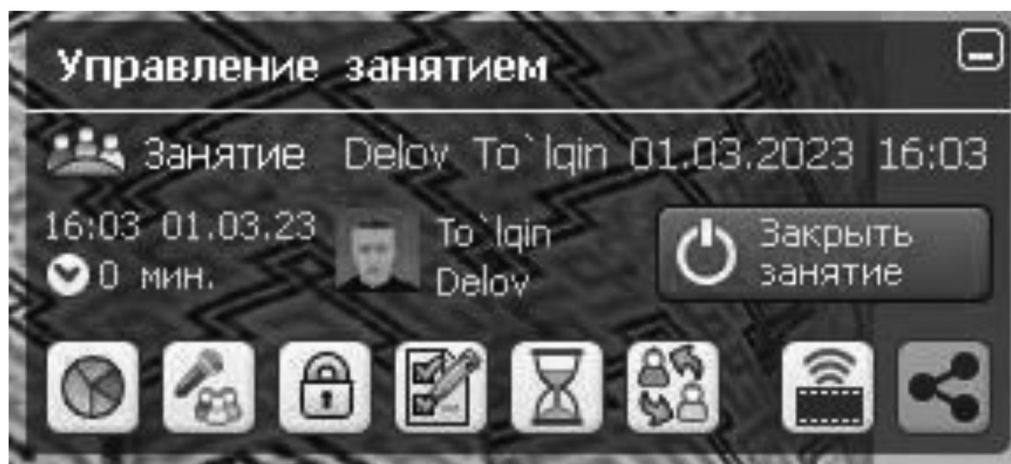
11. Imo-ishoralar. Foydalanuvchining his-tuyg'ularini ifodalash imkonini beruvchi imo-ishoralarni ishlatish imkonini;

12. Avatarni xarakati rejimlari. Virtual akademiyada avatarni boshqarishda ikkita rejimda birini tanlash imkoniyati mavjudligi;

13. Yozib olish. Internet foydalanuvchilari ko'rish imkoniyatiga ega virtual darslarni yozib olish imkoniyati.

Darsimiz tezis yozish tartibi va qoidalari haqida bo'lib unda maqola va tezislarni yozishning o'ziga xos bo'lgan qonuniyatlardan kelib chiqqan holda, o'quv jarayonidagi o'zaro munosabatlar ishtirokchilari o'rtasida kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish asosan talabalarning turli xil o'quv-tarbiyaviy ta'lim bilan mustaqil ishlashi natijasida yuzaga kelishi aniqlandi. va uslubiy qo'llanmalar (elektron darsliklar, interfaol o'quv dasturlari, elektron bilimlar bazasi), bundan tashqari, aloqa tarmoqlaridan (Internet) foydalanishda, bu ko'proq darajada ijodiy faoliyat tajribasini doimiy ravishda boyitish, o'zini o'zi boshqarish mexanizmini shakllantirishga yordam beradi.[6,7]

Vacademiya.uz virtual muhitida tashkil etilgan darslar yozib olinishi va virtual dunyoda saqlanib qolishi bilan farqlanadi.

11-rasm. Darsni boshqarish oynasi

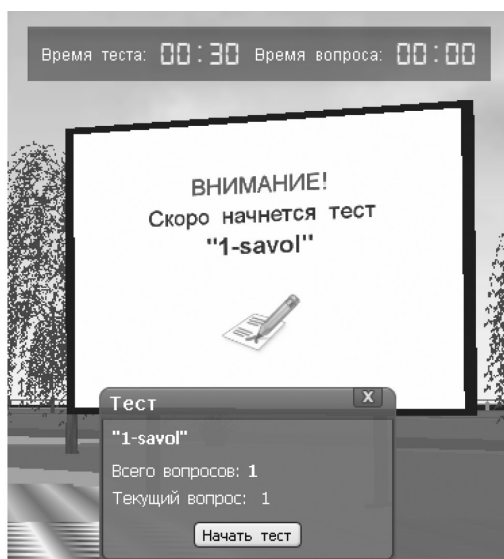
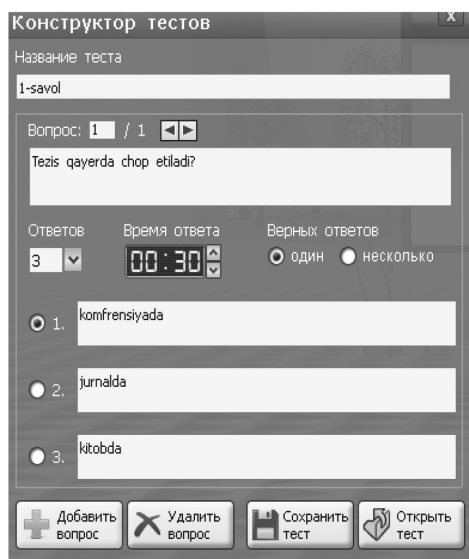
Vacademiya.uz virtual “Mening darslarim” bo‘limida yaratilgan “Ilmiy ta’lim” kursining yozib olingandagi darslari saqlangan bo‘ladi. Yozib olish uchun esa (yozib olish) tugmasi bosiladi. Yozib olish tugmasi bosilgandan so‘ngina darsni boshqarish oynasi paydo bo‘ladi (2.31-rasmga qarang).

Bu yerda an’anaviy darslarda bo‘lgani singari ketma-ketlikda boshqaruv va darsni tashlik etishda kerakli vositalar mavjud bo‘lib, unda mavzuga oid test savollarini tuzish, darsni qanday tashkil etilganligini so‘rovnoma asosida bilib olish uchun imkoniyatlar mavjud.[10]

Test yaratish konstruktor yordamida amalga oshiriladi. Bunda Ispring dasturida va boshqa test yaratuvchi dasturlarda bo‘lgani kabi bitta javobni belgilanadigan va ko‘p javobli variantlaridan foydalanish mumkin.

Vacademia.uz dasturida test yaratish baholash jarayonini soddalashtiradi, bu esa o‘qituvchilarga talabalarining tushunishini baholashni osonlashtiradi va takomillashtirish uchun maqsadli fikr-mulohazalarni taqdim etadi.[8,9] Ushbu bosqichlarni bajarish orqali o‘qituvchilar o‘z talabalari uchun o‘rganish tajribasini yaxshilash uchun ushbu xususiyatdan samarali foydalanishlari mumkin.

Xulosa. Raqamli o‘quv muhitida iqtidorli talabalarni aniqlashning bir nechta baholash usullarini, dinamik raqamli portfellarni, real vaqtda ma’lumotlarni tahlil qilishni, hamkorlikdagi fikr-mulohazalarni va virtual hamjamiyatlarni o‘z ichiga olgan holda, biz iqtidorli talabalarni aniqlash modelini yaxshilashimiz mumkin. Rivojlanayotgan ta’lim landshaftiga moslashishda davom etar ekanmiz, raqamli sohada iqtidorli talabalarni aniqlash va ular bilan ishlash uchun innovatsion yondashuvlardan foydalanish juda muhimdir.

12-rasm. Test yaratish konstruktori

Adabiyotlar:

1. Nuraliyev Faxriddin Murodillayevich, Delov To'liqin Erkinovich, Ubbiyev Alisher Tairovich Virtual ta'lim muhiti (tizimi) va uni ta'limga joriy qilinishi tahlili // Современное образование (Узбекистан). 2022. №6 (115). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtual-ta-lim-muhiti-tizimi-va-uni-ta-limga-joriy-qilinishi-tahlili> (дата обращения: 04.10.2022).
2. Делов Т.Э. Иктидорли талабаларни аниклаш тизимини рақамлаштириш самарадорлиги // Современное образование (Узбекистан). – 2021. – №. 12 (109). – С. 12-17.
3. Erkinovich D.T. 3D texnologiyalari asosida yaratilgan milliy virtual ta'lim muhiti va uni ta'limga joriy qilish //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 299-302
4. Делов Т.Э. Иктидорли талабаларни бошқаришда ахборот технологияларидан фойдаланиш самарадорлиги //Современное образование (Узбекистан). – 2018. – №. 12. – С. 3-8.
5. Delov T.E. Use of world experience in identifying talented students //British View. – 2022. – Т. 7. – №. 4.
6. Delov T. E. Gender and ability //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2021. – Т. 1. – №. 2.
7. Delov T. E. Use of world experience in identifying talented students //British View. – 2022. – Т. 7. – №. 4.
8. Pozilova S. et al. Advanced training and retraining courses for teachers of higher education institutions in the Republic of Uzbekistan during the quarantine period //Journal of Critical Reviews. – 2020. – С. 162-165.
9. Delov T. Milliy virtual ta'lim muhitida iqtidorli talabalar uchun kurslar tashkil etish metodikasi // Interpretation and researches. – 2023. – Т. 1. – №. 3.
10. Закирова Ф.М., Делов Т.Э. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида касб таълими йўналиши иктидорли талабалари билан ишлаш методикасини такомиллаштиришнинг методик тизими //Современное образование (Узбекистан). – 2022. – №. 11 (120). – С. 14-21.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Milliy Virtual akademiya tizimining (vacademia.uz) imkoniyatlaridan foydalangan holda virtual 3D universitetda o'quv jarayonini tashkil qilish, ya'ni o'quv kurslarni yaratish jarayonini ko'rib chiqiladi. Maqolada virtual darsni "Ilmiy ta'lim" fanidan o'quv kursini yaratish misolida ko'rib chiqilgan. Kursda Ilmiy ta'lim (Ilmiy tezislarini yozish qoidalari, Halqaro konferensiyalarga maqola yozish va chop etish tartibi, EHM uchun yaratilgan dastur yoki ma'lumotlar bazasidan dasturiy guvohnoma olish uchun hujjatlarni rasmiy saytda yuklash kabi sillabusda mavjud mavzular) keltiriladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрен процесс организации учебного процесса в виртуальном 3D университете, то есть процесс создания образовательных курсов, с использованием возможностей системы Национальной виртуальной академии (vacademia.uz). В статье рассматривается виртуальный урок как пример создания учебного курса по направлению «Научное образование». В курсе представлено научное образование (правила написания научных диссертаций, порядок написания и публикации статей для международных конференций, программа, созданная для ЭУМ или загрузка документов из базы данных на официальный сайт для получения сертификата программы).

SUMMARY

This article discusses the process of organizing the educational process in a virtual 3D university, that is, the process of creating educational courses, using the capabilities of the National Virtual Academy system (vacademia.uz). The article examines a virtual lesson as an example of creating a training course in the direction of "Science Education". The course presents scientific education (rules for writing scientific dissertations, the procedure for writing and publishing articles for international conferences, a program created for EUM or uploading documents from a database to the official website to obtain a program certificate).

БИОПОВРЕЖДЕНИЯ И ИЗНОС ТКАНЕЙ

Исматуллаева Х.З.

к.т.н., доцент

*Ташкентский государственный педагогический
университет имени Низами*

Tayanch so'zlar: biostabillik, bakteriyalar, biologik zarar, kemiruvchilar, zamburug'lar, kuya, eskirish, yuvish, ta'sir qilish.

Ключевые слова: биостойкость, бактерии, биоповреждения, грызуны, грибки, моль, износ, стирка, воздействия.

Key words: biostability, bacteria, biodamage, rodents, fungi, moths, wear, washing, impacts.

Текстильные материалы и волокна могут подвергаться повреждениям микроорганизмами, насекомыми, грызунами и другими агентами биоповреждений. Стойкость волокон и тканей к биоповреждениям зависит прежде всего от химической природы волокон, из которых они изготовлены. Чаще всего приходится сталкиваться с микробиологическими повреждениями текстильных материалов на основе натуральных волокон - хлопчатобумажных, льняных и других, утилизируемых сапрофитной микрофлорой.[1] Химические волокна и ткани, особенно синтетические, более биостойки, но и к ним адаптируются микроорганизмы-биодеструкторы.

Разрушение текстильных материалов микроорганизмами зависит от степени их износа, вида и происхождения, органического состава, температурных и влажностных условий, степени аэрации и т.п

В условиях повышенной влажности и температуры, а также ограниченного воздухообмена микроорганизмы поражают волокна и ткани на разных этапах их изготовления и применения, начиная с первичной переработки волокна, включая прядение, ткачество, отделку и хранение, транспортировку и эксплуатацию текстильных материалов и изделий из них.[2] Интенсивность биоповреждений волокон и тканей резко возрас-

тает при их контакте с почвой и водой, особенно в районах с теплым и влажным климатом.

Текстильные материалы поражаются бактериями и микроскопическими грибами. Бактериальное разрушение текстильных материалов происходит более активно, чем разрушение под воздействием грибов..

Биоповреждения волокон и тканей микроорганизмами обычно сопровождаются потерей массы и механической прочности материала, вследствие, например, разрушения волокон метаболитами микроорганизмов - ферментами, органическими кислотами и др. Воздействие микроорганизмов на текстильные материалы, приводящее к их разрушению, осуществляется по крайней мере двумя основными путями (прямым и косвенным)[3,4].

Биоповреждения текстильных материалов, вызванные микроорганизмами и продуктами их жизнедеятельности, выражаются в окрашивании (появление пятен на текстильных материалах или их покрытиях), изъятиях, нарушении связей в волокнистых материалах, проникновении микроорганизмов в полость природного волокна, ухудшении механических свойств (например, снижение прочности на разрыв), потере массы, изменении химических свойств (разложение целлюлозы микроорганизмами), выделении летучих веществ и изменении других свойств.

Известно, что после использования микроорганизмами одной части субстрата они способны выделять ферменты, разлагающие другие составные части питательной среды.[5] Установлено, что каждая группа микроорганизмов, разрушающая элементы волокна, в силу своих физиологических особенностей, разлагает определенную составную часть волокна, наносит ему повреждения различного характера и разной степени. Выявлено, что помимо ферментов, в разрушении текстильных материалов участвуют и выделяемые микроорганизмами органические кислоты - молочная, глюконовая, уксусная, янтарная, фумаровая, яблочная, лимонная, щавелевая и др. Ученными обнаружено, что выделяемые микроорганизмами, ферменты и органические кислоты продолжают свое разрушающее действие на текстильные материалы и после отмирания микроорганизмов.

Характерный признак поражения текстильных материалов микроорганизмами - появление желто-оранжевых, красно-фиолетовых, зелено-коричневых пятен в зависимости от цвета пигмента, вырабатываемого микроорганизмами, и цвета ткани. При взаимодействии пигмента микроорганизмов с красителем ткани возникают пятна разных тонов и оттенков, которые не удаляются при стирке или воздействии перекисью водорода.

[6] Появление пятен на текстильных материалах, как правило, сопровождается появлением сильного затхлого запаха.

Повреждаемость тканей микроорганизмами обусловлена различиями структуры самих тканей. Наибольшему повреждению подвержены ткани с меньшей толщиной, поверхностной плотностью и высокой сквозной пористостью, так как это обеспечивает большую площадь контакта материала с микроорганизмами и позволяет им легко проникать в глубь ткани. Увеличение степени крутки пряжи способствует замедлению процесса развития микроорганизмов. Микроорганизмы являются наиболее древними организмами, которые появились за многие миллиарды лет до появления человека.[7]. Микроорганизмы отличаются большой выносливостью, быстрым размножением и приспособляемостью. В природе нет других живых существ, кроме микробов, которые могли бы переносить давление в 800 атм.

Наибольшему повреждению подвержены ткани с меньшей толщиной, поверхностной плотностью и высокой сквозной пористостью, так как это обеспечивает большую площадь контакта материала с микроорганизмами и позволяет им легко проникать в глубь ткани.

Поврежденность хлопка приводит: • к значительному снижению прочности самих волокон и изделий, вырабатываемых из них; • нарушению технологического процесса переработки (мельчайшие частицы липкой слизи, выделяемой некоторыми видами бактерий и грибов, становятся причиной залипания рабочих органов машин); • повышению обрывистости; • увеличению отходов.[8,9]

• Повреждения шерстяных волокон можно свести к нескольким обобщенным видам, обусловленным особенностями их структуры: • пятнистость и обрастание - скопление бактерий или гифов грибов и продуктов их жизнедеятельности на поверхности волокна; • повреждение чешуйчатого слоя, местное и распространенное; • расслоение коркового слоя до веретенообразных клеток; • распад веретенообразных клеток

Под износоустойчивостью материала понимается его способность длительное время противостоять действию комплекса разрушающих факторов, которым он подвергается не только в процессе непосредственной носки одежды, но и при стирке, глажении, химчистке и хранении.

Износоустойчивость материалов для одежды — тканей, трикотажа, нетканых материалов — зависит как от их грубой структуры, так и свойств формирующих их волокон и нитей. Наряду с природными свойствами волокон на износоустойчивость выработанных из них материалов могут

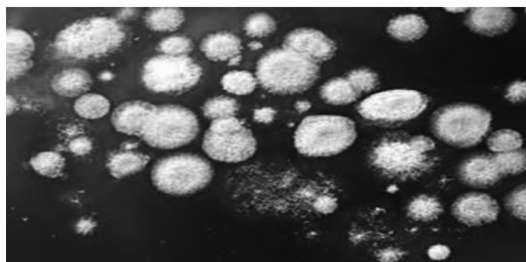
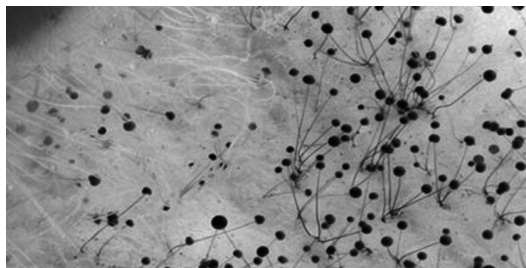
оказывать влияние условия, в которых происходит развитие волокон, характер механических воздействий, испытываемых волокнами в процессе их переработки в пряжу, а затем в ткань, трикотаж или нетканый материал, а также способы химической обработки при красильно-отделочных операциях. Все это вместе взятое определяет сопротивляемость материала износу при его использовании. Причиной износа материалов для одежды является воздействие сложного комплекса различных факторов: механических, физико-химических, биологических.

Механические воздействия- это в первую очередь истирание и утомление, а также сжатие, кручение и др. Истирание материала, происходящее вследствие трения об окружающие предметы, всегда связано с уменьшением его массы. Утомление, вызываемое многократными растяжениями и изгибами, приводит к расшатыванию структуры материала без существенной потери его массы и образованию исчезающих деформаций. К физико-химическим факторам относится также действие пота, стирки, химической чистки. К биологическим факторам относятся процессы гниения, вызываемые развитием различных микроорганизмов, а также повреждение шерстяных тканей молью.[10]

Почти никогда износ материалов для одежды не является следствием одного изолированно действующего фактора, а наступает как результат целого комплекса одновременно или последовательно воздействующих причин — истирания, многократного растяжения, светопогоды, стирки и др. Так, бельевые ткани и трикотаж разрушаются прежде всего от стирки, изнашиваются от трения. Износ подкладочных тканей происходит вследствие истирания при ничтожном влиянии других факторов. В верхней одежде важнейшей причиной разрушения также является истирание, но не исключается и влияние таких факторов, как воздействие свето-погоды, а на отдельных участках одежды — многократных растяжений и изгибов.

К биологическим факторам относятся процессы гниения, вызываемые развитием различных микроорганизмов, а также повреждение шерстяных тканей молью. К биологическим факторам относятся процессы гниения, вызываемые развитием различных микроорганизмов, а также повреждение шерстяных тканей молью, плесенью.

Личинки моли, развивающиеся из откладываемых яиц, питаются кератином шерсти и разрушают ее, что приводит к местному износу. Для защиты от действия моли используют различные пропитки или реагенты, обладающие моле защитными свойствами.

Исследованиями ученых установлено, что разрушение текстильных материалов микроорганизмами зависит от степени их износа, вида и происхождения, органического состава, температурных и влажностных условий.

В этих условиях в структуре материала развиваются различные микроорганизмы (плесневелые или другие грибки, бактерии, актиномицеты, микрофлора самого материала, почвы и воздуха), жизнедеятельность которых приводит не только к ухудшению физико-механических свойств материала, но и к потере внешнего вида, цвета, блеска, к эрозии. В наибольшей степени микроорганизмами повреждаются материалы из хлопковых, льняных, вискозных волокон, в меньшей степени - материалы из шерстяных волокон и натурального шелка. Практически совсем не разрушаются синтетические и ацетатные материалы.

Повреждение шерстяных материалов молью является причиной местного износа, из-за которого изделие может стать непригодным к дальнейшей эксплуатации. Этот вид биологического износа является результатом жизнедеятельности личинок моли, которые питаются кератином шерсти и разрушают волокна.[11].

При стирке износ материалов происходит под действием комплекса физико-химических и механических факторов. К физико-химическим факторам относится действие моющего препарата, температуры и влаги, к механическим — мокрое истирание материала о материал и детали стиральной машины, многократные деформации растяжения, изгиба, сжатия и кручения.

К физико-химическим факторам износа относятся воздействия солнечной радиации, газообразных составляющих атмосферы, температуры, влаги, приводящие к старению, т. е. химической деструкции, волокон.

Износ текстильных материалов - многофакторный процесс, никогда не является следствием действия только одного изолированного фактора.

Действие микроорганизмов и повреждение молью основные биологические факторы износа. Степень устойчивости материалов к действию биологических факторов износа зависит от: волокнистого состава, характера отделки, условий эксплуатации. Для повышения устойчивости материалов к действию микроорганизмов применяют противогнильные (бактерицидные) отделки. Шерстяные материалы подвергают молестой-ким обработкам, для предохранения текстильных полотен от биологических факторов. [12-13]

Шерстяные ткани являются одной из наиболее ценных групп разновидностей тканей. Они красивы, прочны, не мнутся и обладают высокими теплозащитными свойствами. Их широко применяют для изготовления платьев, костюмов, пальто, головных платков, шарфов, одеял и специальных тканей. За счет микробиологического повреждения тканей ежегодные убытки в мире составляют сотни миллионов долларов, в связи с этим изучение данного вопроса имеет большое практическое значение.

Литература:

1. Санков Е.А., Калугин Н.В., Лебедева Г.Г., Ермилова И. А. Микробиологические повреждения текстильных волокон. - Л., 1977. - С. 84.
2. Пивень Т.В., Ходырев В.И. Биодеструкция льна и хлопка // Химия древесины. - 1988. - № 1. С. 100-105.
3. Александер П., Хадсон Р. Ф. Физика и химия шерсти. М: - 1985-58 с.
4. Новорадовская Т. Е., Садов С. Ф. Химия и химическая технология шерсти - М: Легпромбытиздат, 1986-245 с.
5. Липенков Я. Я. Общая технология шерсти - М: Легпромбытиздат, 1986. -180 с.
6. Wlochowicz Andrzej, Pielesz Anna. Struktura włókien wełnianych w swetla aktualnych badan . // Prz. Wlok. -1997. - №4. - С.4-8.
7. Тульчинская В. П. Повреждение микроорганизмами естественных и синтетических материалов // Материалы Пленума Научного Совета АН СССР по биоповреждениям - Полтава, 1980. - С. 65-69.
8. Дианич М. М., Парашук Р.М. и др. Биоповреждение текстильных материалов из различных видов волокон и методы их защиты // - Полтава, 5-10 сент. 1985. - С.30-38.
9. Козинда З.Ю., Горбачева И.Н., Суворова Е.Г., Сухова Л.М. Методы получения текстильных материалов со специальными свойствами (антимикробными и огнезащитными). - М.: Легпромбытиздат, 1988. - 112. 29.
10. Ливерант В.А. Антимикробная отделка тканей из химических волокон // Т 1969. - 39, N 10. - р. 982-983.екстильная промышленность. -1970. - № 6. - С.56-60.
11. Исмагуллаева Х.З Исследование поврежденности волокон. Монография Ташкент-2022 . ISBN-978-9943-6326-2-02

12. Исматуллаева Х.З Кадырова Н Research of damage to wool fibers used in the carpet industry. ACADEMICIA AnInternational Multidisciplinary Research Journ20a1. ISSN 2249-7137 Vol 11, Issue 2, February 2021

13. Исматуллаева Х.З. Самикова З. Материаловедение Т-2020

РЕЗИОМЕ

Barcha to'qimachilik tolalari va materiallari mikroorganizmlar tomonidan shikastlanadi, bu esa har xil turdagi biozarlarni keltirib chiqaradi. Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, to'qimachilik materiallarining mikroorganizmlar tomonidan yo'q qilinishi eskirish darajasi, turi va kelib chiqishi, organik tarkibi, harorat va namlik sharoitlariga bog'liq.

РЕЗИОМЕ

Все текстильные волокна и материалы подвергаются повреждениям микроорганизмами, которые вызывают различные виды биоповреждения. Исследованиями ученых установлено, что разрушение текстильных материалов микроорганизмами зависит от степени их износа, вида и происхождения, органического состава, температурных и влажностных условий.

SUMMARY

All textile fibers and materials are subject to damage by microorganisms that cause various types of biodamage. Research by scientists has established that the destruction of textile materials by microorganisms depends on the degree of wear, type and origin, organic composition, temperature and humidity conditions.

METHODS THAT MOTIVATE STUDENTS ON ONLINE LEARNING PLATFORMS

Yusupova Z.Z.

*Senior Lecturer of the Department of information training technologies
named after Muhammad al Khwarizmi TUIT*

Tayanch so'zlar: masofaviy ta'lim, motivatsiya, motiv, fikr-mulohaza, yondashuv, usul, fasilitator, monitor, guruh ishi, loyiha asosidagi ta'lim.

Ключевые слова: дистанционное обучение, мотивация, мотив, обратная связь, подход, метод, фасилитатор, монитор, групповая работа, проектное обучение.

Key words: distance learning, motivation, motive, feedback, approach, method, facilitator, monitor, group work, project-based learning.

Introduction. Today in classrooms where students are virtually connected, it has become a major concern that the students might feel isolated because of a lack of face to face human interaction which usually results in the loss of motivation for learning. Before diving into the investigation of methods, the very notion of motivation should be clearly identified.

Oswego states that the word «motivation» comes from the Latin «mover» - an impulse to action, a driving force; it is a psychophysiological process that controls the behavior of the subject, determines its direction, activity, stability; the ability of the subject to actively meet their own needs [1, p. 358].

Distance learning students need guidance and support in the learning process. They have little time to get to know learn and master a fundamentally new way of learning at a distance, so the distance learning system on-line learning should take into account the need to increase student motivation and satisfaction their needs, not only in terms of the content of educational materials, but also in terms of providing opportunities to interact with other students and teachers.

Motivations defined as “a dynamic process of internal, psychological and physiological control of behavior, including its initiation, direction, organization, support” by Nemov. [2, p. 114].

Learning motivation is defined as a particular type of motivation included in the activity of learning. Learning motivation, like any other kind of it, has a systemic character. It is characterized by such properties as orientation, stability and dynamism [3, p. 218].

The general structure of learning motivation is formed by the need, goal, tasks, interest, de-sires and intentions, and, finally, the motive of learning. Thus, motivation can be characterized as a system of motives. R.S. Nemov defines a motive as “an internal stable psychological reason for a person’s behavior or act” [4, p. 208]. Learning motives is a specific kind of motives. This is due to the specificity of learning as a special type of activity for which learning, mastering knowledge and skills is not only a result, but also a goal.

A motive is an internal motivation of a person to one or another type of activity (activity, communication, behavior, learning) associated with the satisfaction of a certain need. At the same time, the motive acts as a motivating and determining choice of the direction of activity, the object (material or ideal) to which it is directed.

Educational activity is one of the most complex types of human activity. The modern education system puts forward as the main goal the personal development of hopeful, stimulation of the need for self-development and self-improvement.

The use of educational technologies has changed the generally accepted understanding of the role of the teacher and the student: in the conditions of the traditional system of education, the communication of the teacher with the students is direct character. The tasks of the teacher include the meaningful preparation of educational information, auxiliary materials, notes and assignments, in other words, the teacher manages almost all parties educational process.

Distance learning, on the contrary, does not provide for the personal contact of participants in the educational body process. The role of the teacher is rather passive, while students take play an active role. Communication between the teacher and students is carried out using information technologies, students independently determine the order of studying the material, choose methods of thinking and assimilation of educational information, regulate the speed and level of complexity of the assignments. In a situation where there is no actual interaction and constant control by the the teacher, the student is faced with the need to significantly activate his own th potential of subjectivi-ty. He must do a lot on his own, without guidance and control influences on the part of the teacher, out of contact with him.

Pedagogical psychologists distinguish two characteristic types of motivation: internal and ex-ternal. Internal motivation stems from the desire to learn something for self-realization, mastery of the subject, interest in himself. Extrinsic motivation stems from the desire to succeed in order to achieve a result and demonstrate it to others in order to gain recognition, reward or avoid problems. The most productive teaching strategy is to maintain internal motivation, i.e. the student's interest and enthusiasm.

An effective model of motivation that helps in learning was developed in the 80s by the American psychologist John Keller. The most famous project of his career was called ARCS. This model is deciphered as follows: Attention, Relevance, Confidence, Satisfaction (literally - attention, compliance, confidence and satisfaction). It is these criteria that determine whether the student will be motivated.

The first point is attention. The subject of study should always be "in focus". It is difficult for us to force ourselves to learn something new, something that we do not yet encounter in every-day life. That is why expats learn the language so quickly: they simply have no choice, these «terri-ble» English tenses or French verbs become their reality. This does not mean that you need to drop everything and move to another country, but you can stick stickers with new words or formulas around the house and set a reminder on your phone that will notify you when it's time to take a new lesson in the course.

The second point is correspondence, or relevance. You need to understand why this course is needed, how it aligns with your life goals. Learn a language to move to another country. Learn a new job skill to get a promotion and pay raise. Learn to play the guitar to fulfill a childhood dream (by the way, those who use their favorite pieces as exercises learn the fastest).

Confidence in your abilities is the next important condition. No need to immediately take on the most difficult tasks and choose «advanced» courses. This will make you feel insecure. It is better to increase the difficulty gradually (there should be a small challenge at each level), and record the successes and be sure to review them from time to time in order to understand: "I can, I can do it."

The last is sincere satisfaction. If studying does not bring any joy, you may have chosen the wrong format or teacher. Satisfaction is formed when results meet expectations. If there is no satisfaction, then you are not realizing your goals. It makes sense to change teachers or try other educational products. Everyone is different and you need to experiment with products, apps and services to find the best solution for you.

The last is sincere satisfaction. If studying does not bring any joy, you may have chosen the wrong format or teacher. Satisfaction is formed when results meet expectations. If there is no satisfaction, then you are not realizing your goals. It makes sense to change teachers or try other educational products. Everyone is different and you need to experiment with products, apps and services to find the best solution for you.

The following are strategies that can help a teacher maintain productive forms of motivation during distance learning.

1. encourage engagement and active participation;
2. internal motivation is based on a sense of competence - reinforce it;
3. support the need for autonomy and freedom;
4. support today's needs of students, their conditions and moods;
5. provide timely feedback;
6. give constructive and personalized feedback about the completion of the task;
7. try, if possible, to carefully plan and organize the lesson;
8. provide easy access to learning resources;
9. support the feeling of «I can» in children;
10. Keep your enthusiasm - enthusiasm is contagious.

Methods. The student's involvement in the learning process is based on emotions - through-out the course, he goes through different emotional states. The teacher's task is to manage the student's emotions with the help of special techniques to increase the effectiveness of online education. This approach allows you to regulate engagement rates, which can decrease for several reasons as following:

Fast state change

The listener does not have time to comprehend the material read, and the teacher is already moving on to the next section. Assimilation of information for each person occurs in different ways, so it will be difficult to find universal advice regarding the duration of each stage of learning. The best solution is to regularly ask students for feedback to identify timing issues.

Slow change of states. When the student has perfectly mastered the material, and is already ready to move on to the next part, and he is still being "chased" on theoretical issues, a feeling of boredom appears. As a result, he misses classes, or even quits the course altogether.

Wrong state selection

Most courses begin with an explanation of the basics of the subject, a rapid immersion in the-ory. This is not quite the right approach, because a person

cannot effectively assimilate information if he does not understand why he needs these classes. The right option would be to start the course by motivating the student for online learning: for example, it is worth showing what results he can achieve in the future.

In the first lessons, it is important to create a good “bait” for the students, which will become the best motivation in the process of learning in an online school. In other words, the student must set a goal for themselves, for example, to upgrade his skills in order to find a high-paying job.

Conducting classes in the classroom allows teachers to interact directly with students, which increases their involvement in the learning process. It becomes more difficult to keep students motivated in online learning during distance lessons, so many successful organizers recommend resorting to the following methods of engagement.

Using different teaching methods

Some students better remember material from visual sources, others are guided by a text format, and still others learn information by ear. In personal meetings, the teacher can teach students with different cognitive styles, for example, draw tables, read passages from books aloud.

How to motivate students to take courses online? In this case, the training materials should include different formats for presenting information, which will help create equal conditions for understanding for all students. You can achieve a similar result with:

- text information;
- interesting videos, films;
- lectures via Zoom (or other platforms);
- illustration presentations.

motivation of students in online learning

Timely Feedback

When classes are conducted over the Internet, the teacher should provide students with supportive feedback. This approach will be the best motivation for the student in online learning - if any difficulties arise, he will be able to contact the teacher at any time.

In order for students to stay motivated, the teacher must stay in touch 24/7. For daily communication, you can use instant messengers such as WhatsApp or Telegram. If you need to hold a video conference to discuss important issues, a virtual session and an online consultation, then Zoom and Skype are perfect for these purposes.

The game format awakens the desire to learn not only from schoolchildren - adult students are also easier to motivate to take online courses with game elements such as tests, stories, quests and ratings. The goal of gamification is to change people's behavior. In this form, training does not meet with resistance, but on the contrary, it brings positive emotions. The level of motivation of students in the process of online learning depends on the dynamics of the game.

The demand for a distance learning system based on modern computer technologies was determined by the need to implement the principle of open education, expanding the rights of the individual to receive the education and in the educational institution that the future specialist seems more attractive.

Results and discussion. The development of telecommunication teaching aids, such as personal computers with training, control programs, models and simulators, video and audio technologies, the Internet system has changed the nature and possibilities of distance learning. The introduction of computer technology has made it possible to move to a different level of information transfer, has made it possible to create learning tools with powerful interactive capabilities. Modern computer systems can demonstrate multi-variant solutions. Examine, identify errors, give the necessary recommendations, open access to electronic libraries, help in a matter of seconds

The method of problem-based learning is used in the pedagogical process when a student needs to prove something, report on new and necessary moral provisions, in one way or another influence his consciousness and feelings. This method is indispensable in the formation and consolidation of a certain moral quality, attitude or form of behavior, in order to develop the right attitude towards certain actions, in particular, readiness for self-control. The use of the problematic method involves such an organization of the educational space, which involves the creation of problem situations by the teacher and the active independent activity of students to resolve it, resulting in the acquisition of professional knowledge, skills and development of creative abilities.

The method of heuristic conversation, which in turn is one of the modifications of the problematic teaching method. The course leader who uses this method does not simply inform students of ready-made knowledge, but with skillfully posed questions that do not contain a direct answer. makes them, on the basis of the existing stock of ideas, observations, personal life experience, come to new concepts, conclusions and rules. This method has a positive effect on the formation of readiness for independent work, in particular: new information and knowledge are not offered to students in finished form, they must be obtained independently by answering questions or solving problematic tasks;

solving a problem task during a conversation leads to an analysis, comparison, general-ization of already available information, as a result of which conscious, strong, necessary attitudes and knowledge are formed; work on the problem posed should take place under the supervision of the teacher, it is he who states the correctness of certain conclusions, directs the conversation in the right direction.

The method of educational discussion, which is aimed at involving students in an active dis-cussion of different points of view on a particular issue or task, encouraging them to comprehend the argumentation of someone else's and their own position, and stimulating cognitive interest. The use of an educational discussion allows you to fully take into account and use the independent experience of students, contributing to a better assimilation of the material being studied, since in a group discussion it is not the teacher who tells the students what is right, but the students themselves de-velop evidence, making the most of their knowledge and personal experience.

The project method, which involves a certain set of educational and cognitive techniques and actions of trainees, allowing to solve a particular problem as a result of independent cognitive actions and involving the presentation of these results.

Group work on a task that involves a joint search for solutions to certain didactic tasks, dur-ing which students develop reflexive moments of activity, control and evaluation actions, organiza-tional skills, the ability to cooperate, provide mutual assistance and support are formed. When all members of the group are interested in a positive result, united by a single goal, then everyone strives for self-control not only of their own actions, but also to control the actions of their partners in the group. The overall goal (solving a specific task, completing a project) facing group, obliges each stu-dent to take classes more seriously so as not to let the group down and quickly cope with the pro-posed work. In addition, collective activity allows you to quickly identify the mistakes made and find the most appropriate ways to correct them.

The teacher's role in classroom also affects the way students feel :

Table 1. –Five Teaching Styles

Style	Description	Advantages	Disadvantages
Expert	Possesses knowledge and expertise that students need. Strives to maintain status as an expert among students by displaying detailed knowledge and by challenging students to enhance their competence. Concerned with transmitting information and ensuring that students are well prepared.	The information, knowledge, and skills such individuals possess.	If overused, the display of knowledge can be intimidating to inexperienced students. May not always show the underlying thought processes that produced answers.
Formal authority	Possesses status among students because of knowledge and role as a faculty member. Concerned with providing positive and negative feedback, establishing learning goals, expectations, and rules of conduct for students. Concerned with the “correct, acceptable, and standard ways to do things.”	The focus on clear expectations and acceptable ways of doing things.	A strong investment in this style can lead to rigid, standardized ways of managing students and their concerns.

Personal Model	Believes in “teaching by personal example” and establishes a prototype for how to think and behave. Oversees, guides, and directs by showing how to do things, and encouraging students to observe and then to emulate the instructor’s approach.	The “hands on” nature of the approach. An emphasis on direct observation and following a role model.	Some teachers may believe their approach is “the best ways,” leading some students to feel inadequate if they cannot live up to such expectations and standards.
Facilitator	Emphasizes the personal nature of teacher-student interactions. Guides students by asking questions, exploring options, suggesting alternatives, encouraging them to develop criteria to make informed choices. Overall goal is to develop in students capacity for independent action and responsibility. Works with students on projects in a consultative fashion and provides much support and encouragement.	The personal flexibility, the focus on students’ needs and goals, and the willingness to explore options and alternative courses of action to achieve them.	Style is often time consuming and can be ineffective when a more direct approach is needed. Can make students uncomfortable if it is not used in a positive and affirming manner.

Delegator	Concerned with developing students' capacity to function autonomously. Students work independently on projects or as part of autonomous teams. The teacher is available at the request of students as a resource person.	Contributes to students perceiving themselves as independent learners.	May misread students' readiness for independent work. Some

Retrieved from:

<http://www.jstor.org/stable/27558675> Factors influencing the interest of students to participate in online courses. Motivation can directly depend on the quality of educational materials used in the process learning. Let's briefly highlight some of them: a clear focus on the final result. The student must clearly see and understand what he is striving for, what competencies he should master by the end of the course: the course should be compressed in time, but at the same time give a fairly voluminous material;

lesson setting for mastering a certain lexical and grammatical material, acquiring reading, writing, speaking and listening skills on a given topic: lesson testing the assimilation of the material. If the student is not coped with the task of this lesson, the next material is blocked and the program returns the student to the previous material:

As the material is studied and worked out, the student should be satisfied and feel tangible progress, i.e. expanding their language abilities, and already from the first lesson to understand how to use the language in communication situations.

Constant contact with the course leader. The student must understand that any question that arises can be answered using the special features of the LMS(learning management systems).

Conclusion. Information technology is the new reality. However, it has penetrated nearly into all aspects of our life that it is impossible to imagine our lives without its assistance any longer. Obviously, the introduction of information technology in educational sphere is not unambiguous, but it is clear that they cannot be ignored; these technologies allow changing education models. They can both discredit them and lead to chaos, as well as bring

innovations and significant improvements. The emergence of massive online courses is based on the implementation of modern educational principles of openness of education, equality of students, globalization of the educational space, etc. The effectiveness of the traditional education system is being called into question, and today online courses challenge this traditional system, attracting millions of participants. However, in order for the online education to be successful, it is necessary to take into account the methodological criteria and the motivational component of the educational process. It is necessary to reconsider the existing traditional models of education in the context of their use in courses on online platforms.

Literature:

1. Колесникова Г.И. Состояние образовательной системы в современном российском обществе: проблемы и решение (или «Кто виноват?» и «Что делать?») / Г.И. Колесникова А.В. 2. Коновалова // Гуманизация образования. – 2018. – №3.
2. Маркеева А.А. Проблема мотивации школьников в дистанционном обучении / А.А. 4. Маркеева. – Текст: непосредственный // Школьная педагогика. – 2020. – № 2 (18). – С. 1-4. – URL: <https://moluch.ru/th/2/archive/164/5177/> (дата обращения: 20.03.2022).
3. Немов, Р.С. Психология / Р.С. Немов: В 3 кн. Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: ВЛАДОС, 2010.
4. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. 7. Ожегов; Рос. акад. наук – 4-е изд., доп. – Москва: Азбуковник, 1999.
5. Baxter P., Ashurst E., Read R., Kennedy J., Belpaeme T. Robot education peers in a situated primary school study: Personalisation promotes child learning // PLOS ONE, 2017, №. 12 (5), p 345.
6. Hennig, W. Lernmotive bei Schülern. Psychologische Beiträge [Text] / W. Hennig. - Heft 23. - Berlin, 1978. - P.415.
7. Hockly N. Teaching Online: Tools and Techniques, Options and Opportunities / N. Hockly, L. Clandfield – 2010. – 250p
8. Keller, J. M. (2009). Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach. Springer Science & Business Media.
9. Keller, John M. "Development and use of the ARCS model of instructional design." Journal of instructional development 10, no. 3 (1987).

РЕЗЮМЕ

Kompyuter yordamida o'qitish platformalarining mavjudligi tufayli hozirgi vaqtda ta'limni vaqt va masofaviy to'siqlarsiz olish mumkin. Pandemiya davrida ta'limni ta'minlashda texnologiyaning roli har qachongidan ham katta bo'ldi. Hozirgi kunda turli darajadagi ta'lim muassasalari onlayn o'quv platformalarini qabul qilgan holda darsni tashkil etishning an'anaviy usulini o'zgartirdilar. Shu bilan birga, bu sohada harakat qilayotgan o'qituvchilar tomonidan muayyan qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, masalan, onlayn darslarda motivatsiyaning yo'qligi, bu erda talabalar virtual aloqa bilan cheklangan, faqat jismoniy aloqa hissi va yuzma-yuz ta'lim muhitida rivojlanayotgan jamoa tuyg'usidan mahrum. Shuning uchun talabalarni rag'batlantirish va o'rganishga undash usullari so'nggi paytlarda tadqiqotchilar tomonidan katta qiziqish va tadqiqot sohasiga aylandi. Quyidagi maqola, shuningdek, o'quvchilarni rag'batlantirish va onlayn o'quv muhitida faol ishtirokni ta'minlash strategiyalarini izlashga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ

Благодаря доступности компьютерных обучающих платформ в настоящее время получение образования возможно без временных и дистанционных барьеров. Роль технологий в обеспечении

образования была значительна как никогда во время пандемии. В настоящее время образовательные учреждения разного уровня трансформировали традиционный способ организации урока, перейдя на платформы онлайн-обучения. Тем не менее, педагоги, работающие в этой сфере, могут столкнуться с определенными проблемами, такими как отсутствие мотивации в онлайн-классах, когда учащиеся ограничены виртуальным общением, лишены только чувства физической связи и чувства общности, воспитываемого в учебной среде лицом к лицу. Поэтому способы поддержания мотивации учащихся и создания стимулов к обучению в последнее время стали предметом пристального интереса и исследования исследователей. Следующая статья также посвящена поиску стратегий мотивации учащихся и поощрения активного участия в занятиях в среде онлайн-обучения.

SUMMARY

Thanks to the accessibility of computer assisted learning platforms, nowadays receiving education is possible without time and distance barriers. The role of technology in providing education has been significant than ever before during the pandemic. Nowadays educational institutions at various levels transformed conventional way of organizing a lesson adopting online learning platforms. Yet certain challenges might be faced by the educators pivoting in the sphere such as lack of motivation in online classes where students are limited to virtual connection only deprived of a sense of physical connection and a sense of community fostered in face to face learning environments. Therefore the ways to keep students motivated and provide incentives for learning have become an area of keen interest and investigation by the researchers lately. The following article is also devoted to seek out strategies to motivate learners and promote active class engagement in online learning environments.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

МАКТАБГАЧА КАТТА YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARNING AHAMIYATI

Murodova F.G'.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: milliy ma'naviy me'ros, xalq og'zaki ijodi na'munalari, nutq o'tirish ishlari, aqliy qobiliyat, nuqtiiy faoliyat, so'zlashuv, xalq og'zaki ijodi, ertak, topishmoq, maqol, matal, ijod, mashg'ulot ishlanma, hikoya qilish.

Ключевые слова: национальное духовное наследие, образцы народного устного творче-ства, речевая работа, умственные способности, речевая деятельность, речь, фолк-лор, сказки, загадки, пословицы, притчи, творчество, разработка урока, рассказывание историй.

Key words: national spiritual heritage, examples of folk oral creativity, speech development work, mental ability, verbal activity, speech, folklore, fairy tales, riddles, proverbs, parables, creativity, lesson development, storytelling.

Jahon miqyosida yosh avlodni milliy iftixor ruhida tarbiyalash, milliy madaniyatni rivojlan-tirish, milliy dunyoqarashga ega mustaqil fikrlovchi va o'z mulohazalarini erkin bayon eta oladigan barkamol shaxs kamolotini ta'minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu maqsadni ko'zlagan holatda innovatsion ta'lim-tarbiya jarayoniga shaxsni ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy jihatdan shakllantirishga asos bo'luvchi o'quv materiallari va ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanish bugungi kunda taraqqiyotning global tendensiyasi hisoblanadi.

Hozirgi kunda jamiyatimiz, ota-onalar va tarbiyalovchilarning oldida turgan eng katta muammolardan biri bu eng avvalo, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida milliy ma'naviy meros na'munalaridan xabardor, milliy dunyoqarash va milliy o'zligiga ega, teran fikrlay oladigan, tengdoshlari va kattalar bilan erkin muloqot qila oladigan, madaniyatli nutq egalarini tarbiyalashda asosiy va birinchi qadamni qo'yishdir. Chunki bolajonlarimizning aynan 3 yoshdan 7 yoshgacha

bo'lgan davri hamma informatsiyani eslab qoladigan davr hisoblanadi. Bu davrda berilgan ta'lim va tarbiya toshga o'yilgan kabi hech qachon hayotidan o'chib ketmaydi. Aynan shu davrdan boshlab biz yosh avlodga ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan milliy ma'naviy merosimizni tanitishimiz orqali ulug' bobolarimizga mos milliy dunyoqarashga, o'zbekona axloqqa va mukammal nutq madaniyatiga ega ma'rifatli shaxslarni tarbiyalashimiz zarur.

Ayni vaqtda Yaponiya, Janubiy Koreya va Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlarda shaxsni ma'naviy-axloqiy rivojlantirishning nazariy-amaliy asoslarini uyg'unlashtirgan, tafakkur mahsuli xalq og'zaki ijodi vositasida milliy dunyoqarash va har tomonlama mukammal adabiy nutqqa ega insonni kamol toptirish qonuniyatlarini tadqiq etish insoniyat madaniyatining yuksalish omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda xalq og'zaki ijodi namunalaridan yoshlarni ma'naviy-axloqiy rivojlantirish, ularni barkamol inson sifatida shakllantirish, ularda nutq madaniyatini tarkib toptirishda foydalanish, qadriyatli yondashuvlar asosida jamiyatni rivojlantirishning me'yoriy- uslubiy ta'minotini ken-gaytirishga zamin yaratadi. Shunga ko'ra, Harakatlar strategiyasida "jismonan baquvvat, ma'naviy va aqliy rivojlangan, erkin fikr yuritadigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, yurtga sodoqatli yoshlarni tarbiya qilish" kabi vazifalar belgilanib, bu borada o'zbek xalqi pedagogik tafakkuri maxsuli bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunalari – ertaklar, hikoyalar, rivoyatlar, afsonalar, topishmoqlar, tez aytishlar maqollar, matallar, o'yinlar, laparlar, qo'shiqlar, latifalar, naqlar, turli bayramlar, marosimlarning mazmun- mohiyatini to'g'ri talqin qilgan holda, tarbiyalanuvchilarda milliy dunyoqarash va nutq madaniyatini shakllantirishning mazmuni, shakllari va metodlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini har tomonlama rivojlantirishga oid tadqiqotlar so'nggi yillarda respublikamiz olimlaridan D.Abdurahimova, F.Qodirova, M.Abdullayeva, N.Abdullayeva, G.Berdaliyeva, D.Boboyeva yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik-psixologik masalalari O.Musurmonova, O.Jamoliddinova, N.Egamberdiyeva hamda M.Quronovlar tomonidan tadqiq etilgan.

Shuning uchun biz pedagoglar milliy ma'naviy me'rosimiz vositasida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini yanada takomillashtirish yo'lida izlanishlar olib boryapmiz. Bolalarning nutqini ravon, tezkor va ma'noli bo'lishi uchun xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanib rivojlantirishni maqsad qildik. Bolalarning nutqini va milliy dunyoqarashini shakllantirishda xalqning ma'naviy va axloqiy jihatdan boy asarlaridan

foydalanish bolaning har tomonlama rivojlani-shi uchu asosiy manba bo‘la oladi. Masalan: xalq maqollarini olsak, maqol qisqa, lo‘nda, ma’noli, va bundan tashqari eslab qolishga juda osondir. Shuning uchun aynan katta guruhlardagi bolajonlar uchun aynan o‘tilishi kerak bo‘lgan mavzularga oid xalq maqollarini ham o‘rgatish, uning dun-yoqarashini rivojlantiradi va bolaning aynan shu mavzu bo‘yicha bilimini ham oshirishga, shu mavzuni yaxshiroq anglashiga imkon beradi.

Katta guruhlar va maktabgacha tayyorlov guruhlarining tematikasini oladigan bo‘lsak, ularning birinchi mavzusi “Vatan” shu so‘zni qanchalik qadrli ekanligini, vatan o‘zi nima ekanligini, vatanni sevish qanday ekanligini, vatanga sadoqat nima ekanligini bolajonlarga tushuntirish, ularning ongiga vatan tuyg‘usini shakllantirish uchun xalq maqollaridan ham foydalanish juda muhim.

Vatani borning baxti bor,

Mehnati borning - taxti.

Vatanning tinch - sen tinch.

Vatanni sotgan er bo‘lmas.

Vatansiz inson - kuysiz bulbul.

Shu kabi xalq maqollarining mazmun mohiyati tushuntirish va xalq maqollarini bolajonlarning nutqiga kiritish orqali bolaning so‘z boyligini oshirish va uning tasavvur olamini kengaytirish mumkin.

Chunki xalq maqollari xalqimizning necha yillar davomida orttirgan tajribasi orqali yaratilgan, sayqallangan va bizgacha yetib kelgan, xalq maqollarida avlodlarimizning, xalqlarimizning urf odatlari, marosimlari, dunyoqarashi, milliyligi, maqollarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham xalq maqollarini xalq donishmandligi deb atasak mubolag’a bo‘lmaydi. Aynan ana shu xalq maqollarini bolaning nutqiga kiritsak, biz bu orqali ham bolada milliy dunyoqarashni singdira olamiz, ham adabiy tilimizning, milliy ma’naviy me’rosimizning ham yo‘qolib iste’moldan chiqib ketishini oldini olamiz. Bola biror bir holat vaziyatga munosabat bildirayotganda ham, unga to‘g‘ri baho berib, o‘z fikrini maqollar orqali yetkazsa, uning nutqi juda ham pishiq va keng ma’noli bo‘ladi. Buning uchun har bir pedagog imkon qadar xalq maqollaridan ko‘proq foydalanishi, maqollarning ma’no mohiyatini bolaga o‘zi tushunadigan tilda sodda tushuntirishi lozim.

Bundan tashari, xalqimiz tomonidan yaratilib avloddan avlodga sayqallanib o‘tib kelayotgan ertak, mata, topishmoq, tez aytish, lapar, qo‘shiq, hikoya va boshqa janrlar ham bevosita va bilvosita bolalarning nutqini rivojlantirishga xizmat qilish bilan bir qatorda, ularda ma’naviy axloqni ham shakllantirib

boradi. Demak, xalqimizning ma'naviy merosini maktabgacha ta'lim tizimiga kiritish, ham ta'limiy jihatdan, ham tarbiyaviy jihatdan juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yana shuni ham aytib o'tishimiz kerakki, xalq og'zaki ijodini o'rganish shunchaki badiiyatni o'rganish emas, balki ulardagi vatanparvarlik, qahramonlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, ilm va hunarga kuchli e'tibor, to'g'rilik va rostgo'ylik kabi jahon xalqlariga, barcha pokdil, chin insonlarga ma'qul bo'ladigan g'oyalarni o'rganish demakdir. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalar folklori namunalari - ertak, maqol, tez aytish va topishmoqlardan foydalanish kerak.

Quyida biz katta guruh bolalari uchun ertaklar yordamida nutq o'stirish mashg'ulot ishlanmasi-dan namuna keltiramiz.

Mashg'ulot ishlanmasi. Mashg'ulotning mavzusi: EGRIBOY VA TO'G'RIVOY ertagini o'rgatish (Katta guruhlar uchun)

Mashg'ulotning maqsadi:

a) ta'limiy maqsad: bola eshitgan ertagini xulosalay olishi, qahramonlarni eslab qolishi kerak;

b) tarbiyaviy maqsad: tarbiyalanuvchilarda do'stlik tuyg'usini mustahkamlash, yordam qo'lini cho'zishlik, o'g'irlik qilmaslikka, to'g'ri so'z bo'lishga chorlash;

c) rivojlantiruvchi maqsad: tarbiyalanuvchilarda ertak yuzasidan dastlabki tasavvur uyg'otish.

Mashg'ulotning shoiri: O'g'ri bo'lma, to'g'ri bo'l.

Kerakli jihozlar: mavzuga doir ko'rgazmali qurollar, ertak asosida chizilgan rasmlar, ertakka moslangan sahna, ularga mos kiyimchalar.

Mashg'ulotning turi: Aralash

Mashg'ulotning borishi: Tarbiyachi tarbiyalanuvchilardan o'tgan mavzuni so'rab ularni rag'batlantiradi. So'ngra yangi mavzu boshlanadi. Tarbiyachi: Aziz bolajonlar, bugun sizlar bilan biz bir ajoyib ertakni o'qiymiz, sahnalashtiramiz va ijro etamiz.

Bolajonlar ertagimizning nomi — Egrivoy va To'g'rivoy. Bir bor ekan, bir yo'q ekan. Qadim-qadim zamonlarda Olatog' etagida To'g'rivoy va Egrivoy degan do'stlar bo'lgan ekan. Ular parranda va hayvonlarni ov qilib kun kechirar ekanlar. Kuz payti ekan. Kunlardan bir kuni Egrivoy va To'g'rivoy o'rmonga ov qilish uchun yo'lga chiqibdi. Ularning oldidan katta sher chiqib qolibdi va ularga tashlanmoqchi bo'libdi, shunda Egrivoy do'stini tashlab qochib ketibdi. To'g'rivoy esa o'zini o'lganga solib yotib olibdi. Sher uni hidlab, o'lib qolibdi deb qaytib ketibdi. To'g'rivoy yo'lni davom etibdi, kech tushganda daraxt

kovagiga kirib yotibdi. Kechqurun o'rmonda o'sha daraxtni oldida hayvonlar majlis qilibdi ...(ertak oxirigacha o'qiladi).

Mustahkamlash jarayonida bolalar bilan – maqol va topishmoqli daqiqa o'tkaziladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ongini o'stirishda maqol va topishmoqning yordami katta. U yordamida:

- topqirligi, tezligi rivojlanadi;
- aqliy faoliyat rag'batlantiriladi;
- fikrlash, nutq, xotira, diqqat, tasavvur rivojlanadi;
- atrofdagi dunyo haqidagi bilim va g'oyalar zaxirasi kengayadi.

Bu, ayniqsa, umumiy nutqi kam rivojlangan bolalar uchun to'g'ri keladi, chunki bu holda topishmoq bolaning to'g'ri nutqini tuzatish va shakllantirish uchun muhim amaliy materialga aylanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar jumboqlarning matnini tushunish va talqin qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa taxminlarning to'g'riligiga ta'sir qiladi. Ertakdagi tasviriy vositalarni tahlil qilish va qahramonlarning xulq-atvorini baholash maqsadida savol-javob o'tkaziladi.

1. Egrivoy bilan To'g'rivoy haqidagi fikringiz. Qaysi yaxshi bola, qaysi yomon bola?

2. To'g'rivoy qanday majlisga guvoh bo'ldi?

3. Egrivoyga To'g'rivoy qanday sirni aytdi?

4. Egrivoy bilan To'g'rivoyni taqqoslang.

5. Egrivoyni hayvonlar qanday jazoladi?

6. Ertakni qayta hikoya qiling.

7. Har bir bo'limga mos sarlavha toping.

8. Ertakga mos keladigan maqollarni o'rgatish.

Savollarga bolalar javob beradilar. Bolalar rag'batlantiriladi. Oxirida yuqoridagi ertakka mos keladigan do'stlik, to'g'rilik, yolg'onchilik haqida maqollar bolalarga o'rgatiladi.

Yaxshi o'rtoq - jon ozig'i, yomon o'rtoq - bosh qozig'i

Do'sting uchun zahar yut

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, badiiy so'zga muhabbatni ilk yoshdan boshlab tarbiyalab borish zarur, bola bog'chadan maktabga ana shu muhabbat bilan o'tadi va keyinchalik Vatan adabiyotini sevadigan bo'lib qoladi. Xalq og'zaki ijodi – ertaklar, topishmoqlar, maqollar, qo'shiqlarning ko'plari uzoq o'tmishda va hozirgidan tubdan farq qiladigan, voqeligidan tubdan farq qiladigan turmush sharoitida yaratilgan xalq ijodi asarlaridan faqat tarbiya vazifalariga javob beradiganlari tanlab olinadi. Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan,

doviyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni ijobiy qahramonlarga nihoyatda xayrixoh bo'lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg'anchilikka, makr-xiyлага nisbatan murosasiz bo'lishga majbur etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda folklarning kichik shakllaridan foydalanish, bolaga uning barcha qobiliyatlarini namoyon etish, talaffuzini mustahkamlash va o'rgangan materiallarini nutqida ishlatishga o'rgatish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar:

1. Karpova S.N. Bolalarda so'z yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari // S.N. Karpova, I.N. Kolobov. M.: Drofa, 2000. 281 b.
2. Makarova V.N. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi pedagogik mahorat va ularni bo'lajak tarbiyachilarda shakllantirish shartlari. [Elektron resurs] V.N. Makarov. Kirish rejimi: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-umeniya-v-oblasti-rechevogo-razvitiya-detey-doshkolnogo-vozrasta-i-usloviya-ih-formirovaniya-u-buduschih-vospitateley> (sana Kirish: 06.07.2019).
3. Fuqarolik ta'limi ("Fuqarolik tarbiyasida innovatsion o'qitish usullari" maktab-seminari tajribasidan): Qo'llanma o'qituvchilar va psixologlar uchun // L. G. Kirilyuk, V. V. Velichko, D. V. Karpiyevich, E. F. Karpiyevich. - Minsk: Texnologiya, 2000. - 175 p.
4. «Bolalarning nutqini o'stirish» o'quv-uslubiy majmua. Buxoro-2019-yil.
5. Babayeva, «Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi». Toshkent. 2018-yil.
6. Q. Shodiyeva, «Nutq o'stirish uslubiyoti». Toshkent. 2008-yil.

РЕЗЮМЕ

Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining nutqiy kamchiliklarini o'rganish va ularni bartaraf etish va milliy ma'naviy me'ros durdonalari vositasida rivojlantirish metodlari ko'rib chiqilgan. Bolalarga milliy ma'naviy me'ros na'munalarini o'rgatish orqali ularning dunyoqarashi, tarbiyasi, nutqiy madaniyatiga ijobiy ta'sir o'tkazish usullari ochib berilgan. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda xalq og'zaki ijodining tutgan o'rni, ertak va topishmoqlarning bolalar nutqini o'stirishdagi ahamiyati bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной научной статье рассматриваются методы изучения и устранения дефектов речи дошкольников и их развития с помощью шедевров национального духовного наследия. Путем обучения детей образцам национального духовного наследия раскрываются методы положительного воздействия на их мировоззрение, образование, культуру речи. В тезисе описывается роль фольклора в развитии речи детей дошкольного возраста, значение сказок и загадок в развитии речи детей.

SUMMARY

This scientific article examines the methods of studying and eliminating the speech defects of preschoolers and developing them with the help of masterpieces of the national spiritual heritage. By teaching children examples of national spiritual heritage, methods of positively influencing their worldview, education, and speech culture have been revealed. The thesis describes the role of folklore in the development of speech in preschool children, the importance of fairy tales and riddles in the development of children's speech.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH VA ATROF MUHITNI MUHOFAZA QILISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Toshova Sh. T.

*Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti
"Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: maktabgacha yosh bolalar, ekologiya, atrof-muhit, ko'nikma, tabiat, rivojlantirish, muhofaza, ta'lim-tarbiya.

Ключевые слова: дошкольники, экология, окружающая среда, навыки, природа, развитие, охрана, образование.

Key words: preschool children, ecology, environment, skills, nature, development, protection, education.

Kirish: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga ta'lim-tarbiya berishda tabiatga va atrof-muhitga ma'suliyat bilan kurashishi xissini tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Bolalar ularning hatti harakatlarini tabiat va atrof sayr vaqtida tabiat bilan birgalikda hayvonlarni asrab avaylab qushlarga donxo'raklar osib qo'yish, qushlarni o'rgatish uchun don sepib qo'yish shu bilan birgalikda daraxtlarga suv quyish, o't-o'lanlarning manzarasini kuzatish bilan birgalikda ma'suliyat bilan kurashish hissi paydo bo'ladi.

Tabiyachining vazifasi bunday hisslarni paydo bo'lishga bevosita bog'liq inson hisoblanadi. Tabiyachi tevarak-atrofdagi tabiatni kuzatish uchun bog'cha maydonchasi va bog'chadan uzoq bo'lmagan joylarga sayrlar tashkil qilishi tabiatga bo'lgan mehrni paydo qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga atrof-muhitni asrab-avaylash, g'amxo'rlik qilishda ta'lim va tarbiya berishning mazmuni.

Yosh avlodni har tomonlama barkomol etib tarbiyalash, ona yurtini sevishtirish moddiy va ma'naviy boyliklarini asrab avaylashga atrof muhitni, tozaligini ta'minlashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois maktabgacha yoshdan boshlab bolalarga ekologik tarbiya berishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash zamonaviy shakl va usullarni topishni, tarbiya

vositalarini aniqlash talab etilgan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishda xalq og'izaki ijodi janrlaridan keng foydalaniladi, chunki xalq og'izaki ijodi janrlaridan sodda tildaligini ta'sirchanligini tushunish bilan bolalarning zehniini charxlashga aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga dunyo qarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarida ekologik tarbiyani takomillashtirish muammosi kun tartibidagi dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Tabiatshunoslik faoliyatlarida ekologik tarbiyani takomillashtirish pedagogik zaruriyat hisoblanadi.

Bu sohada ko'plab olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar. Jumladan, F.R.Qodirova, E.O.Turdiqulov, Y.G'.Mahmudov, B.Ziyomammedov, Sh.Avezov, R.U.Beknazov, N.M.Ahmedova, N.J.Isaqulova, Y.Karimov, S.X.Fayzulina, I.X.Ayubova, N.Ashurova, B.Kulturayev, P.U.Berdanova, M.M.Ibodullayeva, G.O.Komilova, S.Mamashokirov, M.Nishonboyeva, N.O'.Nishonova, A.A.Xasanov, M.B.Rahimqulova, M.Rahmatullayeva, Sh.Avezov, A.Bahramov, N.Bozorova, P.Berdanova, A.Ismoilov, I.Ismatov, R.Ishmuhammedov, Yu.Mahmudov, R.Mavlonov, N.Nishonova, M.Rahimqulova, M.Rahmatullayeva, X.Raxmatova, N.Sayidaxmedov va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Tahlil va natijalar. Hozirgi davr o'sib kelayotgan yosh avlod ongida atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatda bo'lish hissini shakllantirish va rivojlantirishni taqozo etmoqda. Atrof-muhitning kelgusida gullab-yashnashi yoki ekologik muammolarning globallashib borishi yosh avlodning atrof-muhitga nisbatan munosabatiga bevosita va bilvosita bog'liqligini yosh avlod ongiga singdirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bugun o'tmishda atrof-muhitni ifloslantirishning oldini olish, atrof-muhitni asrab-avaylash, g'amxo'rlik qilish tushunchalarini yosh avlod ongida shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiat boyliklaridan unumli foydalanish, ularni muhofaza qilish masalalarini ongli ravishda hal etish uchun oila, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlab bolalarda tabiat ne'matlariga mehr-muhabbat ruhini shakllantirish, ekologiyaga oid bilimlarni ular ongiga singdirish yosh avlodni kelajakda atrof-muhitni muhofaza qila oladigan va atrof-muhitdan unga zarar keltirmagan holda foydalana oladigan bo'lib voyaga yetkazishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarda atrof-muhit haqida tasavvurlar, jonli tabiatga insoniy munosabatda bo'lishni shakllantirishga yordam berishda tabiat bilan muloqotda bo'lish

muhim. Bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish, uni tabiatni tushunishga o'rgatish, atrof-muhitni muhofaza qilishga o'rgatishni tarbiyalash maktabgacha ta'lim tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bolalar tabiat haqida juda bo'lmaganda ilk bilimlarni egallab, o'simliklarni o'stirish, hayvonlarni parvarish qilishning oddiy usullarini o'rganib, tabiatni kuzatish, uning go'zalliklarini ko'ra olishni bilib olgan taqdirdagina ularda tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik va g'amxo'rona munosabatda bo'lishni tarbiyalash imkoniyati tug'iladi. Bolalarda tabiat, jonajon o'lka, ona Vatanga muhabbat xuddi mana shu asnoda shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik tarbiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, xuddi mana shu yoshda bolada ma'naviy madaniyatning bir qismi hisoblangan shaxsiy ekologik madaniyatning poydevorlari shakllanadi.

Bolalarning ekologik tarbiyasi – maqsad sari yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Bolalarni ekologik tarbiyalash, atrof-muhitni asrab-avaylash, g'amxo'rlik qilish munosabatlariga ijobiy yondashish, tabiat bilan bog'liq bo'lgan ishlarni bajarishda tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan intizom ekologik ongning yuzaga kelishi bilan tavsiflanadi. Bolalarning atrof-muhitni muhofaza qilishini shakllantirishda ekologik tarbiyaning mahsuli hisoblanadi. Maktabgacha yoshda bolaning atrof-muhitni muhofaza qilish tarkibiy qismi – atrof-muhitni bilish bo'yicha bilim va uning ekologiya nuqtai nazaridan yo'naltirilganligini kundalik turmush va faoliyatlarda foydalanish tashkil qiladi. Atrof-muhitni asrab-avaylash aqliy, estetik munosabatlar bola tomonidan o'zlashtirilayotgan bilimlarning mazmuni bilan yaqindan bog'liqdir. Atrof-muhitni muhofaza qilish mazmuni bilan bog'liq bo'lgan bilim tabiatda bolalar faoliyati va ularning o'zlarini tutishi xulq-atvorini nazorat qiladi va maqsad sari yo'naltiradi. Atrof-muhitga nisbatan bo'lgan munosabatni rivojlantirish (faoliyatlar jarayonida, sayohatlar, sayrlar uyushtirish kabi hayotiy vaziyatlar) bolaning ma'naviy-ijobiy, ruhiy kechinmalariga asoslangan pedagogik jarayonni tashkil qilish bilan o'zaro bog'liq. Tarbiyachi bolada tirik jonzotga nisbatan achinish, uni asrab-avaylash, jonli tabiat bilan uchrashganda undan bahra olish, quvonish, ta'jjublanish, o'zining qilgan ishidan mag'rurlanish, qoniqish hissini uyg'ota bilishi kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni atrof-muhit, yilning turli fasllarida unda ro'y berib turadigan o'zgarishlar bilan tanishtirib boriladi. Hosil qilingan bilimlar asosida atrof-muhit hodisalarini aniq tushuna bilish, qiziquvchan bo'lish, kuzata bilish, mantiqan fikr yurita olish, jamiki tirik narsaga zavq-shavq bilan qarash kabi fazilatlar shakllanib boradi. Atrof-muhitga mehr qo'yish, uni ehtiyot qilib e'zozlash, tirik jonivorlar to'g'risida

g'amxo'rlik qilish atrof-muhitga qiziqish uyg'otibgina qolmay, balki bolalarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, tabiat boyliklarini ardoqlab va kattalarning mehnatiga hurmat bilan qarash kabi eng yaxshi xususiyatlarni shakllantirib borishga ham yo'l ochadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotining xona o'simliklari va ba'zi hayvonlar parvarishlab boqiladigan tabiat burchagi bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish, unga mehr-muhabbat uyg'otishga yordam beradi. Ilk yoshdagi bolalar bilan ishlashda esa bizning asosiy vazifamiz: tevarak-atrof, tabiat haqidagi birlamchi tasavvurlarni singdirish, o'simlik, hayvonlar ham jonli ekanligi, ularning nafas olishi, suv ichishi, ovqatlanishi, insonlar kabi og'riqni his etishi haqida tushunchalar beriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat olamini o'rganish uchun guruhlarda ekotizimni o'rganish bo'yicha markazlar yaratish, ya'ni har bir guruh tabiat burchagida jonzotlar, dorivor va madaniy o'simliklar, idishlarda suv, qum, toshlar bo'lishi kerak. Bolalar ularning xususiyatlarini o'yin faoliyati yordamida o'rganib boradilar, o'zlarining ijodiy sifatlarini namoyon qiladilar, xayoliy va sensor qobiliyatlarini hamda mayda motorikani rivojlantiradilar. Ekotizimni o'rganish markazlarida kichkintoylar turli tajribalar o'tkazadilar: idishlarga suv quyadilar, uni tindiradilar, qanday narsalar suvda cho'kishi va cho'kmasligini bilib oladilar, qumdan nimalar yasash mumkinligini ko'radilar va tushunadilar. Tajriba va kuzatish ishlarini takrorlab, ular takomillashtirib boriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida atrof-muhitni muhofaza qilish insonlar bilan atrof-muhit o'rtasida uzviylik, insonlarga bo'lgan ta'siri to'g'risida tushunchalar berib, mashg'ulot o'tish vaqtida bolalar atrof-muhitni asrash, g'amxo'rlik qilish haqida bilishi kerak bo'lgan tushunchalar singdirib borilishi lozim. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha quyidagi tushunchalarni berish maqsadga muvofiqdir:

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar tevarak-atrofdagi o'zlarini qanday tutishlari, qoidalariga amal qilib tabiat haqidagi bilimlarini rivojlantirish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish tushunchalarini hayotiy faoliyatlarida qo'llay olish;
- bolalarning atrof-muhit muhofazasi bo'yicha qilgan ishlarini to'plab borish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari bu masalalarni hal qilishga muayyan rejalar orqali amalga oshirishadi:

- tarbiyachilar bolalarga atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha ta'lim-tarbiya berishda tayyor bo'lishlari shart;

- bolalarga atrof-muhitni asrash, g'amxo'rlik qilishga o'rgatish bo'yicha aniq yo'nalishlarga ega bo'lishlari kerak;
- bolalarning atrof-muhitni asrashga o'rgatish uchun turli vaziyatlarni muntazam tashkil etish zarur;
- ota-onalarni bolalarni atrof-muhitni asrab-avaylash, g'amxo'rlik qilishga o'rgatish jarayonlarida faol ishtirok etishga jalb etish kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida atrof-muhitni muhofaza qilishga o'rgatish bo'yicha quyidagi faoliyatlarni amalga oshirish kerak bo'ladi: kuzatish ishlari, atrof-muhitni asrashni o'rgatishga oid mashg'ulotlar o'tish, atrof-muhitni asrash, g'amxo'rlik qilish bo'yicha tajribalar o'tkazish. Tabiatdagi mehnat bolalarda tirik mavjudotlarga rahm-shafqatli bo'lish hissini tarbiyalaydi. Bu o'z navbatida ularning ruhan sog'lom bo'lishlarini ta'minlaydi. Bolalar atrof-muhitda qilgan mehnatlari natijalaridan xursand bo'ladilar, atrof-muhitga nisbatan do'stona munosabatlarini namoyon etadilar. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalar turli jonzotlar, o'simliklarni parvarishlaganlaridan so'ng, ularning kayfiyatlari ko'tarilib, ma'naviy ozuqa oladilar. Atrof-muhit haqida bolalarga kitob o'qib berish orqali atrof-muhit haqidagi bilim, ko'nikma va malakalar oshirib boriladi. Ekologik ta'lim-tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyatli bo'lib voyaga yetishida muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan:

- bolalarning o'zi yashab turgan shahar, qishloq, mahalla, xonadoniga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'usi, vatanparvarlik ruhini shakllantiradi;
- bolalar ona tabiatni sevish, ardoqlash, undan g'ururlanish ruhida tarbiyalanadi;
- bolalarda ichimlik suvni isrof qilmaslik va uni ifloslantirmaslik bo'yicha tushunchalarni shakllantiradi;
- bolalarda kuzatuvchanlik, tabiat go'zalligi, uni muhofaza qilishga bo'lgan qiziqishlar rivojlanadi;
- bolalar atrof-muhitdagi barcha tirik mavjudotlar, o'simliklar dunyosi tabiatning bir qismi, inson u bilan bog'liq ekanligi, atrof-muhitni asrab-avaylash zarurligini tushunib yetadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ekologik tarbiyasidan ko'zlangan maqsadlardan biri - bir to'mondan - muqaddas Ona zaminimizni ozoda qilib saqlash bo'lsa, ikkinchi to'ondan - musaffo osmonimizni aslidagi- dek saqlashdan iborat. Bu ona diyorimizni obod etishga qo'shiladigan katta hissa bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolalarda obodonchilik, tozalik, mehnatsevarlik, tejamkorlik, muloqatmandlik, odoblilik kabi insoniy fazilatlar shakllanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda quyidagi atrof-muhitni muhofaza qilish tushunchalarini ongli ravishda anglashni kafolatlaydi:

- atrof-muhit haqidagi tushuncha, tabiiy omillar va ularning bog‘liqligi;
- tabiat boyliklaridan unumli, tejamkorona foydalanish va ularni asrash;
- atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash;
- tabiatni, atrof-muhitni kelajak avlodga qanday bo‘lsa, o‘shandayligicha qoldirishga intilish va shu kabilar. Uzoq tarixga nazar tashlaydigan bo‘sak, Markaziy Osiyo xalqlari.

Jumladan, o‘zbeklar ham jahondagi eng qadimiy xalqlardan hisoblanadi va ular jahon ilm-faniga, ma‘naviy-ma‘rifiy taraqqiyotiga katta hissa qo‘shganligining guvohi bo‘lamiz. Ota-bobolarimizning bu boradagi qoldirgan boy ma‘naviy myerosi milliy myerosimizni chuqur, har tara-flama o‘rganishimizga va u haqda xolisona fikr bildirishga hamda O‘zbekiston mustaqilligiga yerishuvida buyuk ma‘naviy ozuqa bo‘ldi yoki ota-boboiarimiz qoldirgan milliy qadriyatlarimizni ti-klash va ularni targ‘ib qilishga keng imkoniyatlar yaratildi.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so‘ng, ekologik tarbiyada xalq pedagogikasidan foydalanishga katta e‘tibor berib kelinmoqda. Atrof-muhitni asrash, moddiy boyliklardan unumli, tejamkorona foydalanishga oid bilimlarni milliy qadriyatlar va urf-odatlar, an‘analari orqali singdirish ehtiyoji tug‘iladi.

Tarbiyachining bolalarga atrof-muhitni asrab-avaylash, uning ne‘matlaridan oqilona foydalanishga o‘rgatishda xalqimizning o‘ziga xos qadriyatlaridan o‘z o‘rnida foydalanishi ijobiy samaraga erishiladi. Milliy Yer, suv, tuproq, havo milliy tarbiyamizda muqaddas hisoblangan. Xalqimizning azaldan suvga e‘tiqod baland bo‘lib, «Suv sayli» yozning eng jazirama kunlarida o‘tkazish an‘anaga aylangan. «Suv - tabiat in‘omi, hayot manbayi» deb ota-bobolarimiz bejiz ay-tishmagan. Suvni qadrlab, bog‘-rog‘lar yaratishgan. Hozirgi vaqtda suvni tejamasdan foydalanish oqibatida Orol muammosining tug‘ilishiga sababchi bo‘ldik.

Shu bois maktabgacha yoshdagi bolalarga atrof-muhitni asrab-avaylash, uning ne‘matlaridan oqilona foydalanish bo‘yicha ta‘lim-tarbiya berishda milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an‘analari did-aktik asos bo‘lib, ular orqali bolalarni atrof-muhitni asrab-avaylashga, g‘amxo‘rlik qilishga, tozalikka va eng asosiysi sog‘lo‘m turmushni tashkil qilishga o‘rgatiladi.

Jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan taraqqiyoti darajasi undagi xalq xo‘jaligining turli jabhalariga ta‘sir etadi. Bu borada o‘ziga xos global va mintaqaviy ekologik muammolar ham yuzaga kelavayeradi. Bunda global muammolarga Orol fojiasi, Chyernobil halokati, Xirosima va Nagasaki shaharlardagi bomba portlashlar hamda shu kabilar misol bo‘la olsa, zavod va

fabrikalardan chiqadigan zararli chiqindilar yoki ma'lum hududdagi tuproq erroziyasi, ba'zi kasalliklarning ko'payishi va shu kabilarni misol qilib olish mumkin.

Shu sababli ekologik tarbiya yo'nalishlari ham turli xil bo'ldi. Quyida ularning ba'zilar to'g'risidagi ma'lumotlar keltiramiz:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yashab turgan joyidagi tabiatimiz boyliklarini tejab-tyergashga, uni muhofaza qilishga o'rgatish.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'z o'quv tashkilotlarini va uning tevarak-atroflarini ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish, mevali va manzarali daraxtlar ekishga o'rgatish.

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xiyobonlarni, suv havzalarini ozoda saqlash ko'nikmalarini shakllantirish.

4. Ekologik dunyoqarashni yuksaltirish.

5. Ekologik madaniyatni shakllantirish.

6. Ekologik savodxonlikni yuksaltirish.

7. Maktabgacha yoshdagi bolalar ongida atrof-muhitni asrab-avaylash o'rgatish va uning bolalarga ta'siri haqidagi tasavvurlarni shakllantirish.

8. Maktabgacha yoshdagi bolalar ongida atrof-muhitni muhofaza qilish va uning mamlakat rivojidadagi o'rni haqidagi tasavvurlarni paydo qilish.

9. Maktabgacha yoshdagi bolalarga atrof-muhitni asrash, g'amxo'rlik qilishga o'rgatishda oila o'rtasidagi bog'liqlik.

10. Maktabgacha yoshdagi bolalar ongida atrof-muhit muhofazasida bolalarning vazifasi haqida tasavvur hosil qilish.

11. Maktabgacha yoshdagi bolalar ongida atrof-muhitni muhofaza qilishda otaona ibrat-namunasi haqidagi tasavvurlarni hosil qilish.

12. Maktabgacha yoshdagi bolalarni oiladagi maktabgacha ta'lim tashkilotidagi o'simliklarni asrash, e'zozlashga o'rgatish, hayvonlar va qushlarga ozor bermaslikka oid bilim va ko'nikmani takomillashtirish.

13. Maktabgacha yoshdagi bolalarga atrof-muhitni asrashga o'rgatishda milliy qadriyatlarimiz, an'analarni tiklashga e'tibor qaratish.

14. Maktabgacha yoshdagi bolalarga atrof-muhitni asrashga o'rgatishda turli to'garaklardan foydalanish va ularda "Suvdan unumli foydalanish", "Atrof-muhitni ifloslantirmaslik", "Tabiatni e'zozlaylik" va shu kabi mavzularda davra suhbatlari tashkil qilish.

SHu bois asrlar mobaynida shakllangan, avloddan-avlodga bebaho meros sifatida o'tib kelayotgan milliy urf-odat va an'analarimiz atrof-muhitni asrashga oid tushunchalar shakllanishida muhim omil bo'ladi. O'tmishni bilmasdan, hozirgi holatdan xabardor bo'lmasdan, kelajak haqida o'ylash mumkin

emas. Yangilanayotgan O'zbekistonning asosiy xususiyatlaridan biri – bu tarbiya tizimining umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida qayta qurilishi. Ajdodlarimiz qoldirgan ekologik mazmundagi madaniy merosda barcha davrlar uchun kerak bo'ladigan ajoyib g'oyalar, fikrlar borki, ular bugungi taraqqiyot uchun o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarga atrof-muhitni asrab avaylash va g'amho'rlik qilishini tabiatga nisbatan mehr muxabbatni uyg'otish tarbiyachi pedagoglarning yordami qolaversa ota-onalarning roli muhimdir. Maktabgacha ta'lim tashkiloti bolalari bilan ishlaydigan tarbiyachi ota-onalariga bolaning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning muhimligini tushuntirishlari kerak. Bunga turli ko'rgazmalar, ekskursiyalar, yodgorliklar va diqqatga sazovor joylarni birgalikda ko'rib chiqishga qo'shma sayohatlar yordam beradi. Bola uchun har xil ijodiy doirani ziyorat qilish juda muhim, masalan: rasm; haykaltaroshlik; qo'shiq aytish. Bolalarni ijodiy jarayonda jalb qilish turli innovatsion usullar mavjud.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23 sentabr O'RQ-637son.
2. Vinogradova N.A., Miklyaeva N.V. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv jarayonini sifatini boshqarish. - M.: Iris-didaktik, 2007.-192 b.
3. "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30- sentyabrdagi PF-5198 sonli Farmoni.
4. Vershinina N.B., Suxanova T.I. Bolalar bog'chasida tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishga zamonaviy yondashuvlar. Ma'lumotnoma va uslubiy materiallar. - «O'qituvchi» nashriyoti, 2010 - 111 b.
5. Toshova Shaxnoza T. -"Maktabgacha yoshdagi bolalarga atrof-muhitni asrab avaylash, g'amxo'rlik qilish ko'nikmalarini shakllantirish orqali sog'lom turmush tarzini rivojlantirish"-Interpretation and research-2023
6. Toshova Shaxnoza T. -"Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish"-Analysis of world scientific views International Scientific Journal 1 (6), 56-61 2023.
7. Toshova Shaxnoza T. -"Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog'lom turmush tarzini rivojlantirish mazmuni"-Analysis of world scientific views International Scientific"-2023
8. Toshova Shaxnoza T. -"Oilaning maktabgacha ta'lim muasasasi bilan olib boriladigan faoliyatining hamkorligini tashkil etishi"-Golden Brain -2023
9. Toshova Shaxnoza T. -"Maktabgacha ta'limda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish"- International conference on learning and teaching 1 (6), 258-262-2022
10. Djumayeva Dildora I. -"Ecological education of primary school students is a problem and some approaches to solution" – Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali b-194-198-2023
11. Djumayeva Dildora I. -"Pedagogical methods of formation of creative thinkg of primary school students in educational leassons"-Glaxy International Interdisciplinary Research Journal b-324-327-2022

PE3IOME

Mazkur maqolada yosh avlodni har tomonlama barkomol etib tarbiyalash, ona yurtini sevishga moddiy va ma'naviy boyliklarini asrab avaylashga atrof muhitni, tozaligini ta'minlashga o'rgatish va

maktabgacha yoshdan boshlab bolalarga ekologik tarbiya berishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash zamonaviy shakl va usullarni topish, tarbiya vositalarini aniqlash hamda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishda xalq og'izaki ijodi janrlaridan keng foydalanish zaruriyatlari shuningdek xalq og'izaki ijodi janrlaridan sodda tildaligini ta'sirchanligini tushunish bilan bolalarning zehni charxlashga aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga dunyo qarashini kengaytirishga xizmat qilishi tog'risida ma'lumotlar ketirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье воспитать молодое поколение совершенным во всех отношениях, научить его любить Родину, беречь свои материальные и духовные богатства, беречь окружающую среду и чистоту, а также определить педагогические возможности экологического воспитания. для детей с дошкольного возраста найти современные формы и методы, выявить средства обучения и необходимость широкого использования фольклорных жанров в воспитании дошкольников, а также понять эффективность простого языка фольклорных жанров, Для обострения ума детей, развития их умственных способностей, расширения их мировоззрения передана информация.

SUMMARY

In this article, to educate the young generation to be perfect in all aspects, to teach them to love the motherland, to protect their material and spiritual wealth, to protect the environment and cleanliness, and to determine the pedagogical possibilities of environmental education for children from pre-school age, to find modern forms and methods, to identify the means of education and the necessity of wide use of folklore genres in the education of preschool children, as well as to understand the effectiveness of the simple language of folklore genres, to sharpen the minds of children, to develop their mental abilities, to expand their worldview the information has been passed.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATSION METODIK TA'MINOTNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH IMKONIYATLARI

Olimov S. A.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: boshqaruv, metodik ishlarni boshqarish, innovatsion metodik ta'minot, yangi pedagogik texnologiyalar, pedagog faoliyat.

Ключевые слова: управления, управление методической работой, инновационное методическое обеспечение, новые педагогические технологии, педагогическая деятельность.

Key words: management, methodical work management, innovative methodical support, new pedagogical technologies, pedagogical activity.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimi yangi pedagogik va axborot texnologiyalarning rivojlanishi, innovatsion va eksperimental faoliyatning keng tarqalishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagogik jamoasi boshqaruvini yangilash zarur. Bu esa, o'z navbatida maktabgacha ta'lim tashkilotida metodik ishlarni boshqarishni o'zgartirishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 391-son qarorlari hamda mazkur soxaga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda pedagog xodimlarning metodik ta'minlanganligi muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlab o'tilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bosqichi bo'lib, jamiyatning talablarini ham, bolaning o'zi ham ehtiyojlarini qondirgan holda, bolaning shaxsini rivojlantirish uchun zarur psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga mo'ljallangan.

Mazmunning o'zgarishi, zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti funksiyalari va faoliyat shartlarining murakkablashishi boshqaruvning tashkiliy jihatida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi, tashkiliy-pedagogik faoliyatning yangi mazmuni, shakllari va usullari rahbarning ishini murakkablashtirdi va uni izlash zarurligini aniqladi.

Boshqaruvining maqsadi eng kam vaqt va kuch bilan ta'lim jarayonining samaradorligiga erishish uchun uning optimal ishlashini ta'minlashdir.

Tadqiqotchilar boshqaruv faoliyatining asosiy maqsadlarini aniqlaydilar.

1. Boshqariladigan va boshqaruvchi tizimlarni shakllantirish, yaratish (aniq holatlar va shartlar uchun maqbul bo'lgan yaxlit, original mualliflik pedagogik tizimini yaratish).

2. Tizimning barcha xossalarini saqlash, uni tartibga solish va barqarorlashtirish.

3. Tizimning optimal ishlashini ta'minlash.

4. Tizimni ishlab chiqish, uni mavjud holatdan yangi, sifat jihatidan yuqori holatga o'tkazish (funksiyalarning dolzarbligini ta'minlaydi: prognozlash, uzoq muddatli rejalashtirish, masofaviy ta'lim hayotiga innovatsiyalarni kiritish bo'yicha maxsus tadbirlar, eksperimental maydonlarni yaratish. uning asosida).

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida metodik ishlarni boshqarish bolalar va ota-onalarning ehtiyojlarini o'rganish orqali pedagogik ta'lim-tarbiya jarayonni optimallashtirish imkonini beradi. Har bir pedagogning rivojlanishiga shaxsiy yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish, uning qiyinchiliklarini birgalikda aniqlash va ularni yengishning eng optimal usullarini tanlash, shuningdek, pedagog va xodimlarning individual faoliyatida kuchli tomonlarini aniqlash usullarini belgilash zarur.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining metodik faoliyati, birinchi navbatda pedagoglarga o'z vazifalarini amalga oshirishda yordam berish va maktabgacha ta'lim tashkilotining sifatli ishini ta'minlashga qaratilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida metodik ishlar metodik xizmatni tashkil etish orqali amalga oshiriladi. U maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari va metodistini, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim-tarbiya jarayonini qurish asoslarini hamda uni pedagoglar va boshqa mutaxassislar tomonidan amalga oshirish asoslarini belgilovchi metodik adabiyotlar to'plamini o'z ichiga oladi.

Metodist - tarbiyachilar va ularning yordamchilari ishiga tavsiyalar ishlab chiqadigan, ularning kasbiy faoliyatiga yordam va ko'mak ko'rsatuvchi katta pedagog hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirining 2019 yil 30 avgustdagi 155-sonli buyrug'i asosida Tarbiyachining metodik ish hujjatlarini yuritish tartibi ishlab chiqilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining metodik ishining mazmuni tarbiyachilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish va ularning faoliyati sifatini oshirishga qaratilgan funksiyalar bilan bog'liq. Ushbu pozitsiyadan metodik xizmat faoliyatining mazmunini aks ettiruvchi quyidagi funksiyalari ajralib turadi:

- pedagoglarning shaxsiy fazilatlarini va uning kasbiy mahoratini rivojlantirish, bu borada pedagoglar o'rtasida stressga chidamlilikni rivojlantirish, ularning ish faoliyati samaradorligini oshirish, pedagogik muloqot metodini tanlash, pedagogning ijodiy kasbiy faoliyatini rag'batlantirish va pedagogik mahoratni oshirish yo'llari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;
- pedagoglarni ilmiy-tadqiqot faoliyatida ishtirok etish, ijodiy faoliyatni rag'batlantirish qoidalari ishlab chiqish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini yangilash va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining boshqa ta'lim tizimlari bilan o'zaro hamkorligini rivojlantirish, ilg'or pedagogik tajribani o'quv jarayoniga qo'llash asoslarini ishlab chiqish, psixologiya, pedagogika, logopediya fanlarining ilmiy yutuqlari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari jamoasida qo'llaniladigan pedagoglarning ish tajribasidan foydalanish.

MTTda metodik ishlar tizimi quyidagi faoliyat tuzilmasi asosida quriladi:

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirishni prognozlash va maqsadni belgilash;
- ta'lim jarayonini amalga oshirishni loyixalashtirish va rejalashtirish;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim jarayonini amalga oshirishni tashkil etish;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim jarayonini amalga oshirishni rag'batlantirish;
- maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim jarayonini amalga oshirishda tuzatishlarni yo'lga qo'yish.

Faoliyatning har bir yo'nalishi maktabgacha ta'lim tashkiloti o'zining funksional rolini bajarishga qaratilgan metodik ish mazmunining ma'lum jihatlarini o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti metodik ishining mazmunini loyihalashda uning mazmunini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Tanlov maktabgacha ta'lim tashkilotining amaliy faoliyati natijalari asosida amalga oshirilishi va ishning aniq yo'nalishlari yuqori sifatli natijalar, tarbiyalanuvchilarning rivojlanish darajasi bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak.

S.G.Molchanov tomonidan taklif qilingan tasnifga ko'ra, metodik ish shakllari quyidagilarga bo'linadi:

1) Reproduktiv (seminarlar, ilmiy va amaliy seminarlar, pedagogik seminarlar, mahorat mashg'ulotlari, treninglar).

2) Reproduktiv-evristik (pedagogik o'qishlar, ilmiy-amaliy konferensiyalar).

3) Evristik (muammo va muammoli-loyihali seminarlar, tashkiliy va faol o'yinlar).

4) Evristik-mahsuldor (pedagogik g'oyalar festivali, kasbiy mahorat tanlovi, metodik ishlanmalar tanlovi).

5) Unumli (ilmiy konferensiyalar, nazariy seminarlar, ilmiy amaliyotlar, vaqtinchalik tadqiqot guruhlari, vaqtinchalik ijodiy guruhlar ishida ishtirok etish, ilmiy bayramlar).

Biz metodik ishlarni tashkil etishda innovatsion faoliyatga e'tibor qaratdik.

Pyedagogika sohasidagi innovatsion tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion jarayonlarni joriy etish bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud.

Olimlar o'z tadqiqotlarida ta'lim tashkilotlarining mazmuni va tashkil etilishidagi o'zgarishlar, ularning innovatsion yo'nalishi pedagoglar faoliyati bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydilar, chunki pedagog pedagogik jarayonning sub'yekti sifatida, har qanday o'zgarishlarning asosiy qabul qiluvchisi hisoblanadi. Ta'lim va jamiyatdagi o'zgarishlar jarayonlari undan o'z ongini ijodiy (innovatsion) faoliyatning tabiatiga mos keladigan insonparvarlik qadriyatlariga qayta yo'naltirishni talab qiladi. Pedagogning innovatsion faoliyatini rivojlantirish va shakllantirishning turli jihatlari ilmiy bilimlarning yangi sohasi - pedagogik innovatsiyalarda o'z aksini topadi.

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, an'anaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagogik jamoasi pedagogik innovatsiyalarga nisbatan past darajada sezgir, yangi narsalarni o'rganishga motivatsion tayyorgarlik sust rivojlangan, pedagoglarning pedagogik innovatsiyalar sohasidagi bilimlari tizimsiz va yuzaki xarakterga ega. Bir tomondan, maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining ijodiy (innovatsion) faoliyati bo'yicha mavjud tartib va ikkinchi tomondan, buni amaliy amalga oshirishdagi mavjud qiyinchiliklar o'rtasida qarama-qarshilik mavjud.

Pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi innovatsion jarayon bir qator muammolar bilan tavsiflanadi: Pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligining past darajasi, boshqaruvning ma'muriy topshiriq-berish usullarining keng tarqalganligi, yyetarli darajada moslashuvchanlik va dinamiklik, muvaffaqiyasizlikka befarqlik va past pragmatizm, gorizontal aloqalarning rivojlanmaganligi, boshqaruv darajalarining yomon tabaqalanishi, pedagoglarning real faoliyatga rasmiy jalb qilinishi. muassasa boshqaruvi, qarorlar qabul qilish jarayoni, fanlararo va interfaollik asosida mutaxassislarning integratsiyalashuvining pastligi, ta'lim jarayonining barcha sub'yektlari va birinchi navbatda, bolalarni har tomonlama tibbiy, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimining yo'qligidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida tashkil etilgan innovatsion metodik ishlar ushbu to'siqlarni bartaraf etishga, ma'muriyat, pedagoglar, mutaxassislar, ota-onalarning sa'y-harakatlarini interfaollik asosida birlashtirishga xizmat qilmoqda.

Innovatsion faoliyat sharoitida muammoli va muammoli-loyihali seminarlar, mahorat mashg'ulotlari, pedagogik mahorat mashg'ulotlari, pedagogik g'oyalar festivali eng samarali hisoblanadi. Taqdim etilgan modelda belgilangan shartlarni amalga oshirish uchun innovatsion metodik ish sub'yektlari: menejerlar va uning bevosita ijrochilari (pedagoglari) funksional vazifalarini (funksiyalarini) bajarish kerak. Innovatsion metodik ish rahbarlarining vazifalari quyidagilardan iborat: metodik faoliyatni tashkil etish, pedagoglarning ijodiy ishlarini rag'batlantirish, boshqaruv qarorlarining bajarilishini nazorat qilish [4, b. 45].

Innovatsion metodik ishning mazmuni maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatining dolzarb muammolari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari faoliyati bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim-tarbiya jarayonini innovatsion metodik ta'minlash quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- Tahliliy faoliyat. Bu pedagoglar tarkibini o'rganish va tarbiyachilarning kasbiy faoliyati bilan bog'liq. Ularning sifatleri, xossalari, tarbiyachilarning ish tajribasi, erishgan yutuqlari hamda ilg'or pedagogik tajribasi va uni amalga oshirish imkoniyatlari ochib beriladi.
- Motivatsion faoliyat. Bu tarbiyachilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga maqsadlar qo'yish va ularni unga jalb qilish bilan bog'liq. Pedagoglarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etadi va uni amalga oshirish uchun sharoit yaratadi, ilmiy faoliyatga jalb qiladi.

- Rejalashtirish. Pedagoglar faoliyatini rejalashtirish va uni amalga oshirish uchun prognozlarni shakllantirish amalga oshiriladi. Pedagoglarning rivojlanish darajasi diagnostikasi, ularning proksimal rivojlanish zonasini aniqlash va ularning faoliyati uchun dasturlarni tayyorlash mavjud.
- Tashkiliy faoliyat. Bu pedagoglarning ishiga yordam berish, ularning kasbiy qiyinchiliklarini hal qilish, shuningdek, pedagoglar ishini nazorat qilish va ularni attestatsiyadan o'tkazish bilan bog'liq.
- Nazorat. O'quv faoliyati sifati baholanadi, individual pedagoglarning ish natijalari baholanadi va tarbiyalanuvchilarning rivojlanish darajasi baholanadi.
- Tuzatish va tartiblashtirish. Bu pedagog faoliyatidagi kamchiliklarni tuzatishga qaratilgan ta'lim jarayonini o'tkazishda pedagoglarga tezkor yordam ko'rsatish bilan bog'liq.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining o'quv jarayonini innovatsion metodik ta'minlash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Reproduktiv daraja. Bu pedagoglarni mehnat asoslari bilan tanishtirish, ularga muvofiqligini o'rganmasdan, shuningdek, pedagoglarda o'quv faoliyatini amalga oshirish shakllari va usullariga ta'sir qiluvchi nazariy bilimlarni shakllantirish bilan bog'liq. Bu darajada metodik xizmat o'z faoliyati natijasini baholamaydi, pedagoglar mehnatini tahlil qilmaydi.

2. Qisman qidiruv darajasi. Ish pedagoglar malakasini oshirishning yangi shakl va usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Biroq, u davriy xarakterga ega va har doim ham bir-biri bilan bog'liq emas. Shuning uchun bu darajadagi metodik ta'minotning samaradorligi past.

3. Ijodiy daraja. Bu maktabgacha ta'lim tashkilotlarining o'quv jarayonini boshqarishda pedagogik jamoa bilan o'zaro munosabatlarning innovatsion tizimi, sinovdan o'tmagan ish shakllari, yangi texnologiyalarni sinovdan o'tkazish bilan bog'liq va uning sifatini oshirishga qaratilgan. Ushbu daraja metodik yordamning ijobiy va salbiy natijalarini berishi mumkin, chunki u qo'llash tajribasiga ega emas.

4. Tadqiqot darajasi. Bu maktabgacha ta'lim tashkilotlari innovatsion faoliyatining muammoli tomonlarini o'rganish, ta'lim faoliyatini amalga oshirishning yangi shakl va usullarini o'rganish va ularni amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bilan bog'liq. Ushbu daraja eng samarali natijalarni beradi, bu sizga maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim faoliyati sifatini oshirishga imkon beradi.

Yu.K.Babanskiyning so'zlariga ko'ra metodik ish umumiy maqsadlar bilan birlashtirilgan, ta'lim tashkilotining «mualliflik modeli»ni yaratishga

intiladigan, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va bolalarni tarbiyalashda ilg'or pedagogik tajribaga ega bo'lgan jamoani shakllantirishga yo'naltirilgan.

Innovatsion yondashuvda pedagog tarbiyachilarning faol ishtirokini ta'minlash mantiqiy ish unumli shakllarni loyihalashni talab qiladi.

Metodik ish shakllarini tashkil qilishda, birinchi navbatda, quyidagilarni e'tiborga olish kerak: Eng avvalo, qo'yilgan maqsad va vazifalarning murakkabligi, maktabgacha ta'lim tashkiloti joylashgan o'ziga xos sharoitlarning xilma-xilligi.

Metodik tashkiliy shakllarning ikki - jamoaviy va individual guruhini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Birinchisi ilmiy-amaliy konferensiyalar, metodik birlashmalar, pedagoglarning ijodiy mikroguruhlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining metodik kabinetlari, seminarlar va mahorat mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi. Ikkinchisiga - treninglar, individual maslahatlar, murabbiylik, shaxsiy ijodiy mavzuda ishlash, individual o'z-o'zini tarbiyalash kiradi.

Metodik ta'minot kasbiy va boshqaruv ishining bir qismidir, pedagoglar faoliyati, ularning ajralib turadigan xususiyatlari hisoblanadi.

MTTda innovatsion metodik ta'minotni tashkil etishda quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- ta'lim tashkilotining rivojlanish rejimida ishlashi ta'minlanadi;
- metodik ish mazmunini tanlash, pedagogni o'zini o'zi rivojlantirish imkoniyati;
- pedagoglarga innovatsion metodlar haqida ma'lumot berish va ekspertiza tashkil etiladi;
- pedagoglarni kasbiy-pedagogik faoliyat usullari bilan qurollantirish shaxsiy rivojlanishga samarali ta'sir ko'rsatadi;
- ta'lim xizmatlari sifati va darajasi oshiriladi;
- ta'lim bozorida pedagoglarning raqobatbardoshlik darajasi oshadi;
- ta'lim jarayoni metodik va ilmiy-metodik ta'minlanadi;
- ta'lim jarayoni axborot-didaktik ta'minlanadi.

Metodik ish sifati ta'lim-tarbiya samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa. Pedagoglarning metodik, innovatsion faoliyatdagi ishtiroki, pirovard natijada shaxsiy pedagogik tizimni, pedagogik faoliyatning individual metodini shakllantirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi metodik ish pedagogning o'ziga xos shaxsiyati, uning kasbiy o'sishi bilan bog'liq muammolarni hal qilishga imkon beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagogik jamoasi uchun ham, pedagogik xodimlar uchun ham muhim bo'lgan pedagogik qadriyatlarni qaror toptirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халкимиз билан бирга қурамыз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –488 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 16 декабр. ЎРҚ-595 сонли.
3. “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сонли қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 майдаги “Мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 391-сон қарорлари.
5. Мактабгача таълим вазирининг 2019 йил 30 августдаги 155-сонли буйруғи.
6. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды / Ю.К. Бабанский, М.Ю. Бабанский. – Москва : Педагогика, 1989. – 560 с. – ISBN 5-7155-0174-1.
7. Поздняк Л.В. Основы управления дошкольным образовательным учреждением. - М., 1994. - 74 с.
8. Морозова А.Н. Управление методической работой в дошкольном образовательном учреждении на диагностической основе. Дисс. .-М.: РГБ, 2003

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада мактабгача таълим ташкилотларида инновацион методик таъминотни ташкил этиш ва бошқариш имкониятлари ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о возможностях организации и управления инновационно-методическим обеспечением в дошкольных образовательных организациях.

SUMMARY

This article talks about the possibilities of organizing and managing innovative methodological support in preschool educational organizations.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ СОҲАСИДА ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИК ЛОЙИҲАЛАРИНИНГ ЗАРУРАТИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ҳакимов А.

Мактабгача таълим ташкилотлари директор ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти мустақил изланувчиси

Таянч сўзлар: давлат-хусусий шериклик, принциплар, механизм, давлат сектори, бозор механизми, тамойиллар, инвестициялар, ресурслар.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, принципы, механизм, государственный сектор, рыночный механизм, принципы, инвестиции, ресурсы.

Key words: public-private partnership, principles, mechanism, public sector, market mechanism, principles, investments, resources.

Юртимизда сўнгги йиллар давомида тўпланган халқаро ва маҳаллий тажриба шундан далолат бермоқдаки, давлат-хусусий шериклик иқтисодий ривожланиш учун фойдаланилмаган захираларни жалб қилиш ва ресурс базаларини кенгайтириш, давлат ва жамоатчилик мулкани бошқаришни самарадорлигини янада ошириш, давлат секторига қўшимча янги ресурсларни жалб этиш, бюджетнинг тақчиллиги каби муаммолар кескинлигини камайтириш, давлат бошқаруви салоҳияти ва хўжалик юритишдаги хусусий тамойиллар, инвестициялар, ресурслар, инновацияларни бирлаштириш имконини берувчи асосий механизмларидан бири ҳисобланади.

Давлат-хусусий шерикликнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

- давлат ҳамда хусусий шерикларнинг қонун олдида тенглиги;
- давлат-хусусий шерикликни амалга оширишдаги белгиланган қоидалар ва тартиб-таомилларнинг шаффоф бўлиши;
- хусусий шерикларни танлашдаги баҳслашув ва холислик;
- томонларнинг камситилишига йўл қўймаслик;
- коррупцияга йўл қўймаслик.

“Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига асосан давлат-хусусий шериклик лойиҳасининг концепциясини тасдиқлаш, унга ўзгартишлар ва (ёки) қўшимчалар киритиш:

У.И.Джуманиязов фикрича бугунги кунда давлат-хусусий шериклик соҳаси ривожланган мамлакатларда муваффақиятли қўлланилаётган ва ишбилармонлик муҳитини, кичик бизнес ва хусусий секторни янада кенг ривожлантиришда муҳим аҳамиятли истикболда Ўзбекистон Республикасида қўллаш учун зарур таъсирчан механизм ҳисобланади [2].

Жаҳон иқтисодийётининг глобаллашуви, технологик ривожланиш ҳамда иқтисодийётни рақамлаштириш шароити -мамлакатимизда давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтиш масаласини янада долзарб эканлигидан далолат бермоқда. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашни инвестицияларсиз тасаввур қилиш қийин.

Бозор механизми элементларининг фаол ишлаши эса давлат ва хусусий сектор ўртасида янги иқтисодий муносабатларни шакллантирди. Бу иқтисодий муносабатларнинг ривожланган давлатлар амалиётидаги хусусиятларидан бири -давлат ва хусусий секторнинг шерикчилик муносабатларидан иборат. Жамоат хизматлари ва инфраструктурага талабни ошиши натижасида бу соҳадаги лойиҳаларни молиялаштириш учун давлат бюджетида маблағларнинг чегараланганлиги сабаблидавлат ёки ҳукумат кафолати остидаги ҳамда тўғридан тўғри чет эл инвестицияларини ва халқаро молиявий инситутларни жалб қилиш самарали йўл ҳисобланади, лекин бу турдаги инвестициялар ўз навбатида давлат ташқи қарзи ҳажмини ошишига олиб келиб мамлакатнинг халқаро ҳамкорлик фаолиятига салбий тасир кўрсатиши муқаррар. Шу сабабли катта ҳажмдаги маблағ талаб қиладиган бундай лойиҳаларни давлат-хусусий шериклик(кейинги ўринлардаДХШ) асосида амалга оширишга эҳтиёж туғилади.

Хорижий мамлакатларда давлат-хусусий шериклик табиатининг умумий қабул қилинган талқини мавжуд эмас. Давлат-хусусий шериклик тушунчасига турли мамлакатлар томонидан турли хил таърифлар берилган.

Масалан, Америка Қўшма Штатларида давлат-хусусий шерикликка - давлат ва хусусий корхоналар ўртасида давлатнинг мулкида иштирок этишга имкон туғдирадиган шартнома деб тушунилади. Бундай келишув давлат вакили ва хусусий корхона вакили ўртасида шартнома имзоланганини назарда тутди, ҳамда шартноманинг предмети давлатга тегишли

объектни реконструкция қилиш, қуриш ва ёки жорий таъмирлаш, бошқариш ва бошқалар ҳисобланади.

Европа Иттифоқи мамлакатлари эса давлат-хусусий шерикликка қуйидагича ўз таърифларни беради. Масалан Буюк Британияда давлат-хусусий шериклик муносабатлари кенг тарқалган бўлиб, давлат-хусусий шериклик – бу, юқори сифатли ва рақобатдош давлат хизматлари кўрсатишнинг асосий элементи дея талқин этилади [3].

Давлат-хусусий шериклик ўзининг бой тарихига эга. Францияда консессия келишуви бўйича каналнинг биринчи қурилиши 1552 йилга бориб тақалади. Британияда XVII-XVIII асрларда Ҳиндистон ва бошқа колонияларни бошқариш билан шуғулланган таниқли Шарқий Ҳиндистон компаниясига давлат имтиёзлари - консессия берилган. XIX-XX асрлар охирида, жадал қурилиш даврида темир йўллар ва пўлат саноати ривожланиши, кўплаб мамлакатларда, консессия шартномаси моделидан фаол фойдаланилган. Эйфел минораси ҳам шундай шартнома асосида қурилган.

Россиялик олимлар В.Г.Варнаровский, А.В.Клименко, В.А.Королев лар асарида давлат ва хусусий сектор ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизимининг шаклланиши, «давлат-хусусий шериклиги» категориясининг иқтисодий моҳияти ва мазмуни, мақсад ва вазифалари, таркиби ва моделлари, давлат ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасида иқтисодий фаолиятнинг асосий йўналишлари, давлат ва тадбиркорлик ўртасида ҳамкорлик шакллари амалга ошириш учун молиявий маблағларни жалб қилиш манбалари, давлат ва жамоатчилик мулки объектлари билан боғлиқ йўналишлари ўрганилган [4].

Соҳага хусусий секторни кенг киритиш, соҳани янада тезроқ модернизация қилиш, ижтимоий инфратузилма (мактабгача таълим ташкилотлари) объектларини ривожлантириш, аҳолига ижтимоий аҳамиятга эга (таълим, йўл, тиббиёт ҳамда бошқа соҳалар) хизматлар кўрсатиш давлат-хусусий шерикликнинг институтини амалга ошириш борасида давлатнинг ижтимоий-иқтисодий имкониятларини кенгайтириш имконини беради, ҳамда, ижтимоий ва бошқа соҳалардаги бошқарувнинг самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 10 майда “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида” ЎРҚ-537-сонли Қонуни.
2. У.И.Джуманиязов. Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш омиллари. Ziyo.uz
3. Report to Congress on Public-Private Partnerships. Wash, 2004 / <https://financecommission.dot.gov>

4. Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика: учебное пособие. – М.: ГУ-ВШЭ, 2010.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада мактабағача таълим соҳасида давлат-хусусий шериклик лойиҳаларининг зарурияти ва хорижий тадбирлар ўрганилган ҳамда давлат-хусусий шерикликнинг асосий принциплари баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается необходимость проектов государственно-частного партнерства и зарубежной деятельности в сфере дошкольного образования, а также описаны основные принципы государственно-частного партнерства.

SUMMARY

This article discusses the need for public-private partnership projects and foreign activities in the field of preschool education, and also describes the basic principles of public-private partnership.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI DIREKTORLARINING MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA LIDERLIK KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH DOLZARB IJTIMOIY PEDAGOGIK MUAMMMO SIFATIDA

Karimova M.B.

MTTDMQTUMOI 2-bosqich tayanch doktoranti

Tayanch soʻzlar: rahbar, director, lider, liderlik, yetakchilik, kadr, pedagog, fazilat, fenomen, vazir, ensiklopediya.

Ключевые слова: руководитель, директор, лидер, лидерство, лидерство, коллектив, педагог, добродетель, явление, министр, энциклопедия.

Key words: manager, director, leader, leadership, leadership, team, teacher, virtue, phenome-non, minister, encyclopedia.

Hozirgi vaqtda zamonaviy dunyoda ta'lim tizimining faol globallashuvi sharoitida turli ta'lim tuzilmalari - maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktablar, texnikumlar, oliy o'quv yurtlari va boshqalar faoliyatining yangi shakllari va modellari paydo bo'lmoqda hamda tobora kuchayib bormoqda. Ular orasida maktabgacha ta'lim tashkilotlari ayni vaqtda o'zining ahamiyati yuqorilab borayotgani bilan e'tiborga molikdir. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarida liderlik sifatlarini rivojlantirish mexanizmi ham dolzarb bo'lib, ularning liderlik sifatlarini zamon va davr talablariga munosib ravishda takomillashtirish boshqaruv faoliyatida dolzarb ijtimoiy pedagogik muammo sanaladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori bevosita tashkilot boshqaruv faoliyatiga rahbarlik qiladi, tashkilotni boshqarishda yakka tartibda javobgar shaxs bo'ladi, uni rivojlantirishda strategik rejalashtirishni amalga oshiradi va vazifalarni belgilaydi.

Rivojlanayotgan jamiyatga zamonaviy, bilimli, axloqiy, tashabbuskor, tanlash sharoitida mustaqil ravishda mas'uliyatli qarorlar qabul qila oladigan, ularning yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini bashorat qila oladigan, ularni amalga

oshirishga qodir bo'lgan odamlar kerak. Jumladan, harakatchanlik, dinamizm, konstruktivlik bilan ajralib turadigan hamkorlik hislatlariga ega kadrlar ham zarurdir. Maktabgacha ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida uning yangi sifatlarini ta'minlay oladigan ijodkor, tashabbuskor pedagog kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Yangi me'yoriy hujjatlar ushbu muammolarni hal qilishga qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.12.2020 yildagi 802-sonli "Maktab-gacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti" nomli qarorida keltirilgan davlat talablarining maqsadi va asosiy vazifalaridan biri kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlashdan iboratligi keltirilgan bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori o'zi rahbarlik qilayotgan tashkilotni boshqarishda liderlik sifatlarini ri-vojlantirish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligining 2023-yil 9-oktabrdagi 124-sonli "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligi tizimi xodimlari asosiy lavozimlarining malaka tavsiflarini tasdiqlash to'g'risida"gi buyrug'iga asosan maktabgacha ta'lim direktori tashkilot faoliyatini rejalashtirish, yillik va istiqbol ish rejalarini ishlab chiqishi; tashkilotni rivojlantirish yuzasidan istiqbol yo'nalishlarini belgilash bo'yicha buyruqlar qabul qilishi, ularni tuman (shahar) maktabgacha ta'lim bo'limining ish rejasi bilan muvofiqlashtirishi; vakolati doirasida xodimlarni ishga qabul qilish va mehnat shartnomasini bekor qilish va mehnat munosabatlari yuzasidan tegishli buyruqlarni chiqarishi; tashkilot pedagogik kengashi va umumiy ishlab chiqarish yigilishlarida raislik qilishi va h.k kabi vazifalarni bajarishida maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorida liderlik ko'nikmalari rivojlangan bo'lishi dolzarb hisoblanadi.

O'zbekistonda rahbar kadrlar va ularga xos xususiyatlarga sharqona yondashuvning boy ta'rixiy-madaniy an'analari mavjud, buning isboti sifatida Abu Nasr Forobiy tomonidan bildirilgan rah-barning fazilati to'g'risidagi fikrlarini keltirish mumkin. Unda rahbar fazilatlar quyidagicha tavsiflanadi:

- Fozil shahar hokimining to'rt muchali sog' bo'lishi;
- Tabiatan nozik, farosatli bo'lib, umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi;
- Voqea-hodisalarni xotirasida to'la-to'kis saqlab qoladigan, tavsilotlarini unutmaydigan;
- Zehni o'tkir va zukko, o'z fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida tushunarli so'zlar bilan ifodalaydigan;

- Ta’lim olishga, bilim va ma’rifatga havasli bo’lishi, uning qiyinchiklaridan qochmaydigan;
- Taom yeyish va boshqa holatlarda o’zini tiya oladigan;
- Haq va haqiqatni, odil va haqiqiy odamlarni sevadigan, yolg’on va yolg’onchilarni yomon ko’radigan;
- O’z qadrini biluvchi, oriyatli;
- Tabiatan adolatparvar va o’zi zarur deb hisoblagan chora-tadbirlarni amalga oshirishda qat’iyatli, sabotli jur’atli, jasur bo’lishi – qo’rqoqlik va hadiksirashlarga yo’l qo’ymasligi zarur ekanligini alohida ta’kidlaydi [28, 382-b].

Amir Temur “Tuzuklar”ida vazirlarda quyidagi 4 sifat bo’lishini talab qilgan:

1. Kelib chiqishi, nasl-nasabi toza, asl odam bo’lsin.
2. Aql-farosatli, tadbirkor bo’lsin.
3. Sipoh va raiyat ahvolidan xabar oladigan, rahmdil, xushmuomala odam bo’lsin.
4. Sabrli, tinchliksevar odam bo’lsin [15, 58-b].

Yuqoridagi fikrlarga e’tibor qaratadigan bo’lsak mazkur talablar lavozimga emas, balki shaxsga belgilanayotganligiga iqrar bo’lamiz, shunga asoslanib aytish mumkinki, bugungi kunda tashkilotni boshqarish faoliyati yo’nalishida belgilanayotgan zamonaviy talablar ham rahbarlik la-vozimlariga emas, balki rahbar shaxsiga belgilanayotganligi mazkur yo’nalishda izlanishlar olib borish hamda rahbar shaxsini uning bilimi, ko’nikma va malakalarini rivojlantirish yo’nalishida o’ziga xos vazifalarni belgilaydi.

Liderlik fenomeni, bir tomondan, insoniyat jamiyatida yuzaga keladigan boshqa ko’plab ho-disalar kabi, shunchalik murakkabki, uning ilmiy tushunchasi aniq va sodda bo’lishi mumkin emas. Boshqa tomondan, «lider» va «liderlik» so’zlari tabiiy tilda yetakchilik haqidagi ilmiy g’oyalarning paydo bo’lishidan ancha oldin paydo bo’lgan.

Yetakchilik tushunchasi allaqachon antik davrda (Aristotel[7, 393-b], Platon[23, 645-b], Plutarx[24, 702-b]) hukmdor, rahbar, qahramon obrazining taqdimoti munosabati bilan tahlil qi-lingan. O’rta asrlar va Uyg’onish davrida lider-suveren g’oyasi ko’rib chiqildi (N.Makiavelli[19, 84-b]), keyinchalik G.Gegel asarlari bilan sezilarli darajada to’ldirildi.

Liderlikning turli xil jihatlarini tadqiq etishga bag’ishlangan nazariy konsepsiyalar juda ko’p. 1950-yildan boshlab bu masalaga bag’ishlangan ilmiy izlanishlarning salmog’i bir yilda 100 dan ham oshib ketgandi. Bugungi kunda xorijda ushbu masalaga bag’ishlangan ko’plab ilmiy asarlar va maqolalar chop etilgan. Biroq, ta’kidlash joizki, barcha nazariy konsepsiyalarning mualliflari

liderlik fenomenini ta'riflashdan nariga o'ta olmayaptilar. Shunga qaramasdan mavjud ilmiy izlanishlar qis-man bo'lsada ham liderlik tabiatini kuzatish va anglash imkoniyatini beradi[2, 11-b].

Bizning muammomizga yaqin bo'lgan shaxsiy yetakchilik fazilatlarini o'rganish XIX asrning oxiriga to'g'ri keladi, o'sha paytda yetakchilik allaqachon sotsiologik va psixologik jihatlarida o'rganil-gan. Shu bilan birga, yetakchilik professional muhim fazilatlarining elementi sifatida hali tadqiqot mavzusi bo'lmagan, ammo o'sha davrning ilmiy nutqida «shaxs fazilatlarini» tushunchasi biologik va ijtimoiy komponentlar majmui sifatida allaqachon shakllangan edi . „Lider“ va „liderlik“ haqidagi ilmiy g'oyalarning paydo bo'lish tushunchalarining mohiyatini to'liqroq tahlil qilish uchun ushbu so'zlarning semantik tarkibini tabiiy til nuqtai nazaridan ko'rib chiqamiz va keyin ularni turli tillarda qanday ishlatilishini taqqoslaymiz. «Lider» so'zi G'arbiy Germaniya lahjasidan kelib chiqqan bo'lib, u ingliz tilida asta-sekin «yuritish» degan ma'noni anglatuvchi „to lead“ fe'liga aylangan va keyin, taxminan XIII asrda, „a leader“ – „boshlovchi“ ot so'z turkumiga aylangan, ya'ni, „harakatni boshqa-ruvchi“, „yo'l ko'rsatuvchi“, „yordam beruvchi“ yoki „mustaqil bo'lishga majbur qiluvchi“ ma'nolarini anglatgan [8, 54-56 b].

“Lider” so'ziga yaqin yoki o'xshash ma'nodagi so'zlar

Til	So'z	Ma'nosi
Lotincha	<i>dux (duco - yuritish, boshqarish)</i>	maslahatchi, kuzatuvchi, rahbar, boshliq, qo'mondon, harbiy boshliq, ataman, hukmdor, qo'zg'atuvchi, tashabbuskor, yetakchi;
Nemischa	<i>fuhrer (fuhren - yuritish, boshqarish)</i>	rahbar, boshqaruvchi, kuzatuvchi, uchuvchi, haydovchi, rul boshqaruvchi, buyruq beruvchi, qo'mondon, yo'l boshlovchi, boshlovchi, lider;
Fransuzcha	<i>guide (guider - yurituvchi, yo'l ko'rsatuvchi)</i>	kuzatuvchi boshqaruvchi, maslahatchi, ilhomlantiruvchi, yo'naltiruvchi;
Italyancha	<i>capo</i>	bosh, aql, idrok, ong, hukmdor, rahbar, mas'uliyatli, boshqaruvchi, boshliq, qo'mondon;
Ispancha	<i>jefe</i>	boshliq, hukmdor, shef, boshqaruvchi, ho'jayin katta ofitser, rahbar, qo'mondon, lider, buyruq beruvchi;

Rus tilida «lider» soʻzining maʼnosiga koʻproq yoki kamroq yaqin boʻlgan, lekin birinchi navbatda, hissiy maʼnosi bilan farq qiladigan koʻplab soʻzlar mavjud. Ammo yapon tilida, E.V.Kudryashova taʼkidlaganidek, “liderlik”ni taʼriflovchi soʻz umuman yoʻq [17, 58-b].

K.O.Alimov oʻzining “Korxona boshqaruvlarida liderlik xususiyatlarini shakllantirish va ri-vojlantirish” mavzusidagi ilmiy ishida liderlik soʻziga quyidagicha taʼrif bergan. Liderlik – bu muayyan strategik maqsadlarga yetishish borasida odamlarning kuch-gʻayratini tashkiliy masalalarni hal etish yoʻlida birlashtirish, ularni oʻzaro jipslashtirish bilan bogʻliq jarayonlarning namoyon boʻlishidir [2, 12-b]. Shuningdek, Alimov mazkur ishida liderlik fenomeni oʻz tabiatiga koʻra ikkilam-chi koʻrinishga egaligini taʼkidlaydi. Bir tomondan, mazkur fenomen ishbilarmonlik sohasida (formal liderlik), ikkinchi tomondan insonlar orasidagi oʻzaro munosabatlar sohasida (noformal liderlik) oʻzini namoyon etishi mumkin. Taʼbir joiz boʻlsa, ishbilarmonlik sohasidagi liderlik muayyan maqsad-larni yoʻlga qoʻya bilishlikda oʻz ifodasini topadi. Odatda liderlikning bu xildagi xususiyatini “inson omili” tushunchasi bilan bogʻliqlikda muhokama qilishadi [2, 13-b].

Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi T.N. Qori Niyoziy nomidagi Oʻzbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Pedagogika ensiklopediyasida “lider” tushunchasiga quyidagicha taʼrif berilgan. Lider (ing. leader – yetakchi, boshliq, rahbar) – pedagogik jamoada oʻzining shaxsiy sifat, fazilatlar bilan jamoa aʼzolariga oʻz taʼsirini oʻtkaza oladigan shaxs. Unda rejalash, tashkilotchilik, oʻziga ergashtira olish, nazorat etish kabi qobiliyatlar rivojlangan boʻladi.

Liderlik – maʼlum bir guruhda oʻzi rahbarlik qilayotgan yoʻnalishlarda shaxslararo (norasmiy) munosabatlarni boshqarib, guruh aʼzolarining kuchli va kuchsiz (nozik) tomonlari, ijobiy va salbiy odatlari, shuningdek, ularning psixologik xususiyatlari, kayfiyatlari, moyilligi, intilishlari hamda qiziqishlarini yaxshi bilganligi natijasida jamoani muayyan yoʻnalishga boshlashga yoʻnaltirilgan faol-lik [1, 214-b].

“Inglizcha – oʻzbekcha, oʻzbekcha – inglizcha lugʻat”da lider soʻzi quyidagicha tarjima qilin-gan. Leader – yetakchi, rahbar, boshliq. Leadership – rahbarlik, yetakchilik [3].

Katta iqtisodiy ensiklopediyada “lider” tushunchasiga quyidagicha taʼrif berilgan. Lider - guruh uchun muhim boʻlgan muammolar va muammolarni hal qilish qobiliyati tufayli guruh tomoni-dan qabul qilingan tashkilotchi, guruh oʻzaro taʼsirining tashabbuskori rolini oʻynaydigan guruh, tash-kilot, jamiyatning nufuzli aʼzosi. Bu siyosiy partiya, kasaba uyushmasi, biron bir jamoaning rahbari, yetakchisi boʻlishi mumkin [10, 328-b].

Ojogov S.I.ning “Rus tili lug’ati”da lider kishiga quyidagicha ta’rif berilgan. Lider – siyosiy partiya, ijtimoiy-siyosiy tashkilot yoki umuman biror bir guruh rahbari, biror bir jamoada obro’ va ta’sirga ega bo’lgan kishi.

Shuning uchun ham inglizcha “leader” va “leadership” so’zlari fanda mustahkam o’rin olgan. Bu atamalar menejment nazariyasi, ijtimoiy psixologiya, boshqaruv psixologiyasi, siyosiy psixologiya, siyosatshunoslik va boshqa ko’plab sohalarida qo’llaniladi.

Biroq, «lider» va «liderlik» tushunchalarining mazmuni shunchalik ko’p qirraliki, ularning ya-gona ta’rifini berishning iloji yo’q, bu ma’lum bir bilim sohasining hozirgi holatini aks ettiruvchi maxsus lug’atlar, shuningdek liderlik muammolarini u yoki bu tarzda ko’rib chiqadigan ilmiy nashrlarning lug’atlari bilan tasdiqlanadi.

«Liderlik» so’zini tushuntiruvchi bir qator ishlarni taqqoslash shuni ko’rsatadiki, liderlikka quyidagicha ta’rif berilgan:

- guruhiiy, tashkiliy va ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun lider va uning izdoshlari o’rtasidagi o’zaro ta’sir jarayoni [20];
- guruhdagi lider boshqalarni aniq umumiy maqsadga erishish uchun yo’naltiradigan va boshqaradigan jarayon [25];
- shaxsiy hokimiyatga asoslangan guruhga ta’sir qilish usuli, rahbarning shaxsini tan olish [12];
- guruhning ayrim a’zolari guruhni rag’batlantirish va boshqarish jarayoni [14];
- jamoadagi shaxslararo munosabatlar tizimida hukmronlik va bo’ysunish, ta’sir va ergashish munosabatlari [6, 16];
- jamoa maqsadlariga erishish uchun guruh a’zolariga ta’sir o’tkazish jarayoni [11];
- jamoaning ayrim a’zolari boshqalarni boshqaradigan jarayon [18];
- ijtimoiy guruh ichida (ijtimoiy jamoada) hokimiyat va ta’sir vakolatlarini amalga oshirish [21];
- samarali guruh faoliyati mexanizmi, bu yerda guruh a’zolaridan biri odamlarni birlashtiradi, ularning harakatlarini boshqaradi va jamoa uning harakatlarini qabul qiladi, qo’llab-quvvatlaydi [5].

Shu bilan birga, «lider» tushunchasi quyidagicha ta’riflanadi:

- muhim vaziyatlarda qolgan ishtirokchilarning xatti-harakatlariga sezilarli ta’sir ko’rsatishga qodir bo’lgan guruh a’zosi;
- muayyan maqsadga erishish uchun odamlarni birlashtira oladigan odam [13];
- hukmronlik pozitsiyasini egallagan va jamoada hokimiyat yoki dominant ta’sirga ega bo’lgan har qanday shaxs [9];

- eng yuqori sotsiometrik maqomga ega bo'lgan guruh a'zosi, guruh qarorlarini qabul qilishda va qo'shma faoliyatni tashkil etishda alohida roli tan olinadi va mustahkamlanadi [4];
- guruhdagi qo'shma faoliyatni tashkil etish va munosabatlarni tartibga solishda haqiqatan ham markaziy rol o'ynaydigan eng obro'li shaxs [27].

B.D.Parigin fikriga ko'ra, lider ma'lum bir guruhda shaxslararo munosabatlarni muvofiqlashtirib turadi, mikromuhitning elementi hisoblanadi, kutilmaganda vujudga keladi va uning holatini barqarorligi kamroq bo'lib, harakatlanishi guruhning kayfiyatiga bog'liq u ko'proq guruhning faoliyatiga aloqador bo'lgan qarorlar qabul qiladi. Boshqaruvchi esa ijtimoiy tashkilot hisoblangan guruhlarda rasmiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi va makromuhitning elementi hisoblanadi. Menejerning holati barqarorligi ko'proq bo'lib, u ma'lum bir tizimda bir necha marta ko'proq vakolatlariga, qaror qabul qilish, buyruq berish, topshiriqlar berish, talab qilish huquqlariga ega [22]. Shaxsning jamoaga ta'siri liderlik, menejerlik kabi tushunchalar orqali ifoda qilinishi mumkin. Lekin, menejerlik va liderlik bir-biridan farq qiladi. Eng asosiy farqi shundaki, boshqaruvchi jamoada rasmiy munosabatlarni, lider esa jamoa ichidagi ma'lum bir guruhlarda, ma'lum bir yo'nalishlar bo'yicha norasmiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi va boshchilik qiladi. Liderlik tabiati juda murakkab bo'lib, psixologiyada ko'pincha liderlikka ma'lum bir shaxsning guruhiy faoliyatidagi roli nuqtai nazaridan qarab kelinadi, yani lider ma'lum bir vaziyatda guruhiy vazifalarni bajarishda boshqalarga nisbatan faollik ko'rsata oladigan shaxs, deb qaraladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, "lider" atamasiga quyidagicha ta'rif bermoqchimiz: Lider – jamoada yetakchilik sifati kuchli rivojlangan va guruh a'zolariga o'z ta'sirini o'tkaza oladigan shaxs.

Bundan kelib chiqadiki, lider guruhning shunday a'zosiki, u go'yoki barcha guruhiy ja-rayonlarning boshida turadi va xatti-harakatlari bilan o'zgalarga ta'sir qila oladi. Lider ma'lum bir guruhda, ma'lum bir yo'nalishda shunday mavqega ega bo'ladiki, u o'zidagi ayrim ijobiy va kuchli fazilatlarini tufayli kundalik muloqot va turli munosabatlar jarayonida obro' orttirgan shaxsdir. U aslida rahbarlikka da'vo qilmaydi, lekin yurish-turishlari ko'pchilikka ma'qul bo'lganligi sababli, uni odamlar saylovlarda tanlashlari yoki uning nomzodini rahbarlikka qo'yishlari mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining liderlik ko'nikmalarini takomillashtirish bugungi kunda ularning boshqaruv faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqaruv jarayonida mazkur element yetishmasa, kata miqyosdagi moddiy talofatlar kutilishi, bundan tashqari raqobat-bardoshlik layoqati ham keskin susayishi aniq. Ushbu holatda maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlari

faoliyatining samaradorligini oshirish uchun ularga liderlikning ilg'or uslublarini, texnologiyasini o'rgatish mumkin.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi T.N. Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Pedagogika ensiklopediyasi" – "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent – 2015.
2. Diss. Alimov O.K. Korxona boshqaruvlarida liderlik xususiyatlarini shakllantirish va rivojlan-tirish – Toshkent – 2008.
3. Акмеологический словарь / под общ. ред. А. А. Деркача. М. : Изд-во РАГС, 2004.
4. Аллаярова, Ж.С. Концептуализация природы лидерства: социокультурный аспект: дис. ... канд. пед. наук: 24.00.01-Теория и история культуры/ Жанар Сабитовна Аллаярова/Томск. -201.
5. Анцупов, А. Я., Шипилов, А. И. Словарь конфликтолога. М.: Эксмо, 2010.
6. Аристотель. Политика / Аристотель ; перевод с древнегреческого С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова. - Москва : АСТ : Астрель, 2012.
7. Асташова, Н. А. Аксиологические основания модернизации современного отечественного образования / Н. А. Асташова. - Непрерывное образование. - 2014.
8. Большая советская энциклопедия в 30 т. М.: Советская энциклопедия, 1969 -1978.
9. Большая экономическая энциклопедия – Москва – 2008.
10. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. СПб.: Прайм-Еврознак, 2003.
11. Давлетчина, С.Б. Словарь по конфликтологии. Улан-Удэ : ВСГТУ, 2005.
12. Душков Б. А., Королёв А. В., Смирнов Б. А. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика. 3-е изд. М. : Академический проект, 2005.
13. Коваль А.В. Краткий словарь-справочник по психологии. М. : РУДН, 2004.
14. Комилов Н. Вазир кандай бўлиши керак? // Рахбар ва ходим. – Тошкент: Академия, 1998.
15. Кондратьев М.Ю., Ильин В.А. Азбука социального психолога-практика. М.: ПЕР С.Э, 2007.
16. Кудряшова Е.В. Лидер и лидерство: исследования лидерства в современной западной общественно-политической мысли. Архангельск: Изд-во Поморского междуна. педагог. университета им. М. В. Ломоносова, 1996.
17. Петровский В.А. Личность в психологии. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.
18. Платон. Государство : собрание сочинений : в 4 т. / Платон. – Москва : Мысль, 1994.
19. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 2 т. / Плутарх – Москва : Наука, 1994.
20. Психология. А — Я: словарь-справочник / М. Кордуэлл ; пер. с англ. К. Ткаченко. М.; ФАИР-ПРЕСС, 2000.
21. Селезнева, Е.В. Лидерство: учебник для бакалавров/М.- Издательство Юрайт, 2014.
22. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. М.: АСТ, Харвест. 2001
23. Форобий Абу Наср Фозил одамлар шахри. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халк мероси нашриёти, 1993.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining malaka oshirish jarayonida liderlik ko'nikmalarini takomillashtirish dolzarb ijtimoiy pedagogik muammo sifatida yoritilgan va "lider" hamda "liderlik" tushunchalari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье совершенствование лидерских качеств в процессе профессионального развития руководителей организаций дошкольного образования выделено как актуальная социально-педагогическая проблема, а также проанализированы понятия «лидер» и «лидерство».

SUMMARY

In this article, the improvement of leadership qualities in the process of professional development of heads of preschool education organizations is highlighted as an urgent social and pedagogical problem, and the concepts of "leader" and "leadership" are analyzed.

БЎЛАЖАК ТАРБИЯЧИЛАРДА ИЛМИЙ-КАСБИЙ ИЖОДКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ

Исмоилова Ю.Т.

Қарши давлат университетипеддагогика кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: ижодкорлик, компетентлилик, инновация, ижодий фикрлаш, ижодий қобилият, импровизация, ижодий салоҳият.

Ключевые слова: креативность, компетентность, новаторство, творческое мышление, творческие способности, импровизация, творческий потенциал.

Key words: creativity, competence, innovation, creative thinking, creativity, improvisation, creativity.

Бугунги кунда дунё ҳамжамияти ҳаёт фаолиятининг барча соҳаларида кўп қиррали ўзгаришлар бўлиб ўтмоқда. Бу эса ўз навбатида бўлажак тарбиячиларни шакллантиришга янгича ёндашувни талаб этади. Бутун дунёда булгани сингари юртимизда ҳам таълим мақсадлари соҳасида кечаётган ўзгаришлар, инсоннинг ижтимоий оламга киришини таъминлашга қаратилган глобал масалаларга мос келади. Хусусан, таълим тизимини такомиллаштириш ҳужжатларида ижодкорлик сифатлари таълим мазмунини янгилашнинг муҳим бир концептуал ҳолати дея эътироф этилмоқда. Таълим тизимида касбий ижодкорлик сифатларини ривожлантириш учун реал ҳаётда ва касбий амалиётда асосий компетентлигини қўллаш қобилиятига эга бўладиган кадрларини тайёрлаш зарур вазифалардан биридир.

Мактабгача таълим ва тарбия тизимида фаолият олиб бораётган мутахассис ёш авлодимизни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб тайёрлашга эришиши ва уларда ахлоқий-эстетик маданиятни ривожлантиришнинг инновацион усулларини ўзлаштирган муҳим, фахрли иш билан бирга масъулиятли вазифани бажаради.

Таълим тизимининг барча босқичларида ёшларнинг ижодий истеъдодларини ривожлантиришга катта эътибор қаратиш лозим. Бўлажак тарби-

ячиларнинг асосий вазифаларидан бири ёшларнинг ташаббуслари, инновацион ғоя ва фикрларини, истеъдод ва иқтидорини ўз вақтида кўра олиш ва уни руёбга чиқариш учун кўмаклашишдан иборатдир. Ёшлардан ижодкорлик қобилияти ва бошқарув маҳоратини ривожлантириш орқали юксак маънавиятли етакчи ёшларни тарбиялаш, уларни мамлакат тараққиёти ва унинг истиқболи учун йўналтириш талаб этилади. Бугунги кунда бўлажак педагог тарбиячидан янгича фикрлаш, янгича муносабатлар талаб этилаётган экан, унинг билимдонлиги қай даражада эканлигини таҳлил қилиш ўта муҳим саналади. Бунда албатта бўлажак педагог тарбиячининг касбий билимдонлиги ва компетентлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Президентимиз Ш.Мирзиёев 2018 йилнинг 14 февралда мактабгача таълим тизимини ислох қилиш ва ривожлантириш буйича куриляётган чора-тадбирлари натижадорлиги таҳлиliga багишланган видеоселектор йигилишида тизимда фаолият олиб бораётган тарбиячиларнинг савияси, ҳамда куникмалари масаласига алоҳида эътибор қаратдилар

Узоқ вақтлар давомида ижод – бу инсонга табиат эҳсон этган ноёб қобилият, у ҳар кимга ҳам берилмайди, деб ҳисобланиб келинган. Аслида ижод – бу инсоннинг моддий ва маънавий бойликларни яратиш фаолияти бўлиб, унда инсон тафаккури, хотираси, тасаввури, диққати ва иродаси фаол иштирок этади ҳамда бутун билими, тажрибаси ва истеъдоди намоён бўлади.

Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида ижод – яратиш, кашф этиш; вужудга келтириш маъноларини англатиб, бадий, илмий, санъатга оид асар ёки моддий бойлик яратиш, вужудга келтириш; яратувчилик фаолияти ҳамда яратувчилик фаолияти маҳсули, самараси эканлиги қайд этиб ўтилган.

С.Головин томонидан ишлиб чиқилган амалиётчи психолог луғатида ижод – янги қимматли ғояларни ишлаб чиқишнинг психик жараёни, янги моддий ва маънавий аҳамиятга эга неъматларни яратиш тарзида талқин этилган.

Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида ижодкорлик тушунчасига ижодкор иши, ижодкорга хос фаолият; яратувчилик тарзида қисқа таъриф берилган.

Педагогик энциклопедик луғатда “Ижодий фаолият сифат жиҳатдан янгини яратишга доир инсон ёки жамоавий фаолият шакли. Ижодий фаолиятнинг зарурий шарти фикрнинг эгилувчанлиги, танқидийлик, идрок этишнинг яхлитлигида акс этади”, деб изоҳ берилган. Мазкур луғатда “ижод” ва “ижодкорлик” тушунчаларига алоҳида таъриф берилмаган.

Фалсафий, педагогик-психологик адабиётларда “ижодкорлик” оригинал, такрорланмайдиган, ижтимоий-тарихий ноёблик билан ажралиб турувчи фаолият тури сифатида эътироф этилади.

Сўнгги вақтларда “ижодкорлик” тушунчаси билан биргаликда “креативлик” атамаси ҳам кенг қўлланилмоқда.

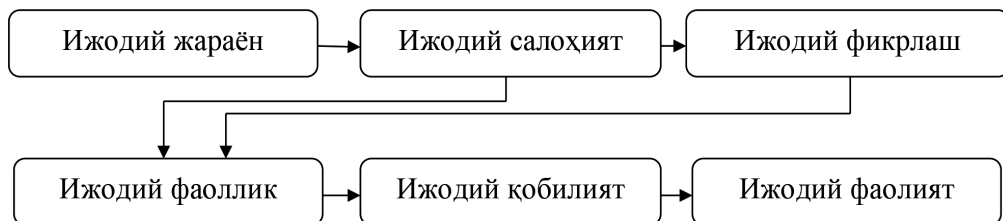
Креативлик – индивиднинг қайта ишлов бериш ва яратиш билан алоқадор хилма-хил фаолият турлари, ташаббускорлиги, фаоллиги, бошқа кишилар билан мулоқот жараёнида, ментал хатти-ҳаракатларигда намоён бўладиган ижодий салоҳияти ва қобилиятлари мажмуидир.

Республикамизда тарбиячиларнинг касбий ижодкорлиги соҳасида фундаментал тадқиқотларни амалга оширган олим Ш.Шариповнинг фикрича, ижодкорлик шахсда мустақил фикрлаш сифатлари намоён бўлишининг энг асосий ва фаол шакли ҳисобланиб, уни қуйидаги белгиларига кўра таснифлаш мумкин: ижод тури (техник, технологик, ташкилотчилик, иқтисодий, ижтимоий, маънавий, педагогик, дидактик, касбий, аралаш); ижод даражаси (моно ижод, мульти ижод, мега ижод); ижод қамрови (ихтисослик, мутахассислик, билим соҳаси, тармоқлараро, миллий, минтақавий, минтақалараро, халқаро); ижоднинг давомийлиги (қисқа муддатли, ўрта муддатли, узоқ муддатли); ижоднинг шакли (инновацион, илмий-тадқиқотчилик, таълимий, инвестицион, аралаш); умумий жиҳатларига кўра (янги ғояларни ҳаётга татбиқ этиш; принципиал жиҳатдан янги ечимларни илгари суриш; янгиликни амалий қўллаш); яратилган ижод маҳсулининг маъноси ва мураккаблигига кўра (рационализаторлик таклифи; ихтиро; кашфиёт).

Ижодкорликни таснифлашга доир юқоридаги ёндашувдан маълум бўладики, ижодкорлик ҳамма вақт субъектнинг ижодий фаолиятини талаб этади. Шу билан бирга мазкур тушунчага берилган таърифлардан ижодкорлик ҳодисасини изоҳлаш мураккаб эканлиги англанади.

Шунингдек, таҳлил натижалари бўлажак тарбиячиларда илмий-касбий ижодкорликни ривожлантириш ижодий жараёни ташкил этиш, шахснинг ижодий салоҳияти, ижодий фикрлаш, ижодий фаоллик, ижодий қобилият ва ижодий фаолиятни таркиб топтириш билан ўзаро алоқадор эканлигини кўрсатди (1-расм).

Ижодий жараён ўзида иккита муҳим белгини акс эттиради. Улардан бири – интуиция (зеҳн, фаҳм-фаросат), иккинчиси – интуитив фикрлаш жараёнида қўлга киритirilган натижани расмийлаштиришдир. Фақат унинг самараси анланган ва интуитив ва мантиқий фикрлаш бирлиги сифатида мантиқий фикрлаш воситасида ишлаб чиқилганлик билан тав-

1-расм. Бўлажак тарбиячиларда илмий-касбий ижодкорликни ривожлантиришнинг таркибий қисмлари

сифланади. Ижодий жараён турли даражада инсоннинг ижтимоий ташаббускорлигининг барча кўринишлари, асосан, унинг касбий фаолияти билан боғлиқ шаклларида мутлақ ўз аксини топади.

Ижодий салоҳият – бу мураккаб интеграл тушунча бўлиб, ўзида ижтимоий ахлоқ меъёрлари ва ахлоқийлик доирасида турли соҳаларда фаолиятни амалга оширишга доир шахснинг билим, кўникма, қобилият ва шахсий интилишлари йиғиндисини акс эттирувчи табиий-генетик, ижтимоий-шахсий ва мантикий компонентларни акс эттиради. Бўлажак тарбиячиларда ижодий салоҳият шахсий қобилият, билим, кўникмалар тизими сифатида шахсий ўзликнинг аҳамиятини англаш, ўқув фаолиятига ижодий ёндашув, ўз-ўзини намоён этишга интилиш, ҳаётий мақсадларнинг анланганлиги, ижодий фаолиятга йўналганликда намоён бўлади.

Ижодий фикрлаш инсоннинг муаммоли вазият шароитида объектлар ўртасидаги янги алоқаларни излаб топиш, мавжуд тажрибаларга асосланиб, янги ҳаракат усулларида фойдаланиш, муваффақиятли ечим топиши учун зарур жараён бўлиб, вербал-мантикий, онг ости ва интуитив-амалий компонентлар бирлигини акс эттиради. Ижодий жараён тузилмасида ижодий фикрлаш мотивацияси асосий ўринни эгаллайди. У билиш ва субъектив аҳамиятга эга мотивларда ўз ифодасини топади. Ижодий фикрлашнинг асосий механизми интеллектуал фаолликдир. Интеллектуал фаоллик шахс ижодий салоҳиятининг муҳим таянч компоненти сифатида ақлий фаолиятнинг интеллектуал ва мотивацион омилларини акс эттиради. Ана шу жиҳат билан боғлиқликда интеллектуал фаоллик уч даражада намоён бўлади: репродуктив, эвристик ва креатив.

Бўлажак тарбиячиларда ижодий фаолликнинг намоён бўлиши илмий-касбий ижодкорликнинг куйидаги турларига тайёрлик билан тавсифланади: назарий – ижодий фаолиятнинг мазмун-моҳиятини хабардорлик, уни ривожлантириш ва кенгайтиришга интилиш, уни дефектолог фаолиятининг зарурий йўналиши сифатида эгаллаш; назарий-амалий – нафақат назарий билимларга эга бўлиш, балки бевосита шахсий тажри-

басида ижодий фаолият назариясини татбиқ этиш; ижодий-репродуктив – соҳага доир янгиликларни кузатиш, таққослаш, таҳлил этиш ва баҳолаш ёрдамида шахсий тажрибасини бойитиб бориш; новаторлик – ўзининг бўлажак касбий фаолиятига тайёргарлик жараёнида ижодий, инновацион ва оригинал қарорлар қабул қилишга ўрганиш, синовдан ўтказиш, ўз тажрибасини доимий ва мақсадга йўналтирилган тарзда янги элементлар билан бойитиб бориш асосида такомиллаштириб бориш.

Ижодий қобилият – бу янгилик яратиш зарурлиги ва мумкинлигини тушуниш, муаммони ифодалай олиш, ғоя фаразини илгари суриш учун керак бўладиган билимлардан фойдаланиш, фаразни назарий ва амалий тасдиқлаш, муаммони ҳал қилишни излаш ҳамда ечимини топиш, натижада янги оригинал маҳсулотлар яратиш (илмий кашфиёт, ихтиро, санъат асари, тавсифнома ва бошқалар) сифатлари мажмуидир.

П.Эргашев, Г.Гозибекова, Г.Байқунусовалар таъкидлаб ўтишганидек, шубҳасиз юксак ижодий қобилиятлар қандайдир ягона ва ҳатто неча омилнинг эмас балки педагогик-психологик шарт-шароитларнинг каттагина комплекси маҳсулидир. Бироқ ушбу инкор этиш қийин бўлган мулоҳазани эътироф қилиш, биринчидан, креативликни ривожлантирувчи бир қатор омилларни сунъий ҳосил қилишнинг иложи йўқ, дегани эмас, иккинчидан, психик тараққиётнинг компенсация қонунига кўра, муайян омилнинг етишмаётган таъсири бошқа омиллар билан муайян даражада қопланиши мумкинлиги эҳтимолдан холи эмас.

Хусусан, бир қатор тадқиқотларда махсус уюштирилган машғулотлар ёрдамида шахс ижодий қобилияти тараққиётида ижобий динамикага эришиш мумкинлиги исботланмоқда. Жумладан, талабалар билан арт-терапия ва импровизация усуллари воситасида амалий машғулотлар ўтказилганда креативликнинг қатор кўрсаткичлари бўйича сезиларли ўсишга эришиш мумкинлигини кўрсатди.

Ижодий фаолият – бу субъект фаолиятининг ўз меҳнатига (ишдан қониқиш, уни бажариш жараёнида янгиликка интилиш, муаммо ечимини топишда ижодий мотивация) муносабати ва масалани ижодий ҳал этиш (аввал ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни ҳамда фаолият усуллари янги ҳолатга мустақил кўчириш, муаммоли, маълум объектни янги функциясини кўра билиш) жараёнидир.

Ижодий фаолият ўзида қуйидаги муҳим жиҳатларни акс эттиради: тизим ичида ва тизим ўртасидаги билим ва кўникмаларни янги тизимга қисқа ва узоқ муддат ичида ўтказишни мустақил амалга ошириш; қутилмаган вазиятда (ҳолатда) янги муаммони кўра билиш; объект тузилиши-

ни кўра билиш; муаммони ҳал этишда муқобилликни ҳисобга олиш; янги муаммоларнинг ечимини излаб топишни ижодий фаолиятнинг аввалдан маълум бўлган усуллари билан уйғунлаштириш; муаммоларни ҳал этишда бутунлай янгича ёндашувни қарор топтириш.

Таҳлил натижалари асосида ижодий фаолият жараёни бу мустақил ўқув-билиш фаолиятининг энг юқори даражада намоён бўлиши бўлиб, у ўзгариб турувчи билим, кўникма ва муайян ижодий фаолият тажрибаси ҳамда билишнинг ижобий мотивлари шароитида мумкин бўлиши ҳамда шу асосда бўлажак ўқитувчи ижодий фаолият тажрибаларини эгаллашини кўрсатди.

Шундай қилиб, касбий компетенцияда биз умумий, илмий ва илмий-тадқиқот компетенцияларини, мактабгача таълим ва тарбия муассасалари тарбиячиларининг касбий фаолиятидаги махсус касбий компетенцияларни ажратамиз. Бу компетенцияга асосланган ёндашув асосида олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг асосий вазифасини ҳисобга олган ҳолда педагогика олий ўқув юртларининг мактабгача тарбия битирувчиларини касбий тайёргарлигини амалий йўналиши ва таълим сифатига қўйиладиган талабларни қайта кўриб чиқиш заруриятини белгилайди. Қўйилган вазифани ҳал қилиш самарадорлиги университетдаги ўқув жараёни ва ундаги иш амалиётини шакллантиришга боғлиқ.

Бўлажак мутахассиснинг касбий компетенциясини шакллантириш мутахассиснинг касбий ва шахсий ривожланишини фаоллаштирувчи омил сифатида олий таълим муассасасининг интеграцион ресурсларидан мақсадли фойдаланиш билан таъминланади.

Демак, бола шахсини шакллантиришда тарбиячи алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса, ҳар бир боланинг шахс сифатида шаклланишида жавобгар эканлигини тақозо этади. Шунга кўра тарбиячи болаларга кундалик ҳаётда, ўйинларда, машғулотларда, биргаликдаги меҳнат фаолиятида, улар билан бўладиган муомалада, мулоқотда ибрат, намуна бўлиши болани ҳар томонлама диққат билан ўрганиши, унинг шахсий хусусиятларини, қобилиятларини билиши, педогогик назокатини намоён қилиши, болаларнинг ҳуқ-атвори иш натижаларини ҳаққоний баҳолаши ва уларга ўз вақтида технологик ёндошувлар асосида ёрдам кўрсата олиши ҳамда оилавий аҳволи билан қизиқиши зарур ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 6-сон. 70-модда.

2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2001. – 704 б. – Б.176.
3. Шарилов Ш.С. Касб-хунар таълими тизимида укувчилар ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг узлуксизлиги. Монография - Т.: «Фан», 2005. -131-б
4. Эргашев П., Гозибекова Г., Байқунусова Г. Тингловчиларда ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришнинг усулвий жиҳатлари (усулвий қўлланма). Т., 2013. – 56 б.
5. Berdiyeva Gulobod Shonazarovna, Nargiz Irkinovna Djumayeva. «Гуманизация процесса профессионально-педагогической подготовки будущих учителей». Образование и воспитание 3 (2015): 1-2.
6. Begmatova Sevara Nematovna “The role and significance of specific competence types in the training of future teachers in modern education” ISBN 978-1-64945-234-4 DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.7527949>. CUTTING EDGE-SCIENCE 2022 Shawnee, USA November December
7. Исмоилова, Ю. Т. . Формирование педагогического мастерства и культуры речи будущего учителя в процессе профессиональной подготовки. Образование и воспитание. — 2015. — № 3 (3). — С. 9-11. — URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/9/141/> (дата обращения: 15.02.2023).
8. I Yulduz, M Umida. Pedagogical Features of the Formation of Pedagogical Ethics in Future Teachers- Бюллетень науки и практики, 2021ю Related articles All 2 versions. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=ZW3KcwEAAA&authuser=l&citation_for_view=ZW3KcwEAAA:Y0pCki6q_DkC
9. Муродова, З. К. (2021). Развитие научного и профессионального творчества у будущих учителей. Бюллетень науки и практики, 7(4), 416-421.
10. Sattorova.M.A. The American journal of social science and education innavations // “Psychological Support Of Social Development Of Persons With Disabled Health In The Conditions Of Educational Inclusion”. The Usa Journals. Impact Factor. Volume 03 Issue 01-2021. №23 –P. 195-198.
11. Xujayarova N. S. Development of Professional Competence of Future Primary School Teachers on the Basis of a Creative Approach - As a Social Pedagogical Problem // Journal Impact Factor Services for International Journals MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970. Impact Factor: 7.525 Volume 23, April 2022, Pages 68-72 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/1188>

UMUMTA'LIM MAKTABLARINING BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI IJODIY FIKRLASHGA O'RGATISH USULLARI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Turdiyeva R.K.

Guliston davlat universiteti

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ijodkorlik, intellekt, muhit, omil, qiziqish, ta'lim, samara, rag'bat, o'yin, topshiriq, natija, yutuq.

Ключевые слова: начальное образование, креативность, интеллект, среда, фактор, инте-рес, образование, эффект, стимул, игра, задание, результат, достижение.

Key words: primary education, creativity, intelligence, environment, factor, interest, education, effect, incentive, game, assignment, result, achievement.

Hozirgi globallashuv jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning intellektual qobiliyatlarini o'stirish, unda ijodkorlik, izlanuvchanlik ko'nikmalarini shakllantirish, kreativ. tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini o'stirish muhim ekanligi ta'kidlanmoqda. Chunki inson kapitalidan samarali foydalanish jamiyat rivojiini ta'minlashi barchaga ma'lim. 2021 yildan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchi yoshlarini o'qish, matematik tabiiy-ilmiy va kompyuter savodxonligi kabi yo'nalishlar bo'yicha baholash imkonini beradigan. PI-SA (Programme for International Student Assessment; O'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash bo'yicha Xalqaro dastur)ning kreativlik mezoni bilan boyitilayotganligi dolzarb ahamiyat kasb eta-yotganligidan dalolat beradi. Zamonaviy maktabning muhim vazifasi o'quvchilar uchun eng yuqori darajadagi psixologik qulaylikni ta'minlaydigan va ularning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda intensiv rivojlanish imkoniyatini ta'minlaydigan o'quv sharoitlarini yaratishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlini rivojlantirishning birinchi qadami unga ta'sir etuvchi bir qancha omillarni aniqlashdir. Bolalar uchun ijodiy muhitni ta'minlash juda muhimdir va u o'quvchilarda ijodkorlikni

shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, bu omillar bolalarning hissiyotlari, fikrlashiga, hayollariga, ruhiyatlariga, bilim. ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Birinchisi ta'lim maydoni, maktab dizayni, maktab jihozlari, sinf xonalar, bolalar uchun psix-ologik qulaylikni ta'minlaydigan, ularning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda in-tensiv rivojlanish imkoniyatlarini ta'minlaydigan o'quv sharoitning mavjudligi hisoblanadi. Agar ta'lim muassasalari ko'proq va boyroq bo'lsa ijodkorlikni rivojlantirish uchun sharoitlar kattaroqdir, chunki ta'lim muhiti fikrga ta'sir qilishi mumkin. Masalan tabiiy fanlarni maktab hovlisida, yoki mak-tab bog'ida tashkillantirish, yoki musiqa darslarini xonada oddiy gilam ustida o'tirib yoki turib, o'ynab o'tilishi bolaning ruhiy va aqliy rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatadi. Maktabda bola o'zini erkin his qilishi kerak, chunki ular erkinlikni juda yaxshi ko'radilar. Bu bola uchun juda muhim. Chunki ijodkor bola oddiy narsalarni boshqa tomondan ko'ra oladi va erkinlikda u qobiliyatlarini yuzaga chiqara oladi. Bunga misol ular jismoniy tarbiya darslarini juda yaxshi ko'radilar. Chunki bu darsda ular xohlaganlaricha o'ynashlari, sakrashlari, baqirib-chaqirishlari mumkin. Bolani aqliy, jismoniy va ijodiy rivojlanishi uchun muhitning roli juda katta. O'quvchilar o'zlarining kreativ fikrlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari mumkin. Bola biz ko'ra olmaydigan jihatlarni o'zlariga xos uslubda ko'radilar va fikrlaydilar. Agar bolada qo'rquv hissi mavjud bo'lsa, fikrini to'liq bayon etishda had-iksirasa, tanqidga uchrasa, bunday vaziyatlarda o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalari samarali rivojlanmaydi.

Bolalarning ijodkorligini rivojlantiruvchi omillardan biri bu ularni fikrlarini, ijodiy ishlarini (garchi u arzimasa-da) rag'batlantirilishidir. Bola qalbi juda beg'ubor, pok bo'ladi. Ular bu rag'batdan, maqtovdan kuch oladilar va yanada rivojlanadilar. O'quvchilarning bildirilgan fikrlari, ijodiy ishlari tanqid qilinmaslik lozim. Fransuz ko'cha rassomi Tierri Guertta: "San'atni tanqid qilib bo'lmaydi, chunki har bir xato yangi ijoddir" degan edi. Tanqid, haqorat, e'tibor bermaslik ulardagi ishtiyoqni, qiziqishni, ijodkorlikni so'ndirishi mumkin. Maktab yoshidagi bolalar juda ta'sirchan bo'ladilar. Bu narsa ularning ruhiyatiga, ijodkorligiga salbiy ta'sir qiladi. Natijada bola o'z qobig'iga oralalib olishlari va ular indamas, tortinchoq, kamgap bolalarga aylanib qolishlari mumkin.

Boshlang'ich maktab o'quvchilari san'atni yaxshi ko'radilar. Ular jo'shqinlik bilan qo'shiq kuylashadi va raqsga tushishadi, haykaltaroshlik va rasm chizishadi, ertaklar o'qiydilar, sahna-lashtiradilar va xalq hunarmandchiligi bilan shug'ullanadilar. Ijodkorlik bolaning hayotini yanada boy, to'laroq,

quvnoq qiladi. Bolalar shaxsiy komplekslaridan qat'iy nazar, ijodkorlik bilan shug'ullanishlari mumkin. Har bir bola o'ziga xos qobiliyatga ega va ularning qiziqishlari ham tur-licha. Psixolog, pedagoglarni ta'kidlashicha, ijodiy sevimli mashg'ulotlar yoshidan qat'iy nazar inson-larga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu ayniqsa, kichik yoshdagi bolalar uchun dunyoni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kundalik hayotga ijodkorlikni kiritish, bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish ularning kelajagi uchun ham muhimdir. Dars jarayonlarida o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari, ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etish dars samaradorligini oshishiga, o'quvchilarni darsga yanada qiziqishlariga, ularning ijodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Bola hayotida bog'chadan so'ng maktab muhim o'rin tutadi. Shu bois, boshlang'ich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng ma'suliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi. Bu davrda bolaning zehni o'stirishga qaratilgan har bir mashg'ulot bola aqlining tarkib topishi va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bu davrda, avvalo, ta'lim jarayonini qiziqarli, ta'sirli qilib tashkil etishga, motiv hosil qilish va uni rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Chunki, bu muddat bolaning o'yin faoliyatidan aqliy faoliyatga, ya'ni o'quv faoliyatiga o'tganligi bilan harakterlanadi. Bolaning o'quv faoliyatini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'yin or-qali o'z bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur o'zlashtiradilar. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlarning roli beqiyosdir. Didaktik o'yinlar ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi, ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligi oshishiga, o'qish motivlarini rivojlanishiha xizmat qiladi. Kreativ fikrlashga yo'naltirilgan fanga oid grammatik topshiriqlarni er-tak qahramonlari yoki multfilm qahramonlari orqali berilishi, bolalarning qiziqishiga, ijodiy izlanishlariga va ta'lim samaradorligining oshishiga sabab omil bo'lib xizmat qiladi.

Didaktik o'yinli texnologiyalar va ijodiy topshiriqlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga xizmat qiladi. Ular o'qitish sifatini oshirish va o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tanqid qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mus-taqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan xarakterlanadi. Bugungi kunda didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy), harakatli va aralash o'yin turlari amaliyotga tadbiq etilgan.(1) Grammatik topshiriqli o'yinlar o'ynash davomida topshiriqlarni yechadi, ijodiy izlanadi, to'siqlar, qiyinchiliklarni yengadi, tezlikda ishlashga o'rganadi natijada bola aqlan, jismonan, ruhan va ijodiy

ko'nikmalari shakllanadi. Rus pedagogi A. S. Makarenko ta'kidlaganidek, o'yinsiz to'liq axloqiy va aqliy rivojlanish bo'lmaydi, chunki u shaxsning ijodiy qobiliyatlarini ochib beradi.

O'quvchilarni ijodkorlikka o'rgatishda, ularda kreativ tafakkurni shakllantirish uchun, avvalo o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor bo'lishi zarur. Chunki o'qituvchilar va tarbiyachilar jamoasi ke-lajakda el-yurt, mamlakat ravnaqi yo'lida faoliyat olib boruvchi mutaxassislarni yetishtirib beruvchi muhim kadrlar sanaladi. Shu bois ham bunday mas'uliyatli ishga o'qituvchilar doimo shaxsiy mas'uliyat his etib, o'zlarining kasbiy malaka va mahoratlarini oshirib borishlari talab eriladi.

O'qituvchiga berilayotgan zamonaviy pedagogik talablar xususiyati haqida gap borar ekan, dunyoga mashhur shvesariyalik pedagog-psixolog Jan Piajening bugungi kunda yangidan ahamiyat kasb etgan ta'lim maqsadiga bergan ta'rifini eslatib o'tamiz: "Ta'lim maqsadi- oldingi avlodlar yaratgan narsalarni takrorlash bilan kifoyalanmasdan, yangicha mahsulotlarni yaratishga qodir, ijod-kor, kashfiyotchi insonlarni tarbiyalashdir"(2) .

Boshlang'ich sinf o'quvchilari psixologik va fiziologik jihatdan yosh bo'lganliklari sababli tarbiyachi pedagoglarning yordamiga muhtoj sanaladi. Demak, asosiy yuklama pedagoglar zimmasiga yuklanadi.

Milliy o'quv dastur, o'quv rejasi va kabi me'yoriy hujjatlar, shuningdek, o'quv manbalari (darslik, o'quv va metodik qo'llanma, yo'riqnoma, tavsiyanoma va kabilar)lar o'quvchilar ijodkorli-giga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Dasturda ko'rsatilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'quvchilar tomonidan to'la o'zlashtirilishi o'qitish jarayoni muvaffaqiyati va samara-dorligini belgilovchi mezonlar sanaladi. Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari o'quv adabiyotlarida loyihalashtiriladi. Darslikda bayon etilayotgan o'quv axborotlari lo'nda, tushunarli va vizual bo'lishi, tanqidiy, kreativ fikrlashga qaratilgan, o'quvchilarning estetik ehtiyojlariga mos kelishi kerak.

Ta'lim mazmuni o'quv materiali darajasida darsliklar bilan bir qatorda turli o'quv qo'llanmalari: adabiyot va tarix xrestomatiyalari, ma'lumotnomalar, matematika, fizika, ximiya bo'yicha masalalar to'plamlari, geografiya, biologiya bo'yicha atlaslar, til bo'yicha mashqlar to'plamlari va b.da ochib beriladi. O'quv qo'llanmalari darslikning ba'zi tomonlarini kengaytiradi va aniq masalalarni hal etish maqsadiga ega bo'ladi (axborot, mashq qilish, tekshirish). "Kreativlik o'quv-bilish faolligi sifatida ham tahlil etilishi mumkin. Binobarin, ba'zi o'quvchilar tanqidiy, tahliliy yoki ijodiy fikrlashni, boshqalar esa aniq ma'lumotlarga asoslangan bilimlarga ega bo'lishni afzal ko'radi, uchinchi guruh vakillari esa tabiatan kreativ va tanqidiy fikrlashga moyil bo'ladi. Shunga

asoslangan holda o'qituvchilar har bir o'quvchining qiziqishi, qobiliyati, moyilligi, shuningdek, ularning o'quv-bilish uslubidan kelib chiqqan holda" (Tomlinson, 1999) ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, o'quv manbalarini shakllantirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ya olishlari kerak.(3)

O'quv dasturlari va o'quv manbalarini yaratishga nisbatan kreativ yondashuvlari o'quvchilarning kasbiy shakllanishida hamda ijodiy fikrlashlashlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati pedagoglar tomonidan taqdim etilayotgan o'quv materiallarining qay darajada sifatli tayyorlanishiga ham bog'liq. Shu sababli pedagoglar o'quv materiallarini tayyor-lashga kreativ yondashishlari talab etiladi. Bunda ular o'quv materiallarini samarali shakllantirishda g'oyaviylik, ilmiylik, vizuallik, kreativlik tizimlilik, o'quv axborotlarining izchil bayon etilishi, o'quv axborotlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, o'quvchilarning yosh xususiyatiga mosligi, amaliy ahamiyatga egalik, aniq maqsadga yo'naltirilganlik hamda estetik talablarga muvofiqlik kabi tamoyil-larni inobatga olishi o'quv jarayonining sifatli, metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi.

Yetakchi xorijiy mamlakatlarda muqobil darsliklarning nashr etilishiga alohida e'tibor qaratiladi. Buning boisi, pedagog va o'quvchilarga ular orasidan o'zlari uchun eng maqbul, amaliy ahamiyatga ega bo'lganlarini tanlab olishga imkoniyat yaratishdir. Respublikamizda muqobil darsliklarni yaratishda faollik bir qadar sust bo'lgani holda muqobil yordamchi adabiyotlar (o'quv, metodik va o'quv-metodik qo'llanmalar)ni yaratish borasida pedagoglar faollik ko'rsatishmoqda.

Raqamli texnologiyalar (kompyuter, radio, televidenie, Internet, telyefon, electron doska va boshqalar)dan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchi uchun cheksiz imkoniyatlar eshigini ochadi. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish imkoniyatlarga ega. Ushbu texnologiyalardan foydalanish o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Bolalarda ijodiylikni rivojlantirishning yanabiromilib u oilaviy muhitidir. Bola hayotining ko'p vaqtini o'z oilasida o'tadi. Ibn Sino aytganidek, bola tarbiyasi ona qornidan boshlanadi. Uning nutqi, odobi, insoniy fazilatlarida oida tarkib topadi. Bolaga yoshligidan berilgan to'g'ri tarbiya, iliq, do'stona munosabatlar, bolaning qiziqish va istaklarining inobatga olinishi, rag'batlantirilishi, qo'llab-quvvatlanishi uning yetuk, barkamol, kreativ shaxs bo'lib yetishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Chunki hech kim bolani onachalik yaxshi

bilmaydi. Bolaning eng birinchi ustozlari bu uning onasi hisoblanadi. Bolaning nutqining, tafakkurining insoniy fazilatlarining shakllanishida, dunyoni anglashida ota-onalarning oʻrni beqiyosdir. Ota-onalar, ayniqsa onalar bolalarini yoshligidan boqib, katta qiladilar, bolaning qiziqishlari, xohish, istaklarini, nuqson va kamchiliklarini juda yaxshi biladilar. Shuning uchun ham ota-onalar maktab bilan doimiy hamkorlikni yoʻlga qoʻyishlari, bolaning maktabdagi oʻzlashtirishlari, qiziqishlari, ehtiyojlarining qay darajada bajarilayotganligini, maktabdan soʻng toʻgʻarak yoki qoʻshimcha mashgʻulotlarga borishlarini nazoratga olish kerak. Ota-onalar bolaning qaysi fanda qiziqishlari, qanday oʻzlashtirishlari yoki bola oʻqigan kitoblarini bola bilan muhokama qilishlari va uning shaxsiy fikrlari bilan qiziqishlari zarur. Chunki maktab oʻqituvchisi sinfdagi barcha oʻquvchilarning barcha talab va istaklarini bajara olmaydi. Shuning uchun ota-onalar va maktab oʻrtasida doimiy hamkorlikning yoʻlga qoʻyilishi bolaning kun tartibini toʻgʻri rejalashtirishlariga asos boʻladi.

Xulosa qilib aytganda bolalar hayotiga ijodkorlikni kiritish bolalar uchun, ota-onalar uchun va jamiyat uchun ham juda samaralidir. Ijodkorlik stress va qoʻrquvni yoʻqotadi, salbiy his-tuygʻulardan chalgʻitadi, tajovuz darajasini pasaytiradi. (2) Ijodkorlik bolani qiziqqan narsasini oʻrganishga yordam beradi. U miyani boʻshatadi va qiyin muammoning yechimini topishga yordam beradi hamda hamdardlikni rivojlantiradi, kayfiyatni koʻtaradi. Insonga kuch beradi. Ijodkorlik - bu oʻzini namoyon qilish usuli hisoblanadi. Bolalardagi qobiliyatlar tugʻma emas, ularning rivojlanishi uchun maxsus shart-sharoitlarni talab qiladi.

Adabiyotlar:

1. R.K.Turdiyeva "Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ijodiy koʻnikmalarini rivojlantirish" Oʻquv qoʻllanma. T., 2022
2. M.X.Mansurova. Taʼlim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologilar va oʻqituvchi kreativligining ahamiyati www.openscience.uz «Science and Education» Scientific Journal 422-424 b
3. O.Fozilova Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari. yangi oʻzbekiston pedagoglari axborotnomasi. 1-jild, 4-son, part 2 (yoʻpa) 26-29 b
4. L.Z.Qoraboyeva. Kreativ yondashuv asosida oʻquv dasturlari va oʻquv manbalarini yaratish "Bilig – ilmiy faoliyat" | <http://bilig.academiascience.org> 99-103 b
5. M.Yulchiyeva Oʻquvchilar ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik omillari. Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 7 1378-1381 b

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада умумтаълим мактабларининг бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фикрлашга ўргатиш усуллари ва унга таъсир этувчи омиллар тўғрисида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о методах обучения младших школьников творческому мышлению и факторах, влияющих на него.

SUMMARY

This article talks about methods of teaching creative thinking to junior schoolchildren and the factors influencing it.

MAKTABGACHA TA'LIMDA PERSONALNI BOSHQARISH VA RIVOJLANTIRISH

Beknayeve Sh.V.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti 2-bosqich doktoranti

Tayanch so'zlar: kadrlar siyosati, boshqaruv, tamoyil, rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya, nazorat.

Ключевые слова: кадровая политика, менеджмент, принцип, планирование, организация, мотивация, контроль.

Key words: personnel policy, management, principle, planning, organization, motivation, control.

Boshqaruv jarayonini tadqiqotchilar to'rtta asosiy boshqaruv funksiyasini ajratib ko'rsatishadi: rejalashtirish - maqsadlar va ularga erishish uchun harakatlar rejasini tanlash; tashkillashtirish - faoliyatning alohida ishtirokchilari o'rtasida vazifalarni taqsimlash va ular o'rtasida o'zaro munosabatlarni o'rnatish; motivatsiya - rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish va maqsadlarga erishish uchun ijrochilarni rag'batlantirish; nazorat - haqiqatda erishilgan natijalarning rejalashtirilganlar bilan o'zaro bog'liqligi.

1. Rejalashtirish - bajariladigan harakatlar (operatsiyalar) ketma-ketligini aniqlash bilan bog'liq boshqaruv faoliyatining bir turi. Rejalar bajarilishi kerak bo'lgan ishlar ro'yxatini o'z ichiga oladi, maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan ketma-ketlikni, resurslarni va vaqtni belgilaydi. Shunga ko'ra, rejalashtirish maqsad va vazifalarni belgilash, maqsadlarga erishish uchun strategiyalar, dasturlar va rejalarini ishlab chiqish, zarur resurslarni aniqlash va ularni maqsad va vazifalarga muvofiq taqsimlash, rejalarini ularni amalga oshirishi kerak bo'lgan va ularni amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan har bir kishiga yetkazishni o'z ichiga oladi.

2. Tashkillashtirish - boshqaruv funksiyasi, uning vazifasi tashkilot tuzilmasini shakllantirish, shuningdek uning normal ishlashi uchun zarur bo'lgan barcha ehtiyojlarni: xodimlar, materiallar, uskunalar, binolar, mablag'lar va boshqalarni ta'minlashdir.

«Tashkillashtirish» - qismlarga bo'lish va mas'uliyat va vakolatlarni taqsimlash, shuningdek, turli xil ish turlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish orqali umumiy boshqaruv vazifasini bajarishni topshirish. Tashkilotda tuzilgan har qanday rejada har doim tashkiliy bosqich, ya'ni rejalashtirilgan maqsadlarga erishish uchun real sharoitlarni yaratish mavjud. Ko'pincha bu ishlab chiqarish va boshqaruv tuzilmalarini bozor iqtisodiyoti talablariga egiluvchanligi va moslashuvchanligini oshirish uchun qayta qurishni talab qiladi. Tashkilotlar endi o'zlarining boshqaruv tuzilmalarini o'z ehtiyojlariga ko'ra shakllantirmoqdalar.

3. Motivatsiya - shaxsiy yoki tashkilot maqsadlariga erishish uchun o'zini va boshqalarni harakatga undash jarayoni.

Motivatsiya jarayoni qondirilmagan ehtiyojlarni aniqlash yoki baholash (tushunish), ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan maqsadlarni shakllantirish, ehtiyojlarni qondirish uchun zarur bo'lgan harakatlarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Motivatsiya harakatlariga iqtisodiy va ma'naviy rag'batlantirish, mehnatning mazmunini boyitish va ishchilarning ijodiy salohiyatini namoyon qilish va o'z-o'zini rivojlantirish uchun sharoit yaratish kiradi. Ushbu funksiyani amalga oshirishda menejerlar doimiy ravishda mehnat jamoasi a'zolarining samarali mehnat omillariga ta'sir qilishlari kerak. Bular, birinchi navbatda, ishning mazmuni jihatidan xilma-xilligi, xodimlarning kasbiy malakasining o'sishi va kengayishi, olingan natijalardan qoniqish, mas'uliyatni oshirish, tashabbus ko'rsatish va o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyati va boshqalarni o'z ichiga oladi.

4. Nazorat - bu boshqaruv faoliyati bo'lib, uning vazifasi tashkilot ishining natijalarini miqdoriy va sifat jihatidan baholash va hisobga olishdir. U ikkita asosiy yo'nalishni ajratib turadi: rejada belgilangan ishlarning bajarilishini nazorat qilish va rejadan barcha muhim og'ishlarni tuzatish bo'yicha chora-tadbirlar.

Ushbu funksiyani bajarishning asosiy vositalari - kuzatish, faoliyatning barcha tomonlarini tekshirish, hisobga olish va tahlil qilish. Umumiy boshqaruv jarayonida nazorat teskari aloqa elementi sifatida ishlaydi, chunki uning ma'lumotlariga ko'ra, oldingi qarorlar, rejalar, hatto me'yorlar va standartlar ham tuzatiladi. Samarali ta'minlangan nazorat, albatta, strategik yo'nalishga ega bo'lishi, natijalarga yo'naltirilganligi, o'z vaqtida va juda sodda bo'lishi kerak. Oxirgi talab, ayniqsa, tashkilotlar o'z ishlarini odamlarga ishonch tamoyili asosida qurishga intilayotgan zamonaviy sharoitda muhim ahamiyatga ega va bu bevosita menejerlar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat funksiyalarini sezilarli darajada qisqartirish zarurati va imkoniyatini keltirib chiqaradi. Bunday sharoitda nazorat kamroq qattiqroq va tejamkor bo'ladi.

Maktabgacha ta'limda personalni boshqarish va rivojlantirishni o'rganish vazifalari quyidagilar:

- ta'limda inson resurslarini boshqarish borasidagi davlat siyosatining mohiyati, mazmuni va xususiyatlarini o'rganish;
- kadrlar siyosatini amalga oshirishning huquqiy-me'yoriy asoslari bo'yicha nazariy bilimga va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish;

- inson resurslarini boshqarishga oid zamonaviy nazariyalar, ularning amaliyotda qo‘llanish xususiyatlari, kadrlarni tanlash, joy - joyiga qo‘yish, moddiy va ma‘naviy rag‘batlantirish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish, malakasini oshirish va qayta tayyorlash mexanizmi bilan tanishtirish.

Kadrlar siyosatining maqsadi kadrlarni tizimli boshqarish yordamida tashkilotning maqsadlarini ro‘yobga chiqarish uchun joriy qonunchilikka va mehnat bozori talablariga tayangan holda yuqori belgilangan maqsadlarga erishishni ta‘minlaydigan kadrlar miqdori va sifat strukturasida optimal balansni va yangilanishini shakllantirishdir.

Tashkilotning kadrlar siyosatini shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiradi:

- kadrlar siyosatining umumiy tamoyillarini, ustuvor yo‘nalish va maqsadlarini ishlab chiqish;
- personalga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash, uning tuzilishi, shtatlar soni va kadrlar rezervini belgilash;
- kadrlar haqidagi axborotni yaratish va kadrlar nazoratini amalga oshirish;
- mablag‘larni optimal taqsimlash tamoyillarini yaratish, mehnatni samarali motivatsiyalash va rag‘batlantirish tizimini yaratish;
- personalni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish, xodimlarning ish joyiga moslashishini, xodimlarni shaxsiy individual o‘qishini, jamoani shakllantirish, kadrlarni tayyorlash, malakasini va qayta tayyorlashini ta‘minlash;
- kadrlar siyosatining tashkilot maqsadlariga mosligini tahlil etish, xato va kamchiliklarni aniqlash va kadrlar salohiyatini baholash.

Boshqaruv tamoyillari:

- tejamli (sost effectiveness)
- raqobatli (sompertitive)
- mantiqli aloqadorlik (soherence)
- ishonchli (sredibility)
- muloqotlik (sommunication)
- yaratuvchanlik (sreativity)
- raqobatli ustunlik (sompertitive advantage)
- kompetentsiyalik (sompertence)
- o‘zgaruvchan (shange)
- majburiyatli (sommittment)

Inson resurslarni boshqarish quyidagi maqsadlarga ega bo‘lishi mumkin:

- inson resurslaridan samarali foydalanish;
- tashkilot xizmatchilari o‘rtasida yaxshi mehnat munosabatlarini shakllantirish;
- jamoada yaxshi ijtimoiy-ruhiy muhitni saqlab turish;
- har bir shaxsning mukammal ravishda rivojlanishini ta‘minlash.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun quyidagi talablar bajarilishi lozim:

birinchidan, funksional vazifalari aniq belgilangan, qobiliyatli insonlarni ishga olish lozim, buning uchun malakaviy xarakteristikalar ishlab chiqilishi kerak;

ikkinchidan, insonlarning imkoniyatlarini samarali tadqiq etish;
uchinchidan, maqsadlarni bajarish uchun mehnat qilishga tayyorligini qoʻllab-quvvatlash.

Boshqaruv har qanday jamiyatga xos boʻlgan, hayot va turmush zaruratidan kelib chiqadigan faoliyatdir. Bozor iqtisodi sharoitida bu faoliyat mohiyati yanada takomillasha boradi. Boshqarishning asosiy maqsadi - mehnat ahlining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqarishni va shu asnoda barcha ijtimoiy munosabatlarni taraqqiy ettirishdan iborat.

Amaliyotda inson resurslarini boshqarish jarayonida koʻp uchraydigan xatolar quyidagilar:

- Ishga loyiq boʻlmagan shaxsni yollash
- Ishdan boʻshash hollari
- Insonlar yaxshi ishlamasligi
- Foydasiz intervyularga vaqt sarflash
- Tashkilotni sudga chaqirishi
- Xavfsizlikni bajarmaslik natijasida sudga chaqirilish
- Boshqalarga qaraganda oyligim kam deyishi
- Qayta tayyorlash va malaka oshirishdagi kamchiliklar
- Ishga munosabatdagi boshqa nojoʻya holatlar.

Адабиётлар:

1. Друккер, П.Ф. Практика менеджмента: учебное пособие / Питер Ф.Друккер; пер. с англ.; под ред. Я.К. Мариновича. — М.: Вильямс, 2000. — 397с.
2. Зигерт, Вернер. Руководит без конфликтов / Вернер Зигерт; сокращ. пер. с нем. Н.В. Вардул, А.Д. Богомолова; научн.ред., авт. предисл. А.Л. Журавлев. — М.: Экономика, 1990. — 335 с.
3. Философский словарь / В.Н. Мирошниченко, Л.В. Остапенко, Э.В. Шахова. -М., 2004.- 560 с.
4. Конаржевский, Ю.А. Менеджмент и внутришкольное управление /Ю.А. Конаржевский. М., 2000. — 224 с.
5. Шалаев, В.П. Генезис и социальный смысл системно-синергетической парадигмы: дис... д-ра филос. наук. — Н. Новгород, 1997. -305 с.
6. Диев, Б.С. Управление как объект философского анализа / Б.С. Диев // Тезисы Российского философского конгресса: в 7 т. Т.4. — СПб: Изд-во СПбГУ, 1997. — С.281-28.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ta'lim sohasida boshqaruv jarayonining asosiy funksiyalari, kadrlar siyosatining maqsadi, tashkilotda kadrlar siyosatini shakllantirish tamoyillari, inson resurslarini boshqarishning maqsadlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны основные функции процесса управления в сфере образования, цели кадровой политики, принципы формирования кадровой политики в организации, цели управления человеческими ресурсами.

SUMMARY

The article describes the main functions of the management process in the field of education, the goals of personnel policy, the principles of forming personnel policy in an organization, and the goals of human resource management.

MAKTABGACHA TA'LIM BOSHQARUVCHILARIDA BOSHQARUV XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISHGA XIZMAT QILUVCHI SAMARALI USULLAR

Daminova G.Sh.

QK NTM Toshkent shahridagi Puchon universiteti" 1- kurs magistranti

Tayanch so'zlar: o'quv dasturlari, menejer majburiyatlari, xarakteristikasi, talim sifati.

Ключевые слова: учебные программы, обязанности менеджера, характеристика, качество обучения.

Key words: training programs, manager responsibilities, characteristic, quality of training.

Kirish: Maktabgacha ta'lim muassasalarining menejerlari maktabgacha ta'lim muassasalari yoki erta bolalar ta'lim markazlarining muvaffaqiyatli ishlashi va boshqaruvida muhim rol o'ynaydi. Ular maktabgacha ta'lim muassasasining kundalik faoliyatining barcha jabhalarini, jumladan, ma'muriyat, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va xodimlarni boshqarishni nazorat qilish uchun javobgardir.

Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining asosiy vazifalaridan biri erta ta'limni rivojlan-tirishga yordam beradigan va bolalarni boshlang'ich ta'limga tayyorlaydigan rivojlanishga mos o'quv dasturini yaratish va amalga oshirishdir.

Bu yoshga mos faoliyatni loyihalash, o'quv materiallarini yaratish va ta'lim standartlariga mos keladigan o'qitish strategiyalarini yaratishni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari maktabgacha ta'lim muassasasining ma'muriy ji-hatlari, masalan, byudjetlashtirish, ro'yxatga olish va hujjatlarni yuritish bilan ham shug'ullanadi. Ular me'yoriy yo'riqnomalar va litsenziyalash talablariga rioya etilishini ta'minlaydi, shuningdek, ota-onalar va jamoatchilik bilan aloqalarni boshqaradi. Maktabgacha ta'lim menejerlarining yana bir hal qiluvchi roli xodimlarni boshqarishdir. Ular o'qituvchilar va yordamchi xodimlarni ishga olish va o'qitishni nazorat qiladi, shuningdek,

ish faoliyatini baholashni o'tkazadi va doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Ular butun xodimlarning o'sishi va farovonligini qo'llab-quvvatlaydigan ijobiy va hamkor-likdagi ish muhitini yaratadilar. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari ota-onalar va oilalar bilan faol hamkorlik qilib, mustahkam hamkorlik va ochiq muloqotni rivojlan-tirmoqda. Ular ota-onalar va o'qituvchilar yig'ilishlari, seminarlar va tadbirlarni tashkil qiladi, shuningdek, o'z farzandining rivojlanishi yoki maktabgacha ta'lim muassasasining umumiy faoliyati bilan bog'liq har qanday tashvish yoki so'rovlarni ko'rib chiqadi.

Ular maktabgacha ta'lim muassasasining kundalik faoliyatining barcha jabhalarini, jumladan, ma'muriyat, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va xodimlarni boshqarishni nazorat qilish uchun javobgardir. Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining asosiy vazifalaridan biri erta ta'limni rivojlantirishga yordam beradigan va bolalarni boshlang'ich ta'limga tayyorlaydigan rivojlanishga mos o'quv dasturini yaratish va amalga oshirishdir.

Bu yoshga mos faoliyatni loyihalash, o'quv materiallarini yaratish va ta'lim standartlariga mos keladigan o'qitish strategiyalarini yaratishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar-lari maktabgacha ta'lim muassasasining ma'muriy jihatlari, masalan, byudjetlashtirish, ro'yxatga olish va hujjatlarni yuritish bilan ham shug'ullanadi. Ular me'yoriy yo'riqnomalar va litsenziyalash talablari-ga rioya etilishini ta'minlaydi, shuningdek, ota-onalar va jamoatchilik bilan aloqalarni boshqaradi.

Maktabgacha ta'lim menejerlarining yana bir hal qiluvchi roli xodimlarni boshqarishdir. Ular o'qituvchilar va yordamchi xodimlarni ishga olish va o'qitishni nazorat qiladi, shuningdek, ish faoliyatini baholashni o'tkazadi va doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Ular butun xodimlarning o'sishi va farovonligini qo'llab-quvvatlaydigan ijobiy va hamkorlikdagi ish muhitini yaratadilar.

Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari ota-onalar va oilalar bilan faol hamkorlik qilib, mustahkam hamkorlik va ochiq muloqotni rivojlantirmoqda. Ular ota-onalar va o'qituvchilar yig'ilishlari, seminarlar va tadbirlarni tashkil qiladilar va o'z farzandlarining rivojlanishi yoki maktabgacha ta'lim muassasasining umumiy faoliyati bilan bog'liq har qanday tashvish yoki so'rovlarni ko'rib chiqadilar.

Maktabgacha ta'lim menejerlari erta bolalik markazlari faoliyati va boshqaruvini nazorat qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'z majburiyatlarini samarali bajarish uchun ular ma'lum boshqaruv xususiyatlariga ega bo'lishlari kerak, jumladan:

Yetakchilik: Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari o'z xodimlariga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ilhomlantirish orqali kuchli etakchilik qobiliyatlarini namoyish etishlari kerak. Ular markaz uchun aniq tasavvurni shakllantirishlari va o'z jamoasini umumiy maqsadlarga erishishga undashlari kerak.

Muloqot: samarali muloqot maktabgacha ta'lim muassasalarini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Menejerlar xodimlarga, ota-onalarga va boshqa manfaatdor tomonlarga ma'lu-motlarni aniq va samarali etkazishlari kerak. Shuningdek, ular yaxshi tinglovchi bo'lishlari va markaz ichida ochiq muloqotni rag'batlantirishlari kerak.

Tashkiliy qobiliyatlar: turli tadbirlarni tashkil etish va muvofiqlashtirish qobiliyati maktabga-cha ta'lim muassasalari rahbarlari uchun juda muhimdir. Ular resurslarni boshqarish, tadbirlarni re-jalashtirish va davomat yozuvlari va moliyaviy hisobotlar kabi hujjatlarni yuritishda yaxshi tuzilgan yondashuvga ega bo'lishi kerak.

Muammolarni hal qilish: maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari markazda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish uchun kuchli muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu xodimlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish yoki ota-onalar tomonidan ko'tarilgan tashvishlarni bartaraf etishni o'z ichiga olishi mumkin.

Moslashuvchanlik: erta bolalik davridagi ta'lim landshafti doimo rivojlanib bormoqda va maktabga-cha ta'lim muassasalari rahbarlari o'zgarishlar va yangi muammolarga moslasha olishlari kerak. Ular erta bolalik ta'limining so'nggi tendentsiyalari va tadqiqotlaridan xabardor bo'lishlari va ta'lim sifatini oshirish uchun innovatsion strategiyalarni amalga oshirishga tayyor bo'lishlari kerak.

Shaxslararo ko'nikmalar: Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlari turli odamlar guruhlari, jumladan, xodimlar, ota-onalar va bolalar bilan o'zaro munosabatda bo'lishadi. Ijobiy munosabatlarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlovchi va hamkorlik muhitini yaratish uchun samarali shaxslararo ko'nikma-lar zarur.

Moliyaviy menejment: maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari byudjet va moliyaviy boshqaruv uchun mas'uldirlar. Ular markaz resurslarini samarali boshqarish uchun moliyaviy savodx-onlikka ega bo'lishlari, byudjetlarga rioya etilishini va moliyaviy qarorlarning markaz manfaatlarini ko'zlab qabul qilinishini ta'minlashlari kerak.

Bola rivojlanishi haqidagi bilimlar: maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari bolaning rivojlanishi va bolalarning o'qishi va rivojlanishini eng yaxshi qo'llab-quvvatlaydigan pedagogik yon-dashuvlarni chuqur tushunishlari

kerak. Bu bilim ularga o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'qitish ama-liyoti va rivojlanishni baholash bilan bog'liq asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Kasbiy rivojlanish: Erta yoshdagi bolalar ta'limi sohasi doimiy ravishda rivojlanib bormoqda va maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari doimiy kasbiy rivojlanishga sodiqliklarini namoyish etishlari kerak. Bu hozirgi tadqiqotlar bilan yangilanib turish, seminarlar va konferentsiyalarda qatnashish va o'z ko'nikmalari va bilimlarini oshirish imkoniyatlarini izlashni o'z ichiga oladi.

Empatiya va hissiy intellekt: maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlari ham xodimlar, ham bo-lalar uchun tarbiyalovchi va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish uchun empatiya va hissiy aqlga ega bo'lishi kerak. Shaxslarning o'ziga xos ehtiyojlari va his-tuyg'ularini tushunish kuchli munosabatlarni o'rnatishga va markazdagi har bir kishining farovonligini ta'minlashga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim menejerlarida boshqaruv xususiyatlarini shakllantirish ta'lim muassasasida samarali va samarali faoliyatni ta'minlash uchun juda muhimdir. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi samarali usullar:

Kasbiy rivojlanish dasturlari: Menejerlarga boshqaruv ko'nikmalariga maxsus moslashtirilgan kasbiy rivojlanish dasturlarida ishtirok etish imkoniyatini berish ularning imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ushbu dasturlar yetakchilik, tashkiliy rivojlanish, muloqot va qarorlar qabul qilishga qaratilgan seminarlar, konferentsiyalar va seminarlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Mentorlik va murabbiylik: Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlariga tajribali murabbiylar yoki murabbiylarni tayinlash ularning boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ustozlar rahbarlarga strategik rejalashtirish, jamoa qurish, nizolarni hal qilish va samaradorlikni boshqarish kabi sohalarida o'z qobiliyatlarini oshirishga yordam berib, yo'l-yo'riq, qo'llab-quvvatlash va fikr-mulohazalarni taqdim etishlari mumkin.

Ish joyida trening: Menejerlar ish joyidagi treningdan katta foyda olishlari mumkin, ularda boshqaruv tushunchalarini real hayotda qo'llash imkoniyati mavjud. Ushbu amaliy tajriba ularga muammolarni hal qilish, vaqtni boshqarish, vakolatlarni topshirish va samarali muloqot qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi.

Tarmoq va hamkorlik: Menejerlarni professional tarmoqlarda ishtirok etishga va boshqa ta'lim muassasalaridagi tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga undash ularning dunyoqarashini kengaytirishi va ularni boshqaruvning turli yondashuvlariga ochib berishi mumkin. Buni professional konfer-entsiyalarda

qatnashish, tegishli onlayn hamjamiyatlarga qo'shilish yoki tarmoq tadbirlarini tashkil qilish orqali amalga oshirish mumkin.

Faoliyatni baholash: Ish faoliyatini muntazam ravishda baholash menejerlarga ularning boshqaruv qobiliyatlari va takomillashtirish sohalari haqida konstruktiv fikr-mulohazalar beradi. Menejerlar o'zlarining boshqaruv xususiyatlarini rivojlantirish uchun aniq maqsadlar va harakatlar re-jalarini belgilash uchun o'zlarining rahbarlari bilan ishlashlari mumkin.

Uzluksiz ta'lim: maktabgacha ta'lim tashkilotida o'rganish madaniyatini shakllantirish boshqaruv ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirish uchun juda muhimdir. Kitoblar, maqolalar, onlayn kurslar va veb-seminarlar kabi resurslarga kirishni ta'minlash menejerlarga boshqaruv so-hasidagi bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilash imkonini beradi.

Innovatsiya va ijodkorlikni rag'batlantirish: Innovatsiya va ijodkorlikni qadrlaydigan muhitni shakllantirish menejerlarga muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Menejerlarni innovatsion g'oyalarni taklif qilish va amalga oshirishga rag'batlantirish ularning ta'lim landshaftidagi o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini ham oshirishi mumkin.

Hissiy intellektni o'rgatish: samarali boshqaruv uchun hissiy intellektni rivojlantirish zarur. Menejerlar o'zlarining va xodimlarining his-tuyg'ularini tushunish va boshqarishga o'rgatilgan bo'lishi kerak. Bu ularga ijobiy munosabatlar o'rnatishga, mojarolarni hal qilishga, jamoani rag'batlantirishga va qo'llab-quvvatlovchi ish muhitini yaratishga yordam beradi. Ushbu usullarni amalga oshirish orqali maktabgacha ta'lim rahbarlari o'z xodimlariga samarali rahbarlik qilish, yuqori sifatli ta'limga ko'mak-lashish va muassasaning uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun zarur boshqaruv xususiyatlarini tarbiyalashlari mumkin.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasasi menejerlarida samarali boshqaruv xususiyatlarini rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasalarining muvaffaqiyatini ta'minlash uchun juda muhimdir. Kasbiy rivojlanish dasturlari, murabbiylik, etakchilik treninglari va samarali muloqot, qarorlar qabul qilish va nizolarni hal qilish kabi turli muhim ko'nikmalarni rivojlantirish orqali menejerlar o'z rollarida ustunlik qilishlari mumkin. Ushbu usullarni qo'llash orqali maktabgacha ta'lim menejerlari yosh bo-lalarning o'sishi va rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi tarbiyalovchi va ta'sirli muhitni yaratishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Barnawi., & Arifin, M. (2012). Ob'ektlar va infratuzilmani boshqarish. Jogjakarta: Arruzz Me-dia

2. Darmayanti, M. (2016). PAUD SPS Edelweis, Tridadi qishlog'i, Sleman, Yogyakarta'ta birlik dasturini boshqarish. UNY. Yogyakarta.

3. Hapidin (2012) Bolalar bog'chasi/PAUD ta'limni boshqarish. Ochiq universitet: Janubiy Tange-rang.

Moleong. L. J. (2007). Sifatli tadqiqot metodologiyasi. Bandung. Rosdakary

РЕЗЮМЕ

Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari yosh bolalar uchun qulay ta'lim muhitini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini nazorat qilish, bolalar farovonligini ta'minlash, ularning ilmiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash uchun mas'uldirlar. Ushbu menejerlarda samarali boshqaruv xususiyatlarini rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasalarining uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola ushbu muhim ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan turli usullarni o'rganadi.

РЕЗЮМЕ

Руководители дошкольных учреждений играют решающую роль в обеспечении благоприятной образовательной среды для маленьких детей. Они несут ответственность за контроль деятельности дошкольных учреждений, обеспечение благополучия детей, обеспечение их научного и социального развития. Развитие у этих руководителей качеств эффективного управления имеет важное значение для обеспечения бесперебойной работы дошкольных учреждений. В этой статье рассматриваются различные методы, которые можно использовать для развития этих важных навыков.

РЕЗЮМЕ

The heads of preschool educational institutions play a decisive role in ensuring a comfortable educational environment for young children. They are responsible for monitoring the activities of preschool institutions, ensuring the well-being of children, ensuring their scientific and social development. The development of effective management characteristics in these managers is important for ensuring the uninterrupted operation of preschool educational institutions. This article explores various methods that can be used to develop these important skills.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING KASBIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH DOLZARB MUAMMO SIFATIDA

Murodova Z.

QarshiDU "Pedagogika" kafedrası dotsenti

Tursunova S.

ShDPI "Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi"

mutaxassisligi II-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: madaniyat, kasbiy madaniyat, pedagogik vazifa, pedagogik fikrlash, kasbiy yetuklik.

Ключевые слова: культура, профессиональная культура, педагогическая задача, педагогическое мышление, профессиональная зрелость.

Key words: culture, professional culture, pedagogical task, pedagogical thinking, professional maturity.

Dunyoda bo'lajak o'qituvchilarning muhim tarkibiy asosi sifatida kasbiy madaniyatni shakllantirish faoliyatning asosi sifatida metodologik bilimlarni rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, bo'lajak o'qituvchilarda shiddat bilan o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy sharoitlarda moslashuvchanlik va mobillikni tarkib toptirish, umumta'lim fanlarini o'qitishda metodologik bilimlardan foydalanishning didaktik asoslarini takomillashtirish, pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazishga doir kasbiy layoqatlilikni rivojlantirish, xalqaro baholash dasturlari asosida ta'lim sifatini oshirishning tashkiliy-pedagogik mexanizmini ishlab chiqish muhim ustuvorlik kasb etmoqda.

O'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o'z navbatida, o'qituvchining o'z fanini o'qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o'qitish va tarbiyalash jarayonini ta'lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va

axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o'z-o'zini rivojlantirishni talab etadi.

O'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan vazifalar quyidagilardan iborat:

- boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy rivojlantirishga doir tizimli va uzviy amalga oshirish lozim bo'lgan ustuvor vazifalarni aniqlash va belgilash;
- boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish omillari, o'qituvchida professionallikni rivojlantirishga doir kasbiy rivojlanishning bosqichlari va darajalarini aniqlash va belgilashdan iborat.

Maktab o'qituvchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish haqida gap ketganda, eng avvalo, «madaniyat» tushunchasining mohiyatini aniqlab olish zarur.

“Madaniyat” atamasi hozirgi zamon ilmiy adabiyotlarida rang-barang ma'nolarda ifodalangan. “Madaniyat” va “Kultur” atamalari mutaxassislar fikriga ko'ra, ayni ma'noni anglatib, lotincha “ishlov berish”, “parvarish qilish” ma'nosini anglatgan. Keyinchalik “ma'rifatli bo'lish”, “tarbiyali”, “bilimli bo'lish” mazmunida ishlatilgan. O'zbek tilida keng ishlatiladigan “madaniyat” atamasi arabcha “madaniy – shaharlik” degan ma'noni bildiradi.

Madaniyat jamiyat taraqqiyoti darajasini xarakterlovchi, ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida mujassam bo'ladigan tizim bo'lib, shaxsning ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy mazmunini tashkil etadi. Bundan madaniyat shaxs va uning faoliyati o'rtasidagi o'zaro ta'sirga doir qonuniyatlar, shu jumladan, shaxs va jamiyatning borliqqa bo'lgan ma'naviy munosabatlarining paydo bo'lishi, rivojlanishi shaxsning talabi, qiziqish xohishiga mos ravishda uning madaniy faoliyatini tashkil qilish yo'llari, ma'naviy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari tizimi, shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va ma'naviy madaniyatni shakllantirish qonuniyatlari majmuidan iborat, degan xulosa kelib chiqadi.

Madaniyat shaxs kamolotiga moddiy (texnika, ishlab chiqarish tajribasi, moddiy boyliklar) va ma'naviy (fan, adabiyot, san'at, maorif, din, umuminsoniy va milliy ma'naviy-ruhiy qadriyatlar) jihatdan ta'sir etadi. Moddiy va ma'naviy madaniyatni uning ma'naviy madaniyati ta'sirisiz, inson ongi va faoliyatidan tashqari yaratilmaydi. Moddiy va ma'naviy madaniyatning o'zaro aloqasi va o'zaro ta'siri natijasida aqlan yetuk, axloqan yaxlit shakllangan shaxs tarkib topadi.

Inson biror moddiy boylik yaratar ekan, avvalo, uning qurilishi, ishlab chiqarish jarayoni va ta'lim-tarbiyaviy natijasini o'z ongida tasavvur etadi, amaliy ahamiyatini oldindan ko'ra biladi.

Shaxs tashqi olam, voqea va hodisalarni aql, idrok ruhiy holat, ichki kayfiyatlar orqali qabul qilib olishi jarayonida ma'naviy madaniyat tashkil

topadi. Yuksak ma'naviy madaniyatli insonda vatanga muhabbat, samimiy do'stlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, mustahkam e'tiqod, imon, nafosat, axloqiy madaniyat singari fazilatlar mujassamlashadi. Uning sifat darajasi kishilarning umuminsoniy va milliy qadriyatlarga xalqning ma'naviy merosiga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Ma'naviy-axloqiy madaniyatning negizi hisoblangan umuminsoniy va milliy qadriyatlar shaxsning ijtimoiy tuzumi munosabati, turli ma'rifiy-madaniy g'oyalar, tushunchalar, qarashlar, tasavvurlar tizimining mahsulidir. Ma'naviy-axloqiy madaniyatning mohiyatini namoyon etuvchi ob'yekt shaxs hisoblanadi.

Maktab o'qituvchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirishda «kasbiy madaniyat» va «kasbiy madaniyatni rivojlantirish» tushunchalariga mualliflik nuqtai nazaridan quyidagicha ta'riflar keltirildi: «Kasbiy madaniyat - bu mutaxassisning kasbiy o'z-o'zini aniqlash, kasbiy motivatsiya, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy tajriba va mahoratning yuqori darajada rivojlanganligini belgilab, mustaqillik, erkinlik, ijodiy faollik, qabul qilinayotgan qarorga nisbatan mas'uliyat, o'quvchilarga nisbatan hurmat ko'rsatish hamda samarali pedagogik faoliyatni tashkil etish uchun zarur axloqiy sifat va fazilatlar bilan bog'langan»

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish zaruriyatini belgilovchi bosh mezon bu inson oldiga qo'yilgan maqsad bo'lib, unga erishish uchun vazifalar belgilash, tashkil etiladigan faoliyatni oldindan rejalashtirish, amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini tanlash va loyihalashtirish, maqsad va natijani muvofiqlashtirish zarur hisoblanadi. Demak, har bir o'qituvchi o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish uchun ma'lum darajada o'z dunyoqarashiga, tafakkuri, tasavvuri va mavjud bilimiga, shaxsiy va kasbiy ehtiyojlariga asoslanadi. O'qituvchilarda o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish yo'nalishida shakllantiriladigan ehtiyoj davlat va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqishi lozim. Metodik tayyorgarlikni takomillashtirish va o'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj yetarlicha shakllantirilsa, o'qituvchilarda o'z kasbiga oid yangiliklarni, fan-texnika yutuqlarini o'rganishga qiziqish shakllanadi, bu o'z navbatida o'qituvchilarda mustaqil ta'lim olish ya'ni mustaqil o'rganish, o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishga, bu orqali o'qituvchilarda metodik tayyorgarlikni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni tizimli va uzviy amalga oshirishlari lozim:

- o'zini o'zi rivojlantirishga intilish;
- hayotiy va kasbiy tajribalarni o'zlashtirishga intilish;
- ta'lim berish uchun yuqori darajadagi tayyorgarlik va motivatsiyaga ega bo'lish;

- kasbiy faoliyatini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish va o'qitish jarayonini takomil-lashtirish uchun zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotga tatbiq etish.

O'qituvchisining kasbiy madaniyat uning kasbiy faoliyat doirasidagi, uning shaxsiy sifat tavsifining mohiyati-tizimli ta'limdan iborat.

O'qituvchining kasbiy madaniyati tashkil topgan ko'rsatgichlar darajasi va asosiy tizimli komponentlariga quyidagilar kiradi:

- Intellektual rivojlanish darajasi
- Pedagogik faoliyatning har tomonlama tashkil topishi va darajasi
- Asosiy kasbiy pedagogik etika, ma'naviy xarakter
- O'zaro munosabat madaniyati
- So'zlashuv madaniyati
- Tashqi ko'rinish madaniyati va boshqalar

Jamiyatning ehtiyojlari, fan va amaliyotning rivojlanishi, inson shaxsini rivojlantirishga tobora ortib borayotgan talablar, o'zgaruvchan ijtimoiy jarayonlar va vaziyatlarga tez va adekvat javob berish qobiliyati, o'z faoliyatini qayta qurishga tayyorligi va yanada murakkab muammolarni mohirona hal qilishga tayyorligi bilan belgilanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.10.2019 y.
2. Jumayeva.G.T. Maktab o'qituvchilarida kasbiy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish. Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi, 3/(2022), 378-380b.
3. Muslimov N.A. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped.f.dok. ...diss. -T.:2007, -315 b
3. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.
4. Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. O'quv qo'llanma. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2012. – 165 b.
5. Muradova Z.K. Constructions of developing scientific and professional creativity in future teachers. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 2022.-101-104c.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy madaniyatni shakllantirishning asosi sifatida kasbiy yetuklik, pedagogik fikrlash, kasbiy-metodik tayyorgarligi, kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish yo'llari tahlil etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье как основа формирования профессиональной культуры учителей начальных классов рассматриваются профессиональная зрелость, педагогическое мышление, профессионально-методическая подготовка, знание профессиональной деятельности, организация учебного процесса, пути саморазвития.

SUMMARY

This article examines professional maturity, pedagogical thinking, professional and methodological training, knowledge of professional activities, organization of the educational process, and ways of self-development as the basis for the formation of the professional culture of primary school teachers.

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDAGI NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI FAOLIYATINI BOSHQARISH FUNKSIYALARI

Kalmuratov T. N.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

Tayanch soʻzlar: axborot-tahlil, rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, texnologiya va funksiya.

Ключевые слова: анализ информации, планирование, организация, контроль, технология и функция.

Key words: information analysis, planning, organization, control, technology and function.

Dunyo tajribasida bolalar salomatligini mustahkamlash, ularda ijtimoiy-hissiy, intellektual va ijodiy qobiliyatlarning shakllanishini ta'minlash hamda samarali maktabga tayyorlash maqsadida maktabgacha ta'lim tizimini keng rivojlantirish va uning boshqaruv samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. BMT tomonidan 2030-yilgacha belgilangan Barqaror rivojlanish maqsadlarida "kichik yoshdagi bolalarni rivojlantirish, parvarishlash va ularning maktabgacha ta'limdan bemalol foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash" dolzarb vazifa sifatida qayd etildi. Ta'lim tizimida natijaviylikni ta'minlash uchun bolalarni maktabga tayyorlashning moslashuvchan ta'lim modellari va muqobil shakllarini yaratish tendensiyasi yetakchilik qilmoqda. Bu jarayon esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Davlat va nodavlat, xususan, davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etishning turli modellarini hayotga tatbiq etish rivojlangan mamlakatlar tajribasida keng qo'llaniladi. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini faoliyatini boshqarish va tartibga solishda davlat hamda xususiy sherik munosabatlarini yo'lga qo'yish, boshqaruv jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy qilish masalalariga qaratilgan

ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishga jamoatchilik nazorati mexanizmlarini tatbiq etish, gorizonta va vertika boshqarishni takomillashtirish, boshqaruv faoliyatini baholash, boshqaruv jarayonining algoritmik hisoblarini ishlab chiqish kabi muammolar faol o'rganilmoqda.

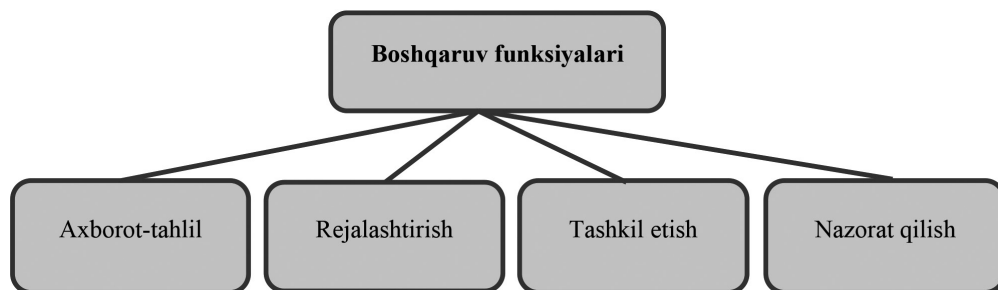
Rahbar tomonidan boshqarish funksiyalarini belgilanganidek bajarish davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini samarali tashkil etish omilidir. Bu bo'yicha rahbarning zarur malakani egallagan bo'lishi va ulardan amaliyotda maqsadga muvofiq foydalana olish esa boshqaruv bo'yicha kompetensiyaviy ko'nikmalar shakllanganligini ko'rsatadi.

Bizning fikrimizcha, ta'lim-tarbiya jarayoni uchun boshqaruv funksiyalari belgilangan maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan faoliyat, harakatlar ketma-ketligi deya talqin qilinishi maqsadga muvofiq.

Bugungi kunda olimlar tomonidan turli xil boshqaruv funksiyalari ilgari suriladi va boshqaruv o'z oldiga qo'yilgan maqsadga erishishi uchun boshqaruv funksiyalari to'g'ri aniqlanishi hamda boshqaruv jarayonida mazkur funksiyalar o'zaro muvofiq holda amalga oshirilishi zarurligi ta'kidlanadi.

Biz izlanishlarimiz jarayonida davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim va tadbirkorlik obyekti sifatidagi moliyaviy mustaqillik, raqobatbardoshlik, eng yuqori foyda olishga intilish kabi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari asosida quyidagi boshqarish funksiyalarini amalga oshirishi maqsadga muvofiqligi aniqlandi: axborot-tahlil, rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish (1-rasm).

Mazkur funksiyalar boshqaruv jarayonida o'zaro bog'liq hamda ulardan birining sifat jihatdan o'zgarishi boshqalarining ham o'zgarishiga olib keladi. Shundan kelib chiqib, boshqaruv samarador tashkil etilishi uchun har bir boshqaruv funksiyalari o'z o'rnida va sifatli amalga oshirilishi zarur.

2.1-rasm. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini boshqarish funksiyalari

Axborot-tahlil funksiyasi. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshqaruv tizimini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish birinchi navbatda, mavjud faoliyat yuzasidan axborot-tahliliy tizimni shakllantirishni talab qiladi.

Har qanday ta'lim tashkilotida uning faoliyati samaradorligini ta'lim-tarbiya jarayonlariga oid axborotlar, uning mazmuni, hajmi, sifati, uni tahlil qilish va kerakli xulosalarni chiqarish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda undan foydalanish darajasi belgilaydi.

Rejalashtirish funksiyasi. Mazkur funksiya boshqaruv jarayonidagi eng muhim bosqich hisoblanadi. DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining nizomiga asosan tashkilot ta'sischi va rahbari davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi bitim shartlaridan chiqmagan holda tashkilot maqsadini mustaqil belgilashi, uni har tomonlama rivojlantirish bo'yicha reja, yo'l xaritasi, konsepsiya yoki dastur ishlab chiqishi mumkin.

Rejalashtirish pedagogik jarayonni boshqarishda ta'lim-tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, tashkiliy, moddiy-moliyaviy kabi ta'lim jarayonini tashkil etuvchi komponentlar va ular bajaradigan vazifalarning ketma-ketligini belgilab olish hamda ular orqali boshqaruvni maqsadga yo'naltirishdir. Rejalashtirishda rejani tayyorlash qaralayotgan jarayon va uni boshqarishda asosiy harakatlantiruvchi kuch vazifasini bajaradi.

Tashkil etish funksiyasi. DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkiliy shart-sharoitlarni ta'minlash, ta'lim-tarbiya jarayonlarini yo'lga qo'yish obyekt va subyekt o'rtasida o'zaro aloqalarni o'rnatish, boshqaruvchi va boshqariluvchi tomonlar o'rtasida vazifalar taqsimotini belgilash, bajariladigan ishlarni o'zaro muvofiqlashtirishda boshqaruvning tashkil etish funksiyasi muhim ahamiyatga ega.

Tashkil etish funksiyasi DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotida rahbar tomonidan tashkilotning maqsadga muvofiq faoliyat yuritishiga yo'naltirilgan faoliyati turi bo'lib, unda xodimlarning samarali ishlashi orqali oldinga qo'yilgan umumiy maqsadlarga erishilishiga imkoniyat yaratiladi. Bu vazifalarni bajarish uchun salohiyatli inson resurslari, zaruriy moddiy va moliyaviy ehtiyojlar umumlashtiriladi.

Tashkil etish funksiyasi DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotining uzoq va yaqin muddatlarga mo'ljallangan rejasini amalga oshirish, maqsad va vazifalarini ro'yobga chiqarish, vazifalarni bajarish uchun zarur faoliyat turlarini amalga oshirish, tashkilot xodimlarining mehnat qobiliyatlarini baholash va unga asosan vazifalarni taqsimlash, quyi boshqaruv

va boshqariluvchi xodimlarni belgilash hamda ular faoliyatini baholash kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Boshqaruvda tashkil etish funksiyasining muhim jihati boshqaruvning yuqori va quyi pog‘onalari orasidagi tashkiliy, huquqiy munosabatlarni o‘rnatishdir. Ma’lumki, DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotida rahbariyat boshqaruv pog‘onasida eng ko‘p huquqqa ega bo‘lib, mazkur huquq tashkilot faoliyatini tashkil etishda rahbarga eng ko‘p mas’uliyat yuklanishini ham anglatadi. Mazkur jarayonda kreativ fikr yurituvchi rahbarlar tomonidan boshqaruv huquqlarini o‘rta va quyi pog‘onalariga ham ishonib topshirilishi, boshqaruv xodimlariga mavjud salohiyatiga asosan javobgarlik va huquqlarni yuklash tashkilot boshqaruvini tashkil etishda ijobiy natijalarga olib keladi.

Tashki etish funksiyasi DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotida tashkilot maqsadlariga samarali erishish uchun boshqaruvchi va boshqariladigan quyi tizimlarning shakllanishini ta’minlaydi, ular o‘rtasida zarur bo‘lgan usullar, vositalar va o‘zaro ta’sirlar majmuasi orqali tashkiliy aloqalarni shakllantiradi va rivojlantiradi.

Nazorat qilish funksiyasi. Nazorat pedagogik jarayon va uning natijalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni to‘plash, rejalashtirilgan maqsad va vazifalarga erishilganligi yoki undan chetlanishlarni aniqlash, ularni bartaraf etish bo‘yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim bosqich hisoblanadi.

DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nazorat qilish funksiyasini “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti”da ta’kidlanganidek, “maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog‘lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish” ni aniqlash bo‘yicha faoliyat deb baholash mumkin.

Ta’lim amaliyotining tahlili shuni ko‘rsatadiki, aksariyat hollarda DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida belgilangan maqsad va erishilgan yakuniy natija bir xil bo‘lmaydi. Bunda avvalo tarbiyalanuvchilarni maktabga tayyorlash natijalarini aniqlash va tahlil qilish muhim. Ayni holatda nazorat qilish funksiyasi olingan natijalarning belgilangan maqsadlardan chetlanishlarini aniqlaydi. Mazkur tahlillarga asosan tashkilot rahbarlari

tomonidan ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish bo'yicha kelgusidagi boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi.

Boshqaruv jarayonida doimiy nazoratning mavjudligi rahbar va pedagoglarga natijalarning maqsad va vazifalarga muvofiqligi to'g'risida o'z vaqtida ma'lumot olish imkonini beradi hamda tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy, ta'lim-tarbiyaviy va jismoniy rivojlanishini kuzatish hamda baholashga sharoit yaratadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qiladigan bo'lsak Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini boshqarish funksiyalari asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini nazorat qilishda axborot-tahlil, rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish monitoringni ta'lim-tarbiya jarayonining joriy, oraliq va yakuniy natijalarini aniqlovchi, natijalarga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni tahlil qiluvchi hamda mazkur omillar ta'sirida faoliyatga tuzatishlar kiritish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim omilga aylanuvchi tizimli jarayon sifatida qarash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Eshqobilov S.Q. Umumta'lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyati samaradorligini baholash mexanizmlari. T.: Zamonaviy ta'lim, 2020, №11. 83-89 b.
2. Kalmuratov.T.N Issues of Improving the Management of Family Non-Governmental Preschool Education Organizations// International Journal of Social Science Research and Review, <http://ijssrr.com> editor@ijssrr.com Volume 4, Issue 4 November, 2021 P.: 135-139.
3. Kalmuratov.T.N. Boshqaruv funksiyalari asosida davlat xususiy sheriklik asosida nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini boshqarish mexanizimi// Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnali 2023-yil 3-son.
4. Kalmuratov.T.N. Xorijiy davlatlarda maktabgacha ta'lim sifatini boshqarishning o'ziga xos jihatlari// Ilim ham jamiyet. №4.2021.B. 30-33.

РЕЗЮМЕ

Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini boshqarishda axborot-tahlil, rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish funksiyalari batafsil ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

Подробно раскрываются функции анализа информации, планирования, организации и контроля в управлении деятельностью негосударственных дошкольных образовательных организаций на основе государственно-частного партнерства.

SUMMARY

The functions of information analysis, planning, organization and control in managing the activities of non-state preschool educational organizations on the basis of public-private partnership are revealed in detail.

BOLA SHAXSINI RIVOJLANTIRISH VA AXLOQIY TARBIYA

Bozorova Z.

*Andijon davlat pedagogika
instituti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch soʻzlar: ta'lim-tarbiya, ota-ona, bolalar, axloqiy-estetik sifatlar, ma'naviyat, maktabgacha katta yosh, rivojlanish, nutq, muloqot, 5-6 yosh.

Ключевые слова: воспитание, родители, дети, нравственно-эстетические качества, духовность, дошкольный возраст, развитие, речь, общение, 5-6 лет.

Key words: education, parents, children, moral and aesthetic qualities, spirituality, preschool age, development, speech, communication, 5-6 years.

Jamiyatimizda olib borilayotgan islohotlar koʻlami, rivojlanib borayotgan fan-texnika taraqqiyoti asrida ota-onalar farzandlariga bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda, ularning yoshiga munosib va oʻziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda kerakli ta'lim-tarbiyani berib borish, ma'naviyati yuksak, har tomonlama yetuk inson qilib voyaga yetkazish lozimligini tobora anglab yetmoqdalar.

Mustaqil nuqtayi nazarga ega, ma'naviyati yuksak shaxs oʻzining axloqiy-estetik fazilatlarini bilan oʻzgalardan ajralib turadi. U oʻziga loyiq koʻrmagan nomaʼqul xatti-harakatni boshqalarga ham ravo koʻrmaydi. Axloq ilmi yovuzlik va ezgulik oʻrtasidagi murakkab ziddiyatlar, muammolar haqida bahs yuritadi. Axloqiy-estetik tuygʻular faoliyat va muomala jarayonida boshdan kechiriladi. U bolaning hayotida yuz beradigan turli xildagi narsalarga nisbatan allaqanday ajoyib yoki bemaʼni, fojiaiy yoki kulgili, olijanob yoki jirkanch, nafasatli yoki xunuk narsa sifatida munosabatini aks ettiradi va ifoda-laydi.

Pedagog olimlarning qatʼiy taʼkidlashlaricha, bola axloqiy-estetik jihatdan toʻla tarbiyalanmay turib gʻoyaviy-siyosiy rivojlangan barkamol shaxs boʻla olmaydi. Uning zamirida dunyo goʻzalligi toʻgʻrisida his-tuygʻular, tasavvur va fikrlarni tarbiyalash hamda takomillashtirish orqali inson shaxsinining har tomonlama uygʻun rivojlantirish masalasi yotadi.

Bolalarni axloqiy-estetik sifatlarini shakllantirish maktabgacha ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi pedagogik vositalarini aniqlashtirishni talab etadi. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsini rivojlantirish asosi sifatida axloqiy-estetik sifatlarini shakllantirish muammosi eng avvalo, Hukumat-imiz tomonidan aniq belgilab berilgan: bolalarda Vatanga muhabbat tuyg'usini, oilaga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni, atrof-muhitga ehtiyotkor munosabatni shakllantirish; bolaning shaxsini shakllantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy tajriba orttirishini ta'minlash (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi 391-son qarori 1-ilovasi bilan tasdiqlangan "Umumiy tipdagi davlat va nodavlat makta-bgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risida"gi Nizom). Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Maktabga-cha ta'lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining o'quv dasturida "Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetentsiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, "Men" obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoli-yat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutish belgilab berilgan. Jumladan, "Ijodkorlik" sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so'ng 6-7 yoshli bola quyidagi layoqatlarga ega bo'lishi ko'rsatib o'tilgan: san'at va madaniyatga qiziqishni namoyon qiladi; milliy an'analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok etadi; san'atning muayyan turini afzal ko'rishini mustaqil ravishda ifodalaydi; olingan bilim va ko'nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish uchun foydalanadi; insonning dunyoni o'zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunadi.

Axloqiy-estetik sifatlar bolalarda go'zallik haqidagi bilimlar, hayot voqe'ligi, buyumlar, ularning rang-barangligi va turlari, o'zini tuta bilish, muloqotga kirishuvchanlik, yaxshi-yomonni farqlash, o'z-o'ziga baho berish kabi sifatlarini tarbiyalash masalasini o'z ichiga oladi.

Maktabgacha pedagogika va psixologiyada katta maktabgacha yosh davri sifatida 5-6 yosh qabul qilingan. Maktabgacha katta yosh davrida qoidaga muvofiq murakkab va uzoq davom etadi-gan jarayon sifatida nutqni o'zlashtirish jarayoni tugaydi. Til fikrlash va muloqot, ongli o'rganish obyekti vositasiga aylanadi. Chunki bolani maktabga tayyorlash vaqtida o'qish va yozishga o'rgatish boshlanadi, fonematik rivojlanish tugallanadi. Mazkur yosh davrida nutqning so'z boyligi jadal orta-di, uning grammatik qurilishi rivojlanadi.

Shuningdek, bolalar sintaktik (gap tuzish) va morfologik (soʻz yasash) qoidalarni egallaydi. M.I.Lesina taʼkidlab oʻtganidek, muloqot vaziyatli tavsifdan bilish jarayoni obyektiga aylanadi. Bolalar shaxslararo munosabatlarning oʻziga xosligiga alohida eʼtibor qaratib boshlaydi.

Maktabgacha yoshda idrok oʻzining dastlabki affektiv tavsifini yoʻqotadi: emotsional va pertseptiv jarayonlar farqlanadi, tahlilga, aniq maqsadga yoʻnalgan, ongli idrok etish shakllanadi. Boʻlada erkin harakatlar – izlash, eʼtibor qaratish, kuzatish, nutq yordamida turli narsa-buyumlar va ular oʻrtasidagi munosabatlarning holati, belgilari va sifatlarini nomlashdan faol foydalanish qobiliyati namoyon boʻladi. Tafakkurning rivojlanishi koʻrgazmali-harakatlilikdan koʻrgazmali-obrazlilikka, keyinroq ogʻzaki fikrlashga oʻtadi. Shuning uchun koʻrgazmali-obrazli, V.V.Lavrentyev taʼbiri bilan aytganda reprezentativ intellektga muvofiq tasavvurga asoslangan fikrlash asosiy sanaladi.

Taniqli pedagog olim P.Ya.Galperinning fikricha, maktabgacha yosh davri nihoyasida rivojlanishning uch sohasi rivojlanadi:

- a) qoidalarga rioya qilishga asoslangan erkin xulq-atvorni shakllantirish;
- b) bilish faoliyati vositalari va meʼyorlarini oʻzlashtirish;
- c) oʻz-oʻzini oʻylashdan asosiy markazga yoʻnalganlik.

Maktabgacha yosh davrida bolalarning fikrlashida sezilarli oʻzgarishlar yuzaga keladi: ularning dunyoqarashi kengayadi, fikrlash operatsiyalari takomillashadi, yangi bilim va koʻnikmalar namoyon boʻladi, demak, nutq faol rivojlanadi. Faqat fikriy va til koʻnikmalari atrof-muhit bilan muloqot ja-rayonida egallanadi. Bola oʻsib-ulgʻaygan sari muloqot tarkibi murakkablashadi, bu esa, oʻz navbati-da murakkab nutq shakllarini oʻzlashtirishni talab etadi.

Maktabgacha katta yoshda bilish jarayonlarida koʻplab oʻzgarishlar yuzaga keladi. V.S.Muxinaning fikricha, 6-7 yoshda idrok etish affektivlikdan emotsionallik va pertseptivlikka oʻzgaradi. Idrok etish tahliliy, maqsadga yoʻnalganlik va onglilik kasb etadi. Unda erkin harakatlar – izlash, tekshirish, kuzatish namoyon boʻladi. 6-7 yoshda ixtiyoriy diqqatning rivojlanishining oʻzi yuqori ahamiyatga ega. Bu orqali rejalashtirilgan nutqiy funktsiyani yaxshilash imkoniyati yuzaga keladi. V.S.Muxinaning fikricha, bu diqqatni jamlashning universal usulini oʻzida aks ettiradi. Nutq tufayli obyektlarning aniq vazifalarini ogʻzaki ifoda qilish, shuningdek, navbatdagi faoliyatga diqqatni qaratish imkoniyati yuzaga keladi. Maktabgacha taʼlim tizimi uchun bolalarning bilish faoli-yati muammosi mazkur yosh davri uchun juda muhimdir. Doimiy ravishda oʻsib boradigan bilimlar hajmini oqilona hisobga

olish o'sib kelayotgan avlodning ta'lim-tarbiyasiga yangi talablar qo'yadi. Eng avvalo, kognitiv, ya'ni bilish faolligini rivojlantirish vazifasi turadi.

Ushbu yoshdagi bolalarning fikrlashi va hissiyotining yuqoriligi ularda birgalikda qayg'urish, kechayotgan hodisalarga mansublik hissini keltirib chiqaradi. Shu sababli bolalarda atrof-muhit hodisalari va odamlarning hatti-harakatlariga qiziqishni ilk bolalik davridan uyg'otish va ularga nis-batan hissiy-ijobiy munosabatni shakllantirish talab etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar jo'shqin rivojlanish bilan ajralib turadi. Maktabgacha yosh davrida turli yo'nalishlar bilan bog'liqlikda kuchli o'zgarishlar sodir bo'ladi, faoliyatning asosiy turlari, shuningdek, psixik jarayonlar faol rivojlanadi. Masalan, bolaning xotirasi ham sifat, ham miqdor o'zgarishlariga uchraydi. Jumladan, maktabgacha katta guruh bolalari qariyb 7-8 ta obyektни, tayyorlov guruhlarida esa 10-12 tagacha obyektни yodda saqlaydi. Sifat o'zgarishlari shundaki, maktabgacha yoshdagi bolalar nafaqat uning uchun qiziqarli axborotlarni yodda saqlaydi, shuningdek, yod olish tavsiya etilgan vazifalarni qabul qiladi, zarur ma'lumotlarni esda saqlashning alohida usullarini qo'llay oladi.

Bola o'zi uchun qiziqarli, ijobiy tasavvur uyg'otadiganlarini yaxshi eslab qoladi. Psixologlarn-ing ta'kidlashicha, bayon etilgan materiallarning hajmi narsa-buyum va hodisalarga emotsional munosabatni aniqlab beradi. V.S.Muxinaning fikricha, diqqatning yuqori holati atrof-muhitga yo'nalganlik va unga emotsional munosabatni belgilab beradi. Shuningdek, tashqi tasavvurlarning mazmunan o'ziga xosligi yosh bilan bog'liqlikda diqqatni yuqori ekanligini ta'minlaydi.

Tasavvur maktabgacha yoshda shakllanadigan muhim o'zgarishlardan biridir. Mazkur bos-qichda originallik va ixtiyoriylik kabi sifatlar shakllanadi. 5-6 yoshda bolalar mustaqil ravishda taklif etilgan mavzularda voqealar rivojining ketma-ketligiga asoslangan kichik ertaklar to'qiy olishadi. Yetti yoshda bolalar aniq bir yo'nalishdagi tasavvurlarga asoslanish, avvaldan bosqichma-bosqich belgilangan reja bo'yicha unga qisman o'zgartirishlar kiritishga qobiliyatli bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar xulq va muomalaning ko'pgina usullarini qisqa muddat ichida o'zlashtiradilar. Ular yon-atrofidagilarning xatti-harakatlarini sinchkovlik bilan kuzatadilar. Kattalarning yurish-turishi, munosabati, o'zini tuta bilishi, nutqi va xatti-harakatiga taqlid qiladilar. Natijada o'z tengqurlari bilan muloqotda bo'lishga ehtiyoj seza boshlaydilar. Bu jarayonda kattalarning, xususan, ota-onalar va tarbiyachilarning ko'rsatmalari, ibrat-namunasi muhim o'rin tutadi.

Tarbiyalanuvchilarining ongida yuksak axloqiy-estetik sifatlarning shakllanishida oila a'zolari va tarbiyachilarning faoliyati alohida ahamiyatga

ega. Zero, oila a'zolari, tarbiyachi va bola o'rtasida sofdillik, xushmuomalalik, kamtarlik, o'zaro hurmat bir so'z bilan aytganda samimiy munosabat kabi xislatlar mavjud bo'lsa, bu ibratli axloqiy-estetik sifatlar bolalarga ijobiy ta'sir etadi. Bola o'z oilasida, atrofida ko'rgan xatti-harakatlardan to'g'ri xulosa chiqarib, o'z yaqinlarini hurmat qilish va o'z burchini vijdonan bajarishga intila boradi. Badiiy-estetik rivojlantirish barcha yosh davrlarida amalga oshiriladi. Biroq maqsadga yo'naltirilgan badiiy-estetik ta'sir qanchalik erta amalga oshirilsa, uning natijaviyligi ham yuqori bo'ladi. Ilk rivojlanish yoshidanoq o'yin faoliyati orqali bola atrof-muhitni bilishga intiladi, taqlid qilish orqali insonlar bilan birgalikdaga hamkorlikdagi faoliyat va mu-loqot madaniyati elementlarini egallaydi. O'yin – bu ijodiy salohiyatni uyg'otish, tasavvurni rivojlan-tirish va dastlabki estetik taassurotlarni tarkib toptirishning asosiy va juda samarali usuli. Muloqot va faoliyat jarayonida egallangan ko'nikmalar maktabgacha yoshdagi bolada voqe'likka va san'atga el-ementar estetik munosabatni shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda ularni badiiy-estetik rivojlantirishda integratsiya tamoyilini hisobga olish zarurligini alohida qayd etib o'tish zarur:

- maktabgacha yoshdagi bolaning xulq-atvori va faoliyati o'zida “hali yetarlicha tabaqal-ashmagan yaxlitlik”ni aks ettiradi;
- yaxlitlikning tarkibiy qismlarini erta anglash individga “narsa-hodisalardagi o'ziga xoslikni “tezda”, integral ko'rish” imkoniyatini taqdim etadi;
- olamning yaxlit manzarasi haqidagi bilimlarning erta egallanishi bolaning nazariy tushunchala-rini tarkib toptiradi, voqelikni qayta idrok etish darajasidagi integral obrazlarni boyitish uchun qulay sharoit yaratadi.

Maktabgacha ta'limning zamonaviy amaliyotida integrallashgan mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish allaqachon keng ommalashgan. Integrallashgan mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi ishlab chiqilgan bo'lib, respublikamizdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida keng qo'llaniladi. Bar-cha rivojlanish markazlari (qurilish va konstruksiyalash, syujet-rolli o'yinlar va dramalashtirish, til va nutq, ilm-fan va tabiat, san'at va musiqa, musiqa va ritmika) bo'yicha mashg'ulotni maktabgacha yoshdagi bolalar o'quv faoliyatining asosiy shakli sifatida qayd etilgan. Biroq bolalar faoliyatining xilma-xil turlarini integratsiyalash maktabgacha ta'lim dasturlarini o'zlashtirish jarayonini tashkil et-ishda to'liq hisobga olinmagan.

Fikrlarga xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, bolaning muayyan darajada badiiy-estetik rivojlanishiga erishish ko'p jihatdan u tug'ilgan va

yashayotgan pedagogik va umummadaniy omil-larga bog'liq. Bolaning badiiy-estetik rivojlanishiga ko'proq erta ta'sir ko'rsatish imkoniyati mavjud. Bu eng avvalo, bola shaxsini jadal rivojlantirish, turli darajadagi axborotlarni idrok etishida uning psixofiziologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish, ularni amaliy o'zlashtirish qobiliyatini tarkib toptirish bilan bog'liq. O'quv faoliyati o'z-o'zidan emas, integrativ tavsifga ega bo'lmaydi, kommu-nikativ, tasviriy, kognitiv, konstruktiv sohalar bo'yicha integrallashgan mashg'ulotlarni o'tkazish or-qali bolalar faoliyatining barcha turlarini, ularning integratsiyasini to'liq amalga oshirib bo'lmaydi. Yuqoridagi kamchilikka qaramasdan, maktabgacha ta'lim mazmunini integratsiyalash respublikamiz-da maktabgacha ta'limni rivojlantirishda ijobiy ahamiyatga ega.

Aytilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalarni keltirib o'tmoqchimiz:

bolalarning maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanish bilan parallel kechadigan nutqni o'zlashtirish jarayonida o'yin orqali bolalarda axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirishga xizmat qilu-vchi yoshiga mos holda turli she'r, hikoya, ertak, maqol kabilardan samarali foydalanish;

bolalarning muloqot jarayonida xulq va muomalaning ko'pgina usullarini o'zlashtirishida kat-talar, xususan, ota-onalar va tarbiyachilarning ibrat-namuna bo'lishlari;

amaldagi dastur – “Ilk qadam” maktabgacha ta'lim tashkilotining o'quv dasturidagi “Ijodkor-lik” sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat davomida 5-6 yoshli bola ko'rsatib o'tilgan layoqatlarga ega bo'lishiga erishishni ta'minlovchi integral mashg'ulotlarni tashkil etish;

joriy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish jarayonini tashkil etishda bolalar faoliyatining xilma-xil turlarini integratsiyalashni hisobga olish.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 майдаги “Мақтабгача таълим ташкiлотлари фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 391-сон Қарори.
2. “Ilk qadam” maktabgacha ta'lim muassasasining o'quv dasturi. – Toshkent, 2018.
3. Немов, Р. С. Психология [Текст] : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС, 2011. – Кн. 2 : Психология образования.
4. Коршунова, Л. С. Воображение и рациональность [Текст] : опыт методолог. анализа познават. функции воображения / Л. С. Коршунова, Б. И. Пружинин. – М. : Изд-во МГУ, 1999.
5. Мухина В.С. Детская психология. – М.: Апрель-Пресс :ЭКСМО-Пресс, 2000.
6. Сатир В. Психотерапия семи. – СПб; Москва 2000.
7. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 192 с.
8. Qodirov V. Creative And Rule-Based Games As A Factor In Developing Children's Ability To Think Independently. Psychology and education (2021) 58(2): 11501-11506.

9. Юсов Б.П. Взаимосвязь культурогенных факторов в формировании современного художественного мышления учителя образовательной области «Искусство» [Текст] / Б. П. Юсов. – Москва: Компания Спутник+, 2004.

РЕЗЮМЕ

Maqolada bola shaxsini rivojlantirish masalalari va bunda axloqiy-estetik tarbiya bilan uyg'unlashtirishning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, maktabgacha katta yosh davrida bolalarning nutqni o'zlashtirish jarayoni tugallanishi, psixik jarayonlarning rivojlanishida nutq va muloqotning bolaga ta'siri, nutq yordamida unda yuzaga keladigan imkoniyatlar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida integrallashgan mashg'ulotlarni tashkil etish masalalariga ham to'xtalib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы развития личности ребенка и важность сочетания его с нравственно-эстетическим воспитанием. Также затрагиваются завершение процесса овладения речью детей в возрасте дошкольного возраста, влияние речи и общения на ребенка в развитии психических процессов, возможности, возникающие у него с помощью речи, и организации комплексного обучения в дошкольных образовательных организациях.

SUMMARY

The article discusses the development of a child's personality and the importance of combining it with moral and aesthetic education. The completion of the process of mastering the speech of children of preschool age, the influence of speech and communication on the child in the development of mental processes, the opportunities that arise with the help of speech, and the organization of comprehensive education in preschool educational organizations are also touched upon.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TA'LIM VA TARBIYA SOHASIDAGI AMALGA OSHIRILGAN VA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLAR

Sharipova G.S.

Alfraganus universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi PhD, dotsenti

Tayanch so'zlar: pedagogik ta'lim, tizim, ta'lim, tarbiya, islohot, inson, shaxs, xalq, milliy, manfaat.

Ключевые слова: педагогическое образование, система, воспитание, обучение, реформа, народ, личность, выгода.

Key words: pedagogical education, system, education, training, reform, human, individual, people, national, interest.

Hozirgi kunda ta'lim sohasidagi eng dolzarb muammolaridan biri sifatida oliy ta'lim muassasasi talabalari orasida muloqot sohasidagi bilimlarining past darajada ekanligi va mustaqil fikrlarini erkin bayon qila olmaslik xususiyatlarini keltirishimiz mumkin. Talabalarda fanlarni o'zaro uyg'unlikda bog'lay olmasa oladigan bilimlarida tarqoqlik yuzaga keladi va ular kasbiy faoliyatlarida bir qancha muammolarga duch kelishlari mumkin. Masalan, turli faoliyat jarayonlarini birligini ta'minlay olmasligi, pedagog tarbiyachi jamoa a'zolari orasida shaxsiy fikrlarini bayon eta olmasligi, tarbiyalanuvchilar va ularning ota-onalari bilan olib boriladigan pedagogik ishlarni samarli tashkil etishda boshqalarning yordami bilan ish yuritishi va hokozalardir. Bu kamchiliklar tarbiyachining ish faoliyatida yillar davomida, o'zini-o'zi rivojlantirishi natijasida yo'qolib ijobiy tus olishi mumkin, ammo tarbiyachi anchagina vaqt yo'qotadi. Bularning oldini olish maqsadida talabalar bilan aynan oliy ta'lim muassasasida yanada chuqurroq shug'ullanish lozim bo'ladi. O'qituvchilarning o'z ustida ishlashi va faoliyatlariga pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etishi ta'lim sfati va samaradorligining asosi hisoblanadi. Buning uchun esa, dars mashg'ulotlarida eng samarali natija beradigan treninglardan foydalanamiz.

Birinchi prezidentimiz Islom Karimovning «Barkamol avlod orzusi» va «Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch» asarlarida yosh avlodni tarbiyalashda «Kelajak bugundan boshlanadi. Hozir tarbiya masalasiga e'tibor qilinmasa,

kelajak boy beriladi. Tarbiyadan hech narsani ayamaymiz. Ma'naviy va axloqiy poklanish, imon insof, diyonat or nomus, mehr - oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o'z o'zidan kelmaydi. Hammasining zamirida tarbiya yotadi» degan fikrlarini takidlaganlar. Ta'lim tarbiya sohasidagi amalga oshirilayotgan islohatlar qisqa muddatli samaraga qaratilgan ish emas, balki bir necha yuz yilga ta'tiydigan o'zgarish bo'ldi desak xato bo'lmaydi. Bu birinchi prezidentimizning kelajak avlod haqida qayg'urib, «Yurtimizning barcha farzandlari - mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli, va albatta baxtli bo'lishi shart» degan qaylusi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi. Ma'lumki pedagogika jamyatning rivojlanish qoidalariga tayangan holda taraqqiy etdi. Bugunda bu jarayon avj pallasiga kirgan. Modomiki zamon jadal sur'atlarda o'zgaryapdimi, demak, pedagogika ham o'zgarishga hamohang rivojlanadi.

Yurtimiz mustaqillikka erishgach, ta'lim va tarbiya tizmini tub isloh qilish maqsadida bir qator asoslarni ishlab chiqdi. Ta'lim to'g'risida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi», ning yaratilishi va amaliyotga tatbiq etilishi xalq ta'limi sohasida buyuk burilishlar yasadi. Milliy pedagogikamizning tez suratlarda taraqqiy etishi, ta'lim jarayonida, Al -Buxoriy, Abu Rayxon Beruniy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Avloniy kabi donishmandu, adiblar merosidan foydalanish imkonini yaratdi. Ular ta'limdagi milliy xususiyatlarga alohida e'tibor berishgan. Mustaqillikka qadar ularning faoliyati yetarli darajada o'rganilmagan. Bir vaqtlar sharq pedagogikasi nihoyatda gullab yashnagan. Sharq daholari o'zlarining bebaho asarlariyu, ixtirolari bilan dunyo tarixida o'chmas iz qoldirgan.

Pedagog olim Abu Ali ibn Sino o'zining pedagogic qarashlarida oila muhitidagi tarbiyaga alohida e'tibor beradi. "Tadbiri manzil" asarida oila jamiyatining ajralmas qismi ekanini ta'kidlaydi. Oila boshlig'i bola tarbiyasida ham amaliy ham nazariy bilimlarga ega bo'lishi kerak deydi yana olim oila boshlig'ini bu sohada yetarli bilimi tajribasi bolmasau oila a'zolariga yaxshi tarbiya bera olmaydi. Tarbiya faqat oilaning o'ziga emas bali qo'shno oilalarga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi deydi o'z asarlarida. Ibn Sino yaxshi tarbiya oila farovonligi baxtining asosi, zamini, oila muhitida har qanday holatda bolaning barkamol qilib yetishtirish bolaning ota-onasining asosiy burchi, vazifasi ekanligini ta'kidlaydi. Ibn Sino bola tarbiyasida u bilan yakka holda suhbatda bo'lishbusulini tavsiya etadi. Suhbat chog'ida xalqning hikmatli so'zlaridan, ertaklaridan misollar aytib mazmunli, axloq-odoblilik ma'nosini tushuntirmoq eng ma'qul usul. Bola aytilgan gaplarni e'tibor bilan tinglab, suhbatdan mamnunligi sezilganda uning faoliyatidagi yaxshi ishlar maqtovg'a sazovor ekanligi, kamchiliklarni tuzatmog'i kerakchili va rag'batlantirilmog'i kerak deydi.

Pedagogika tarbiya haqidagi fan bo'lib, unda tarbiya mohiyati ochib beriladi. Qadimda inson tarbiyasiga oid fikrlar xalq maqollarida o'z aksini topgan. Ularda

rostgo'ylik, ota onaga hurmat, ehtirom kabi fazilatlar tarannum etilgan». Alpomish, To'maris doston va ertaklarda, Vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari ulug'lanadi. Ta'lim tarbiya masalasi har doim mutafakkir, yozuvchi va olimlarning xayolini band qilib kelgan. Ular o'zlarining barkamol inson tarbiyasi haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogika fanining rivojiga katta ulush qo'shganlar. O'n sakkizinchi asrga kelib, O'rta Osiyoda ham pedagogik fikrlar taraqqiy etib boshladi. O'n to'qqizinchi asr boshlarida, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Saidahmad Siddiqiy kabi ma'rifat jonkuyarlari yetishib chiqqan. Ta'lim tarbiya masalasini yurt ko'zgusi deb bilgan jadidlarimiz yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor berishgan Yurt kelajagini boshlang'ich ta'limdan qurishni maqsad qilgan jadidlarimiz, ko'plab yangi usul maktablarini tashkil etib, bu maktablar uchun o'zlari o'quv darsliklar yozganlar.

Tarbiya. Tarbiya - pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi.»bu masala yoshlarimizning odob axloqi, yurish turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq». Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapdi, bu. o'zgarishlarni hammadan his etadigan albatta yoshlar. Mayli yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks sado berib, undab tursin. Bunga nimani hisobidan erishamiz? Tarbiya tarbiya va faqat tarbiyaning hisobidan «, kabi so'zlari yosh avlod tarbiyasi hamisha muhim va dolzarb bo'lib kelishini anglatadi

Pedagogika adabiyotlarda «Tarbiya» atamasi keng va tor ma'nolarda qo'llaniladi.

Keng ma'noda, tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, jamiyat va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirok etishni bildirsada, Tor ma'noda tarbiya sohasining jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy axloqiy qiyofasi va estetik didini o'stirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi prezidentining tashabbusi bilan 2020 yil «Pedagogikka» fani ishlab chiqildi. Bu borada Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 - iyuldagi 422- sonli « umumiy o'rta ta'lim muassasalarida « Tarbiya fanini amaliyotga joriy etish chora tadbirlari to'g'risida» gi qarori qabul qilindi. Tarbiya fani manbalari va ularni o'rganish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun zarurat hisoblanadi. Avesto kitobida yosh avlodni, ezgu niyat, ezgu fikrli va ezgu amalli shaxs sifatida voyaga yetkazish alohida ta'kidlangan. Shu sababli mazkur tamoyillar hozirgi zamon tarbiya jarayonida ham amaliyotga tadbir etilmoqda. Milliy g'oyamizning ikkinchi tamoyili ezgulikdir. Qur'oni Ka-rimda va hadisi shariflarda yoshlarni, e'tiqodli, yaxshilik yomonlikni farqlash ruhida tarbiyalash ta'limi berilgan.

Buning natijasida sakkizinchi asrdan to hozirgi davrgacha pedagogika fanimizda mazkur tamoyillar tarbiyaning asoslaridan bo'lib kelmoqda. Chex pedagogi Yan

Amos Komenskiy «Buyuk didaktikka» asarida yosh avlodni o'qitish vositasida tarbiyalashni asoslab bergan. Bunda o'quv fan-larini o'qitish jarayoni, shaxsning aqliy, axloqiy va estetik tuyg'ularini shakllantirishga, shaxsni hayotga tayyorlashga asosiy e'tiborni qaratdi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari tarbiyasida metodlar-dan foydalanish muhim hisoblanadi.

Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq.

- boshlang'ich sinf o'qituvchilari ning, jismoniy ,yosh, ruhiy holatlarini hisobga olish
- ta'lim jarayonida,tajribadan o'tgan metodlardan foydalanish
- Oddiylikdan murakkablikka qarab rivojlangan metodlarni tanlash.

Etibor berilsa boshlang'ich sinf o'qituvchilari tarbiyasida oddiy lekin , samara beradigan metodlarga tayanish kerak.

Tarbiya fani O'zbekiston ta'lim tizimi uchun mutloqo yangi hodisa hisoblanadi. Shu sababli bu fanni o'qitishda xorij tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bir nechta xorij davlatlarin-ing tajribalarini ko'rib chiqamiz.

Buyuk Britaniya -tarbiya jarayoni psixologiya qonuniyatlariga asoslanadi. Tarbiyalanuvchiga olijanoblik ko'nikmasi shakllantirilishiga alohida e'tibor qaratildi.

Germaniya - asosiy e'tiborni idial g'oyalarga qaratadi. Germaniya fuqorolari ko'p hollarda haqgo'yligi bilan ajralib turadi.

Fransiya - tarbiya jarayonida shaxsning estetik didini o'stirishga etibor beriladi. Fransiyaning ta'lim tizimida vatanparvarlik g'oyasi ustuvor hisoblanadi.

Italiya - Ta'lim tizimida, avlodlar bilan g'ururlanish ruhi ustuvor qo'yiladi. Haqiqatan ham mazkur mamlakatdan yetishib chiqqan, Suqrot, Aflotun , Arastu,Siteronning insoniyat talimiga qilgan hissasi kattadir.

Saudiya Arabistoni - tarbiya jarayonida shaxsning e'tiqodli bo'lishga e'tibor qaratilgan.

O'rta Osiyo mutafakkirlaridan Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sinolar ham tarbiyaga tasir etadigan omillarga ahamiyat berib kelganlar. Farobiy inson kamolatida ta'lim tarbiyaning muhimligini ta'kidlab: «munosib inson bo'lish uchun odamda ikki imkoniyat: ta'lim va tarbiya olish imkoniyati bor . Ta'lim olish orqali nazariy kamolotga erishiladi,tarbiya esa kishilar bilan muloqotda axloqiy qa-dir qimmatini va amaliy faoliyatni yoritishga olib boradigan yo'ldir» deydi

Yurtimizda ta'lim tarbiya sifati jumladan boshlang'ich ta'limda o'qitish samaradorligini oshirish va o'quv uslubiy ta'minotini yuksaltirishga qaratilgan bir qator islohotlar natijasida bosh-lang'ich sinflarda integrativ yondashuv asosida tizimlashtirish, ta'lim texnologiyalarini qo'llash ta'lim mazmunini ilmiy tashkil etishga erishilmoqda. Hozirgi kunga kelib, fan texnika taraqqiyoti asrida ta'lim jarayonini ilg'or innovatsion g'oyalar asosida tashkil etishga undaydi. Bugungi kunda bosh-lang'ich ta'limda ko'plab metod va usullar yaratilib, innovatsion

va tarmoqli texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Bu esa ta'lim samaradorligini oshiribgina qolmay ,o'qituvchi va o'quvchining ko'zlagan maqsadga ertaroq erishishga yo'l ochadi.Ilm fan yutuqlarini amaliyotga qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi .

Bugungi kunda ta'limda,»Aqliy hujm», «Fikrlar hujumi», «Tarmoqlar»,metodi,»Sinkvin», «Beshinchisi ortiqcha», «Bahs munozara «, «Rolli o'yin», «Kichik guruhlarda ishlash»,»Yumaloqlangan qor «, «Zigzag «, «Oxirgi so'zni men aytay « kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan kun oshib bormoqda.Bunga sabab shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar fa-qat tayyor bilimlarni egallashga o'rgangan.Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa egal-layotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi.Bunday metodlardan yurtimizning chekka qishloq , tumanlarida ham keng qo'llanilsa maqsadga muvofiqdir.Dars jarayonida eng avvalo o'qituvchidan yuksak bilim talab etiladi.Jumlasi ravon, ta'sirchan, va chiroyli bo'lsa, o'quvchilarning darsga diqqati oshardi, mavzuni tushunish darajasi ortadi. Bugungi zamon o'qituchisidan ilg'or pedagogik mahorat va yangi texnologiyalarni bilishni talab etadi.

O'qituvchining ko'p qirrali va murakkab faoliyati zahirida yosh avlodni, odobli, axloqli qilib tarbiyalah, ularni bilimlar bilan qurollantirish kabi muhim vazifalar yotadi.Bularni amalga oshirishda esa o'qituvchining faoliyatiga bog'liq:bolalarni o'qitish,sinf va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil eta olish va ota onalar o'rtasida pedogagik targ'ibot ishlarini olib borish, bularning barchasiga o'qituchidan chuqur bilimga ega bolishni talab etadi.

O'zbekiston respublikasi oliy Ta'lim Konsepsiyasida o'qituchi mutaxassisining faoliyati quyidagicha belgilanadi.

«Mutaxis malakasi chuqur, umumiy bilim, keng dunyoqarash,va kasb tayyorgarligi, kompyuter savodxonligi,o'z bilimini tezlik bilan yangilash va to'ldira olish qobiliyati singari omillar-dan tashkil topadi.Shular qatorida uning intizomi, mas'uliyat,ziyolilik, o'z ishiga, Vatan taraqqiyoti yo'lida ezigulik va adolatlilik va sadoqat tuyg'ularini ham tarbiyalash zarur.Bu vazifa ayniqsa bosh-lang'ich sinf o'qituvchisida ayniqsa mujassamlashgan bo'lishi lozim. Zero,maktabga ilk bor qadam qo'yan bola, dunyoning, hayotning,qonun qoidalarini,sir asrorlarini o'qituvchidan o'rganadi.O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan muhim talablaridan biri - bolalarni sevish, ularni hayoti bi-lan qiziqish,har bir shaxsni hurmat qilishdan iboratdir.

Xullas pedagoglar bola tarbiyasida har xil o'zlari uchun oson va bola uchun foydali bo'lgan bir qancha yangicha to'xtam va fikrlarga kelishgan. Xususan

bola voyaga yetar ekan shakllanar, in-sonlar bilan jamiyat bilan muloqotga kirar ekan u shaxs sifatida o'sha jamiyat bilan muloqot qila ol-mog'i kerak. Ommaviy madaniyat ta'sirni axloqiy qarashlari o'z odabi bilan uyg'unlashtirishi kerak. O'z dunyo qarashini kengaytirmog'I yuqoridagi ibn Sino kabi yana bir qancha pedagoglar: A.Avloniy, at- Termiziy, Al-Buxoriy, Abdurahmon Jomiy kabi bola tarbiyasida muhim bo'lgan qa-rashlari bor insonlar asarlaridan mutolaa qilmog'lik joiz. Zero "Yoshlikda lingan ilm – toshga o'yilgan naqsh kabidir" deydi A.Navoiy ta'kidlaganiday ilm insonni g'oyatda yetuklikka undovchi bebaho boylik...

Adabiyotlar:

1. Yoldoshev Q., Yuldosheva M. Badiiy tahlil asoslari T Kamalak 2016 464 bet
2. Ziyokor ilmiy uslubiy ijtimoiy adabiy badiiy jurnal 2013 47 bet. Muallim qalb me'mori 2001 270-271 bet.
3. Do'stmuxammedova Shu A., Nishonova. Z. T. Jalilova. S. X. Karimova Sh. K. Alimbayeva Sh. T. Yosh va pedagogik psixologiya- T TDPU, 2004
4. Mirziyoyev .Shu. M Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi Toshkent O'zbekiston 2017 yil 48-bet.
5. Sharipova, G. S., & Madaminjonova, M. S. (2022, April). basic concept in clothes design. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 12-15).
6. Sharipova G.S. Ways and means of implementing the system of training teachers of technology in pedagogical universities //science, research, development philology. Internatsional conference-№5: 6.298-300.
7. Sadikovna, S. G., Kurbonova, B., Akhmedova, N., & Sulaymanova, S. (2020). Fundamentals of professionalism development on the example of practical exercises on forming the skills and skills of future teachers. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(6), 8894-8903.
8. Sharipova, G. S., & Madaminjonova, M. S. (2022, April). Basic concept in clothes design. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 12-15).
9. Sharipova, G. S. (2022). Distribution and modernization of advanced pedagogical practices in the lesson process. current research journal of pedagogics, 3(06), 12-15.
10. Kamalova, G. A. (2022). Ways to ensure the active participation of parents in the educational process in preschool education. Oriental Journal of Education, 2(1), 8-15.
11. Sharipova G.S. Role national decorative elements in edicfting young generation //Eastern European Scientific journal. №3. – 2018. ISSN: 2199-7977. 6.90-94.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya sohasidagi amalga oshirilgan va oshirilayotgan islohatlar, boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya usullari, milliy pedagogikamizning tez suratlarda taraqqiy etishida, bola ta'lim tarbiyasiga alohida e'tibor hamda ta'lim tarbiya masalasi boyicha mutafakkir, yozuvchi va olimlarning bizgacha qoldirgan merosi haqida bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны реформы, реализуемые и усиливающиеся в области образования и обучения в начальном образовании, методы обучения и обучения в начальном образовании, бурное развитие нашей национальной педагогики, особое внимание к образованию детей и наследие мыслителей, писателей и ученых. по вопросу образования и профессиональной подготовки.

SUMMARY

This article describes the reforms implemented and increasing in the field of education and training in primary education, methods of education and training in primary education, the rapid development of our national pedagogy, special attention to child education and the legacy of thinkers, writers and scientists on the issue of education and training.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INNOVATSION TA'LIMNI QO'LLASHNING ZARURIYATI

Qarshiboyeva X.K.

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika
instituti katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: didaktik o'yinlar, innovatsion texnologiyalarni qo'llash, metod, texnologiya, boshlang'ich ta'lim.

Ключевые слова: дидактические игры, использование инновационных технологий, метод, технология, начальное образование.

Key words: didactic games, use of innovative technologies, method, technology, primary education.

Kirish. Respublikamizning barcha sohalarida bo'lgani kabi xalq ta'limi sohasida ham chuqur va izchil islohotlar olib borilmoqda. Bundan asosiy maqsad – maktab faoliyatini demokratlashtirish, uning insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, o'quv-tarbiya ishlari jarayonining mazmunini, shaklini hamda yangilash evaziga samaradorligini oshirishga erishishdan iborat. Yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashning muhim omillaridan biri – bu, ta'lim va tarbiya jarayonini davr talablari asosida olib borish, uzviylik tamoyillariga asoslanib, innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalangan holda darslar tashkil etishdir. Pedagogik texnologiya o'qituvchi yoki tarbiyachi tomonidan o'qitish yoki tarbiyalashning vositalari yordamida o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda muayyan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir.

Adabiyotlar sharhi. O'quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashini o'stirish, ularni tinglovchidan ishtirokchiga aylantirmoq nihoyat muhimdir. O'qituvchi darsda boshqaruvchi, o'quvchilar esa ishtirokchiga aylanmog'i zarur. Biz, o'qituvchilar darslarda o'quvchilarni erkin ishtirokchiga aytantira olsakkina, o'z maqsadimizga erishgan bo'lamiz. O'qituvchi bir xil yoki bir-biriga o'xshash usullarda dars o'tish bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga

olishni unutmash kerak. Ularni oddiy, oson va vaqtni kam oladigan turlaridan boshlab, didaktik o'yinlar o'tkazishdan oldin asta-sekin murakkablashtirib borish yaxshi natija beradi. Bunday ish tutish, bir tomondan, bolalarning dunyoqarash va ongini kengaytirs, boshqa tomondan, ularning bayon etish qobiliyatini kuchaytiradi, ijodiy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchi bunday interfaol metodlarni mavzu asosida ma'lum maqsaddan kelib chiqqan holda tanlay olishi zarur.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari har bir sinfda bir-biridan keskin farq qiladi. 1-sinf o'quvchilarining diqqati turg'un bo'lmasligi bois ular o'yinga ko'proq moyillik bildirishadi. Shu sababli dars davomida didaktik o'yinlardan ko'proq foydalanishga to'g'ri keladi.

1. Uzoq umr ko'ruvchi daraxt qaysi?

2. Qaysi daraxt meva beradi?

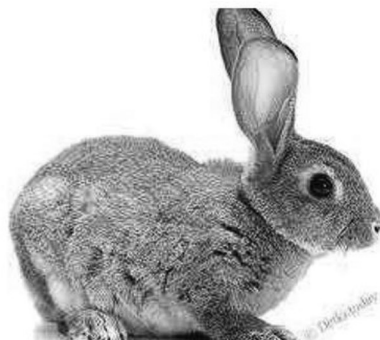

3. Jonli predmetni toping?

4. Qaysi hayvon tez chopa oladi? va shu kabi savollar beradi

Natijalar. Boshlang'ich sinflarda kompyuterli o'qitish – predmetlar muhitini elementlarini o'zgartiruvchi va boyituvchi sifatida qaraladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari aynan bunday yoshda bolaning aqliy qobiliyatlarini jadal rivojlanish jarayoni kechadi, uning intellektual salohiyatini rivojlanishi uchun fundament yaratiladi. O'quv jarayonida pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanish boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalarini samarali yechish uchun imkoniyat yaratadi, jumladan:

1. o'quv jarayonini qiziqarli va mahsuldor qilish hisobiga o'quvchida materialni anglab olish motivatsiyasi ortadi;
2. mustaqil ishlash va o'zini-o'zi nazorat qilish ko'nikmasi rivojlanadi;
3. darsning samaradorligini va har bir o'quvchining o'zlashtirishini ta'minlaydi;
4. har bir o'quvchining fikrlashini, sezish (chuvstva), intilishlarini (volya), nrvastvenniy tasavvurlarini rivojlantirish hisobiga umumiy optimal rivojlanishga erishiladi;
5. sinfdagi barcha bolalarning faol ishlashi ta'minlanadi.

Innovatsion va axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tadbqiq qilishni zamonaviy axborot dunyosini rivojlanishidagi mantiqiy va zaruriy qadam deb xarakterlash mumkin.

Kompyuterlarning o'quv jarayoniga jadal kirib kelishi pedagoglar hayotida misli ko'rilmagan darajada o'qitishning yangi turlarini, shakllarini keltirib chiqardi. Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish ikkita asosiy masalani yechish bilan bog'liq: bolalarni yangi texnikaviy vositalardan foydalanishga o'rgatish va o'quvchilarning o'qish va o'qishdan tashqari faoliyatida yangi imkoniyatlarini ochish va takomillashtirish maqsadida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. Darslarda axborot texnologiyalaridan foydalanish pedagoglar oldiga juda katta muammolarni keltirib chiqardi. Chunonchi, zamonaviy pedagog kompyuterdan foydalanishni bilishi, kompyuter yordamida o'qitish vositalaridan foydalana olish va uni o'quv jarayoniga tadbqiq qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi, o'z bilimini kompyuterli o'qitish bo'yicha doimo takomillashtirib borishi va hakoza zarur.

Xulosa va munozara. Xulosa qilib aytganda, yuqorida misol tarzida keltirilgan didaktik o'yinlar barcha qonun-qoidalar va prinsipial talablarga rioya qilib o'tkazilsa, o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatishga samarali ta'sir qilishi, shubhasizdir.

Adabiyotlar:

1. Alifbe" umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinflari uchun darslik, qayta ishlangan 17- nashr, "O'qituvchi", 2019 y.
2. Bobomurodova A.Ya "Ona tili ta'limi jarayonida o'yin topshiriqlardan foydalanish". dissertatsiya. 2016 y.
3. Ishmuhamedov R. Abdukodirov A. Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste'dod, 2018. – 180 b.
4. Gaybullaev N.G., I. Dyrchenko. O'quvchilarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirish. T.: "O'qituvchi", 2018 yil
5. Habib R.A. O'quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish. T.: «O'qituvchi», 2011
6. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: Qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 2014. – B. 104.

РЕЗЮМЕ

Mazkur ilmiy maqolada boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlardan samarali foydalanish metodologiyasi, didaktik o'yinlarning ta'limdagi ahamiyati hamda innovatsion texnologiyalarning darslardagi roli muhokama etiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной научной статье рассматривается методика эффективного использования инновационных методов в начальном образовании, значение дидактических игр в обучении, а также роль инновационных технологий на занятиях.

SUMMARY

This scientific article discusses the methodology of effective use of innovative methods in primary education, the importance of didactic games in education, and the role of innovative technologies in classes.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FAOL O'QITISHNING INNOVATSION USULLARI: NAZARIYADAN AMALIYOTGA

Qarshiboyeva X.K.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: innovatsion jarayonlar, innovatsion faoliyat, innovatsiya, innovatsion texnologiyalar, boshlang'ich maktab, texnik innovatsiyalar, ta'lim innovatsiyalari, darsdan tashqari innovatsiyalar.

Ключевые слова: инновационные процессы, инновационная деятельность, инновации, инновационные технологии, начальная школа, технические инновации, образовательные инновации, внеклассные инновации.

Key words: innovative processes, innovative activities, innovation, innovative technologies, primary school, technical innovations, educational innovations, extracurricular innovations.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan innovatsion jarayonlar, avvalo, inson faoliyatining barcha sohalarida raqamli texnologiyalaridan faol foydalanish bilan bog'liq holda ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgandir. Innovatsion faoliyatning mohiyati va mazmuni ta'lim sohasidagi har qanday yangilik o'qituvchi tomonidan amalga oshirilgandagini yuzaga chiqadi, bu esa, uning kasbiy kompetentligiga bog'liqdir. Hozirda mamlakatimizda innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, ijtimoiy faol va malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon andozalari darajasiga ko'tarish masalalariga oid tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. J.Yo'ldoshev 'innovatsiya (ingliz tilidan olingan 'Innovation' yangilik kiritish) - tizim ichki tuzilishni o'zgartirish amaliyot va nazariyaning asosiy qismi', innovatsion faoliyat esa, 'yangi ijtimoiy talablar bilan a'naviy me'yorlarning mos kelmasligi. Amaliyotning yangilanayotgan me'yorlarni mavjud me'yorlar bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmualar muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat' [2], deb ta'kidlaydi.

‘Innovatsion faoliyat to‘g‘risida’gi Qonunida innovatsiya, innovatsion infratuzilma, innovatsion loyiha, innovatsion faoliyat, innovatsiyalar yaratish uchun davlat buyurtmasi, texnologiyalar transferi, yangi ishlanma kabi tushunchalarga izoh beriladi. Jumladan, ‘innovatsiya - fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo‘llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta‘minlaydigan yangi ishlanma’ deb, ta‘rif berilgan bo‘lsa, ‘innovatsion faoliyat - yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o‘tkazilishi va amalga oshirilishini ta‘minlash bo‘yicha faoliyat’ [1] deb, ta‘riflanadi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarash lozim. Iqtisodiy adabiyotlarda ‘innovatsiya’ tushunchasiga ta‘rif berish uchun turli xil yondashuvlar paydo bo‘la boshladi. Masalan, E.A.Utkinning yondashuviga ko‘ra, innovatsiya deganda ‘ishlab chiqarishga joriy etilgan obyekt’[3] tushuniladi.

Adabiyotlarning nazariy-ilmiy tahlili innovatsion jarayonni intensivlashtirishga ko‘maklashuvchi quyidagi omillarni ajratish imkonini beradi:

- ▶ ta‘lim muassasalari rahbarlarining innovatsion imkoniyatlari; ishlab chiqilgan kompleks loyihalar;
- ▶ loyihalar doirasida va jarayonning o‘zida maslahat berish;
- ▶ ijtimoiy-iqtisodiy muhit;
- ▶ innovatsion jarayon ishtirokchilarining ulushli vaziyatlari. Bundan innovatsion jarayon doimo ma‘lum yo‘nalishga egaligi kelib chiqadi. Ulardan biri – bu pedagogik faoliyatga yo‘nalganlik.

So‘nggi o‘n yillikda mamlakatimizda maktab ta‘limi tizimidagi innovatsion jarayonlar, shu jumladan, boshlang‘ich sinflardagi yangiliklarni o‘rganishga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z faoliyatida yangi uslub va texnologiyalardan foydalanishga tayyor bo‘lishi kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining innovatsion faoliyati kichik yoshdagi o‘quvchilarda bilim olishga qiziqishni rivojlantirish, ularning shaxsini shakllantirish, ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining innovatsion faoliyati ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, ta‘lim jarayoniga yangiliklarni kiritish bilan tavsiflanadi. Innovatsion faoliyatni amalga oshirishda ko‘plab boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu birinchi navbatda kichik yoshdagi o‘quvchilarning yoshi va individual xususiyatlariga bog‘liq. Bu boshlang‘ich maktabdagi

innovatsiyalarning xos xususiyatlari va tabiatida bevosita yoki bilvosita ta'sir qiladi.

Innovatsiyalar mazmuni va namoyon bo'lish shakllari jihatidan xilma-xildir: faoliyat turlari bo'yicha: pedagogik, boshqaruv; kiritilgan o'zgarishlarning xarakteriga ko'ra: radikal kombinatsion, modifikatsiya; kiritilgan o'zgartirishlar ko'lami bo'yicha: mahalliy, modulli, tizimli; foydalanish ko'lami bo'yicha: yagona, tarqoq; yuzaga kelish manbasiga ko'ra: tashqi, ichki [4].

Boshlang'ich sinflardagi innovatsiyalar, birinchi navbatda, kichik yoshdagi o'quvchilarni tarbiyalash va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishi lozim.

Samarali innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisi uning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishi, uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan pedagogik mahoratni kashf etishi muhimdir. Boshlang'ich maktab o'quv jarayonida faol va interfaol o'qitish usullaridan foydalanish innovatsion hisoblanadi [5].

Ko'pgina boshlang'ich sinf o'qituvchilari innovatsion jarayonning bir qismi sifatida dars sxemasidan emas, balki o'qituvchi va o'quvchilar uchun tavsiyalar beradigan texnologik xaritada foydalanadilar. Texnologik xarita kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitishning asosiy maqsadiga erishishga qaratilgan: qanday o'rganishni o'rgatish [6].

Hozirgi vaqtda o'qituvchi innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilar uchun sinfdan tashqari ishlarni yangicha usulda qurish imkoniyatiga ega [7].

Boshlang'ich sinflarda innovatsiyalarni rivojlantirishni quyidagi yo'nalishlarga bo'lish mumkin:

- ta'limni individuallashtirish va differensiallashtirish maqsadida yangi tipdagi maktablarni yaratish;
- o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish [7].

Natijalar. Hozirgi vaqtda zamonaviy dunyoda ta'limning ko'plab usullari va dasturlari mavjud. Ta'lim tizimini yangilashdan ko'zlangan maqsad o'quvchi salomatligini asrab-avaylagan holda ta'limni takomillashtirish, iste'dod va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishdan iborat. Barcha maktablarda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartiga [9] o'tgandan so'ng, o'quv-biluv faoliyati qobiliyatni rivojlantirish, o'z-o'zini rivojlantirish jarayoniga aylanadi.

Yangilanish jarayonida innovatsion texnologiyalar keng joriy etilmoqda. Erta maktab yoshida aqliy qobiliyatlarning intensiv rivojlanishi sodir bo'ladi. Bu bosqichda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda uning keyingi

ta'lim olishiga mustahkam zamin yaratadi, bu esa, o'quv materialini taqdim etishning turli usullarini qayta ko'rib chiqish zarurligiga olib keladi.

Xulosa va munozara. Xulosa, boshlang'ich sinflarda innovatsiyalarning joriy etilishi kichik yoshdagi o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshirish, ta'lim texnologiyalarini yangilash, ta'lim xizmatlari sifatini oshirish, davlat buyurtmasini bajarishga xizmat qilishilozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 'Innovatsion faoliyat to'g'risida'gi Qonuni. O'RQ-630- son
2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: Qo'llanma.– T.:O'qituvchi, 2014. – 104 b
3. Kulagin A. Ilmiy tashkilotni baholash va o'z-o'zini baholash. Innovatsion iqtisodiyot. 2011-modda. 54-55.
4. Grigorieva, S.G. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash [Matn]: Dis. ...kand. ped. Fanlar / S.G. Grigoryeva. – Cheboksari, 2013. – 211 b.
5. Xodireva, E.A. Ta'limdagi innovatsion faoliyat: asosiy tendentsiyalar va ustuvorliklar [Elektron resurs] / E.A. Xodireva // «Konseptsiya» ilmiy-metodik elektron jurnali. – 2016. – No S1. – B. 46-50. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/76010.htm>.
6. Gusenko, V.V. Zamonaviy mahalliy qishloq maktablarining innovatsion tajribasini tadqiq qilish metodikasi [Matn]: nomzodlik dissertatsiyasi. ped. Fanlar / V.V. Gusenko. – Sankt-Peterburg, 2019. – 240 b.
7. Nurmagomedov, D.M. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash [Matn] / D.M. Nurmagomedov, Sh.D. Komilova // Zamonaviy yuqori texnologiyalar. – 2011. – No 1. – B. 72-73.
8. Proxorova, M.P. Pedagogik ta'limni modernizatsiyalash sharoitida o'qituvchining innovatsion faoliyatining mazmuni va turlari [Elektron resurs] / M.P. Proxorova // Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar. – 2015. – 12-son. – URL: <http://web.snauka.ru/issues/2015/12/60257>.

РЕЗЮМЕ

Ushbu boshlang'ich sinflardagi innovatsiyalar kichik yoshdagi o'quvchilarni tarbiyalash va ta'lim sifatini oshirishga qaratilganligi, ta'limning yangilanishi va yangi mazmuni bilan bog'liq holda metodik va muammoli innovatsion jarayonlar, ilk ta'lim davrida innovatsiyalarning joriy etishda kichik yoshdagi o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshirish, ta'lim texnologiyalarini yangilash, ta'lim xizmatlari sifatini oshirishga ustuvorlik berish lozimligi haqidagi fikrlar muhokama etilgan.

РЕЗЮМЕ

Нововведения в этих начальных классах направлены на воспитание младших школьников и повышение качества образования, методические и проблемные инновационные процессы в связи с обновлением и новым содержанием образования, отмиранием детей раннего возраста при внедрении нововведений в период начального образования. Обсуждались мнения о необходимости уделить приоритетное внимание повышению интереса студентов к обучению, обновлению образовательных технологий, повышению качества образовательных услуг.

SUMMARY

Innovations in these primary classes are aimed at educating young students and improving the quality of education, methodical and problematic innovative processes in connection with the renewal and new content of education, the death of young children in the introduction of innovations in the period of primary education. opinions on the need to give priority to increasing students' enthusiasm for learning, updating educational technologies, and improving the quality of educational services were discussed.

СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОТ ТЕОРИИ К РЕАЛИЗАЦИИ

Валиева Ф.Р.

*Заведующий кафедрой “Менеджмент дошкольного
образования” ИППКДСДОО*

Таянч сўзлар: замонавий бошқарув стратегияси, бошқарув, мақабгача таълим, назария, шакллантириш, тарбия, болалинг ақлий жиҳатдан ривожланиши, фактор.

Ключевые слова: современная стратегия управления, менеджмент, дошкольное образование, теория, формирование, воспитание, психическое развитие ребенка, фактор.

Key words: modern management strategy, management, preschool education, theory, formation, education, mental development of the child, factor.

Введение. В последние десятилетия наблюдается значительный интерес к разработке и внедрению инновационных подходов в управление дошкольным образованием. Это связано с пониманием того, что качество дошкольного образования оказывает глубокое и долгосрочное влияние на личностное и интеллектуальное развитие ребенка. Современные стратегии управления в этой сфере стремятся не только к обеспечению высоких стандартов обучения и воспитания, но и к формированию адаптивной и гибкой образовательной среды, способной отвечать на постоянно меняющиеся социальные и технологические вызовы.

Изучение инновационных подходов в управлении дошкольным образованием приобретает особую актуальность в контексте современных социальных и технологических изменений. Ключевым аспектом здесь является понимание влияния качества дошкольного образования на долгосрочное интеллектуальное и личностное развитие ребенка. Важность этого вопроса обусловлена несколькими факторами.

Во-первых, ранние годы жизни ребенка имеют критическое значение для формирования основных когнитивных, социальных и эмоциональных навыков. Исследования в этой области демонстрируют, что качественное

дошкольное образование может способствовать более успешному академическому и социальному развитию в последующие годы.

Во-вторых, современное общество постоянно эволюционирует, и с этим связана необходимость в гибком и адаптивном образовательном процессе. Управление дошкольным образованием должно учитывать эти изменения, предлагая обновленные методики и подходы к обучению и воспитанию, которые могут эффективно интегрировать новые технологии и отвечать на социальные вызовы.

Третий важный аспект – это стремление к повышению общих стандартов образования. Это включает в себя не только академические достижения, но и развитие эмоционального интеллекта, социальных навыков и критического мышления.

Для обеспечения эффективности инновационных подходов в управлении дошкольным образованием необходимо проведение комплексных исследований. Эти исследования должны охватывать различные аспекты внедрения инноваций, включая их влияние на развитие детей, удовлетворенность родителей и педагогов, а также их соответствие общим образовательным целям и стандартам. Такой подход позволит не только оценить эффективность новых методов, но и обеспечит возможность их дальнейшего усовершенствования и адаптации к меняющимся условиям.

Теоретические основы. Современные подходы к управлению в дошкольном образовании опираются на глубокое понимание теоретических основ, которые формируют методики и стратегии воспитания и обучения. Важным в этом контексте являются теория множественного интеллекта Говарда Гарднера и теория социального обучения Альберта Бандуры. «В современных стратегиях управления дошкольным образованием заложены фундаментальные теоретические принципы, которые находят отражение в работах ведущих ученых. Гарднер, Г. (1983) в своей знаковой работе ‘Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences’ вводит понятие множественного интеллекта, предлагая рассмотрение интеллектуального развития не как монолитную структуру, а как комплекс разнообразных способностей и талантов. Эта идея находит поддержку в работах многих современных ученых, включая Смит, Э. (2002) в его исследовании ‘Early Childhood Education: Pathways to Quality and Equity for All Children’. Теория множественного интеллекта Гарднера предлагает альтернативный взгляд на интеллект, выходящий за рамки традиционного понимания IQ. Гарднер определяет несколько видов интеллекта, таких как лингвистический, логико-математический, музыкальный, пространственный, кинесте-

тический, межличностный и внутриличностный интеллекты. В контексте дошкольного образования, этот подход подчеркивает важность развития всех этих аспектов у детей, предлагая индивидуализированные и гибкие методы обучения, способные стимулировать и поддерживать уникальные способности и интересы каждого ребенка.

Теория социального обучения Альберта Бандуры, изложенная в ‘Social Learning Theory’ (Bandura, A., 1977), подчеркивает значимость социального контекста в процессе обучения. Бандура утверждает, что большая часть человеческого обучения происходит в социальном контексте посредством моделирования, наблюдения и подражания. Эти взгляды нашли отражение в современных образовательных практиках, как это отмечают Хансен, Д. и Хилл, Дж.С. (2010) в их совместной работе ‘Cognitive Development in Early Childhood Education’. Теория социального обучения Бандуры, с другой стороны, акцентирует внимание на роли социального взаимодействия в процессе обучения. Она подчеркивает, что многие формы поведения и знаний приобретаются через наблюдение, имитацию и моделирование. Это особенно важно в дошкольном возрасте, когда дети активно учатся путем подражания взрослым и сверстникам. Понимание этого процесса позволяет создавать образовательные стратегии, которые учитывают социальный контекст и способствуют развитию социальных навыков и эмоционального интеллекта у детей.

Соединяя эти теории, современное дошкольное образование стремится к разработке комплексных образовательных программ, которые учитывают уникальные способности каждого ребенка и значимость социального взаимодействия. Это подчеркивается в исследовании Миллера, П. и Келли, М. (2014) ‘Innovations in Early Childhood Education’, где авторы анализируют эффективность таких подходов в развитии комплексных навыков у детей.» Применение этих теоретических основ в управлении дошкольным образованием ведет к разработке более глубоких и многофункциональных образовательных программ. Такие программы стремятся не только к развитию интеллектуальных способностей, но и к формированию социальных, эмоциональных и креативных навыков у детей, что является ключевым для их полноценного развития и успешной адаптации в обществе.

Стратегии управления, интегрированный подход. Современные стратегии управления в дошкольном образовании, интегрирующие обучение, игру и развивающую среду, являются ключевыми для обеспечения гармоничного развития всех сторон личности ребенка. Этот подход не только способствует формированию фундаментальных навыков, но и

является критически важным для развития критического мышления, креативности и коммуникативных способностей, которые признаны важными навыками 21 века.

Интегрированный подход подчеркивает значение игры как средства обучения и развития. Игра предоставляет детям возможность исследовать, экспериментировать и выражать себя, что способствует развитию творческого мышления. Это подтверждается многочисленными исследованиями, показывающими, что дети лучше учатся и развиваются в среде, которая объединяет обучение и игру (Fisher, K., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R., & Gryfe, S., 2008).

Кроме того, интегрированный подход подчеркивает значимость развития критического мышления у детей. Как отмечают Кампбелл и Роджерс (2007), развитие критического мышления у детей в дошкольном возрасте закладывает основу для их будущего академического и личностного успеха. Это достигается через создание среды, которая поощряет любознательность, задавание вопросов и исследовательский подход.

Коммуникативные навыки также являются важной частью этого подхода. Взаимодействие с другими детьми и взрослыми в игре и обучающих активностях способствует развитию этих навыков. Это поддерживается исследованиями, показывающими, что социальное взаимодействие в раннем возрасте играет ключевую роль в развитии языковых и коммуникативных навыков (Hart & Risley, 1995).

В целом, интегрированный подход в управлении дошкольным образованием является многообещающим направлением, направленным на развитие комплексных и важных навыков у детей, которые будут способствовать их успешной адаптации и развитию в быстро меняющемся мире 21 века.

Интегрированный подход в управлении дошкольным образованием, сочетающий обучение, игру и развивающую среду, находит свое отражение в современных исследованиях и публикациях. Как отмечает Клаксон, Г. (2008) в своей работе ‘What’s the Point of School?’, важность интеграции обучения с игрой и развивающей средой заключается в создании условий для всестороннего развития личности ребенка, что в свою очередь формирует ключевые навыки, необходимые в 21 веке. Эти навыки включают критическое мышление, креативность и коммуникативные способности.

Также, Робинсон, К. (2011) в ‘Out of Our Minds: Learning to be Creative’ утверждает, что включение креативности в образовательный процесс с раннего возраста является критически важным для развития инноваци-

онного мышления у детей. Он подчеркивает, что интеграция обучения с игровой деятельностью создает благоприятную среду для развития творческих способностей.

В дополнение к этому, Флейгер, М. и Симонс, Р. (2014) в ‘The Role of Play in Early Childhood Education’ обсуждают значимость игры как средства обучения и развития. Авторы подчеркивают, что игра является не только средством развлечения, но и эффективным инструментом для развития когнитивных и коммуникативных навыков.

Технологическая интеграция. Внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в дошкольное образование является значимым направлением в современных стратегиях управления образованием. ИКТ предоставляют уникальные возможности для расширения образовательных горизонтов и повышения интерактивности обучения, что важно для соответствия современным образовательным требованиям.

Использование ИКТ в дошкольных учебных заведениях помогает детям осваивать важные навыки, необходимые в цифровую эпоху. Это включает в себя развитие цифровой грамотности, которая является ключевым компонентом современного образования. Цифровая грамотность не просто обучает детей использованию технологий, но также развивает критическое мышление, решение проблем и информационную грамотность.

Одним из преимуществ ИКТ в дошкольном образовании является их способность предоставлять индивидуализированные обучающие опыты. Технологии могут адаптироваться к уровню развития и интересам каждого ребенка, предлагая обучающие материалы и задания, которые соответствуют их уникальным потребностям и способностям. Это подчеркивается в исследовании Линдси, Г. (2010) в работе ‘Digital World: Young Children, Learning, and Technology’.

Кроме того, ИКТ способствуют развитию коммуникативных навыков и социального взаимодействия. Технологии могут использоваться для обеспечения совместных обучающих опытов, позволяя детям работать вместе над проектами и обмениваться идеями. Это важно для развития навыков командной работы и социальной взаимосвязи, как отмечает Хьюз, Дж. (2012) в ‘Technology in Early Childhood Education’.

Информационные технологии, интегрированные в процесс дошкольного обучения, могут значительно обогатить учебный процесс. Они предоставляют детям доступ к широкому спектру образовательного контента, включая интерактивные игры, обучающие программы и мультимедийные материалы, что способствует развитию критического мышления, твор-

ческих навыков и умения работать с информацией. Одним из ключевых аспектов интеграции ИКТ в дошкольное образование является развитие цифровой грамотности. Это не только обучение основам использования компьютера и интернета, но и формирование у детей понимания безопасного и ответственного поведения в цифровом пространстве. Развитие цифровой грамотности на раннем этапе помогает детям лучше адаптироваться к быстро меняющемуся технологическому миру. Практические примеры использования ИКТ в дошкольном образовании

1. Интерактивные доски и обучающие приложения: Использование интерактивных досок и обучающих приложений на занятиях делает обучение более динамичным и увлекательным.

2. Образовательные игры: Игры, направленные на развитие логики, мышления и творческих навыков, вовлекают детей в образовательный процесс и способствуют их интеллектуальному развитию.

3. Виртуальные экскурсии: Технологии виртуальной и дополненной реальности позволяют проводить виртуальные экскурсии в музеи, исторические места, что расширяет кругозор детей и углубляет знания о мире.

Несмотря на множество преимуществ, интеграция ИКТ в дошкольное образование сталкивается с рядом вызовов. К ним относятся необходимость обучения педагогов, обеспечение доступа к современным технологиям и контроль за временем, проведенным детьми за экранами. Решением этих проблем может стать разработка специализированных программ обучения для педагогов, обеспечение государственной поддержки в оснащении дошкольных учреждений современным оборудованием и разработка рекомендаций по безопасному использованию ИКТ для детей. Интеграция информационно-коммуникационных технологий в дошкольное образование открывает новые возможности для развития цифровой грамотности среди молодого поколения. Это не только способствует их всестороннему развитию, но и готовит их к успешной адаптации в современном цифровом мире. Тем не менее, для достижения этих целей требуется целенаправленная работа, включая подготовку квалифицированных педагогов и обеспечение доступа к нужным технологическим ресурсам. Таким образом, технологическая интеграция в дошкольное образование играет ключевую роль в подготовке детей к успешной жизни и обучению в современном, технологически ориентированном мире. Это не только расширяет образовательные возможности, но и подготавливает детей к быстро меняющимся требованиям цифровой эры.

Оценка и мониторинг. Система оценки и мониторинга в дошкольном образовании играет критическую роль в эффективном управлении образовательным процессом. Эта система позволяет не только отслеживать прогресс и развитие каждого ребенка, но и предоставляет информацию для адаптации и оптимизации обучения в соответствии с индивидуальными особенностями и потребностями.

Ключевым аспектом такой системы является ее способность обеспечить непрерывный и всесторонний мониторинг развития ребенка. Это включает в себя оценку не только академических знаний, но и социальных, эмоциональных и физических навыков. Как отмечают МакКормик, С. и О'Лири, М. (2013) в их исследовании 'Early Childhood Assessment: Why, What, and How', комплексная система оценки обеспечивает ценную обратную связь для педагогов, родителей и самого ребенка, способствуя созданию более эффективной и индивидуализированной образовательной программы.

Также важно, что система оценки должна быть гибкой и динамичной, чтобы учитывать различные темпы и стили обучения детей. Это подчеркивается в работе Бернхардт, В. (2011) 'Data-Driven Decision Making in Early Childhood Education', где автор обсуждает значение использования данных для информирования и улучшения образовательного процесса.

Кроме того, система оценки и мониторинга способствует раннему выявлению любых образовательных или развивающих задержек, позволяя предпринимать своевременные корректирующие меры. Это особенно важно в дошкольном возрасте, когда своевременное вмешательство может иметь значительное долгосрочное влияние на академическую и социальную успеваемость ребенка.

Примеры реализации. На практике, стратегии управления дошкольным образованием реализуются через разнообразные программы и инициативы, которые часто зависят от культурных и образовательных традиций каждой страны. Например, в Скандинавских странах существует сильный акцент на создание игровой и исследовательской среды. Это подход поддерживается идеей о том, что игра является основным способом обучения и развития в раннем детстве. Как отмечается в исследованиях Йонассона, И. и Карлссона, М.А. (2015), 'Early Childhood Education in Sweden', в этих странах большое внимание уделяется созданию среды, которая способствует самостоятельному исследованию и обучению через игру.

В Японии, с другой стороны, особое внимание уделяется развитию социальных и эмоциональных навыков. Японская система дошкольного

образования фокусируется на воспитании у детей таких качеств, как уважение, сотрудничество и чувство сообщества. Исследование Такахаша, А. и Охучи, С. (2017), 'The Japanese Model of Early Childhood Education' подчеркивает, как важно в Японии обучение через групповые взаимодействия и социальное воспитание для развития эмпатии и взаимопонимания среди детей.

Эти различия в подходах отражают глубоко укорененные культурные ценности и образовательные философии, которые определяют контекст и методы обучения и воспитания в дошкольном возрасте. Они подчеркивают важность адаптации образовательных стратегий к специфическим культурным и социальным контекстам, что позволяет обеспечить наиболее эффективное и релевантное обучение для каждого ребенка.

Заключение. Современные стратегии управления в дошкольном образовании действительно подразумевают комплексный подход, целью которого является всестороннее развитие личности ребенка. Эти стратегии объединяют в себе лучшие традиции и инновации в образовательной сфере, при этом особое внимание уделяется индивидуальному подходу и гибкости образовательного процесса. Такой подход позволяет адаптироваться к уникальным потребностям и способностям каждого ребенка, способствуя тем самым более глубокому и эффективному обучению.

Использование современных образовательных технологий, таких как информационно-коммуникационные технологии, играет ключевую роль в этих стратегиях. Технологии обеспечивают новые возможности для обучения и развития, делая процесс более интерактивным и увлекательным для детей. Это также включает в себя использование инновационных методов оценки и мониторинга для отслеживания прогресса и адаптации обучения к индивидуальным особенностям каждого ребенка.

Однако, технологии - это лишь один из аспектов эффективного образовательного процесса. Минимально так же важным является активное вовлечение педагогов, родителей и всего общества. Учителя играют решающую роль в реализации этих стратегий, поддерживая индивидуальное развитие каждого ребенка и создавая стимулирующую образовательную среду. Родители, в свою очередь, могут поддерживать образовательный процесс дома, создавая благоприятную среду для обучения и развития.

Общество также имеет важную роль, создавая политику и условия, которые поддерживают качественное дошкольное образование. Это включает в себя финансирование, разработку образовательных стандартов и под-

держку инициатив, направленных на улучшение доступа к качественному образованию для всех детей.

В целом, современные стратегии управления в дошкольном образовании требуют целостного подхода, который объединяет инновации, технологии, индивидуальный подход и активное участие всех заинтересованных сторон для достижения наилучших результатов в образовании детей.

Литература:

1. Гарднер, Г. (1983). «Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences».
2. Бандура, А. (1977). «Social Learning Theory».
3. Смит, Э. (2002). «Early Childhood Education: Pathways to Quality and Equity for All Children».
4. Линдси, Г. (2010). «Digital World: Young Children, Learning, and Technology».
5. Хьюз, Дж. (2012). «Technology in Early Childhood Education».
6. МакКормик, С., О'Лири, М. (2013). «Early Childhood Assessment: Why, What, and How».
7. Бернхардт, В. (2011). «Data-Driven Decision Making in Early Childhood Education».
8. Йонассон, И., Карлссон, М.А. (2015). «Early Childhood Education in Sweden».
9. Такахаши, А., Охучи, С. (2017). «The Japanese Model of Early Childhood Education».

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda zamonaviy boshqaruv strategiyalarining asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor ta'lim, o'yin va rivojlanish muhitini, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvga qaratilgan. Turli mamlakatlarda, jumladan, Skandinaviya mamlakatlari va Yaponiyada erta bolalik ta'limiga yondashuvlardagi farqlar muhokama qilinadi. Maqolada ta'lim jarayonida individual yondashuv va moslashuvchanlikning muhimligi, shuningdek, o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish zarurligi ta'kidlangan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются ключевые аспекты современных стратегий управления в дошкольном образовании. Основное внимание уделяется комплексному подходу, который включает интеграцию обучения, игры и развивающей среды, а также применение информационно-коммуникационных технологий. Обсуждаются различия в подходах к дошкольному образованию в разных странах, включая Скандинавские страны и Японию. Статья подчеркивает важность индивидуализированного подхода и гибкости образовательного процесса, а также необходимость активного вовлечения педагогов, родителей и общества в образовательный процесс.

SUMMARY

This article examines the key aspects of modern management strategies in preschool education. The focus is on a comprehensive approach that includes the integration of learning, play, and a developmental environment, as well as the application of information and communication technologies. The differences in approaches to preschool education in various countries, including the Scandinavian countries and Japan, are discussed. The article emphasizes the importance of an individualized approach and flexibility in the educational process, as well as the necessity for active involvement of educators, parents, and society in the educational process.

TEACHING PRODUCTIVE LANGUAGE SKILLS TO PRESCHOOLERS

Asiljonova Sh.D.

PhD student,

*Institute for retraining and advanced training of preschool education
personnel and manager*

Tayanch soʻzlar: samarali til koʻnikmalari, nutq, yozish, topshiriqlar, nutq va yozishni oʻrgatish.

Ключевые слова: продуктивные языковые навыки, говорение, письмо, задания, обучение говорению и письму.

Key words: productive language skills, speaking, writing, tasks, teaching speaking and writing.

Introduction. In recent years, foreign language teaching has become very popular in preschool educational organizations, and the number of such kindergartens is increasing day by day. At this point, we should mention that the inclusion of a foreign language in the curriculum of preschool educational organizations is widely introduced in Uzbekistan, and today foreign languages are taught in all preschool educational institutions in our country.

Teaching a foreign language requires a teacher not only to have general knowledge of the second language, but also to understand the general physiological, psychological, and pedagogical laws of child development, as well as to know the general abilities of the child, especially the ability to harmonize speech in the native language.

Adults try to help children express their feelings in speech. At this age, it is useful to encourage girls to be more independent and achieve results, and boys to be emotionally responsible. In the process of teaching a foreign language, it is not necessary to correct the mistakes made by the student, because this can have a bad effect on the child's mental state, and this situation will be corrected in the future during the language learning process. The main aspect that should be paid attention to in language teaching is the process of teaching

the correct pronunciation of words. At the same time, it is possible to encourage the pronunciation of grammatical events that are difficult for the child.

When teaching a foreign language to children of preschool age, it is necessary to take into account the characteristics of behavior, motivation, ideas about the world and cognitive activity characteristic of young children. However, as a subject of learning a foreign language, it is envisaged to organize classes that correspond to the specific tasks of presenting this material. What should we teach when teaching a foreign language: words, sounds, sentences, texts; listen and understand, communicate; poems, songs, games, etc.

The ability of a learner to write and communicate effectively in a foreign language makes up their productive language skills. Accurately producing linguistic structures, whether in written or oral form, appears to be far more challenging than just understanding a language. When producing language, learners need to be cognizant of the message they are expressing, the vocabulary and style they are employing, and finally, the proper grammatical construction. These are the main causes of the inhibition that so many advanced students still experience while speaking in front of professors or other native speakers. They are incredibly sluggish to progress because they are self-conscious of all the things they can say or write wrong. It is the responsibility of educators to ensure that pupils practise writing and speaking as much as possible in order to avoid this needless obstacle. It gets easier for them to express themselves openly and fearlessly the more they practise.

As for the teaching of productive skills, there is a basic methodology for teaching both writing and speaking (Harmer, 275). Since the students' task is to produce sentences in foreign language, which includes premeditating both the content and grammatical structures, they may hesitate to express themselves. That is why teachers need to mentally prepare them for speaking/writing by introducing the topic of discussion. The basic steps for teaching productive skills are proposed by Harmer:

- Leading-in (which means introducing students to the topic of the text, activating their background knowledge, and asking them to predict what the text is going to be about),
- Setting the task (at this point students are already familiar with the topic of, the teacher explains exactly what they need to do and demonstrates an activity, if necessary, e.g. A role-play)
- Monitoring the task (the teacher is actively involved, walking around the class, helping or directing the assignment)

- Directing feedback (the teacher responds to the outcome of the task, helps students realize what they did right and what they need to improve)
- Repeating the process (the meaning of repetition is to ensure the student's learning progress; the same or similar exercise may follow the previous one).

Methodology. Writing.

Ur points out that the purpose of writing is “to express ideas, the conveying of a message to the reader” (A Course in Language Teaching, 70). Besides expressing ideas, a writer should also pay attention to his style and form of writing, especially to correct vocabulary, grammar, spelling and punctuation (Ur, 70). Many authors point out the substantial difference between the spoken and the written language. Not only is the written language more complex and has more methodically arranged sentences, but it also lacks immediate response or correction from the recipient. A similar conclusion can be found in Richards, who maintains that the “written language needs to be explicit because the audience for written text may be unknown to the writer, particularly with writing intended for publishing” (The Language Teaching Matrix, 100).

To fully master good writing is difficult even to some native speakers, not to mention to the language learners. It is a skill required for both personal and professional life. In academic framework, writing presents perfect evidence of the level of language learning progress, and is useful both to the teacher and the students (Richards, The Language Teaching Matrix, 100).

The teaching of writing is an extremely demanding task for teachers. Ur split the teaching of writing into several activities that need to be completed:

- Classifying writing activities and giving instructions
- Choosing the criteria for the evaluation of textbook writing activities
- (Supervising the process of composition)
- Giving feedback on writing (A Course in Language Teaching, 70-75)

We will now go into further detail about the actions that Ur recommended. It is crucial for the teacher to ascertain whether the pupils write for purposes of means, ends, or both before they start teaching. It is best to use both forms of writing so that students can focus on both the form (vocabulary, grammar, paragraph structure) and the substance (writing message) at the same time. The instructor's next responsibility is to select from a variety of writing assignments from the textbook. The following queries ought to comprise their criterion: Is the task motivating and engaging enough to the students?

- Is the work appropriate in terms of difficulty (not too easy or too hard)?
- Will pupils gain from this type of writing activity?

- Will extra instructions be provided for this type of activity?
- Is this part of my teaching style?

After these criteria have been met, the teacher chooses a task. Some of the frequently given tasks include instances like these:

- a) Write a report on the book you have read
- b) Write an instruction sheet explaining how to come to a certain place in a city
- c) Write a letter applying to a certain job
- d) Write a letter to a friend
- e) Write a newspaper article reporting on some recent event
- f) Give a description of your ideal holiday, etc. (Ur, 71)

While students work on the assignment, the teacher can monitor their progress, assisting them with paragraph form and organisation, providing ideas, and promoting discussion in class. After the students have completed their essay/report/paper, the teacher should provide feedback on their performance. The teacher should first select what to grade, whether it is the content of the work or the language used. If the pupils are complete beginners, their assignments may contain grammatical errors. Teachers should correct students for the benefit of learning, but they should not focus primarily on correcting grammatical errors. Students should provide feedback on the content and style of their work so that students understand that grammar is not the only thing that matters. One of two interesting questions worth considering are whether to ask students to rewrite their corrected papers, and should teachers allow students to correct each other papers. There are certainly pros and cons to each of methods (concerning time consumption and learning improvement), and teachers could individually whether to employ them or not (Ur, 74).

As with speaking, the teacher's role is to encourage pupils to practise writing on a regular basis in order to enhance their skills. Practicing multiple styles (formal, casual, semiformal) and formats of writing (reports, essays, seminar papers, presentations, letters, etc.) Allows students to write more cohesive and reader-based (Richards, 103).

Speaking

The ability to speak a foreign language is classified into two broad categories: spoken interaction and spoken production. The former refers to a student's ability to interact with other interlocutors, including native speakers and fellow learners. It comprises the ability to listen, comprehend, and interpret messages utilising background information, as well as provide meaningful and grammatically correct responses or messages. It is frequently spontaneous and

necessitates fast thinking and the ability to adjust to the flow of discussion. Spoken production, on the other hand, is limited to a single speaker. It typically refers to delivering a presentation in front of a group of people, a classroom lecture, or any other type of public speech. It could be spontaneous, but it is more often premeditated and organized. According to Nunan, a dialogue has both the “transactional function” which is primarily concerned with “the transfer of information”, and the “interactional function” which aims at “the maintenance of social relationships” (Designing Tasks for the Communicative Classrooms, 27).

The teaching of speaking. When authors talk about teaching of speaking, they first make a distinction between oral and written text. While written language consists of “well-formed sentences which are structured in highly structured paragraphs”, spoken language consists of “short, often fragmentary utterances, in a range of pronunciations” (Nunan, Designing Tasks for the Communicative Classrooms, 26). Spoken language also involves many interjections, overlapping with the other speaker, non-specific terms and repetitions, conversation fillers, and so on. With the complexity of spoken language in mind, Nunan suggests the following questions that instructors must consider:

What is the appropriate form of spoken language to teach?

- What is the appropriate pronunciation to teach?
- How important the pronunciation really is?
- Should spoken language be taught like written language only with few conversational phrases thrown in?
- Is it appropriate to teach the same structure to the learners of different levels of language progress, etc. (Nunan, 27).

Conclusion. To be considered advanced language learners, pupils must have a strong command of all four basic language skills: reading, writing, listening, and speaking. None of these should be overlooked, and each should be practiced and used in an interactive manner. It is the responsibility of the teacher to produce textbooks, listening tape scripts, assignment sheets, and other materials in order to pique learners’ interest and motivation to read and listen in the foreign language on a regular basis, as well as to encourage them to freely express themselves through speaking and writing.

When applying these language skills to children of preschool age, much attention is not paid to the development of their writing skills. The reason is that children are not required to speak in writing during this period. They are required to know the basic rules of writing, letter system and elements of writing. These requirements are taken from the pre-school education programs

and are compiled taking into account the social, pedagogical and psychological situation of children. Emphasis is placed on developing speaking in children as a productive speech activity. In this case, speaking activity is considered as being productively active in a foreign language from children of preschool age.

Literature:

1. Harmer, Jeremy. The Practice of English language Teaching. London: Pearson Longman. 2001. PDF
2. Nunan, David. Designing Tasks for the Communicative Classroom. Cambridge: Cambridge University Press. 2001. PDF
3. Nunan, David. Language Teaching Methodology. London: Prentice Hall. 1991. PDF
4. Richards, Jack C. The Language Teaching Matrix. Cambridge: Cambridge University Press. 1995. PDF
5. Ur, Penny. A Course in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press. 2012. PDF
6. Shohsanam Asiljonova Doniyorovna (2022). Speaking for english language learners: overcoming the barriers that impede. матеріали XII всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 2002, 218-222.
7. Обучение иностранному языку дошкольников/обзор теоретических позиций. Иностранные языки в школе. №1. 1990. С. 38-42.

РЕЗЮМЕ

To'rtta asosiy til ko'nikmalari: o'qish, yozish, gapirish va tinglash tilni bilish uchun zarurdir. Nutq va yozish samarali til ko'nikmalari hisoblanadi, chunki ular talabalardan chiqishni talab qiladi, lekin o'qish va tinglash retseptiv til ko'nikmalari hisoblanadi, chunki ular talabalardan kirishni talab qiladi.

РЕЗЮМЕ

Четыре фундаментальных языковых навыка: чтение, письмо, говорение и аудирование необходимы для языковой компетентности. Устная речь и письмо считаются продуктивными языковыми навыками, поскольку они требуют от учащихся получения результатов, однако чтение и аудирование считаются рецептивными языковыми навыками, поскольку они предполагают, что учащиеся получают вводимые данные.

SUMMARY

The four fundamental language skills of reading, writing, speaking, and listening is essential for language competency. Speaking and writing are considered productive language skills since they require students to produce an output, however reading and listening are considered receptive language skills since they involve the learners receiving an input.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

CHOLG‘U IJROCHILIGIDA REPERTUAR TANLASHDAGI PEDAGOGIK TALABLAR

Abduazimov F.

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zMMSI

“Vokal va cholg‘u ijrochiligi pedagoglari tayyorlash” kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: cholg‘u ijrochiligi, yaxlit, qobiliyat, iste’dod, mahorat, repertuar, talab, rivojlanish.

Ключевые слова: музыкальное исполнительство, целостность, способности, талант, мастерство, репертуар, востребованность, развитие.

Key words: musical performance, integrity, abilities, talent, skill, repertoire, demand, development.

O‘zbekistonda cholg‘u ijrochiligi maktablari ta’limning ilk bosqichidan boshlab o‘qitiladi. “Cholg‘u sozini o‘rganish” fanini o‘qitish bo‘yicha mutaxassis tayyorlashning maqsadi, vazifalari va xususiyatlarini o‘rganish talabalarni o‘qitish hamda tarbiyalashning mazmuni, tamoyillari va usullarini to‘g‘ri belgilashning eng muhim shartidir. Ushbu fanni hozirgi mavjud shakllaridan biri xonandalarda cholg‘u sozida ijrochilik mahoratini gavdalantirishdir. Jamiyatning mana shunday mutaxassislarga ehtiyoji tobora sezilmoqda. Zero, oliy o‘quv yurtlaridagi musiqiy ta’lim-tarbiya jarayoni talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirish va rivojlantirish dasturi bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2019-yilda tashkil etilgan prezident maktablari tajribasidan foydalangan holda yangi va zamonaviy maktablar qurish, mavjudlarini zamon talablari asosida moslashtirish yuzasidan bir qator qarorlar qabul qildi. Ma’lumki, davlatimiz rahbarining tashabbuslari bilan maktab dasturlariga “Shaxmat saboqlari” o‘quv mashg‘uloti fan sifatida kiritildi. Shuningdek, Prezidentimiz musiqa xonalarini ko‘zdan kechira turib “Har bir o‘g‘il-qiz hech bo‘lmasa bitta cholg‘u asbobini chalishni bilishini istardim” degan fikrni ilgari surgan edilar. Ana shu fikrni amalga oshganligining isboti sifatida 2022-yil 2-fevral kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida"gi №PQ-112-sonli Qarori e'lon qilinganligi xalqimizning madaniy hayotida muhim hodisa bo'ldi. Unda madaniyat va san'at sohasida iste'dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim muassasalarini milliy cholg'ular, musiqa darsliklari, nota to'plamlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bu kelgusida milliy mumtoz musiqa san'atini xalqimiz orasida keng ommalashishi hamda mazkur san'at turi bo'yicha ko'plab iste'dodli yoshlarni kashf etish imkonini beradi. Haqiqatan ham milliy mumtoz musiqa insonning barkamol voyaga etishida va uning jamiyat hayotida faol ishtirok etishida muhim omillardan bo'lishi ilmiy va amaliy jihatdan o'z isbotini topgan.

Mazkur Qarorda 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq 2022-2023 o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirilishi belgilandi. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasida kuy ijro etish mahoratini o'rgatilishi hamda bu haqda ularning dasturlariga tegishli qayd kiritilishi, shuningdek, 2023-2024 o'quv yilidan boshlab esa o'quvchilarning har biri milliy cholg'ulardan kamida uchtasida kuy ijro eta olish qobiliyatiga ega bo'lishini ta'minlash musiqa fani o'qituvchilari uchun majburiy hisoblanishi belgilandi.

Ushbu Qaror ijrosini ta'minlash bo'yicha umumiy o'rta ta'lim muassasalarida milliy cholg'ularda ijro etish mahoratini o'rgatishni yo'lga qo'yish borasida avvalo milliy musiqa san'ati sohasi mutaxassislari tomonidan quyidagi vazifalarni bajarish eng dolzarb ishlar qatorida bo'lmog'i lozim:

1) umumiy o'rta ta'lim maktablarini milliy musiqa bo'yicha mutaxassis o'qituvchilar bilan ta'minlashni kuchaytirish;

2) umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari uchun zamon talablari asosida milliy musiqaga oid o'quv adabiyotlar yaratish;

3) boshlang'ich milliy musiqa asoslari bilan tanishtirish;

4) musiqiy qobiliyatga ega iqtidorli o'quvchilarni tanlash va tarbiyalashni kengaytirish;

5) o'quvchilarda o'z qiziqishlariga ko'ra muayyan milliy cholg'u turi shuningdek, qo'shiqchilik bo'yicha ijrochilik ko'nikmasini shakllantirish.

Shu ma'noda mazkur maqolada mumtoz musiqa merosining shakllanish davridan boshlab ijrochilar amaliyotida, repertuar tanlashda insonning psixologiyasi (ruhiyati)ni hisobga olish muhim ahamiyatga ega ekanligi xususida fikrlarimizni bayon etganmiz.

Musiqa yaratilishi, ijrochiligi bu yakuniy masala, ya'ni vaziyat taqozosi hamda namoyish tartibi bo'yicha asarlar ijro etilib kelingan. Lekin, muayyan bir ijrochining shakllanishini va kamolotga erishish yo'lida ijrochi ta'biga mos omillarni to'g'ri hal qilish katta ahamiyatga ega. Musiqa bilimdonlari "ustoz-shogird" an'anasida, avvalo shogirdning ana shu tomoniga e'tiborni qaratganlar.

Aytim san'atida cholg'u ijrochilarning shaxsiy fiziologik, tabiiy va ruhiy holatlari bilan bog'liq bo'lgan bir qator unsurlar mavjud. Bu unsurlar ijrochining avlodi, oilasi, o'sib ulg'aygan muhit, yashash makoni, davri, do'stlari va nihoyat jamiyatdagi o'rni bilan xarakterlanadi. Albatta, ijrochiga bo'lgan munosabat, hurmat va izzat ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bularni barchasini uyg'unlashuvida ijrochining qiziqishi, xohishi va istagi asosiy mezonni (rolni) bajaradi. Ustozlarning «shogirdlarni imkoniyatlariga qarab asar tanlash lozim» degan ishoralari zaminida ana shu muammo-lar yotadi. Zamonaviy til bilan aytganda, ijrochining ijro repertuari, aynan shu masala hisoblanadi. Demak, bu jarayonlar qanday izohlanadi? Ijrochi aslida o'z ijro repertuari bilan elga taniladi. Ijro repertuar esa, biz yuqorida keltirganimizdek, turli saviyadagi ovoz va imkoniyatli ijrochilar uchun bir-biridan farqli tarzda tarkib topadi. Ijro ham shunga xos shakllanadi. Aslida bu jarayon puxta o'ylangan va imkoniyatlar doirasida va ijrochining ta'bi negizida tuzilishini taqozo etiladi. Avvalo, ijro repertuarni ijrochining o'zi tanlashi lozim. Bu xohish va imkoniyat bilan xarakterlanadi. Chunki, ijrochiga bir asarga yoqib qolsa uning o'zlashtirilishi va idroklanishi oson kechadi. Bilimli va mohir ijrochilarda bu jarayon asosiy mezon hisoblangan.

Ijro repertuari tanlashda quyidagi 4 ta mezonga e'tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Ijrochining nazariy va amaliy saviyasi;
- o'quv darajasi (ijrochilik sohasidagi darajasi);
- ijro imkoniyatlari (har bir ijrochi o'z ijrosi chiroyli bo'lishi uchun tanlaydigan asarlari-ga e'tibor bilan yondoshishlari lozim);
- bilim miqdori.

Ijrochilikda yo'nalish ko'p. Shu bois, o'zlashtirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi juda muhim. Ijrochilikda birdaniga yirik asarni o'zlashtirib ijro etish yaxshi natijalarga olib kelmaydi. Zero, amaliyotda muxlislar tomonidan idrokli ijro juda ardoqlanadi. Yirik asarning yirik

muammolari bo‘ladi. Uni echimini topish uchun yirik quvvat, saviya va mahorat lozim bo‘ladi.

Mumtoz asarlarni ijro etish o‘ziga xos murakkab jarayon hisoblanib, ijrochidan katta mas‘uliyat talab qilinadi. Har qanday asar musiqaning qaysidir bir jihatlariga mos keladigan murakkabliklarga ega bo‘ladi. Masalan, ayrim asarlarning diapozoni juda keng bo‘ladi. Lekin, ijrochi-lik jihatidan unchalik murakkab mezonlarga ega bo‘lmasligi mumkin. Yoki, asar murakkab usulga asoslangan, uni mutanosib saqlash hammani ham qo‘lidan kelavermaydi. Ya‘ni, murakkab usul bilan ijro etiladigan asarlarni barcha jihatlarini mo‘tadil saqlash ancha mushkil va mahorat talab etadi. So‘z, ohang, matn vazni, musiqiy usullarning uyg‘unligidagi ijro murakkab va ta’sirchan hisoblanadi. Un-ing inson ruhiyati uchun zarur bo‘lgan mag‘zi ham shunda bo‘lishi mumkin. Sozanda va xonandalar erishishi lozim bo‘lgan cho‘qqilardan biri ana shunday murakkab asarlarni me‘yoriga etkazib ijro et-ishni o‘zlashtirishidir. Qolaversa, shunday asarlar mavjudki, ularda bir nechta usullar almashib kelishini kuzatishimiz mumkin. Masalan Yunus Rajabiyning «Ne navo soz aylagay» ashulasi. Uni o‘zlashtirish uchun ustozning aniq ko‘rsatmalari va sabog‘i lozimdir. Bu muammoning bir tomoni.

Repertuar tanlashdagi yana bir masala bu – asarni ovoz imkoniyatlariga mos kelishi. Odatda, mumtoz musiqa namunalarining aksariyati shiddatli ovoz, unga cholg‘uda jo‘rnavezlik, baland avjlarda ehtirosli tarannumni talab etadi. Shu bois, qayd etish joizki, ijrochining ovozi bo‘lishi mumkin, lekin unga shiddatli tus bera olmasligi, shuningdek, o‘zi ijro etayotgan asarga jo‘rnavezlik qila olish mahorati shakllanmagan bo‘lishi mumkin. Shiddat - asarga ulug‘vorlik, buyuklik, to‘laqonli ehtiros kabi xususiyatlarni singdiruvchi jihat hisoblanadi. Jo‘rnavezlik- asarni tinglovchiga badiiy-estetik ta’sirchanligini, asarni bir butun mazmundorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois xonanda saxnada qo‘lida soz bilan ijro etganda u insonlarda bir butun san’atkor sifatida taassurot qoldiradi va zavq bag‘ishlaydi.

Repertuar tanlashning eng muhim va jonli jarayonda katta e’tibor talab etuvchi tomoni ijrochining estetik dididir. Bu tuyg‘u ijrochining tinglovchi bilan muloqotini mustahkamlashi va sama-ra berishini ta’minlab beradi. Unga ko‘ra ijrochi tinglovchilarning ta’bini, davraning talabini to‘g‘ri baholashi lozim va repertuaridan shunga mos asar tanlab ijro etishi lozim bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Одилов А. «Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи» Т. «Ўқитувчи» 1995.
2. Петросанц А. «Чолғушунослик» 3-нашри Т. 1990.
3. Ражабов И. «Мақомлар масаласига доир» Т. 1963.

4. Усмонов К. «Бошланғич рубоб дарслиги». Т. 1995.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada 2022-yil 2-fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi №PQ-112-sonli Qarori asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida milliy cholg'ularni o'rgatishni yo'lga qo'yish borasida oliy musiqiy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashga qo'yilgan pedagogik talablar xususida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье на основании Постановления Президента Республики Узбекистан от 2 февраля 2022 года № PQ-112 «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию сферы культуры и искусства» общее среднее образование по вопросам преподавания национальных музыкальных произведений инструментов в учебных заведениях, обсуждались педагогические требования к подготовке будущих специалистов высшего музыкального образования.

SUMMARY

In this article, on the basis of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 2, 2022 No. PQ-112 "On additional measures for the further development of the sphere of culture and art" general secondary education on the teaching of national musical works of instruments in educational institutions, pedagogical requirements for the preparation of future specialists of higher music education.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARIDA HARAKATLI O‘YINLARNI TASHKIL ETISH MAZMUNINI KLASSTERLI YONDASHUVLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Toshpo‘latov E.B.

Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: jismoniy tarbiya va sport, klaster, kreativ, sog‘lom turmush tarzi, pedagogik faoliyat, pedagogik mahorat, innovatsion faoliyati, kreativlik, texnologik yondashuv.

Ключевые слова: физическое воспитание и спорт, кластер, творчество, здоровый образ жизни, педагогическая деятельность, педагогическое мастерство, инновационная деятельность, творчество, технологический подход.

Key words: physical education and sports, cluster, creative, healthy lifestyle, pedagogical activity, pedagogical skill, innovative activity, creativity, technological approach.

Mavzuning dolzarbligi. Ta’lim tizimi dunyo taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanishning muhim omil sifatida qaraladi. Uni takomillashtirish va sifatli tashkil qilish, ta’lim oluvchilarga kafolatlangan bilim berish mexanizmlarini o‘quv-mashg‘ulotlar jarayoniga joriy qilish ustivor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Yetakchi ta’lim muassasalari tomonidan bo‘lajak kadr-larni o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish yu-zasida ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Jahonda bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari aholining boshqa ijtimoiy guruhlariga nisbatan atrof-muhitning salbiy omillari ta’siriga ko‘proq beriluvchan, turli xil kasalliklardan aziyat chekuvchi alohida xarakterga ega guruh hisoblanadi hamda jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarliklari turli darajada bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport fanini o‘qitishda shug‘ullanuvchilar organizmiga mashg‘ulotlar ta’sirini o‘rganish, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining solomatligi va jismoniy tayyorgarligi holatini aniqlab o‘quv-mashg‘ulotlar ja-rayonini tashkillashtirish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ta’lim klasteri muhitida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini takomil-

lashtirish hamda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining salomatligini mustahkamlash, jismoniy sifatlarini rivojlantirish, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlariga qiziqishlarini oshirish zamon tal-ablaridan biriga aylandi. O'tkazilgan tajribalarda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga jismoniy tarbiya fanini o'qitish jarayonida ularning jismoniy rivojlanish dinamikasini oydinlashtiruvchi, sa-lomatliklaridagi salbiy o'zgarishlar darajasiga muvofiq ravishda manzilli, aniq maqsadni nazarda tu-tuvchi klaster-modulli o'qitish tizimini yaratish yuzasidan ilmiy izlanishlar yetarlicha o'tkazilmagan [1, 280].

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan, klaster bu bir-biriga bog,,langan va birbiriga bog,,liq bo,,lgan elementlarni ma"lum bir maqsad uchun birgalikda ishlaydigan yagona tashkiliy tuzilishga birlashtirilgan turli sohalaridagi faoliyat yurituvchi subyektlar majmuidir. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Ja-miyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart- sharoitlar yarat-ish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish" alohida ta'kidlangan. Respu-blikamizdagi oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining soni yildan yilga ko'paymoqda va ularning aksariyati o'quv dasturlarida belgilangan yuklamalarni bajarishga to'liq holatda tayyor emas. Jismoniy tayyorgarligi past bo'lgan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan mashg'ulotlar rejimi doirasida tuzilgan o'quv mashg'ulotlari dasturlarini bajarilishi qiyin bo'lmoqda. Bunga sabab, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining jismoniy tayyorgarligi va ular tomonidan bajariluvchi me'yoriy testlar o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Mazkur ho-lat turli darajadagi jismoniy rivojlanganlikka va jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lgan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining harakat faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan yangi klaster-modul metodini ishlab chiqishni taqozo qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 4 sentyabrda gi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" gi O'RQ-394-son Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 6 fevralda gi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-2124-sonli Qarori, 2017 yil 7 fevralda gi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni va 2017 yil 20 aprelda gi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-2909-sonli Qarorida hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ta'lim sifatini ta'minlashga doir belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Harakatli o'yinlar o'quvchilarda xalqning madaniy boyliklari haqidagi tasavvurlarini ma'lum darajada kengaytiradi, ularni hozirgi hayotga singdirishga yordam beradi. Chunki harakatli o'yinlar jismoniy tarbiyaning eng ta'sirchan usullaridan bo'lib, o'quvchilarda aqliy, axloqiy va nafosat tarbiyasini birgalikda muvafaqiyatli amalga oshirishda muhim vositadir. Shuning uchun bolalar o'yinlarining ruhi, tabiati, xarakteri, ishtirokchilarning xatti-harakatlari kabi jihatlariga ham e'tibor berish zarur. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari jismoniy tarbiyasini qiziqarli va foydali o'tkazish uchun biz tavsiya etayotgan harakatli o'yinlardan foydalanishda ham xuddi shu xususiyatlarga e'tibor berish kerak.[2, 22].

Istiqlool davrida, ayniqsa, jismoniy tarbiya va sportga e'tibor kundan- kunga kuchayib bormoqda. Jismoniy tarbiya oldida asosiy vazifa sportni xalqimizning hayotiga ko'proq singdirish; yoshlarni mustaqillik ruhida tarbiyalashda jismoniy tarbiyaning barcha turli-tuman shakllaridan, jumladan, xalq milliy harakatli o'yinlaridan keng foydalanish, yoshlarning sog'ligini yaxshilash, ularni ona-Vatan mudofaasiga tayyorlash singari katta vazifalar turibdi. Shu boisdan ham harakatli o'yinlar esa ana shu maqsadda juda keng qo'llanilib kelinayotgan jismoniy tarbiya va sportning muxim vositalaridan biridir. Shuning uchun harakatli o'yinlariga e'tiborni kuchaytirish zaruriyati bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir [3, 3-5].

Yosh avlodning jismoniy jihatdan to'kis, sog'lom, Vatan himoyasiga tayyor, baquvvat tarzda o'sib-ulg'ayishidan xalq ham, jamiyat ham manfaatdor, Buning uchun o'quvchilar jismoniy tarbiya bilan chuqur shug'ullanishlari, turli milliy harakatli o'yinlardan foydalanish mahoratini egallashlari zarur. Bu esa yosh avlod tarbiyasiga e'tiborni yanada kuchaytirish, ularni o'z xalqi, mustaqil davlati va jamiyat oldidagi burchini his etish ruhida tarbiyalashdek g'oyat muhim vazifalar bilan bog'liq tarzda maktabda o'qiy boshlagan birinchi kundanoq mehnatga muhabbat, ishchanlik, boshlangan ishini oxiriga etkazish, sabotlilik xususiyatlarini shakllantirish imkoni yaratiladi [4, 146].

Harakatli o'yinlar o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati beqiyos. O'yin bolaning qiziqishini oshiradi, unga zavq bag'ishlaydi, ish qobiliyatining tezroq tiklanishini ta'minlaydi. O'yin tufayli bolalar charchashni unutadilar, mashqlarni diqqat bilan bajarishga harakat qiladilar. Harakatli o'yinlar bolalarning organizmlariga yaxlit holda ko'rsatadi. Shuning uchun ham o'yinlarga umumiy jismoniy ta'sir ko'rsatuvchi mashq sifatida qarash lozim. Harakatli o'yinlar jis-moniy sifatlarni rivojlantirishida asosiy vosita bo'lib hisoblanadi.

Harakatli o'yinlarini to'g'ri bajarish bolaning mushagi, paylari, bo'g'imlari, suyak tizimining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Puxta shakllantirilgan

harakat malakasini amalda qo'llash bi-lan, o'yinlarni bajarish chog'ida bola kuchini tejashga va uning e'tiborini o'yin faoliyati paytida tasodifan sodir bo'luvchi turli-tuman vazifalarni idrok qilishga imkon yaratadi.

Harakatli o'yinlarini o'rgatish jarayonida axloqiy, aqliy, estetik va mehnat tarbiyasini amalga oshirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Harakatli o'yinlarini bajarish chog'ida bolalar harakatida ijobiy (hamjihatlik, intizomlilik, kamtarinlik, mehribonlik) va ma'naviy fazilatlar (halollik, odillik, do'stlik tuyg'usi, hamkorlik, zamon bilan hamnafas bo'lib ishlay olish qobiliyati, topshiriqlarni mas'uliyat bilan bajarish)ni tarbiyalash, shuningdek, irodaviy xususiyatlar (jasorat, qat'iylik, o'z ku-chiga ishonch, qiyinchiliklarni sobitlik bilan engish, chidamlilik va hokazolar)ni namoyon qilish uchun eng yaxshi sharoit va imkoniyatlar vujudga keladi [5, 191].

Xulosa. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida harakatli o'yinlarni tashkil etish mazmunini klasterli yondashuvlar asosida takomillashtirish ta'lim muassasalarida mavjud nazariy yondashuvlar, pedagogik vosita va innovatsion ta'lim imkoniyatlarini rivojlantirish, pedagoglar yoshlarning o'sish va rivojlanishi qonuniyatlarini bilishi, o'quvchi-yoshlarni yosh xususiyatlariga qarab aqliy va jismoniy ish bajara olishi, tibbiy–gigenik qoidalariga rioya qilgan holda o'quv maskanlaridagi ta'lim–tarbiya ishlarini tog'ri yo'lga qo'yishlari kerak.

Adabiyotlar:

1. G.I. Muxamedov, U.N.Xojamqulov, S.A.Toshtemirova. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri / monografiya-T.: Universitet, 2020. 280-b.
2. Arslonova M.A. Ta'lim jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish. Ped.fan.nom... . diss. Avtoref. -Toshkent: 2009. -22 b.
3. Salamov R.S. O'quvchilarni jismoniy tarbiyalash jarayonida harakatli o'yinlar. // Fan sportga. -Toshkent, 2005. -№ 1. -B. 3-5.
4. Salimov G'.M. Milliy harakatli o'yinlar asosida 7-10 yoshli o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish samaradorligi. Diss..... ped. fan. nom. - Toshkent: 2007. -146 b.
5. Usmonxo'jaev T. S., Meliev X. Milliy harakatli o'yinlar. -Toshkent: O'qituvchi, 2000. - 191 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada “ta'lim klasteri” atamasining pedagogik ma'nosi, keltirilgan manbalar harakatli o'yinlarni tashkil etish va o'tkazish, jismoniy tarbiya sohasidagi asosiy yo'nalishlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy qarashlar, kreativ yondashuvlar, usullarni shakllantirish haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается педагогическое значение термина «образовательный кластер», приводятся источники об организации и проведении игровых действий, научных взглядах, творческих подходах, формировании методов совершенствования основных направлений в области физкультура.

SUMMARY

This article reveals the pedagogical meaning of the term «educational cluster», provides resources on the organization and conduct of game actions, scientific views, creative approaches, the formation of methods for improving the main directions in the field of physical education.

TALABALARNING SOG‘LOM TURMUSH TARZI MAZMUNINI KREATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Bolbekov E. A.

Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: jismoniy tarbiya va sport, kreativ, sog‘lom turmush tarzi, sog‘lomlashtirish, jismoniy tarbiya, pedagogik faoliyat, pedagogik mahorat, bo‘lg‘usi jismoniy tarbiya o‘qituvchisining innovatsion faoliyati, kreativlik, texnologik yondashuv.

Ключевые слова: физическое воспитание и спорт, творчество, здоровый образ жизни, оздоровление, физическое воспитание, педагогическая деятельность, педагогическое мастерство, инновационная деятельность будущего учителя физкультуры, творчество, технологический подход.

Key words: physical education and sports, creative, healthy lifestyle, wellness, physical education, pedagogical activity, pedagogical skill, innovative activity of the future physical education teacher, creativity, technological approach.

Kirish. Jahonda o‘sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy salomatligi har qanday xalqning milliy qadriyati deb qaralib, ushbu masala ham ijtimoiy-pedagogik vazifa sifatida fan va ta‘lim integratsiyasini ta‘minlovchi ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish zarurati namoyon bo‘lmoqda. Ta‘lim jarayonida o‘quvchi-yoshlarni sog‘lomlashtirishga yo‘naltiruvchi integral texnologik modellarni tatbiq qilish, ularning kasbiy faoliyatini oqilona tashkil etish mazmuniga innovatsion yondashuvlar orqali pedagogik jarayonning mazmunini takomillashtirish masalalari alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Hozirgi davrda O‘zbekiston aholisining tibbiy-demografik ma‘lumotlariga ko‘ra talaba-yoshlarning salomatlik darajasi muhim ijtimoiy ko‘rsatkichlardan sanaladi. Respublikamizda sog‘liqni saqlash hamda jismoniy tarbiya va sportni isloh qilish yuzasidan qabul qilingan normativ-huquqiy, me‘yoriy hujjatlarda ushbu sohalarini takomillashtirishda aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishda milliy sport turlarini ommalashtirish va rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ahamiyat qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 4 sentyabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'zRQ-394-son, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2020 yil 30 oktyabrdagi "Sog'lom turmush tarzini keng tadbiq etish va ommaviy sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6099-sonli farmonlari, 2021 yil 28 apreldagi «Sog'lom turmush tarzi» platformasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 253-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

2018-yil 28-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasida "...jamiyatda sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashtirish dolzarb vazifadir deb ta'kidlangan. Sportni jadal rivojlantirish, xalqaro musobaqalarda yuksak natijalarga erishgan sportchilarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashga bundan buyon ham katta ahamiyat beramiz"[1.]. Oxirgi yillarda Respublikamizda eng asosiy, muhim vazifalardan biri bo'lgan ommaviy sportni rivojlantirish masalasi turadi. Mustaqil O'zbekistonning ma'naviy sog'lom avlodlarni, bo'lajak vatanparvarlarni tarbiyalash vazifasi pirovard o'qituvchilar, mutaxassislar zimmasiga tushadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohatlariga muvofiq, o'sib kelayotgan yosh avlodni jismoniy va ma'naviy salomatligini shakllantirishning, sog'lom turmush tarziga intilish va mehr muhabbatini singdirishining g'oyat muhim sharti ommaviy sportni rivojlantirishdir." Bundan tashqari jismoniy tarbiya o'qituvchilari, sport mutaxassislarining, ustoz murabbiylarning chuqur bilim, yuksak malaka, boy tajriba va mahoratga ega bo'lishi har tomonlama etuk, ma'naviy barkamol kadrlar tayyorlashning garovidir. Organizmdagi moddalar almashinuvi jarayoni bajarilayotgan ish darajasiga moslashadi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasining strategik vazifalaridan biri kelajakdagi barcha ezgu ishlarni amalga oshirishga qodir bo'lgan jismoniy sog'lom va ma'naviy barkamol shaxsni voyaga etkazishdan iborat. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun nazariy bilimlarni chuqur o'rganishimiz, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va takomillashtirishda yangi bilimlarni egallashimiz, zamon talablari darajasida ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, kelajak avlod vakillarini vatanparvar, o'z kasbining yetuk bilimdon egasi qilib tarbiyalamog'imiz darkordir. Bu yo'lda ta'lim va tarbiya berish barobarida o'quv ishlarini rejalashtirishga hamda ularni samarali olib borishga yangicha va ijodiy qarashimiz, ishga tashabbuskorlik bilan yondoshmog'imiz lozim bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sog'lom turmush tarzi-bu inson hayotining mehnat, ijtimoiy, oilaviy va maishiy, bo'sh vaqt shakllarida faol ishtirok etishidir. Optimal ish va yetarli dam olish ham sog'ligimizga ta'sir qiladi. Kuchli faoliyat nafaqat jismoniy, balki aqliy ham asab tizimiga yaxshi ta'sir qiladi, yurak, qon tomirlari va butun tanani mustahkamlaydi. Ko'pchilikka ma'lum bo'lgan ma'lum bir mehnat qonuni mavjud. Jismoniy mehnat bilan shug'ullanadigan odamlar dam olishga muhtoj, bu jismoniy faoliyat bilan bog'liq bo'lmaydi va dam olish vaqtida aqliy stress amalga oshirilsa yaxshi bo'ladi. [4, 44]

Salomatlik insonning eng katta boyligidir. Shubhasiz, mustahkam sog'liq insonning biologik va ijtimoiy funksiyalarini amalga oshirishning asosiy shartidir. Bu insonning o'zini-o'zi anglashining asosidir. Mavzuga doir, sog'lomlashtirish texnologiyalari birinchi navbatda jismoniy madaniyat orqali inson salomatligini saqlash va mustahkamlashni ta'minlashga qaratilgan. Sog'lomlashtirish samara-dorligi har qanday jismoniy mashqlar turlarining majburiy komponentidir. Shu munosabat bilan jis-moniy madaniyatning barcha tarkibiy qismlari (sport, asosiy, kasbiy-amaliy, sog'lomlashtirish va jis-moniy madaniyat) sog'liqni saqlash funksiyalarini bajaradi. Ayni paytda, zamonaviy jamiyatda jis-moniy tarbiya, shu jumladan yangi va rivojlanayotgan asbob-uskunalar va texnik vositalar yordamida sog'liqni saqlashni mustahkamlash zaruriyati tobora oshib bormoqda. Bu, birinchi navbatda, salomat-lik muammolarini samarali hal etish uchun mo'ljallangan maxsus tashkil etilgan faoliyatni talab qiladi. Fanning asosiy maqsadi – bu ...

- Har bir inson organizmidagi o'z ichki imkoniyatlarini mustahkamlashga intilishi kerakligiga da'vat etish;
- Har bir shaxs o'zi va boshqalar uchun “sog'lom turmush” tarzini yaratganligi.
- Sog'lom avlod orzusida yashashlik va unga erishishga imkoniyatni yaratish.
- Salomatlikni saqlash, mustahkamlash va uzoq umr ko'rishga da'vat etish.

Sog'lom tumush tarzi-salomatlikni mustahkamlash va saqlash, kasalliklarning oldini olish va faol hayot davomiyligini oshirishga qaratilgan faoliyat turidir. Sog'lomlashtirish texnologiyalarini qo'llashning o'ziga xos xususiyati – yoshi, jinsi, mehnat va ta'lim faoliyati va salomatligini hisobga olgan holda, odamlarning jismoniy yukini optimallashtirish va shaxsiylashtirishning maqbul mex-anizmidadir. “Salomatlik-farovonlikni oshirish texnologiyasi” fanini o'rganish mavzusida sog'lom turmush tarziga ega bo'lgan jismoniy tarbiya va sportning mazmuni va ularni turli ijtimoiy, yosh va jinsdagi guruhlarining ijtimoiy holatini yaxshilash uchun ulardan foydalanish usullari mavjud.[3,74].

Sog'lomlashtirish texnologiyalarining bir turi sifatida ularning maqsadi va vazifalari mavjud. Sog'lomlashtirish texnologiyalarini qo'llashdan maqsad sog'lom turmush tarziga bo'lgan ahvolini yaxshilashdir. Sog'lomlashtirish texnologiyalarini qo'llash maqsadlari qo'yidagilardir:

- tananing funksional qobiliyatini oshirish;
- kasalliklar profilaktikasi;
- vosita rejimini optimallashtirish;
- faol dam olish tufayli charchoqni kamaytirish;
- JSST tavsiyalari asosida sog'lomlashtirish sinflarida optimal o'quv yuklarini individualizatsiya qilish;
- yomon ahloqlarga qarshi kurashda mashqdan foydalanish;
- turli yoshdagi jinsiy va sog'liqni saqlash ahvoli, shu jumladan, nogiron kishilarning faol jismoniy tarbiya va sog'liq sinflariga jalb qilinishi;
- sog'lom turmush tarzining ajralmas qismi sifatida sog'liqni saqlash texnologiyalarini joriy etish;
- professional ahamiyatga ega bo'lgan ish faoliyatini rivojlantirish.

Sog'lom turmush tarzi barqaror sog'lomlashtirish muaommolari bilan bevosita bog'liq bo'lgan quyidagi funksiyalarni bajaradi: ta'lim va rekreatsion funksiyalar. Rekreatsiya —bu sog'lom, ammo charchagan odamning normal farovonligi va samaradorligini tiklash maqsadida amalga oshiriladigan sog'lomlashtirish tadbirlar majmuasi. Bu dam olishning barcha turlarini qamrab oladigan tizim.[2, 155]

Bugungi kunda bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ilmiy pedagogik faoliyatida muhim o'rin tutadigan quyidagi o'ziga xos yondashuvlarni ko'rib chiqish mumkin:

1. Kreativ yondashuv.
2. Innovatsion yondashuv.
3. Texnologik yondashuv.

Har bir bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi dars mashg'ulotlari jarayonida kreativlik yondashuvi asosida o'quvchilarida darsga qiziqitirish yo'llarini topa olishi lozim. Bu borada, mashhur ruhshunos olim Deyl Karnegi, "insonni biror ishni bajarishga undash va qiziqitirishning yagona usuli mavjud. U ham bo'lsa, o'sha inson qalbida ishni bajarishga chinakam ishtiyoq uyg'otishdir. Majbur-lov va qiynoqlar ish bermaydi..." – deb[6], ta'kidlagani bejizga emas, albatta. Shu o'rinda kreativlik tushunchasiga izoh berish maqsadga muvofiqdir. "Kreativlik" (ingliz tilidan "create"—yaratish, "crea-tive" yaratuvchi, ijodkor) [8] – bo'lajak o'qituvchida dars mashg'ulotlari jarayonida duch keladigan muammolar yechimiga tezkorlik bilan tegishli qaror qabul qilish va ularning

yechimi bo'yicha yuqori darajadagi yangicha ijodiy yondoshuvni ifodalaydi. Pedagogik atamalar lug'atida kreativlik quyidagicha izohlangan: "Kreativlik (ijodiylik) – qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayondir"[8]. Kreativlik bo'lajak o'qituvchining o'quvchilarni o'quv mashg'ulotlari jarayonida an'anaviy yondoshuv va fikrlashidan farqli ravishda mashg'ulot samaradorligini ta'minlashga qaratilgan yangi g'oyalarni yaratish va mavjud muammolar-ni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligi, aniq maqsadga erishish uchun mavjud muammolarni yechimini topish va uni bartaraf etish qobiliyati shakllanganligi, tasodifan yuzaga kelgan muammo-larni oqilona, tezkorlik bilan hal qilinishiga yordam beradi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari ilmiy pedagogik faolitada kreativlik quyidagi hollarda namoyon bo'lishini ko'rish mumkin:

- o'qituvchi fikri va nutqining ravonligi;
- o'qituvchi o'z fikrni aniq belgilangan maqsadga muvofiq yo'naltira olishi;
- o'qituvchining ijodkorligidagi o'ziga xoslik (originallik);
- o'qituvchidagi qiziquvchanlik, yangi g'oyalarni yaratuvchanlik, fantaziyasining kengligi, farazlar yaratish qobiliyati;
- o'quvchining qobiliyatini, layoqatini o'rganish va uni aniq baholash;
- o'qituvchi fan metodikasini o'zlashtirgan va ta'lim jarayoniga tatbiq etishi;
- o'qituvchi fan yutuqlariga oid yangi ma'lumotlar bo'yicha hamkasblari bilan ijodiy fikr almashishi;
- o'qituvchi sohasiga oid ilg'or xorijiy tajribalarni mustaqil o'rganishi va amaliyotda qo'llay bilishi;
- o'qituvchi uzluksiz ravishda o'z bilimi, ko'nikma va malakasini oshirib borishi;
- o'qituvchi o'quvchining ishonchiga kira olishi, uning qalbiga yo'l topa olishi va u bilan muloqot bog'lay olishi.

Xulosa. Talabalar sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirishga bo'lgan keskin ehtiyoj, oliy ta'lim muassasalarida mavjud nazariy yondashuvlar, pedagogik vosita va innovatsion ta'lim imkoniyatlarini rivojlantirish, yoshlarning o'z salomatligini saqlash va sog'lomlashtirish jarayonlariga munosabati, sog'ligi, qiziqishi va faolligini e'tiborga olishni taqozo etadi.

- Talabalar o'rtasida sog'lom turmush tarzi deganda, biz quyidagilarni nazarda tutamiz:
- Dasturni ilmiy asoslangan ishlab chiqarish va amalga oshirish dunyoning zamonaviy ilmiy manzarasi-ga mos keladigan uslubiy yondashuvlar tizimi asosida sport o'yinlari orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish;

- Talabanning sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradigan maxsus ta'lim muhitini yaratish;
- Sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashni shakllantirishda prosessual va axborot tarkibiy qismlarining birligi tamoyilini amalga oshirish;
- Hususiy soha faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, pedagogik harakatlar ketma-ketligini ishlab chiqish;
- Tarixiy, shaxsiy, texnik, nazariy, amaliy, me'yoriy, fiziologik, me'yoriy-huquqiy, ijtimoiy sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashni murakkabligini ta'minlash, tashkil etish va amalga oshirish bilan bog'liq tibbiy va boshqa ma'lumotlar, sport o'yinlari;
- Sport o'yinlarini tashkil etish va o'tkazish jarayonida birgalikdagi faoliyatning kommunikativ salo-hiyatidan foydalanish;
- Treninglar, nazariy tayyorgarlik, o'qitish jarayonida talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi maxsus, pedagogik aloqani shakllantirish;

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shaxkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T. "O'zbekiston" NMIU, 2018. – B.19-20.
2. Rasulov A.S., Xalimova D.A., "Sog'lom turmush tarzi", Toshkent, Abu Ali ibn Sino tibbiyot nashriyoti, 2003 yil. -155b.
3. Xolmamatova L., Aripova N., Mirzayeva F., "Valeologiya asoslari" darslik Toshkent 2020 yil, 74-b
4. Turkmenova M.Sh. "Talabalarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish" o'quv qo'llanma "Shafolat Nur Fayz" nashriyoti, Toshkent 2021 yil.-44b.
5. Bagdanov G. Школьникам здоровый образ жизни. М.1989-г.189 л.
6. Karnegi D. Iqrorlik – mag'lubiyat emas. San'at jurnali. T.: 2009. 28-b.
7. Muslimov. N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari G' – Toshkent, 2015.
8. Pedagogik atamalar lug'ati. Mualliflar guruhi. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akad-emiyesi "Fan" nashriyoti. – T.: 2008. – B.64.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada keltirilgan manbalar yosh avlodning jismoniy salomatligi, sog'lom turmush tarzi va uni tarkibiy qismlarini o'rganish, sog'lom turmush tarzi sohasidagi asosiy yo'nalishlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy qarashlar, kreativ yondashuvlar, usullarni shakllantirish haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

Представленные в статье источники посвящены вопросам физического здоровья молодого поколения, изучению здорового образа жизни и его составляющих, формированию научных взглядов, подходов и методов совершенствования основных направлений в области здорового образа жизни.

SUMMARY

The sources presented in this article are about the physical health of the young generation, the study of a healthy lifestyle and its components, the formation of scientific views, approaches, and methods for improving the main directions in the field of a healthy lifestyle.

JISMONIY TARBIYA DARSLARDA O'QUVCHILARNI HARAKATLI OYINLARGA O'RGATISHNING DASTLAPKI PSIXOPEDAGOGIK MOHIYATI

Yakupbaev A.

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: harakatli oyinlar, ontogenetik hamda biopsixologik, texnik, taktik uquv, takomillashtirish, texnologiya, sport, trenirovka, mashq.

Ключевые слова: подвижные игры, онтогенетические и биопсихологические, техническая, тактическая подготовка, совершенствование, техника, спорт, тренировка, упражнение.

Key words: action games, ontogenetic and biopsychological, tactical training, technique, technology sports, training, technique.

Bolalami harakatli o'yinlarga dastlabki o'rgatish, ularda ushbu o'yinlarning mohiyati, sog'liqni mustahkamlovchi va hayotiy zarur harakat ko'nikmalarini shakllantiruvchi qiymati haqida ilk tasavvumi hosil qilish o'ta muhim fundamental ahamiyat kasb etadi.

Harakatli o'yinlar mazmuni, shart-sharoitlari, tartib-qoidalari, ushbu o'yinlarda ijro etiladigan rol-lar, obrazlar va psixofunksional topshiriqlar bolalarga qanchalik keng va chuqur singdirilsagina ularda qiziqish hamda motivatsion ehtiyoj yuzaga keladi. Binobarin, harbir harakatli o'yin o'zining hajmi, shiddati (yuklama jihatidan) va murakkabligi jihatidan bolalarning yoshi, jinsi, ruhiy va jismoniy im-koniyatlariga qarab qo'llanilishi ularda ana shu yuzaga keladigan qiziqish va motivatsion ehtiyojni yanada kuchaytiradi.

Mazkur jarayonning samarali amalga oshishi ustuvor jihatdan muayyan harakatli o'yinlarga o'rgatish uslublari va prinsiplari bilan belgilanadi.

Dastlabki o'rgatish jarayonini rejalashtirish va tashkil qilishda bolaning ontogenetik hamda biopsixologik xususiyatlari e'tiborga olinishi zarur. Boshqacha qilib aytganda, dastlabki o'rgatish jarayonida o'tkaziladigan o'yinlar yuklamalari shug'ullanuvchi bolalarning jismoniy va funksional imkoniyatlariga qarab me'yorlanishi va qo'llanilishi lozim.

Ma'lumki, o'yinlarning (yuklamasi) hajmi va shiddati inson salomatligi, uning jismoniy va funksional shakllanishida muhim ahamiyatga egadir. Lekin barcha o'yin turlari, jumladan sport to'garaklarida ijro etiladigan jismoniy va texnik-taktik mashqlar hajmi hamda shiddati shug'ullanuvchining funksional imkoniyatlariga mos kelishi yoki yuqori bo'lishi lozim. Chunki bi-ologiya fanida azaldan o'z isbotini topgan qonuniyatlarga ko'ra, ontogenetik taraqqiyotning muay-yan bosqichlarida bajariladigan kundalik jismoniy yuklamaning (nagruzka) yalpi ta'sir «kuchi» organizm- ning funksional imkoniyatlaridan doimo yuqori bo'lsa, shu organ izmda (oiganlar, mushak-lar, tomirlar, hujayralar, to'qimalar, yurak, o'pka, taloq, jigar va h.k.) zo'riqish yoki tez toliqish alo-mat- lari paydo boladi.

Bunday salbiy «izlar» odamning, ayniqsa bolaning odatiy funksional faoliyatini izdan chiqaradi, kayfiyatini tushiradi, uyquni buzadi, piravordida ish qobiliyatini susaytiradi va uni to'liq tikla- nishi-ga to'sqinlik qiladi. Agar shunday yuklamalar ustunligi bola faoliyatida surunkali qaytarilib tursa, oi-ganizmning nafaqat normal o'sishiga ta'sir etishi mumkin, balki ushbu yuklamalar ustunligi turli funksional «obyekt»larda lokal yoki global patologik aso- ratlar paydo bo'lishiga olib kelishi ehtimoldan holi emas. Aksincha, kundalik yoki yalpi mashg'ulot yuklamalari hajmi va shiddati funk-sional imkoniyatdan past bo'lsa, jismoniy sifat-laming shakllanishi susayadi, ish qobiliyati kuchaymaydi. Shunday ekan, kundalik yoki yalpi yuklamalar, shu jumladan jismoniy tarbiya darslari va trenirovka mashg'ulotlarida qo'llaniladigan o'yin yuklamalarni bolalaming yoshi, jinsi, jismoniy va funksional imkoniyatlariga qarab «to'lqinsimon» prinsipda oshira borish darkor. Demak, bola- laiga oid o'yinlarni tashkil qilishda pedagogik va tibbiy nazoratga asoslanish sog'lom, barkamol avlodni tarbiyalash jarayonining ajralmas qismidir.

Shunday ekan, jismoniy tarbiya va sport bo'yicha o'tkaziladigan o'yinlar mazmunini maqsadli re-jalashtirish va boshqarish har bir mutaxassis (o'qituvchi, murabbiy, tashkilotchi, uslubchi, yo'riq- chi) va rahbar shaxsga katta mas'uliyat yuklashi, ular jismoniy madaniyat, jismoniy tarbiya, jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyor- garlik va sport masalalariga oid bilimlarni o'zlashtirishlari, muvofiq kasbiy-pedagogik malaka va ko'nikmalarni puxta egallashlari zarar- ligi isbot talab qilmaydi.

Jismoniy tayyorgarlik va uning salohiyatini ifoda etuvchi kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidam-korlik va egiluvchanlik kabi sifatlar ilmiy obyekt sifatida azaldan ko'pdan ko'p tadqiqotchi olimlar diqqatini jalb qilib kelgan. Ularning tadqiqotlarida jismoniy sifat- laming mohiyati, mazmuni, ularni jismoniy tarbiya va sport hamda boshqa jarayonlardagi ahamiyati va rivojlantirish muammolari atroflicha yoritilgan.

Ushbu muammolarni turli yoshdagi o'quvchi yoshlar va bola- lar sporti misolida o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar natijalari ham talaygina ilmiy nashrlarda o'z ifodasini topgan.

Ta'kidlash joizki, jismoniy tarbiya va sport turlari nazariyasi va uslubiyati bo'yicha nashr etilgan darslik hamda qo'llanmalarda jismoniy tayyorgarlik tushunchasi - bu muayyan kasbiy faoliyat yoki sport turida ma «l urn jarayon samaradorligini belgilab berish darajasida shakliangan tayyorgarlik - ish qobiliyati, harakat sifat- lari, malakalari va ko'nikmalarining integral ifodasini anglatadi.

Sport amaliyotida (kasbiy amahyotda ham) jismoniy tayyor- garlik. odatda, ikki bir-biriga cham-barchas bog'liq bo'lgan - umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik turlariga bo'linadi.

Hayot davomida inson sog'lig'i, uning aqliy va jismoniy faolligi, ko'p yillik sport trenirovkasi davomida sport mahoratining shakl- lana borishi ustuvor jihatdan shu ikki tayyorgarlik turlari mazmuni va darajasi bilan belgilanadi.

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida qo'yiladigan asosiy maqsad - sogliqni mustahkamlash hamda yuqori sport natijalariga erishish, avvalambor, yoshlikdan boshlab umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish muhimligiga e'tibor qaratadi. Aksariyat olimlarning ta'kidlashicha, muayyan sport turi bo'yicha muntazam o'tkazib boriladigan hamda hajm, shiddat va mazmun jihatdan to'g'ri tashkil qi-lingan mashg'ulotlar bolalar va o'smirlar orga- nizmiga ijobiy ta'sir ko'rsatar ekan. Lekin, umumiy jismoniy tayyorgarlikka asoslangan va tor doirada ixtisoslashtirilgan mash- g'ulotlar salbiy oqibatlariga ohb kelishi kuzatilgan. Binobarins dastlabki o'rgatish bosqichida jismoniy va texnik-taktik mashqlar nisbatini to'g'ri rejalashtirish bolalar sog'lig'i va ularning harakat mahoratini samarali shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

O'rgatish jarayoni - bu pedagogik jarayon bo'lib, trener-o'qituvchidan katta mahorat, kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. Lekin shunday bolsada, harakatni (o'yin malakasini) ijro etish texni kasiga o'rgatish boshqa ahamiyatli sabablarga ham bog'liqdir: bolaning faolligi, mashg'ulotlarning soni, si-fati, davom etish muddati, yordamchi texnik uskunalar, mashg'ulot o'tkaziladigan joyning shart-sharoitlari, bolaning qiziqishi, harakat «boyliqi», tajribasi va hokazo.

Shuni ham aytish zarurki, harakat ko'nikmalarini o'zlashtirish muddati bolaning oilaviy sharoit-iga, uning ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatiga hamda ruhiy holatiga ham bog'liqdir.

Yuqorida keltirilgan ma'lumot va o'rgatish jarayonida e'tiborga olinadigan omillar ma'lum uslu-biy tartibda asoslangan rejalashtiruv hujjatlaridan joy olishi kerak. Bundan tashqari bolaning ichki «sirli» imkoniyatlarini hamda mavjud omillarni aniqlash turli harakatli o'yinlar yordamida amalga oshirilishi zarur.

Dastlabki o'rgatish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi va bu bosqichlarning har biri o'ziga xos uslub va prinsiplarni o'z ichiga oladi.

O'rgatichning bosqichari quyidagilardan iborat bo'ladi :

Birinchi bosqich - ohganiladigan o'yin mazmuni bilan tanishish. Bunda, aytib berish, ko'rsatish va tushuntirish uslublari qo'llaniladi.

O'qituvchi shaxsan ko'rsatish bilan biiga ko'rgazmali qurollardan foydalanadi: kinofilm, tasviriy film, sxema, maydon maketi va hokazo.

Namoyishni tushuntirishlar bilan qo'shib olib borish kerak. O'qituvchilarning dastlabki urinishlari ularda birlamchi harakat sezgisini shakllantiradi.

Ikkinchi bosqich - o'yinni soddalashtirilgan (oddiylashtirilgan) holatda o'iganish. Mazkur bos-qichda muvaffaqiyat ko'p holatlarda yondoshtiruvchi o'ynlarning to'g'ri tanlanganligiga bog'liq. Ular o'zining tuzilishi shakliga ko'ra o'rganilayotgan o'yin mazmuniga yaqin va o'quvchilar bajara oladigan bo'lishi kerak. Murakkab tuzilishga ega bo'lgan o'yin, uni tashkil qiluvchi asosiy zvenolarga ajratib o'rgatiladi. Bu bosqichda boshqarish uslublaridan foydalaniladi (buyurish, ko'rsatma berish, ko'rish va eshitish, ko'rib ilg'ash, texnik vositalar va hokazo) hamda ko'rgazmali harakat (o'qituvchining bevosita yordami, yordamchi jihozlarni qo'llash), axborot (o'yin mazmuni, maqsadi, shart-sharoitlari, qoidalari) kabi uslublar alohida ahamiyatga ega bo'ladi.

Uchinchi bosqich: o'yinni murakkablashtirilgan sharoitda o'rgatish.

Bunda quyidagilar qo'llaniladi: takroriy usul, o'yinni murakkab sharoitlarda bajartirish, baholash uslubi. Takrorlash uslubi bu bosqichda eng asosiydir. Ko'p marotaba takrorlashgina o'yinni shakllantiradi. O'yinni charchaganda ham takrorlash bolalarda iroda va chidamkorlik xislatlarini shakllantiradi.

To'rtinchi bosqich - o'yin mazmunini mukammal o'zlashtirish imkoniyatini ko'zda tutadi.

O'yinlarga ohgatish jarayonida turli uslublar va vositalardan foydalanish muayyan tartibda qo'llaniladigan pedagogik prinsiplar asosida amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. T. Usmanxodjayev Sport va harakatli o'yinlar (milliy va harakatli o'yinlar) darslik. Tashkent 2015. 267 bet.
2. F. Xo'jayev, R. Abdurasulov, M. Xo'jayeva. Milliy harakatli o'yinlar ham estafetalar.- Toshkent, 2021 135- bet
3. M.A. Kdirova, A.A. Pulatov Sport pedagogik mahoratini oshirish (voleybol) Taskent 2018 y 267 – bet.

РЕЗЮМЕ

Moqolada bolalarning harakatli o'yinlarga dastlabki o'rgatish, bolaning ontogenetik hamda biopsixologik xususiyatlari, texnik, taktik mahoratini takomillashtirish texnologiyasi haqqindagi nazariy va amaliy tajribalar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны теоретические и практические опыты первоначального обучения детей подвижным играм, технологии совершенствования онтогенетических и биопсихологических особенностей ребенка, технико-тактических навыков.

SUMMARY

The article describes the theoretical and practical experiences of the initial training of children in action games, the technology of improving the child's ontogenetic and biopsychological characteristics, technical and tactical skills.

ЖАҲОН ВА ЎЗБЕКСТОН ЧЕМПИОНЛАРИДА ЭРКИН КУРАШ СПОРТ ТУРИ БЎЙИЧА МУСОБАҚА ДАВРИДА ПАРТЕР ХОЛАТИДАГИ ТЕХНИК УСУЛЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Якупбаев А.А.

*Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия
ва спорт университети Нукус филиали*

Таянч сўзлар: эркин кураш, партер, сўровнома, усуллар, яккакураш, мусобақа.

Ключевые слова: вольная борьба, партер, анкетирование, приёмы, единоборство, соревнование.

Key words: freestyle wrestling, parterre, questioning, techniques, martial arts, competition.

Долзарблиги. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш борасида Президент фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг қабул қилиниши соҳага берилаётган эътиборнинг тасдиғидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 29-июлдаги ПФ-336-сонли “Спорт курашларининг олимпия турларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони юртимизда жисмоний тарбия ва эркин кураш спорт турини юқори поғонага кўтариш учун қонуний асос бўлиб хизмат қилади[1].

Спорт тренировкаси педагогик жараён ҳисобланиб бунда машғулотларнинг турли жиҳатлари чамбарчас ўзаро боғлиқликда бўлиб, спортчининг юқори натижаларга эришиш учун тайёргарлигини белгилайди. Шу билан бирга, мусобақа қоидалари спортчи ва мураббийнинг мақсадли фаолиятини белгилаб берувчи асосий йўриқнома ҳисобланади. И.Р. Вардиашвили ва И.И. Алихоновнинг қайд этишича, мусобақа қоидаларининг кичик ўзгаришлари ҳам спортчиларнинг техник-тактик тайёрлигинида озгаришларни ишлап чиқишни талаб қилади. [2,3]

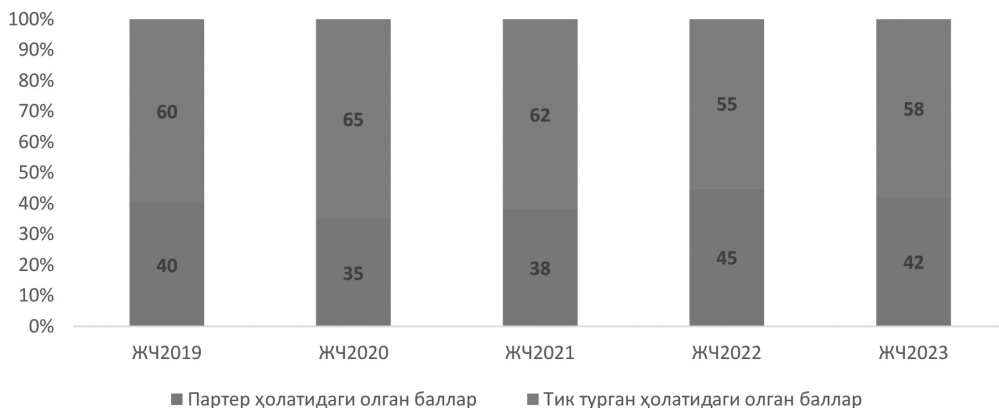
Мусобақа қоидалари барча турдаги мусобақаларни ўтказиш тизимини тартибга солувчи асосий ишчи ҳужжат бўлиб, бу албатта, уларга тайёргарлик хусусиятларини олдиндан белгилаб беради. Мусобақа қоидаларининг эволюцион ўзгаришлари жаҳонда эркин курашнинг ривожланиши, тако-

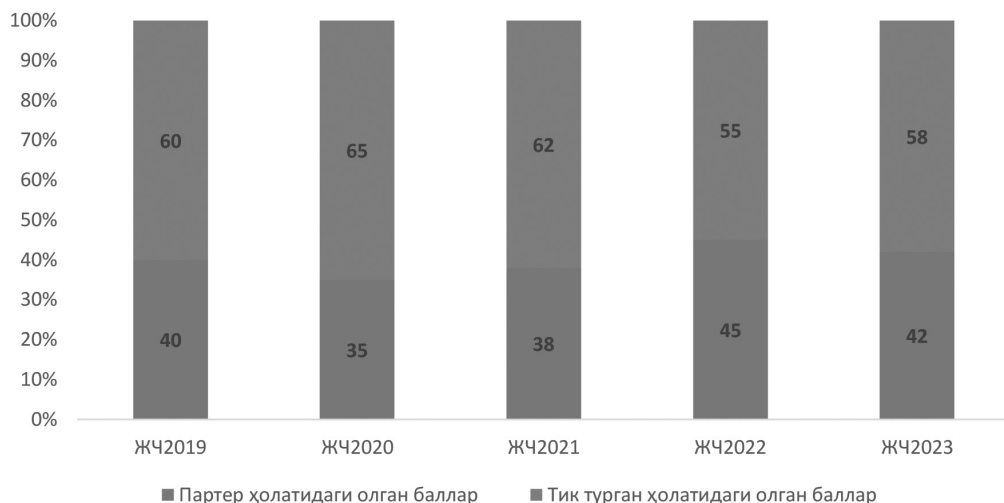
миллаштирилиши ва оммалашшига сезиларли таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, қоидалар курашчиларнинг тайёргарлик жараёнининг ўзига хос хусусиятларини белгилайди. [4]

Эркин кураш тактикаси - бу беллашувларда ва мусобақада ғалабага эришиш учун рақибнинг ўзига хос хусусиятларини ва аниқ вазиятни ҳисобга олган ҳолда техник, жисмоний ва иродавий имкониятлардан мохирона фойдаланиш. Мусобақаларда қатнашиш тактикаси энг яхши натижага эришиш учун курашчининг имкониятларидан мохирона фойдаланишдир. Мусобақаларда муваффақиятга эришиш жисмоний, техник ва тактик кураш воситаларидан энг оқилона фойдаланишга боғлиқ. Мусобақаларда ўз чиқишларини тўғри ташкил этишни билмаган курашчи ўз имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқара олмайди, мусобақаларда энг яхши натижага эриша олмайди ва натижада қўзланган мақсадга эриша олмайди. [5,6]

Эркин кураш бўйича этакчи мутахассислар партер ҳолатидаги кураш техникаси тактика билан уйғунлашган ҳолда курашчиларнинг спорт маҳорати асоси ҳисоблади. Партер ҳолатида кураш олиб бориш қобилияти бугунги кунда ҳам долзарбдир. [7] Эркин кураш ривожланишнинг замонавий тенденциялари мониторинги сўнгги беш йил ичида дунёнинг энг яхши эркин курашчиларининг рейтинги ва ушбу маълумотларни таҳлилий ўрганиш бизга эркин кураш бўйича энг йирик халқаро мусобақалар мисолида тик турган ва партер ҳолатининг динамикасини график тарзда тақдим этиш имконини берди (1-2 расм). Тақдим этилган графиклардан кўриниб турибдики, халқаро мусобақаларнинг отиш бақсларида партер ҳолатидаги ютган баллар сони (35-45%) ва финал бақсларида партер ҳолатидаги ютган баллар сони (55-65%). Финал бақсларида спортчиларнинг партер ҳолатидаги спорт маҳорати ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

1-Расм. Эркин кураш бўйича жаҳон чемпионатида отиш бақсларда тик турган ва партер ҳолатида қўлга киритилган баллар сони (%) да

2-Расм. Эркин кураш бўйича жаҳон чемпионатида финал баҳсларда тик турган ва партер ҳолатида қўлга киритилган баллар сони (%) да

Ҳар бир вазн тоифасидаги самарадорлик ва энг кўп қўлланиладиган усулларни аниқлаш мақсадида Нукус шаҳридаги “Олий спорт маҳорати” спорт мактаби ўқувчилари (n=20) ва “Республика якка кураш спорт турларига ихтисослашган” спорт мактаби ўқувчилари (n=20) шуғулланаётган 36 нафар юқори малакали эркин курашчилар ўртасида анкета сўровнома ўтказдик.

Анкета саволлари 5 та саволни ўз ичига олади ва улар қуйидагилардан иборат:

Тўлиқ исмингиз ва сизнинг мураббийингиз

- Сизнинг вазн тоифангиз
- Спорт унвонингиз
- Эркин кураш спорт тури билан неча йилдан бери шуғулланасиз
- Партер ҳолатидаги асосий бажарувчи усулингиз (коронный приём)

1-жадвал

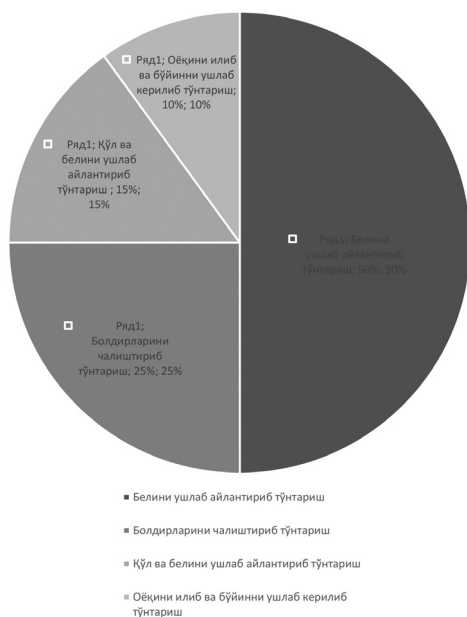
Эркин кураш бўйича 2022 илги Ўзбекистон чемпионатининг финал баҳсларда партер ҳолатидаги техник усулларнинг таҳлили

№	Техник ҳаракатлар (тх)	Бажарилган тх	Бажарилмаган тх	тх сони
1	Белини ушлаб айлантириб тўнтариш	2	6	8
2	Болдирларини чалиштириб тўнтариш	3	4	7

3	Қўл ва белини ушлаб айлантириб тўнтариш	2	4	6
4	Оёқини илиб ва бўйинни ушлаб керилиб тўнтариш	2	3	5
5	Қарши ҳужумлар	2	2	4
Жами :		11	19	30

Жадвалда мусобақа беллашувларида партер ҳолатидаги техник ҳаракатларни қўллаш рейтингига кўра қурилган. Тадқиқот натижаларга кўра, партер ҳолатидаги техник ҳаракатлардан “белини ушлаб айлантириб тўнтариш”, “болдирларини чалиштириб тўнтариш”, “қўл ва белини ушлаб айлантириб тўнтариш”, “оёқини илиб ва бўйинни ушлаб керилиб тўнтариш”, “қарши ҳужумлар” энг самарали усуллар ҳисобланади. Партер ҳолатида энг кўп бажариладиган техник усул бу “белини ушлаб айлантириб тўнтариш” дир. Бу усул ҳар қил ҳолатларда бажарилади. Белини иккала қўл билан ушлаб айлантириб тўнтариш, Узоқдаги қўлини калитсимон ушлаб айлантириб тўнтариш, қўл ва белини ушлаб айлантириб тўнтариш.

3-Расм. Эркин кураш бўйича 2022 йилги Ўзбекистон чемпионатининг партер ҳолатидаги техник усулларнинг таҳлили

Эркин кураш бўйича 2022 йилги Ўзбекистон чемпионати мусобақа даврида партер ҳолатида бажарилган техник усуллар таҳлили натижаларига кўра, 50% эркин курашчилар “белини ушлаб айлантириб тўнтариш” усулини, 25% эркин курашчилар “болдирларини чалиштириб тўнтариш” усулини, 15% эркин курашчилар “қўл ва белини ушлаб айлантириб тўнтариш”, усулини 10% эркин курашчилар “оёқини илиб ва бўйинни ушлаб керилиб тўнтариш” усулларини бажардилар.

Хулоса. Эркин кураш спорт турида партер ҳолатида техник ҳаракатларнинг кенг арсеналига эга. Бундан ташқари, мусобақаларда партер ҳолати бўйича юқори малакали курашчиларнинг спорт маҳорати даражаси

беллашувнинг натижасига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Тадқиқот натижаларига кўра биз машғулотлар жараёнида партер ҳолатидаги белини ушлаб айлантириб тўнтариш усулини қўллаш мақсадга мувофиқ деган хулосага келдик, чунки муваффақиятли бажарилган усул беллашувни муддатидан олдин ғалаба билан якунлашга ва кейинги беллашувлар учун энергияни тежаш имноини беради. Мусобақа даврида курашчиларнинг техник усулларини бажариш вазн тоифасига боғлиқ. Ҳар бир курашчи беллашувни ўтказишнинг индивидуал динамикасига эга бўлиб, беллашувни тик турган ва пратер ҳолатида маълум бир техникани бажариш қобилиятини яратиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 29-июлдаги ПФ-336-сонли “Спорт курашларининг олимпия турларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
2. Алиханов, И.И. Техника и тактика вольной борьбы / И.И. Алиханов. -М.: ФиС, 2008. - 303 с.
3. Лавриченко, К.С. Формирование спортивно-педагогического мастерства студентов в партерной борьбе в учебно-тренировочном процессе спортивного вуза : дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 / К.С. Лавриченко. - Красноярск, 2008.- 173 с.
4. Морозов, А.К. Исследование техники выполнения основных приемов и процесса обучения им в вольной борьбе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А.К. Морозов. - Москва, 2007. - 139 л.
5. Тастанов Н.А. – Юнон-рим кураши назарияси ва услубияти Тошкент 2015 й. – 70-72 Б
6. Керимов Ф.А – Спорт кураши назарияси ва услубияти Тошкент 2018 й. -118-120 Б
7. Jarilkarov U.B Musobaqa davrida erkin kurashchilarning parter holatidagi texnik usullarini tahlili “Sportda ilmiy tadqiqotlar” ilmiy-nazariy jurnal. 2023/3 № B. 24-26.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада эркин курашчиларнинг мусобақа жараёнида партер ҳолатидаги техник ҳаракатларининг аҳамияти муҳокама қилинади. Халқаро мусобақалар таҳлил асосида эркин курашчиларнинг пратер ҳолатидаги техник-тактик ҳаракатларини такомиллаштириш бўйича тавсиялар берилган. Муаллиф томонидан жаҳон чемпионати ва Ўзбекстон чемпионатидаги мусобақаси давомида эркин курашчилар томонидан бажарилган барча партер ҳолатидаги усуллар таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрена важность технических действий в партере во время соревнований борцов вольного стиля. На основании анализа международных соревнований предложены рекомендации по совершенствованию технических действий борцов вольного стиля в партере. Автор проанализировал все приемы, применяемые борцами вольного стиля на чемпионатах мира и Узбекистана.

SUMMARY

This article discusses the importance of technical actions in the stalls during freestyle wrestling competitions. Based on the analysis of international competitions, recommendations are proposed for improving the technical actions of freestyle wrestlers in the stalls. The author analyzed all the techniques used by freestyle wrestlers at the world and Uzbekistan championships.

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA BO‘LAJAK JISMONIY MADANIYAT O‘QITUVCHILARNING VATANPARVARLIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Zayniddinov T.B.

Nizomiy nomidagi TDPU, professor.v.b.

*TVChDPI Jismoniy tarbiya va sport kafedrası mudiri
dotsent A.Abdulaxatov taqrizi asosida*

Tayanch so‘zlar: vatanparvarlik ongi, vatanparvarlik dunyoqarashi, ma’naviy-axloqiy, fuqarolik-vatanparvarlik, harbiy-vatanparvarlik, sport va vatanparvarlik, pedagogika, bo‘lajak o‘qituvchilar, tarbiyaviy faoliyat, ta’lim, tarbiya, kompetensiya, modernizatsiya.

Ключевые слова: патриотическое сознание, патриотическое мировоззрение, нравственно-нравственный, гражданско-патриотический, военно-патриотический, спортивно-патриотический, педагогика, будущие учителя, воспитательная деятельность, образование, воспитание, компетентность, модернизация.

Key words: patriotic consciousness, Patriotic Outlook, moral, civil-Patriotic, military-Patriotic, sports-Patriotic, pedagogy, future teachers, educational activities, education, upbringing, competence, modernization.

Kirish. Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi ko‘p jihatdan uning intellektual potensiyali bilan belgilanadi. Chunki ilmiy potensiyali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarida doimo ilg‘or bo‘ladi. Shuning uchun mamlakatimizda ta’lim tizimini tubdan isloh qilish davlat ahamiyatiga molik bo‘lgan ustuvor vazifa sifatida yondashilib, katta e’tibor qaratilyapti. Yuqori malakali mutax-assis kadrlarni tayyorlashga erishish uchun ta’lim jarayonini tashkil qilish va boshqarishning o‘ziga xos talablari mavjud. Birinchidan, o‘quvchi talabalarning kasbiy bilimlarini o‘zlashtirish darajasi davlat ta’lim standartlari talablariga mosligini ta’minlash bilan bog‘liq. Ikkinchidan, o‘quvchi tala-balarning mustaqil ijodiy faolligini davlat ta’lim standartlarida belgilangan bilim, ko‘nikma va mala-kalar doirasini to‘liq qamrab olishga

erishish. Jamiyatning bu tarzda jadal rivojlanishi, yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyoji o'qituvchidan intellektual qobiliyatlarini namoyon qilgan holda, ijtimoiy talablarni qondirishni taqozo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston-2030" strategeyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079 sonli Farmoniga asosan mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarida, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kom-pleks chora- tadbirlar amalga oshirilmoqda. Respublikada raqamli industriyani jadal rivojlantirish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, 2017- 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strate-giyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida: Axborot texnologiyalari va kommu-nikatsiyalarini rivojlantirish vaziligi, Maktabgacha ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi va sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda 2020 yil yakuniga qadar 13 ta namunaviy tumanlarda IT infratuzil-masini yaratishni, kompyuter uskunalari bilan jihozlanishni nazarda tutgan holda maktabgacha va umumta'lim maktablari hamda sog'liqni saqlash muassasalaini raqamlashtirishni yakunlash bo'yicha choralar ko'rish, shuningdek, axborot tizimlarini joriy etish va mas'ul xodimlarni o'qitishni tashkil etsin, deb ta'kidlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuninig dolzarbligi. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarining o'z mutaxassislik fanini o'qitishda metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ta'lim jarayonini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda, bu jarayonning maqsadi, vazifalarini yaxshi tushunishlarida, innovatsion ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini va raqamli texnologiyalarni har tomonlama chuqur o'zlashtirishlari zarur bo'ladi. Zamonaviy axborot jamiyatida media ta'lim, ta'lim jarayonida mediadan foydalanish, zamonaviy o'qituvchining ommaviy axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmasini shakllanishda, ommaviy.

Axborot vositalari yordamida ta'lim mohiyatini, ochib berish, pedagogik salohiyatining oshishi va turli ommaviy axborot vositalaridan foydalanish shartlarini tushunishiga, ta'lim jarayonida (axborot texnologiyalari, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ekran san'ati, televizor, reklama, interaktiv o'yinlar, kompyuter animatsiyasi va boshqalar), pedagogik modellar va ulardan foydalanishga tayyorligini shakllantirish vositasi sifatida qaraladi. Shuning

uchun bo'lajak tabiiy fanlar o'qituvchilarining axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish orqali ularning mediakompetentligini rivojlantirish masalasi ilm oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bunda zamonaviy ilmiy texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda, bo'lajak tabiiy fanlar o'qituvchilarining media borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali mediakompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish pedagogik yo'nalishdagi tadqiqotlar ichida muhim ahamiyatga ega.

Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarining o'z mutaxassislik fanini o'qitishda metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ta'lim jarayonini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda, bu jarayonning maqsadi, vazifalarini yaxshi tushunishlarida, innovatsion ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini va raqamli texnologiyalarni har tomonlama chuqur o'zlashtirishlari zarur bo'ladi. Zamonaviy axborot jamiyatida media ta'lim, ta'lim jarayonida mediadan foydalanish, zamonaviy o'qituvchining ommaviy axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishda, ommaviy axborot vositalari yordamida ta'lim mohiyatini, ochib berish, pedagogik salohiyatining oshishi va turli ommaviy axborot vositalaridan foydalanish shartlarini tushunishiga, ta'lim jarayonida (axborot texnologiyalari, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ekran san'ati, televizor, reklama, interaktiv o'yinlar, kompyuter animatsiyasi va boshqalar), pedagogik modellar va ulardan foydalanishga tayyorligini shakllantirish vositasi sifatida qaraladi.

Tahlil va natijalar. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan A.V. Sharikov, T.I. Myasnikova, A.V. Fedorov, A.A. Milyutina, E.Yu. Nikitina⁶, G.B. Onkovich, O.A. Imanova, M.S. Shablin, B.A. Iskakov, N.V. Zmanovskaya, D.A. Mezentseva va boshqalar mediata'limni tashkil etish bo'yicha salmoqli izlanishlar olib borishgan. Zamonaviy ta'lim o'zgarishlar va shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda talabalarning nafaqat bilim, balki media bo'yicha ko'nikma va malakalarni egallash darajasiga bog'liq. Shu bois pedagogika oliy ta'lim muassalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish muammosi bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasida mediata'lim muammolari S. Beknazarova, Ya. Mamatova va S. Sulaymanovalar boshqa bir qancha olimlar tomonidan o'rganilib, ilmiymetodik asoslari ishlab chiqilgan. S.S. Babadjonov, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida «informatika va axborot texnologiyalari» fanini o'qitish jarayonida talabalarning mediakompetentligini rivojlantirish texnologiyasi pedagogik muammo sifatida o'rganilgan. O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi hamda kompetentligi muammosi R.G. Isyanov, N.A. Muslimov, A.X. Maxmudov⁶ va boshqa bir qancha olimlar tomonidan

o'rganilgan. Ta'limda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari N.I. Taylaqov, U.Yu. Yuldashev, M.E. Mamarajabov va S.K. Tursunov va boshqa bir qancha olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ammo pedagogika oliy ta'lim muassasalarida «Ta'limda va axborot texnologiyalari» fanini o'qitish jarayonida bo'lajak tabiiy fanlar o'qituvchilarning axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish metodikasini yaratishga ehtiyoj bor.

Xulosa va takliflar. Bo'lajak tabiiy fanlar o'qituvchilarining mediakompetentligini yanada rivojlantirish uchun rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanib, o'quv rejalariga mediakompetentlik tushunchalarini yoritib beruvchi fanlarni kiritish va metodik qo'llanmalar yaratish hamda tinglovchilarga, o'quvchilarga yetkazish, mediamadaniyat, mediasavodxonlik va mediata'lim sohalarini rivojlantirish davr talabidir. Bo'lajak tabiiy fanlar o'qituvchilarining axborot texnologiyalari bilan ishlash mediako'nikmalarining rivojlantirishi natijasida ta'lim-tarbiya ishlarini yuqori saviyada tashkil qilishi uchun quyidagi takliflarni berishimiz mumkin: – mashg'ulotlarni davlat ta'lim standartlariga muvofiq holda tashkil qilish va olib borishi; – darslarni zamonaviy pedagogik usullar va ko'rgazmali (mediatekstlarning tasvirlari va namoyishi) asosida tashkil qilishi; – ta'limni tarbiya bilan uzviy holda olib borish, o'quvchilarning ma'naviy-ma'rifiy ongini shakllantirishda, amaliy (media materiallarida turli xil amaliy vazifalarni bajarishi), mediata'lim usullarida oqilona foydalanishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Atadjanova Sh. Oilada o'spirin-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2001. – 136 b.
2. Балагланов А.Р. Патриотическое воспитание младших школьников средствами изобразительного искусства: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Кострома, 2000. – 27 с.
3. Бейсембаева А.А. Патриотическое воспитание старшеклассников средствами казахского героического эпоса. Канд.пед.наук.....автореф. –Алматы: 2004. – 23 с.
4. Галиахметов И.Р. Патриотическое воспитания школьников и пути его совершенствования. – Казан, 2001. – С.61-62.
5. Горбова М.А. Воспитания патриотизма у старших классников игровыми формами турско-краеведческой деятельности: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – М., 1999. – 24 с.
6. Ильин И.И. Формирование патриотическое отношений у студентов: Автореф. дис. ... канд. пед.наук. – Тамбов, 2003. – 24 с.
7. Иброхимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996. – 139 б.
8. Каган М.С. Гражданское общество как культурная форма социальной системы // Социально-гуманитарные знания. – М., 2000. - №6. – С.49-50.
9. Калдыбекова А.С. Интернациональное воспитание учащихся в старших классов казахской школе в процессе изучения родной литературы (На меатериале казахских школ Республики Узбекистан): Дисс. ... канд.пед.наук. – Т., 1993. – 136 с.

10. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно-воспитательного процесса. – М., 1993. – 80 с.
11. Каримбеков С. Военно-патриотическое воспитание учащихся старших классов в процессе преподавания литературы (на материале русской литературы): Дисс.канд.пе.наук. – Т., 1991. – 137 с.
12. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей. – Оренбург: Изд-во «Южный Урал», 1996. – 188 с.
13. Клименко И.М. Формирование патриотизма в процессе обучения истории и внеучебной работы: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Екатеринбург, 1999. – 22 с.
14. Кривых С.В. Педагогические основы патриотического воспитания младших школьников. – Новокузнецк: Изд. ИПК, 2002. – С.8; С.16.
15. Левина Н.А. Типологические особенности развития чувств патриотизма у младших школьников: Автореф. дис. ...канд.псих.наук. – Тамбов, 2004. – 22 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik va vatanparvarlik kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlaridan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"ni joriy etishda tarbiyalanganlikni baholash indikatorlari sifatida foydalanilgan. Natijada bo'lajak pedagoglarni talabalarida Vatanga sadoqat kompetensiyasini shakllantirishga tayyorgarligini tashxis etish imkoniyati oshgan. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan vatnparvarlik tuyg'usini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarga asoslangan interfaol shakl, metod va vositalaridan "Tarbiya fanini o'qitish texnologiyasi" qo'llanmasini ishlab chiqishda foydalanilgan. Mazkur takliflar bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash, ularda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga imkon yaratgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья была использована в качестве показателя оценки воспитанности при введении «концепции непрерывного духовного образования» из критериев и показателей развития гражданско-патриотической компетентности будущих педагогов. В результате возросла возможность диагностики готовности будущих педагогов к формированию у студентов компенсации лояльности к Родине. Разработанные в рамках исследования интерактивные формы, методы и средства, основанные на компетентностном подходе развития чувства патриотизма, были использованы при разработке учебно-методического пособия «педагогическая наука и технология обучения». Эти предложения позволили подготовить будущих учителей к воспитательной деятельности, развить в них активную гражданскую позицию.

SUMMARY

This article was used as an indicator of the assessment of upbringing when introducing the «concept of continuous spiritual education» from the criteria and indicators of the development of civil and Patriotic competence of future teachers. As a result, the ability to diagnose the readiness of future teachers to form students' loyalty to the Motherland has increased. The interactive forms, methods and tools developed in the framework of the study, based on the competence-based approach of developing a sense of patriotism, were used in the development of the educational manual «pedagogical science and technology of education». These proposals made it possible to prepare future teachers for educational activities, to develop an active civil position in them.

BO'LAJAK JISMONIY MADANIYAT O'QITUVCHILARINING SHAXSIY XUSUSIYATLARI

Quvondiqov S.S.

*TDPU professor v.b, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
TVChDPI Jismoniy tarbiya va sport kafedrası mudiri
Dotsent, PhD A.Abdulaxatov taqrizi asosida*

Tayanch so'zlar: vatanparvarlik ongi, vatanparvarlik dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy, fuqarolik-vatanparvarlik, harbiy-vatanparvarlik, sport va vatanparvarlik, pedagogika.

Ключевые слова: патриотическое сознание, патриотическое мировоззрение, нравственно-нравственный, гражданско-патриотический, военно-патриотический, спортивно-патриотический, педагогика.

Key words: patriotic consciousness, patriotic outlook, moral, civil-patriotic, military-patriotic, sports-patriotic, pedagogy.

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilarda insoniylik, pedagogik ijodkorlik, yoshlarga ijobiy jihatdan namuna bo'lish, vazminlik, jamoat joylari va auditoriya (sinf) larda o'zini tuta bilishi, o'zini o'zi nazorat qilishi, mehribonlik, o'z shogirdlari uchun xavotirlanishi, haqqoniyligi (baholashda, tavsiflashda), talabchanlik, hazil-mutoyiba tuyg'usiga egalik, quvnoq xarakter sohibi bo'lishi, hissiy-ijobiy kayfiyatga ega bo'lish, o'quvchilar bilan muloqotda kasbiy odob va axloqqa amal qilish, ta'lim oluvchilar shaxsini hurmat qilish va tushunish kabi fazilatlar shakllangan bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'qituvchi yuksak darajadagi kasbiy-pedagogik madaniyatga ega bo'lishi zarur. Kasbiy-pedagogik madaniyat – intellektual, ijodiy kuchlar va kasbiy-shaxsiy qobiliyatlarning to'la unum bilan ishlashi bo'yicha o'quv-tarbiyaviy jarayonning ma'lum darajadagi talabi; bu ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyati va tarbiyaviy jarayoni, ular orasidagi o'zaro munosabatlarning aniq tashkil qilinishi, pedagogik jihatdan boshqarilishi va qonuniy nazorati; kasbiy-pedagogik faoliyat natijasidir.

Pedagogik madaniyat esa "... o'qituvchining o'z kasbiy faoliyati jarayonida erishgan yutuqlari, ma'rifatlilik, kasbiy odobi, mahoratini ifodalovchi atama.

O'qituvchi pedagogik madaniyatining tarkibiy qismlari sifatida uning intellektual rivojlanganlik darajasi, kasbiy tafakkuri, kasbiy kompetensiyalari, odobi, imidji, muloqot ko'nikmalari tashkil etadi".³

Pedagogik madaniyatda bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining muloqot madaniyati, kasbiy-kommunikativ faoliyati kabi komponentlari muhim va hal qiluvchi o'rin egallaydi. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining kasbiy-pedagogik faoliyati va muloqotiga hozirgi zamon ta'lim tizimida mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishning muhim omili sifatida qaralmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifati, eng avvalo, ularning pedagogik muloqotga tayyorgarligi, o'quv-metodik hamda ma'naviy-ma'rifiy vazifalarni hal etish yuzasidan muayyan kasbiy harakatlarni bajarish layoqatidir. Buning asosida bo'lajak o'qituvchilarning muayyan bilim, ko'nikma va qobiliyatlari, eng avvalo, pedagogik muloqot madaniyati yotadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning muloqot madaniyati talablariga, o'quvchilarga axborotlarni aniq va ravon taqdim etish mahorati, hamkasblariga to'g'ri maslahat va taklif berishni bilishi, bahoning shaffofligini ifodalay olishi, xohish-istaklarini bildirishi, muloqot-ning nutqiy va nutqsiz vositalari hamda nutq me'yorlaridan to'g'ri foydalanishi, muloqotda-anglash, estetik, axloqiy, kommunikativ ehtiyojlarni qanoatlantirishi kabilarni kiritish mumkin.

Mazkur talablar, avvalo, kasbiy-pedagogik faoliyatda o'ta muhim bo'lgan madaniy-kommunikativ fazilatlar – hissiy madaniyat, ta'lim oluvchilarning e'tiqodi, ularga ta'sir o'tkazish; motivatsiya; kasbiy rivojlanish; nazariy bilim hamda muloqot tuzilishi va texnologiyasidan xabardorlik (ularga ijodiy yondashuv); suhbatdoshi ruhiyatini bilish; pedagogik hamkorlik va shaxslararo o'zaro ta'sir; pedagogik takti egallash; pedagogik muloqot texnikasi; nutq madaniyati va muloqotning nutqsiz vositalarining ifodalanishida o'z aksini topadi.

Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining pedagogik kasbiy muloqot madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda ifodalanadi:

o'zining jismoniy sifatlari va qobiliyatlarini eng maqbul darajasigacha rivojlantirishda;

inson jismining go'zalligi, plastik erkinligi va sog'ligiga e'tiborli bo'lishida (jismoniy tarbiya bilan faol shug'ullanish tufayli);

estetik hodisalar kabi jismoniy tarbiya va sportdagi yutuqlari muayyan shakllarining idrok etilishida;

sportda estetika oliy go'zallik qimmatiga ega bo'lib, unda ushbu sport hodisasi "o'z muayyan hissiy yaxlitligida shaxs qadriyati sifatida namoyon

bo'ladi, shaxsning har tomonlama rivojlanishiga, uning erkinligi, individualligi chegaralarining kengayishiga yordam beradi" hamda uning yashirin intellektual va ijodiy imkoniyatlarining ochilishiga imkoniyat yaratadi.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, jismoniy madaniyat o'qituvchisining kasbiy-shaxsiy dunyosi o'ziga xos, turli maqsad-mazmunga ega bo'lib, u ijtimoiy yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Eng muhimi – bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilari o'z kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirishi, maktabning ijtimoiy-jismoniy madaniyati, borliq hayotiga kirib borishi hamda ularga ijodiy yondashuvidir.

Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisi maktab o'quvchilarida jismoniy kommunikativ madaniyatni shakllantirishning o'ziga xos texnologiyalari, innovatsion metodlari, eng maqbul usullari, yo'llari, zamonaviy vositalarni izlab topishi lozim. Bunda uning kasbiy madaniyati, pedagogik axloqqa asoslangan pedagogik muloqot (muloqot qoidalari, me'yorlari, reglamenti, mazmuni, texnologiyasi) madaniyati katta ahamiyatga ega.

Bu o'rinda pedagogik muammo tegishli pedagogik-psixologik jihatlarining ko'rib chiqilishi va aniqlanishini talab etadi. Jumladan, shaxs individualligi; yosh va psixologik xususiyatlari; motivatsiyasi; hissiy omillari; psixologik jihatlar – sportchining chiqishini estetik jihatdan idrok etish; sport sohasidagi qadriyatli yo'nalishlar; muloqot psixologiyasi; kasbiy etika psixologiyasi; o'zini o'zi kuzatish – idrok qilish – e'tibor berish – o'z-o'zini rivojlantirish – nazorat qilish – tarbiyalash – anglash – zamonaviylashtirish – ijtimoiylashtirish – baholash – hisobot berishning barcha turlarini qamrab oladi.

Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarida kasbiy madaniyatni shakllantirish haqida gapirganda, "shaxs" tushunchasining mohiyatiga alohida e'tibor berishimiz kerak. "Shaxs" – "tabiatni, jamiyatni, o'zini o'zi faol o'zlashtiruvchi va aniq bir maqsadga yo'naltirgan holda o'zgartiruvchi, makon va zamonga oid yo'nalishlar, ehtiyojijiy-irodaviy kechinmalar, mazmundor yo'naltirilganliklar, faoliyat darajalarini o'zlashtirish va uni amalga oshirish shakllarining noyob, tadrijiy mutanosibligiga ega bo'lgan insondir".

Keyingi yillarda shaxs tushunchasi turlicha izohlanmoqda: 1) "shaxs – inson, jamiyat a'zosi, ong sohibi sifatida; 2) inson, o'zini o'zi anglashga va o'zini o'zi rivojlantirishga qodir bo'lgan, munosabatlar va ongli faoliyat sub'ekti sifatida; 3) insonni jamiyat a'zosi sifatida tavsiflaydigan ijtimoiy mohiyatli sifat, munosabat, ko'rsatma va motivlarning barqaror tizimi"dir.

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, shaxs tushunchasining barcha talqinlari ishonarli va to'g'ri bayon etilgan. Lekin biz shaxs tushunchasini pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqishimiz kerak. Tadqiqotimizda shaxs, uning tuzilishi va yo'naltirilganligini V.V.Bogoslovskiyning mulohazalariga

amal qilgan holda bayon qilamiz. Shaxs – jamiyat aʼzosi sifatida uning boyligi, boshqa odamlar bilan boʻlgan aloqalarining rang-barangligi, hayotga nisbatan faol munosabatini aks ettiruvchi tushuncha. Shaxs muloqoti esa uning ijtimoiy hayotning turli tomonlari bilan rang-barang aloqalari, maʼnaviy dunyosini koʻrsatib beradi.

Boʻlajak jismoniy madaniyat oʻqituvchilari shaxsi hissiy dunyoni faol anglashi, psixik jarayonlarining takomillashtirilishi, umumiy va maxsus obiliyatlari, tafakkurining faol rivojlanishi, axloqining shakllanishi va rivojlanishi, dunyoqarashi, jamiyatda axloqiy jihatdan oʻz oʻrnini belgilab olishi, atrofdagilar bilan munosabatlarini belgilash davridir. Mazkur davr nazariy intellektning vujudga kelishi, muayyan darajadagi kasbiy rivojlanishi va tegishli bilim, koʻnikma, mahorat, umumiy va maxsus qobiliyatlarini shakllantirish davri hisoblanadi. Ular jamoatchilik oldida chiqish qilish hamda atrofdagilar bilan muloqot qilishga qiziqadilar. Ular oʻzini oʻzi shakllantirish, takomillashtirish, ommaviy axborot vositasi orqali namoyon boʻlishni xohlaydilar. Boʻlajak jismoniy madaniyat oʻqituvchilari oʻzini oʻzi tarbiyalash, oʻzining tashqi qiyofasini takomillashtirish, maʼnaviy dunyosini boyitishga moyildirlar. Maʼnaviy-estetik va axloqiy tarbiya hamda kasbiy-shaxsiy oʻzini oʻzi takomillashtirish boʻyicha oliy taʼlim muassasalari talabalari pedagogik muloqot estetikasiga oid tavsiyalarga juda muhtojlik sezadilar.

Xulosa va takliflar. Boʻlajak jismoniy madaniyat oʻqituvchilari shaxsi, ularning individualligi, ayniqsa, kasbiy muloqoti jarayonida quyidagilar hisobga olinadi: mizoji, xarakteri, individual xususiyatlari, shaxsiy sifatleri, qiziqishlari, idrok qilishi, qobiliyati, intellekti va h.k.

Boʻlajak jismoniy madaniyat oʻqituvchilari ijodiyotida quyidagi shaxsiy omillar namoyon boʻlishi lozim: yorqin hissiyot; ijodiy tafakkur (badiiy); harakatlar ifodaliligi; individuallik; yangilikka intilish; oʻzini oʻzi ifodalash, aql va qalb intizomi; fuqarolik oʻzini oʻzi anglash kabilar.

Tadqiqot ishimizda sport estetikasini umumiy baholash mezonlari sifatida kuch, yengillik, goʻzallik, uygʻunlik, shakl, ritm, dinamika, ravonlik, nafislik, nazokat, ifodalilik, boshqaruvchanlik, muvozanat-langanlik, zoʻr berish, kuch va qudrat, tezlik, xatarlilik, aniqlik, vaqt hissi, texnika, strategiya, taktika, surʼat, musobaqalashuvchanlik, oʻzini oʻzi tuta bilish, zavqlanish, estetik lazzatlanish, hissiy-estetik qaygʻudoshlik, quvonch kabi atamalar va tushunchalardan foydalandik.

Adabiyotlar:

1. Atadjanova Sh. Oilada oʻspirin-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2001. – 136 b.

2. Балагланов А.Р. Патриотическое воспитание младших школьников средствами изобразительного искусства: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Кострома, 2000. – 27 с.
3. Бейсембаева А.А. Патриотическое воспитание старшеклассников средствами казахского героического эпоса. Канд.пед.наук.....автореф. –Алматы: 2004. – 23 с.
4. Галияхметов И.Р. Патриотическое воспитания школьников и пути его совершенствования. – Казан, 2001. – С.61-62.
5. Горбова М.А. Воспитания патриотизма у старших классников игровыми формами турско-краеведческой деятельности: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – М., 1999. – 24 с.
6. Илин И.И. Формирование патриотическое отношений у студентов: Автореф. дис. ... канд. пед.наук. – Тамбов, 2003. – 24 с.
7. Ibrohimov A., Sultonov X., Jo'raev N. Vatan tuyg'usi. – Toshkent, O'zbekiston, 1996. – 139 b.
8. Каган М.С. Гражданское общество как культурная форма социальной системы // Социально-гуманитарные знания. – М., 2000. - №6. – С.49-50.
9. Калдыбекова А.С. Интернациональное воспитание учащихся в старших классов казахской школе в процессе изучения родной литературы (На материале казахских школ Республики Узбекистан): Дисс. ... канд.пед.наук. – Т., 1993. – 136 с.
10. Караковский В.А. Стат человеком. Общечеловеческие ценности – основа сельского учебно-воспитательного процесса. – М., 1993. – 80 с.
11. Каримбеков С. Военно-патриотическое воспитание учащихся старших классов в процессе преподавания литературы (на материале русской литературы): Дисс.канд.пе.наук. – Т., 1991. – 137 с.
12. Кирякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей. – Оренбург: Изд-во «Южный Урал», 1996. – 188 с.
13. Клименко И.М. Формирование патриотизма в процессе обучения истории и внеучебной работы: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Екатеринбург, 1999. – 22 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik va vatanparvarlik kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlaridan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"ni joriy etishda tarbiyalanganlikni baholash indikatorlari sifatida foydalanilgan. Natijada bo'lajak pedagoglarni talabalarda Vatanga sadoqat kompetensiyasini shakllantirishga tayyorgarligini tashxis etish imkoniyati oshgan. Mazkur takliflar bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash, ularda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga imkon yaratgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья была использована в качестве показателя отсенки воспитанности при введении «концепции непрерывного духовного образования» из критериев и показателей развития гражданско-патриотической компетентности будущих педагогов. В результате возросла возможность диагностики готовности будущих педагогов к формированию у студентов компенсации лояльности к Родине. Эти предложения позволили подготовить будущих учителей к воспитательной деятельности, развит в них активную гражданскую позицию.

SUMMARY

This article was used as an indicator of the assessment of upbringing when introducing the «concept of continuous spiritual education» from the criteria and indicators of the development of civil and Patriotic competence of future teachers. As a result, the ability to diagnose the readiness of future teachers to form students ' loyalty to the Motherland has increased. These proposals made it possible to prepare future teachers for educational activities, to develop an active civil position in them.

ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ ТРАДИЦИОННОГО ВИДА СПОРТА КУРАШ И ЕГО ЗНАЧИМОСТЬ В ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЁЖЕЙ

Орзиев А. А.

Преподаватель кафедры “Физическая культура”

Андижанского государственного педагогического института

Tayanch so'zlar: kurash, rivojlanish, ta'lim, tarbiya, axloqiy rivojlanish, intizom, Kurash xalqaro assotsiatsiyasi (MAK).

Ключевые слова: кураш, развитие, воспитание, нравственное развитие, дисциплина, межд-нароодная ассоциация Кураш (МАК).

Key words: kurash, development, education, moral development, discipline, International Ku-rash Association (IKA).

Кураш - традиционная борьба в Узбекистане, история которой, как предполагается, насчитывает не менее двух тысяч лет. Этот вид борьбы упоминается во многих историче-ских источниках. Легендарный эпос Альпомиш называет кураш одним из наиболее почита-емых видов состязаний у древ-них людей, населявших территорию современно-го Узбекиста-на. Слово «ку-раш» в переводе с узбекского означает «борись». Различные формы наци-ональ-ной борьбы существуют в Греции, Италии, Японии, Турции, Иране, Афганистане, России, Узбекистане, Грузии, Армении, Азербайджане, Казахстане и других странах.

Издавно интерес к борьбе и поясным видам борьбы в Узбекистане был высок. Без этих видов борьбы не обходилось ни на играх, ни на пляжах, ни на всевозможных праздниках. В годы господства традиции были возрожде-ны, и к настоящему времени в каждой провинции хорошо развиты оба вида борьбы. Помимо двух национальных видов борьбы, в стране ши-роко рас-пространены и развиты греко-римская борьба, вольная борьба, борьба дзю-до и борь-ба самбо.

Национальные виды борьбы существуют лишь в немногих странах мира. Гордясь тем, что в нашей стране существует сразу два национальных вида

борьбы, мы должны сохранить эту ценность для будущих поколений. Из национальных видов борьбы в Узбекистане очень хорошо развита Кураш. В многочисленных исторических памятниках отражены национальные виды борьбы. Древняя живопись, изображающая методы борьбы, которые включали в себя мирное урегулирование конфликта, а также захват врага, была обнаружена во время археологических раскопок на территории современного Узбекистана.

В трудах наших прадедов Абу Али Ибн Сины (980-1037) и Алишера Навои (1441-1501) записаны поединки сильных борцов, а также описание некоторых их технических приемов. Как видно из этих работ, на территории современного Узбекистана существовала достаточно развитая национальная борьба, система приемов которой с давних времен сложилась в два вида борьбы - состязание с предварительным удержанием пояса соперника и свободный захват соперника. Первый вид борьбы назывался “Ферганским”, второй - “Бухарским” способом. Эти национальные виды борьбы и сегодня широко распространены в нашей республике. По этим видам проводятся республиканские, азиатские и мировые чемпионаты[2]

Около двадцати лет назад известный борец самбо и дзюдо Комил Юсупов, член династии Кураш и мастер спорта международного класса по нескольким видам кураша, начал работу по изучению наследия кураш. Ее целью было обобщить технику и разработать новые правила борьбы, которые отвечали бы всем международным спортивным стандартам. После окончания исследований Комил Юсупов, при поддержке президента Узбекистана Ислама Каримова, делает все чтобы вывести кураш на международный уровень.

В 1998 г. в Ташкенте представителями более 20 стран была образована Международная Ассоциация Кураш (МАК). В настоящее время она объединяет 3 континентальные и более 20 Национальных федераций Кураш в Европе, Азии и Америке. В 1999 г. в Ташкенте впервые состоялся Чемпионат Мира по кураш.

В 1991 году Камил Юсупов, разработал следующие правила узбекского кураша в со-ответствии с международными стандартами[1]:

1. Борцы должны соревноваться стоя на сине-зеленом ковре кураша с маркировкой.
2. Победитель будет определен на основе использованных методов и оценки их поведения на поле.
3. Удушение в борьбе, применение болевых приемов не допускается, один из борцов одет в синюю куртку, другой - зеленую куртку (у женщин внутри куртки белая майка), пояс шириной 4-5 см.

4. Мужчины соревнуются в категории 60, 66, 73, 81, 90, 100 кг и более 100 кг, женщины - в весовых категориях 48, 52, 57, 63, 70, 78 кг и свыше 78 кг, дети, подростки, пожилые люди и девушки также соревнуются в весовых категориях с учетом своего возраста.

Кураш - одно из средств воспитания силы, ловкости, выносливости и воли человека. Курашом можно заниматься с 12 лет под наблюдением врачей. Археологические находки и исторические рукописи подтверждают, что борьба издавна является неотъемлемой частью образа жизни узбеков. Цилиндрическая керамика бронзового века, найденная в древней Бактрии (юг Узбекистана), изображает двух борцов, один из которых борется с другом. Другая археологическая находка того же периода показывает борьбу борцов. Эти уникальные находки свидетельствуют о том, что кураш еще 1,5 тысячи лет назад был частью образа жизни наших предков. По словам греческого писателя Клавдия Элиана (II-III вв.) и других исторических деятелей, дочери племени саков, жившие в этой местности, выбирали жениха, сражаясь с юношами. Пример тому - условия Барчина в узбекском народном эпосе «Алпо-миш».

В IX-XVI веках в узбекском народе был распространен кураш. В этот период популярность кураша возросла у племен пахлавон махмуд и садик полвон.

Существует также вид индивидуальной борьбы узбекского народа, называемый борьбой на поясах. С ним связано множество археологических находок и исторических рукописей. Статуя, найденная в древней Месопотамии 5000 лет назад, изображает борцов, соревнующихся в борьбе на поясах. Древняя китайская рукопись «Тан-шу» гласит, что свадьбы и праздники в Ферганской долине не прошли бы без соревнований по курашу. Ахмад Полвон, Ходжа Полвон и другие прославились в этом виде Кураша (конец 19 - начало 20 века).

Кураш играет важную роль в воспитании молодежи, поскольку он способствует развитию физических и моральных качеств. Этот вид спорта помогает формировать дисциплину, выносливость, силу воли и уважение к сопернику. Кроме того, практика кураша способствует развитию координации движений, гибкости и общей физической подготовки. Воспитание через спорт, такой как кураш, помогает молодым людям учиться работать в команде, принимать поражения и победы с достоинством, а также развивать чувство справедливости и уважения к правилам.

Воспитание молодежи требует создания условий для разностороннего развития личности. Это включает в себя формирование физических, умственных, нравственных и социальных качеств. Важно обеспечить мо-

лодежи доступ к образованию, спорту, культурным меро-приятиям, а также поощрять развитие лидерских навыков, толерантности и уважения к раз-нообразию. Также воспитание молодежи должно включать в себя форми-рование ценностей, ответственности и умения принимать конструктив-ные решения. Воспитание молодежи через вид спорта, такой как кураш, требует создания условий для развития физических и мораль-ных качеств у участвующих. Это включает в себя обеспечение доступа к тренировкам и со-ревнованиям, формирование дисциплины, уважения к сопернику, а так-же развитие лидер-ских навыков и способности работать в команде. Также важно пропагандировать честную игру, справедливость и уважение к пра-вилам, чтобы спорт стал не только средством физиче-ского развития, но и инструментом формирования нравственных ценностей у молодежи.

Литература:

1. Ярашев Жамшид Раззокович Правила узбекской борьбы Кураш // Academy. 2021. №4 (67). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravila-uzbekskoy-borby-kurash> (дата обращения: 23.01.2024).
2. Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati / darslik: N.A.Tastanov.-T.: «Sano-standart» nashriyoti. 2017-yil. 480 bet.
3. Файзиев Я.З., Зиёев Д.Я. Краткий исторический обзор развития физического
4. Воспитания и спорта// Academy. № 9 (60), 2020. С. 32-35.
5. Абитова Ж.Р. Десять причин, почему физическая культура так важна в школах // Academy. № 10 (61), 2020. С. 39-41.
6. Абытова Ж.Р. Механизмы интеллектуального развития дошкольников с помощью физи-ческих занятий // Проблемы педагогики. № 3 (48), 2020. С. 79-81.
7. Jamshid Yarashev, Yunon Rum kurashi tarixi va O'zbekistonda rivojlantirishning muhim ji-hatlari , центр научных публикаций (buxdu.uz): Том 8 № 8 (2021): Maqola va tezislar (buxdu.uz)
8. Jamshid Yarashev, Формирование профессиональной компетентности будущих педа-гогов-тренеров по вольной борьбе. , Центр научных публикаций (buxdu.uz): Том 1 № 1 (2020): Maqola va tezislar to'plami (buxdu.uz)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola an'anaviy kurash sportining rivojlanish tendentsiyalari va uning yoshlarni tarbiyalashdagi ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqola zamonaviy dunyoda Kurashni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, shuningdek insonning axloqiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Kurashning qat'iy intizomdagi roli, raqiblarga qarshi kurash va yosh avlodda madaniy va psixologik fazilatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена анализу тенденций развития традиционного вида спорта – Ку-раш, и его значение в воспитании молодежи. В работе определены основные направления раз-вития Кураша в современном мире, а также его влияние на нравственное и физическое развитие чело-века. Особое внимание уделяется роли данного вида спорта в более строгой дисциплине, борьбе с соперниками, а также развитию культурных и психологических качеств в подрастающем поко-лении.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of trends in the development of the traditional sport - Ku-rash, and its importance in the education of youth. The work identifies the main directions of devel-opment of Kurash in the modern world, as well as its influence on the moral and physical development of a person. Particular attention is paid to the role of this sport in stricter discipline, the fight against rivals, as well as the development of cultural and psychological qualities in the younger generation.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВУ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ

Спатаев Б.П.

*преподаватель Гулистанского государственного
педагогического института*

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, pedagogik faoliyat, pedagogik mahorat, boʻlgʻusi jismoniy tarbiya oʻqituvchisining innovatsion faoliyati, kreativlik, texnologik yondashuv.

Ключевые слова: физическое воспитание, педагогическая деятельность, педагогическое мастерство, инновационная активность будущего учителя физкультуры, творчество, технологи-ческий подход.

Key words: physical education, pedagogical activity, pedagogical skill, innovative activity of the future physical education teacher, creativity, technological approach.

Одним из приоритетов политики нашей страны является воспитание физически и психиче-ски здорового поколения. Потому что сегодня, в условиях усиливающихся в странах мира глобализационных процессов, воспитание высоконравственного и физически здорового по-коления является одним из важнейших факторов, определяющих будущее нашей страны и реализующих благородные цели нашего народа. В ходе реализации этого доброго дела со-зданы его правовые основы, ведется большая работа. В частности, Постановление Президен-та Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева от 3 июня 2017 года «О мерах по развитию физической культуры и массового спорта» № Указ № ПФ-5368 «О мерах по коренному со-вершенствованию системы управления». «имеет особое значение в дальнейшем развитии этой области. Одной из основных целей этих указов и постановлений является дальнейшее углубление теоретиче-ских и практических знаний в этой области, правильное формулирова-ние понятий и терминов навыков и квалификации, связанных с физическим воспитанием. Действительно, в условиях, когда процессы глобализации становятся все более интенсив-ными, в этой связи приобретает все боль-

шее значение внимание, уделяемое учителям физи-ческого воспитания, которые принимают непосредственное участие в общей и специальной физической подготовке молодежи. Ведь одна из их важных услуг состоит в том, чтобы направить студентов на образовательные, культурные, медицинские, промышленно-строительные и производственные профессии, а во-вторых, они служат в известной мере во-оружению их специальной физической подготовкой. Сегодня от учителей, обучающих мо-лодое поколение, требуется в полной мере владеть современными инновационными техно-логиями, обладать навыками разумного использования инфор-мационно-коммуникативных средств, знать все секреты воспитания. При изучении вопросов, связанных с научно-педагогической деятельностью будущих учителей физического воспитания, целесообразно проанализи-ровать содержание и сущность понятий, связанных с этим явлением. В частно-сти, мы видим, что само понятие «физическое воспитание» имеет несколько определений. «Физическое воспитание – это педагогический процесс, направленный на морфологическое и функциональное совер-шенствование организма человека, формирование и совершенство-вание основных двигательных навыков, навыков и связанных с ними знаний, важных для его жизни» [3]. Даны такие определения, как «Физическое воспитание, направленное на все-стороннюю тренировку организма, вос-питание, направленное на укрепление здоровья, фи-зические упражне-ния» [13].

В мире большое значение придается вопросу воспитания молодежи, их достойного занятия, реформирования системы образования и повышения уровня подготовки национальных кадров до современного уровня. Как за-каз государства для педагогического высшего образования, динамика со-циально-экономических процессов, психолого-дидактические проблемы подготовки будущего учителя физической культуры к науке, инноваци-онный подход к образовательному процессу и практическое применение профессионально-педагогического направления в преподавании предмета физического воспитания информация приобретает приоритет.

В мире проводится широкий спектр работ по подготовке педагогиче-ских кадров с физическими качествами в соответствии с современными требованиями, разработке моделей повышения профессиональной под-готовки будущих учителей физической культуры, созданию профессио-нальной системы и ресурсов электронного обучения. Также ощущается необходимость в «совершенствовании процесса и средств оценки каче-ства образования, и определять достигнутые результаты в практику»,

Указ Президента от 29 апреля 2019 под номером-ПФ-5712 “Концепция по развитию системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года”, Указ Президента от 8 октября 2018 года под номером-ПФ-5847 об “Утверждении концепции по развитию системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года”, Указ Президента от 2019 года 13 февраля под номером-118 решение ратифицировано “2019-2023 гг. физическое воспитание и спорт концепция, акт, меры, директивы Республики Узбекистан, а также, под управлением Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева введение в центр внимания 5 инициатив молодёжи, поколение культуры, искусства”, все данные отрасли отмечены нормативно-правовым законодательством Республики.

Организация и обновление содержания физического воспитания в общеобразовательных школах нашей страны на основе современных требований, интеграция системы непрерывного образования с наукой и производством, дальнейшее совершенствование системы высших учебных заведений в направлении педагогики, повышение физических качеств в профессиональной деятельности конкурентоспособного учителя является одним из основных направлений деятельности. В Узбекистане было определено в качестве приоритетной задачи «продолжить путь дальнейшего совершенствования системы непрерывного образования, расширить возможности для предоставления качественных образовательных услуг, повысить уровень квалификации учителей и специалистов; радикально улучшить качество общего среднего образования, преподавать предметы с высоким спросом, таких, как биология, физическое воспитание, углубленным образом. В результате важно разработать методику повышения физических качеств будущих учителей физической культуры на основе передового зарубежного опыта.

В то время, когда в нашей стране закладывается фундамент «третьего Возрождения», осуществляются реформы в области образования и радикально модернизируется система образования, проблема повышения качества подготовки специалистов этой сферы становится все более актуальной. В этой связи президент нашей страны «в настоящее время переживает еще один важный процесс пробуждения в нашей стране. Поэтому слова «Новый Узбекистан» и «Третий Ренесанс» гармонично звучат в нашей жизни и вдохновляют наш народ на достижение целей». Подготовка учителей физической культуры, отвечающих требованиям рынка труда и работодателей в условиях Нового Узбекистана, модернизация процесса квалификационной практики, создание и внедрение национальных и ре-

гиональных моделей, ее организация требует углубленного изучения проблемы научным сообществом.

Результаты. Следует отметить, что каждый будущий учитель физкультуры всегда занимается обучением и воспитанием учащихся и взаимодействует с ними параллельно с предоставлением обучающимся физических упражнений. Поскольку каждый ученик постоянно развивается умственно, духовно и физически, будущий учитель должен находиться с ним в постоянном общении, учитывая каждый его психологический характер и физиологические особенности, механизмы воздействия. в совершенстве владеет теорией психологии и педагогики и постоянно развивает свою профессиональную деятельность. С этой точки зрения, мы считаем, что будущим учителям физического воспитания в ходе своей научно-педагогической деятельности следует обратить особое внимание на следующее:

- в совершенстве владеть системой знаний по физическому воспитанию;
- иметь навыки и квалификацию для полноценного выполнения физических упражнений обучающимися;
- знание основ общеметодических наук, в частности, актуальных вопросов государственной политики, наряду с овладением собственной наукой;
- способны самостоятельно анализировать социальные проблемы и происходящие вокруг них процессы со своей точки зрения;
- приобретение знаний о духовном облике студентов в ходе образовательного процесса;
- способность студентов применять современные педагогические и психологические знания с учетом их возрастных особенностей;
- способен самостоятельно приобретать новые знания, совершенствовать их и использовать в своей работе на научной основе;
- иметь возможность самостоятельно использовать нормативные правовые документы в своей научной и педагогической деятельности;
- соблюдение культуры вопроса;
- способен анализировать полученные знания на основе критического подхода;
- способен доходчиво донести до учащихся полученные знания;
- формирование чувства ответственности за свою профессию;
- овладев одним из иностранных языков как профессиональной квалификацией или средством обмена научным общением в ходе педагогической деятельности;

- умение эффективно использовать современные информационные технологии;
- умение использовать современные педагогические технологии в педагогической деятельности и т.д.

Также будущие учителя физкультуры должны в совершенстве владеть терминами физической культуры, используемыми в своей педагогической деятельности. Разумеется, использование терминов преподавателем в понятной, ясной и уместной форме оказывает непосредственное влияние на качество физической подготовки учащихся. Фактически, мы все сегодня используем термины физической культуры в нашей повседневной жизни. Мы можем встретить их и столкнуться с ними практически по всем предметам в образовательных учреждениях. Следует отметить, что «сегодня в мире существует более 15 000 понятий и терминов, характерных примерно для 300 видов спорта» [10]. Будущие учителя физкультуры должны уметь глубоко, выразительно, логично, красиво использовать фразы воспитательного значения в процессе работы с учащимися в своей педагогической деятельности. Не следует забывать, что речь учителя является источником примера для каждого ученика, даже если он неосторожно провоцирует его гнев и нарушает дисциплину, но не грубым обращением, оскорблениями, унижениями, затрагиванием его личности, а должен иметь возможность выйти из ситуации с позитивным подходом. Пока учитель ведет урок, его голос должен быть инструментом управления аудиторией. При объяснении упражнений, связанных с физкультурой, он должен уметь повышать и понижать голос в нужном месте, чтобы указать, на чем следует сделать акцент учащимся.

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шахкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т. “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б.19-20.
2. Абдуллаева Ш.А., Хуррамов Э.Э. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлаш // Замонавий таълим / Современное образование. 2016. № 5. – Б.15-16.
3. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. Академис ре-сепарх ин едусатионал ссиенсес воolume 2 | ИССУЕ 1 | 2021 ИССН: 2181-1385 Ссиентифис Жо-урнал Импаст Фастор (СЖИФ) 2021: 5.723 Академис Ресепарч, Ўзбекистан 195 www.арес.уз Ўқув қўлланма. Т., ЎзДЖТИ, 2005. 12-б.
4. Карнеги Д. Икромлик – мағлубият эмас. Санъат журнали. Т.: 2009. 28-б.
5. Мамашокиров С. Ваҳимами ёки ҳақиқат. “Иқтисод-молия”, 2012, -192 – б.
6. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари / – Тошкент, 2015.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Москва: «Русский язык», 1984. – С. 692.
8. Педагогик атамалар луғати. Муаллифлар гуруҳи. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти. – Т.: 2008. – Б.64.

9. Педагогик атамалар луғати. Муаллифлар гуруҳи. Ўзбекистон Республикаси Фанлар ака-демияси “Фан” нашриёти. – Т.: 2008. – Б.130.
10. Рафиев Х.Т. Жисмоний маданият соҳасидаги тушунча ва атамаларнинг баъзи муаммо-лари // Жисмоний тарбия ва спорт назарияси ва услубиёти ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари мавзусидаги халқаро илмий анжуман материаллари.-Чирчиқ, 2019. – Б. 49.
11. Раченко И.П. Диагностика развития педагогического творчества учителя. - Пятигорск, 1992,196 с.
12. Сухомлинский В.Д. Болаларга жоним фидо. - Т.: Ўқитувчи, 1984,254 б.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. 95-б.
14. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат ил-мий нашриёти. –Тошкент, 2014. –Б. 1066.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bo‘lg‘usi jismoniy tarbiya o‘qituvchisi ilmiy pedagogik faoliyatida uchraydigan asosiy atamalar, jismoniy sifatlarni oshirish va to‘g‘ri tashkil etish shuningdek, bo‘lg‘usi jismoniy tarbiya o‘qituvchisining innovatsion va texnologik faoliyatini tashkil qilish xususida so‘z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются основные термины, встречающиеся в научно-педагогической деятельности будущего учителя физкультуры, совершенствование и правильная организация физических качеств, а также организация инновационной и технологической деятельности будущего учителя физкультуры.

SUMMARY

In this article, the main terms encountered in the scientific and pedagogical activities of the future physical education teacher, the improvement and proper organization of physical qualities, as well as the organization of innovative and technological activities of the future physical education teacher is discussed.

EXERCISES TO DEVELOP ATHLETIC QUALITIES OF THE ATHLETE

Mambetkasimova Q.

Nukus branch of Uzbekistan State University of Physical Education and Sports

Tayanch soʻzlar: sportchi, mashqlar, yuklar, yengil atletika.

Ключевые слова: легкоатлет, упражнения, нагрузки, легкая атлетика.

Key words: athlete, exercise, exercise, athletics.

An important indicator of physical fitness is the level of development strength (ability to resist or overcome external resistance due to muscle efforts). The primary role of force is determined by the fact that thanks to it, the necessary muscle mass, which is functional provides not only body movement, but and energy production. The process of individual development - the formation of strength occurs unevenly: the muscles responsible for motor skills and posture develop faster, small ones develop more slowly muscle groups. The main factor in the manifestation of strength is muscle tension. At the same time, not the least role in The weight of a person's body plays a role in this. Any human movement is associated with the manifestation of various physical qualities. Power loads have a positive effect on endurance, agility, and speed. Therefore, it is impossible to develop strength without simultaneous development of almost all physical qualities of a person [3, P. 99].

Modern athletics is a form sports, including exercises such as walking, running, jumping, throwing and all-around, composed of the listed exercises. Among the many types of physical exercises that contribute to the harmonious physical development of athletes, a significant role is given to athletics. This is because the major athletics movements accompany a person in the process of life from childhood and are among the most common in everyday life and physical education activities. It is known that "good athletics training allows you to achieve significant success in other sports.» Regular performance of

athletics exercises has a positive effect on the development of all organs and systems of the human body (according to the optimal methodology for their implementation). Many scientists believe that with the help of athletics exercises, provided they are systematically performed, solve the problem of harmonious physical development of athletes of all groups [5, P. 74]. Athletics has great value as an applied form, with its help the basic physical qualities: strength, speed, endurance, dexterity and flexibility, which are widely manifested in everyday life and professional activities. During athletics exercises, skills and abilities to coordinate movements, rapid movement in space and optimal performance of various types of physical exercises. People involved in athletics gain knowledge of physical techniques exercises, basics of organizing classes, regime of personal hygiene, nutrition, work and recreation.

Physical exercises in athletics are divided into several groups. One of them is general developmental exercises. General developmental exercises are exercises from other types of sports that are used for general physical development. At the same time, long-distance runners pay less attention to exercises with burdens. However, some exercises are mandatory for all athletes to develop general endurance and improved health. Any exercises which include elements of competitive exercises can be considered as specially preparatory.

Identify certain benefits required for improvement mastery of performing competitive exercises in general:

1. They are easier when mastering the technique of movements.
2. Can be widely used in different fulfillment conditions.
3. Selectively influence individual muscle groups.
4. You can combine special exercises with competitive exercises using immediate positive consequences.

Methodological principles of implementation of special exercises help develop physical qualities with maximum effect.

Principle I – as the number of repetitions of any exercise increases, the duration of their execution increases, overall endurance increases, and with increasing the duration of execution, endurance is formed.

Principle II – when overcoming muscle obstacles, muscle strength is formed

Principle III - performing any exercises with the greatest range of motion develops flexibility and accompanying lightness.

Principle IV – Exercising involving a large number of muscle groups.

Principle V - constant control of muscle sensations, comparing them with results achieved, contributes to mastering control in relaxation muscles that are not involved in work [1, P. 132].

Performing track and field exercises occurs in mixed dynamic modes.

To solve specific speed and strength training tasks The following exercises are used:

- overcoming your own body weight;
- various additional weights in running, jumping and throwing;
- application of the influence of the external environment;
- overcoming external supports in the fastest possible movements.

Time of manifestation and amount of effort determines the direction and ultimately as a re-sult, the effectiveness of special forms competitive exercise.

Special exercises for development strength qualities of throwers are divided according to the following signs of them predominant impact on individual motor units:

- I. general impact.
- II. local impact.
 - II. (A). for developing the muscles of the arms and shoulders;
 - II. (b). for the development of trunk muscles;
 - II. (c). for the development of leg muscles and area pelvis
- III. to simulate thrower's hands

Special exercises of group I act simultaneously on a large part of the motor units. Specially preparatory exercises group II selective acts constitute the main part of the throwers' strength training. Group III exercises include all variety of movements that are individual elements of a competitive exercise. They increase speed-strength training of athletes various specializations, ages, especially women, due to selective actions on speed and strength qualities [4, p. 51]. The first group (I) includes yourself with weights from 60 to 80%, lifted three to five times in one approach. The second group (II) of exercises is performed with a barbell weight of 30-50%. These exercises that go up from eight to twelve times in one approach, give the ability to increase muscle power under conditions of relatively little external resistance.

In the basic strength training of athletes, the following options for power loads are effective: The first option of exercises is 80% of the maximum result –three lifts, 70% – four lifts and 60% – five lifts in one approach. Second training option – 50% – six lifts, 40% – eight lifts and 30% – 10 lifts in one approach[2, p. 627]. The third option combines the load to the same extent as the first (I) and second (II) options.

Conclusion. So, to summarize, we can say that training athletes using different types of strength exercises leads to noticeable changes in the level of

development and allows you to achieve great success in competitions at any level.

Literature:

1. Golovko N.G. Implementation of the “leverage” rule in athletic exercises of an athlete / N.G. Golovko // Bulletin of scientific works of the Belgorod State Agricultural Academy named after. V.Ya. Gorina. – 2013. – No. 35. – pp. 130-137.
2. Kuznetsov G.V. Basics of using strength training exercises in training process of runners-athletes / G.V. Kuznetsov, B.F. Prokudin // Man, health, physical education and sport in a changing world. – 2015. – P. 623-630
3. Lalaeva G.S. A set of jumping exercises for athletes at the initial stage preparation stage / G.S. Lalaeva, E.Yu. Dyakova // Modern trends in education and science. – 2013. – P. 88-90.
4. Sviridov A.I. Strength training in the sports group training system improvement in track and field cross-country // Scientific and methodological electronic. Concept magazine. – 2016. – T. 22. – P. 50-52.

РЕЗЮМЕ

Maqolada yengil atletikachilarining kuch mashqlari uchun turli xil variantlardan foydalangan holda mashg'ulotlarida kuch yuklarini dozalash parametrlari keltirilgan. Sportchining jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены параметры дозирования силовых нагрузок в тренировке спортсменов по легкой атлетике с использованием различных вариантов силовой подготовки. Рассмотрены специальные упражнения направленные на развитие физических качеств легко-атлета.

SUMMARY

The article presents the parameters of the dispensing power loads in the training of athletes in athletics using a variety of options for strength training. Considered special exercises aimed at de-veloping physical qualities of the athlete.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 1/1

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 19.01.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №